

BIBLIOTEKA **SVJEDOCI VREMENA**

BIBLIOTEKA SVJEDOCI VREMENA

Izdavač: Euroknjiga, Zagreb, Ljerke Šram 10/I
tel/fax 01/611 86 74
euroknjiga@zg.htnet.hr

Za izdavača: Radmila Žaja

Urednik: Nikola Lunić

Naslovna stranica: Edo Murtić

© **Svetozar Livada**
© **Euroknjiga, 2006.**

Unos teksta: Neda Miščević

Koncept i priprema: Studio SaMa
Tisak i uvez: Grafomark, Zagreb

ISBN 953-7099-20-2

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 323.15(497.5=163.41)"199"

LIVADA, Svetozar
Etničko čišćenje : ozakonjeni zločin
stoljeća / Svetozar Livada. - Zagreb :
Euroknjiga, 2006. - (Biblioteka Svjedoci
vremena)

ISBN 953-7099-20-2

I. Srbi -- Hrvatska -- 1991.-2000. II.
Nacionalne manjine -- Srbi -- Hrvatska

301003127

SVETOZAR LIVADA

ETNIČKO ČIŠĆENJE
OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

JEDAN DOKUMENT O NAJNOVIJOJ HISTORIJI HRVATSKE

Devet godina nakon objavljivanja svoje knjige *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997. godine, Svetozar Livada, sociolog po struci, poduhvatio se zadatka da već objavljeni materijal o zločinima na tlu Hrvatske dopuni, proširi i kompletira još obimnijim dokumentima o tim zločinima, te je nakon dugotrajnog istraživanja napisao knjigu pod naslovom *Etničko čišćenje – ozakonjeni zločin stoljeća*.

Prvoj, navedenoj knjizi Svetozara Livade napisao sam također predgovor pod naslovom *Jedno potresno svjedočanstvo*.

Ova druga knjiga Svetozara Livade iskazuje bit same stvari na produbljeni način, ukazujući na «zločin stoljeća», jer je u ovom građanskom, a neobjavljenom i zapravo dogovorenom ratu trijumfirala ideologija neporaženog ustaško – četničkog sindroma (koncentracijski logori, genocidne radnje stravična karaktera, etničko čišćenje masovnih razmjera, što se cinički nazivalo «dogovornim preseljenjem» etnikuma, azijska tortura, osveta nacije, «rat krvi i tla» itd.)

Budući profesionalno osposobljen kao filozof i povjesničar po obrazovanju, a sociolog po praksi, obišao je gotovo cijelu Hrvatsku, naročito mjesta zločina i uništavanja čitavih naselja, Livada je insistirao na provjerenoj empirijskoj faktografiji pišući ovu knjigu. On je pisao taj tekst profesionalno – lege artis, kako to i sama struka zahtijeva, i tako je i poglavlja strukturirao. Radio je to pod nemoćnim uvjetima, ali je – kao intelektualni proleter, kakvim se i sâm smatra – svjedočio kao čovjek koji «nema što izgubiti»! Podnosio je pritom osobnu torturu i raznovrsne prijetnje sa svih strana, žrtvovalao dohodak, izvrgnuo obitelj masakru, čime su mu javno prijetili. Usprkos svemu tome, Livada je snimio kulturocid, brisanje memorije

6 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

– svjesne ili nesvjesne – razaranje nadgradnje, uništavanje institucija i povijesne kulturne baštine duž cijele Hrvatske, otimanje zavičaja ljudima koji su tu nastavali stoljećima, progone i likvidaciju ljudi i klanje stoke, uništavanje zemljišta za obrađivanje, spaljivanje čitavih sela i mjesta zajedno s njihovim školama, bibliotekama i kulturnim domovima, razaranje porodica, sagledao odmazdu najgorih oblika, kao permanentnu podlogu svih tortura. Posebno je insistirao na nekažnjenom intelektualnom zločinu, ako se to uopće može nazvati – «intelektualnim»!

Livada ističe, kako je našim nacionalistima «kama najsvjetlije oružje», a oni su «merak – zločinci» bez kajanja. Naš rasizam ustaško – četničke provenijencije, kao i rasni zakoni NDH perfidniji su od njemačkih, jer su pritom prožeti još i našim plemenskim mentalitetom, primitivizmom i zaostalošću u historijskom razvitku. Zato on ističe, kako su ovo prostori zakašnjelih naroda, o čemu je za Njemačku instruktivno pisao filozof i sociolog Helmuth Plessner u svojoj knjizi *Die verspätete Nation* (Zakašnjela nacija), a kakvi smo onda tek mi!? U tom smislu naglašava Livada, kako će latencija konflikata i zasijana mržnja opteretiti i buduće generacije, koje su i danas posve mašnje indoktrinirane u njegovanju mržnje u uzajamnim ljudskim i društvenim odnosima. Na djelu je beščašće začetnika zločina koje traje i neprekidno se producira iz dana u dan, beščašće crkava i njihovih organizacija, beskrupulozna politikantska, interesno utemeljena igra partijskih gaulajtera, uloga prizemnih političara koji stvaraju paramilitarne eskadronne smrti, što nesmiljeno ubijaju sve pred sobom «u ime nacije».

Autor ističe, kako smo unazađeni za čitavo stoljeće, a ja bih dodao: možda još i više, jer je zemlja rasprodana strancima – od banaka do jadranskih hotela i jadranske obale. Livada je obišao za taj svoj dokument sve regije zločina, većinu razorenih lokaliteta, da bi na svoje oči uvidio tu prirodu «našeg rata» – «spaljenu zemlju»! Evo, kako se sve to događalo: Konjima su tetive sjekli (pa je jedna švedska novinarka opisivala svoj užas vidjevši to «na terenu», jer su bili «srpski konji»), kvočke su s pilićima ubijali, da se ne bi «izlegli srpski pilići», klali su i odvodili cijela stada koja su prodavali diljem Hrvatske. Sjekli su voćnjake, odnosili crjepove s krovova kuća, prozore i vrata za svoje

«vikendice» po Dalmaciji (što sam vidio putujući iz Zagreba prema Splitu vlakom!), opljačkali sve kuće i tada ih nemilice palili po direktivi iz političkog vrha Hrvatske (Tuđman i Šušak). Trovali su bunare, ljude (Srbe) su krucificirali, to jest pribijali na vlastita vrata, bacali ih u vatru, čerečili ih između dvaju traktora, glave na kolce nabijali (prava «balkanska domaća tradicija», da se ne zaborave naši pravi «običaji» kao «istinska kulturna baština» naših plemena!), silovali žene gdje god su se pojavili. Nema zločinâ što ih historija poznaje, a da ih nisu primjenjivali!

Livada naglašava, kako je kao «empiričar» sve to gledao «uživo», u ekshumacijama kojima je prisustvovao, u koncentracijskim logorima, pri čemu je patio i očajavao i jedva sačuvao čovjeka u sebi, jer ga je sve to dovodilo do pravog ludila! Mržnja je ovdje etablirana u institucije i ljude pod firmom fetiša države, nacije, domovine – otadžbine, pomoću koje se temeljito razara društvo u svim njegovim segmentima. U tom su «patriotskom poslu» intelektualni zločinci, crkve i tzv. titularni intelektualci, mitovi i nacionalna teologija izrazili i potvrdili najgnusnije brutalitete, laži i povijesne falsifikate. Katolički svećenik još i danas izjavljuje: «Prije ću ubiti Srbina, nego mu kuću vratiti!» (Udbina), pa to prenose sve novine, «pravi svećenik»! Taj će moliti za «spas naše duše»! To je duhovna kloaka kao izraz našeg «patriotizma»! Svećenik Škabrnje danas moli za uhapšene nacionalističke huligane kod Biljana Donjih, i time vrši atak na pravosudni sistem Hrvatske, nekažnjeno, dakako, jer – «on je katolički svećenik», a Katolička je crkva danas vladarica Hrvatske (politike, ideologije i čitave «duhovne atmosfere»!)

Dokazani zločinci u našoj zemlji postaju počasni građani, sudac Ustavnog suda dokazani silovatelj, Glavašu se sudi za ratne zločine 1991. godine sa slobode... knjiga je puna istinske, znanstveno provjerene faktografije, i zato je više nego vjerodostojan dokument, jer je to pravo «živo svjedočanstvo» sociologa – istraživača, koji se čitavim svojim ljudskim bićem založio za otkrivanje istine o nama samima! Teško je sve to navesti, treba to čitati, radi vlastita samootrježenja. I sâm sam na svoj užas vidio neke od tih nečuvenih rezultata tog «zločina stoljeća» u okolici Zadra, gdje su nestala čitava sela, crkve topovskim metcima razorene, iz srpskih grobova izvađeni leševi (rekao

sam u Latinovoj *Latinici*, kako su valjda Hrvati «kanibali», pa su te još možda svježije leševe – «popapali»!? na opće «zgražanje» prisutnih!) Nisam nekoliko noći poslije toga mogao normalno spavati, jer druga je stvar o tome slušati ili čitati, a druga vidjeti na vlastite oči! Zato je ovaj dokument Svetozara Livade – kao «literarno štivo» – nešto što se «može podnijeti», ali je realnost strahovitija od pisana svjedočenja!

Ova je Livadina knjiga strukturirana logičkim redom u deset poglavlja, s karakterističnim podpoglavljima, što zorno potkrepljuju navedeno. Većina je poglavlja znanstvena interpretacija faktičkog stanja (i tu na svoj način leži upravo rečeno «ublažavanje» pravih strahota pri samom čitanju tog materijala!), jer su to opisi ratnog stanja, koje je «iza nas». Livada naglašava, kako civilno društvo kod nas nije ni u začetku, o čemu sam i sâm pisao u nekoliko navrata (naročito u knjizi *Nacionalizam ili demokracija*).

U knjizi ima tisuće detalja, provjerenih činjenica, galerija likova zločina s konkretnim imenom i prezimenom, pa iz razgovora s autorom doznajem da zbog svega iznesenoga očekuje – a i ja sam to doživljavao! – tužbe, prijetnje i osvete! Jer – što je već notorna činjenica i prava istina ovog trenutka posebno – ovo se društvo (ja ga još ne bih – historijski gledano – nazvao «društvom», jer se ono kao takvo pojavljuje tek iza one prethistorijske «rodovsko – plemenske običajnosne zajednice», a mi se još uvijek «koprcamo» u tom horizontu načina života!) napaja, pali, pogoni i «hrani» mržnjom, što se nameće gotovo nekom «genetički» utemeljenom i produbljanom «paklenski nezaobilaznom» sudbinom, koja liči na onu starogrčku, dramski oblikovanu neumitnost, koja je kao takva zbiljski neutješna, jer je gotovo neizbježna, pa to još uvijek – u tom tzv. trećemu mileniju – uvijek iznova potvrđujemo kao jedini naš oblik i smisao života – bez ikakva smisla!? Pa, gdje i kako to mi živimo?! Jer, takav je život totalno ljudski nepodnošljiv, a za iole «normalno ljudsko biće» čini se kao da smo zbilja svi – pobjegli iz ludnice!

Kad nam danas, u ovoj našoj «slobodnoj, samostalnoj, nezavisnoj i demokratskoj, najstarijoj zemlji na svijetu – kao Harahvati Šaka iz neke Azije» – novi poglavar, vođa, poglavnik i apsolutni gospodar Hrvatske, Franjo Tuđman, u svojim «znanstvenim povjesnicama» propovijeda genocid kao «korisnu stvar za popravljjanje povijesti» i za «homogenizaciju naroda» (plemena), a Bleiburg postaje «svetište»

hrvatskog naroda i osnova naše prave hrvatske demokracije i povijesni uzor, što ga kao takvoga treba prenositi mlađim generacijama, onda zaista više ne znamo ni gdje jesmo, kuda idemo i što hoćemo, jer je naša moguća budućnost pretvorena u apsolutnu prošlost, a futur u pluskvamperfekt! Na taj način ova zemlja doista – nema budućnosti!

Autor ove knjige, Svetozar Livada, branio je antifašizam profesionalno i kao sudionik i kao žrtva, izranjavan od fašista, ustaša i četnika «do temelja», pa su mu se strani liječnici «čudili», da je on još – uopće živ! Zato je «na svojem biću i tijelu i duhu» nužno smatrao antifašizam najvećom tekovinom ovoga društva – za neko bolje sutra, i gledao generacije kako umiru i padaju pod neprijateljskim metcima, pune svijesti i samosvijesti da se čitavim bićem zalažu za nešto bolje, a dobili smo ne samo socijalno – političku, nego ljudsku – kontrarevoluciju koja nesmiljeno traje i u sve grubljim se oblicima «regenerira» do iznemoglosti kao neprekinuti povijesni zločin!

I ovim svojim djelom kao najdubljim ljudskim svjedočanstvom Livada se izlaže danas svim mogućim neprilikama i prijetnjama, uvjeren da vrijedi založiti i vlastiti život za istinu o nama samima. To znači biti kao čovjek odgovoran prije svega pred samim sobom kao samosvjesnim i savjesnim bićem najvišeg ranga. Svaka mu čast, a ja mu sa svoje strane izražavam ovdje ovim kratkim predgovorom svoje iskreno divljenje i veliku ljudsku i intelektualnu zahvalnost za ovo njegovo – zapravo duboko tragično po naše živote – svjedočanstvo prvoga reda!

U Zagrebu, 15. kolovoza 2006. godine

prof. dr. Milan Kangrga

UVODNE NAPOMENE

Nikada nisam imao posebnu ambiciju da pišem i objavljujem knjigu. Uostalom imam nekoliko stotina različitih radova, studija, analiza, prikaza i recenzija iz znanstvenog rada koje nisam nikada publicirao. Sredio sam golemu građu iz Drugog svjetskog rata koju su drugi potpisivali. I to mi nije smetalo. O ovom ratu napisao sam nekoliko stotina različitih sadržaja jer sam imao privilegiju da u svojstvu eksperta OUN obilazim sve frontove, sva ratišta. Ta užasna privilegija prisilila me je da gledam zločin na djelu. Istovremeno i žrtve i zločince. Na primjer ekshumacije, konclogore, razmjene žrtava, mučilišta, zatvore i dr. Samo slušati četiri godine «kaplarske» užasavajuće psovke, da ti se život ogadi, kad psuju dijete u materi, dijete od pola kile, mrtvorođenče, a srodnike po starom i novom kalendaru «do bijele pčelice». A svece psuju iz kalendara s krunicom i križem oko vrata bez srdžbe, smireno kao svećenik kad misu zbori. Frustrirani psuju znane i neznane ličnosti, državnike, umjetnike, glumce, a o njima praktično ništa ne znaju. Psuju jedan drugog bez razloga. To prijeteće, bezrazložno psovanje izraz je verbalnog divljaštva, nekad normalnih ljudi. Kasnije se psovanje pretvorilo u masovno silovanje.

Upoznao sam mnoge «dobre ljude u zla vremena». Naročito one iz nevladina sektora. Ali sam upoznao mnogo više zlih ljudi u tim olovnim vremenima. Naročito onih kojima je «kama» najsvjetlije oružje. Sanjao sam ih poslije mnogih uvida u njihova zlodjela. Jedva sam uspio sačuvati čovjeka u sebi. Oni su mi počeli «odmotavati filmove i slike» koje sam upoznao sređujući građu iz Drugog svjetskog rata. Imajte u vidu da je u ovom građanskom ratu bilo svakojakih vojski osim partizana. Razlike u zločinima između regularnih i paravojskih jedinica ne postoje. Jer su paravojske izvršavale ono što su regularne komande zahtijevale. U svijesti mi se stalno ponavljalo: «Zar opet?» i «Zašto opet na isti način u istim sredinama od potomaka sličnih

žrtava?» Tu je prokletstvo ustaško-četničkog sindroma učinilo svoje. Zaklinjao sam se «ja to ne smijem mirno gledati, moram svjedočiti.» Neki čudni nagoni gonili su me i doveli u apsurdno stanje. Bijah u istom liku do podne četnik, a popodne ustaša. Svi su se nada mnom iskaljivali.

Morao sam početi od izvorišta. I počeo sam analizirati preko selektivne bibliografije intelektualni zločin koji je prethodio svakom konkretnom zločinu. Već na početku bijah zaprepašten što sve moji «jargani» govore, pišu, zahtijevaju, preporučuju, koje mitove lansiraju i s kojom «erudicijom» neuke seljake stimuliraju da zločine čine. Slave kriminalce i razbojнике iz povijesti i novijeg doba.

Kao empiričar htio sam u svakom slučaju provjeriti stanja na terenu. Svaki put sam se vraćao zbunjen i skrhan u nevjerici: «Je li moguće da je građanski rat bez bilo kakvih pravila?» Na terenu sam upoznao naše «talibane i pazdarane». Mnogi detalji koje sam vidio su građa za horor roman. Poneke detalje ispričao bih prijateljima i učenicima. Pokojni Branko Horvat s kojim sam drugovao do smrti prosto me prisiljavao: «Ti moraš izvorno svjedočiti iz profesionalnih i intelektualnih obveza jer ovo je kontrarevolucija! Znano je da je revolucija nelegitimna a kontrarevolucija zločin odmazde.» Jedan haški istražitelj me uvjeravao da iz tehničkog prijevoda knjige *Etničko čišćenje – zločin stoljeća* oni «najbolje iščitavaju prirodu građanske strane rata.» Neki znanci i prijatelji su me stimulirali «piši, objavljuj, jer ti lako pišeš». Odgovarao sam «zamačem u vene». Kad sam upoznao Norvalski program za lustraciju Srba, te sadržaj programa svih partija kao izraziti nacionalizam i građansku stranu rata, vidio sam da ulazimo u povijesni zločin (kontrarevoluciju) o kojem se mora svjedočiti. To me je nagnalo da sagledavam sve što se može sagledati na terenu kud sam prolazio. Ali bijah bez para, bez pomoći i bez punomoći da to činim. Sloboda stvaralaštva i tolerantnost pretpostavka je za istinu o nama. S punom sviješću uvalio sam se u grozomorne nevolje. Upoznao sam sve zatvore i pritvore u novonastalim državama i paradržavama. U Surdulici, u privremenom pritvoru pita me jedan dežurni milicajac: «Kažu da si profesor, pa što si u tim godinama dozvolio da se s nama zajebavaš». Jednom su me zarobili pripiti lovci i pokidali mi ankete, osvijetlili film i ponižavali me kao da sam ja njihov trofejni zec. Sve dok nije došao jedan čestit

čovjek koji ih je izgrdio «na pasja kola». Nerado se toga sjećam. Naročito poniženja i maltretiranja u Vojniću. Najteže mi pada što ne mogu imenom i prezimenom zahvaliti mnogim bez kojih ne bi bilo ovih sadržaja. To su obični ljudi, «seoski pametari», «sveznadari», ali i serviseri života u selima, lugari, poštari, cestari, veterinari, liječnici, nekadašnji partizani, logoraši, radni i ratni invalidi, žrtve rata, ostarjeli starci i starice, iz krnjih porodica iz ovog i iz onog rata. Njihova pomoć, savjeti, informacije temelj su svih svjedočanstava o zlima i nedjelima. Nitko ne umije tako dobro oslikati i svjedočiti kao žrtve. A ove žrtve to već godinama nose i do groba će donijeti neoplakano i neopisano stradanje, tuge i nevolje. Iako su nam svi junaci u literaturi, ratni i poratni, uglavnom oslikani ratnički, prave priče tek slijede. Nadam se kad se prizemljimo i osvijestimo. Da imam stotine života i najveći talent pripovjedača, nikad te neispripovijedane priče ne bih mogao ispričati. Znajte vidio sam sve prostore najvećeg zločina i susreo nekoliko tisuća najrazličitijih stradalnika svih etniciteta, od Kosova do Bosne, svih uzrasta, oba spola, svih profila zanimanja, svih narječja i običaja i raznolikih brutaliteta koji su im život uništili. Neki su ridali. Neki na glas jaukali, «bugarili kao na ukopu», a neki su proklinjali svoju sudbinu i sudbinu zlotvora. Međutim neki su tako razložito, samarićanski opraštali i tragali da zločin prestane. Dosegli su čovjeka u sebi. Slušati kad roditelji, rođaci, susjedi pričajući nariču kako su gledali ubijanje i čerečenje potomaka, a neki gledali kako gore u vlastitim domovima kao povjesma. To te dovodi u očaj! Njihove boli iscijedile bi suzu iz kamena.

Gledajući zločine u paradržavama i njihovim institucijama, krnjim do zla boga i institucijama priznatih državama, nisam uočio razlike. Možemo mi vlast mijenjati i koješta drugo, ali naše mentalitete može promijeniti samo povijest. «Okvir za mržnju» jednako je posvuda rašireno. Obilježava ga inducirani klasični etnolandizam.

Uočio sam jednu zakonitost i kod paradržava i kod priznatih država, da što se zločina tiče, ljubavi i mržnje «više se vole oteta dobra drugih etniciteta, nego što se oni u suštini mrže». Tuđe slađe! Zaključio sam da smo pljačkaški narodi. A što se sve pljačkalo, otimalo, razaralo graniči s apsurdom! Zaključio sam da smo i osvetnički narod iz pretpovijesnog razdoblja. «Zub za zub, oko za oko.» Dijalog, tolerancija i sporazum su nam skoro strani.

Povijesna je činjenica da se ovdje ništa nije dogodilo «bez trećeg», ali toliko smo violentni, drski da ni arbitre ne uvažavamo. Čak i kad ih pozovemo u arbitražu. Nama neuki «kabadahije» vladaju zavjerom mediokriteta, uništavamo sve i razaramo vlastito društvo. Povijest pišu glupi političari, a ostvaruju je još gluplji generali. Tragično je gledati koliko je narod pametniji, pošteniji i odgovorniji od zavjereničke elite vlasti. Zbog toga je cijena života kod nas tako niska da su ratni kovači tako lako, tako strasno i tako masovno prolijevali tuđu krv za svoje osobne interese kao da je voda. To svjedoči onih 160 000 poginulih na nekad zajedničkom prostoru.

Sve što sam kao istraživač znao o nama, o našoj etničkoj distanci, indeksima tolerancije, mješovitim brakovima, solidarnosti, kulturi, povijesti, građanski rat u potpunosti je doveo u pitanje. Utvrdio sam i kad znamo što nećemo, da još manje znamo što hoćemo i kako ćemo to ostvariti. Toliko smo pogodni za manipulaciju do vlastitog samouništenja. To potvrđuje besmisao građanske strane rata.

Da dalje ne lamentiram nad našim pretpovijesnim porocima, želim zahvaliti mnogim pojedincima, naročito učenim mirotvorcima i običnim ljudima koji su mi pomogli da spoznam da kod nas još uvijek ima i ljudi od pera i dostojanstva i spremni za žrtvu za sudbinu drugog. Posebnu zahvalnost dugujem mojim mrtvim drugovima učenjacima Branku Horvatu i Stipi Šuvaru koji su me uvjerali i prisiljavali da svjedočim, da imam legitimitet svjedoka, da imam «petlju» da kažem i preživim. Dugujem posebnu zahvalnost svom ratno-školskom i radnom drugu Vladimiru Cvjetićaninu koji mi je uputio neke konkretne sugestije kod strukturiranja i redakture teksta. Od moje porodice molim praštanje za sve nevolje kojima sam ih izvrgao svojim svjedočenjem. Svoje srodnike, prezimenjake koji su zbog mene imali nevolje, progone, a neki su me se čak morali i odreći, molim za razumijevanje i neka znaju da dobre namjere protivno želji dobronamjernika mogu odvesti u pakao. Mojoj voljenoj supruzi dugujem posebnu zahvalnost za sve što je morala pretrpjeti, ali i zato što je većinu tekstova prepisala oživljavajući tragedije koje su je snašle u Drugom i ovom ratu: da praktično nema snage da pogleda cjelinu dovršenog teksta.

Da bi svjedočio što izvornije proučio sam priručnu biblioteku različitih svjedočanstava o ratu i raspadu Jugoslavije. Pregledao sam

golemu arhivsku građu različitih institucija. Imao uvid u brojne istrage haških istražitelja i haških svjedoka. Prostudirao brojne zbornike i manuskripte o posljedicama rata. Koristio sam arhive većine nevladinih organizacija i upoznao ljude nade, začetnike civilnog društva na ovim prostorima. Njima dugujem posebnu zahvalnost na hrabrosti, žrtvi i spoznaji da se i u najgorim vremenima može, mora ostati čovjek. Susreo sam u životu brojne obične i neobične ljude. Jedan me susret toliko ukleto obvezao da ga moram spomenuti. Susreo sam državnika 20. stoljeća, Churchilla, jer sam se kao ranjenik našao u bolnici s njegovim sinom koji je ranjen, kako je on običavao reći, kao «naš partizan». Posvud me «vukao» sa sobom i životno zadužio – spasio. Bio sam minijaturni «soldat». Izmasakriran. Kad su me predstavili Churchillu upitao me je zašto sam tako mlad morao ići u vojnike. Odgovorio sam mu da je to jedini način da se preživi. Konstatirao je da zna za naše nevolje ali da je takva sudbina i cijele Europe. Pozvao je liječnike «iz svite» i prosto im naredio: «Skrpajte ovog da preživi, da ima o čemu svjedočiti». Kako vidite ukleto mi je navijestio da moram svjedočiti. Nije li to istinsko prokletstvo života.

Upoznao sam i većinu pregovarača za podjelu Bosne. Ti besramnici i danas kokodaču kao lažni svjedoci mirotvorstva, titularni intelektualci, lažni liberali, olakim «historičarenjem», bez povijesnih metoda i provjerljivih činjenica. Međutim zločin u kojem su sudjelovali ne može ih lišiti odgovornosti. Jedan mi reče «što se s Kostom Mihajlovićem dogovorimo pred Tuđmanom ne smijemo ni spomenuti». Povijest ovim lažnim intelektualnim slugama neće oprostiti. A tako su se cjenkali za svaku urvinu i «vukojebinu», te granice povlačili kroz uništene zavičaje i bračne postelje. Sve to govori o njima kao zločincima.

***

Ovako strukturiran tekst u svakom slučaju je arbitraran jer niti je kronološki niti je tematski poredan. Nužno je kod ovakvog strukturiranja voditi računa da se vidi koliko toliko neki osnov kontinuiteta prirode građanske strane rata. To što ima ponavljanja nekih događanja, numeričkih vrijednosti, ličnosti rezultat je činjenice što nisam htio naknadnom pameću mijenjati izvornu stranu izgovorenog ili napisanog sadržaja. To što se neki citati ponavljaju također je rezultat

osjećaja da su najbolja ilustracija u prigodnom sadržaju. Na primjer citiranje u nekoliko navrata Ž. Puhovskog, jer on je prvi i najtemeljitiije svjedočio o razaranju toponomastike, onomastike, katastra, revizije povijesti. Imajte u vidu da je pisanje veoma složen posao. Krleža bi rekao «boks teške kategorije». U ovakvom pisanju, svjedočenju o povijesnom zločinu stalno ste pod tenzijom užasa, gdje vam se ljudi i njihovi čini prosto čine kao golema «greška prirode»

Uostalom ova knjiga nije napisana po unaprijed zamišljenom konceptu. Nego, kad su me prijatelji «prisilili» da objavim ovu cjelinu onda mi je bilo stalo da u izbor uzmem različite finese opisa građanskog rata, prosto kao ilustraciju zločina. Živim u uvjerenju da sam u tome i uspio. Vama ostavljam za pravo na svaku pa i na najbještedniju kritiku.

P o g l a v l j e I.
SRPSKI ETNIKUM U HRVATSKOJ

«OLUJA» KAO PORAZ, KOJU SE MITOMANSTVOM ŽELI PRETVORITI U NAJVEĆU POBJEDU

O *Oluji* sam pisao još dok je trajala jer bijah duboko angažiran, ali i poslije. Danas, 10 godina poslije istražio sam brojnu dokumentaciju nevladinih organizacija, brojne izvore publicistike, pregledao brojne videozapise i obišao prostore, «uzduž i poprijeko», desetine puta. Gotovo sam sagledao sve što angažiran pojedinac može sagledati. Došao sam do spoznaje da je to povijesni nekažnjeni zločin koji se mitomanski slavi. Istovremeno to je najveći poraz Hrvatske. To je nedržavnički čin ostvaren kao najpogrešnji način očuvanja integriteta države.

Na novinarsko pitanje je li bila moguća Hrvatska i bez rata, jer je poslije pada berlinskog zida nastalo preko 20 novih država bez rata, predsjednik Tuđman je odgovorio: «Naravno da je mogla, ali ne bi ostvarila sve svoje ciljeve». Drukčiji odgovor nije se mogao očekivati od jednog rasiste (pogotovo što mu žena nije Srkinja ni Židovka) i propovjednika genocida (*Bespuća...*, str. 164) i srbofoba («Srbi su remetilački faktor»). Evo što je o tome posebno rekao 1998. godine:

«Hrvatska je riješila srpsko pitanje u Hrvatskoj. Mi smo prihvatili povratak dijela Srba u Hrvatsku, kako bi onemogućili napade na Hrvatsku i prigovore kako je Hrvatska nastavak NDH i da ne želi ni jednog Srbina. Riješili smo srpsko pitanje i Srba više neće biti 12% i 6% Jugoslavena koliko ih je bilo. A 3% koliko će ih biti, neće više ugrožavati hrvatsku državu».⁽¹⁾

Nikada nisam mogao zamisliti Hrvatsku bez Krajine, ali još manje Krajinu bez njenih stanovnika Srba. Tome sam u ratno doba sve

---

⁽¹⁾ - Nikad više 12% Srba! – Franjo Tuđman, predsjednik RH na otvaranju ratne škole «Ban Josip Jelačić» u Zagrebu, *Novi list*, 15. 12. 1998.

podredio. Dva puta sam odlazio u Krajinu uz rizike života tragajući za izmirenjem. Nagovorio sam Jovana Raškovića kao jednog od inicijatora pobune da odustane i da se pridruži građanskoj inicijativi izmirenja. Kad je on na to pristao hrvatske vlasti su ga ponizile jer nisu htjele izmirenje. Doista odobravam da Međunarodni sud u Haagu *Oluju* smatra «zločinačkim pothvatom».

To je bila zaštićena zona OUN-a, a teritorij je obuhvaćao skoro 1/3 hrvatskog kopnenog prostora. Ne dovodim u pitanje legitimnost da se teritorij integrira, međutim, način, strategija i taktika te posljedice integracije za svaku su osudu. Metodologija rata «spaljene zemlje» to potvrđuje, da je to zločinački pothvat. Taj se teritorij danas zove «novooslobođeni», a praktički je katastarski oslobođen od autohtonog stanovništva. On se zove i teritorij «od posebne državne skrbi», a praktično je populacija ili isključena ili u ovisnom položaju bez programa razvoja prostora. To je najmanje nastanjen teritorij, svega 40 stanovnika po 1 km², s najnepovoljnijom spolnom, dobnom, obrazovnom i profesionalnom strukturom. Rang odstojanja (ne)razvijenosti prema metropoli je najviši. Danas je to «muzej zločina na otvorenom». Jer «izbrisana je memorija» antifašizma. To su bili ustanički krajevi Srba u obrani golog života od NDH. Razorena je toponomastika i onomastika, razoren je katastar, falsificirana povijest i proveden kompletni kulturocid. Srbi danas tamo nemaju ni jedne jedine srpske institucije osim okljaštene pravoslavne crkve, praktično bez vjernika. Tri godine tamo nije bilo ni vrapca «pokućarca». Ratom kojeg praktično nije bilo, dakle ponavljam ratom «spaljena zemlja», sve je učinjeno kako je Tuđman naredio «da ima da Srbi nestanu». Prema tome «pusto tursko» na hrvatski način ili zjapi kao pusta avet ili je provizorij življenja. Tamo gdje su bila srpska naselja nema niti će biti ikakvog, a ne samo održivog razvoja. Jer *Olujom* kao prirodnim fenomenom prenesenim na socijalno polje u Hrvatskoj je produžen zločin mnogo kasnije nego što je rat trajao. Uništena su ne samo ruralna naselja nego njihova urbana gravitacijska središta. Ističem, Ličko – senjska županija najveća je i tamo su bila mnogobrojna srpska naselja, ali ni većeg teritorija, ni veće razorenosti, ni veće bijede i siromaštva, ni upornije reciklaže rata. Srpsko stanovništvo je protjerano ili masakrirano, selišta spaljena i «putujući grobovi» su se vratili da nađu smiraj. Pa i kao takvi nemaju mira. Zadar nema okoline. Naselja srpske pro-

vinijencije ne razlikuju se od «graja, gromača, drmuna i suhozidina». Zjape goleme razvaline. U Hrvatskoj se zaboravlja da se ne mogu razvijati gradovi bez svog ruralnog zaleđa. Sve to teče nekažnjeno!

Odvedem najstarijeg filozofa, etičara po vokaciji da vidi zlodjelo nad prostorom Ravnih kotara u naseljima Smiljčić, Kašić, Islam Grčki, Islam Latinski, Zemunik Gornji i Donji, Veljane i dr. Od jedanput će profesor rezolutno: «Stani! Okreni! – Idemo nazad, pa nije sudbina hrvatska trogloditstvo. Ja sam prema ovim jadnicima grof Monte Cristo i ne mogu to gledati». Bio je tako potresen da nismo mogli zadugo od njega čuti nikakvoga glasa.

Najveći dio Karlovačke i Sisačke županije također nema svog ruralnog zaleđa. Sve je to etničkim čišćenjem i «spontano organiziranom» pljačkom razoreno. Ono što postoji tipični je socijalni teret gravitacijskih središta. U Hrvatskoj se u primijenjenoj politici praktično prihvaća shvaćanje da postoje «i suvišni ljudi i suvišni prostori». To nigdje u svijetu nije praksa. Dakle, sve stigme, svi slogani izrečeni čak u Saboru («Srbe na vrbe», «Mrtav Srbin najbolji Srbin»), stilizirana kvislinška i fašistička heraldika s intarzijama krunica i križa u praksi su dovela do poražavajuće destrukcije ravne ekološkoj katastrofi. I ne samo to, nego nekažnjeni zločini, tekuća ideologija nekažnjeno teče kao užasavajuća ksenofobija istovremeno. Dakle, Hrvatska je ksenofobična zemlja. Skoro nema dana a da se ne pojavi neka antisemitska, rasistička izjava, ocjena, grafit ili incident. Uzurpativno pravo kao primijenjena praksa i korupcija onemogućava i repatrijaciju i restituciju dobara jer neki Hrvati, domicilni ili kolonizirani iz Bosne drže različita srpska dobra protivno svim zakonskim normama. Formalno država i njene institucije su za povratak, a praktično ne. To znači de iure da, a de facto ne. Pred svijetom se brane političari da su sve normalizirali lege artis, dakle bez obzira na praktičnu primjenu. To postaje kobno. To međutim potvrđuje činjenica praktičnim uvidom na terenu, što je danas u Hrvatskoj rezidencijalnih Srba cca 20 000 manje nego što ih je popisano 2001. godine, a stalno se urliče: «Srbi dolaze!» Danas imamo tzv. vikend Srbe. Dolaze da srede dokumente, obave ukope, podignu mirovine ili da obave neke druge efemerne radnje. Danas umrlim u srpskim lokalitetima nema tko da grob iskopa, pa živi doista s pravom zavide mrtvima. A država se «ubija» dokazujući da je usavršila zaštitu manjina «po najvišim svjetskim standardima».

22 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

Prema spoznajama Srpskog demokratskog foruma preko 50 000 mladih Srba spremno je vratiti se, ali hrvatska srbofobija to ne može ni zamisliti. Radije pristaju na pustoš ili degradaciju obradivog zemljišta nego da se Srbi vrate na svoje posjede. Radije prolongiraju demografski slom sveukupnog stanovništva s naglašeno većim mortalitetom nego prirodnim priraštajem te ubrzanim starenjem, nego da se Srbi vrate.

Kad su autobusima dolazili na posljednje glasanje 2004. godine, što Hrvati godinama čine, odmah je jedan Srbin zaklan da se užasavajuća poruka pošalje i nitko se nije organizirano solidarizirao s takvim nevoljnikom i osudio užasni zločin, a s druge strane bijaše prava licemjernost, solidariziranje protiv eksperimenata na psima biglovima. Užasavajuća je činjenica da su ratom 1991. – 1995. sve nacionalne manjine u Hrvatskoj smanjene na 1/3, a srpski korpus je masakriran i nema danas osnove za biološku reprodukciju. To je razumljivo jer sve su političke stranke konstitucijski, programski, nacionalističke, osim izuzetka minorne Socijalističke radničke partije koja u programu ima Srbe kao najveće pitanje Hrvatske kao moderne, demokratske i tolerantne države. Jer njima je jedino jasno što se i u programu ističe, da je srpski korpus u Hrvatskoj doživio ratom mehanički demografski slom i da to pogađa sveukupno stanovništvo, a posebno depopulacijske zone.

Poznato je da nalogodavci nikad ne progone izvršitelje zločina. Nažalost, najveći zločini izvršeni su za vrijeme tzv. Vlade nacionalnog jedinstva, ubojstvima i progonom Srba, torturama, pljačkama i najzad pretvorbom društvenog u privatno vlasništvo. Ključni etnički čistači vode pokret začetka etničkog čišćenja, HDZ, kao najvećeg zločina stoljeća. Npr. sadašnji premijer pravi je licemjer «s jamstvenom karticom» u izborima, a nijedno obećanje nije ispunio. Dakle, nije vjerodostojan. Za njega vodeći intelektualac Vjeron Zuppa s pravom kaže «da laže na pet jezika». Njegov najveći prilog teatrologiji u nas je što je etnički očistio splitsko kazalište. Antun Vrdoljak, siva eminencija, sineast, očistio je TV medije od Srba s brojnim brutalitetima, a Hidajet Bišćević etnički je očistio najstarije novine, *Vjesnik*. Kninom danas vlada osobni ispovjednik premijera. Koji li je to apsurd laičke države?! U Ličko-senjskoj županiji biskup Bogović i ginekolog Milinković, potpredsjednik Sabora, nadležni su nad tim prostorom kao

u feudalno doba. Savjetnik premijerov za razminiranje je osumnjičen za zločin u Sisku, gdje je najviše ubijenih i nestalih u nekom urbanom aglomeratu. A u njegovoj okolini imamo primjer da su jednog Srbina čerečili između dva traktora. Oko 14 godina je bio župan i izrekao najveći cinizam za tragediju srpskih žrtava, da činjenica «glava u Sisku, a tijelo Savom u Dunavu» pokazuje da «Srbi ne znaju hodati nasipom pa otklizavanjem u Savu glave im otpadaju».

Smatram osobnom tragedijom što po drugi put gledam Krajinu kao «pusto tursko» na hrvatski način. Prvi put u Drugom svjetskom ratu i sada. Međutim, sada je mnogo gore. Naime, iako je u negdašnjoj NDH pobijeno cca 340 000 Srba, sada su Srbi progonom i ratom «spaljene zemlje» ostali bez staništa, naselja, biološke osnove, bez elite, bez institucija i bez prava na rad. Oni su isključeni. S njima je kraj u ruralnim zonama.

Srpski fenomen: «izgon», «progon», «egzodus», «samoizgon», «bijeg», «nestanak» itd. treba zvati pravim imenom suštine – «planirano istrebljenje Srba». Iza toga čina stajala je i još uvijek stoji država i unakaženo društvo. Naime, na tim područjima najveća su srpska dobra: zemlja kao nasljedno dobro, naselja i korijeni. Za sada opstrukcijom repatrijacije i restitucije namjerno kupuju vrijeme da se rastoče porodice, da stariji pomru, a mlađi negdje drugdje ukorijene, pa će onda Srbe ex lege ekspropriirati zakonom o zemljištu. Tome, među ostalim, služe sve finese laži, sofisticirane opstrukcije, uključujući mitomanstvo «slavne pobjede».

Neki «gloduri», pa i srpski, optužuju me svojim mišljenjem, dakle suprotno mojim znanstvenim spoznajama, da iz resantimana prema žrtvama preuveličavam etničko čišćenje Srba kao najveće i najčistije. Volio bih da me demografski demantiraju, ali i da pogledaju argumentaciju Susan Woodward, češkog publiciste J. Pelikana i u nas Žarka Puhovskog kao arbitra i voditelja HHO, institucije svjedoka vremena. Činjenice o posljedicama *Oluje* su poražavajući svjedok jer ne samo što su ljudi prognani nego su naselja, sa svom infrastrukturom, sa svim institucijama, do kraja razorena. Ne smije se zaboraviti da konkretne žrtve i razaranja najizvornije govore o sveukupnoj suštini. Danas nema ni jednog jedinog srpskog naselja da je bar kao pilot projekt obnovljeno. Da je doživjelo obnovu ravnu onim hrvatskim naseljima koje su razorili monstrumi paradržave iste matrice rata. Npr.

24 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

1 107 naselja gdje su Srbi bili većina sve je doslovno uništeno ili bolji objekti zaposjednuti od iste matrice rata prognanih Hrvata iz BiH. Taj zločin je rezultat strateškog cilja države da Srbi nestanu. Država je imala «ministarstvo za etničko čišćenje» čiji rezidualni ostaci još i sada «kolo vode». Oko 52 toponima s nazivima «srpski» ili «partizanski» su prenominirani, a niti jedan nije vraćen što praktično znači da država insistira na svojim strateškim ciljevima. Pri tome zaboravlja da prenominacija znači dokidanje sveukupnog identiteta ljudima, životinjama, stvarima, događajima i procesima prenominiranog prostora. To je samo jedna od ilustracija finesa «zločinačkog pothvata». To je trijumf, ali kobni, «osvete nacije» koja je u mnogim domenama etničkog čišćenja, pljačke i razaranja, kopirajući paradržavne modele, potpuno ih nadvisila. Da je tomu tako navodim tabelarni primjer dobiven neposrednim istraživanjem.

Dakle, da je etničko čišćenje bilo strateški cilj države neka nam posluži kao ilustracija tabela razaranja vlastite nadgradnje. Evo tih pokazatelja:

Tablica 1

Ruralocid srpskih naselja u Republici Hrvatskoj

<i>Razorene institucije</i>	<i>Broj</i>
Kuće	24 752
Gospodarski objekti	12 341
Zadružni domovi	182
Ambulante	56
Crkve	78
Muzeji	29
Groblja	181
Trgovine	325
Vodovodi	113
Trafostanice	96
Industrijski pogoni	167
Spomenici	920

<i>Razorene institucije</i>	<i>Broj</i>
Krčme	211
Zanatske radnje	410
Skladišta	118
Broj povratnika	18 210
Broj obnovljenih kuća	2 734
Broj poginulih	1 820
Broj nestalih	3 700

Izvor: autorov arhiv

Ovaj sumarni pregled nekažnjelog ruralocida dobiven je neposrednim istraživanjem. On nije nastao kao izraz ratnih sukoba ili kao kolateralna šteta rata, nego namjerno organizirana destrukcija u funkciji etničkog čišćenja. Tamo gdje su razaranja totalna nema povratka Srba ili jedva doseže 10% nekadašnjeg stanovništva po naselju. Jer, sve su nadgradnje, kuće, gospodarski objekti, institucije, inventar, stočno stado, voćnjaci, vinogradi uništeni. Nerijetko posječeno je sve plemenito drveće i privatni gajevi. To je sve ravno istinskoj ekološkoj katastrofi. To se naročito vidi u naseljima oko Zadra, npr. Ravnim kotarima, Kistanjama, Obrovcu, naseljima oko Knina, Gračaca i posebno naseljima u okolici Donjeg Lapca.

Etničko čišćenje u Hrvatskoj rađeno je sofisticirano, perfidno, radikalno i s finesama. Bilo je čisto etničko čišćenje bez ostatka. Počelo je s jezičnim – lingvističkim čišćenjem, a preneseno je na konkretni život. Evo primjera. U predvečerje rata Međunarodno kinološko društvo prenominiralo je psa balkanskog goniča u srpski gonič. Odmah su hrvatski kinolozi zahtijevali od lovaca da ga se liše ili pod neizdrživim kaznama da ga drže. Kako vidite ni psa nisu izdržali. To «gloduri» moji kritičari ili ne znaju ili ne shvaćaju.

Drugi primjer. Angažirali su socijalne geografe da istraže raspored Srba po naseljima u Hrvatskoj i po tim rezultatima neka sela razarali, a neka čuvali za kolonizaciju Hrvata iz BiH. Kako vidite i nauka je bila u funkciji etničkog čišćenja. Kolonisti su dolazili i pisali dolazećim: «Rezervirao sam ti tri kuće, pa biraj. Što nemaš u prvoj uzmi iz druge. Sad je sve hrvatsko». A i Srbi su pisali da se zaštite «ovo je hr-

vatsko». Pet godina republički Zavod za statistiku prikriva rezultate redovnog popisa, da se ne vidi opseg i sadržaj etničkog čišćenja Srba po naseljima. Objavili su čak *Leksikon naselja* ali u njemu nema Srba nekad i sada.

Pouzdamo znam da kuća, dom, stan, privredni objekti, institucionalni objekti, itd. nemaju ni etniciteta niti nacionaliteta. Oni su pretpostavka čovjekovog življenja od tzv. špiljskog čovjeka ili bolje rečeno od trogloditskih staništa do modernih naselja. Zalazio sam u stogodišnje i milenijske građevine, stanovao u stanovima stotine godina starim i nisu me progonili nikakvi duhovi etniciteta i nacije da bi poželio njihovu destrukciju. Međutim u vrijeme *Oluje* kolovoza 1995. gledao sam jednom prigodom s kamermanom iz helikoptera kako gori preko stotinu seoskih naselja Lapca, Gračaca i Kninske krajine samo zato što su u njima Srbi stanovali. To je *Oluja* koju će se navodno izučavati u strategijskim centrima kao uzvišeni oblik ratovanja, zapravo bit će suprotno. Sav taj mitomanski patos, kao čudni i apsurdni atavistički oblik razaranja vlastite nadgradnje, ostat će kao povijesno svjedočanstvo namjernog zločina.

S bolom konstatiram kao ruralni sociolog kome je svako selo zavičaj, da sam istim osjećajem sažalijevao svaku razorenu kuću, svako selo, svaku instituciju Muslimana, Bošnjaka, Hrvata, Albanaca, itd. kao svoj vlastiti dom. Jer seljak nema, kao uostalom mnogi drugi, ni rezervne kuće, ni njive, ni sredstava rada, ni zavičaja. Jednako sam se sjetio takvih razaranja u Drugom svjetskom ratu kad su gorjele potleušice, jednodijelne i dvodijelne brvnare s ognjištima koje «niti grije niti peče, ali šuma dogorijeva», kaže jedan pjesnik. A sad su gorjele goleme zgradurine, cijela sela, pa i regije, u plamenu nestajale institucije i svi sadržaji nerijetko s gabaritima većim od tadanjih potreba. A bili su građeni od durabilnog materijala-tesanca, prenapregnutog betona, utopljene, hortikulturno dekorirane i ljudski oplemenjene. Što da kažemo o njihovoj opremi i golemim sredstvima rada, sve je to opljačkano ili uništeno. To je za mene bilo teže što sam naučnim metodama pratio kako su rasle i poput Feniksa nicali iz pepela. Kako su kroz ta naselja prolazila četiri revolucionarna vala naše industrijalizacije i deagrarizacije (elektrifikacija, širenje komunalija, saobraćaja i masovnih medija). Dakle, kroz naša sela prvi put je tekla kao proces rurbanizacija. Kada sam doživio posljedice tog zloglasnog zločina

prema ljudima, naseljima i krajevima, zakleo sam se da ću protiv toga zločina i bezumlja nepristrano svjedočiti i, da ću se boriti da se mitomanstvom zločin ne opravdava jer je riječ o najgrubljem vandalizmu na ovim prostorima krajem 20-og stoljeća. Pa valjda se jednom mora priznati da nema države iznad neponovljivog života pojedinca.

Prokletstvo duge i bogate biografije omogućilo mi je da mogu pozudano reći da sam bio i boravio u najviše hrvatskih ruralnih naselja i da sam komunicirao licem u lice s najviše seljaka. Istraživao sam ratne zločine poslije Drugog svjetskog rata, sređivao građu oružanih akcija, nicanje vlasti, formiranje institucija. Izučavao sam kolonizaciju i procese deagrarizacije bez presedana. Zbog toga sam kao svjedok vremena uočio poražavajuću činjenicu da je ratom «spaljene zemlje» u Hrvatskoj od preko 6 400 seoskih naselja, cca 1 500 razoreno. Paradržavni vandali razorili su cca 300 hrvatskih naseljenih aglomerata, a hrvatski «talibani» u ime novonastajuće države i osvete nacije cca 1 200 srpskih naselja. Sve to golemo bogatstvo nadgradnje dio je hrvatskog bogatstva, graditeljske kulture, a nestalo je u dimu i pepelu. Tako da nas preko matrice rata povezuju samo zločini i zločinci sa sveukupnim zločinstvom. Nažalost sve je to nevalorizirano, nekažnjeno jer to nitko ne istražuje sustavno, a tako se neljudski politički zlorabi da tome nema kraja. Jer nećemo da se suočimo s istinom o sebi. Valjda želimo da nam drugi povijest pišu. A ovdje je bio bezumni neobjavljeni građanski rat, najgori od svih ratova, dugo trajao i ostao nedovršen oktroiranim mirom. Zbog toga traje na drugi način «duhom nemoralne politike».

Ta golema ljudska stradanja, ta još golemija razaranja objekata i institucija «bitkom nad bitkama» slavi se s političkim trijumfom i koncelebriranim misama zahvalnicama. Korifeje tog zločinačkog pothvata pretvara se u heroje, a praktički nitko ne ulazi u suštinu i posljedice koje je taj zločinački pothvat donio. Nestali su brojni nevini ljudi i golemi minuli rad. Nestalo je golemo naprezanje i trud, investicioni naponi, građevinski pothvati vlastite nadgradnje i golemo nadanje brojnih pojedinaca. Istovremeno prognanima je otet zavičaj, obezdomljeni su i skoro vraćeni iz egzila u kameno doba svoga zavičaja. Ta podjela, to licitiranje «naši i vaši» ukazuje na bezumlje da nismo jedan rod. Razorio nas je neporaženi ustaško – četnički sindrom do nivoa ekološke katastrofe. Tu smo svi poraženi. Do te mjere da

srpsko pitanje doista više nije pitanje Srba minorizarnih na ostatke ostataka u Hrvatskoj, nego pitanje Hrvatske kao moderne, demokratske i tolerantne države.

Sve su strukture bile uključene u etničko čišćenje. Čak i «umjetnička» satnija. Nekadašnji intendant HNK spasio se bijegom u pidžami. U Saboru Srbi bijahu proglašeni «nevjernim Danajcima». Devedeset godišnjem svjedoku povijesti, autoru *7 000 dana u Sibiru* Karlu Steineru bi oduzeta mirovina da umre od gladi. Kandidatu za Nobelovu nagradu Branku Horvatu bi zabranjen pristup na fakultet izmjenom brave kabineta. Osnivaču Ekonomskog fakulteta akademiku Dušanu Čaliću ne dozvoliše kondolenciju povodom smrti. U Rakovici preređigiraše natpis na spomeniku Rakovačke bune. U Saboru Vladimira Nazora nazvaše «moralnom mizerijom», a Pavelićevog panegiričara Vinka Nikolića proglasiše «nestorom hrvatske književnosti». Biskupa Strossmayera, učenjaka i donatora proglasiše «štrocom». Umalo ne osnovaše alternativnu akademiju i maticu. Poslaše 40 000 kompleta *Enciklopedije* Leksikografskog zavoda u Zagrebu u rezalište. Pet najviđenijih intelektualki proskribiraše i proglasiše «vješticama iz Rija». Dakle, nacionalna kontrarevolucija ne zaboravi ništa, ne poštedi nikoga i unakazi vlastitu povijest. Čak su i crkve odstupile od svoje misije i duboko se umočile u etničko čišćenje, pripasujući i posvećujući oružje, prokazujući drugog ali i otimajući dobra. Ilustrisimus Kuharić, npr. u *Corriere della Sera* i na Međubiskupskoj konferenciji u Mariazellu izjavljuje urbi et orbi da se Srbima nije ništa dogodilo, da su bili pozvani da ostanu, da je riječ o «samoizgonu». Ta izmišljotina suprotna je svim znanstvenim dosadašnjim spoznajama o seljaku, da bi on kao nekadašnji glebe ad scriptus bio spreman da dobrovoljno napusti kuću, posjed, inventar, zavičaj, grobove, uspomene, običaje i otišao u neizvjesnost poradi neke politike. To je sad novi intelektualni zločin prema seljaku, a seljak ne znači zanimanje nego način života. Taj način života Marx s pravom naziva «idiotskim». Ali to je jedini način na koji seljak zna, umije i mora da živi sada, ovdje i tamo jer drugi niti poznaje ali ni ne priznaje. Nije li to rafinirani oblik prokazivanja žrtve. Ta neistina me prisilila da mu uputim pismo s brojnim faktima, uz ostalo navodim i primjer iz Udbine «prije ću Srbina ubiti nego mu kuću vratiti», kako kaže jedan prognani katolički svećenik iz Bosne upozorivši ga, da ako se ne postavi prema ovome činu i istini

o stradanju naroda «da nema pravo na ispovijed. Nažalost nije mi odgovorio. Pokojni Đuro Kokša, s kojim sam prijateljevao do smrti reče mi više u šali: «Dobra opomena, al' bez efekta jer crkve i kad ne govore istinu ostaju stoljećima bezgriješne. Sjetite se, prijatelju, križarskih ratova.»

Potresen zločinom i blasfemičnom neistinom vrhovnog prelata crkve u Hrvata zamolio sam jednog časnika UNPROFOR-a da mi iz dokumentacije video zapisa izabere neke scene. Dobio sam potresne prizore tzv. krucifikacije pribijene žrtve na vlastita vrata, odsječene glave, masakrirano tijelo i razorenu nadgradnju iz *Medačkog džepa*. Zatim sam kao jedan od 500 koordinatora u povodu *Bljeska* opisao zločine granatiranja civilne kolone koji je trajao 17 sati nakon potpisanog primirja o predaji. Izjava ministra Šuška u Saboru da je 400 ubijeno, a preko 1 000 ranjenih. Ni danas se ne znaju grobovi ubijenih ni mjesta liječenja ranjenih. Pričalo se po Sisku da su završili u Siemens-Martinovim pećima željezare Sisak. Sve je to bilo u Saboru popraćeno frenetičnim aplauzom. Zaključio sam da su zločini *Medačkog džepa* i *Bljeska* bili trenajna generalna proba za zločinački pothvat *Oluja* i nedvojbena poruka za Kuharićev «samoizgon». Tu se ogleda da li je Hrvatska «najkatoličkiji» prostor u onom kršćanskom smislu.

Ovdje moram posebno nešto istaći o odstupanju crkava od povijesne misije. One se u laičkoj državi drsko postavljaju kao patroni. Npr. Crkva u Hrvata u ime konkordata utječe na izbor intendanta kazališta, ministra kulture, nastave u školama, vršeći prisilnu asimilaciju. Određuje ritam rada u trgovinama, miješa se u TV programe i sadržaje medija. «Kultom pagoda» što je narod siromašniji crkva je veća. Gradi antiurbane monstrume proždirući prostor. Iz njihovih dvorišta proviruje domaći fašizam – kvislinzi. Župnici propisuju «štibru» za kršćanske usluge. Kakvo je stanje duha neka posluži citat najizvornijeg analitičara našeg prostora Viktora Ivančića iz njegove knjige *Vita activa*: «Možeš ti tom svom narodu otvarati oči koliko god hoćeš, nedjeljom slini u crkvi i žvali biskupske ruke, a ostalim danima upravo obožava svoga krivoustog fašistu i njegovu kriminalnu bandu! Neizmijerno ih obožava, razumiješ! Katolička crkva i autoritarna vlast za ovaj su narod savršena koncepcija sreće! Njegov ljigavi mali diktator, ergela ministara i državnih tajnika, sve do jedan

razbojnici najvišeg ranga, raskalašeno pedofilsko društvo iz Biskupske konferencije – to su za ovaj narod uzori i ikone kojima je u stanju ljubiti stopala! I nema te opačine koju neće počinuti za njihovu ljubav, pa onda uglavnom to i čine – urlaju i kolju, bljuju slapove mržnje, proganjaju dojučerašnje susjede, trpaju se u uniforme, drkaju na himnu, a nedjeljom kleče i čekaju oprost grijeha od dežurnog pedofila za oltarom!»⁽²⁾

Što se tiče Srpske pravoslavne crkve ona to čini isto ali na mističniji način propovijedajući *Svetosavlje* koje to nije nikada bilo niti može biti. Premrežena je misticizmom i raznoraznim sektama. Figurira kao noseći stup države za razaranje društva. U prostorima sukoba napustila je i crkve i vjernike. A u poraću postaje snažna interesna grupa za povrat imovine zapostavljajući interes i vjernika i naroda.

Obje crkve nisu se odredile prema fašizmu ali sav politički autoritet grade preko militantnog antikomunizma – «vukući krepanoga konja». Iz njihovih dvorišta reciklira se rat i skrivaju i zločini i zločinci.

Tragično je da to laička država podnosi ali i rijetko posijani, a još rjeđe nikli agnostici, ateisti i razumni ljudi.

Oluja je po svim parametrima nekažnjeni povijesni zločin. Naravno kao dio sveopće državne strategije i temeljnog cilja hrvatske nacionalne revolucije bila je etničko čišćenje. Dovoljno je navest primjere iz gradova u kojima nije bilo rata, a prognano je s brojnim brutalitetima azijske torture cca 125 000 Srba i oteto 25 000 stambenih objekata, minirano 10 000 objekata, samo u Splitu je deložirano 10 000 građana. Međutim, otac *iuris prudensa* koji je i danas na sceni primus inter pares jednom prigodom kliče «kad mi pobijedimo, Srba neće biti», a drugom prilikom «ako se i pokoji Srbin vrati zagorčit ćemo mu život» i to je doista učinio stavivši ih u corpus separatum. Ništa nije vrijedilo što su Srbi ove prostore zadužili radom, znojem, krvlju i ljubavlju. Pa Srbi kao autentična etnička grupa nisu registrirani sui generis što je jedinstven primjer u Europi. Odjednom su postali «ekološko», a ne ljudsko i demokratsko pitanje. Ovaj se «velikan» okitio svim intelektualnim indulgencijskim titulama od članstva PEN kluba, počasnog doktorata i ustavokrojitelja. Ne može vladati sobom, a

⁽²⁾ Vidjeti *Feral Tribune*, 28. veljače 2005.

htio bi vladati s čovječanstvom i jednim selom «pride». Nema u što nije kad je o Srbima riječ umočen. Prema tome država se ne može konstituirati na nekažnjenom povijesnom zločinu i istovremeno neosuđenom intelektualnom začinjanju, induciranju i provođenju toga zločina. Dakle, Hrvatsku kao uostalom i Srbiju treba zakonski denacificirati «da se carska ne poriče», jer drugog izlaza nakon tako dugog persistiranja na ustrajavanju zločina nema niti može biti. Uostalom i Njemačka se te pošasti zakonima morala osloboditi.

Da navedem još nekoliko primjera državnih apsurdna prema svojim sugrađanima, nadgradnji, institucijama i kulturi.

Dakle, nakon 15 godina nisu do kraja procesuirani već javnom mnijenju dobro poznati brojni konkretni zločini i zločinci. Brojni konkretni i poznati primjeri razaranja i klasičnog kulturocida.

Najprije urbani primjeri. Nema procesa o sveukupnom progonu i masakriranju Srba u Vukovaru čak u vrijeme zajedničke države. U Gospiću je samo jedan dio zločina do kraja sankcioniran, ali ima obilje drugih konkretnih slučajeva žrtava i razaranja dijela Gospića, npr. žrtve «mina iznenađenja», razarenje Jasikovca i nekih ubijenih civila. Split je slučaj poznat po apsurdno brojnih tortura u logoru «Lora» i farsi s oslobođenim evidentnim zločincima. Zadar je čuven po tzv. «kristalnoj noći» i razaranja cca 300 objekata, a nije predmet sudske arbitraže. Osijek je postao interes pravosuđa kad se Branimir Glavaš, pretorijanac HDZ-a odmetnuo. Sisak je slučaj s najbrojnijim monstruoznim zločinima, navodno ubijenih preko 600 civila. U neposrednoj okolini Siska jednoga su seljaka čerečili između dva traktora, a procesa nema, žrtva postoji. Šibenik je na svoj način slučaj. Ali što da kažemo o Zagrebu, metropoli i njenom koncentracionom logoru, «paviljon 22» o kojem je snimljen i film, gdje se računa da je netragom nestalo preko 200 ljudi. Dakle, ni metropola nema osjećaja za sudbinu svojih sugrađana ali to je imalo užasavajuću sveopću poruku kao dio etničkog čišćenja Srba. To je bio dovoljan povod za svakog onog od 18 000 istjeranih iz Zagreba da zna što ga čeka.

A sada da navedem već opće poznate primjere u ruralnim zonama. Npr. Pakračka poljana, za čije zločine javnost zna šefa tzv. «eskadrona smrti», samozvanog «Napoleona» koji se čak kandidirao za predsjednika Republike. Kakvo je stanje duha, što se zločina prema Srbima tiče pokazuje činjenica, da se nitko nije zgrozio i uzviknuo

«neću za kandidata predsjednika Republike osumnjičenog za zločine u Pakračkoj poljani!» Prema ispovijedi jednog, koji je svojom rukom likvidirao 70 civila, stradalo je više od stotinu ljudi. U gračačkom groblju procjena je da je sahranjeno više od 700 žrtava. U Donjem Lapcu ubijeno je 66 civila. U seoskom naselju Medari Trnava 29, u Mokrom Polju preko 20, Plavno 34, Grubori 30, Golubić 30, Radljevac 12, Gošća 9, Varivode 10, Oton 8, Strmica 8, Vrbnik 9, Kovačić 3, Kiseljak 9, Kuline 14, Uzdolje 8, Ivoševci 14, Cetina 3, Ervenik 4, Polača 6, Rudele 1, Smrdelje 3, Zečevo 2, Ridane 1, Pađene 3, Đevrske 1, Paulin Dvor 19, a seljaci koji su doživjeli *Oluju* i čuli «prekomjerno granatiranje» kažu da se jeka čula «do neba» i do neke «crne rupe» u svemiru. Dakle svrha je bila užasavajuće zastrašivanje. Na groblju pored Dvora na Uni preko 300. Nitko ne istražuje žrtve avionima masakrirane kolone na pravcu Blatuša, Maja u Baniji. Unesrećene žrtve, civili, djeca. Ženama u rješeljima odbijenih traženja obeštećenja stoji da pripadaju «neprijateljskom taboru» što je apsurd pravnog poimanja kolektivne krivnje.

To su samo opće poznati, a oni nepoznati kao što su grobnice u Štikadskim barama i po šipražju i ševanju koje nitko ne istražuje. Prema tabeli koju sam priložio izlazi da je oko 1 800 ljudi ubijeno u postolujnom prostoru. Sveukupni broj nestalih prema istraživanju naznačenom u tabeli iznosi 3 700 lica. A spisak od 3 500 nestalih Srba, građana Hrvatske s adresama kojeg sam uputio članicama Vijeća Europe nisu ni na jednom hrvatskom spisku nestalih. A poznato je da je praštanje zločina najveća osveta žrtvi i da neoplakani bez dolične sahrane, bez kenotafa, opasna su prijetnja naročito u doba današnjeg terorizma po onoj i «grobovi naši borit će se s vama». Zbog tih činjenica pisanje o *Oluji* i imajući u vidu njen mit, sve mi se više gadi. Ne samo pisanje o tome, nego život u takvoj sredini gdje istina nije sebi sudac i gdje je pogaženo svako dostojanstvo čovjeka, riječi i govora o stradalim žrtvama. Gdje se više progone prokazivač zločina nego sami zločinci. Gdje se ubijaju, nekažnjeno, zaštićeni svjedoci. Gdje država stoji iza osumnjičenih za zločin pred licem Međunarodnog tribunala. To je bez daljnjeg kompletni moralni poraz s dugoročnim posljedicama.

Kao zaključno da kažem, danas se manje-više sve zna, kako iz novonastalih biografija Tuđmana, njegovih transkripata, sudskih pro-

cedura, istraživalačke dokumentacije i brojnih očevidnosti, te preko 500 000 prognanih Srba, itd. Dakle, etničko čišćenje bilo je plansko, strateško pitanje u ostvarenju nacionalne države. Tuđman je to s fratrima planski razradio tzv. Norvalskim programom – lustrirati Srbe, a ne komuniste. U tu svrhu on je zločince inducirao, štutio, promovirao, nagrađivao, itd. Kad su mu predočili jednog ubojicu s nedvojbena činjenicama rekao je «ostavite ga trebat će nam još». Pa on je u *Bespućima...* propovijedao da je genocid korisna stvar za popravljavanje povijesti. Preko svog «najboljeg ministra» Gojka Šuška oživio je ustaštvo. Franco mu je bio uzor za «miksanje kostiju», izmirenja partizana i ustaša. Slušao sam «izvješća» kako radne organizacije javljaju prema naputku: u našoj organizaciji nema više ni jednog Srbina. Javljali su Komori. Tuđman je zaprijetio viđenim Srbima uoči rata na posebno sazvanom sastanku «da im ne garantira život». Kad ga je Milka Planinc, nekadašnja predsjednica vlade, ukorila «što to radiš», brutalno je odvratio «vi ste nas hapsili, a mi ćemo se vas lišiti». Na stotine kombinacija i primjera minucioznih zastrašivanja, tortura, progona, otimanja i ubojstava sprovedeno je etničko čišćenje. To je od svih traženo. Tko nije mrzio bio je omražen, a tko nije progonio bio je stigmatiziran. Htio je po svaku cijenu doseći cifru da «remetilački faktor» bude sveden na 3-4% i to je javno izjavljivao u brojnim govorima. Imao je dnevne izvještaje koliko je i na koji način Srba prognanao i onda je *Olujom* kao završnim krešendom to dovršio. Znajući da ih time derasinira, čupa iz korijena, odvaja od nasljeđa nekretnina, da razbija porodice urbanih i ruralnih Srba i za svagda ih kao konačno pitanje destabilizira. To je s pravom predmet Haaškog suda kao optužba za «zločinački pothvat».

Kao zaključno želim istaći da me ne zanimaju Srbi kao etnicitet ili nacionalitet iako je o njima riječ. Mogli bi to biti Čečeni, Kurdi, Armenci, itd. Nego me zanimaju kao ljudi, kao građani sa svim vrijednostima i dobrima, kako postadoše žrtva. Naime, što su doživjeli besmislom građanskog rata koji je u pravilu zločin nad zločinom. Pa i nakon toliko bezumlja u ime nacije, vjere i države nitko se ne nađe da zavapi: «Što nam bi!? Što uradismo toliko humicida i kulturocida na vlastitom prostoru? Koja nam je korist i potreba, što smo postigli?»

Naprotiv, nakon povijesnog zločina elite vlasti se ne stide, ne kaju, ne traže povijesni izlaz iz zločina, nego svjetovno slave, a crkveno

koncelebriraju. Taj moralni debakl preskupo plaćen golemim žrtvama uzdiže se kao «uzašašće hrvatskog duha» «slavne regionalne sile, nepobjedive armade, brojnije od Džingis-kanove vojske». Ratu se želi podići monumentalni spomenik. Kojeg li apsurd.

Dakle, beščašće se mitomanstvom započetog «zločinačkog pothvata» želi pretvoriti u pobjedu unatoč svih evidentnih činjenica poraza. To je takav poraz da međunarodna zajednica arbitrira za vlastiti povijesni nekažnjeni zločin koji nas je biološki pogodio.

Za one koji ne znaju Tuđman je realizirao ono što je Pavelić planirao (pobiti, pokrstiti, protjerati), ali nije uspio zahvaljujući antifašizmu. Da nije bilo ta dva mehanička udara na srpski korpus, prema ekstrapolacionoj računici Srba bi danas u Hrvatskoj bilo 1,5 milijuna. Nažalost reducirani su na samo 180 000 rezidencijalnih Srba u Hrvatskoj. Međutim, Tuđman bijaše ne samo autokrat, falsifikator i srbofob nego «profesionalni osvjetnik» i mizantrop što sam i osobno iskusio zbog negativne recenzije njegova dva plagijata: *Rat protiv rata* i *Dvadeset godina socijalističke Jugoslavije*. Da bi se osvetio Srbima, naložio je Saboru da se sve njihove nekretnine poslije *Oluje* podržave (nacionaliziraju). Protiv toga antidržavničkog čina, suprotnog naslijeđenju i vlastitoj legislativi te međunarodnim normama radio sam u timu elaborat kao poznavalac katastra za Vijeće sigurnosti. Sakupio sam preko tisuću adresa Srba u inozemstvu i napisao cirkularno pismo, da traže zaštitu preko ambasada čiji su državljani za svoj alekvotni dio. Vijeće sigurnosti naložilo je Hrvatskoj da se ovaj apsurd dokine. Nažalost, nije to imalo apsolutnog efekta, jer je kolonizacijom dodjeljivanje nekretnina smatrano definitivnim rješenjem srpskog pitanja u Hrvatskoj. Klicalo se «sve je hrvatsko!» No, od onoga tko je propovijedao genocid kao koristan čin za popravljjanje povijesti mogu se očekivati svi apsurdi. Tuđman je protjeranim Srbima iz gradova gdje nije bilo rata ex lege naložio da im se oduzme stanarsko pravo i to još uvijek traje čime je potpuno narušena srpska elita u gradovima. Nerijetko su oteti svi sadržaji stanova. Osim toga, ozakonio je pretvorbu kao pljačku stoljeća i za decenije osiromašio svoj vlastiti narod. Samo ga je smrt spasila da ne bude zbog brutalnog etničkog čišćenja procesuiran u Haagu. Nadamo se ipak da će to biti učinjeno procesom zločinačkog pothvata.

Jedan od najvećih političkih apsurdna sveukupne politike u Hr-

vatskoj što manjinsku vladu u Hrvatskoj podržavaju dvije biološki pogođene društvene grupe: Srbi s razorenom biološkom podlogom za reprodukciju i umirovljenici kojima je otet minuli rad i izvršen nasrtaj na tekuća primanja, pa tri i pol godine umiru ranije u istim generacijama. Dakle, vlastodršci kao kanibali jedu svoje prethodnike. Premijer koalicione partnere javno prezire, ignorira i negira, a oni ga ovisnički podržavaju. Manjinska vlada pada, ali joj to ne daju zbog korumpiranosti predstavnici dviju biološki razorenih skupina. Nije li to očevidni apsurd politike «kao mogućeg» u praktično nemogućim okolnostima?

Literatura:

1. Susan Vudvord, *Balkanska tragedija*, Beograd, F. Višnjjić, 1997.
2. Stipe Šušar, *Hrvatski karusel*, Zagreb, Razlog, drugo izdanje, 2004.
3. *Oluja nad Hrvatskom*, priredio B. Rašeta, «Faktum», Beograd, 2003.
4. *Srpsko hrvatski odnosi i problemi*, HO Srbije, Beograd, 30–31. 01. 1997.
5. *Zapovjedna odgovornost*, HHO, Zagreb, 2003.
6. *Tolerancija*, HHO, Zagreb, 1997.
7. Svetozar Livada, *Etničko čišćenje zločin stoljeća*, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997.
8. *Kulturocid, knjigocid*, tematski broj SKD «Prosvjeta», Zagreb, 2003.
9. Časopis *Hrvatska ljevica*, broj 9, rujan 1995., posvećen stradanju 1 107 srpskih naselja u kojima su Srbi bili većina.
10. Svjetlana Broz, *Dobri ljudi u vremenu zla*, Medija centar «Prolom», Banja Luka, 2001.
11. Jovan Mirić, *Pretvorba i privatizacija kao socijalna kontrarevolucija*, SKD «Prosvjeta», broj 68, str. 14-20, Zagreb, 2005.
12. *Srbi u Hrvatskoj, jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1996.

(*Prosvjeta*, SKD «Prosvjeta», broj 59, Zagreb, 2006.)

SOCIJALNO-DEMOGRAFSKE PROMJENE SRPSKOG ETNIKUMA U HRVATSKOJ

Nekažnjeno oteti zavičaj

Ovo je prikaz brisanja većeg dijela jednog naroda u razdoblju od 1991. do 2001. godine u Republici Hrvatskoj. Kako će biti okarakterizirana ta rabota reći će povijest, ali statistika govori sama za sebe, što se najbolje vidi iz priloženih tabela u kojima su obrađena gradska naselja u Hrvatskoj i iz kojih se može očitovati smanjenje broja Srba u drastično velikoj većini gradskih aglomeracija.

Drastično smanjenje broja stanovništva jedne etničke skupine moglo bi se nazvati etničko čišćenje, jer ono je zahvatilo toponomastiku, onomastiku, katastar i druge etničke činioce. Time nisu pogođeni samo Srbi, već i pripadnici drugih etniciteta. Međutim, što se Srba tiče da nije bilo dva mehanička udara na srpski korpus, onaj 1941. – 1945. i ovaj 1991. – 1995. prema ekstrapolacionoj računici u Hrvatskoj bi ih danas moralo biti oko 1 500 000. Praktično su svedeni na oko 200 000, tj. njihov broj je sveden na jednu trećinu.

Takozvanim Norvalskim programom Tuđman je s hercegovačkim fratrima u Kanadi dogovorio da ne treba «lustrirati komuniste, nego Srbe». Nacionalističkom revolucijom je to učinjeno bez presedana.

U *Bespućima povijesne zbiljnosti* Tuđman tvrdi da je genocid koristan čin za «popravljanje povijesti», odnosno postizanje «harmonijeg življenja». U svojim spisima, govorima i nastupima Tuđman Srbe prikazuje kao «remetilački faktor». U svojoj srbofobiji insistira na tzv. historijskoj mržnji između Srba i Hrvata što je klasični falsifikat, jer Srbi i Hrvati nikad nisu ratovali. On ide tako daleko da zahtijeva da se broj Srba reducira na hrvatskom prostoru na 3%. Zbog toga nije

čudno da se u Saboru, u njegovo doba, ističe «ne jedan Srbin manje» nego svi, «ne vjeruj Srbinu i kad darove donosi», odnosno političari ističu da ne postoji srpsko pitanje: «Srbi nisu političko, nego ekološko pitanje». Na samom početku rata, Tuđman saziva viđene Srbe i izriče im prijetnju da im «ne garantira život» i to postaje stvarnost.

Iskorištavanjem i zloupotrebavanjem pobune ruralnih Srba i stavljanje Jugoslavenske armije na njihovu stranu, učinjeno je sve da se istrijebi srpska elita iz urbanih prostora, gdje nije bilo nikakve pobune, nelojalnosti i niti jednog terorističkog čina ili bilo kakvog drugog oblika otpora. Organizirajući sablažnjujuću propagandu protiv Srba, trajao je klasični rat «krvi i tla». U tom ratu civili su bili nosioci, žrtve i zločinci. Prokazivanjem Srba kao nakaza sa «šiljastim glavama», s «kromosomom manje», «deficijentnih mješovitih brakova» i s brojnim drugim stigmatizirajućim pojmovima iz povijesti stigmatizacije Židova, prenesenih na Srbe, nastupilo je bezumno iznuđivanje lojalnosti od lojalnih. Pred kamerama, u medijima.

I onda je uslijedilo nekažnjeno fizičko nasilje, premlaćivanje, otiimanje dobara, nasilna deložacija, nestanci uglednih, ubojstva i otvaranje koncentracionih logora, umiljato nazvanih «paviljoni», «poljane», «Lora», «Ora», s azijskim torturama, punim nasilja i masakra. Sve je to sijalo užasavajući strah, «pobjeći», «ostati», «nestati bez traga». Metropola je poslala užasavajuću poruku ubojstvom porodice Zec, Krivokuće, inženjera Žilića i nekoliko stotina Srba koji su nestali na prolazu kroz *paviljon 22* Zagrebačkog velesajma. Poruka je bila otprilike ova, kako mi je učeni, danas već pokojni prof. dr. Branko Horvat rekao, kada sam mu prije godinu dana pokazao ove statističke pokazatelje: «Ovo je bila poruka, tako se to radi!», kad je vidio da je iz metropole nestalo oko 18 000 Srba.

HDZ pokret je organizirao povijesni zločin nad Srbima. U gradovima je minirano oko 10 000 srpskih objekata nekažnjeno, ponegdje s porodicama. Tuđmanov «najbolji ministar» imao je primjedbu samo na «tehniku izvođenja». Svaki je grad imao logor, nazvan sabiralište. Neakažnjeno su mnogi Srbi nestali ili ubijeni. Praktično nitko nije kažnjen za konkretan zločin.

Organizira je bjesomučna medijska kampanja. Na primjer tzv. «slobodni tjednik», Marinka Božića postao je «bič božji». Za njega

su pisali činovnici, policajci, ministri, Tuđmanovi savjetnici, titularni intelektualci i svojim pogromaškim napisima čistili od Srba ulice, ponegdje četvrti, a u provinciji cijele gradove.

Markantni su slučajevi za to Gospić, Split u kojem je deložirano blizu 10 000 Srba, Šibenik, Zadar – «kristalna noć», Osijek, Karlovac iz kojeg je istjerano preko 13 000 Srba. Tiraž je rastao jednako uspjehu progona Srba iz Hrvatske. Međutim, to su radili i ostali mediji, napose elektronski, na primjer emisija *Slikom na sliku* Hrvatske televizije. U glosaru koji se upotrebljavao protiv Srba, svi su Srbi zvani «srbočetnici», «srbokomunisti». Na primjer, u naredbi šefova TV Zagreb, u potpisu Marčinko i Lilić, upućuje se zapovjedna «naredba medijima» da ne smiju objavljivati «lelek i plač žrtava», niti «imena vlasnika miniranih kuća». (Faksimil tog dokumenta nalazi se u arhivu HRT-a, objavljen u *Feral Tribuneu*). U užasu kaosa građanske kolizije – rata jedino je bilo sistema. Svi su se trudili da se dosegne Tuđmanova projekcija, da se Srbi reduciraju na 3%. Ostvarivanje samostalne države i redukcija srpskog korpusa smatra se najvećim dostignućem nacionalne revolucije. Redukcija ljudskog faktora organizirana je uz najbrutalnije oblike represije od strane policije, pravosuđa, kulturnih institucija, prosvjete – «Ne može Srbin predavati hrvatski, suditi Hrvatu ili privoditi na istragu Hrvata». Sve je to teklo nekažnjeno, ozakonjeno, a poznato je da nema većeg zločina od ozakonjenog.

Ozakonjenje nezakonitog izгона s posla urbanih Srba vrhunac je bezakonja kojim su Srbi ex lege ostali bez stanarskog prava u Hrvatskoj. Dakle, izgon iz stana i oduzimanje prava na posao označavao je beznade, jer nisu imali od čega živjeti. Njima – tj. Srbima – ne samo da je otet nekažnjeno zavičaj, pravo na rad, stan, sa svim sadržajima, nego i državljanstvo, jer je domovina dignuta iznad rodovnice. Porođice su razbijene, ustrašene, eksploatirane i natjerane na spas golih života. Međutim, urbani su na tu pošast reagirali neočekivano, na jedinstven način, bez pobune. Poučeni povijesnim iskustvom primjene rasnih zakona iz Drugog svjetskog rata, shvatili su da je država fetiširana i dignuta iznad njihovog života i smrti. Nigdje nije bilo pobune. Mnogi se nisu žalili na otkaze, na uvede, poniženja, pa čak na ubojstva članova obitelji. Tražili su spas na drugim mjestima, u trećim zemljama, tako da su neki stigli do Ognjene zemlje. Desetkovani srpski korpus postao je corpus separatum, bez elite, bez ekonomske

osnove, bez institucija, s razbijenim i već u Drugom svjetskom ratu okrnjenim porodicama i krajnje nepovoljno spolno dobnim strukturama. U nekim gradovima najbezumnije torture i masakra: Split, Zadar, Sisak, Karlovac, Osijek i drugdje, praktički nema osnove za biološku reprodukciju.

Historijski neodgovorna politička klasa i elita vlasti nikako ne dozvoljava problematizaciju građanske strane rata, jer je rat fetišizirala kao «svetu kravu», *Deklaracijom o Domovinskom ratu*. Reciklažom ratne psihologije reciklira se rat.

Vlast je do kraja perfidna i licemjerna, jer ona je de iure za povratak i restituciju dobara, a na najbezumniji način ozakonjuje i onemogućava faktički povratak. Sve što čini je teška iznuda da bi se kvalificirala za ulazak u Europsku Uniju. Abolirane hapsi, osobito mlađe, diskriminira ih se sudskim procedurama, rasističkim osudama i lažnim svjedočenjima. Vrše se bezočni oblici otimanja zemlje kao općeg dobra, reambulacija katastra, razaranje globalja i drugih genocidno-kulturocidnih radnji, na primjer spomenika antifašizmu, zavičajnih muzeja Srba. Dokazane zločince rijetko progone, a osumnjičene uz talambase trijumfa osvete nacije oslobađa, jer «Hrvat u obrambenom Domovinskom ratu ne može počinuti zločin». Država angažira najuglednije advokate i honorira ih basnoslovnim svotama za obranu haških optuženika, što praktično znači da besramno stoji iza zločina. Nekažnjeno se ubijaju zaštićeni svjedoci, pa tko tu onda može svjedočiti? Užasno se licitira sa žrtvama po etnicitetu, stalnom reciklažom rata.

Osim nevladinog sektora i iznimnih pojedinaca, nije bilo novinara, crkvenog premeta, književnika, intelektualaca čak ni pripadnika Pen kluba, ili akademika da je uzviknuo: «Ne progonite, ne otimajte i ne ubijajte Srbe, ta i oni su ljudi!»

Stoga tko god stane iza ovog nekažnjeno zločina, preuzima na sebe povijesnu odgovornost nad sudbinom urbanih Srba i njihovom elitom, koja je bez milosti etnički očišćena i koja ni u jednom obliku nije dala ni minimalni povod za ovako drakonsku kaznu bez prese-dana.

(*Novosti*, samostalne srpske novine, Zagreb, veljača 2004.)

Podaci iz popisa stanovništva 2001.

Urbani Srbi se nisu bunili, nisu djelovali protiv novonastale hrvatske države, a ipak su pretrpjeli veliku štetu u svakom mogućem pogledu i bili izloženi brojnim zločinima. Koliki je opseg i povijesni sadržaj tog zločina bez presedana, svjedoči statistička analiza usporednih pokazatelja cenzusnih podataka o broju stanovnika iz popisa stanovništva 1991. i 2001. godine. Analiza 123 hrvatska mjesta i grada i u njima broja Srba, Jugoslavena i neopredijeljenih 1991. i 2001. godine, govori da je u gradovima broj Srba prepolovljen (49,1% od broja iz 1991. godine), a u cijeloj Hrvatskoj sveden čak na jednu trećinu (34,7% od broja iz 1991. godine). U apsolutnim brojevima: od 250 025 Srba u gradovima 1991. godine, njihov broj je pao na 124 089 u 2001. godini. U cijeloj Hrvatskoj sa 581 663 Srba u 1991. pao je na 201 631 u 2001. godini.

U oba popisa broj Srba ostao je isti u Donjoj Stubici – njih 17, i u Varaždinskim Toplicama – 16. U 29 gradova broj Srba se povećao, a u 92 grada se smanjio. Povećanje broja Srba bilježe: Sv. Ivan Zelina, Klanjec, Pregrada, Kutina, Ogulin, Ozalj, Lepoglava, Ludbreg, Novi Marof, Križevci, Garešnica, Bakar, Čabar, Kastav, Rab, Vrbovsko, Novalja, Pleternica, Nin, Skradin, Ilok, Imotski, Trilj, Vrgorac, Buje, Buzet, Poreč, Umag i Mursko Središće.

Valja napomenuti da to nisu veliki apsolutni brojevi. Na primjer, u Klanjcu se broj Srba povećao sa 5 na 7, što je povećanje od 4%. U Pregradi sa 4 na 5, što je povećanje od 25%. U Čabru sa 9 na 57, u Kastvu sa 30 na 380, u Rabu sa 2 na 81, ili u Ninu sa 1 na 171. Ovo se tumači namjernim seljenjem Srba iz većih gradova u manje sredine gdje su imali neku imovinu od prije (npr. vikendice) i gdje su očekivali mirniji život jer te sredine uglavnom nisu bile zahvaćene ratom. Većina njih koji su prije radili izgubili su posao, pa ih ni to nije vezalo da ostanu te su se lakše odlučivali na promjenu mjesta boravišta ili prebivališta. U novoj sredini nitko ih najčešće nije ni poznao pa su se – javno, ali neslužbeno – mogli predstavljati drugačije, te tako amortizirati negativnosti što ih je donosilo pripadanje srpskom nacionalnom korpusu.

Broj Srba značajnije se smanjio u velikom broju gradova u Hrvatskoj: u Jastrebarskom, u Zaprešiću, Hrvatskoj Kostajnici, Petrinji,

Karlovcu, Dugoj Resi, Gospiću, Slatini, Slavonskom Brodu, Benkovcu, Biogradu, Obrovcu, Zadru, Đakovu, Kninu, Komiži, Solinu, Splitu, Visu, Dubrovniku i u gradu Zagrebu (vidi tablicu 2).

Ostali gradovi koji su 2001. godine imali manji broj Srba spali su na 40 ili manje posto u odnosu na predratno stanje. Ovo se tumači znatnim brojem Srba koji su s područja zahvaćenih ratom izbjegli i nisu se vratili do popisa 2001. godine, jer im vlasti nisu osigurale povratak, ali i sa znatnim brojem Srba koji su se drugačije deklarirali nego u popisu 1991. godine nastojeći tako sačuvati imovinu, posao ili mir, te koliko-toliko sigurnije i mirnije školovanje svojoj djeci. Naime, opće je poznato da se velik broj Srba odlučio na promjenu imena i prezimena i vjeroispovijesti, odnosno na promjenu identiteta. Dio Srba iselio se i u treće zemlje.

U Karlovcu je prema popisu iz 1991. godine bilo: 14 529 Srba, 2 582 Jugoslavena i 1 705 neopredijeljenih. Prema popisu iz 2001. godine bilo je: 5 076 Srba i 1 948 neopredijeljenih. Tako je u tom gradu nestalo i «nestalo» 9 045 Srba i 2 583 Jugoslavena, dok se broj neopredijeljenih povećao za 243 čovjeka. Sličnih primjera «nestanka» ima gotovo u svim analiziranim mjestima, a Karlovac je ovdje uzet samo kao ilustracija. Nasuprot tome, iz popisa stanovništva 2001. godine, broj Hrvata naglo i značajno se povećao – dijelom zbog useljavanja iz Bosne, ali najviše zbog promjene identiteta bivših Srba, Jugoslavena i neopredijeljenih.

Ocjena rezultata koju smo dobili pokazuje da je napadnuto sve, toponomastika, onomastika, katastar, kultura, historija... Tzv. Norvalskim programom pred fratrima u Kanadi, Tuđman je dogovorio lustraciju Srba, a ne komunista – ako je lustraciju uopće trebalo vršiti. Na to je vodeći politiku integralnog nacionalizma pristala i pozicija i opozicija. Pošlo se od Tuđmanovog teorema da je genocid koristan za popravljavanje povijesti i da su Srbi remetilački faktor. Podsjećam, on je bio sretan što mu žena nije ni Srpkinja ni Židovka! Integralnim nacionalizmom pristalo se na genocidne radnje i etničko čišćenje na svim prostorima, osim Istre. Dakle, ušlo se u povijesni zločin strategijom divinzirane države u nastajanju.

Država je dignuta iznad života i smrti sugrađana. Miniranjem objekata, deložacijama, ubojstvima ljudi, logorima, prijetnjama, masakrima, prenominacijom nacionaliteta, zastrašivanjem i ozakonje-

42 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

nim diskriminacijama, Srbi su natjerani na bijeg, da spase gole živote. Tako je u gradovima gdje nije bilo rata oko 66% Srba nestalo. Deset tisuća objekata je minirano u urbanim i 25 tisuća objekata u ruralnim naseljima, proveden je kulturocid i knjigocid, nestali su gotovo svi antifašistički spomenici, zatrti su svi ćirilčni naslovi – od znanosti do beletristike. U mnogim urbanim naseljima broj Srba je smanjen ispod 50%, a u nekim su čak svedeni na jednu petinu ili 20% pa i ispod tog broja. Tamo gdje su svedeni ispod 50% zatrta je biološka osnova, a tamo gdje su na oko 20%, za nju nema nikakve osnove. Srbi se ni iznimno ne mogu zapošljavati, a organizacijom oduzimanja prava na rad – dovedeni su u socijalnu komu. Formalno zakonodavstvo ih štiti, a primijenjeno pravo degradira. Ratne i poratne vlade su de iure za povratak, a de facto za izgon. Namirili su se s približno 100 tisuća stambenih jedinica jer izgonom 400 tisuća Srba – a oni su kao i Hrvati uglavnom imali porodice sa četiri člana – ostalo je barem toliko stanova. Čini mi se da je to konačni rezultat i da tu popravka ne može biti.

(Identitet, SDF, Zagreb, listopad 2004.)

Tablica 2

Statistički pokazatelji kretanja broja Srba u gradovima
u Republici Hrvatskoj kao saldo etničkog čišćenja (1991. – 2001.)

Gradovi u RH – broj Srba (1991. – 2001.)						
Grad	Popis stanovništva 1991.			Popis stanovništva 2001.		Index (91=100) samo Srbi
Grad	Srbi	Jugoslaveni	Neopred.	Srbi	Neopred.	%
1. Dugo Selo	386	129	114	156	172	40,4
2. Ivanić Grad	131	151	113	126	165	96,2
3. Jastrebarsko	280	133	99	105	83	39,5
4. Samobor	259	161	12	219	205	84,5
5. Sv. Ivan Zelina	26	20	17	56	58	215,4
6. Velika Gorica	1.893	624	682	1.010	659	53,3
7. Vrbovec	95	60	75	79	141	83,1
8. Zaprešić	679	180	326	255	287	37,5
9. Donja Stubica	17	15	13	17	8	100,0
10. Klanjec	5	9	2	7	7	140,0
11. Krapina	37	14	16	27	34	73,0
12. Oroslavlje	20	17	14	15	31	75,0
13. Pregrada	4	13	8	5	34	125,0
14. Zabok	57	51	56	26	3	45,6
15. Zlatar	57	11	5	2	15	40,0
16. Glina	4.831	362	176	2.829	221	58,5
17. Hrvatska Kostajnica	1.889	264	65	433	82	23,0
18. Kutina	1.639	545	412	1.706	675	104,1
19. Novska	1.765	325	195	818	299	45,3
20. Petrinja	8.445	1.329	658	2.809	697	33,3
21. Sisak	10.820	2.884	1.327	3.897	1.611	36,0
22. Duga Resa	567	101	159	220	151	38,8
23. Karlovac	14.529	2.583	1.705	5.076	1.948	35,0
24. Ogulin	1.499	290	197	3.138	361	209,3
25. Ozalj	49	16	11	60	76	122,4
26. Slunj	582	195	119	575	131	98,8
27. Ivanec	32	12	14	13	29	40,6
28. Lepoglava	22	17	12	57	85	259,1
29. Ludbreg	32	42	26	134	95	418,7
30. Novi Marof	9	8	24	15	26	167,0
31. Varaždin	980	637	505	437	493	44,6
32. Varaždinske Toplice	16	12	10	16	12	0,0
33. Đurđevac	55	69	72	40	40	72,7
34. Koprivnica	879	614	398	543	448	61,8

44 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

Gradovi u RH – broj Srba (1991. – 2001.)						
Grad	Popis stanovništva 1991.			Popis stanovništva 2001.		Index (91=100) samo Srbi
Grad	Srbi	Jugoslaveni	Neopred.	Srbi	Neopred.	%
35. Križevci	405	216	149	511	173	126,2
36. Bjelovar	2.590	1.485	732	1.980	955	76,4
37. Čazma	86	69	40	82	103	95,9
38. Daruvar	3.083	806	320	1.863	678	60,4
39. Garešnica	503	212	98	1.330	330	264,4
40. Grubišno Polje	1.294	256	74	872	207	67,4
41. Bakar	153	79	58	171	203	111,8
42. Cres	120	71	104	68	148	56,7
43. Crikvenica	258	166	114	251	290	88,1
44. Čabar	9	20	9	57	60	633,3
45. Delnice	270	101	105	191	139	70,7
46. Kastav	30	30	38	380	409	1266,7
47. Kraljevica	216	71	116	105	137	69,0
48. Krk	142	95	104	105	137	73,9
49. Mali Lošinj	557	305	264	380	350	68,2
50. Novi Vinodolski	216	108	134	161	138	74,5
51. Opatija	444	304	369	339	552	76,3
52. Rab	2	7	12	81	86	4050,0
53. Rijeka	18.891	6.925	6.609	8.946	7.272	47,3
54. Vrbovsko	280	56	56	2.191	235	782,5
55. Gospić	3.243	282	230	625	142	19,3
56. Novalja	9	1	6	14	13	155,5
57. Otočac	1.259	93	114	690	137	54,8
58. Senj	156	23	106	92	54	59,0
59. Orahovica	771	218	157	699	246	84,2
60. Slatina	4.270	584	245	1.532	375	35,9
61. Virovitica	1.902	594	359	796	398	41,8
62. Lipik	1.499	240	175	873	191	58,2
63. Pakrac	3.514	624	255	1.514	285	43,1
64. Pleternica	89	30	27	218	75	245,0
65. Požega	3.130	870	458	1.513	484	48,3
66. Nova Gradiška	2.263	900	245	914	311	40,4
67. Slavonski Brod	4.685	2.417	1.022	1.557	1.102	33,2
68. Benkovac	2.780	73	66	730	141	26,3
69. Biograd	409	125	145	78	67	19,1
70. Nin	1	5	4	171	46	17100,0
71. Obrovac	1.253	40	25	435	41	34,7
72. Pag	34	12	20	29	21	85,3
73. Zadar	10.958	1.728	1.345	2.382	1.184	21,7
74. Beli Manastir	3.770	369	369	2.920	390	77,5

Gradovi u RH – broj Srba (1991. – 2001.)						
Grad	Popis stanovništva 1991.			Popis stanovništva 2001.		Index (91=100) samo Srbi
Grad	Srbi	Jugoslaveni	Neopred.	Srbi	Neopred.	%
75. Belišće	416	323	175	241	154	58,0
76. Donji Miholjac	510	237	111	252	127	49,4
77. Đakovo	732	239	180	282	207	38,5
78. Našice	734	260	128	727	90	99,0
79. Osijek	15.958	6.015	2.529	8.767	2.604	54,8
80. Valpovo	317	172	102	177	90	55,8
81. Drniš	1.028	28	83	656	73	64,2
82. Knin	9.867	381	132	3.164	274	32,1
83. Skradin	130	4	6	431	56	331,5
84. Šibenik	3.809	768	835	1.628	668	42,7
85. Vodice	230	82	65	195	89	84,8
86. Ilok	484	474	145	566	82	117,0
87. Vinkovci	3.763	1.328	558	2.513	526	66,8
88. Vukovar	14.425	4.355	1.129	10.412	1.098	72,2
89. Županja	308	180	97	137	81	44,5
90. Hvar	131	105	54	70	81	53,4
91. Imotski	152	24	35	316	42	207,9
92. Kaštela	767	253	324	363	333	47,3
93. Komiža	35	32	15	12	7	34,3
94. Makarska	275	486	203	155	213	56,4
95. Omiš	60	35	46	45	69	75,0
96. Sinj	251	217	146	174	110	69,3
97. Solin	301	80	64	73	136	24,3
98. Split	8.492	4.957	3.201	3.047	2.543	35,9
99. Stari Grad	29	40	13	20	36	69,0
100. Šupetar	66	35	35	43	48	65,0
101. Trilj	19	–	4	45	15	235,8
102. Trogir	183	154	121	95	72	51,9
103. Vis	64	105	30	10	33	15,6
104. Vrgorac	11	36	19	20	28	181,8
105. Vrljika	233	125	6	110	89	47,2
106. Buje	178	125	140	183	722	102,8
107. Buzet	14	19	20	35	565	250,0
108. Labin	317	292	251	279	2.014	88,0
109. Novigrad	105	34	65	81	312	77,1
110. Pazin	82	143	143	49	944	59,7
111. Poreč	503	309	198	566	1.677	112,5
112. Pula	5.682	4.076	2.317	3.415	4.851	60,1
113. Rovinj	698	371	512	500	1.633	74,6
114. Umag	312	209	179	496	1.170	155,8

46 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

Gradovi u RH – broj Srba (1991. – 2001.)							
Grad		Popis stanovništva 1991.			Popis stanovništva 2001.		Index (91=100) samo Srbi
Grad		Srbi	Jugoslaveni	Neopred.	Srbi	Neopred.	%
115.	Dubrovnik	4.342	1.026	1.055	1.426	853	32,8
116.	Korčula	71	28	82	68	111	95,8
117.	Metković	484	86	77	324	73	67,0
118.	Opuzen	34	33	16	19	27	55,9
119.	Ploče	438	288	139	179	127	40,9
120.	Čakovec	242	258	264	144	265	59,5
121.	Mursko Središće	5	31	36	7	94	140,0
122.	Prelog	20	14	10	11	45	55,0
123.	Grad Zagreb	44.384	14.218	14.498	18.811	15.649	42,4
Ukupno gradovi							
		250.025	76.599	53.182	124.089	69.055	49,1
Ukupno RH							
		581.663	106.041	73.376	201.631	89.130	34,7

Izvor: Popis stanovništva iz 1991. i 2001. godine

ZLOČIN SE NASTAVLJA HUMANITARNOM KATASTROFOM - - EUTANAZIJOM OSTARJELIH SRBA

Počet ću povećim citatom da mi se ne bi amputiralo da sam neobjektivan, da konfabuliram i da izmišljam zločine. Evo tog citata uglednog filozofa i arbitra u konfliktu dr. Žarka Puhovskog:

«U Hrvatskoj je, koliko znam, na djelu najčišće etničko čišćenje koje je ikada igdje izvršeno. To je etničko čišćenje koje je obuhvatilo čišćenje povijesti, kulture, znanosti, ali i gruntovnica; čišćenje na razini toponomastike i onomastike. Nekoliko desetaka imena sela, mjesta i gradova je zamijenjeno, kao i nekoliko tisuća imena ulica. Najmanje nekoliko tisuća ljudi, vjerojatno i nekoliko desetaka tisuća, promijenilo je – na raznim stupnjevima nedragovoljnosti – svoja osobna imena ili prezimena. Promijenjeni su ne samo službeni simboli staroga režima, nego su uništene i tisuće spomenika ili obilježja na kojima se nalazila zvijezda petokraka, ili su *reinterpretirana* imena onih koji su sudjelovali u povijesnim događajima.

Jednostavan simbolički primjer: pred zagrebačkim glavnim kolodvorom nalazi se – što je običaj u mnogim gradovima – stara parna lokomotiva na kojoj piše HŽ (Hrvatske željeznice). To je tipična hrvatska laž. Nikada u povijesti nije postojala lokomotiva na kojoj je pisalo HŽ. Postojalo je JDŽ (Jugoslavenske državne željeznice), postojale su mađarske željeznice, postojala je – za NDH – HDŽ (Hrvatska državna željeznica). Ali, vlastodršci ne mogu izdržati ni ono što je bilo; moraju izmišljati povijest po mjeri sadašnjosti. Dakle, nisu samo očistili sadašnjost nego i prošlost.

Jednako su tako radikalno očistili jezik, pa, konzekventno i načela javnoga komuniciranja. I dogodilo se je, dakle, da više nema one sredine iz koje su ljudi otišli, da bi se u nju mogli vratiti. Osim ako se ne

misli na onaj degutantni frazealni stih koji se stalno pojavljuje u prozi – *povratak na ognjišta*. No, obilne repatrijacije nema, jer je ne može biti. I to je ono s čime, po mojem sudu, treba početi želi li se ozbiljno razgovarati.» (Vidjeti opširnije: *Srbi u Hrvatskoj jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1998., str. 105.)

Hrvatska je pristala na povratak Srba iz humanih razloga, a sada izmišlja ponižavajuće procedure za dobivanje državljanstva svojih državljana do tzv. zelenog kartona. Napominjem, da su oni kao hrvatski državljani to stekli 18. 8. 1945. Odlukom Privremene skupštine FNRJ, kao republičko državljanstvo. Uostalom Ustavom RH, član 9. «nitko ne može biti stavljen u položaj oduzetog državljanstva, protjeran ili isporučen drugome». Svi ostarjeli imali su osobne karte s matičnim brojem Republike Hrvatske i otiskom palca i svu drugu dokumentaciju.

U daljnjem tekstu isti autor navodi obilje primjera ometanja povratka koja započinju već na granici, nastavljaju se kod dobivanja dokumenata, povratka posjeda, dobivanja telefonske linije, priključka struje, vode itd. Dakle, radi se na razbijanju porodice i kinjenju građana. Nažalost, nigdje nisam naišao da je netko protestirao zbog ove neistine – zločina. Dakle, ni svjetske organizacije, ni pojedinci, ni pravne institucije, izuzev HHO. Na kraju pita se profesor Puhovski: «Oni pak koji kažu da su Srbi otišli pod svojim vodstvom – koje uostalom nikad ni od koga nije bilo izabrano, priznaju Milanu Martiću državnički legitimitet» (isto, str. 106).

U temeljnom aktu o povratku Srba ipak stoji da su oni «optanti». To ne samo da je golema neistina, laž, nego istinski zločin. Nitko i nikada ne bi mogao organizirati, nagovoriti toliku masu uglavnom seljačkog svijeta da «digne» drugu državu iznad kuće, doma, zavičaja i svih vrijednosti spoznaja i sjećanja. To može samo gola sila – biti ili ne biti – samo nevolja života, koji je jedinstvena pojava i stoji iznad svega; mogao je Srbima učiniti se «izlazom» iz Hrvatske, ali i Hrvatima iz Republike Srpske i Muslimanima čak odlazak u treće zemlje. Ta gola sila u BiH učini zločin da ova republika izgubi pola svog stanovništva. Istom logikom na Kosovu baulja kroz šipražje i ševarje nekoliko stotina tisuća nevinih seljaka, žena i djece. Gore čitave regije ili nizovi naselja. Kao ruralnom sociologu predmetno i po osjećaju, sva su sela moj zavičaj, a gledao sam od jedanput kako gori cijela

regija u BiH i izbeumljene izbjeglice u bijegu bez ičega. Svjedočio sam s knjigom u ruci rasporeda naselja po etnicitetima i svjedočio videozapisničarima što su učinili zločinci paradržave, a što čine zločinci u ime «najstarijeg» europskog naroda i priznate države prilikom napada na zaštićenu zonu. Vidio sam tada najveće kolone izbjeglica ali i masakre. Mnogo veće nego što smo imali u drugom svjetskom ratu braneći zbjegove pred naletom tzv. četvrte ofenzive.

Izbjeglica je nova socijalna kategorija naših prostora. To je nevinna žrtva u bezumlju rata, manipulirajući brojevi koji hodaju ne znajući gdje će stići i gdje će završiti sudbinu. Mnogi od nas zaboravljaju da je svaki od nas mogao biti izbjeglica i to bez obzira na status, ulogu, «znanje i imanje».

Uostalom, zar Einstein, Brandt, Suares i mnogi drugi koji uđoše u povijest na velika vrata nisu bili izbjeglice?

Ono što me najviše začuđuje, brine i onespokojava, to je ravnodušje i muk kod tog monstruoznog zločina na nekad zajedničkom prostoru. Država, gospodo, može da propadne. Neka propadne kad ne može da opstane, ali ne smiju da tako i na takav brutalan način propadnu ljudi. Pitao me jedan učen stranac: «Zašto se to dogodilo?» Odgovorih kratko: «Ne znam!», ali znam tisuće detalja kako se događalo i kako još nema kraja.

Govor mržnje išao je tako daleko da je prenio tu mržnju i na izbjeglice i na povratnike, kao da su jadnici sami svoju nevolju proizveli. Čak iste žrtve istog modela zločina instrumentaliziraju se jedan protiv drugih i to s mnogo više uspjeha nego što se može razumjeti, a najmanje opravdati. Isključivost nacionalizma, ideologije «krvi i tla», razorili su sve ljudske, humane, kršćanske i civilizacijske vrijednosti, pa bez neposrednog povoda kidiše čovjek na čovjeka – ubija, otima, pljačka bez imalo grižnje savjesti. Upravljači ozakonjuju te čine. Time kulminira organizacija ideologije zločina. Jer se kaže «ozakonjeni zločin, najveći je zločin». Nikoše u nas pravnici koji ni po pozivu, niti po pravičnosti to nisu. Baciše ustave i izvedena načela pod noge i oktroiraoše zločin. Digoše svoje nacionalitete iznad drugih ljudi, svojih državljana, ali drugog vjerzakona. Oteše im prirodno pravo: državljanstvo, imovinu, zavičaj, dostojanstvo, ponos i samopoštovanje. Pred cijelim svijetom baciše prirodno, običajno i pozitivno pravo pod noge u ime tiranije jačeg. O tome u Hrvatskom pravnom cen-

tru, u Srpskom demokratskom forumu, u Odboru za ljudska prava, u brojnim nevladinim organizacijama, napose u jedinstvenoj instituciji ovoga prostora HHO, i drugih nevladinih organizacija postoje tisuće ilustrativnih primjera. Zbog toga tvrdim: Ne mrze se toliko etniciteti, koliko se vole njihova oteta dobra! Jer samo se pljačkom drugih može namiriti nemoral prvih, razbojništvo, otimačina, kršenje normi i razaranje svih vrijednosti. Tako nastaje ksenofobija pucanjem u susjeda, rođaka, sugrađanina, znanca, prijatelja ili neznanca bez povoda. I to ne samo dok traje surovi rat, nego dugo, dugo poslije oktroiranog mira. Jer nema izmirenja bez izmirenja sa sobom i u sebi. Živi se po paradigmi: «Zlo navika, a odvika stotine muka». Zbog toga povratnici, taj prorijeđeni derivat iz nove socijalne kategorije izbjeglica postaju nova žrtva, što bi Puhovski rekao *corpus separatum*, niža kasta, prema kojoj svaki zločin koristi «našoj stvari».

Zbog toga etničko čišćenje, a u suštini etnobanditizam, zločin stoljeća naših prostora se nesmiljeno nastavlja. To će reći, strategija ostaje ista, samo se taktika mijenja.

Domicilni ideolozi zločina ustrajavaju na ostvarivanju ciljeva rata i nedovršenom miru. Jer oktroirani mir nije dokinuo uzrok mržnje i zato kliču ideolozi rata «oduzeste nam rat, ali ne možete mržnju». Jedan svećenik urbi et orbi izjavljuje: «Prije ću ubiti Srbina nego mu vratiti kuću», sada pretvorenu u katoličku bogomolju. Čudnog li ekuumenizma! Tako to biva kad glavni strateg kliče svojoj sreći jer mu «supruga nije ni Židovka ni Srpkinja». On propovijeda da je genocid koristan čin za popravljavanje povijesti.

On kao otac nacije građanima svoje res-publice zaželi sretan put i pripomenu «gaće na štapu». On se proglasi «poglavarom» naroda, zemlje, prirodnih prava i sudbine ljudi. Dakle, zemlje čuda, a najviše čuđenja.

Evo nekih činjenica fenomenologije povodom *zakona o povratku*, koji je iznudila međunarodna zajednica. Povratak bi odobren cinično rečeno «hodajućim grobovima» ili kronološki »osamdeset godišnjacima u pratnji roditelja». Dođoše neki, neki pak tvrde da se u svoj zavičaj povrati oko trideset tisuća ovih hodajućih grobova bez kovčega. Oni su zaista u svom sprovodu. Evo nekih empirijskih činjenica o tim povratnicima i eutanaziji izloženim nesretnicima. Ove sam tabelarne podatke dobio od porodičnog prijatelja, hrabrog humanitarca, ko-

jeg nagoniše da promijeni prezime – pokrštenjem – prenominacijom prezimena sina, ako ga želi školovati u Hrvatskoj. Inače su podaci sačinjeni u organizaciji Odbora za ljudska prava Karlovac i mogu se koristiti samo u izvornim tabelama, a na čemu dugujem posebnu zahvalnost Odboru i anketarima.

Tablica 3

Srpsko stanovništvo i povratnici po naseljima u općini Slunj 1998.

Naziv naselja	Broj stanovnika 1991.	Broj stanovnika 1998.	M	Ž	Broj povratnika	Prosječna starosna dob sela
Točak	144	25	11	12	21	67
Gornja Visočka	28	11	4	7	7	64
Donja Visočka	29	17	8	9	17	63
Bukovac Perjasički	26	10	4	6	6	66
Tržić Primišljanski	67	22	10	12	12	71
Donje Primišlje	179	28	11	17	16	65
Gornje Primišlje	369	14	7	7	4	71
Slušnica	-	13	5	8	3	57
Cvijanović Brdo Črno Vrelo	328	23	7	16	9	69
Sandino Selo	-	5	3	2	5	65
Veljunska Glina	-	20	2	12	10	70
Šljivnjak i Donji Šljivnjak	222	53	28	25	23	60
Lapovac	-	16	5	11	14	70
Kuzma Perjasička Donji Poloj	31	25	11	14	15	65
Veljun	429	81	31	40	59	65
Slunj	-	42	14	28	10	61
Ukupno	1994	405	167	226	238	66

Izvor: Odbor za ljudska prava, Karlovac, 15. rujna 1998.

Ratna šteta u srpskim naseljima općine Slunj

Naziv naselja	Zapaljeni stambeni objekti	Zapaljeni gospodarski objekti	Devastirani stambeni objekti	Otuđeni stočni fond po domaćinstvu	Poljoprivredni alati i strojevi po domaćinstvu	Predmeti iz stambenih objekata po domaćinstvu	Kategorija obnove I-III	Kategorija obnove IV-VI
Točak	-	1	5	12	12	12	5	-
Gornja Visočka	-	-	-	7	7	7	-	-
Donja Visočka	-	-	3	9	9	9	3	-
Bukovac Perjasički	1	-	6	7	7	7	6	1
Tržić Primišljanski	1	-	3	9	9	9	3	1
Donje Primišlje	1	1	4	11	11	11	4	1
Gornje Primišlje	3	5	1	4	4	4	1	3
Slušnica	-	-	3	4	4	4	3	1
Cvijanović Brdo Črno Vrelo	1	-	1	6	6	6	1	1
Sandino Selo	-	-	2	2	2	2	2	-
Veljunska Glina	-	1	1	4	4	4	1	-
Šljivnjak i Donji Šljivnjak	1	2	4	12	12	14	4	1
Lapovac	1	-	8	12	12	12	8	1
Kuzma Perjasička Donji Poloj	-	2	3	3	3	3	3	-
Veljun	2	2	27	26	25	26	27	2
Slunj	-	-	-	-	-	-	-	-
Ukupno	11	14	71	128	127	132	71	10

Izvor: Odbor za ljudska prava, Karlovac, 15. rujna 1998.

To su stanovnici mog razorenog zavičaja. To su ti koji hodaju u vlastitom sprovodu bez kovčega. Riječ je o tripud žrtvovanim generacijama. To je moja generacija i većinu poznajem u dušu. Zadesi ih prva žrtva na početku života saginjanjem patrijarhalnom

moralu «starčevoj-očevoj pogovora nema!» Oni su ostaci klasičnog seljaštva. Nepismeni ili funkcionalni analfabeti, zna čitati i pisati, ali to ne prakticira. Naročito ženska čeljad. A ona je dominantna zbog dara prirode što žene duže žive. Zahvati ih druga generacijska žrtva Drugog svjetskog rata – pragmatizam rasnih zakona, razori im životno stablo, posiječe i njih i potomke, razori rodove, naselja i susjedstvo, uništi zdravlje. Mnogi su ranjavani, nose posljedice tifusa, osobni su ili porodični invalidi. Većina su bolesnici s pet do sedam kroničnih bolesti. Treća generacijska žrtva pojavi se kolizijom mitomanskih etničkih kolizija krvi i tla. Ideologija osvetništva kvislinških kategorija, koje nikad međusobno nisu ratovala, sučeli narode sukobljene kao borbu četništva i ustaštva. To donese golema stradanja i poraz svima.

Starost nije bolest. Nauka zna kako organizam stari iako malo zna ili ništa zašto stari. Ona je bolest samo u ideologiziranim i moralno oboljelim društvima, a to smo mi. U demografiji kad neko stanovništvo u ukupnom ima zastupljenost šezdesetgodišnjaka veću od 12%, onda se kaže da je započelo da stari. Iz tabela se vidi da je ovdje ostarjelost 100%. To su disperzirani starački domovi. Ti putujući mrtvaci u svom sprovodu razasuti su u stotine naših sela i bespuća naselja «za historijski trenutak». Uglavnom oskudnim u svemu, po prirodi resursa, a k tome trogodišnjim razaranjem razorenih svih antropogenih sadržaja.

Tablica 5

Stanje infrastrukture na području od posebne državne skrbi
u srpskim naseljima općine Slunj

Naziv naselja	Stanje struje	Stanje vode	Stanje cesta	Prometne veze	Škole i ambulante	Stanje crkava	Trgovine
Točak	ima	ima	loše	Slunj i Karlovac	-	-	nema
Gornja Visočka	nema	nema	loše	nema	-	-	nema
Donja Visočka	nema	nema	loše	nema	-	-	nema
Bukovac Perjasički	nema	nema	loše	nema	-	-	nema

54 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

Naziv naselja	Stanje struje	Stanje vode	Stanje cesta	Prometne veze	Škole i ambulante	Stanje crkava	Trgovine
Tržić Primišljanski	nema	nema	loše	nema	-	-	nema
Donje Primišlje	nema	nema	loše	nema	škola devastirana	-	nema
Kuzma Perjasička	nema	nema	loše	nema	škola devastirana	-	nema
Donji Poloj	nema	nema	loše	nema	-	-	-
Gornje Primišlje	nema	nema	dobro	nema	škola i ambulanta jako devastirane	-	nema
Slušnica	nema	nema	loše	Slunj	-	-	nema
Crno Vrelo Cvijanović Brdo	nema	nema	loše	nema	škola devastirana	devastirana	nema
Bandino Selo	nema	nema	loše	nema	-	-	nema
Veljunska Glina	nema	nema	loše	nema	-	-	nema
Veljun Lapovac	ima nema	ima nema	loše loše	Slunj Karlovac	škola devastirana	devastirana nema	nema nema
Šljivnjak	nema	nema	loše	nema	-	-	nema

Izvor: Odbor za ljudska prava Karlovac, 15. rujna 1998.

Tablica 6

Humanitarne potrebe po srpskim naseljima općine Slunj na dan 15. 09. 1998.

Naziv naselja	Broj domaćinstava	Broj potrebnih peći	Broj potrebnih kreveta	Broj potrebnih kompleta posuđa	Drva u m ²
Točak	7	6	9	7	7x4 m ²
Bukovac Perjasički	4	3	-	4	4x4 m ²
D.Polj – Kuzma P.	6	3	6	5	6x4 m ²
Gornja Visočka	4	3	4	2	4x4 m ²
Donja Visočka	4	3	-	4	4x4 m ²
Tržić Primišljanski	7	7	12	7	7x4 m ²
Donje Primišlje	3	3	5	3	3x4 m ²
Gornje Primišlje	7	1	4	4	7x4 m ²
Slušnica	6	-	-	-	6x4 m ²
Veljunska Glina	7	1	2	1	7x4 m ²
Srpski Blagaj	1	-	-	-	1x4 m ²
Bandino Selo	2	1	3	1	2x4 m ²

Naziv naselja	Broj domaćinstava	Broj potrebnih peći	Broj potrebnih kreveta	Broj potrebnih kompleta posuđa	Drva u m ²
Cvijanović Brdo	1	-	-	-	1x4 m ²
Crno Vrelo	4	-	-	-	4x4 m ²
Lapovac	7	7	11	7	7x4 m ²
Šljivnjak	6	2	6	2	6x4 m ²
Veljun	20	19	31	18	20x4 m ²
Ukupno	96	59 24D, 34L*	88	65	96x4 m ² = 384 m ²

*D = peći na drva; L = peći na tekuće gorivo

Izvor: Odbor za ljudska prava, Karlovac

Iz ovih tablica vidljivo je da su ostarjeli i onemoćali vraćeni «iz humanih razloga» (sic) u kameno doba, da u zavičaju nađu grob. To se vidi po razorenosti objekata, inventara i elementarnog pribora za življenje. Kao što se vidi nema struje, vode, saobraćaja, škola, ambulanti, trgovina. Mnogi nemaju ni vrata ni prozora. Samo rijetki imaju posuđe i peći. Ničeg nema što je nekad bilo, jer tri godine se temeljito sve uništavalo. A prema povratnicima Srbima nema solidarnosti, samilosti ni karitativnosti. Od domicilnih nitko ih ne štiti, nitko ne obilazi osim rijetkih koji imaju rođake. Nešto čine iz Ureda UNHCR-a i oskudnih fondova nevladinih organizacija. Oni su željni svega pa i informacija. Dobrovoljno se nalaze u usamljenosti, jer nemaju izlaza. To im je najveća kazna. Tamo doista «živi zavide mrtvima». A oni sami od smrti ne zaziru. Oni je prizivaju. A kad dođe, u pravilu ranije nego što je genetski programirana, započinje njihova i društvena tragedija. Tamo je patnja udarila stotine pečata. Nema ih tko sahraniti ni ožaliti, a mrtvi to ne mogu sami. Dakle, nije nevolja što nema kršćanskih obreda, porodičnih suza, uzdisaja, jauka i leleka ili svjetovnih govora: nevolja je što nikog nema uz uzglavlje umirućeg da ponudi željeno, da napoji, da pokrije, da okrene, da prenese posljednju želju, da nakon smrti oči zaklopi i posmrtno ruke prekriži, da obuče smrtnika i u sanduk položi, da raku iskopa i do groba dopremi i u grob položi. Dakle, da ljudski i kršćanski sahrani. Tako neki umiru od očaja, gladi, žeđi i studeni. Samo rijetki uz prisustvo srodnika ili susjeda. Jer oni su tako blizu, a tako daleko. Ispriječile se države između života i smrti. Reče mi jedan stranac: «Naš je prvi mrtvozornik štakor ili više njih,

ili nesnosni smrad raspadanja organizma». Poznajem starost teorij-ski i praktično jer je živim. (Jedan sam od osnivača postdiplomskog studija iz gerontologije na Zagrebačkom sveučilištu.) Stojim začuđen nad rezidualnim ostacima ostataka ostarjelih Srba seljaka s klasičnom gerontološko-gerijatrijskom sadržinom razasutom po naseljima, kakvu u skici prikazah uz začuđujući mučni nemar hrvatskih državnih, socijalnih i kulturnih institucija. Moralni poraz Pirove pobjede sve nas je porazio. Da ne bi ispalo da lamentiram nad svojim zavičajem, navodim po istoj logici izvore susjedne općine Krnjak također po naseljima. Evo tih pokazatelja (tablice 7, 8, 9 i 10).

Tablica 7

Srpsko stanovništvo i povratnici po naseljima općine Krnjak 1998.

Naziv naselja	Broj stanovnika 1991.	Broj stanovnika 1998.	Broj povratnika
Krnjačko Podgorje	100	18	16
Dugi Dol	209	45	42
Brebornica	121	45	40
Bijeli Klanac	31	15	15
Budačka Rijeka	420	84	73
Radulovići Mihajlović Poljana	54	13	25
Žarište Partizansko	65	31	25
Vojnički Grabovac	114	29	24
Krnjački Grabovac	164	31	27
Mlakovac	135	30	25
Rastovac	25	4	4
Donji Budački	182	80	61
Pavković Selo	62	15	13
Zimić Selo	87	10	5
Čatrnja	147	71	64
Dvorište	57	8	8
Velika Crkvina	97	57	46
Gornji Skrad	66	25	23
Skradski Ponorac	65	29	25
Zagorje	126	46	39
Gornji Budački	68	19	12
Jasnić Brdo	42	6	6
Keserov Potok	16	13	13

Naziv naselja	Broj stanovnika 1991.	Broj stanovnika 1998.	Broj povratnika
Suhodol	30	7	7
Mala Crkvina	50	23	20
Burić Selo	69	32	29
Vojnović Brdo	27	16	7
Perić Selo	47	12	12
Ukupno	2675	754	690

Izvor: Odbor za ljudska prava, Karlovac

Tablica 8

Stanje infrastrukture na području od posebne državne skrbi
u srpskim naseljima općine Krnjak

Naziv naselja	Stanje struje	Stanje vode	Stanje cesta	Prometne veze	Škole i ambulante	Stanje crkava	Trgovine
Krnjačko Podgorje	ima	ima	loše	nema	-	-	nema
Dugi Dol	8 dom. nema	nema	dobro	nema	devastirane	-	nema
Brebornica	6 dom. nema	6 dom. nema	loše	nema	-	-	nema
Bijeli Klanac	1 dom. nema	3 dom. nema	loše	nema	-	-	nema
Budačka Rijeka	3 dom. nema	3 dom. nema	dobro	djelomično	-	-	nema
Radulović i Mihajlović Poljana	ima	ima	loše	nema	-	-	nema
Žarište Partizansko	2 dom. nema	2 dom. nema	dobro	nema	-	-	nema
Vojnički Grabovac	ima	ima	dobro	Vojnić	devastirana	devastirana	nema
Krnjački Grabovac	ima	ima	djelomično loše	ima	-	-	nema
Mlakovac	ima	ima	loše	nema	-	-	nema
Rastovac	ima	ima	loše	nema	-	-	nema
Donji Budački	ima	ima	dobro	ima	devastirana	devastirana	nema
Pavković Selo	ima	ima	dobro	Karlovac	-	-	nema
Zimić Selo	ima	ima	loše	Vojnić i Karlovac	-	-	nema

Naziv naselja	Stanje struje	Stanje vode	Stanje cesta	Prometne veze	Škole i ambulante	Stanje crkava	Trgovine
Čatrnja	6 dom. nema	ima	dobro	Karlovac	devastirane	devastirana	nema
Dvorište	ima	ima	loše	Karlovac	-	-	nema
Velika Crkvina	10 dom. nema	ima	loše	Karlovac	devastirane	devastirana	nema
Gornji Skrad	nema	ima	loše	Karlovac	škola devastirana	-	nema
Skradski Ponorac	8 dom. nema	ima	loše	Karlovac	-	-	nema
Zagorje	ima	ima	dobro	Karlovac	škola devastirana	-	nema
Gornji Budački	2 dom. nema	nema	loše	nema	škola devastirana	devastirana	nema
Jasnić Brdo	ima	nema	loše	nema	-	-	nema
Keserov Potok	ima	ima	loše	nema	-	-	nema
Suhodol	1 dom. nema	nema	loše	nema	-	-	nema
Mala Crkvina	ima	ima	dobro	nema	-	-	nema
Burić Selo	3 dom. nema	ima	dobro	nema	-	-	nema
Vojnović Brdo	ima	ima	loše	nema	-	-	nema
Perić Selo	ima	ima	dobro	nema	-	-	nema

Izvor: Odbor za ljudska prava, Karlovac

Da sada siječe, tko će iz šume nasjeći 516 m³ drva!? Tko će i sa čime razvesti, tko ispiliti, tko i sa čime iscijepati i peći naložiti kojih nema!? A kad zima dođe, samo što nije, bude li oštra, a najavljuju je prognostičari, javit će se epidemija gripe, avaj si ga ostarjeli. I to na očigled sviju nas nastaju humanitarne katastrofe.

Stanje je isto u svim naseljima ruralnih sredina od kuda su Srbi protjerani, s tom razlikom što je očaj veći gdje su u tim naseljima useljene iste takve žrtve Hrvati iz BiH. Oni se nažalost danas instrumentaliziraju do ordinarnog zločina uključujući i ubojstvo povratnika, prijelnje, premlaćivanje, onemogućavanje ulaza u posjed, oti-manje svega što se oteti može i razaranje svega što se razoriti može. Zbog izrade jednog projekta obišao sam sva naselja Krajine. Mnoga

i po nekoliko puta. Upoznao sadržaje zločina od početka do kraja. Susreo mnoge pljačkaše na djelu, s njima razgovarao. Gledao što i kako pljačkaju, kako nose i prevoze. To sam gledao kada za rata bijah u Krajini, kako to rade Srbi Hrvatima i Muslimani Muslimanima i zaključio da se i u tome naši etniciteti ne razlikuju. Pljačkaški smo narodi. «Tko ne htio tuđe, ne uživao svoje.» «Tuđe slađe!» Najučestalije su poslovice naše narodne mudrosti.

Devet mjeseci tražio sam izvjesnu Anđu, kroz sva naselja dijela Korduna i Banije. Gledao pljačku i dogorijevanje stambenih i gospodarskih objekata, ubijenu i uginulu stoku, spaljena žita i posječene voćare u cvatu i zaključio da je u nas govor mržnje razvio neslućenu strast osvete. A kako i ne bi kad toliko poslije rata ili ako hoćete oktroiranog mira u medijima rat traje nerijetko do istrage «naše» ili «vaše». Prije svega zbog toga što rat pripremaše mnogi, napose etno-intelektualci, političari i novinari, a istinski mir samo rijetki. Većina šuti, što znači odobrava ili prašta «svoj» zločin, naprosto osvećujući se žrtvi. Ustoličena ideologija «krvi i tla», «mi ne možemo napraviti zločin», pa je potrebno da dobri momci unište zle momke i zatru tragove. Za nas suživot, tvrde zločinci, nije moguć iako ga je ovdje polumilenijska povijest provjerila.

Da psi rata ne mogu postati bogovi mira mogao bih navesti tisuće primjera iz konkretnih slučajeva kršenja ljudskih prava u svim domenama ljudskih interesa i potreba koje veoma pomno knjiže, dokazuju entuzijasti nevladinih organizacija – ti martiri naše poželjne budućnosti.

Tablica 9

Ratna šteta u srpskim naseljima općine Krnjak na dan 15. 09. 1998.

Naziv naselja	Zapaljeni stambeni objekti	Zapaljeni gospodar. objekti	Devastirani stambeni objekti	Otuđeni stočni fond po domać.	Poljopriv. alati i stroj. po domać.	Predmeti iz stam. objek. po domać.	Kateg. obnove I-III	Kateg. obnove IV-VI
Čatrnja	-	4	21	30	30	30	21	-
Dvorište	1	-	3	6	6	6	3	1

60 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČINI STOLJEĆA

Naziv naselja	Zapaljeni stambeni objekti	Zapaljeni gospodar. objekti	Devastirani stambeni objekti	Otuđeni stočni fond po domać.	Poljopriv. alati i stroj. po domać.	Predmeti iz stam. objek. po domać.	Kateg. obnove I-III	Kateg. obnove IV-VI
Velika Crkvina	-	-	14	20	20	23	14	-
Gornji Skrad	-	2	7	7	7	8	7	-
Skradski Ponorac	-	1	7	7	6	8	7	-
Zagorje	2	1	10	18	28	16	10	2
Gornji Budački	-	-	3	4	4	4	3	-
Jasnić Brdo	-	-	3	4	4	4	3	-
Keserov Potok	1	1	4	5	5	5	4	1
Suhodol	-	-	2	3	3	3	2	-
Mala Crkvina	1	1	7	9	9	9	7	1
Burić Selo	-	1	9	13	13	11	9	-
Vojnović Brdo	1	-	-	3	4	2	-	1
Perić Selo	-	-	4	5	5	5	4	-
Krnjačko Podgorje	-	1	1	5	5	5	1	-
Dugi Dol	3	7	15	19	19	20	15	3
Brebornica	-	3	14	15	16	15	14	-
Bijeli Klanac	-	1	6	7	7	7	6	-
Budačka Rijeka	2	5	13	27	27	28	13	2
Radulović i Mihajlović Poljana	-	1	2	5	5	5	2	-
Žarište Partizansko	5	4	4	11	11	12	4	5
Vojnički Grabovac	3	2	1	9	9	9	1	3
Krnjački Grabovac	-	2	4	15	15	15	4	-
Mlakovac	1	2	4	11	19	12	4	1
Rastovac	-	-	2	2	2	2	2	-
Donji Budački	-	1	7	2	20	22	7	-

Naziv naselja	Zapaljeni stambeni objekti	Zapaljeni gospodar. objekti	Devastirani stambeni objekti	Otuđeni stočni fond po domać.	Poljopriv. alati i stroj. po domać.	Predmeti iz stam. objek. po domać.	Kateg. obnove I-III	Kateg. obnove IV-VI
Pašković Selo	-	-	4	6	6	6	4	-
Zimić Selo	-	-	-	3	3	3	-	-
Ukupno	20	40	174	295	293	299	174	20

Izvor: Odbor za ljudska prava, Karlovac

Tablica 10

Humanitarne potrebe po srpskim naseljima općine Krnjak na dan 15. 09. 1998.

Naziv naselja	Broj domaćinstava	Broj potrebnih peći	Broj potrebnih kreveta	Broj potrebnih kompleta posuda	Drva u m ²
Zagorje	7	6	12	10	7x4 m ²
Dvorište	3	2	3	3	3x4 m ²
Velika Crkvina	8	6	11	11	8x4 m ²
Gornji Budački	3	3	3	3	3x4 m ²
Jasnić Brdo Keserov Potok	3	3	3	3	3x4 m ²
Perić Selo	3	1	3	3	3x4 m ²
Vojnović Brdo	1	1	1	1	1x4 m ²
Suhodol	3		2	6	3x4 m ²
Dugi Dol	11	2	20	12	11x4 m ²
Krnjačko Podgorje	6	2	8	6	6x4 m ²
Bijeli Klanac	3	1	2	3	3x4 m ²
Brebornica	12	10	21	14	12x4 m ²
Gornji Skrad	5	4	12	7	5x4 m ²
Budačka Rijeka	16	10	19	12	16x4 m ²
Krnjački Grabovac	2	-	-	1	2x4 m ²
Vojnički Grabovac	3	-	4	3	3x4 m ²
Radulović i Mihajlović Poljana	3	2	5	3	3x4 m ²
Žarište Partizansko	6	5	8	6	6x4 m ²
Čartnja	15	10	20	13	15x4 m ²
Burić Selo	6	3	6	3	6x4 m ²
Mala Crkvina	3	2	4	3	3x4 m ²

62 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČINI STOLJEĆA

Naziv naselja	Broj domaćinstava	Broj potrebnih peći	Broj potrebnih kreveta	Broj potrebnih kompleta posuda	Drva u m ²
Skradski Ponorac	3	2	9	3	3x4 m ²
Mlakovac	3	2	5	3	3x4 m ²
Rastovac Budački	1	1	1	1	1x4 m ²
Ukupno	129	80	187	139	516 m ²

Izvor: Odbor za ljudska prava, Karlovac

Što se duže ustrajava na zločinu, napose kolektivnoj krivnji, to zločinstvo zahvaća veći broj ljudi u svim sredinama. Iako zločin i zločinac uvijek ostaju konkretni. Ali odgovornost ostaje sveopća, zbog sveopćeg poraza.

Kad nađoh traženu Anđu, sredim joj dokumente, osiguram pristojan život u vlastitom domu, ali ne mogu dovesti njene sinove. Obiđoh sve kancelarije bez rezultata. Uputih jednog sina u našu ambasadu u Beogradu. Također bez rezultata. Konačno, 9. VI. 1997. uputim ambasadoru sljedeće pismo:

Poštovani gospodine ambasadore,

Iako sam u položaju molitelja moram Vam u obliku čuđenja skrenuti pažnju: Čovjek nije rođen da vlada ljudima, naročito njihovim životima i smrti, nego stvarima i procesima. Zbog toga se on, dakle čovjek, samo profesionalno potvrđuje a ne vladanjem nad ljudima.

Začuđen sam da niste htjeli primiti delegaciju multietničkog građanskog odbora «Povratak kući». U delegaciji su bili inženjer Rade Pavlović, nekadašnji ministar poljoprivrede Republike Hrvatske, general Rade Bulat, nekadašnji komandant 13. proleterske, i nekadašnji sveučilišni profesor Zagrebačkog sveučilišta, moja malenkost. Sanader nas je primio i Vama preporučio.

U našoj ambasadi nalazilo se devet mjeseci moje garantno pismo, molba da se vrati jedna starica koja me je životno zadužila skrivajući me kao ranjenika. Vaš konkurent za ambasadora mi je to riješio za 24 sata.

Poštovani gospodine ambasadore! Starost poznajem teorijski i praktično, jer je živim. Uostalom osnivač sam interdisciplinarnog studija iz gerontologije na Zagrebačkom sveučilištu. I Vama je gospodine starost budućnost, jer niste mladi umrli. Niste još uvijek sigurni, nakon što ste

dodali godine životu, kakve će oblike dodavanje života godinama u Vašoj starosti biti.

Za vrijeme ovih organiziranih zločina zagubila se jedna starica. Devet mjeseci sam je tražio po «šipražju i ševarju svih naših njiva» i našao je u tzv. dekrepitnom stanju. Smjestio sam je u svoj dom i dijelim s njom siromaštvo već osam mjeseci. Ona ima sina, kao izbjeglicu ovdje, i njegovu porodicu – Vi ne date da se on vrati svojoj majci i u svoj zavičaj. Pretpostavljam da ste roditelj, a siguran sam da Vas je majka rodila. Podsjećam Vas na Cezarovu «sjeti se smrti!» Ne ponašajte se kao Demiurg nad životom i smrti nevinih.

Vaši prijatelji su mi savjetovali da Vam otvoreno pišem. Nakon mojih čuđenja molim Vas da izdate potrebne dokumente gospodinu Stanojević Petru, Ljutice Bogdana 5, stan 19. Inače, ako to ne učinite kao profesionalni dug i moralni čin izdajete i sebe i čovjeka, odnosno prisiljavate mene, koji imam mnogo drugih poslova da urbi et orbi zvonim koliko smo se dehumanizirali. Ja sa staricom dijelim sve što imam, ali sinove i njihove potomke ne mogu. Ona će da «svisne od jada» jer 80 godina je veliko breme koje ćete spoznati tek ako ih doživite. Otac «nekonvencionalnog ambasadora» u RH mi nudi da će sam da dođe po nju, zato što sam njegove tekstove kao nobelovca posredovao. Molim Vas kao što se bogovi ahejski moljaše ne izazivajte da prokazujem Vas i takav stil poniženja ljudi, jer meni je do Hrvatske stalo, nadam se, bar koliko i Vama. Tome je dokaz što sam u oba rata postao stopostotni invalid – u prvom u lokomobilne organe a u drugom centre za ravnotežu. I da život ponovim, to bi ponovno bio spreman podnijet, jer cijeli život plivam protiv struje, jer hoću i moram preko rijeke. I Vama gospodine savjetujem da pomognete da idemo preko rijeke.

Molim Vas pozovite naznačenog gospodina jer Vam je skoro susjed i izdajte dokumente bez ikakvih procedura. Ovo pismo smatrajte nekom vrstom garancije za brigu nad njim i njegovom majkom. Ili me obavijestite da za inat nećete.

U nadi da ste shvatili svu gorčinu, primite izraze poštivanja institucije i Vaše uloge.

Ubrzo dobijem odgovor u kojem ambasador dokazuje da o sebi lijepo misli, a djela ga demantiraju, jer narečeni sin još ni danas nema dokumente za povratak. Kad sam jadnom sinu dao pismo kojim ambasador naznačuje da neka samo dođe i donese bilo kakav dokaz, a

on ponese i to pismo, ambasadorov službenik ga odbije, da će dokumente dobiti «kad na vrbi rodi grožđe». Mogao bih desetine i stotine primjera ovakvih cinizama iz naše «kućne radinosti osporavanja» navesti. Navodim samo jedan. Nekadašnji dispečer elektroprivrede nakon što mu oduzeše dva stambena i dva poslovna objekta i dodjeliše bespravno drugima, pri povratku zamoli da mu odobre priključak struje u nezavršenom objektu. Bi mu rečeno da će to dobiti kad iz Knina u Split kuću donese, da se utvrdi da je struja po propisima razvedena.

Iste ili slične stvari vidio sam u dokumentaciji nevladinih organizacija u Bosni i u Srbiji. Isti smo i u dobru i zlu. Ponavljam: isti su nam i zločini i zločinci. Prokažimo ih procesuiranjem. Nas, nažalost, sada još samo povezuju zločini i zločinci. Jer, oni pobiše nevine naše, a naši njihove. Oplakujući svaki svoje, druge proklinje, a oplakujući svoje, svoje zločince hvalimo, odlikujemo i do parlamenata «doguravamo».

Prema tome naše priče o demokraciji, toleranciji, ljubavi i sl. su isprazna tlapnja dok vladaju elite vlasti ogrezle u zločinu. Mi se moramo suprotstaviti tome da živimo sa zločinom i zločincima, moramo tolerantnom logikom o svemu raspravljati do kraja. Da istinski hvalimo što je za hvaliti, a da do kraja kudimo što je za kudit.

Sve koncelebracije, euharistije, parastosi, mise zahvalnice pa i pontifikalne neće nam pomoći jer su elite vlasti u ime države, nacije i naroda napale društvo u svim porama. One jure katastare i titulare, one zlorabe moć i nesmiljeno otimaju sve što se oteti može, ozakonjujući otimačinu i formiraju logiku života na mitovima i lažima. Zbog toga nemamo ni nacionalnog, ni ekonomskog ni socijalnog ni kulturnog ni moralnog programa.

Istina sama sebi nije sudac. Sposobni bježe, isušuju se mozgovi, strategijska područja propadaju i slabimo u svim domenama zbog neizvjesnosti – biološki, socijalno, kulturno i moralno. Svijet od nas zazire kao da smo okuženi jer prokazujemo njegovu solidarnost prema nama, a svojom nesolidarnošću programirano i ozakonjeno, neodgovornom i antihistorijskom elitom vlasti radimo u korist svoje nesreće.

Izbjeglica je pripadnik nove socijalne kategorije našeg prostora. To je osiromašeni, osakaćeni, obeskućeni, obezdržavljeni, obesprav-

ljeni čovjek, nevino lice, obeščašćen do gubitka identiteta i samopoštovanja. To je broj koji hoda ne znajući kuda i gdje će završiti. On je corpus separatum ljudskog roda našeg prostora. Mnogi zaboravljaju da je svaki od nas mogao biti izbjeglica. Ne zaboravite da su bili izbjeglice Einstein, Brandt, Suares i mnogi drugi koji u historiju uđu na velika vrata.

Povratnik, pripadnik manje skupine deriviran iz ogromne mase izbjeglica u pravilu je ostarjelo lice, dvostruka žrtva strašnog prolijevanja tuđe krvi i trgovanja ostatkom ostataka porodica i rodova. Izopćavan iz prostora pribježišta, omražen u prostorima povratka, nemoćna žrtva u raljama divljaštva nacionalšovinističkog govora mržnje. Međutim, naglašavam: ne mrze se etniciteti toliko, koliko se vole njihova oteta dobra. Jer, organizatori progona pljačkom namiriše najprije sebe, dadoše nešto i drugima u obrani i zaštiti svoga zločina. Oni čak instrumentaliziraše žrtve jedne prema drugima, useljene izbjeglice u posjede povratnika, da kidišu jedni na druge do ubojstva, do devastiranja svih antropogenih sadržaja. Oni čak ozakoniše zločin oktroiranjem – uzrupativnim pravom, a kaže se da nema većeg zločina od ozakonjenog (bezakonja).

Ilustrirat ću to primjerom iz Republike Hrvatske. U nju se vratio simboličan broj Srba, žrtvovanih generacija, cca 30 000. Prema jednoj anketi Odbora za građanska prava iz Karlovca, u 7 općina većina nema u kućama vrata i prozora zbog trogodišnje sistematske destrukcije, jedna trećina nema struje, vode, peći, trgovina, saobraćaja, škola. Prosječna starost povratnika po naselju kreće se od 57 do 71 godinu. To praktično znači da je većina već u dubokom seniumu treće dobi.

Kao poznavalac starenja u nas i tragičnosti gerontološko gerijatrijske problematike, «jer bolje je biti pijan nego star», to su tri puta žrtvovane generacije, posebno u selu – patrijarhalnom moralu pri rođenju, Drugom svjetskom ratu zbog posječenih stabala života i sadašnjim nacionalističkim kolizijama s izrazitim revanšističko kvinslinškim odmazdama.

Ciljevi rata se ostvaruju. Ne jedan Srbin manje, nego svi manje, rečeno je u Saboru. Jer, pobjednici Pirove pobjede posvuda kliču, oktroiranom miru: «Oduzeli ste nam rat, ali mržnju ne možete!» Tako da svećenik izbjeglica pretvorivši kuću izbjeglog Srbina u katoličku bogomolju izvikuje: «Prije ću Srbina ubiti nego mu kuću vratiti!»

Dakle, suprotno Ustavu, zakonima, kanonskim normama i strategiji ekumenizma. Ali, on zna da iza njega stoji ideologija države koja je napala svoje društvo, da je on «u strateškom prostoru od posebne namjene» ili «novooslobođenom» od ljudi. Kolike je to razmjere zauzelo zaključujem da kultura življenja getoiziranih ruralnih Srba treće dobi u Hrvatskoj završava kao «drugi život». Dakle, ispod dostojanstva čovjeka. Samo zato što su stari i što su Srbi. Privučeni zovom jedinog im zavičaja, u razorena vlastita staništa, prepušteni sami sebi kao vukovi samotnjaci ili ostarjeli slonovi koji se pred smrt povlače dublje u džunglu, vegetirajući, bespomoćni umiru u očaju. Taj vid humanitarne katastrofe bio je najavljen od oca nove legislative. «Ako se i vrate ogadit ćemo im život.» I tako biva u ime zakona kršćanskog i najstarijeg, europskog, božjeg naroda, katoličkijeg od pape, iako za njih patnje konkretnog življenja u prostorima najvećeg muzeja zločina na otvorenome stalne postave, ništa ne znače. Međutim, historija ne prašta i ne zaboravlja. Zasiurno će pitati Hrvate, u ime kolektivne odgovornosti, što su učinili svojim Srbima namećući kolektivnu krivnju, a znano je da su zločin i zločinac konkretni. Bit će to pitanje ravno onom koje povijest postavlja Amerikancima, što su učinili svojim Indijancima. Taj povijesni stigmatizam kao moralna ljaga peče savjest sadašnjih a peći će i savjest budućih generacija Amerike. Vapijuće zazivam, ne praštajte zločin osvetom nevinoj i nemoćnoj ostarjeloj žrtvi, pa i drugima. Međutim, ne zaboravite da je i vaša budućnost starost, jer mladi niste umrli. I vi ste za nekoga drugi, u Europi bar, čak ste u nekoj domeni manjina. Pripadati manjini ne znači biti manje čovjek. A ne zaboravite da nitko nije, niti može naručiti svoj etnicitet i nacionalnu pripadnost. Ne podržavajte sveukupni, pa i moralni poraz.

(*Naš glas*, broj 52, Zajednica Srba u Hrvatskoj, ožujak 1999.)

KUĆA, DOM, STAN I STANARSKO PRAVO U FUNKCIJI ETNIČKOG ČIŠĆENJA⁽³⁾

Općenito govoreći, kuća, dom, stan i urbani objekti su pretpostavka življenja ali i osnova postojanja gradova i sela. Oni su mete svih ratova u povijesti od biblijskog doba do naših vremena. Naime, oni su bili mete razaranja, zaposjedanja i otimanja te prisvajanja kao golemu vrijednost jer su skupocjena upotrebna dobra svakog naroda. U njihovu izgradnju i opremu ulažu se najveći kapitali i pojedinca i društva. Pomoću njih se vodi ekonomija i socijalna politika rasta i razvoja.⁽⁴⁾

Kao kuriozum ističem, kako u jednoj povijesti umjetnosti piše, da se može dogoditi da se u jednom stanu nalaze vrijednosti koliko iznosi vrijednost jednog nebodera, pa čak 1/4 grada. Neki povjesničari procjenjuju da je kroz povijest civilizacija bilo oko 14 000 ratova i da su u njihovom brutalitetu gubici (direktni i indirektni) veći od sadašnje polovine sveukupnog stanovništva na Zemlji. U ratovima su, kao jedinstvenom fenomenu, došli do izražaja apsurdni čovjeka koji jedini u svojoj vrsti «ubija, a ne jede žrtvu», ali zato razara sve antropogene sadržaje sela i gradova. Uništene su čak cijele civilizacije. Iz njihovih ostataka fakata i arhefakata mi danas zaključujemo o osobitosti njihove izgradnje i oblika i načina življenja. Nisu bez razloga stan, kuća, dom obilježeni simboličnim sintagmama vlasništva, ljubavi i slobode. Npr. «Dome, moj slatki dome!», «Svugdje je poći, ali doma doći!», «Moja kućica, moja slobodica!»⁽⁵⁾

⁽³⁾ Ovo je prošireno saopćenje podneseno na skupu u organizaciji Građanskog odbora «Povratak kući», održanom 21. 06. 2003.

⁽⁴⁾ Stipe Šuvar, *Hrvatski karusel*, Razlog d.o.o., Zagreb, u kojem je preko 1/3 teksta posvećena «stradanju Srba».

⁽⁵⁾ Ljubica Bekić, osamdesetogodišnja pjesnikinja iz Vrginmosta, najvećeg toponi-

Međutim, u ratovima u kojima je izgubljeno svako viteštvo, dakle gdje «ne pogiba samo Agamemnon, nego biva razorena cijela Troja», stanovi su nemilice razarani pa i cijeli gradovi (Hirošima, Nagasaki, Coventry, Dresden, Vukovar, Sarajevo i na desetine tisuća seoskih naselja). Naročito danas, kada se to cinično naziva kolateralnom štetom u odnosu na ciljeve rata. Dakle, «kad pametne bombe padaju na lude ljudske glave».

Svaki rat je sam po sebi zločin jer je uperen protiv čovjeka i njegovog stvaralaštva i svih njegovih tvorevina i vrednota. Dakle, protiv kulture i njegovog življenja. Međutim, od svih ratova ipak najgori su građanski ratovi. To su još rimski imperatori zapazili. Naš rat 1990.-1995. imao je sva obilježja građanskog rata, što elite, svjetovne i crkvene, svim sredstvima onemogućavaju da se problematizira upravo ta strana, dakle priroda, građanskog rata. Zbog toga za njega kažu da je bio rat niskog intenziteta, da nije imao ni jednu svetinju, da nije poštivao ni jedna pravila. Danas imamo apsurd, npr. rata u Iraku, kolijevki civilizacije, gdje se preko dalekih mora razara cijela jedna civilizacija i gdje građanska strana rata nemilice razara sve što se može razoriti, a civilizacija se na to privikava kao da je to zakonitost više sile.

Rat etničkog čišćenja bez ostatka, kakav je bio naš, napada čovjeka i sve antropogene sadržaje «drugoga». U tim napadima kuća, dom, stan i stanarsko pravo bili su i dalje ostaju glavne mete u funkciji etničkog čišćenja, prije svega jer su pretpostavka življenja ali i poželjna osnova značajnog materijalnog bogatstva. Kako su oni pretpostavka življenja, njihovo razaranje, zaposjedanje, ili na drugi način oduzimanje, lišava vlasnike i korisnike da se vrate u zavičaj, jer cilj etničkog čišćenja je negacija zavičaja «drugog» i time njegovih svih sadržaja. Kako je negacija drugog utemeljena na zaposjedanju njegovih vrednota onda kuće i zemljišni prostori dobivaju posebni značaj. Zbog tih činjenica etničko čišćenje ne libi se ni jednog zločina, uključujući i genocidne radnje. Zbog toga je ono po opsegu i sadržaju postalo povijesni zločin stoljeća.

---

ma prenomiranog u Gvozd, u otvorenom pismu predsjedniku Republike kaže da «ove sintagme za nju ne važe» jer ona kao čovjek pita: «Jesu li ostarjeli u Hrvatskoj ljudi?»; vidjeti *Hrvatska ljevica*, br. 10, 2003.

Naš rat bio je rat «krvi i tla», dakle građanski rat, što ne isključuje agresiju druge veće sile, tiranije jačeg i agresiju na etnicitete. On je poraz povijesne naravi i evidentni dokaz da spadamo u zakašnjele narode. Rat nas je unazadio ekonomski, socijalno i kulturno, a moralno nas je osramotio pred cijelim čovječanstvom, čemu je dokaz osnivanje posebnog Međunarodnog suda za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i kršenja humanitarnog prava, te genocidnih radnji. Kako recentne elite vlasti ne dozvoljavaju suočenje s građanskom stranom rata to ne možemo izići iz povijesnog zločina na povijesno odgovoran način. One rat recikliraju jer su etablirane u poredak i svim sredstvima osporavaju i onemogućavaju restituciju dobara i povratak građana u zavičaj. Podvlačim, osim oduzimanja života, najveći je zločin oduzimanje zavičaja, jer on je poput života jedinstven i neponovljiv.

U nas razaranje stambenog prostora i cijelih gradova i sela nisu razarale samo paradržavne strukture, nego i regularne armije. Prije svega, kao represija u funkciji etničkog čišćenja. Navodim nekoliko primjera: u jednom trenutku bilo je srušeno 19 najvećih mostova, ponosa našeg građevinarstva, kao prekid svih dojučerašnjih povezivanja. «A valja nama vazda preko rijeke!» pjeva jedan veliki pjesnik. Razoren je i Stari most u Mostaru, remek-djelo stare arhitekture, stoljećima simbol grada. Srušeno je stotine bogomolja svih vjerezakona, uključujući i one s UNESCO-va spiska zaštite ili ukrasa gradova, npr. Ferhadija u Banja Luci. Nestali su brojni zavičajni muzeji, a u nas nije pošteđen ni muzej ZAVNOH-a, ni muzej «Nikole Tesle».⁽⁶⁾ Srušeno je stotine biblioteka, uključujući sarajevsku i pakračku. Razoreni su cijeli gradovi i nekoliko tisuća seoskih naselja. Od Bihaća do Sanskog Mosta nema pošteđenog ni jednog naselja, ni jedne kuće, a vrtače su, jame i ponori, pune ljudskih kostiju svih uzrasta. Za mene je ostalo kao nezaboravni užas – kako «lepa sela lepo gore», a njihovi stanovnici nestadoše u nepovrat, većina za sva vremena⁽⁷⁾. Moram podvući

⁽⁶⁾ Na mjestu gdje je bio muzej ZAVNOH-a nema ni spomena da je tu nekada bio objekt, ni znaka da je to bio značajan spomenik. Sve je prekrila «engleska trava». Ekspoziti demoliranog muzeja «Nikole Tesle» još uvijek se nalaze u mjesnoj pošti. Dakle, ni neimar civilizacije nije pošteđen.

⁽⁷⁾ Otiđite u «Medački džep», zadarsku okolinu, u dijelove Zapadne Slavonije, pa ćete vidjeti što znači rat «spaljena zemlja» i dokaze da je stan bio u funkciji etničkog

da kuća, dom, stan i stanarsko pravo sinkretički su povezani sa sveukupnim življenjem. Oni su temelj i središte zavičaja. Evo o tome jedne ilustrativne ispovijesti spoznate prilikom «spašavanja» Židova iz Sarajeva. Dopadnem u kuću jedne produhovljene muzičarke u poodmaklim godinama, učiteljice klavira. Počnem je nagovarati da mora bježati, a ona će meni puna gorčine: «Gospodine ja za sada u ovome stanju pripadam samo ovdje», i počne mi pokazivati predmete iz 16. stoljeća (Toru, namještaj, knjige, slike predaka), zatim upre prstom prema židovskom groblju: «Tamo je moje mjesto, uskoro, gdje su moji pređi!», skamenim se i skoro odustanem, a horde su stalno nadirale. Međutim, mnogi kovači rata, dakle psi rata, vrhovnici, voždi i barbari kao sluge, pouzdano znam da nisu mogli pokazati ni sliku svoga djeda, a pradjeda ni iznimno. Zaključio sam: to selo ratuje protiv grada. Gospođa me u nekoliko poteza podučila i pokazala sinkreziju zavičaja, doma povezanu sa životom i smrću stanara⁽⁸⁾. Vidio sam uživo «Dome, slatki moj dome!» Užasavajući se kako rat kida kontinuitet života i smrti, prvi put sam pronikao u suštinu zavičaja. Kasnije sam spoznao da je narečena gospođa, kada smo je navodno spasili, ubrzo «svisnula od jada», upravo dokidanjem zavičaja. Dakle, pomjerali smo njen biološki sat «humanim preseljenjem». Kojeg li cinizma u ovoj sintagmi. Ustrajao sam jer su horde nadirale, ali poslije toga nikada nisam na pitanje napadnutih davao savjete ili poduzimao radnje «otići – ostati», jer nisam imao snage i moći preuzeti moralnu odgovornost ne znajući što je gore. To je ta slika užasa prirode rata. Mnogi ne znaju da je život najdublje povezan sa svim finesama zavičaja uključujući sva sjećanja, pamćenje, druženja, pa i grobove predaka.

Ističem u jednom trenutku bilo je blizu 4,5 milijuna raseljenih i obezdomljenih na nekad zajedničkom prostoru. To je blizu svaki šesti stanovnik nekadašnje zajednice. Oni su poslije poginulih i ranjenih najveće žrtve. A kada smo u prosjeku došli do preko milijun i 125 000

čišćenja. Na zgarištima naći ćete kosture životinja i ljudi.

⁽⁸⁾ O ovome može svjedočiti svaki od nas koji smo spašavali izbjeglice, naročito oni koji su spašavali Židove, branili kolone izbjeglih. O tome je ispisano najbolje svjedočanstvo u jednoj anketi Helsinškog odbora Srbije gdje je u 18 000 ispovijesti, «slobodnih odgovora», žrtve opisuju što im se sve dogodilo.

obeždomljenih porodica postao sam izbjeglica u duši, jer sam svakodnevnim kontaktima s izbjeglim gledao najveći očaj. Ta nova socijalna kategorija pritiskat će nas najmanje jedno stoljeće. Mnogima je poremećen biološki sat, dokinuta putanja, prekinuta profesija, a mnogi će se rodovi ugasiti, prezimena nestati, život zamrijeti i prenominacijom nestati mnogi toponimi. Izbjeglice su to veća žrtva što je naše nerazumijevanje veće i neodgovornost izrazitija. Kao kuriozum navodim, u Republici Srpskoj nasilno je prenominirano 70 gradskih toponima, što znači nasilno dokidanje identiteta svega živog i mrtvog toga prostora. Glavni grad Republike Srpske, Banja Luka izmijenio je preko 90% strukturu svoga stanovništva. Prema demografskim aproksimacijama mi ćemo posljedice iz Drugog svjetskog rata obešteti krajem 2070. godine, a ove će prijeći u 22. stoljeće. Prema tome naši zločini ostaju po faktima i arhefaktima za milenijsko pamćenje.

Raspravljajući s dragim prijateljem, književnikom, nekad uvjerenim Jugoslavenom, Izetom Sarajlićem, ispunjenim rezignacijom zbog zločina koji ga je okruživao, pokazao mi je neku zbirku pjesama koju mu je Karadžić kao student poklonio, a istovremeno razorio je ugao njegove biblioteke granatama. «To mi je barbarin, psihijatar, koji je postao svoj pacijent, kad ne može da me istjera iz zavičaja, uputio razbojnički pečat». Pun gorčine, nastavlja dalje, «zbog tih pečata rasula se raja BiH putem Zemljinog šara. Rastjerali ih nikogovići koji ne znaju što je zavičaj». Doista je bio duboko u pravu, jer u to vrijeme nestalo je više od polovine bosanskog stanovništva. Oko 600 000 bilo je po europskim zemljama, a neki su dospjeli i do Ognjene zemlje. To je istinski bila tragedija da se polovina novo nastale države našla u progonstvu, a iza njih je ostalo sve: gradovi, sela, kuće, zavičaji, sjećanje i pamćenje i svi životni sadržaji⁽⁹⁾.

Radikalizam etničkog čišćenja bez ostatka, po svuda se odvijao uz stravične užase i ostalo je samo prosto spašavanje golih života. NezaBORAVNO mi je kad mi jedan industrijalac pokazuje najlonsku kesicu i govori: «To nam je sav posjed što smo ga spasili». Bilo je tragično to gledati, a kamoli preživljavati. Dileme otići, ostati, poginuti, uma-

⁽⁹⁾ Vidjeti u autorovoj knjizi *Etničko čišćenje zločin stoljeća*, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997., str. 165-197.

ći, otići u neizvjesno – razarali su um i kosti, pomjerali biološki sat i mnogi su od očaja poludjeli. Moram podsjetiti da je Einstein bio izbjeglica i mnogi velikani bez kojih bi povijest bila osiromašena. To me bezumlje prisiljavalo da dižem glas zaštite nove socijalne kategorije koju stvara bezumlje rata, obezdomljenih. Bezumlje neodgovornih elita vlasti ustrajava na onemogućavanju povratka i zbog toga sam spreman na svaku žrtvu da se o tome odgovorno razmišlja, javno raspravlja i da se žigoše taj brutalitet. Pokušat ću ovaj fenomen povijesne neodgovornosti elita vlasti ilustrirati na primjeru Hrvatske. Ne samo zato što se ovaj skup održava u Zagrebu nego zbog činjenice što je etničko čišćenje bez ostatka ovdje bilo perfidno, sofisticirano i programirana strategija da se reducira «remetilački faktor». Zbog toga je ono postalo paradigma za matricu strategije etničkog čišćenja bez ostatka. Jer je napadalo sve, toponomastiku, onomastiku, katastar, kulturu, povijest i sve drugo što je «drugog obilježavalo». Kao kuriozum ova matrica u svojoj metodologiji rata dotakla je sve manjine u Hrvatskoj, a ne samo Srbe. Dakle statistički sve su svedene na 1/3, a srpski je korpus masakriran. «Čistači» su se domogli svih vrednota «očišćenih». Stan je u tome bio veliki obol, npr. iz gradova u Republici Hrvatskoj gdje nije bilo rata protjerano je 125 000 Srba uglavnom s azijskim brutalitetima (ubijanjem, zastrašivanjem, progonom, otiimanjem, itd.)⁽¹⁰⁾. Mira Lorgier u jubilarnom broju *Ferala* od 01. 06. 2003. procjenjuje da je samo iz Splita deložirano oko 10 000 Srba. Novinar Cimeša iz Karlovca piše u jednom izvještaju da je nakon miniranja 300 srpskih objekata u nekoliko dana istjerano preko 12 000 Srba iz Karlovca. Slično je bilo u Sisku za koji sam poslao otvoreno pismo Predsjedniku Republike sa spiskom preko 600 ubijenih Srba i 59 osumnjičenih zločinaca, na što sam dobio odgovor da su poduzete istražne radnje. Nažalost ni do danas mi nije poznat ni jedan proces. Slično je bilo u Šibeniku, Zadru («kristalna noć»), Osijeku, ali i Zagrebu. U metropoli je broj Srba smanjen za oko 19 000. Poruke su odate ubojstvom porodice Zec, Krivokuće, inženjera Žilića i koncentracijskim logorom *paviljon 22*, na Zagrebačkom velesajmu kroz čiju je torturu prošlo oko 700 ljudi, a oko 200 je nestalo. Ni da-

⁽¹⁰⁾ Vidjeti statističke pokazatelje popisa stanovništva 2001. godine.

nas naša javnost ne dozvoljava da se prikaže o tome dokumentarac. Deložacije, premlaćivanje, ubojstva i drugi oblici bili su užasavajuća poruka koje su prisilile nevine da krenu u beznađe. O tome je HHO organizirao skupove, izdavao saopćenja, štampao publikacije, ali je dolazio i sam često u nevolje od pritiska, provokacija, uvreda, špijunskih uhođenja i jedva je izdržao⁽¹¹⁾.

Linč medija, pojedinca i kolektiviteta doveden je do apsurdna. «Srbi prokleti bili, ma gdje bili» bilo je zaglavlje jednih novina u Slavoniji. «Ne jedan Srbin manje nego svi manje», izgovarano je u Saboru i podgrijavalo se hysteriju užasavajuće mržnje i onda tko nije mrzio bio je omražen i stigmatiziran, izjednačen s neprijateljem. Bijeg je bio jedini spas i zbog toga su tako masovno ljudi ostavljali sve da bi spasili samo goli život. Nikada nisam mogao savjetovati nikome ništa. Telefonirali su, molili, vapili za odgovorom što da čine. Navodim jedan primjer. Obratio mi se ratni drug koji me za život zadužio (25 km nosio me kao ranjenika) s pitanjem «što da čini». Kad mu nisam mogao odgovoriti otišao je bez riječi. Njegov me je slučaj potresao jer je ubrzo umro u izbjeglištvu vjerojatno uvrijeđen i na mene što mu nisam ništa mogao savjetovati. Međutim pouzdano znam da mu ni drugi nitko ne bi mogao ništa uvjerljivo i sigurno savjetovati. Zbog toga se ovakvi zločini pamte ne samo od žrtava nego i onih koji sa žrtvom suosjećaju i imaju punu spoznaju što izbjeglištvo znači za buduće življenje⁽¹²⁾.

Ako se znade da je minirano 10 000 stambenih objekata Srba u Republici Hrvatskoj, gdje nije bilo rata, nekažnjeno, onda mora biti jasno da je iza toga stajala strategija politike države. Prema tome stan, dom i stanarsko pravo bili su u funkciji etničkog čišćenja. «Najbolji» Tuđmanov ministar, Šušak, imao je samo primjedbu na «tehniku izvođenja» ovog miniranja. Nije pošteđen ni muzej pravoslavlja u centru Zagreba, ni Grobnica narodnih heroja na Mirogoju. Miniranje pravoslavne crkve u Karlovcu i polemike oko uklanjanja ruina, posta-

⁽¹¹⁾ Vidjeti HHO: *Dokumenti 1993. – 2003.*, naročito naslove i sadržaje o deložacijama.

⁽¹²⁾ Preporučam elegičan sadržaj Mitra Veljka Mitrovića: *U zavičaj da te vratim*, LDIJ – Veternik, 2001., u kojem rekonstruirano «rasijane žive i mrtve po mjestima i prema porodicama iskazuje», da bi se vidjelo kud su sve po svijetu rasijani.

I su tema življenja i promoviranja etničkog čišćenja. Istraživanje crkvenih objekata na području Zagrebačke eparhije za potrebe arbitra OUN-a, Mazowieckog, nedvojbeno govori o sistematskom etničkom čišćenju, jer od 65 crkvenih objekata, 27 su bili načeti, demolirani ili izloženi propadanju. Zatiranje bibliotečnog fonda napisanog ćirilicom, zavičajnih muzeja, također potvrđuje organiziranost etničkog čišćenja. Tada najveći živući slikar, Edo Murtić, više puta je istakao da se razišao s Tuđmanom kad mu je ovaj saopćio da će provesti redukciju Srba «kao remetilačkog faktora». Nazvao ga je luđakom. Taj historijski falsifikat, «remetilački faktor» kasnije je operacionaliziran za zločin stoljeća u progonu Srba. Ušao je i u sudske dokumente nedavnim suđenjem u Gospiću, gdje u obrazloženju presude stoji da su pređi optuženog 500 godina «jahali na hrvatskoj grbači» i nitko se zbog ovoga rasizma nije pozvao na istinu. Niti je tužilac, sudac suspendiran, niti je ministrica podnijela ostavku, niti se javnost uzbudila.

Takozvanim Norvalskim programom Tuđmana, bila je dogovorena lustracija Srba, što je prihvatila pozicija i opozicija tzv. Vladom nacionalnog jedinstva. Čišćenje policije, sudova, školstva, posloводства u privrednim organizacijama, a kasnije svih uposlenih i to po *Naputku privrednim organizacijama*. Jednom sam slušao na radiju izvještaj u kojem stoji: «U našoj organizaciji više nema Srba». Javljala se to Privrednoj komori. Histerija mržnje, integralnog nacionalizma, stavila je Srbe u «corpus separatum». Ni danas nitko pravomoćno nije osuđen, osim Šakića za zločine iz prošlog, Drugog svjetskog rata i nekolicina iz Gospića. Ubijaš Srbina – ne odgovaraš, maltretiraš ga – ne odgovaraš, vrijeđaš ga – ne odgovaraš, progoniš i otimaš dobra, izgoniš s posla i iz stana, iz javnog života – ne odgovaraš. Za jednog mog ugroženog rođaka, pokazao mi je liječnik nakon patološkog pregleda, što je narečena žrtva doživjela, primjer «prepuklog srca od jada». Ilustrirat ću to vlastitim primjerom. Ponižava me jedan istražitelj, stalno mi pišući i ime i prezime malim slovom. Pošto ima sve titule, ali sad je i časnik, priupitam ga: «Gospodine, ja jesam Livada, ali nisam ni sijeno, ni trava, ni njiva, ni otava, nego je to moje prezime i nemojte ga pisati malim slovom.» A on će kao iz neba: «Vaše barbarogensko ni ime ni prezime ne zaslužuje veliko slovo!», na što

sam mu odgovorio: «Možda gospodine, možda! Ali onda morate mijenjati gramatiku.» A on će bez stida, dakle, ima sve škole: «Za vas, barbarina, više ne vrijedi gramatika u Hrvatskoj.» Drugi primjer: moj studentski kolega, danas proglašen «hrvatskom vertikalom», ima čak institut za izučavanje «lika i djela», održao je tako antologijski šovinistički govor, s brojnim detaljima stigmatizacije Srba; da su bez gaća, bez roditelja i da su barbarogeni. Prisilio me da istoga dana odem u njegov dom, svučem hlače, pokažem gaće, pokažem sliku djeda u dagerotipiji, sliku porodice, i pružim mu ruku neka istoči svu krv da pronade taj antibiološki barbarski gen koji pripisuje Srbima. On se samo cinično nasmijao i rekao mi da sam «bukvalan», na što sam mu odgovorio: «Ljude za riječi, volove za rogove!» Užasnula me činjenica kako je «vertikala» reagirala na ispovijed Bajramovića o pakračkom pokolju: «Zar je trebalo tako barbarski u mojoj domovini?» Dakle, s pravom ga Boris Buden naziva «rasistom s ljudskim likom».⁽¹³⁾

Intelektualni zločin prethodio je svakom konkretnom zločinu, a njega ni ne pokušavamo označiti. On je prethodnica čak i kompletnih tortura azijskog tipa. To se najbolje ogleda u brutalitetu oslobođenih zločinaca žrtava iz Lore, Karlovca, Pakraca, Osijeka i Zagreba (porodica Zec).

Pošto je u ovom ratu poginulo više djece nego vojnika, više žena nego vojnika, a najviše staraca, to sam bio prisiljen da ilustriram jednim esejom o svekolikim načinima ubijanja staraca. Jer, nema oblika smrti koji nije iskušan na ubijanju staraca.⁽¹⁴⁾

Sve je to bilo u funkciji etničkog čišćenja, ali i namirivanju pljačkaških prohtjeva dobrima žrtava. Kad danas čitamo dramatične sadržaje s tragičnim posljedicama izgonjenih, deložiranih, hvata vas jeza. O tome bi na primjer kolega Zoran Pusić, jedan od istaknutijih boraca za ljudska prava, mogao pokazati građu za horor roman i na vlastitoj koži posljedice torture. Golema je šteta ako tu građu nekad ne objavi, da se izvorno vidi kakva su to bila brutalna vremena. Evo samo nekoliko naslova iz izvještaja HHO: *O deložacijama* (str. 35),

⁽¹³⁾ Vidjeti Boris Rašeta – Boris Buden: *O identitetu mislim sve najgore*, Ljetopis SKD «Prosvjeta», Zagreb, 2002., svezak 7, str. 327-350.

⁽¹⁴⁾ Vidjeti autorov zapis o starosti u časopisu *Erazmus*, broj 14, Zagreb, 1996.

O novom valu nasilnog iseljavanja i otimanja imovine (str. 94), O ponovljenom valu nasilnog iseljavanja kninskih Hrvata (str.138), morbidna tragedija pod naslovom: O nasilnoj deložaciji u Splitu sa smrtnim posljedicama (str. 9). Nije bio rijedak slučaj da deložacijama i miniranjem nisu nestali svi sadržaji, zajedno s porodicama.⁽¹⁵⁾ Sve su to bile stravične poruke «samo-izгона Srba» kojim se danas licitira da se ne bi vratio stan ili stanarsko pravo. Navodno bi se «destabilizirala država». Ponavljam, nema ni jedne države iznad jednog jedinog nevinog života. Brutalna je ona država koja ne razumije destabilizaciju 100 000 porodica zbog otetih zavičaja, domova, stanova itd. Čak za stambene fondove porodica i pripadnika JNA procjene variraju od 38 000 do 51 000.

Prihvatanje tvrdnje da su Srbi «remetilački faktor» i nevolja za sve hrvatske probleme, povijesni je zločin sam po sebi, jer suprotno tome Srbi su ove prostore zadužili radom, znojem, krvlju i ljubavlju, i kao kolektivitet ne mogu biti tako drakonski kažnjeni, izvlašćenjem iz svih nepokretnosti i pokretnosti, naročito u gradovima.

Mogao bih navesti stotine primjera, pa i tisuće, nastupajućeg zločina ideologije države u nastajanju. Međutim, navest ću samo neke. List *Slobodni tjednik* Marinka Božića, ući će u historiju i anale pogromaškog novinarstva u Republici Hrvatskoj. Objavljivajući pogromaške sadržaje s imenima «KOS-ovaca», «policajaca», «četnika», «komunjara» i to s adresama, slikama i insinuiranim nedjelima, opustio je mnoge domove, ulice, četvrti nekih gradova. Iza njihovih izjava i napisa išli su naoružani paravojni, policijski pogromaši, ubojice, pljačkaši i otimači svega. Ljudi su nestajali, stanovi demolirani, useljavani, sve je teklo nekažnjeno. A kako i ne bi kad su provokativni napisi klikitali: «Ubij Srbina!» A novinari tih novina bili su političari, policajci, činovnici državnoga aparata i svi oni koji su se uskoro namirivali dobrima ubijenih i prognanih. Po tko zna koji put zaključio sam: «Ne mrze se etniciteti koliko se vole njihova oteta dobra». *Slobodni tjednik* doživio je meteorski uspon tiraža nezabilježen u Hrvatskoj. Iza njega je stajala država. Međutim, ako ti je ime u njemu bilo objavljeno, a nisi potražio spasa mogao si samo računati na kraj života.

⁽¹⁵⁾ Vidjeti citirani HHO *Dokumenti 1993. – 2003.*, Zagreb, 2003., posebno sadržaje citiranih naslova.

Mnogi nisu i uspjeli, to najbolje znaju žrtve tzv. Merčepove «legije smrti». Dakle, zatekla ih je kob histerične mržnje i osvete nacije. U ratno vrijeme ni jedna novina, čak ni bilteni nisu dosegli takav tiraž. Proklinjalo se «dabogda ti se ime pojavilo u *Slobodnom tjedniku*». U doba Vlade nacionalnog jedinstva amenovana su dva povijesna zločina, intenzitet etničkog čišćenja bez ostatka i nekažnjeni povijesni zločin pretvorbe društvenog u privatno vlasništvo također nekažnjeno. Neke TV emisije *Slikom na sliku*, *Prizma* i druge slijedili su ove napise *Slobodnog tjednika*⁽¹⁶⁾, ubrzavale opseg i sadržaj zločina, ispunjavale zadaću strategije države. Izvjesni podoficir Hrvatske vojske, Modrušanin, organizirao je vojne patrole poput legionara smrti za progon i deložacije stanova, porodica i oficira JNA. Čak onih porodica čiji su nosioci stanarskog prava bili u mirovini i više od 20 godina. Sve su to bile stravične poruke, da je stan pripadnika manjinskih naroda i onih koji su označeni kao drugi, to će reći neprijatelji, u funkciji etničkog čišćenja.

Osim nevladinih organizacija nitko se tome nije suprotstavljao. Čak ni onda kada su stanare ubijali, kuće s porodicama minirali ili članove obitelji prebijali ili čak masakrirali. «Tuđi» stan, naročito srpski, izdignut je iznad života i smrti. Evo primjera: na pravoslavni Božić 1996. godine bio je ubijen Bijelić Ilija, Gređani 1, Topusko. Pošto poznajem čovjeka i porodicu sljedeći dan odem da provjerim, kad ono već vlastita kuća ubijenog useljena. Odem kod nadležnog službenika u općini, a on potegne na mene pištolj s poklicem: «To je hrvatsko!» Zamoli me nekadašnji intendant HNK, protjeran iz Zagreba, da mu donesem sliku matere. Dođem kod stanara i on mi priprijeti. Zgranut odem kod njegova brata sveučilišnog profesora i požalim se, a on će: «Moj brat nije stan oteo nego su mu ga dali». Na to ću ja: «Pa nisu mu dali sliku matere». Jednom mi je profesor Žarko Puhovski ispričao kako mu je jedan časnik omogućio povratak Srbina da umre u rodnom kraju. Netom ovaj umre, evo časnika s riječima: «Svaka vam čast, doista je umro u rečeno vrijeme.» Ugroženima je bila jasna svaka poruka za etničko čišćenje, ali organima zaštite nije (policiji, sudovima, javnosti i intelektualcima). Nikada nisam ni čuo

⁽¹⁶⁾ O *Slobodnom tjedniku* prvi je analitički utemeljeno pisao Boris Rašeta u *Ljetopisu SKD «Prosvjeta»*, svezak 3, Zagreb, 1998., str. 140-156.

ni pročitao osim od nevladinih organizacija «ne progonite nevine, ne otmajete, ne ubijajte Srbe i oni su ljudi.» U anarhiji građanskog rata bilo je mnogo, da tako kažem, državotvornog sistema. Jer je država dignuta iznad života i smrti građana i tko nije mrzio bio je omražen, a tko nije progonio mogao je očekivati progon. Integralni nacionalizam pustošio je svojom ideologijom ulice, četvrti, gradove i sela, bilo razaranjem stambenih objekata bilo njihovim zaposjedanjem. To je Srbe svelo na 1/3 od nekadašnjeg broja.⁽¹⁷⁾

Da je etničko čišćenje bez ostatka i otimanje svih antropogenih sadržaja strateški cilj rata da se dobro očitati iz licemjerja svih ratnih i poratnih vlada Republike Hrvatske. Pod pritiskom međunarodne zajednice one su de iure bile za povratak, a de facto za izgon, odnosno onemogućavanje povratka. To se dobro da sagledati i preko institucija nadoknade miniranih objekata, zatim učestala prenovelacija *Zakona o stanovima i stanarskom pravu* kao i drugih primjera. Npr. tretman antifašizma, uništavanja knjižnog fonda pisanog ćirilicom, spomeničke baštine i dr. Danas nema ni jednog zavičajnog muzeja Srba, muzeja antifašizma i srpske institucije. Naročito ako isključimo pravoslavnu crkvu, najčešće bez vjernika. U jednom trenutku poslije *Oluje* krajinski je prostor de facto nacionaliziran. Kad je to «palo» odlukom Vijeća sigurnosti onda se nastavilo stupidnim razaranjem i devastacijom preko 37 000 stambenih i gospodarskih objekata što je nepobitni dokaz strategije onemogućavanja povratka. Kolonizacija i uvlačenje kolonista, a da nisu deposeđirani vlasnici, pravi je apsurd primjene uzurpativnog prava. Slično je s reambulacijom katastra. Međutim, treba znati da je stan na ovim prostorima, posebno urbanim sredinama, misaona imenica. Urbanisti procjenjuju da nedostaje 300 000 stambenih jedinica, a da se cijena m² kreće od 1 300,00 do preko 10 000,00 eura, kako gdje. U ratno doba, a i danas, bio je to skoro nagonski poticaj domoći se tuđeg stana, posebno srpskog. Zato je bezvlašće doživjelo ozakonjenu primjenu uzurpativnog prava. Srbi su stavljeni u corpus separatum. Čak pravna rješenja nisu izvršna i još uvijek nemaju moć prava. To najbolje potvrđuje 10 000 miniranih objekata na području gdje nije bilo rata, a ni do danas ni-

⁽¹⁷⁾ Poznajem i današnje neke voditelje TV emisija, političare i državnike iza kojih su brojni intelektualni zločini kao prethodnica mnogih konkretnih zločina.

čim nekompenzirani. Slično je s devastiranim objektima u ruralnim zonama. Sve te činjenice u potpunosti onemogućavaju povratak Srba u urbane zone.

Srbi u gradovima su ex lege deposedirani sadašnjim tumačenjem da je stanarsko pravo «komunistička izmišljotina». Dakle, vrijednost stana kao pretpostavke življenja ugrađena je u strategiju rata kao iznimno značajan faktor za etničko čišćenje, pa su u njemu sudjelovali i oni, kako bi Slavenka Drakulić rekla, «koji ni mrava ne bi zgazili». To znači «dobri ljudi u zla vremena» postaju zločinci zbog strategije rata, otmaju stanove.

Nekadašnji ministar za etničko čišćenje, kako ga je u Kostajnici nazvala Madelline Albright, čak je osnovao agenciju za otkup srpskih stanova po limitiranim cijenama, kojom su mnogi Srbi faktički ekspropriirani. Evo primjera za općinu Plaški. Došao sam do spiska 280 stambenih objekata otkupljenih po tim limitiranim cijenama. Jedan objekt od 600 m² postigao je cijenu od 30 000,00 DM, a vlasnik je dobio samo 20 000,00, a za preostalih 10 000,00 se tuži. Danas je izašlo na vidjelo da se unutar te agencije poput «gogoljevih mrtvih duša» prodavalo nepostojeće objekte, od kojih neke i nekoliko puta. Ili čak oimalo novac od prodaje, nekažnjeno.⁽¹⁸⁾

Ukratko, sve je bezakonje u prometu nekretnina Srba kvazi pravno pokriveno. Kliče se «sve je po pravu». Moram vas podsjetiti da su koncentracioni logori po zakonu osnivani, a znano je da su u njima ljudi ponižavani, mučeni i ubijeni, da su zapravo koncentracija zločina, kao najbrutalniji izum fašizma.

Da je stan, kuća, dom ili stanarsko pravo bili snažna podloga strategije etničkog čišćenja bez ostatka može se vidjeti iz priloga posebnog skupa Građanskog odbora «Povratak kući» održanog 21. 06. 2003.⁽¹⁹⁾ Na skupu je podneseno oko 20 različitih saopćenja kojima se faktički dokazuje da je stanovanje «drugog» bilo, etničkim čišćenjem, u svojoj suštini do kraja ugroženo. Ne ulazeći u svaku validnost iznijetih argumenata izdvajam uvodno saopćenje pravnice Ankice Gorkić⁽²⁰⁾,

⁽¹⁸⁾ Vidjeti dokumentaciju SDF-a u Plaškom.

⁽¹⁹⁾ Vidjeti neobjavljenu dokumentaciju Građanskog odbora «Povratak kući», Zagreb, 21. 06. 2003. godine, posebno uvodno izlaganje Žarka Puhovskog koji je dojmljivo sagledao suštinu problema.

⁽²⁰⁾ Posebno vidjeti opsežno saopćenje pravnice SDF-a Ankice Gorkić: *Pregled*

kao predstavnice Srpskog demokratskog foruma. Kao profesionalni analitičar potrudila se da analizom sadržaja sistematizira svu normativistiku iz stanarskog prava. Iz te analize nedvojbeno je vidljivo da je stanarsko pravo bilo dio socijalne politike društva, da su nosioci stanarskog prava to pravo dijelili s bračnim drugom, da je stan mogao uz određene procedure biti zamijenjen s bilo kim u SFRJ, da se mogao dati u najam, da se u dijelu stana mogla obavljati samostalna djelatnost privređivanja, da se članovima moglo dati otkaz, da su uzdržavani članovi imali pravo korištenja, da se stanarina plaćala «samoupravnoj zajednici», a ne davaocu stanarskog prava, da je bespravno useljenje u stan bilo kažnjivo (utuživo). Sve u svemu izjednačivo je s vlasničkim pravom stana. Tim više što su se ti stanovi gradili iz «samodoprinosu», tj. iz plaća za čiju je visinu umanjivan dohodak svakog uposlenika. Ekspertizom stranih stručnjaka i arbitražom kod razdruživanja stanarsko pravo je skoro doslovno izjednačeno s vlasničkim. To je Padyju Ashdownu kao arbitru u BiH bilo dovoljno za kompletni povrat stanarskih prava u BiH.⁽²¹⁾ Međutim, to nije ništa značilo za hrvatski iuris prudens da «ex leges» Srbe razvlasti stanarskog prava, kao «komunističke izmišljotine». Iako su i Hrvati i Srbi koji su zatečeni u svojim stanovima, dakle u, «komunističkoj izmišljotini», «ex lege», to iskoristili i stanove otkupili po povoljnim uvjetima. Međutim, strategija eksproprijacije Srba što se stanarskog prava tiče «šumom zakona i prašumom bezakonja» dovedeno je do apsurdna i Srbi su ostali bez stanarskog prava. Ponuđeno im je cinično rješenje, «pravo zbrinjavanja i kupovina po tržišnim okolnostima», što je zapravo zahtijevanje od žrtve da «ex nihilo» pojača promet nekretnina, kupovinom stana. A to je više nego cinični apsurd.

Logikom takvog «prava» oteto je cjelokupno stanarsko pravo i sadržaj stanova prognanih Srba. Spomenutom analizom na osnovu zakona, uredbi, službenih listova i brojnih prenovelacija unu-tar stanarskog prava, autorica navodi sljedeće: «Prema podacima općinskih sudova od 1991. do 1998. za otkaz stanarskog prava na osnovi član-

---

stambenog zakonodavstva u Republici Hrvatskoj i posljedice primjene na položaj prognanika i izbjeglica – nositelja stanarskog prava, s priložima, strana 36.

⁽²¹⁾ Vidjeti dokumentaciju međunarodne arbitraže u Sarajevu, kancelarija Padyja Ashdowna, o povratku stanarskog prava u BiH, Sarajevo, 2002.

ka 99, 102, a i nekih drugih pravnih osnova iz *Zakona o stambenim pravima* zaprimljeno je 20 025 predmeta, od čega je donijeto 18 567 odluka. Podaci pokazuju da se najveći broj stanova nalazio u većim urbanim središtima – područje Županijskog suda Zagreb 5 039; Županijskog suda Dubrovnik 299; Županijskog suda Gospić 435; Županijskog suda Osijek preko 3 000 stanova.»

Ističem, ovdje nisu iskazana sva oteta stanarska prava, ne samo iz većih gradova, nego i brojnih manjih gradova, po općinama, npr. stanarska prava porodica oficira JNA, deložiranih, miniranih, podijeljenih kolonistima ili prognanicima ili na drugi način oteti i zaposjednuti.

Srbi su imali sve demografske stope istovjetne hrvatskoj populaciji jer pola milenija dijele istu sudbinu. Dakle, socio–demografski, bez obzira na etničku distancu, Srbi su istih obilježja kao Hrvati. Ukratko, imali su četveročlane porodice. Prema tome ako ih je prognano cca 400 000 onda je u praksi očito da je dovedeno u pitanje 100 000 stambenih jedinica što vlasničkih što stanarskih prava.

Prema Račanovoj prosudbi, povratak stanarskog prava destabilizirao bi državu, jer bi koštao milijarde dolara. Čudne li države iznad ustavnih normi, svetosti vlasništva, stana i stanarskog prava kao pretpostavke života. Dakle, država je iznad života i smrti svojih građana. Gospoda koja to podržavaju unatoč svih iznudica međunarodne zajednice i pritisaka, kao kvalifikativa za ulazak u Europu, ističe Ankica Gorkić, zaboravljaju na sljedeće činjenice: «Oduzimanje stanarskih prava vršeno je na osnovi diskriminirajućih zakonskih odredaba i procesnih radnji temeljenih na kriterijima etničke pripadnosti, čime su:

1. povrijeđena ustavna prava o jednakosti svih građana pred zakonom, kao i međunarodni standardi o ljudskim pravima;
2. povrijeđeno pravo na mirno uživanje doma, zaštićeno Europskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama;
3. uskraćena prava iz članka 61 i članka 62 Ustava Republike Hrvatske o naročitoj zaštiti obitelji;
4. oduzeta prava na sudjelovanje u procesu privatizacije stambenog fonda s posljedicom nastanka imovinske štete izražene u visini tržišne vrijednosti stana na kojem je postojalo stanarsko pravo;

5. pretrpjeli materijalnu i nematerijalnu štetu gubitkom pokretne imovine uključujući osobne i obiteljske vrijednosti emocionalnog karaktera».

Bespravljju i bešćutnosti u neuređenoj pravnoj državi nema kraja. Nažalost, ne samo prema Srbima, nego prema cijelom društvu, gdje se državom napada društvo. Ističem, ne može se urediti moderna država na povijesnom nekažnjenom zločinu. Npr. najrigidnijem etničkom čišćenju koje je igdje ikada provedeno, pljačkom stoljeća – pretvorbom, otimanjem mirovina i sveukupnog minulog rada generacija, zakidanjem ranjivih skupina, dokidanjem prava na rad, nealimentiranja rada, istim entuzijazmom razaranja institucija kojim su stvarane i obiljem nezakonitih radnji, uključujući i genocidne. Sve je to utuživo jer je nekažnjeno.

Sve to ima takve posljedice da nas pogađa ekonomski, demografski, a i socio-biološki. Samo pristajanje na «historijsku mržnju» za koju nema osnove i operacionalizacija tvrdnje da su Srbi «remetilački faktor», kao antihistorijskih izmišljotina, snažna je podloga za etničko čišćenje bez ostatka kojim nije ništa pošteđeno, uvelo nas je u povijesni zločin.

Kad se danas pažljivo iščitavaju tematski sadržaji skupa HHO *Deležacije u Republici Hrvatskoj – pravni, etički i socijalni aspekti održanog 02. i 03. studenog 1994. u Zagrebu* s oko 200 učesnika, 65 saopćenja gdje su bile zastupljene sve strukture, uključujući i žrtve ali pod kodnim imenom, dolazi se do apsurdnosti bespravlja. Na jednoj strani su nevladine i humanitarne organizacije, žrtve i pravni branitelji, a na drugoj državnici, predstavnici vlasti koji svaki smisao pravičnosti, pravde, etičnosti i morala u ime države dovode do apsurdna prema elementarnim pravima građana. Traju polemike, vrcaju dosjetke, hrva se bespravlje i pravičnost, ispovijedaju se žrtve pod kodnim imenom i praktično ni jedna žrtva ne dobiva ni jednu satisfakciju, niti joj se uskoro može nadati. Podvlačim sve žrtve su pod kodnim imenom i nisu samo Srbi, nego i drugi, što govori da je stan bio snažan motiv za sve oblike ugrožavanja, bespravlje i zločine. Međutim, ipak dominira neobjavljena strategija države, licemjerje vlasti, lažni oblici demokracije, nesloboda, netolerancija prema «drugom». Ugroženi su i branitelji žrtava. Imputira im se «izdaja» i pripisuje «neprijateljstvo».

Prema tome, ni bolne ni tragične sudbine pojedinaca, ni žrtava porodica, ni tragične deložacije ne mogu ganuti obespravitelje da shvate obezdomljene. Na javnom skupu žrtve se odazivaju pod kodnim imenom jer strepe od istinitih ispovijesti, a istovremeno štiti ih nevladin sektor društva od države. Nevladin sektor obavlja dužnost države, a nalazi se u stanju žrtve. Ponavljam stan je stavljen iznad života i smrti ispovijedajućih žrtava. Tu se može vidjeti koje su sve finese u otimanju stana primjenjivane. Koji oblici brutalnosti, to najbolje samo žrtve znaju. Navodim samo neke: prijatnje telefonom, prijatnje pismima, prijatnje djeci, brutalni upadi u stan dok je vlasnik i stanar otišao negdje u posjetu, na tržnicu, u bolnicu, na groblje, u trgovinu, po novine, u kavanu, itd. itd. No negdje se upadalo direktno izbacivanjem stanara, brutalnim nasrtajima, premlaćivanjem, demoliranjem, pa čak i masakriranjem ljudi. Ljudi su se okupljali, zgražali, ali su se suprotstavljali samo oni iz nevladinih sektora. Drugima kao da to nije bilo dozvoljeno, a progonitelji su s tim računali jer iza njih je stajala politika i strategija države i oružje protiv «drugog». A «drugi» je obilježen kao neprijatelj. Tako su svi «drugi» stanari, djeca, starci, bolesni, nesposobni, postali strateški neprijatelji. Srbi u gradovima smatrani su od Srba iz Krajine «tuđmanovcima», a od oficijalne politike «četnicima». Dakle, bijahu «ni na nebu ni na zemlji». To je izniman uspjeh ideologije rata pod egidom neporažene ideologije «ustaško-četničkog sindroma», da su, da tako kažem, posvađani roditelji s djecom ili obratno. To samo zna dobro onaj koji je istovremeno zbog suprotstavljanja ratu u istoj osobi bio i ustaša i četnik. Sve je to omogućilo opustošenje gradova od Srba i gubitak svih stečevina u borbi za spašavanje golog života. Tragična je spoznaja da sa žrtvama nije bilo solidarnosti, ni rođačke ni prijateljske, ni direktne ni kolateralne linije, jer strah je bio poraz svih ljudskih i građanskih vrijednosti. Naravno, isključujem rijetke pojedince i nevladin sektor. Sablažnjuje da je svećenik iz Udbine izjavio «urbi et orbi» da će «prije Srbina ubiti nego mu kuću vratiti», što me je prisililo da ilustrisimu Kuhariću, a kasnije Bozaniću uputim protest ako ga ne «rašćine da nemaju pravo na ispovijed». Nažalost oni se ispovijedaju, a vlasnik se nije ni do danas u stan vratio. Uzurpator čak prijeti humanitarcima da će ih «ubiti ili pregaziti ako se usude osuđivati» uzurpatora.

U ruralnim zonama sve je išlo drugačije. Tu je država doslovno oponašala paradržavu i to tako da ni jedan zločin nije sankcionirala, kao što su permanentne višegodišnje pljačke, ubojstva, demoliranje. Sve je teklo nekažnjeno. Zaposjedanje boljih objekata kolonistima ili žrtvama iste matrice rata prognanim Hrvatima iz Bosne, trijumfiralo je zanosnim uzurpacijama «dođi pa biraj». «Rezervirao sam ti nekoliko stanova, a što nemaš slobodno uzmeš iz drugog u susjedstvu», pisali su prognani u Hrvatsku. Iza toga je stajala država, crkva, partija i ustrašena javnost. Ali iste sadržaje susretao sam i u Republici Srpskoj što me dovelo do zaključka da smo «pljačkaški narodi». Tragično je da su žrtve iste matrice rata sukobljavane, huškane od partija, državnih činovnika, crkvenih dostojanstvenika, masovnih medija, vojnih i paramilitarnih struktura. Sve je išlo u ime države, nacije i vjere. Nažalost dobar dio toga je ozakonjivan s uvjerenjem da će se uzurpativno pravo pretvaranjem u primijenjeno pravo pretvoriti u trajno pravo, pravdu i pravičnost.

Finese onemogućavanja povratka su brojne. Onemogućavanjem dobijanja osobnih dokumenata, paljenjem ili miniranjem nastambi, razaranjem, ili zaposjedanjem objekata, oduzimanjem inventara, onemogućavanjem priključaka struje, vode, telefona, komunalija, otvaranja institucija, škola, trgovina, pošta, ambulanti, prometnih linija i sl. Npr. u jednom trenutku poslije osam godina rata 2003. godine u Karlovcu je bez struje bilo 60 srpskih naselja. To uključuje i sve druge priključke. Tragično je što su sve te institucije, objekte i priključke izgradili seljaci radom i samodoprinosom, zajednički i dobrovoljno. A razoreni su u ime države i to ne kao direktna ratna šteta, pa ni kolateralna nego namjerna, spontano organizirana, da se poslije rata Srbi ne bi mogli vratiti. U jednom dopisu OSCE-u u Zagreb, Sisak i Karlovac, Odbora za ljudska prava Karlovac, a u potpisu Jelke Glumičić od 17. 11. 2003. godine stoji da u «općini Slunj 16 sela nema struje sa 179 domaćinstava, odnosno 351 povratnika; u Tounju struju nema 2 sela sa 13 domaćinstava, odnosno 22 povratnika; u Bariloviću 11 sela, 63 domaćinstva, 115 povratnika; Generalski Stol 1 selo, 3 domaćinstva, 5 povratnika.» Sve je to u funkciji etničkog čišćenja. Najprije razaranje, zatim onemogućavanje obnove i priključivanja civilizacijskih tekovina koje su povratnici sami stvorili, a u ime novo nastajuće države razoreni poslije rata. Podvlačim ni jedno hrvatsko

selo, a sumnjam i domaćinstvo, u ovim prostorima nije prikraćeno priključcima, nego ako je slučajno unutar razorenih srpskih naselja. Odmazda nacije doslovno kopira paradržavne odmazde.

Kako se međunarodne humanitarne institucije pomoći povlače, očekuju da će ih Hrvatska zamijeniti, ali ona to samo iznimno čini. Obnovom na «kapaljku», a čak ni Crveni križ Hrvatske svoju funkciju ne obavlja bez diskriminacije. Obnova ide uz raznoliku diskriminaciju Srba. Licitiraju brojevima koji se «ne žele vratiti». Tu «kultura niskog broja» kao pravilo javnih nastupa državnih i lokalnih činovnika nazivam «moralnim bezumljem», otimanje imovine i zavičaja.

Obnova srpskih kuća je puna skrupuloznih i beskrupuloznih dosjetki, lihvarskih perfidnosti, npr. izmišljanje «ne posjedovanja nacrtu kuća» i drugih dokumenata, «katastarskih čestica», «diobenih rasprava», «međususjedskih dioba», «prava na komunalije», struju, vodu, druge priključke i dokazivanje da su ih nekada imali. Neki su povratnici «svisli» nakon što su sve imali ali ne i «zeleni karton», ili svjedoke da su imali struju ili priključak na vodu. Čak se traže prijevodi ćirilčnih dokumenata od sudskih tumača, izbjegličkih kartona. Tu ima cinizma do apsurdna. Jedan mi se povratnik tuži da od njega traže «da donese kuću u dispečerat da vide da li je unutarnja mreža po propisima provedena».

U jednom srpskom naselju 60% razorenom poslije rata, a smještenom između dva naselja, posječeno je sedam nosača elektromreže. Organizirao sam pomoću prijatelja i nevladinih organizacija obnovu o vlastitom trošku. Dva puta sam priveden na informativni razgovor. Šest mjeseci sam čekao na priključak. Pun gorčine zbog diskriminacije odem kod sina ratnog druga koji vrši montažu. On također ogorčen kaže: «Sabotaža, kriminal, osveta!» «Nas koji montiramo poslovođa zove *četnicima*. Hvali se kako je ubijao Srbe u Bosni, a inače je kukavica, boji se miša. Međutim, zakida nas na materijalu za linije Srba: kابلu, osiguračima, izolatorima itd. *Piše* na Srbe, a odnosi kući i privatno ugrađuje. Oteže i ponižava nas da ne razumijemo politiku ni države ni općine jer oni ne žele da se Srbi vrate. Kad dovršimo neki posao hoće pečene janjce, a ljudi ničega nemaju.» Pošto je susjed žrtava i prije 30 godina je uvodio struju, poznaje čestitost ljudi i zgražava se. «Pekli su janjce, točili pivo i rakiju. Kući smo nosili, činovnicima donosili, a sad su se svi protiv tih jadnika urotili.», kaže pun gorčine.

Državotvorna ideologija širenja historije mržnje, usavršavala je posvuda etničko čišćenje pisanim i nepisanim pravilima, «naputcima» usmene kulture. Angažirala je činovništvo da se etničko čišćenje bez ostatka provodi kao «sveti cilj» većinskog etniciteta – «osveta nacije». Sve je to stvaralo muzej zločina na otvorenom stalne postave za milenijsko pamćenje i mnoga su sela ostala samo kao toponimi ako nisu prenominirani sa znamenjem, da je tu nekad bio život sa svom svojom punoćom. Sada su to sela koja to više nisu. Čudi prirode, «koja ne trpi prazno» degradiraju te prostore, a i nas kao da vjerujemo da postoje «suvišni ljudi i suvišni prostori». Zbog te činjenice etničko čišćenje kao jedinstvena matrica građanske strane rata povijesni je zločin na ovim prostorima za milenijsko pamćenje.

KULTUROCID – KNJIGOCID U REPUBLICI HRVATSKOJ

Istražujući pojavne oblike etničkog čišćenja bez ostatka, posebnu sam pažnju posvetio fenomenu kulturocida – knjigocida, jer on to doista zaslužuje.⁽²²⁾ U patologiji našeg društva, tu našem cinizmu na vlastitu štetu nema primjera. U posljednjih dvanaest godina učinjeno je toliko zločina, a nigdje nema zločinca. Paradigma «nema groba nema ni žrtve», iskazuje se javno. Ne može biti «groba, kada je glava u Sisku, a tijelo Savom u Dunavu».⁽²³⁾ Slijedi druga paradigmatična tvrdnja: «Što nije u javnosti, nije u stvarnosti», kliču zvaničnici, advokati zločina. Odgovaram im riječima Shakespearovog junaka: «E, moj Horacije, život nije ono što ti se čini, nego ono što on u stvarnosti jeste».

Što se kulturocida tiče, naša je stvarnost surovija od najveće historijske brutalnosti. Riječ je o historijskom zločinu o kojem se štiti. Gospodo draga, nestali su gotovo svi spomenici na temu antifašizma, među njima i remek djela naše skulpture i javne plastike. Spominje se broj od preko 3 000 obilježja. Negdje su razoreni cijeli trgovi i sva prateća hortikulturalna rješenja. Objelodanjena je publikacija u dva

---

⁽²²⁾ Istraživanje ove pojave veoma je kompleksno, jer su napadnuti svi segmenti materijalne, institucionalne i duhovne kulture Srba. Suština je njihova negacija kolektivnom krivnjom. Tu pojedinac, i najakribijalniji, i uz najveću žrtvu, ne može mnogo. Potrebni su interdisciplinarni timovi. Sugerirao sam «menadžerima» tradicionalnog kulturnog društva Srba, «Prosvjeti», da to učine sad i odmah, jer vrijeme zatire sve tragove. Mala su nadanja, zbog niske organizacije, subfinanciranosti i kontekstualnog onemogućavanja da «istina sama sebi bude sudac». Odnosno: nalogodavci ne progone izvršitelje!

⁽²³⁾ Onaj tko se želi utemeljeno informirati o logici opsega i sadržaja povijesnog zločina etničkog čišćenja mora pažljivo pročitati neku vrstu trilogije dr. J. Mirića *Demokracija u postkomunističkim društvima, Demokracija i diskriminacija i Zločin i kazna* u izdanju SKD «Prosvjeta» Zagreb.

izdanja Saveza antifašističkih boraca (SAB) pod naslovom: *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990. – 2001.* ⁽²⁴⁾ Prikazan je dokumentarni film Bogdana Žižića *Udar na sjećanja*. Doktor Ante Lešaja napisao je akribijalnu studiju, pod naslovom *Djevojčica sa žigicama*, u kojoj taksativno navodi 92 napisa o knjigocidu iz dnevnih novina i tjednika. ⁽²⁵⁾ Valjda je to dovoljno da prekine tragičnu «hrvatsku šutnju», da se javni tužilac oglasi. Rezultat tog povijesnog zločina, objelodanjen i svakom vidljiv na trgovima, po ulicama, «po šipražju i ševanju, svud oko naših njiva», završio je nepravomoćnom presudom *Feral Tribuneu* ⁽²⁶⁾ za prokazivanje ovog zločina i sudskim procesom protiv prof. Milana Kangrga, ⁽²⁷⁾ što se usudio o tome javno prozboriti.

Prvostupanjsku presudu protiv *Feral Tribuna* negativno su ocijenili hrvatski PEN i Hrvatsko novinarsko društvo, ali i jedan broj građana od kojih zbog snažnog sadržaja posebno izdvajam onaj od S. Šnajdera: *Sudovanje, ludom radovanje*, Novi list od 27. 07. 2002.

Nužno je istaći da su ratne okolnosti nanijele golemu štetu kulturi u Hrvatskoj, posebno bibliotekama i knjižnoj građi (ali ne samo njima). Skoro pravovremeno o toj pojavi javnosti je predočena osuda u publikaciji: *Wounded Libraries in Croatia*, 1993., u izdanju Hrvatskog knjižarskog društva u Zagrebu. Ne ulazeći u točnost i potpunost faktografije postavlja se pitanje kako se nije pojavila slična publikacija za uništavanje knjižnog fonda kao rezultat političke, etničke, jezične i druge nacionalističke isključivosti. Barbarski nasrtaj na kulturu nije smio dobiti nekažnjenu koncesiju, niti bilo kakav popust.

⁽²⁴⁾ Iako je nepotpuna, publikacija *Rušenje antifašističkih spomenika u Hrvatskoj 1990.–2001.*, SAB Hrvatske, Zagreb, svojim faktima i slikama spada u red prvih empirijskih svjedočanstava ovog povijesnog zločina.

⁽²⁵⁾ Bogdan Žižić i Ante Lešaja, svaki u svom fahu, najdalje su otišli u analizi pojave kulturocida i posljedica koje donose.

⁽²⁶⁾ Tjednik *Feral Tribune* svojom persistencijom prikazivanja i analitičke osude sveukupnog povijesnog zločina etničkog čišćenja, podredio je sve faktima da «istina bude sama sebi sudac», usprkos žrtve redakcije i suradnika.

⁽²⁷⁾ Prof. Milan Kangrga, najstariji živući filozof tzv. *Praksisovske škole*, nije samo profesor etike, nego čovjek koji svoju profesiju živi, a o ontologiji našeg nacionalšovinizma napisao je tri knjige koje svakome preporučam: *Nacionalizam ili demokracija*, Zagreb, Razlog d.o.o., 2003., *Šverceri vlastitog života*, *Feral Tribune*, Split, 2002. *Izvan povijesnog događanja*, *Feral Tribune*, Split, 1997.

Držimo nedopustivim prešućivanje, zataškavanje ili pak negiranje ove pojave uništavanja knjižne građe izvan ratnog djelovanja.

Više puta sam izgovorio tvrdnju da naše elite vlasti ne dozvoljavaju suočenje sa stvarnošću i kad je stvarnost suočena s nama. To najbolje potvrđuje odgađanje objave cenzusnih podataka o stanovništvu, čiji su rezultati pokazali da su neke etničke manjine etničkim čišćenjem reducirane na jednu trećinu.

Stavom «tko nije s nama, taj je protiv nas», bile su dovedene u pitanje i povijesne institucije (HAZU, Matica hrvatska i dr.). Prijetilo se alternativnim. Nacionalna revolucija (čitaj: šovinistička) napala je sve vrednote i sve institucije. Sintagma «drugi je pakao» razorila je društvo, opustila sela i gradove. Povijesni zločin stoljeća ne može se sakriti, zataškati a najmanje negirati. Muk o tome i dalje traje. Da je toliki broj glodara, ptica, glista ili guja otrovnica nestao u Hrvatskoj kao Srba, ekolozi bi se bar zapitali u čemu je stvar.

Kulturocid-knjigocid takvih razmjera, nije nastao «uslijed ratnih sukoba» ili kao kolateralna šteta, nego kao dio strategije etničkog čišćenja bez ostatka. Autor dokumentarnog filma *Udar na sjećanje* Bogdan Žižić, u jednom intervjuu obzirno i preblago tvrdi: «Vlast je možda katkad i poticala takva zlodjela, a poticala ih je u krajnjoj liniji već i time što ih nije kažnjavala. Rušenje kulturnopovijesnih spomenika podrazumijeva kršenje bar tri zakona. No za takve slučajeve, zakoni nisu vrijedili». Uzurpativno pravo, kao primijenjeno pravo praktične pravde, ovdje je «vladajuće pravo». Jer, za knjigocid izdani su «naputci», skoro bezazleni, a primijenjivani snagom zakona, integralnim nacionalizmom.

Iako «naputci», pa i onaj za NOB nisu bili izričiti za kulturocid, eufemističke formulacije «prilagođavanje, deideologizacija» i dr., npr. «učenje hrvatskoga jezika» kao da su učenici do tada učili na nehrvatskom, urdu jeziku, stvaralo je sumornu isključivu atmosferu. Zatim saborske rasprave o jeziku, i na kraju izjava ministra financija Škegre da će financirati «odstranjivanje knjiga na srpskom jeziku» dala je maha isključivosti. Napokon, *Zakon o knjižnicama*, o «zastarjelosti knjiga», o kriteriju otpisa. Držanje serija predavanja o «nepotrebnim knjigama» stvorilo je sveukupnu atmosferu drske manipulacije, samovolju i totalitarnu isključivost. Tako su naši državotvorni

«talibani» u ime državotvorstva nasrnuli na umjetničke i kulturne vrijednosti, na povijest i ljude i njihova djela.

Notorni zločinci, promovirani su do generalskih činova, do zastupničkih položaja u Saboru, do sudaca Ustavnog suda. Jedan se u liku sveučilišnog profesora, izgleda, tvrdnjom da «novac nije imovina» kvalificirao za predsjednika Ustavnog suda. Drugi je pak mračni tip, plaćeni falsifikator povijesnih činjenica, osnivač koncentracionih logora u BiH, osumnjičeni silovatelj Bošnjakinje, izabran za suca toga istog Ustavnog suda. Imamo sličan slučaj primitivnog i neobuzdanog šoviniste parlamentarca, inače tajkuna, pljačkaša, kršitelja zakona, ubojice vezanih zarobljenika s poklicem: «Tako se to radi!» Taj nasilnik prijeti državi, štiti bjegunce pred Haškim sudom i dr. Iako je stavljen na listu nepoželjnih u SAD s blokiranim računima i imovinom, iako ga se odriče vlastita desničarska stranka, on i dalje služi kao maskota Sabora. Treći je pak, notornom krađom u znanosti, iliti plagijatom, podigao svoj ugled u Saboru. Ima jedna čudna logika, kad s pojedincima razgovaraš, svi se slažu da je uništavanje knjižnog fonda – zločin, a on je bio veoma raširena pojava, ali kad je riječ o iznošenju tog fenomena u javnosti, onda su to izmišljotine. To je možda i razumljivo, jer kod nas krunske svjedoke, pa i one zaštićene od Međunarodnog suda, ubijaju nekažnjeno. Tko će onda svjedočiti?

Ovdje moram podvući, u svojoj učestalosti i raširenosti knjigocid je ovisio o (ne)kulturi, snazi institucija, profesionalnosti službi, a donekle i o regionalnim karakteristikama integralnosti nacionalizma.

Trendovi «duhovne obnove», «novi poredak», «purifikacija društva», «zla kob remetilačkog faktora» činili su podlogu za političko ideološku histeriju nasrtanja na sve vrijednosti drugog i drugačijeg. «Drugi je pakao!». No unatoč toga, iako ne znamo koliko je uništeno knjižnog fonda njegova raširenost je bila očita i moguće ju je sagledati samo neposrednim istraživanjem. Dosadašnjim istraživanjem utvrdili smo da su njenu masovnost umanjivali samozatajni i odgovorni profesionalci, bibliotekari i knjižničari, ali i značajne javne reakcije uglednih pojedinaca. No, kod nastupa stanja «snađi se državotvorče» ili sintagme «zna se», sudbina fenomena je samovolja, isključivost, najgrublja drskost od nasrtaja na život čovjeka, imovinu, do nasrtaja na sva čovjekova djela. Dakle, što zakonom nije kontrolirano, zabranjeno, sve je dozvoljeno. A da je vladalo opće bezakonje, koje još uvi-

jek traje, svjedoče o tome brojni nekažnjeni zločini kulturocida.

U svojoj akribijalnoj studiji o ovoj pojavi spomenuti dr. Lešaja, ispisuje cijeli glosar pod kojim se ovaj vandalski čin odvijao. Evo tih stigmatizirajućih⁽²⁸⁾ pojmova knjigocida: knjige su *nepodobne, ideološke, srpske knjige, saveznim jezikom pisane, ćirilicom pisane, zastarjele, od ustanova prošlog sustava naslijeđene*. Pored činjenice da nijedna od ovih atribucija nikakvom kauzalnošću, interesom, korisnošću i potrebama društva nije obrazložena, knjige su gotovo sistematski uništavane, odstranjivane i na razne načine bagatelizirane. Nema naslova na našim prostorima koji nije ovim činom bio pogođen. No, o tome ćemo nešto kasnije.

Zlokobna dva naputka, iako bezazlena, ponavljam, skoro sa snagom zakona i snažnijom ideologijom gotovo od svakog zakona, zapечатili su sudbinu desetinama pa i stotinama tisuća naslova. Utvrdio sam u razgovorima s brojnim stručnjacima različitih profila neke čudne pojmove bagateliziranja knjiga, na primjer, knjige su *opančarskog jezika, vučjeg zavijanja*, aludirajući valjda na Vuka Karadžića, ili knjige su *za hrvatski narod štetne i opasne, subverzivne, olinjale, pohabane* itd. Ovdje moram spomenuti, onima koji to ne znaju, da je pola hrvatske povijesti napisano glagoljicom, bosančicom i ćirilicom.⁽²⁹⁾ Knjiga je gospodo, poslije zemlje na kojoj i od koje živimo, najveće opće dobro – našeg pamćenja, sjećanja, učenja i spoznavanja, otkrivanja i trasiranja budućnosti. Čovjek se ne rađa, nego radom i učenjem čovjekom se postaje (Kangrga). Nasrtaji su to na minuli rad generacija,⁽³⁰⁾ u slučaju knjigocida na svekoliku povijest pisane kulture i najmukotrpnijeg posla najumnijih neimara civilizacije na našim prostorima.

⁽²⁸⁾ Teorijski i empirijski stigmatizacija drugog na nekad zajedničkom prostoru najbolje je opisana, skoro udžbenički poučno u *Ljetopisu SKD «Prosvjeta»*, Zagreb, 2002., str. 175-207. od autorice Mire Bogdanović.

⁽²⁹⁾ O ovome je najizvornije svjedočio Miroslav Krleža u svom sveukupnom opusu. Šteta je što nije napisao povijest Hrvata, za čim je žalio. Međutim, postao je žrtvom preko svog remek-djela Enciklopedije Leksikografskog zavoda u Zagrebu, kojoj je bio urednik, a čijih je 40 000 kompleta bačeno u rezalište.

⁽³⁰⁾ Tzv. pretvorbom (čitaj nekažnjenom pljačkom stoljeća) uništen je, dobrim dijelom, minuli rad generacija najproduktivnijeg razdoblja ovog prostora, pa i mnoga kulturna djela.

Koliko je to mukotrpan posao podsjećam na mišljenje jednog od najutjecajnijih i najproduktivnijih stvaralaca našeg prostora, čija sam djela nalazio na smetlištu. Riječ je o Miroslavu Krleži. On tvrdi da je pisanje «boks najteže kategorije», a knjige su nažalost najveće fukare uništavale. A o porušenim crkvama i mostovima da i ne govorim.⁽³¹⁾

U mojoj knjizi *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, citirao sam pjesnika Zvonka Tarlea, u kojem on navodi povijesne primjere spaljivanja biblioteka. Zatim, naveo sam zlokobni inkvizitorski *index librorum prohibitorum*, i najzad javno spaljivanje knjiga od strane nacista 1933. godine. Na ovaj čin T. Mann proročanski je zaključio: «Tko pali knjige, taj će spaljivati i ljude!» To zlokobno proročanstvo postala je stvarnost industrijskog spaljivanja ljudi, poznat kao *dušegubke*.

Surovu stvarnost spaljivanja knjiga doživio sam kao dječak, i to kao nešto najužasnije u životu. Godine 1941. dođu ustaše u selo da zapale moju roditeljsku kuću, jer je otac bio poznat kao narodni pjesnik i ljevičar. U kući je bila trgovina i pristojna biblioteka. Trgovinu su opljačkali, knjige ispred kuće izbacali i zapalili. Knjige sporo gore, poput čovjeka se opiru. Moj otac u očaju, ispod glasa nama prestravljenima prozbori: «Država koja pali ljudski um nema budućnosti. Ovi će i ljude spaljivati, dok nam ne dozvoljavaju da iz zapaljenih štala svezanu stoku pustimo».⁽³²⁾ Samo dva mjeseca iza toga, 02. 08. 1941. spalili su selo Zečev Varoš, sve poklali, a u nekim kućama i porodice spalili. O tome svjedoči oskrnavljeni spomenik pored Slunja, danas pretvoren u improviziranu deponiju. Desetak kilometara od tih žrtava, javno se pišalo na spomen grobnicu u Veljunu, nekažnjeno. U istoj režiji podignut je spomenik Juri Francetiću, jednom od najvećih zločinaca NDH, što nigdje u Europi ne bi bilo moguće.⁽³³⁾

(31) Samo istraživanje srušenih bogomolja različitih vjerozakona, muzeja, domova kulture, škola, biblioteka itd. zahtijevalo bi posebnu studiju. Na primjer, rušenje pravoslavne crkve u Karlovcu pretvorilo se u urbanu, strukovnu i društvenu dramatičnu tragediju pomno opisanu od svjedoka vremena dr. Đure Zatezala u: *Ljetopis SKD «Prosvjeta», 2002, Zagreb.*

(32) Objavio sam jedno svjedočanstvo u *Hrvatskoj ljevici* br. 2/2003., Zagreb, str. 32-34. o podignutom spomeniku jednom od najvećih zločinaca NDH- Juri Francetiću, što nigdje u Europi nije moguće.

(33) Ove pojave neofašizma konsterniraju javnost, čak je i oportunistički premijer «s figom u džepu» najavio da će Vlada donijeti zakon o denacifikaciji, što je nužno, ali

Istražujući ove fenomene kulturocida-knjigocida, konzultirao sam brojne bibliotekare, knjižničare, nastavnike, profesore, prevoditelje, publiciste, predavače, pa i obične ljude koji bi mogli bilo što posvjedočiti, i uvijek sretao isti «strah u kostima». Svi koji sve znaju, naslućuju, neće istinski svjedočiti. Boje se svog vlastitog glasa, imena i svoje vlastite, spoznate istine. Jer znaju da je knjiga čovjek, i da svjedoče kod nas ubijaju nekažnjeno. Znaju također, da je ideologija mržnje utemeljena na najopasnijoj reperkusiji. Da parafraziram Šnajdera: «Tko nije mrzio, bio je omražen. Tko nije progonio, bio je progonjen», a ja dodajem, tko nije etnički čistio, bio je etnički i ideološki očišćen.⁽³⁴⁾

Ideologija mržnje, započela je jezičnim nacionalizmom. Tako je i jezik, pismo, govor, bio podloga integralnom nacionalizmu krvi i tla. Zbog toga su nasilja vlasti svoj vlastiti knjižni fond «pomjerale s polica» u uvjerenju da narod mogu maknuti iz povijesti. To nije moguće i to povijest ne oprašta. Jer «čini sreće u korist vlastite nesreće postaju vlastita nesreća, zločin».

Na primjer: miniranje deset tisuća objekata gdje nije bilo rata, lišilo je ovu zemlju dijela nadgradnje stambenog prostora, gdje je stan mislena imenica koji se ničim ne da nadoknaditi.⁽³⁵⁾ S tim stanovima nestali su njihovi sadržaji, a ponegdje i stanari. Naravno, nestale su i knjige. Ako je u svakoj bilo po molitvenik, kuharica i kalendar, onda je riječ o nestanku trideset tisuća knjiga. A ako je u njoj bio i pokoji učenik, onda je riječ o stotinama tisuća naslova. Razaranjem 25 000 objekata nadgradnje u Krajini po istoj logici, jer smo narod pismene kulture, i u selu nestalo je i daljnjih nekoliko stotina tisuća naslova.

Koliko je meni poznato, kuća, stan, dom, pretpostavka je življenja i nije joj primaran etnicitet kao zlokobnost njezine sudbine. Neke od ovih devastiranih objekata namjeravaju rušiti «jer nagrđuju pejzaž», «ruše image pred turistima». Određena je i prosječna cijena po sruše-

---

u sadašnjem sastavu Sabora skoro nemoguće.

⁽³⁴⁾ Nitko u našem prostoru nije tako akribijalno kulturološki svestrano pokazao buđenje i reprodukciju fašizma od simbola do fašističkih radnji, tematizirano kao što je to S. Šnajder u svojim kolumnama *Opasne veze* u dnevniku *Novi list*.

⁽³⁵⁾ «Najbolji» Tuđmanov ministar, G. Šušak, imao je primjedbu na razaranje nadgradnje «samo na tehničku stranu izvođenja miniranja».

nom objektu. Meni kao istraživaču poznati su ti «degradirani pejzaži», ali za mnoge objekte sam uvjeren da bi namijenjena sredstva za rušenje skoro bila dovoljna da ih se stavi u funkciju, i «amortizira» dio povijesnog zločina i prema ljudima, i prema prostoru, i prema nadgradnji, jer svako dalje rušenje smatram kulturocidom, i pomoću ruina i otpada na drugom mjestu – degradiranje prostora. O tome ministar Čačić ima broj i lokacije i program zatiranja tragova.

Kao što se ponosimo svakim činom ljepote *lijepa naše*, isto bi se tako morali stidjeti javno svakog čina koji je bestijalan. Po logici klasične latinske *laudamus laudanda – vituperamus vituperanda*. Međutim, svi istraživači i kritičari ovog fenomena tuže se kako je ovo teško istraživati (zbog nemuštog muka, zbog toga što nalogodavci ne progone počinitelje). Da navedem samo one istaknute: A. Lešaja, B. Žižić, I. Lasić, M. Kangrga, Z. Zima i devedeset i dvoje drugih koje Lešaja spominje.

U građanskom ratu nema i ne može biti heroja i pobjednika. To je još Cezar spoznao. Međutim, kod nas kad nismo mogli imati heroje u tom zločinačkom činu, strasno smo rušili monumente narodnog pamćenja, i veličanstvene spomenike da bi iskazali svoje «herojsko barbarstvo». ⁽³⁶⁾ Time smo po drugi put ubijene ubijali. Ako je to činjeno u ime novonastajuće države i državotvorstva na vlastitom tlu, neshvatljivo je da se danas u miru ne zgražamo i evidentne zločine i zločince ne progonimo. U svijetu se za ukradenu sliku, oštećenu ikonu, skulpturu, uzbuđuje cijela javnost, a kod nas nema zbog tisuća razorenih spomenika, unakaženih trgova, ulica, fasada, spaljenih biblioteka, muzeja, niti reakcije javnosti primjerene zločinu kulturocida. Samo direktno pogođeni leleću, nemoćni u svojoj očajnoj rezignaciji. Oni su bez većeg utjecaja jer izostaju reagiranja nadležnih organa i službi, posebno u primjeni *Kaznenog zakona* čl. 222.

Da ilustriram ovu tvrdnju. Neposredno pred smrt posjetim vajara Vojina Bakića. ⁽³⁷⁾ Prijateljevali smo do zadnjeg njegovog časa, a i profesionalno se družili. Kao arhivar radio sam podlogu za njegove spo-

⁽³⁶⁾ Dok god se ne problematizira građanska strana rata, ne može biti suštinske spoznaje njegove naravi. O tome vidjeti S. Dvornik *Druga strana rata*, Arkzin, Zagreb, 1998.

⁽³⁷⁾ Vidjeti opširnije o vajararu u *Monografiji Vojin Bakić*, SKD «Prosvjeta», Zagreb.

menike. Vidjevši da mu je kraj, pokušao sam ga utješiti, a on će pun rezignacije: «Ne sij iluzije – ja sam umro na Dotrščini, u Bjelovaru, u Gudovcu, na Kamenskom», i da ne navodim sve gdje je imao spomenike. «Ovo što je pred tobom više i nije Vojin nego užasno mučenje organske materije i duše. Pa nisu pošteđjeli ni postolja mojih spomenika, a njihove su makete u svim svjetskim galerijama i muzejima, pa koji sam ja to zločin napravio.» Tom bolnom pričom porazio me više nego vijest o skoroj smrti, jer sam bio svjedok njegovog stvaralačkog grča kad je htio ovjekovječiti u jednoj skulpturi lik zaklanoga brata u Drugom svjetskom ratu. Ta bol se ne može opisati i predočiti – mislim smrt brata i sudbine spomenika – nego doživjeti ispovijed priznatog umjetnika. To me obvezalo da o tome i ovom prigodom svjedočim, tim više što znam da je isto tako bilo s djelima drugih velikana naše skulpture, Kršinića, Radauša, Augustinčića, Sikirice, Murtića, Džamonje i svih drugih, da ne nabrajam, i to nekažnjeno!

Nisam kompetentan da ocjenjujem Bakićev umjetnički rad i njegov značaj za hrvatsku kulturu zato navodim stajalište mjerodavnog Branka Silađina prema *TV kalendaru* od 18. 12. 2000. Evo te ocjene: «U Zagrebu je 18. prosinca 1992. umro Vojin Bakić, hrvatski kipar i pionir geometrijske apstrakcije. U našu umjetnost uveo je nova shvaćanja i oslobodio je svega konvencionalnog ili naukom zadanoga. Bio je temperamentan, sklon eksperimentu, riziku, hrabrosti. Izgubio je cijelu obitelj. Braća su mu u ratu streljana, supruga tragično stradala, sin umro od teške bolesi, atelje mu je izgorio, a s njim je nestao i Bakićev dvadestogodišnji rad.

Taj čudesni kipar napravio je hrabar prijelaz iz figurativnog u nefigurativno. Tradicionalna kiparska forma nije ga zadovoljavala. Završio je Akademiju likovnih umjetnosti i specijalni tečaj kod Kršinića, vrlo je brzo počeo pročišćavati formu i sažimati oblike do maksimuma. Polovicom prošlog stoljeća stvorio je poznatu skulpturu bika koja je na samoj granici figurativnog. Bik je otišao na bienale u Veneciju i s još desetak djela izazvao veliko zanimanje međunarodnih stručnjaka za tadašnju hrvatsku umjetnost.

Važan zaokret u svojim kiparskim traženjima Bakić je napravio početkom 60. – tih kad je napustio čvrste i snažne, «bikovske» volumene i prešao na «ispražnjene» oblike, folije, ljudske ili – kiparske negative. Te razvijene površine zrcalnih formi početak su pragmatičkih

načela geometrijske apstrakcije, a izvedene u nehrđajućem čeliku postat će Bakićev zaštitni znak.

Velika Bakićeva stvaralačka snaga potvrđivala se u narodžbama za spomenike, te u nizu izložbi, samostalnih i grupnih, u zemlji i svijetu. Djela mu se nalaze u istaknutim svjetskim muzejima, galerijama i privatnim zbirkama, ali monografiju za života nije dočekaao.

Kao što je vidljivo, Bakić je bio inovator u umjetnosti, obilježio je epohu, ugradio svoje stvaralaštvo u našu kulturu postavši istinskim građaninom svijeta, a hrvatski «talibani» nasrnuli su na njegov goli život poremetivši mu biološki sat, prije svega nasrtanjem na njegovo djelo, samo zato što je Srbin po etničkome podrijetlu, iako pouzdano znam da se po nacionalnosti osjećao skulptorom. Nažalost, nije on samo bio jedina žrtva histerične mržnje, nego i brojni drugi. Npr., akademik Borojević – genetičar, F. Moačanin – etnolog i antropolog, pokazali su mi pisane prijetnje kao građu za horor-roman. Akademik Čalić, osnivač i profesor Ekonomskoga fakulteta u Zagrebu, mrtav došao je nevolje, jer mu je onemogućena komemoracija na dan smrti na fakultetu što me dovelo u očaj, kad se od mene zahtijevalo da to saopćim obitelji: «Komemoracija nije dozvoljena». Slična je sudbina bila tisućama drugih. Sve je to bilo u funkciji snažnih i prijetećih poruka za etničko čišćenja. To je Srbe svelo ispod jedne trećine nekadašnjeg broja. Nekritičnost prema tome sumornom vremenu i anti-kulturnim i nehumanim činima režima prolongira povijesni zločin i nitko od progananih ne vraća se u gradove.

Čudne li države u nastajanju, protiv svojih veličina nacionalnom revolucijom (čitaj: kontrarevolucijom) i kulturocidom, najavljuje novi poredak. Ako se najproduktivnije razdoblje pregalaštva generacija proglašava *mrakom*, onda je ovo razdoblje pogrešno upaljeno svjetlo.

Kao što su uništavali spomenike, ista je sudbina zadesila neke knjige, neke autore, prevoditelje i izdavače. Skamenio sam se kad sam na ogradi ugledao propucan Daničićev prijevod *Biblije*, poslasticu svakog bibliofila, ili razorene knjižnice u Lapcu gotovo svih osmogodišnjih i područnih škola. Nisam ni slutio da će ista ili slična sudbina pogoditi 40 bibliotečnih fondova s manjim ili većim knjižnim fondom u Krajini. To me natjeralo da ovom fenomenu posvetim posebnu pažnju. Evo nekih primjera.

Godine 1992. dođe mi u posjetu, kao voditelju postdiplomskog studija iz gerontologije, osoba kojoj sam trebao biti mentor, i pokaže mi sliku gdje djeca okolo igraju a hrpa knjiga zapaljenih u dvorištu gori. Dobro se vide naslovi, fasade kuća i lica djece. Hoću sliku, po onoj *kraljevstvo za konja*, jer sam zgranut, a darovita doktorica-medi-kus: «Ne dam život. Ostatak sam, jedva preostali, iz porodice u Dru-gom svjetskom ratu. Knjige se štampaju, preštampavaju, reprintaju, a život je jedan, neponovljiv. Neću da ga gubim iako je zagubljen ovo gledajući. Ne spominji me, kao da ti nisam nikad ovo svjedočanstvo pokazala». Upućuje me na sličan slučaj u Velikoj Gorici, i susrećem se sa sličnim iskazom, i gotovo istom ispovijedi. Razumio sam strah, jer se u takvim vremenima i takvim sredinama doista samo budala ne boji.

Ispričao mi prijatelj ovu istinu. Jedno jutro zatekne pred vratima hrpu knjiga u nekoliko paketa. Prevrćući i listajući nađe jednu dopi-snicu u njima. Ode kod adresata s pitanjem: «Je li ti mene provociraš, ili knjige želiš spasiti?» «Ovo drugo, prijatelju, ali zaboravi me, moj je otac časnik na liniji.»

Dok sam ovo pisao daktilografkinja mi reče, da je domar jedne škole, da ne baci knjige u kontejner, zamolio jednu prosvjetnu radni-cu otpuštenu s posla, da pokupi i sakrije knjige.

Sličan slučaj doživio sam od prijatelja koji je pobrao s ulice kom-plete knjiga Nazora, Ribara, Čolakovića i drugih.

Kad je bilo čišćenje tavana u Martićevoj ulici, usred Zagreba, pred kućom su bile cijele hrpe knjiga raznolikih naslova.

Slikar Murtić u više izjava kazuje kako je svoju «knjižnicu popunio s ulice».

Zapaljena biblioteka u Pakracu, vandalski čin poduzeća Kamrad u Slatini s nekoliko kontejnera knjiga na deponiji, spaljivanje knjiga u školi *Nikola Hribar* u Velikoj Gorici nimalo ne peče našu (ne)kulturnu savjest ni javnost.

Zateknem se u kući jednog znanca i slušajući drsku pripovijest kako je došao kraj Branku Radičeviću, Zmaj Jovi Jovanoviću, *Ježe-voj kućici* i drugoj *čobanskoj* literaturi. I to priča profesorica srednje škole, slavista. Podsjetim je na ulogu glagoljice, bosančice i ćirilice. A ona će meni: «Tome je kraj. Jeste čuli prijedlog u Saboru da će biti izbačeno 30 000 pojmova srbizama?» U to vrijeme izlazio je Silićev

rječnik, koji je sadržavao oko 90 000 pojmova. Upitam je: «Pa, kako ćete gospođu govoriti?» «Hrvatski! Jer smo svoji na svome.» Stereotipija! u Hrvata.⁽³⁸⁾

Nekim drugim povodom bivam priveden na informativni razgovor, sljedeći dan i ona to slučajno dozna. Ta brbljavica susjedi reče da me «treba ubiti, jer sam protiv hrvatske države». Kako vidite, život je doista bio jeftin, jer je jednakom mjerom, spaljivanjem knjiga – spaljivan i čovjek.⁽³⁹⁾

Kad sam doznao od pouzdanog svjedoka da je izvršeno *čišćenje knjiga* i u biblioteci ondašnjeg Izvršnog vijeća Sabora i da su deponirane u dva kontejnera u dvorišnom dijelu, pokušao sam to provjeriti. Pošto sam posredovao za oko 160 naslova, da se pokloni toj biblioteci, dok sam radio u Arhivu za historiju radničkog pokreta, nijednog naslova od tih knjiga više nisam našao. Onda sam bio uvjeren da je to sistematski čin države prožete retrogradnom ideologijom, koja *naputcima*, snagom zakona, pogađa sve institucije. Zato me nije iznenadilo svjedočanstvo, da je zahtijevano čišćenje po *naputku* i od dekana fakulteta.

Svi moji napori da dođem do eventualnog teksta tog naputka bili su neuspješni, pa se može pretpostaviti samo dvoje, ili se ljudi boje dati ga na uvid, ili kao pisani nije postojao, nego da je bio usmene naravi i da se «kapilarno» kao «usmena predaja» prenosio. Znam značaj naše usmene kulture u nekulturnom ponašanju preko samovolje tumačenja i primjene zakona. Nebrojeno puta utvrdio sam usmeni *naputci* imali su podlogu osnaženja zločina u funkciji etničkog čišćenja.

Kao empiričar naviknut da provjeravam činjenice, htio sam ovaj fenomen temeljitije istražiti na nekom području. Učinilo mi se da je

⁽³⁸⁾ O stereotipijama i stigmatizaciji «drugi je pakao» valjalo bi posebnu studiju napisati, da bi se naš sveukupni poraz borbe «krvi i tla» sagledao i spoznao, koliko smo duboko historijski poraženi.

⁽³⁹⁾ Osjetio sam u praksi da je u ratu naprije poražena istina, i svaki onaj učen, moralan, koji joj je služio bijaše «dopodne ustaša, popodne četnik» jer «nije s nama, pa je zato protiv nas». Tom logikom oni koji nisu mogli izdržati nasrtaj ideologije zločina, od nevinih zločinu su se priključili.

za to najpogodniji Vrginmost,⁽⁴⁰⁾ jer je to najveći toponim u Republici Hrvatskoj, prenominiran u Gvozd. Prenominaciju je inagurirao opunomoćeni integrator, nekadašnji profesor fizičke kulture, patološki tip s dijagnostičiranom patologijom. Slučaj mi se učinio, s pravom, paradigmatičnim za ovu pojavu.

Vrginmost je imao za provincijalne prostore relativno pristojnu biblioteku, jer su je stvarali entuzijasti, upućeni. Ona je bila biblioteka Radio stanice Petrova gora, narodna, sveučilišna, općinska itd. Poslije *Oluje* djelomično je demolirana i knjige su razbacane. Po *naputku* vršena je selekcija za izdvajanje. I danas selekcionirane knjige stoje na hrpi, ponekad i služe svojoj svrsi. Tragajući za sjećanjima o nazivu toponima Vrginmost, jer i danas tamo žive stanovnici koji se zovu Vrge, na putu za Vrgin mlin, primjetim staricu da u tačkama vozi knjige. Začuden upitam: «Otkud i kamo voziš knjige», a ona će: «S one *rpe*, na zavoju». Ne mogavši pronaći «*rpu*», zamolim ratnog druga da ispita gdje je taj «zavoj i rpa». On pošalje unuka koji je znao gdje je to i ovaj se ubrzo vrati rekavši: «Upravo su odvezene traktorskom prikolicom u rudnik». Rudnik je toponim gdje se iskapao pijesak za *Vim*. Odem na to odlagalište, kad tamo traktorista, u užasu smrada, buldožerom zatrpava knjige iz Narodne biblioteke i brojne pakete udžbenika štampanih za krajinske škole. Kasnije mi je jedan umirovljeni sudac nekadašnjeg Vrhovnog suda ispričao da je s te «*rpe*» popunio svoju biblioteku, koliko je moglo u njegov auto stati. I reče kako je otišao kod *integratora* da protestira za ovu sramotu. Zaključim i to mu kažem: «Dobro je, ti ćeš mi svjedočiti». On će: «Pa zar ne vidiš da sam već bliže kraju nego početku, a znaš da oni neće doći po knjige, nego po mene». Razumio sam strah, jer je on vječan i uvijek se ponavlja kod ovog fenomena u istom obliku. Seljaci su s ove «*rpe*», pa i «rudnika», odnosili knjige kući za loženje, pa i za čitanje. Ista je sudbina bila Shakespearea, Cervantesa, Cesarca, Krleže, Čopića, Zmaja Jove, Marxa, *Zbornika narodnih heroja* i *Sjećanja na sestre*

⁽⁴⁰⁾ Rat je vođen posvuda po istoj matrici, s naglaskom protiv čovjeka i za pljačku njegovih dobara. Sažeo sam to u tvrdnji «ne mrze se toliko etniciteti, koliko se vole njihova oteta dobra». Npr. u Republici Srpskoj, prenominirano je 70 gradskih toponima i nerijetko opljačkana sva dobra, izmijenjena struktura stanovništva itd., dokinuti svi identiteti krajeva. Tako se Foča zove *Srbinja*.

Baković. Buldožer je to sve sudio na deponiji u «rudniku».⁽⁴¹⁾

Vrginost je inače imao šest ili sedam osmogodišnjih škola. Svaka je od njih imala knjižnicu i svaka je od njih imala područne škole, koje su također imale knjižnicu. Zatekao sam glasače u osmogodišnjoj školi u Boviću, kako prilikom glasanja čekajući u repu, sjede na knjigama kao na panjevima, a druge, kako s knjigama podlažu vatru za pečenje janjca na ražnju. Vidio sam demolirane škole sa standardnim kvislinškim i fašističkim simbolima ispisanim po zidovima, demoliranim krovovima i prozorima i razbacanim knjigama. To svjedočanstvo i danas se može provjeriti u nekadašnjim školama u naseljima Čremušnica, Dugo Selo, Stipan, Kirin, Ostrožin, Blatuša, Pješčanica, Čemernica, Perna, Katinovac, Poljane, Staro Selo, Gređani, Desne Štefanke i dr. Slične stvari su se događale u dijelovima Benkovca, Gračaca, Lapca, Kostajnice, Dvora na Uni, Slunja, Vojnića itd. Kobna je sudbina knjiga u naseljima gdje su Srbi bili većina, a takvih je bilo 1 107 prema popisnim rezultatima iz 1991. godine u Hrvatskoj.

Kad sam 1992. godine išao u Benkovac ishoditi odobrenje «odležavanja» rada tradicionalne srpske institucije «Prosvjeta», doznajući da je miniran Spomen muzej ZAVNOH-a u Topuskom, htio sam na svaki način vidjeti taj zločin na djelu. Tim više što je nalog za njegovo miniranje dao nekadašnji direktor Zagrebačke filharmonije, kojeg sam cinično nazvao «produhovljeni muzičar». Tako su nestali neki originalni rukopisi Nazora, Gorana, dokumenti Kongresa kulturnih radnika, ZAVNOH-a, i nekoliko tisuća knjiga različitih sadržaja, uključujući nekoliko stotina knjiga koje sam osobno poklonio. Na primjer 100 kompleta društvenih časopisa, brojne knjige međunarodnih organizacija FAO i OECD, brojne komplete zbornika NOB-a. Iz «kratera» sam iskopao jedan dvobroj časopisa *Naše teme*, posvećen Kini. O tom može svjedočiti Petar Lađević.⁽⁴²⁾ Zgrada je bila ukras Topuskog. Na njoj se nalazilo muralno rješenje Price i Murtića, pravljeno za Kongres kulturnih radnika Hrvatske. Kad sam to opisao slikaru

⁽⁴¹⁾ Sudbina knjiga, «srpskih posebno», bila je prepuštena bezakonju nacionalšovinizma i ovisila je o stupnju (ne)kulture pojedinca, sredine i ustanove.

⁽⁴²⁾ Zločinac je poznat, ali je nekažnjen, jer je antifaišizam u Hrvatskoj još samo u Ustavu, a čini se da ga uskoro neće biti ni tamo, jer se pretvara u prigodničarski ukras i nije civilizacijska tekovina ovog prostora.

Murtiću, rezignirano je sa suznim očima rekao: «Kakvim se propalitima Tuđman okružio». Strategijom rata – «spaljena zemlja», nije pošteđen ni Muzej «Nikole Tesle»,⁽⁴³⁾ a rodni toponim je kompletno nestao s tog prostora. Nedugo nakon ovog razaranja dobijem pismo iz gotovo istog muzeja koji je podignut na Nijagarinim slapovima, u kojem se raspituju za sudbinu muzeja u Smiljanu, moleći ima li što novo za «translaciju». Obratim se *pomoćniku ministra za etničko čišćenje*, a on će meni bez stida: «Pa profesore, Tesla je Srbin». Sablažnjen povičem: «Nije istina, on je neimar civilizacije», i prekinem svaki dijalog. Kad sam išao vidjeti taj zločin na djelu, eksponate u pošti, sablaznila me četvrt Gospića Jasikovac. Ponovljeno (ne)djelo paradržave.

Na isti način su nestali svi zavičajni muzeji ili posebne zbirke. Na primjer, VI. ličke divizije u Končarevom kraju, Zavičajni muzej u Brlogu⁽⁴⁴⁾ kod Otočca, kakav Lika nije imala niti će uskoro imati. Jednom sam odveo postdiplomce iz gerontologije u obilazak i bili su zadivljeni. Zatim su nestale spomen sobe USAOH-a, AFŽ-a u Otočcu, dokumentacija zasjedanja ZAVNOH-a u Plaškom, spomen izložba s dokumentacijom legendarne bolnice «Petrova gora».⁽⁴⁵⁾ Čak je i partizansko groblje demolirano i posječena stabla na kojima su bili urezani inicijali sahranjenih partizana. Razoren je spomen aerodrom u Čemernici otkud su polijetali ranjeni partizani na liječenje u Italiju. Sve muzealne zbirke u Baniji i drugdje u Krajini.

Kao što nisu identificirani rušitelji spomenika, uključujući i najveća skulptorska djela ili miniranu grobnicu narodnog heroja na Mirogoju, tako nisu identificirani i razarači muzeja, uključujući muzej pravoslavlja u centru Zagreba.

⁽⁴³⁾ Nisam primijetio da je bilo tko od pisaca, povodom 60-godišnjice smrti Nikole Tesle spomenuo uništeni Muzej i razoreni zavičaj ratom «spaljena zemlja».

⁽⁴⁴⁾ O ovom zavičajnom muzeju priredio sam dokumentaciju osnivača i predložio objavljivanje u časopisu SDK «Prosvjeta», kao markantno svjedočanstvo o tome što je u njemu bilo i kako je netragom nestalo.

⁽⁴⁵⁾ Legendarna bolnica «Petrova gora», izraz martirstva ranjenih partizana, sažeta u pjesmi: *Petrova mi gora mati* ili drugoj *Na Kordunu grob do groba*, gdje se 19% žive sile, kao jedinstven primjer ratovanja, priključilo otporu. Izgubljeni su svi zapisi i sadržaji, osim kamene gromade. Istovremeno, uništeno je i groblje pored nje.

U stihiji građanskog rata, bilo je, što se knjigocida-kulturocida tiče, državotvornog sistema. S pravom Hannah Arendt odgovara na pitanje u svojoj čuvenoj knjizi *Eichmann u Jeruzalemu*: «Jesu li Nijemci znali za logore i zločine?» «Znali su koji su to htjeli znati». Kod nas ne znaju svi oni koji bi to po logici stvari, položaju i društvenoj ulozi morali znati – vlast, policija, javni tužitelji, kulturni radnici i kulturni ljudi.

Ponegdje je trebalo stotine kilograma eksploziva za razaranje spomenika, jer se gigantizmom htjela pokazati veličanstvenost NOB-a. Negdje su angažirane komunalne službe da to «stručno urade», npr. u Osijeku, pa i Karlovcu. «Brisanje memorije» koštalo je trgove i okolne zgrade, ali nikad nigdje ni jednog pojedinca. «Počinitelji nepoznati!» Sve je to završilo mukom, ili vapajima «posljednjih Mohikanaca». Kad sam čitao studiju *Djevojčica sa žigicama* od pominjanog A. Lešaja koju je uputio predsjedniku Republike Stjepanu Mesiću, ministrici pravosuđa Antičević-Marinović i ministru kulture Vujiću s navedena 92 raznolika javna napisa, na svakoj stranici sam si postavljao pitanje: «Koji smo to mi svijet, kakve su nam institucije, da ovako historijski neodgovorne vlasti hine da započinje i vrijeme i prostor od njih?!»

Isprovociran, recentni, inače kontraverzni ministar kulture, leksičar da karikiram, koji o Jasenovcu izgovori tri reda a o Bleiburgu tri stranice, u intervjuu *Feral Tribuneu*, 27. 07. 2002., ustrajava u svojoj proturječnosti izjavom: «Ipak se nadam da je vaša formulacija etničko čišćenje knjižnica bila malo prejaka... To je formulacija za Haag». Pa, zašto ministre o našoj memoriji, spomenicima i knjigama Haag da sudi? To je naše, o tom mi trebamo suditi i rasuđivati. Stidimo se i brinemo. Na drugom mjestu tvrdi: «Da se skinе hipoteka, s cijelog društva, koja nam je navaljena, primjerice slučajem Korčula». Pa gdje taj gospodin živi kad se usudi nešto tako drsko tvrditi, kod tako masovnog kulturocida i knjigocida, nazvavši to «navaljen slučajem Korčule». ⁽⁴⁶⁾

Dovoljno govori samo priznanje Dalibora Brozovića u polemici s profesorom Kangrgom tvrdnjom koja znači: «Nije šija nego vrat»,

⁽⁴⁶⁾ Kad sam jednoj od «vještica iz Ria» spomenuo kako ministar kulture kaže: «Da im država ništa ne duguje.», hladno je odgovorila: «Vještice su spaljivali, zar ne? Mi smo umakle da ne troše za pepeo u urni. Ignorirali su nas, ali nas ne mogu negirati. Svijet nas je priznao».

odnosno da nije spaljeno 40 000 kompleta *Enciklopedije* Leksikografskog zavoda, nego poslano u rezalište. Ponavljam samo napisi V. Ivančića o persistenciji prokazivanja kulturocida u *Feral Tribuneu*, napisi I. Lasića, V. Primorca, D. Foretića, prof. Z. Makovića, T. Gabrića, R. Dragojevića, T. Klauškog, N. Domazeta, H. Lukežića, A. Mazura, D. Vukov-Colića, S. Šnajdera, Z. Zime, R. Bartolec i u novije I. Kusture, D. Krušića, J. Zamoda, A. Lešaje i polemika M. Kangrge, dovoljni su za javnu uzbunu i javnog tužitelja.

Opseg i sadržaj tog zločina ne može se zataškati, ili sakriti prešućivanjem, jer je to pregolem i monstroznan fenomen. Radi se o tisućama spomenika, desetinama muzeja i stotinama tisuća naslova, knjigama, o golemim unakaženim ili devastiranim prostornim rješenjima, kućama i neprocijenjivom umjetničkom bogatstvu i općem dobru naroda i ovog prostora. U ime koje logike, koje politike, koje ideologije taj (ne)moralni čin može itko na ovom prostoru zanemarivati ili čak opravdavati?

Pažljivim pregledavanjem oko 24 000 naslova selekcioniranih za izlučivanje iz biblioteka, a posebno onih koje su predviđene da se dođele odnosno poklone bibliotečnom fondu SKD «Prosvjeta», došao sam do sablažnjujuće logike kriterija za izlučivanje. Red za otpisivanje bio je sljedeći:

- sve knjige pisane ćirilicom,
- izdanja štampana u Srbiji ćirilicom, latinicom, ekavicom i ijekavicom,
- svi naslovi ljevičara i antifašista,
- sva građa i naslovi iz NOB-a,
- mnogo naslova čiji su autori Židovi i Muslimani,
- velik broj ruskih autora,
- velik broj filozofa i njihovih spisa.⁽⁴⁷⁾

⁽⁴⁷⁾ U Francuskoj, filozof kad prozbori u javnosti, tiraž poraste, remitende nema, a u nas budala kad trabunja, kažemo: «On filozofira». Mi naše najveće stvaraoce ignoriramo, a nerijetko ih negiramo, naročito ljevičare. To najbolje ilustrira primjer prof. Milana Kangrge, koji je svojom antologijskom kritikom nacionalšovinizma doživio muk u javnosti. Iako je jedan od osnivača filozofijske *Korčulanske škole*, bio urednikom i osnivačem poznatog časopisa *Praxis*, u katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu registrirana su samo dva njegova rada. Tragajući za naslovima intelektualnih zločinaca u našem prostoru, a oni su doista brojniji od

Sablažnjuje da se kulturocid-knjigocid⁽⁴⁸⁾ nije progonio dok je bio u toku rata. Još više sablažnjuje što to ne činimo u miru, pa je on i dalje u toku nekažnjeno. I dalje se razaraju groblja, falsificira povijest, ruše spomenici. Ne revidiraju se izmišljotine u udžbenicima, ne sankcionira se mržnja i reciklaža rata, širenje šovinizma, rasizma i antisemitizma. U pravilu sve pošasti nacionalizma teku nekažnjeno. To potvrđuje da država stoji iza njih. Naime, elita vlasti razbijenog društva onemogućava suočenje s istinom. Takav porast onemogućava istinsko izmirenje, prolongira sukob većine i manjine, države i društva. Neke manjine su praktično u stanju corpora separatuma, a neki pripadnici manjina smatraju se manje ljudima pa se čak i fizički nasrće na njih. Pritiskom međunarodne zajednice, dakle iznudicom, pravo se formalizira u zaštiti, a u praksi netolerantna malograđanska svijest u primjeni prava nekažnjeno se opire građanskim vrijednostima i civilnom društvu. Onemogućavanje problematizacije građanske strane rata otežava da istina sama sebi bude sudac.

U novije vrijeme svima je u podsvijest ušlo da krunske svjedoke ubijaju nekažnjeno i da osiromašene porodice koje nemaju ni sredstva za sahranu žrtve, žive «okuženo» (slučaj Levar).

Kao ilustraciju navodim nekoliko ispovjednih svjedoka:

Jedna bibliotekarka, istovremeno bibliofil, kineći se psihički i fizički, želeći spasiti knjige, premješta ih na druge police. Moli prijatelje da ih spase. Danimice ih nosi u torbi kući, odlaže na zajednički tavan. Strahujući da će biti prokazana, na kraju ih deponira u vlastitu šupu u podrumu. Nedugo iza toga glodari i štakori, raznose ih po stubištu i biva prisiljena platiti radnika da ih odveze na deponij, što ju je skoro dotuklo, jer je završila u bolnici.

Druga dovitljivija bibliotekarka spašava zavidan fond knjiga proglašivši ih stranom literaturom i razmješta ih na police strane literature. Jedna mi se bibliotekarka ispovjedila kako je postala zločinac od straha. Priča je sljedeća: «Jednom te maltretira netko iz županije, drugi

---

onih koji su im se suprotstavljali, odlučio sam povodom proslave Kangrginog 80. rođendana izraditi bar njegovu selektivnu bibliografiju koja je svestrana i, izvoran primjer kritičkog odnosa prema svome dobu i svojoj sredini.

⁽⁴⁸⁾ Književnik Čedo Prica Plitvički elegično opisuje kako je učiteljica organizirala spaljivanje knjiga o žrtvama u Ličkom Petrovom Selu. Vidjeti u: *Bilježnica namjernog sjećanja II.*, str. 46-57, Kondor, Prometej, Zagreb.

put saborski zastupnik, zatim aktivist HDZ-a i najzad poneki čitatelj. Na kraju dolazi muž jer mu se žalim. On će: «Do stotine đavola, ti, knjige, biblioteka, upropastit ćeš porodicu.» «Od očaja pozovem ložača, i on je sve dokrajčio». Kao što vidite na kraju: «Lepe knjige, lepo gore.» Avaj hrvatska (ne)kulturo!

Koliko je ovaj fenomen tabu, ilustrirat ću citiranjem dr. A. Lešaje u kratkom ali također akribijalnom napisu *Uništavanje knjižne građe – zločin koji se zanemara*, u *Hrvatskoj ljevici*, br. 1, 2003.:

«Nažalost, javnosti (pa tako ni nama) nisu dostupni cjeloviti podaci o načinima i dimenzijama otpisane građe, jer (koliko nam je za sada poznato) nisu objavljivani službeni izvještaji. Opravdanja za to nema: organizacija matičnih službi pokriva cjelokupni teritorij zemlje, knjižnice su im dužne slati redovite izvještaje i propisanu dokumentaciju o otpisima knjiga (uz ostalo), a središna matična služba, smještena u NSB u Zagrebu, iz tih dokumenata mora imati cjelovit uvid. Neobjavljivanje podataka može značiti samo dvoje: ili da se profesionalne i javno propisane obveze ne obavljaju ili, pak, da se namjerno prikrivaju podaci.»

Sasvim na kraju, postavlja se fundamentalno pitanje, koji je povod kulturocida-knjigocida na vlastitom tlu, zatiranje toponima i onomastike. Ono se temelji na izmišljenoj povijesnoj mržnji između Hrvata i Srba u kojoj su Srbi prokazani kao «remetilački faktor». Prema tome, zatiranje njihovih kulturnih dobara u funkciji je njihove negacije. Dakle, maksimalnog poniženja Srba. Jer ta «blaga» ne pripadaju vlastitom fondu kulture, a niti Srbi ljudima.

Naznačeni glosar bagatelizacije knjiga to nedvojbeno potvrđuje.

Očito je, dakle, da tradicionalna «hrvatska šutnja», preskupo hrvatski narod košta, jer potpuno onemogućava konstituiranje moderne države na nekažnjenom povijesnom zločinu.

(*Prosvjeta*, SKD «Prosvjeta», broj 59, Zagreb, 2005.)

SUDBINA DJELA HRVATSKOG SKULPTORA VOJINA BAKIĆA

I. Život i djelo Vojina Bakića

Svaki spomen na Vojina Bakića doživljam bolno do ridanja. Jer pozdano znam da u nas nema većeg modernog skulptora ni tragičnije ličnosti. Njegov biološki sat je nasilno pomjeren. Naše posljednje viđenje bilo je tako potresno da ga ne mogu izbrisati iz sjećanja. Pred smrt sam ga posjetio s nakanom da ga tješim, a on me obasuo bujicama pitanja. Koji sam ja to zločin napravio, pita on u grču fizičkog i duševnog bola, da nisu poštedili ni postolja mojih spomenika. Je li se to vratila NDH? Ostali smo samo Seka i ja, pa što me nisu prognali i ponovo: «Gdje je ta moja krivnja da spomenici trpe?» Koja je to nesreća da se ovdje ne zna da su djela umjetnika njihova djeca, njihovi osjećaji, njihova energija i sve što o sebi znaju i svijetu pokazati žele. Tim bujicama pitanja i ridanjem potresao me da sam bio onespособljen da se autom vratim, nego sam se vratio pješke. Nagnao mi nesanicu. Jer, doista je oko nas bio pakao. Ljude su progonili, masakrirali, umjetnička djela razarali, knjige spaljivali i to sve u ime novo nastajuće države i novog poretka.

Opsluživao sam Vojina Bakića skoro kod svih javnih plastika koje je postavio, kao arhivista Arhiva za historiju radničkog pokreta. Šapirografirao brojne materijale o događajima na mjestima budućih spomenika, o karakteristikama toponima. Odlazio u Ljubljanu i mikrofilmovao dokumente koje sam mu stavljao na raspolaganje. Nabavio sam mu čak i mikročitač. Dovodio mu najbolje recitatore da mu čitaju pjesme Zmaja Jove Jovanovića dok je radio skice spomenika. Birao mu markantna mjesta iz porodičnog života Marxa i Engelsa. Promatrao njegov stvaralački grč kod klesanja, vajanja, pravljenja skica,

crteža, kod modeliranja i kasnije poliranja figura. Proveo sam dane i noći s njim i s mojim profesorom crtanja iz gimnazije Franjom Baće, Jurom Kaštelanom i Vesnom Parun u Bakićevom i Baćinom zajedničkom ateljeu. Kaštelan nas je, ako nas je bilo više, svojom «vespom» razvio s neizbježnom gitarom kao stalnim pratiocem.

Iz Bakićevog života znao sam mnogobrojne detalje i sve finese tragizma. Nažalost objavu monografije o svom životu i djelu nije doživio. Zahvalan sam na upornosti Tonka Maroevića i mog školskog druga Dušana Matića što su sve učinili skoro u nemogućim uvjetima da do izlaska monografije dođe. Dušan Matić nastavlja i dalje da traži za činjenicama iz života i rada te sudbini Bakićevih djela. Velika mu hvala! Unatoč briljantne ocjene njegovog rada od strane Tonka Maroevića *Prilozi za monografiju Vojina Bakića* već 3 godine čekaju objavu.⁽⁴⁹⁾

No pođimo redom, temeljeći na činjenicama iz novih priloga koje je sabrao Dušan Matić. Vojin Bakić rođen je 05. 06. 1915. u uglednoj trgovačkoj srpskoj obitelji u Bjelovaru, a umro je 18. 12. 1992. Nisam primijetio da je ovom velikanu naše skulpture igdje obilježen 90 godišnji jubilej. I to me ponukalo da ovo pišem. Pa kako i da bude pisano kad mu je tragizam obilježen tragikom kolektivne krivnje da pripada «remetilačkom faktoru». Obično je znao govoriti za sebe «ja sam odasvuda». Njegov otac Konstantin-Kosta rođen je u Bjelovaru 16. 05. 1882. gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. A kasnije je studirao arhitekturu u Münchenu. Umro je na Sušaku 1925. godine. Vojinova majka Jelena, udana Bakić, rođena je u Bakru 04. 01. 1889. godine. Ona je rođena kao Josipa Fulvia Katarina Schnautz u pomorskoj brodovlasničkoj obitelji, a umrla je 27. 01. 1971. u Zagrebu. Završila je pomorsku akademiju u Bakru ali nikada nije plovila. Njezin otac Hihiacint Schnautz potječe iz pomorske obitelji Schnautz iz Švedske. A njegova majka Katarina Burdacs potječe iz bogate mađarsko-slovačke plemićke obitelji. Kako vidite s pravom je govorio da je odasvuda.

Vojinovi roditelji imali su 6-tero djece, 5 sinova: Aleksandar (Aco), Milan (Baja), Vojin, Nikola (Nik) i Slobodan (Čačko) i kćerku

⁽⁴⁹⁾ Vidjeti: Dušan Matić, *Prilozi za biografiju Vojina Bakića*, rukopis. Ovaj rad poslužio mi je kao osnova za pisanje ovog sociologijskog oglada (case study).

Dušanku (Seku). Završio je Srpsku osnovnu školu i Državnu realnu gimnaziju u Bjelovaru. Maturirao je 1933. u Bjelovaru i upisao je te školske godine pravo u Zagrebu, prema nacionalu (dokument za obavljen upis). Na Akademiju likovne umjetnosti upisao se 1934. godine, a diplomirao je 1938.

Prvu izložbu, dakle, prvi kontakt s javnošću imao je kao gimnazijalac, pred maturu 1933. godine u Bjelovaru u prostorijama knjižare *Iberal i Burić*. U Bjelovaru je upoznao buduću ženu Ljubicu-Ljubu Schneider. S Ljubom se oženio 1942. i ubrzo dobio sina Zorana 03. 11. 1942. godine.

U lipnju 1941. ustaše su uhapsile četiri njegova brata: Aleksandra, Milana, Nikolu i Slobodana. Uhapsili su ih dojučerašnji drugovi, kolege, prijatelji iz školskih klupa, zabava, s nogometnih igrališta. Odvedeni su u logor «Danica» kod Koprivnice. Iz logora «Danica» odvedeni su vagonima za stoku u Gospić, pa u logor «Jadovno» gdje su ubijeni i bačeni u jame – bezdane. Kad sam radio faktografiju za logor «Jadovno» nagovarao sam ga da pođemo zajedno. Bio je kategoričan «nikad, meni bi tamo srce prepuklo!» Poznavajući ga doista vjerujem da je otišao u «Jadovno» da bi «svisnuo od jada». Bio je i suviše preosjetljiv. Suznih očiju znao je onako za sebe govoriti «pa kako su mogli ubiti nevine, mirne, časne i tako lijepe mladiće». Doista su u porodici svi bili lijepi, sportski tipovi.

Kuću u Bjelovaru ustaše su opljačkale, odneseno je dotadašnje Vojino stvaralaštvo, stotine crteža, skica, fotografija, skulptura, a mnogo toga je i uništeno. Ostao je samo jedan crtež torza u boji koji blijedi zbog slabe strukture materije. Porodično nasljeđe je nestalo. Gubitak braće, razaranje porodičnog gnijezda nije ni prva ni posljednja tragedija koja će mu se dešavati. Često mi je govorio da je bio pod teretom toga gubitka, da je mislio da ne može preživjeti. Nažalost, nije znao koji tragizmi tek slijede. Voju su, kako ga sestra običavala zvati, ustaše uhapsile jedne večeri srpnja mjeseca 1941. pri povratku u zagrebački stan u Mihanovićevoj ulici. Bio je zatvoren na Trgu «N» sadašnjem Trgu žrtava fašizma. Iz zatvora je pušten na pismenu garanciju njegovog profesora, poznatog kipara i učitelja mnogih Frana Kršinića. Taj velikan, i ponavljam učitelj mnogih naših velikana skulpture, očito je znao za Bakićevu darovitost i naslućivao njegovu revolucionarnu inovativnost. Iako je bilo rizično, založio je svoj autoritet u tragičnim

vremenima, pobijenih preko 340 tisuća Srba u NDH, da spasi jednog koji će pokušati da svojim spomenicima oda počast mnogim znanim i neznanim nevinim žrtvama.

Nakon izlaska iz zatvora, zahvaljujući Franu Kršiniću, zaposlio se u starom Zagrebačkom velesajmu, sklonio se od ustaških očiju. Živio je od krpanja i popravljanja modela raznih životinja. Kasnije je prešao na Agronomski fakultet koji je imao vlastitu farmu. Tu je imao vremena da studira anatomiju životinja. Izrađivao je razne modele životinja od kojih neki i sada služe za obučavanje studenata. Upravo tu je nastao njegov čuveni *Bik*, skulptura koja će preokrenuti njegovu stvaralačku energiju i usmjeriti na nove vertikale. Ona će ga lansirati u svijet. No o tome ćemo nešto kasnije.

Odbio je da služi u poglavnikovoj vojsci, pa je živio neko vrijeme kao vojni bjegunac u NDH. Odbijanje poslušnosti – dezerterstvo plaćalo se glavom. Malo se kretao po gradu, a služio se lažnom iskaznicom na ime Ivan Stilinović.

U atmosferi izolacije, prema Tonku Maroeviću, nije se mogao osloboditi strahova i prijetnji od zločinačkog režima. To, kao i neizvjesnost što ga čeka sutra nije dakako pogodovalo slobodnijem i punijem razvoju njegovih stvaralačkih potencijala u razdoblju od 1941. do 1945. godine.

Godine 1951. (26. 11.) tragično je izgubio suprugu Ljubu, ostavši sam s osmogodišnjim sinom.

Nakon trogodišnjeg rada 1950.–1953. izradio je dvije studije spomenika Marxu i Engelsu za istoimeni trg u Beogradu. Bilo je predviđeno da se spomenik izradi iz jablaničkog granita, visok 7 m. Žiri u sastavu Milan V. Bogdanović, Miroslav Krleža i Josip Vidmar, tada poznati, ugledni, moćni i vrlo utjecajni umjetnici šturim su saopćenjem, uz žalosno, a prema Milanu Prelogu, i pomalo nestručno obrazloženje, odbio je obadvije Bakićeve varijante u listopadu 1953. Dakle, potezom pera obezvrijeđen je trogodišnji studijski kiparov rad, traganje za nečim novim, novim oblicima. Teško je razumjeti nemio obračun s umjetnikom jer nije slijedio socrealizam. Nije odobran raskid s tradicijom. Kipar je bio vizionar, išao je ispred vremena. Osjetio je na svojim leđima što se s hrabrim ličnostima i umjetnicima događa.

Prema pisanju *Vjesnika* od 28. 01. 1956. u ateljeu V. Bakića u ulici *Ivana Gorana Kovačića 13* izbio je požar oko 00:45 sati između 27. i 28. siječnja 1956. Bio je to prostor u bivšem ateljeu Ivana Meštrovića koji je bio dugačak 30, a visok 16 m. Unutrašnja strana ateljea bila je obložena borovinom s desetak prostorija i nekoliko pomoćnih, s dvije velike peći koje su grijale prostorije. Vojo je dobio tri prostorije sa sanitarijama.

Od zgrade, od ljepotice, od umjetničkog bogatstva ostala je pustoš, temelji, dva stršeca dimnjaka. Nestalo je u požaru nekoliko Bakićevih spomenika u gipsu: Marx i Engels, Zmaj Jova Jovanović, ni od 10 m visokog *Valjevca* nije ostalo ništa i sve slikarsko stvaralaštvo Frane Baće. Silinu požara nije izdržao ni jablanički granit pripremljen za klesanje spomenika Zmaj Jovi Jovanoviću, koji je naručila Matica srpska iz Novoga Sada. O požaru svašta se nagađalo.

Vojin prijatelj Oto Šolc, književnik, izvukao je iz hrpe, sa zgarišta gdje je bila biblioteka neoštećenu knjigu pjesama Federica Garcíe Lorce. Iako nesretan i žalostan zbog svega što je snašlo prijatelja, nije zaboravio španjolskog pjesnika, uz komentar «čemu nije odolio granit, odolio je Lorca». Lorcua su ubili španjolski frankisti 1936. u Granadi u 38-oj godini života.

Izgubio je Vojo biblioteku, mape sa stotinama crteža, fotografija, slika, dokumenata, studija za spomenike, preko stotinu skulptura, čak i ono što nije bilo uništeno ili pokradeno u rodnoj kući i Bjelovaru 1941. godine. «Izgubljeno je cijelo jedno stvaralaštvo», kaže T. Maroević.

Zbog borovine kojom je bila obložena građevina vatra se brzo širila, tako da Vojo nije mogao iznijeti ni osobne stvari, dokumente, novac i sl. Na kraju, zgrada je bila u vlasništvu ULUH-a, neosigurana pa se nije mogla dobiti nikakva odšteta.

Vojo je prema kazivanju prijatelja bio u šoku, nesretan, tužan, a trebalo je nastaviti s radom, preživjeti tragediju, ni prvu ni posljednju u njegovom životu. Baće mi je govorio: «Bojim se za njega da ne izvrši ubojstvo od očaja». Vodio sam ga na tri dana poslije toga Predragu Vanickom, koji mu je posredovao s brojnim tekstovima Marxa i Engelsa, u Gorski kotar, a izdržao je samo jedan dan. Doista je bio očajan. Ostao je bez ateljea i krova nad glavom usred zime, a preuzete

obveze su pritiskale. Kupio je staru, neprikladnu mrtvačnicu za atelje u Rokovoj 10.

Godine 1971. izgubio je majku Jelenu.

Godine 1983. pojavljuju se prvi znaci zloćudne bolesti koja će dovesti do smrti.

Sestru Seku izgubio je 10. 02. 1989. Ona je poslije majčine smrti na određen način bila stožer cijele obitelji. Bili su upućeni jedno na drugo. Dnevno su bili zajedno, Seka mu je vodila domaćinstvo. Gubitak sestre je bio bolan, pa ne čudi izjava «sada je sve gotovo».

Ozbiljne zdravstvene smetnje, početak intenzivnog liječenja.

Tragično je izgubio sina Zorana 30. 01. 1992.. Za badava se ne kaže da je Bakić «ljudski tragičar». Ponavljam Bakić je umro 18. 12. 1992., neoplakan, nisam primijetio da je igdje naznačena godišnjica njegove smrti.

Znao je Vojo za rušenje spomenika u Bjelovaru i Gudovcu neposredno poslije toga barbarskog čina. Obavijestila ga je Mica Makar, direktorica Gradskog muzeja u Bjelovaru i prijateljica obitelji Bakić. Pitao se stalno, više za sebe, je li moguće da mu se i to dogodilo. Objašnjenja nije bilo, jer kako objasniti to divljaštvo.

U to doba doista je bilo teško biti Srbinom za svakoga pa i za onog koji «je odasvuda», koji je svjetsko ime jer ga se trpalo u kolektivitet i njegovu krivnju.

Naglašavam, nije zanemarivanje velikana u nas od danas nego od neko davno jučer. Krležin cinizam hrvatske kulture nije bez razloga. O Meštroviću danas nema ni jedne sustavne monografije, o njemu samo čujemo ponešto preko porodičnih skandala. O Josipu Brozu znamo samo nesuvisle panegirike ili blasfemične objede. Ali nismo ni jedne domaće sustavne monografije. Nikola Tesla, neimar civilizacije nema pravo na davno postavljeni muzej u zavičaju. A Strossmayera su zbog jugoslavenstva nazivali «štroca». Itd.

U to nemilo vrijeme učestali su i anonimni telefonski pozivi s mnogo pogrdnih riječi i prijetnjom.

II. O spomenicima Vojina Bakića

a) Uništeni spomenici od 1990. do 1995.

1. *Bjelovarac*, bronca, Bjelovar, poklon rodnom gradu s ođavanjem počasti tragičnom obiteljskom gnijezdu. Miniran 1991. Ostala je šaka jedne ruke i glava, a ostali dijelovi završili su u ljevaonici *Tonko Vinković* u Bjelovaru.
2. *Gudovčan* ili *Pred streljanje*, bronca, selo Gudovac kraj Bjelovara. Miniran 1991., istaljen.
3. *Spomenik pobjede naroda Slavonije*, nehrđajući čelik, selo Kamenska, na raskršću putova Sl. Požega, Pakrac, Voćin. Miniran 21. 02. 1991. Dijelovi upotrebljeni za izradu posuđa. Za ovo remek djelo Vojina Bakića Tonko Maroević piše da je remek djelo hrvatske i europske moderne umjetnosti.
4. *Spomenik bilogorskim partizanima*, bronca, selo Bačkovica, nekoliko kilometara od Bjelovara. Brončani partizan je miniran i istaljen 1991.
5. *Spomenik palim borcima*, bronca, ispred škole u Čazmi, srušen i uništen 1991.
6. Spomen-park Dotršćina, kraj Zagreba, u Dolini grobova postavljeno je 6-7 Bakićevih skulptura od nehrđajućeg čelika i kubusi, kristali od crnog mramora, različitih oblika, rasutih po prostoru. Autor je razmještaj kristala zamislio kao razgovor u prirodi. Čitav prostor pokriven je bršljanom ne bi li žrtve spokojnije bile. Sve je razbacano, pokradeno, uništeno.
7. Ispred Gradske knjižnice *Ivan Goran Kovačić* u Karlovcu postavljena su poprsja Ljudevita Jonkea, slaviste, Silvija Strahimira Kranjčevića, pjesnika i Ivana Gorana Kovačića, pjesnika. Samo je poprsje Ivana Gorana Kovačića uništeno (izrezano na komade) u noći od 16. na 17. srpnja 2004.

b) Oštećeni spomenici i skinute spomen ploče

1. Spomenik na Petrovoj gori, armirani beton i nehrđajući čelik. Spomenik je devastiran, odnesene su mnoge ploče.
2. Spomenik, nehrđajući čelik, na platou ispred ulaza u Spomen park Dotršćina, unakažen raznim fašističkim znakovima.
3. Skinuta je Spomen ploča *Braći Bakić* s obiteljske kuće u Bjelovaru.
4. Skinut natpis s obiteljske grobnice na groblju Sv. Andrija u Bjelovaru.
5. Promjenjen je naziv *ulice braća Bakić* u Bjelovaru.
6. Skinuta brončana bista Josipa Broza Tita u Velikom Trojstvu. Pohranjena u Gradskom muzeju Bjelovar.

c) Obnova spomenika

Na inicijativu dr. sc. Snješke Knežević, akademika Tonka Maroevića i Dušana Matica uz potpis 68 uglednika, među kojima je i predsjednik Republike Stjepan Mesić, započete su radnje za obnovu Bakićevog *Bjelovarca*. Radovi će se obaviti uz angažman i financijsku potporu županije Bjelovarsko-bilogorske i grada Bjelovara, te Ministarstva kulture. Sumnjam da će ikada biti obnovljeni ostali. Zbog činjenice da se radi o svjetski priznatom velikanu skulptorske figuracije odlučio sam da pokrenem tužbu za jedan konkretni slučaj. Naime, rušenje najvećeg Bakićevog spomenika *Spomenik pobjede naroda Slavonije*, Kamenska, naredio je general Miljenko Crnjac, komandant 123. brigade HV-a. Spomenik je miniran 21. 02. 1992. Novinarka Vesna Milković u članku od 19. 03. 1992. o spomeniku piše «da nije mogao izdržati nalet vjetra». Prema odgovoru iz Državnog hidrometeorološkog zavoda, Zagreb, Grič 3, piše: «U tom promatranom razdoblju nisu zabilježene pojave tuče, grmljavine i jakog do olujnog vjetra». Dakle, nije bilo ni «daška» vjetra što se ono u narodu kaže. Vesna Kusin, likovni kritičar u *Vjesniku* od 20. 12. 1992., tek usputno, povodom smrti Vojina Bakića ističe da su «spomenik srušili četnici». «Sjaj i bijeda» hrvatske propagande ne smiju što se bar spomenika tiče ostati nekažnjeni jer je «hrvatski Herostrat» poznat – general Miljenko Cr-

njac. Dobio sam obećanje da će *Advokati bez granica* preuzeti slučaj kad mi pokrenemo potrebne radnje jer djela Vojina Bakića pripadaju svjetskoj kulturnoj baštini kao opće dobro. Dakle, hrvatski «talibani», njihovi sponzori, nalogodavci postat će predmetom naše sudske i međunarodne arbitraže. Jer do sad država ustrajava na nekažnjenom «brisanju memorije» rušenjem preko 3 000 spomenika antifašizmu i stotinama tisuća spaljenih knjiga. Takav kulturocid, a nekažnjen, ne poznaje ni jedan europski narod u svojoj sredini.

Tko je bio Vojin Bakić kao umjetnik

Doista nisam stručnjak da ocjenjujem umjetnički rad Vojina Bakića i njegov značaj za hrvatsku kulturu. Zbog toga se obraćam stajalištu mjerodavnog Branka Siladžina koji je na izvanredan način, prema *TV kalendaru* od 18. 12. 2000., dao kratku, briljantnu ocjenu njegovog stvaralaštva. Evo te ocjene kako slijedi:

«U Zagrebu 18. 12. 1992. umro je Vojin Bakić, hrvatski kipar i pionir geometrijske apstrakcije. U našu umjetnost uveo je novo shvaćanje i oslobodio je svega konvencionalnog i naukom zadanog. Bio je temperamentan, sklon eksperimentu, riziku, hrabrosti. Izgubio je cijelu obitelj. Braća su mu u ratu strijeljana, supruga tragično stradala, sin umro od teške bolesti, atelje mu je izgorio, a s njim nestao i Bakićev 20-to godišnji rad.

Taj čudesni kipar napravio je hrabar prijelaz iz figurativnog u nefigurativno. Tradicionalna kiparska forma nije ga zadovoljavala. Završio je Akademiju likovnih umjetnosti i specijalni tečaj kod Kršinića, vrlo brzo počeo pročišćavati formu i sažimati oblike do maksimuma. Polovicom prošlog stoljeća stvorio je poznatu skulpturu *Bika* koja je na samoj granici figurativnog. *Bik* je otišao na biennale u Veneciju s još desetak djela i izazvao veliko zanimanje međunarodnih stručnjaka za tadašnju hrvatsku umjetnost.

Važan zaokret u svojim kiparskim težnjama Bakić je napravio početkom 60-tih kad je napustio čvrste i snažne *bikovske* volumene i prešao na *ispražnjene* oblike, folije, ljuste ili kiparske negative. Te razvijene površine zrcalnih formi početak su pragmatičkih načela ge-

ometrijske apstrakcije, a izvedene su u nehrđajućem čeliku, i postat će Bakićev zaštitni znak.

Velika Bakićeva stvaralačka snaga potvrđivala se u narudžbama za spomenike, te u nizu izložbi samostalnih i grupnih, u zemlji i svijetu. Djela mu se nalaze u istaknutim svjetskim muzejima, galerijama i privatnim zbirkama, ali monografiju za života nije doživio.»

Prema izloženom citatu očito je vidljivo da je Bakić bio izvanredna veličina, inovator umjetnosti, da je obilježio epohu, da je ugradio svoje stvaralaštvo u našu kulturu i istovremeno postao istinskim građaninom svijeta, neimarom općeg kulturnog dobra. Hrvatski «talibani» nasrnuli su i na njegov goli život poremetivši mu biološki sat i razorivši sva njegova djela još za života i to samo zato što je bio antifašista i Srbin po etničkom podrijetlu. A pouzdano znam i ponavljam po nacionalnom osjećaju bio je skulptor i samo skulptor.

Zaključujem, ni većeg umjetnika ni većeg tragičara od Bakića. Imao je prokletstvo tragične i bogate biografije.

Sve iznesene činjenice me prosto sile i besramni odnos prema njemu, a i ostalim velikanima naše kulture, da pokrenem tužbenu satisfakciju, da se bešćutni osjećaji sankcioniraju i da barbari i herostrati siđu s pijedestala nekažnjenih zločinaca. Pa Crnjac, kojeg li cinizma, javlja se kao budući predavač o Domovinskom ratu, u odgoju mladeži. Očito s namjerom, kao Herostrat, da demonstrira učenicima kako se ruše i najveći spomenici. Zbog te činjenice, očekujem odgovarajući refleks naše umjetničke, pravne, kulturne, a i moralne javnosti, ali i međunarodnu arbitražu. Država se ne može konstituirati na povijesno nekažnjenom zločinu. To ću ponavljati dok postojim. Poznat je zločinac i zločin koji ne zastarijeva. Sada doista pravosuđe nema odstupnice – počinitelj nepoznat, jer tako veliki broj nestalih vrednota općeg dobra očito dokazuje da država stoji iza tog ciljanog zločina. Avaj! Kojeg li beščašća za našu kulturu i moral.

(*Novosti*, samostalne srpske novine, Zagreb, listopad 2005.)

DA LI SMO JEDAN ROD?

Po naučnim spoznajama očito da jesmo. Po učenjima ideologija, politike pa i vjera najčešće nismo. Međutim, čak se matematički može dokazati da smo doista jedan rod, no o tome ćemo na kraju ovog priloga. Ali ako se uzme da se matematički može dokazati da smo jedan rod, a matematika se uzima kao najvjerođostojnija metoda argumentacije, onda se ne može poricati da nismo jedan rod. No, mnogi ističu da je to problem logike uopće i matematske logike posebno. Dakle, iako posvuda važi da smo jedan rod, u Hrvatskoj to malo teže ide jer je ovdje stanje drugog i drugačijeg kao nekakav novi pakao, iako nije ozakonjen taj pakao, na drugog i drugačijeg moglo se donedavno skoro ozakonjeno nasrtati. Uostalom u ratno doba 1990. – 1995. sve su manjine u Republici Hrvatskoj reducirane na 1/3 pa tako izlazi da pripadati manjini znači biti manje čovjek. Pod parolom «Sve za Hrvatsku, a hrvatsko nizašto», pa ako treba za Hrvatsku se i laže. Javno! Ozakonjeno! Podešavaju se i statistički pokazatelji, pokazatelji burze rada, a napose cijena života. Npr. za smrti uzrokovane *Baxterovim* dijalizatorima advokati traže po milijun dolara, a za nasilnu smrt nad ubijenim Srbima ne može se dobiti ni 200 000 kn. Očito se želi istaći da nismo jedan rod. To najbolje potvrđuju činjenice žrtava. Iako su žrtve zato žrtve što ne mogaše obraniti ni vlastiti život i one dobiše nevine nacionalitet. Podijeliše se na «naše» i «vaše». «Naše» se stavlja na spiskove i učestalo se s njima licitira jer oni su «naši», a «vaši» nisu na spiskovima po onoj: «Što nije u javnosti, nije u stvarnosti». Rekao bi Krleža: «Tipična hrvatska laž!»

Polovinom rujna mjeseca 2005. dođe mi u posjetu jedan diplomatski činovnik u dobrano poodmaklim godinama s mojim popisom 3 500 nestalih Srba u Republici Hrvatskoj, kojeg sam poslao članicama Vijeca Europe, a koji nisu ni na jednom spisku nestalih.

Odmah će s vrata: «Ganut sam vašim popratnim tekstom za 3 500 nestalih Srba koji nisu ni na jednom spisku. Ali dođoh i zbog jednog osobnog razloga. Moj šef za vas kaže – pazite sad – da imate *prenaseljeno pamćenje i sjećanje o nekažnjenim zločinima*, da poznajete izvore i tragove. Ja već 60 godina tragam za jednim rođakom koji je 1941. nestao u Dubrovniku. Da bi ga našao potrudio sam se da naučim i vaš jezik». Usput mi naznači da je ovaj nestali Židov i da je bio samo u posjeti Dubrovniku. Izazvan pojmovima da imam «prenaseljeno pamćenje i sjećanje» skoro se smilujem i pomislih «ovom nevoljniku valja pomoći». Nakon brojnih detalja povedem ga u Državni arhiv i pretražim onu dokumentaciju, *Rojnica*, koju sam stotine puta premetao. Ovaj razbojnik bio je nezasitan u obračunu sa svakim onim koji je nešto posjedovao i na kraju nađemo trag da je ovaj nevoljnik završio u koncentracionom logoru na Rabu.

Zahvalan ostarjeli diplomatski činovnik s ulaštenim kožicama na laktovima pruži mi moj naznačeni tekst u engleskom prijevodu s pitanjem: «Jeste li ga gdje objavili?» Odgovorim: «Nigdje. Niti je to lako.» A on će: «Učinite to čim prije i to s imenima žrtava.» Rekoh: «Rado bih, ali nema mogućnosti.» On će: «Objavite bar popratni tekst.» Obećam da ću to učiniti. Evo toga popratnog teksta:

Spisak 3 500 nestalih Srba

Ovo je spisak 3 500 nestalih Srba, žena, djece i staraca. Za njima nitko, ponavljam nitko ne traga. Ni država, niti njene institucije, niti vjerske zajednice, niti Crveni križ, niti institucije srpskih etniciteta. To dokazuje da smo u društvu propadanja moralnih vrednota. Istovremeno, svakodnevno se licitira sa žrtvama iste matrice rata – nestalim Hrvatima. Proizlazi očito da nismo jedan rod. To je neshvatljivo. Kako je Srbima razoren i otet zavičaj, kako su oni porodično razbijeni i razbijeno im je srodstvo i susjedstvo, uništene institucije, tako su degradirani da nema tko za njima tragati. Država nije osjetljiva na njihove ljudske probleme i sudbinu. Međutim, ona nije osjetljiva ni na probleme živih, posebno manjinskih skupina. Za nju su Srbi «drugi», čak po vladajućoj ideologiji toliko «drugačiji» da ne zaslu-

žuju nikakav osjećaj. Ona se čak ne brine ni za civilne srpske žrtve koje su plod represivnih organa, nasilne smrti. U sudskim rješenjima kod potraživanja stoji da su oni neprijatelji, što ukazuje na kolektivnu krivnju. Ovdje ima svih uzrasta – oba spola. U njemu je zastupljena nomenklatura svih zanimanja i pripadnici su svih socijalnih kategorija. Neki su mi rođaci, neki susjedi, neki znanci, učenici i prijatelji. I da hoću ne mogu ih zaboraviti, jer me svaki dan netko pismeno, telefonom ili porukama preko poznanika propituje: «Možda znaš ili bi znao tko bi mogao znati o tome i tome?» Šalju detalje konteksta, naširoko opisuju okolnosti. Očajavaju. Međutim, stanje duha je da nismo isti rod i da je drugi doista pakao. Pa to nije interes nikoga. Ovi neznani grobovi bez kenotafa ne da su bolni i traumatični, nego prijeteci po onoj: «Grobovi naši borit će se s vama!» Oni predstavljaju i rađaju osvetu i odmazdu, podloga su za historijsku mržnju i od toga do terorizma nema ni koraka. Zagubljeni, otpisani su bure baruta. Krvna osveta je u nas samozatajno prisutna u praksi. To se vidi po krvnim deliktima, a ona je trijumfirala u osveti nacije iz rovova paradržave i države. Regularne i paramilitarne naoružane skupine su suprotno svim konvencijama radile zločine. Nerijetko masovne. To dokazuje činjenica da je više mrtvih civila nego vojnika, više žena nego vojnika, više djece nego vojnika, a od svega najviše staraca i starica. Uostalom, u nas su i ubijene ponovno ubijali, rušenjem spomenika i razaranjem groblja, i to su činili svi etniciteti, tako da se zločin više danas povezuje nego moralna vertikalnost. Sve su to velike prijetnje o kojima politika premalo razmišlja, ako uopće može razmišljati, o čemu ne postoje sustavna istraživanja, a čije se posljedice šire poput valova na vodi, jer golemi broj ljudi u razbijenim porodicama i etnikumima nalazio se po svuda, na svim meridijanima. Život traje i poslije smrti i dostojni ukopi su ventili oplakivanja. Tko to ne shvaća, nema pravo na suzu ni za najrođenijim.

Istovremeno moj gost daje mi jedan kraći tekst pod naslovom *Koliko predaka imamo?*, za čiji sadržaj zna svaki student antropologije ili onaj tko čita antropološke tekstove. «I ovo bi želio da objavite, jer ipak ne shvaćam da se u Hrvatskoj kao katoličkoj zemlji ne shvaća da smo jedan rod. Narod treba podučavati.» Shvatih dobru namjeru i evo tog «podučavajućeg teksta» i to po matematičkoj logici.

Koliko predaka imamo?

Sveti apostol Ivan u svojoj prvoj poslanici na jednom mjestu (2, 9-11) kaže sljedeće: «Tko kaže da je u svjetlu, a mrzi svoga brata, sve do sada je u tami. Tko ljubi brata svoga, ostaje u svjetlu i u njemu nema spoticanja. Ako tko mrzi svoga brata, u tami je i hoda u tami, i ne zna kamo ide, jer mu je tama zaslijepila oči.»

Još kao mali dječak, nizozemski učenjak, genealog Daniel Van Vandelts mnogo je razmišljao o ovome problemu. Nijemci su ljudi čiji su pretci Nijemci. Nizozemci su ljudi čiji su pretci Nizozemci. Rusi imaju pretke Ruse. Jednoga dana uzeo je papir i olovku i bacio se na računanje. Tokom jednog stoljeća u jednoj obitelji žive najmanje tri generacije, on, njegovi roditelji te djedovi i bake. I tako svako stoljeće unazad. Sigurno je moralo da ih bude više, ali on je iz opreza uzeo najmanju moguću cifru. Što mislite koliko ima predaka do 7. stoljeća prije Krista? Njegova je računica bila savršeno jednostavna: u 20. stoljeću živio je on, njegova majka i otac, a i njegovi roditelji su imali po dva roditelja. Dakle, u tom stoljeću svaki čovjek mora imati najmanje 6 predaka.

U 19. stoljeću brojka je porasla do 32 pretka, u 18. stoljeću na 256 predaka, da bi već u 17. stoljeću svaki čovjek morao imati najmanje 2 048 predaka. Od tada, ova se brojka naglo povećala: u 16. stoljeću svatko od nas mora imati 16 384 pretka, a u 15. stoljeću 131 072 prababa i pradjedova, a već u 14. stoljeću broj predaka svakog od nas prelazi milijun – točnije, najmanje 1 048 576. I tu se situacija počinje komplicirati. U 13. stoljeću taj broj mojih i tvojih predaka iznosi najmanje 8 388 608, u 12. stoljeću 67 108 864, a u 11. stoljeću 536 870 912. Međutim, situacija s brojem predaka se tada veoma komplicira. Naime, već u 9. stoljeću broj naših predaka postaje zastrašujući: 34 304 milijarde, a u 8. stoljeću se penje do 274 432 milijarde, a u 7. stoljeću svatko od nas mora imati najmanje 2 195 456 milijardi predaka. Pokušaj zamisliti: 2 pa slijedi 14 nula.

Ali razmišljao je mali Daniel Van Vandelts, toliko nije moglo da bude zajedno pokojnih svih Nizozemaca i svih Nijemaca i svih Rusa. U cijeloj Europi nije bilo toliko pokojnika. A kamoli da ja imam svojih 2 195 milijardi. Iz toga je zaključno jedino moguće: da ne postoje na

zemlji dva živa čovjeka koji nemaju bar jednog zajedničkog pretka.

Naprосто, ne može da ih bude. Matematički. Svaki Hrvat, svaki Nijemac, Židov, Srbin, svaki Rus, Nigerijac i svaki Kinez su rođaci. Braća. Jer imaju zajedničke pretke. To će reći da je doslovno svaki čovjek na zemlji moj rođak – i engleska kraljica, i ruski nobelovac i američki košarkaš i slovenski političar i ratni zločinac.

I zato, kad sveti apostol Ivan kaže da moramo da volimo svojega brata, on zapravo kaže da moramo da volimo sve ljude. Jer svi ljudi, ama baš svi, od prvog do posljednjeg, naša su braća. A svoju braću, uči nas Isusov učenik Ivan, moramo da volimo.

Sada se postavlja pitanje što je ostalo od kršćanstva «najkatoličijeg hrvatskog prostora». «Tipična hrvatska laž!» Dakle, sve činjenice, bolni vapaji rođaka, znanaca, zainteresiranih, očitost žrtava, živih svjedoka za nadležne: forenzičara dr. Ivana Grujića i potpredsjednicu Vlade, kao nadležnu ministricu Jadranku Kosor – koja u izbore za predsjednicu Republike u kampanji ide s devizom: «Ljudi ispred politike», a u stvarnosti i praksi provodi: «Politika ispred i iznad ljudi». Avaj politiko, avaj stvarnosti, avaj moral! Kad mrtvi ni na pravo javnosti groba nemaju. Očito dakle da nismo jedan rod, «zna se na hrvatski način».

(Napisano 2005. godine)

NEGIRANJE I SKRNAVLJENJE ŽRTVE⁽⁵⁰⁾

Negiranje i sknavljenje žrtve je antiljudski čin! Zločin! Prezira vrijedan. Za svaku osudu. Odraz najnižih instikata čovjeka. Iracionalna odmazda. Odmazda! Divljaštvo. Njegove su posljedice višeznačne, jer negiraju i žrtvu i izvršitelja kao ljudsko biće. Uništavaju dostojanstvo čovjeka i u smrti. To je iracionalni trijumf jačeg – čopora. Pamтите, tiranija jačeg obilježila je građansku stranu našeg rata od 1990. godine. Nevine žrtve bile su toliko nemoćne da ništa, pa ni život, ni dostojanstvo smrti nisu mogle braniti. A nema smrti ni užasa brutaliteta koji prema žrtvama nisu učinjeni.⁽⁵¹⁾ Naravno, osim kanibalizma. Valjda samo zato što smo se evulucijski odmakli. Čovjek kao društveno biće u tom divljaštvu nerijetko je potpuno negiran.

Ovaj fenomen u Hrvatskoj već i suviše dugo traje i kod Srba i kod Hrvata kao neki «stabilizator», kao negacija drugog.⁽⁵²⁾ Tu smo kao jednojajčani blizanci, naročito u slasti odmazde, zanemarivanja, negiranja i sknavljenja žrtve drugoga.

Poniženje je slušati da su Hrvati genocidan narod jer za tu prosudbu i užasavajuću osudu nema nigdje povijesnog utemeljenja. Ona

---

⁽⁵⁰⁾ Kad bismo poput Židova cijenili dostojanstvo nevinih žrtava iz holokausta imenom i prezimenom, mjestom i datumom, te načinom žrtvovanja, sveopćim pijetom prema njima i pomenom, bili bi civilizirani.

⁽⁵¹⁾ Promatrajući i istražujući, te svjedočeći o načinu ubijanja ostarjelih u ratu potkraj 20. stoljeća utvrdio sam: «Starce su ubijali pojedinačno, grupno i masovno, prebijanjem, strijeljanjem, klanjem, vješanjem, davljenjem, paljenjem, potapanjem, krucifikacijom, silovanjem, odsijecanjem glave, dijelova tijela, sknavljenjem leševa, natjeravanjem na suicid, probadanjem, bacanjem u goreće objekte, čerečenjem, itd, itd». *Etničko čišćenje - zločin stoljeća*, 1997, SKD «Prosvjeta».

⁽⁵²⁾ Gotovo sve novonastale države zbog svojih osumnjičenih zločinaca ili optuženih pred Međunarodnim sudom u Haagu postaju na izvjestan način taocima vlastite politike.

je anti-biološka tvrdnja, da je jedan cijeli narod genocidan. Tim se negira povijesna istina antifašizma u Hrvatskoj.⁽⁵³⁾ Međutim, u Hrvatskoj se isuviše dugo u ime nacionalizma, rasizma i ekstremizma, kod nekih pojedinaca i grupa, negacija drugog nastavlja nekažnjeno. Podvlačim, jedino prelati južnoslavenskih vjerskih zajednica nisu osudili fašizam, niti fašiste iz svojih redova, čak nakon šezdeset godina pobjede nad fašizmom. To sablažnjuje (vidjeti o tome fra. Marko Oršolić: *Zlodusima nasuprot – Religija kao nacionalsocijalizam*, Rijeka 2006.,- naročito *Predgovor* i nekoliko prvih stranica⁽⁵⁴⁾).

Jedan strani antropolog me uvjeravao da je ustrajavanje na odmazdi i negaciji drugoga obrambeni mehanizam Hrvata što ih se stupidno optužuje za genocidnost. Ne prihvaćam to, jer sam se uvjerio da su to isto Srbi činili u Hrvatskoj i drugdje. Sve je zavisilo od okolnosti i indoktrinacije zločina. Uostalom Srbija je talac svojih zločinaca.⁽⁵⁵⁾ Lament nekih Hrvata nad sudbinom naroda, da su martirski u namjeri da se to pretvori u credo, ista je kopija nekih srpskih mitova i creda. Onaj koji poznaje imalo povijest naroda nije našao ni jedan narod, da je u 14 000 ratova koje povijest poznaje, lišo prošao. Ksenofobija u Hrvatskoj gdje su sve nacionalne manjine u ovom ratu svedene na jednu trećinu, nekažnjeno, izraz je opasnog presedana. Naročito ako se to i dalje nastavlja kao «politička mogućnost». Osobito ako su neke institucije, masovni mediji i neki intelektualni zločinci, iako nisu intelektualci, niti mogu biti, u prokazivanju drugog konzistentni.⁽⁵⁶⁾

Praveći selektivnu bibliografiju intelektualnog zločina u nas, ot-

⁽⁵³⁾ Iz moje generacije izginule su brojne grupe Hrvata na moju očigled u borbi protiv fašizma. Moj razred je nestao, a neki od njih na najbrutalniji način. Martirstvo porodice Ribar, sestara Baković, Anke Butorac, Nade Dimić, itd. i tisuće znanih i neznanih demantiraju blasfemičnu tvrdnju o genocidnosti Hrvata.

⁽⁵⁴⁾ Svakom, napose vjernicima, preporučam da pročitaju radi potpunog samoosvješćenja od dr. Đure Zatezala: *Radio sam svoj kovački seljački posao*, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 2006.

⁽⁵⁵⁾ U zločinu naši se etniciteti ni po čemu ne razlikuju. Svi su otvarali koncentracione logore, primjenjivali azijsku torturu, skrnavili žrtve. Svi i dalje negiraju žrtvu drugog, a sa svojima licitiraju.

⁽⁵⁶⁾ Nema izmirenja bez odgovornog institucionalnog pomirenja. Nažalost mi smo tako blizu, a tako institucionalno udaljeni da institucije i kulturu drugog negiramo trgajući u potpunosti kulturni krug sa susjedima.

krio sam njihov velik broj i u Srba i u Hrvata, etabliran u društveni sistem. To je opasan porok.

Kad sam u «Bespućima...» Franje Tuđmana pročitao, na strani 164., da je genocid koristan za popravljjanje povijesti i to u preredigiranom tekstu, engleska verzija, otišao sam kod američkog ambasadora riječima:»To je vaš pregovarački partner!» Ispričao sam mu i pokazao neke činjenice, rekavši mu da sada u Hrvatskoj imaju i *ministarstvo za etničko čišćenje*. Zgranut, odmah je reagirao prema Ministarstvu vanjskih poslova.

Pristajanje naroda na oca nacije na kraju 20. stoljeća sablažnjuje!

Jedan strani cinik označio je to prehistorijskim činom – «proglašavanje vlastitih majki kurvama».⁽⁵⁷⁾

Posljednji američki ambasador u Jugoslaviji, inače povjesničar Warren Zimmermann, intelektualni domet i spoznajni aparat Franje Tuđmana u svojim memoarima ocjenjuje ispod osrednjeg učitelja. Nažalost, cijela njegova sljedba «zločinačkog pothvata» to nije mogla shvatiti. Jer, desničar nije intelektualac, jer vjeruje u moć, silu, novac, vlast, vojsku, rat. Tako je Hrvatska odjednom postala «regionalna sila». Naši desničari vjerom u rat preporučuju krstaricu «Petar Krešimir» za Piranski zaljev, oni dižu interes sebe i sebičnost iznad čovjeka. Oni ne mogu spoznati opće dobro jer su u suštini anti-ljudi. Oni u svojoj ograničenosti ne mogu doseći ni čovjeka ni građanina, «Edip ovdje još nije stigao»! /Kangrga/ Kad sam poslije Drugog svjetskog rata, pedesetih godina 20. stoljeća, pisao komentar rasnih zakona NDH-a komparirajući ih s njemačkim, rukopis mi je bio oduzet s upozorenjem da u Hrvatskoj ni za Srbe ni za Hrvate «za to još nisu vremena». Bio sam sablažnjen, nakon tolikog notornog zločina, na tu tvrdnju da ostajemo pretpovijesni narod. Međutim, ovdje moram reći nekoliko činjenica koje karakteriziraju ekstremnu desnicu. Oni su «šverceri vlastitog života», konzervativni, nazadni, falsifikatori, plagijatori, lažovi, beskrupulozni, okrutni, nevjerni i sebi i drugom, koruptivni, mitomani, zaplotnjaci, busijaši, intriganti šekspirijanskih karaktera, iz njihovih se redova regrutiraju nacionalisti, šovini-

⁽⁵⁷⁾ To što su pojedinci, mediji, neke institucije i neke grupe u kovanju rata činile, izgovorile i objelodanile sablažnjuje. Nažalost to i dalje čine nekažnjeno.

sti, rasisti, sadisti, fašisti... Tirani svih vrsta. Ni jedna im povijesna opaćina nije strana jer im «zakon leži u topuzi», a u nas «kama im je najsvjetlije oružje»⁽⁵⁸⁾.

Bio sam protiv suđenja Stepincu, ne zato što nije kriv, jer on svecem postati neće dok je Izraela. Uostalom nije postao ni pravednik! Nego zato, što nije suđen papa Pio XII., njemu nadređen. Uostalom, kod beatifikacije Stepinca proces nisu htjeli obznanjivanjem derogirati kao politički ni optužnicu objaviti. Kada je objavljen manuskript Tomac – Blažević, «tražio sam crvenu nit», šuškalo se o obnovi procesa, odbio sam uslugu stavljanja na raspolaganje registama obrađenu dokumentaciju, s tvrdnjama «taj film nećemo gledati sve dok se ne bude sudilo papi Piju XII.»

Rasni zakoni u NDH-a i njihova primjena nametnuli su eliti vlasti ideologiju mržnje koja nesmiljeno teče. Uostalom, sintagma da «Hrvat ne može napraviti zločin u oslobodilačkom ratu» čisti je derivat rasizma. On traje i živi i svaki dan se obnavlja «u jutarnjoj ispovijedi, kuni, nomenklaturi novih naziva i pošasti intelektualne produkcije» koju *Feral Tribune* u svakom izdanju selekcionira kao pomračenje uma i nekažnjenog ekstremizma i nacionalizma, rasizma i zločina.

Ne pristajem na tvrdnju da je hrvatsko sudstvo nesposobno. Svi su suci regularno školovani. Ono je ideološki onesposobljeno u ime nacionalizma, vjere i države, ideološki korumpirano. Tu leži ozakonjivanje negacije žrtve drugoga. Sudstvo nije profesionalno. Ni etično. Ne uvažava činjenice, ekspertize, svjedoke. Ne primjenjuje vlastite zakone i norme. Na primjer: 15 optuženih za najveće zločine brani se sa slobode. Egzemplanar primjer su Hrastov, Glavaš i neki drugi. Farsično je čekati vrijeme da Suljić umre. Farsično je slušati da je Hrastov časnik, počasni građanin Karlovca, aktivni časnik MUP-a... A tek to što Glavaš javno zbori ismijavajući istinu, pravni sistem i cjelokupno društvo, sablažnjivo je. Ovim se žrtve ponovo ubijaju, klane i nedoklane i to u ime države koja optuženim ne odriče i ne oduzima pravo ponovnog ubijanja i negacije žrtve. Naša se javnost nije sabla-

⁽⁵⁸⁾ Ideologija mržnje sažeta u sintagmi: «Oduzeli ste nam rat ali ne i mržnju», prolongira rat drugim sredstvima. Zbog toga traje nedovršeno izmirenje. «Okvir za mržnju» rafinirano se stabilizira! Mi se ostataka fašizma bez rigidnih zakona denacifikacije ne možemo riješiti!

znila nad Šakićevom izjavom, komandanta koncentracionog logora Jasenovac, «da bi to ponovo činio».

Naši prelati 60 godina poslije rata ne mogu u Jasenovac.⁽⁵⁹⁾ Država opstruira ekstradiciju Rojnice, Ašnera i ubojice Kira. Bol Vere Solar nad ubijenom kćeri ne dolazi do srca naših zvaničnika i pravnih institucija. A takvih je primjera samo u Sisku preko 640, bez procesuiranja. A što da kažemo o Lori, Paviljonu 22, Splitu, Šibeniku, Zadru, Pakračkoj poljani, Osijeku, da pomenemo one najmarkantnije, nekažnjene zločine. Sve je to ponovno ubijanje već ubijenih, nekažnjeno i neokajano. Nije li to besramna negacija žrtve? Srušenih 3 000 spomenika antifašizmu, među kojim su skulpture najvećih stvaralaca čije su makete u svjetskim galerijama, golema je negacija tisuća znanih i neznanih martirskih grobova. Ovdje je istovremeno negacija i žrtve, i memorije naroda i stvaralačkih neimara. To je zločin pravno neuređene države. Formiranje «Zaklade», za obranu generala vitezo-va, optuženih za najteže zločine u ratovanju predstavlja apsurd bez presedana. Time se hoće reći da država i njene institucije hotimično zaboravljaju da iza toga zločina stoji jedna trećina vlastite zemlje, ratom spaljena zemlja, etnički očišćeno, uništeno povijesno nasljeđe s razorenih 1 500 toponima. Tu je negacija Srba trijumfirala da će povijest pitati Hrvate, što su njezin «talibani» učinili Srbima, kao što danas pita Amerikance što su učinili svojim Indijancima.

Neposrednim istraživanjem u razorenim toponimima utvrdio sam 1 800 poginulih i 3 700 nestalih Srba koji nisu na nikakvim spiskovima traganja ili ekshumacijama. To je prijeteća negacija žrtve. Ako Nikola Tesla nema pravo na živi toponim zavičaja Smiljana, te spomenik žrtvama srodnika i susjeda onda se postavlja pitanje, pa tko onda ima!? Ovdje je u pitanju farsično slavlje neimara civilizacije i istovremeno negacija velikana.⁽⁶⁰⁾ Ako Srbi u Srbu nemaju pravo

⁽⁵⁹⁾ Vajka se gospićki biskup Bogović da bi išao u Jasenovac ako mu se «pruži prilika». Pa što ne ode u «Jadovno», drugo najveće stratište iz NDH u kojem je za 132 dana koliko je logor postojao na najmonstruozniji način ubijeno nekoliko desetaka tisuća Srba, Židova i Roma. Među njima 72 pravoslavna svećenika od kojih 2 episkopa.

⁽⁶⁰⁾ Poslije povlačenja Turaka u Smiljan su se doseljavali podjednako i Hrvati i Srbi. U NOV-u jednakim su se žarom borili protiv fašizma. Bio je podignut spomenik

na javni spomenik antifašizmu koji simbolizira neimare antifašizma i oko 340 000 pobijenih Srba u NDH-a onda se postavlja pitanje do kojeg sve apsurdna negiranje žrtve može ići!? Dakle, priznajemo kontinuitet države nastale iz antifašizma, a negiramo martirske žrtve, njihova groblja i spomenike. Ovdje moram istaći da bez antifašizma ne bi bilo Hrvatske kao države u ovom obliku. Istovremeno, antifašizam u Hrvatskoj bez Srba niti bi se razvio niti bi se održao u onom obliku u kojem je postojao, bez srpske logističke podrške i martirske žrtve.⁽⁶¹⁾ Često se pitam kuda anticivilizacijska negacija drugih vodi, jer nitko se javno ne stidi, ne kaje, i ne snebiva zbog takvog nemorala. Posljedice toga su dugoročne, političke, moralne i povijesne.

Istražujući kulturocid upoznao sam negaciju vlastitog kulturnog nasljeđa od najstarijih do današnjeg vremena. Ministar kulture, čak ima i galeriju, na apel preko 40 kulturnih stvaralaca, da se sankcionira kulturocid nije našao za shodno ni da odgovori. Predsjednik Sabora, koji ima sve indulgencijske titule, pa čak je član Pen kluba također nije odgovorio. Ni javni tužitelj čiji je to profesionalni dug nije to učinio. Trenutačni redaktor enciklopedije ustao je u zataškavanju uništavanja 40 000 kompleta enciklopedije Leksikografskog zavoda; nije li to primjer negacije vlastitog kulturnog naslijeđa? Mi idemo u Europu ali ona se ovdje dugo neće moći nastaniti jer smo duboko u negaciji drugog i vlastite kulture nekažnjeno ogrezli.

Ako mislite, da u ovom lamentu osuđujem Hrvate, Državu i njene institucije, ne i sto puta ne!!! Žrtve za mene nemaju nacionaliteta i etniciteta. Ta isti smo rod! To sam osjetio u vlastitim venama. Još uvijek posvuda tiranija jačeg trijumfira na nekad zajedničkom prostoru. Posvuda su numeričke manjine istih socijalnih sredina izdvojene, ge-

---

poginulim žrtvama među kojima su i srodnici Nikole Tesle, a uređenjem «kampus» potpuno je uništen. Nazdravlje Vam svečari u takvoj negaciji kad negirate istinske martire antifašiste, pa čak i srodnike Nikole Tesle.

⁽⁶¹⁾ Samo sam kod Srba našao primjere da je 19% žive sile u nekim područjima bilo uključeno u pokret antifašističkog otpora. Tako sam i ja u trinaestoj godini postao partizan. Jer to je bio jedini način da se preživi. Upravo u tim područjima masovnog otpora (Slunj, Vojnić, Vrginmost), od onih koji su poslije *Oluje* ostali preko 80% je ubijeno, a toponim Vrginmost je najveći toponim koji je nasilno pre-nominiran u Gvozd.

toizirane i postale manje ljudi. Zbog toga nema razlike između Vukovara i Srebrenice. Ahmića i «Medačkog džepa», Keraterma i Markale, sela Račka i Škabrnje, itd.

Dakle sudbina ovih žrtava, sudbina preko 160 000 porodica iz kojih su neki ubijeni je ista. Porodica Zec, Krivokuća, Kir i brojni znani i neznani, posljedica su iste matrice rata. I dalje se vlastitim žrtvama licitira, tuđe negira i zanemaruje. Vladajući ne priznaju da smo isti rod.

Etničko čišćenje bez ostatka prožeto je činjenicom, da se ipak više vole oteta dobra nego što se mrze etniciteti. Po toj suštini svaki rat je zločin a građanski rat zločin nad zločinima, to je s nama slučaj. Onaj tko ga ne osuđuje i negira žrtve, ne bi smio pobjeći nekažnjeno od zločina. Taj je sebe kao ljudsko biće kompletno porazio. Ako država stoji iza takvog čina i sama počiva na zločinu: ne može se civilizirano konstituirati i biti od svijeta prihvaćena. Prema tome krajnje je vrijeme da si postavljamo pitanja pojedinačno i grupno, što smo radili da do rata ne dođe, a kad je do njega došlo što je svaki od nas radio. Bez toga nema ni pojedinačne ni kolektivne katarze, ni istinskog izmirenja, ni praštanja ni kajanja a ni tako nužnog normaliziranja života na ovim prostorima. Ako budemo čekali da «vrijeme liječi rane i bolove», a ništa organizirano, ni institucionalno ne učinimo, neće nam oprostiti ni sadašnje ni generacije koje dolaze.

Samo se u našim nacionalističkim sredinama zaštićene svjedoke ubija nekažnjeno, ubija i zastrašuje (Levar i Hedl), samo se u našim sredinama žrtve skrnave, progone i negiraju i u grobovima i u pomenima. Kod nas se «zviždače» progoni i egzistencijalno ugrožava.

Jedan ugledni publicista sačinio je iz javnih glasila statistiku nekažnjenih pronevjera, pljački i otimačina u Republici Hrvatskoj, čija suma prelazi jednogodišnja proračunska sredstva države, je li to apsurdno? Samo je u nas pljačka stoljeća pretvorbom ostala nekažnjena, iako nas je biološki pogodila. Takozvana regresivna skala mortaliteta umirovljenika pokazuje da 3,5 godine umiru ranije u istim generacijama, zbog otetog minulog rada i ozakonjeno uzetih tekućih primanja. Stoga se s pravom kaže da kod nas «mafija ima državu». Zec i Bagarić napreduju i mirno spavaju uz državnu asistenciju, a požešku su Županiju pod stečaj doveli nekažnjeno. Zavjerom mediokriteta

entropijski propadamo jer oni koji vladaju ne znaju, a sebi namiču, lažu, pljačkaju i varaju, a oni koji znaju ne mogu, jer su isključeni. Nauka ovdje nije sebi sudac. Osnivanje «Zaklade» za obranu najvećeg zločina i to pred međunarodnim sudom kojeg priznajemo i koji je za nas nadzakon, klasični je moralni debakl pred cijelim svijetom.⁽⁶²⁾ Ne osuditi brisanje memorije, kulturocid, razaranje toponomastike i onomastike s vlastitog teritorija, otimanja zavičaja vlastitim građanima, zločin je i prema vlastitom narodu i povijesti. Predlagati da se dokine Trg Francuske Republike, a odnosi se na revoluciju koja je označila najveći iskorak civilizacije i zamijeniti ga nazivom imena «duhovnog vođe» optuženog pred međunarodnim sudom za «zločinački pothvat», čini se moralnim apsurdom pred cijelim svijetom. Svaki rat, žrtve i razaranja se recenziraju, samo u nas ta povijesna istina sučeljavanja s vlastitom stvarnosti, nikako da dođe na svoj red. Zar doista želimo da nam povijest drugi pišu? Zar centralizacija države nije kompletna negacija provincije? Hrvatska je historijski regionalno koncipirana, a praktično Zagreb je Hrvatska. Jer rangovi odstojanja ostalih dijelova sablažnjuju. To je završni krešendo negacije goleme većine naroda s nepredvidivim posljedicama. Eto do čega sve negacija čovjeka i njegovih žrtava dovodi kad se mediokritetska elita vlasti osiljeno zavjeri protiv vlastitog naroda.

(napisano 2006. godine)

⁽⁶²⁾ Mogu se osnivati tisuće «zaklada», tisuće odbora «prijatelja haškog suda», dizati spomenike Tuđmanu do neba, sve trgove proglasiti njegovim u Hrvatskoj, a Hrvatsku prenomimirati u «Tuđmaniju», povijesne činjenice njegovih nedjela ne mogu se promijeniti i izbrisati (rasizam, zagovaranje genocida, etničko čišćenje, reduciranje svih manjina na 1/3, masakr Srba, rat u BiH, koncentracioni logori, pretvorba čitaj «pljačka», tajkunizacija i deindustrijalizacija zemlje, itd.)

PRILOG

Projekti istraživanja (prijedlozi)

Postoji potreba da se temeljito znanstveno obradi srpski etnikum u Republici Hrvatskoj. Takva potreba proizlazi iz više razloga, od kojih ističemo samo neke:

1. Srbi u Hrvatskoj su stoljetni narod na ovim prostorima.
2. Dosada je izostala sustavna znanstvena, interdisciplinarna obrada prošlosti i sadašnjosti srpskog naroda na ovim prostorima.
3. Postoje brojne predrasude i stereotipi o Srbima u Hrvatskoj, a u novije vrijeme zasnovanih na blasfemičnoj osnovi.
4. Malo su ili nikako poznati u široj javnosti doprinosi Srba povijesti Hrvatske, napose u kulturi, umjetnosti, povijesti, znanosti, i specifično kroz srpsko podrijetlo mnogih istaknutih hrvatskih ličnosti iz raznih oblasti političkog i kulturnog života. Istraživački projekti u ovom poglavlju, predloženi za financiranje raznim institucijama u Hrvatskoj, prije svega tadašnjem Ministarstvu za nauku i prosvjetu i SKD «Prosvjeta» u razdoblju 1993.–97., ilustracija su mnogih nastojanja da se ova potreba barem djelomično zadovolji i da se jednom započne sustavno raditi na ovom području.

Polazeći od navedenih potreba, razradio sam više idejnih i izvedbenih projekata istraživanja srpskog etnikuma u Republici Hrvatskoj. Prezentirat ću u sažetom obliku samo neke od tih projekata, to jest samo neke njihove bitne dijelove.

Socio-ekonomske osnove života srpske ruralne populacije u Hrvatskoj od konca 19. stoljeća

Sadržaj i opseg istraživanja odredit će raspoloživa i izvorna istražena građa, te materijalne mogućnosti neposrednog istraživanja na terenu. Usmjerenost istraživanja bit će u pravcu tri domene života: a) socio-demografski, b) socio-ekonomski i c) socio-kulturni.

a) Svako istraživanje ove vrste mora početi od kretanja ukupnog stanovništva. Zatim slijede analitički postupci analize bioloških stopa, a iza toga, u pravilu, analiza porodice, braka, domaćinstva, gospodarstva, naselja, mreže naselja i, najzad, gravitacijskih središta. U pravilu, iza toga slijede analitički pokazatelji o pokretljivosti: socijalnoj, prostornoj, horizontalnoj, vertikalnoj, kako u interruralnim prostorima, tako i drugim pravcima, uključujući i emigracione tokove, procese i trendove.

b) Socio-ekonomska analiza mora se temeljiti na analizi podloge života, tj. agrarnoj strukturi po svim oblicima, od sastava zemljišta, do napučenosti, odnosno sjetvenom rasporedu, zatim sastavu stočnog fonda, vrsti i oblicima sredstava rada, karakteristikama stambenog i gospodarskog fonda, stanju zajedničkih institucija i karakteristikama infrastrukture zajedničkog života.

c) Pošto se radi o klasičnom seljaštvu, u prvoj fazi nužno je analizirati širenje pismenosti i skolarizaciju općenito, zatim društveni život, te institucije kulture, zatim religijski život i njegove institucije. U tome treba posebno izučavati običajno pravo, običajne norme i zajednička etno-kulturna obilježja vezana uz životne cikluse pojedinaca i zajednica, npr. rođenje, ženidba,

udaja, krštenje, kumstvo, prijateljstvo, mobe, sijela, prela, zabave, igre, slave, gozbe, sajmovi, dočeci, ispraćaji, sahrane, obredi itd.

U prijedlogu projekta razrađena je dinamika istraživanja, metodološki pristup i potrebna sredstva i kadrovi.

Preliminarna idejna skica projekta istraživanja demografskih procesa i promjena struktura srpskog stanovništva u Hrvatskoj u razdoblju 1941. – 1996.

Ovaj složeni projekat iziskuje temeljitu interdisciplinarnu analizu svih relevantnih dokumenata, građe i sekundarnih izvora vezanih uz kretanje i izmjene struktura srpskog stanovništva u Hrvatskoj u posljednjih više od 50 godina. Nažalost, ova građa faktički nigdje ne postoji izdvojeno. Nigdje nema posebne statističke građe. Sve se mora na osnovi posebnih postupaka i metodoloških pristupa istražiti, izdvojiti i preračunavati. Na primjer, nigdje nisu iskazane reproduktivne stope, socijalne strukture, migratorna kretanja, egzodus iz sela i poljoprivrede. Sve je to iskazivano za sveukupno stanovništvo svakog prostora pojedinačno i stanovništvo Hrvatske.

Srbi su bili raspoređeni disperzno u 1 107 naselja različitih tipova. Bili su gotovo u stalnom trendu minorizacije. Imali su brojne okrnjene porodične strukture u poraću. U posljednjih pola stoljeća imali su tragična mehanička zadiranja u populaciono stablo.

Srpski korpus bio je strašno pogođen, posebno u pojedinim područjima, rasnim zakonima tj. masovnom eksterminacijom (1941.– 45.) – izgonima i prekrštavanjem – i najzad sada (1991. – 95.) golemim stradanjima i izgonima većine stanovništva.

U posljednjih pet godina srpsko stanovništvo u Hrvatskoj svedeno je od nekad 12% učešća u ukupnom stanovništvu Hrvatske na oko 2 – 5%. Stotine sela je opustjelo i razoreno zanavijek. To opominje i nameće nuždu naučne istine o njima.

U idejnoj skici razrađeni su: predmet, sadržaj, ciljevi i metode istraživanja kao i organizacijske, kadrovske i financijske pretpostavke za njegovu izvedbu.⁽⁶³⁾

⁽⁶³⁾ Projekt predložen Centru za kulturu i historiju Srba u Hrvatskoj pri SKD «Prosvjeta».

Skica istraživanja: diskriminacija Srba u Hrvatskoj (1990. – 1999.)

Sama diskriminacija po definiciji užeg pojma sadrži u sebi razlikovanje ili razlučivanje (latinski *discriminare* = razlučivati, dijeliti), a u širem društvenom značenju taj pojam znači obespravljavanje ili ograničavanje prava ponašanja pojedinca ili cijelih grupa u okviru neke uže ili šire političke zajednice.

Prema tome, diskriminacija može biti nacionalna, socijalna, vjerska, spolna, dobna i dr. Ili sveopća diskriminacija. Srbi su po svom diskriminiranom položaju pod ovim posljednjim, jer ih se optužuje za zločin kolektivne krivnje. Zbog toga su postali *corpus separatum*.

Naime, provodi se ideologija *koliko ih gdje može biti*, i u tom smislu kada se govori o Srbima postoji sveopća diskriminacija.

Svaka diskriminacija ima svoju ideologiju: začetnike, ideologe, nosioce, propagatore i izvršioce. Kad je diskriminacija sveopća – totalna, istraživanje mora biti kompleksno. Ono je složenije, ukoliko je ideologija snažnija, a praksa duža i sistematičnija.

Ako je latencija antagonizama sveopća, uključujući i srazove rata, insistiranje na historijskoj mržnji, ili do «istrage vaša ili naše», onda je nužna kompleksna analiza ovog fenomena i svih oblika u kojima se diskriminacija manifestira. Pošto je diskriminacija izraz implikacija rata, nužna je interdisciplinarna analiza sveukupnih događanja.

Samo sagledavanjem faktičnog stanja i dubljom analizom može se sagledati opseg i sadržaj istraživanja. Ovdje dajemo samo neke natuknice.

Uvodno je potrebno povijesno kontekstualizirati srpski etnikum u Hrvatskoj. To znači deskribirati pojavu Srba u ovim prostorima, naseljenje i stacioniranje, osvajanje zemljišta; sve njihove posebnosti: jezik, vjera, obredi, uloge i dr. U središtu analize moraju biti:

- ideologija konflikta i njene implikacije,
- ideologija rata i njene implikacije (zločinci i zločini, pogibije, nestali, progoni, povratak, obnova, etnička distanca, izmirenje),
- ideologija kolektivne krivnje i pragmatična strana njezine aplikacije na sudbinu pojedinca (neprocesuiranje konkretnih zločina, ne traganje za nestalim, nasrtaji na život, na dobra, dokidanje građanskih prava, nejednaka aplikacija zakonskih normi u odnosu na prava manjina, vlasništva, socijalnog statusa i dr.).

Izvori analize su normativistika, sekundarni izvori, masovni mediji, statistička građa i dr. Oni se nalaze u pisanoj građi državnih institucija vezanih uz zakone, podzakonska akta, uredbe i, najzad, naputke. Pošto je primjena zakona dokaz (ne)tolerancije, (ne)demokratičnosti, to je potrebno vidjeti izvore u autentičnosti i njihovu aplikaciju u praksi. Slično je s masovnim medijima, emitiranim sadržajima pokreta, partija, institucija. Naročitu pažnju treba obratiti na izmirenje, obnovu, povratak, školovanje, zapošljavanje, kulturnu autonomnost, socijalna primanja, vjerska i druga nacionalna prava, npr. simbolika i sl.

Jedini izvor su emitirani sadržaji oficijelnih institucija koji sadrže primarnu građu za analizu zakonodavne osnove.

Drugi su izvor nevladine organizacije, njihova dokumentacija koja prati sve oblike, forme i načine diskriminacije.

Treći izvor su sadržaji i dokumentacije srpskih organizacija u Hrvatskoj.

U skici istraživanja razrađeni su ciljevi i metode istraživanja kao i organizacijske, kadrovske i financijske pretpostavke za njegovu izvedbu.

Idejna skica istraživanja ratnih implikacija razaranja ruralnih prostora u Republici Hrvatskoj

Ovaj rat je bio maksimalno destruktivan. Ništa mu nije bilo sveto – ni ljudi, ni građevine, ni institucije, niti priroda. U središtu mu je bilo etničko čišćenje, pa je uništavanje bilo sveopće u zatiranju tragova etniciteta. Rat je predugo trajao, što je povećalo implikacije direktnih razaranja i prirodnih kalanja. Ishod rata još uvijek je neizvjestan, osim činjenice što će završiti kao najveći zločin 20. stoljeća. Mnogi će milenijnski naseljeni aglomerati postati pustinja iza «spaljene zemlje».

Naša ruralna naselja su raznolika, heterogena i heteronomna po svojim tipovima i modelima. Ona su mnogobrojna. Neravnomjerno raspoređena u prostoru, brojna sela, selišta, zaseoci, majuri, sokaci i usamljena kućišta imaju različite stupnjeve (ne)razvijenosti i insuficijentnosti.

Od preko 6 500 naselja naše Republike većinu naselja čine naselja tzv. historijskog trenutka. U doba tranzicije nastupilo je njihovo nestajanje «gašenjem ognjišta». Raspoređena su većinom u brdsko-planinskim prostorima, krasu, priobalju, otocima i udaljena od komunikacija i gravitirajućih središta. Njihovu nerazvijenost razarala je nefunkcionalna industrijalizacija i urbanizacija na račun sela i poljoprivrede. Ratna razaranja su dodatni mehanički udar historijski neodgovornog postupka prema neimarskom naseljeđu materijalne i duhovne kulture sela i poljoprivrede. Neoprostiv zločin. Zbog tih činjenica nužan je znanstveno utemeljen pristup: što, kako i na koji način obnavljati. Tim prije što je neizvjesna repatrijacija – cinično nazvana «humano preseljenje», a još je neizvjesnija budućnost novokoloniziranih.

Sastojao bi se od istraživanja stupnja (ne)razvijenosti prema tipu i

modelu naselja i stupnja razorenosti. Samo tako bi se mogla sagledati mogućnost i potreba obnove i revitalizacije života.

Poznato je da su preduga tranzicija od klasičnog ka modernom selu, preduga prvobitna akumulacija na račun sela i poljoprivrede, te deagrarizacija bez presedana, razorili demografske strukture s nesagledivim implikacijama. Poremećene su spolnodobne strukture. Nastupila je senilizacija sela i poljoprivrede i masovno širenje tzv. socijalnog ugara. Destruirana je porodica. Razorena je sinkrazija domaćinstva i gospodarstva kao proizvođačke i potrošačke jedinice. Devitaliziran je život sela. Brže je razarana kreativna tradicija nego što su stvarani moderni obrasci. Rat je ovoj historijskoj neodgovornosti udario brutalni pečat razaranjem svega.

Zbog tih činilaca nužna je temeljita generacijska analiza sociodemografskih struktura: biogenetskih stopa, spolnodobne strukture i obrazovne strukture.

U idejnoj skici također su razrađeni ciljevi i metode istraživanja kao i organizacijske, kadrovske i financijske pretpostavke za njegovu izvedbu.

Korespondencija vezana uz projekte istraživanja

I. Pismo/poziv na suradnju (prijedlog)

Dragi prijatelju i sunarodnjače,⁽⁶⁴⁾

obraćamo Vam se s dva polazna stajališta: prvo, da Vas informiramo i, drugo, da Vas animiramo za suradnju. Nad Srbima je u Republici Hrvatskoj, našoj vjekovnoj postojbini, izvršen historijski zločin. Mnogi su ubijeni bez procesuiranja, mnogi nestali, a većina iz gradova protjerana. Gotovo svi iz ruralnih naselja su protjerani. Još uvijek veći broj odlazi nego što se vraća. Brojni antropogeni sadržaji na putu su da budu zatrti. Građevinski objekti, gospodarski i stambeni su devastirani, opljačkani, toponimi prenominirani, zatire se onomastika. Mnogi su rodovi ugasili, nestala prezimena, bilo u Drugom svjetskom ratu, ili u ovom. Ostalo je stotine naselja kao pustinja, da je tu nekada bio život. Svaki od nas ima zavičaj, rodno selo, ulicu ili grad. Srbi su iščupani iz korijena. Naše je nasljeđe po primagenituri. I Vama pripada alikvotni dio očevine, bilo u nekretnini ili «parčeta Zemljine kugle», i Vaše djedovine. Sve je dovedeno u pitanje. Stanje je tako da niti ga možeš oplakati, ali ni opisati bez naučnih analitičkih pristupa.

Dakle, opseg i sadržaj zločina na nekad zajedničkom prostoru moguće je sagledati jedino naučnom metodologijom i pomnim istraživanjem. U tom smislu formirali smo naučni centar pri tradicionalnom Srpskom kulturnom društvu «Prosvjeta». Imamo vlastiti prostor, kadrove, skromnu opremu i goleme planove. Nadamo se, a kaže se da nada posljednja umire, da niti jedan Srbin, ma gdje bio, ne smije biti ravnodušan prema sudbini svojih nevinih suplemenika i prema

---

⁽⁶⁴⁾ Cirkularno pismo brojnim pojedincima i institucijama u zemlji i inozemstvu.

svojoj djedovini. Jer, time otklanja i ravnodušnost prema sebi i svojoj personalnoj autonomnosti.

Naši su planovi golemi, pa i konkretni problemi također. Uglavnom da ne dozvolimo zaborav, nestanak tolikog broja ljudi i brojnih kulturno-historijskih institucionalnih i zavičajnih antropogenih sadržaja.

Pored brojnih konkretnih pomoći repatrijacije Srba, radimo i neke konkretne naučne projekte. Npr. hoćemo da sagledamo sekularne demografske trendove srpskog stanovništva po naseljima u Republici Hrvatskoj. Na srpskom stablu očituju se dvije strašne mehaničke usjekline. Da bi sagledali svu širinu sudbine naroda hoćemo da utvrdimo njihovu pojavu na ovim prostorima, njihove biodemografske, ekonomske, socio-kulturne, etnografske i druge karakteristike i obilježja. U tu svrhu angažirali smo najjemenitnije stručnjake iz raznorodnih područja nauke. Tek onda bi prešli na konkretnu demografsku analizu od 1940. do 1997. Očekujemo i Vašu suradnju ili pomoć. Radimo pod geslom: da nema suvišnih Srba, niti prava zanemarivanja njihovog prostora. Vaša pomoć može biti višestruka i raznolika, npr. da opišete Srbe u tuđini, kako su se snašli, kako žive, u kom obliku gaje tradiciju i u kom opsegu su asimilirani ili građanski zahvaćeni akulturacijom. Vi ste sin te sudbine u tuđini. Zatim da opišete sudbinu svojeg kraja gdje ste ponikli ili, najzad, sponzorirate, odnosno financijski potpomognete neke od ovih konkretnih ili, po vlastitom izboru izabranih, tematskih cjelina.

Želimo naglasiti da od naše odgovornosti, interesa, angažiranosti i organiziranosti ovisi što će biti zabilježeno, sačuvano, objašnjeno za nas same i za generacije koje dolaze. Važno je da se zna što se zbilo, kako se zbilo i koje posljedice donosi. Taj posao nije lak ni jednostavan, ali je snažna moralna obveza historijskog duha prema korijenima našeg podrijetla, prema materijalnoj i duhovnoj kulturi, časti i ponosu naših pređa. To nas makar kao čuvare grobova sili i prisiljava po zakonu nužde da ne gledajući žrtvu sačuvamo i otmemo od zaborava za historiju što se sačuvati može. Mi smo narod pisane kulture i moramo ostaviti pisane tragove. Prema tome, učinite što bi naši pređi rekli «rodu glas» i odužite se na onaj način koji Vam se čini najproduktivniji. Što god učinili u deskripciji sudbine svoje, svoga

kraja bit ćemo Vam vječno zahvalni. Prema tome, molimo Vas da ne iznevjerite naša nadanja i da nam pružite mogućnosti da učinimo što još učiniti možemo i što treba svaki odgovorni da u ovakvim trenucima čini.

II. dr. Đuri Zatezalu

Kao što Ti je poznato, naš je projekt jedinstvena cjelina. Međutim, on će imati brojne segmente naglašenih opsega i sadržaja. Po mojem saznanju Tvoja tematska cjelina je, na neki način, najvažnija, jer ona je korektiv trenda, bio on sekularni ili polusekularni. U njemu će biti izraženi oblici mehaničkog zadiranja u demografski korpus, genocid i njegove implikacije, razaranje prostora i srpskih sadržaja. Zbog toga smatram da je nužno najprije utvrditi polazne osnove i stvoriti trendove. Na putu smo da je to, navodno, već urađeno od jedne grupe koja je, navodno, pripremljena za štampanje u četiri toma. I da li ćemo uopće dobiti.

Međutim, svi elementi vezani uz demografske promjene moraju imati teorijske prolegomene i kritičke opservacije na tzv. paradigme sa smetlišta historije kao podloge za pogrome i druge antihumane radnje. Npr. pojmove: Vlasi, unijaćenje, onemogućavanje crkvenog i prosvjetnog života, zatim razne aluzije suprotne historijskim činjenicama, prijelnje (*Srbe na vrbe*), progoni, pokrštavanje i slično. Nekad su to bile pojedinačne aluzije, nekad sublitarne aluzije, zatim kompletne teorijske koncepcije, formiranje grupa, partija, pokreta i, najzad, države pod tim intencijama. Drugi svjetski rat i ovaj posljednji moraju biti utemeljeni teorijski i faktografski deskribirani.

Prvi interval, ako smo se oko njega složili, 1940. – 1945., mora imati jasno polazište, provjerenu statističku obradu i utemeljene kritičke opservacije jer će biti sigurno pod lupom stručne i društvene javnosti. Od toga ne smijemo strahovati ni zazirati.

Drugi interval, 1945. – 1948., u kojem se trend minorizacije Srba nastavlja, ali na drugi način, morat će imati, pored statistike, obrazložene diskriminacione krivulje cijelog prostora: spora obnova, kolonizacija, zanemarenost, zaostajanje infrastrukture, dakle, kao suvišni

ljudi i suvišni prostori. Tu će trebati pratiti brojne sekundarne izvore, planove i programe, odluke i drugo.

Treći interval, dakle zvanični cenzus, 1948. – 1953. i dalje, imat će već predloške zakonitog zaostajanja u tim prostorima:

- odlazak vitalnih kontigenata u škole drugog i trećeg stupnja iz prostora, i iz sela i poljoprivrede;
- usporena skolarizacija, slaba institucionalna mreža, zaostajanje infrastrukture u svim sferama (elektrifikaciji, saobraćaju, komunalijama, masovnim medijima i sl); istovremeno sve podređeno politici i negativnoj selekciji kadrova na štetu srpskog identiteta.

U kasnijim intervalima, 1961., 1971., 1981. i 1991. strukture su već toliko zanemarene da su vitalni kontingenti izagnani i zamire život, gase se ognjišta, dominiraju staračka domaćinstva, širi se tzv. socijalni ugar i ne izrasta nijedna propulzivna institucija ili grana zapošljavanja na lokalnim prostorima.

Unatoč tome, ipak svako razdoblje ima svoja specifična obilježja u razaranju demografskog korpusa do zaključnog tzv. demografskog sloma. Zbog toga ćemo morati vršiti temeljitu analizu spolno-dobnih, obrazovnih i socijalnih struktura srpskog stanovništva, zaostajanja institucionalne mreže, spori razvoj gravitacijskih centara i nepovezanost mreže naselja. Iz toga će se morati dobiti spoznaja strateškog poimanja «suvišnih ljudi i suvišnih prostora». Uočivši te činjenice ja sam nešto pokušao samoilustrativno da radim za naselja oko Petrove gore za simpozij u Topuskom. Nešto slično moramo raditi za sva područja srpske naseljenosti samo šire, svestranije i s više aspekata.

Posljednji interval, 1991. – 1996., moramo statistički temeljito iskazati. Polazište nam je cenzus 1991. godine. Iza toga slijedi izgon iz gradova putem raznih šikaniranja (ispitivanje lojalnosti, otpuštanje s posla, istraga o oružju, zavjereništvo, remetilački činoci, nasilje pojedinaca, grupa, institucija i svi oblici izгона, otimačine, pljačke, ubojstva do najnovijih vremena). Što se tiče Krajine, prelomni je 5. kolovoz. To je corpus separatum. On mora imati utemeljenu analizu medija, sekundarnih izvora, strategije, pripreme, čini izvođenja i posljedica ostvarenja strategije, za zapadnu Slavoniju posebno, a za Krajinu posebno. To znači ne samo da ćemo morati vršiti analizu

sadržaja štampe, masovnih medija, objavljenih studija, nego i jedan dio logistike, uključujući i razne naredbe, zapovijedi MUP-a, ministarstava i slično. Morat ćemo upoznati sve koncentracione logore i sve forme i oblike onemogućavanja povratka (nacionalizacija cijelog prostora, zakona o raspolaganju sa srpskom imovinom, naredbi za kolonizaciju, širinu koloniziranosti, prostore itd.).

Posebni je problem onemogućavanje povratka u sferi osobnih dokumenata, razbijanja porodica, onemogućavanja stečenih prava, devastiranje prostora, uzurpacija posjeda i svi oni oblici o kojima ima obilna pravna, socijalna i druga zakonodavna dokumentacija u SDF- u, u saborskim odlukama, u službama nevladinih organizacija itd.

Kao što vidiš, moramo izvršiti temeljitu analizu statističkih, sekundarnih i drugih izvora kako bi mogli pristupiti zasnovano kao neposrednom istraživanju. Ideologije, aluzije, masovni mediji i drugi posrednici intelektualnog zločina prethodile su masovnoj opciji za tzv. konačno rješenje srpskog pitanja. (*Ne jedan iz Hrvatske nego svi!, Pod zemlju ili van zemlje!, Mrtav Srbin, najbolji Srbin!*, i ni iznimno procesuiranje konkretnih dokazanih zločina.)

Molim, kolega, da shvatiš ovo kao deskriptivne i dobronamjerne napomene na kojima ćemo na osnovu Tvojih brojnih spoznaja i konkretnih primjera zasnivati svaku širu i segmentiranu analizu, bilo za pojave, bilo za područja. Nadam se da nećemo tu, za nauku značajnu fazu, smjeti ispustiti. Zbog toga ćemo odgovorno istraživati i, ako treba, dnevno se konzultirati uvažavajući činjenice i naše mogućnosti njihovih spoznaja i opisa.

Želeći Ti puni uspjeh, pozdrav.

III. dr. Dragi Roksandiću

Poštovani kolega Roksandiću,

dobili smo demografski projekt *Promjena demografskih struktura srpskog stanovništva u Hrvatskoj od 1940. do 1996.* Pošto Srbi u Hrvatskoj nisu od jučer, nego od neke davnine, potrebno je izraditi kontekst njihove pojave i značaja. Kad sam pristao da rukovodim ovim projektom, predložio sam opis konteksta do vremena istraživa-

nja. Naime, takva flagrantna zadiranja u demografsko stablo i osnove materijalnog i duhovnog života nečim su uzrokovane. Zbog toga sam sugerirao višestranu utemeljenu deskripciju fenomena pojave Srba u ovom prostoru, njihove uloge i značaja, zatim ekonomiju življenja, biodemografska, etnografska, sociokulturna i druga obilježja. U tu svrhu obavljam razgovore s brojnim pojedincima. Npr. Alicom Wertheimer Baletić, Mirjanom Gross, Reneom Lovrenčićem, Ivom Bancem, Vladimirom Stipetićem, Mladenom Klemenčićem, Sanjom Lazarević, Dunjom Rihtman, Ivom Danonom, Ivom Nejašmićem, Đurom Zatezalom, Stipom Šuvarom i drugima.

Vaša analiza u dužini od dva arka čini mi se posebno značajna. A kako Vam je to faktografski, tematsko-analitički i na drugi način u središtu interesa, to ne bi zatijevalo poseban napor. Stoga Vas molim da prihvatite učešće u projektu da bismo stvorili osnove za izvornu i znanstveno validnu analizu novih demografskih promjena. Riječ je o povijesnom zločinu s nesagledivim implikacijama. Pošto će to sve biti predmet i pod lupom javnosti, društvene i naučne, želim odgovorno i znanstveno utemeljeno pristupiti problemu. Vaš bi se odnos regulirao ugovorno s obzirom na vrijeme, sadržaj i ugovorne financijske obligacije. To bi trebalo uraditi kao prolegomenu za prvu fazu. Naime, projekt je trogodišnji i zamišljen je u tri faze.

Prva faza sadržavala bi pripremu istraživanja, izradu metodologije, izradu selektivne bibliografije, analizu konteksta pojave Srba i njihove uloge i značaja u ovom prostoru.

Druga faza sastojala bi se od neposrednog istraživanja, analize statističke građe, sekundarnih izvora i drugih fakata.

Treća faza sačinjavala bi konačno oblikovanje znanstvenog izvještaja i priprema za publikaciju.

Očekujući Vaš odgovor, pozdrav.

Preliminarni prijedlog izdavanja edicije: «Bijela knjiga o povijesnom zločinu u Republici Hrvatskoj»

Deskripcija prolongirane krize – ekonomske, socijalne, zakonodavne, financijske, političke, partijske i moralne:

- pojava pokreta HDZ-a i SDS-a te drugih stranaka;
- oživljavanje neporažene ideologije ustaštva i četništva;
- entropija SK-a – kolaps, kongresi;
- ustavna kriza i formalno dogovaranje;
- eskalacija nacionalizma, insistiranje na historijskoj mržnji i izazivanje krize institucija;
- ideologija ratnog razrješenja krize;
- zlokobni eksperiment izlaska iz krize etnobanditizmom;
- secesija i kovanje rata;
- tiranija jačeg i zloraba JNA;
- uloga svijeta (OUN, Zapad);
- uloga inteligencije – izdaja klerika;
- uloga crkava – katoličke i pravoslavne;
- mediji u falsificiranju javnog mnijenja;
- pojava paradržave i države, te naoružavanje naroda;
- strategija i taktika rata;
- falsifikacija historije u etničkom čišćenju;
- represije u državi i paradržavi prema drugom etnicitetu, generalne sumnje (otpuštanja s posla u sudstvu, upravi, školstvu, medijima) i rastakanje lokalnih društava represijom i ubijanjem;
- divinizacija države i vođe i razaranje društva;
- represija države, mitomanstvo i ideologija;
- pokreti fetišizacije krvi i tla;
- mitomanstvo poželjnog društva – oblici revanšizma;

- eskalacija paradržavnih instituta – HOP, HOS i samovolja pojedinaca;
- uloga medija u kovanju rata;
- jezični nacionalizam i izmjena nomenklatura nazivlja (neoustaštvo), surovosti represije (zastašivanje, prijetnje, premlaćivanje, hapšenje, nestajanje ljudi, ubijanje, sabirni logori, psihoze, masovni izgoni), otpuštanje s posla, iznuđivanje lojalnosti, proganjenje sudaca, policajaca, upravnih službenika, novinara, učitelja, direktora, rukovodilaca, poslovođa i najzad činovnika i radnika drugih nacija;
- brutaliteti rata (prema pojedincu, skupinama, institucijama, imovini, svetinjama);
- rat protiv drugog – «drugi je pakao» – tiranija jačeg;
- implikacije tzv. četničko-ustaškog sindroma;
- varijacije strategije i taktike u etničkom čišćenju;
- državni i paradržavni organi u zločinu;
- odmazde i brutaliteti zločinom;
- varijacije intelektualnih zločina (linč, prokazivanje) – pret hodnice konkretnom zločinu izmišljanjem fakata;
- sudbine ljudi, institucija, regija;
- uloge protektivnih snaga: UNPROFOR-a, UNCRO-a i diplomacije;
- pojave nevladinih organizacija i organizacija civilnog društva (HHO, građanski odbori, forumi, «Homo», «Prosvjeta» i dr);
- prenominacije toponima, nacionaliteta;
- kulturocid, knjigocid;
- rijetki pojedinci i neutralne institucije;
- licemjerje vlasti;
- ozakonjivanje diskriminacije oktroiranjem zakona;
- uzurpativno pravo kao primijenjeno pravo;
- *Bljesak* i *Oluja* – zločini u toku i poslije;
- nacionalizacija prostora Krajine oktroiranjem zakona;
- oktroiranje mira: Dayton, Erdut;
- zakoni o prostoru novooslobođenih krajeva;
- egzodus i teorije o samoizgonu;

- varijacije zločina;
- naseljavanje i uvlašćivanje u «očišćene» prostore;
- mirna integracija i zakonska diskriminacija;
- licemjerje vlasti u persistenciji etničkog čišćenja;
- fakticitet de iure i de facto stanja;
- ljudski i institucionalni faktor Srba;
- razranje i entropija;
- stanje prostora, naselja i ljudi;
- političke igre i dogovaranja;
- diskriminacija i degradacija vlastitog prava i međunarodnih obligacija;
- povijesni muzej zločina na otvorenom;
- neizvjesnost prostora i ljudi;
- špekulacije o prenamjeni prostora;
- onemogućavanje povratka u gradove.

Napomena: svuda gdje je to moguće uključiti statističke pokazatelje.

Zaključni dio knjige mora imati numeričke vrijednosti stanja u prostoru nekad i sada, npr. biostope (natalitet, mortalitet, morbiditet, nupcijalitet i suicid). Socio-ekonomske strukture odnosa prisutnog stanovništva nekad i sad, ekonomska obilježja resursa nekad i sad, stambeni objekti, gospodarski, institucionalni, agrarne karakteristike. Također, društveno življenje nekad i sad, o kvalitetu života, npr. raspored institucija, natalitet i sl.

Iz svega bi se mogle sagledati evidentne implikacije etničkog čišćenja, praktično nestajanje jednog etnosa ili preostalog izloženog nasilnoj asimilaciji i diskriminaciji. Pošto nalogodavci ne progone izvršitelje jer bi morali sebe progoniti, pripadnici drugog etnosa postaju klasični corpus separatum. To je razumljivo jer se pošlo od paradigme da je genocid korisna stvar za popravljavanje povijesti i ostvarenje države, pa niti jedna cijena za to nije prevelika. Zato se neodgovorno žrtvuje više od 10% ukupnog stanovništva i četvrtina teritorija.

Res publica nije moguća kao nacionalna država.

P o g l a v l j e II.
NEDOVRŠENI RAT

OSTVARIVANJE CILJEVA RATA

Iako znam stotine detalja kao svjedok vremena, pa i tisuće finesa kako se Jugoslavija raspadala, «nestajala», «umirala», «odumirala»⁽⁶⁵⁾ i doživljavala «disoluciju» kao arbitražni pojam «razdruživanja», ne znam zašto je nestajala u «ognju i krvi» bratoubilačkog, građanskog rata. Prostudirao sam priručnu biblioteku knjiga i nigdje nisam mogao naći kauzalno i argumentirano obrazloženo, zašto je do rata došlo, zbog čega je bio tako zvjerski i divljački okrutan, dugo trajao i završio oktroiranim nedovršenim mirom. Zašto je posijano toliko razarajuće mržnje do «istrage vaše i naše», da izmirenje dalje traje kao nedovršeni rat «duha nemoralne politike». Naročito je teško to objasniti nekim obaviještenim i nama naklonjenim strancima, koji su nas čak uzimali za primjer tolerantnosti, a nikako različito objasniti od kuda takvo razarajuće divljaštvo – najveće poslije Drugog svjetskog rata – upravo na ovim prostorima.

Sve što sam kao svjedok vremena, a kasnije kao arhivista za historiju radničkog pokreta, pa i tragičnim iskustvom porodice i zavičaja, spoznao o ustaško-četničkom sindromu na ovom prostoru, čini mi se, da nije ni sjena onoga što su «nastaše» i «početnici, četnici začetnici» iznjedrili i učinili kao sljednici kvislinga na ovome prostoru. Taj apsurd me kao svjedoka vremena prosto proganja do nesаницe.

Mislili smo svi «četnici i ustaše bijahu neuki, nepismeni seljaci, inducirani, plaćeni, naoružavani i prisiljavani od okupatora *zavadi pa vladaj*». Međutim «nastaše i četnici, početnici, začetnici», kao sljednici neporažene ideologije ustaško-četničkog sindroma, sada su nakon skoro pola stoljeća, dolazili iz država i institucija, koje su bile bliže Europi, nego što su sadašnje nove države pojedinačno. Tu uključu-

---

⁽⁶⁵⁾ Dejan Jović, *Jugoslavija, Država koja je odumrla*, Prometej, Zagreb, 2003.

jem i Sloveniju kao članicu Europske Unije, jer je socijalna osjetljivost, sigurnost, sloboda, tolerancija pa i demokratičnost bila mnogo veća, nego što ga današnje države pojedinačno prakticiraju.⁽⁶⁶⁾ Reče mi jedan obični seljak: «Bio si siguran da zanočiš pod svakim trnom, i kada propadaš bilo je sigurno da nećeš propasti. A sada nisi siguran ni iza blindiranih vrata, a ni banke nisu sigurne».

Ne mogu niti želim tragati za casus belli. Mogu samo, bez velikih pretenzija, opisivati karakteristike prolongirane krize u predvečerje rata.

Dinamika našeg društvenog razvoja bila je izuzetna. Da navedem samo najmarkantnije primjere. Provedene su dvije agrarne reforme, skoro kompletna nacionalizacija privatnog sektora, osim u agraru. Izvršena je velika kolonizacija seljaštva. Provedeno je sedam teritorijalno, političko-administrativnih podjela prostora. Istovremeno izvršeno je oko 17 reformi gradova, te oko 65 reformi privrednog sektora. Imali smo procese deagrarizacije bez presedana. Provedena je kompletna skolarizacija mlađih naraštaja. Stope rasta bile su visoke, a u nekim prostorima najviše na svijetu (Slovenija i Hrvatska). Izvršeno je nekoliko ustavnih reformi među kojima je bila najznačajnija ona iz 1974. godine, kako za značaj demokratizacije društva tako kasnije kao pravna podloga za razdruživanje. Bilo je to vrijeme najproduktivnije generacije na ovom prostoru, čije nas je stvaralaštvo u najkraćem roku osposobilo za prelazak iz agrarnog s najzaostalijim seljaštvom, u industrijsko društvo. Te su generacije udarale temelje svim modernim institucijama modernog života. U Europi nema primjera da su neke nacionalne zajednice u tako kratkom razdoblju poboljšale kvalitetu života i prolongirale srednje očekivanje života za skoro 20 godina.

Međutim, nakon birokratizacije ideologiziranog društva, s krizom samoupravljanja, postepeno je dolazilo do pandemične krize sustava koji se pretvorio u svoju protivuriječenost, potonuvši na kraju u bezumlje građanskog rata sa svekolikim dugoročnim posljedicama od kojih ćemo neke kasnije naznačiti.

⁽⁶⁶⁾ Samoupravljanje i po ideji i po dobrom dijelu prakse «podjela siromaštva» stvorilo je temelje za praktično vježbanje demokracije na ovim prostorima, po tome će ući u povijest.

U okviru krize političkog sustava, posebno je bila značajna i pogubna kriza Saveza komunista, kao jedine političke stranke u državi. Velikim omasovljavanjem SK se pretvorio u svojevrsni pokret za razvoj sustava samoupravljanja, ali s krizom tog sustava i on sam se počeo podvajati i propadati.

Prolongirana društvena kriza

O jugoslavenskoj društvenoj, predratnoj krizi, održano je mnogo rasprava i debata, napisano više analiza i knjiga, međutim uzalud. Analitičari su čak stigmativno prozvani «krizolozima». Naime, iako je kriza rano uočena zbog monopolnog položaja Saveza komunista i mitomanstvom prožetog ideologiziranog društva, priznanje o postojanju krize društva je negirano i odgađano. Zbog toga se ona postepeno pretvarala od ekonomske, dakle privredne u političku i sveopću kulturnu krizu sustava. Postala je tako svestrana da se pretvorila u pandemiju općeg propadanja. Padale su stope rasta, opadala kvaliteta života, širilo se nezadovoljstvo, inflacija je rasla, standard je rapidno opadao. To se već počelo biološki ogledati u «kalanju» demografskog stabla, skraćivanju srednjeg očekivanja života, poremećaju bioloških stopa, smjerovima migratornog kretanja od unutarnjih izrazito prema vanjskim – bijegom «trbuhom za kruhom». Industrijalizacija zemlje bila je surova s preko 2 milijuna i 400 tisuća invalida rada. Imali smo deagrarizaciju bez presedana s naglim pražnjenjem sela. Prvobitna akumulacija na račun sela i poljoprivrede trajala je dugo. Nerobni priliv radnika iz inozemstva postaje predmet rasprava, spekulacija, licitacija. Takve su se polemike «krizologa» pretvorile umjesto u imanentnu kritiku, u cijepanje prostora na «jug i sjever». I to s naglaskom «što južnije to tužnije». Tu dinamičnu polemiku više razarajuću nego stvaralačku, zbog monopola mitomanstva ideologija, zahvatili su različiti apsurdni nadmetanja. Započelo je nacionalističko licitiranje do klasičnih oblika rasizma. Nije nedostajalo vehemencija. Npr. ovi sa sjevera urlali su «mi smo razvijeniji», «pametniji», «inteligentniji», «superiorniji», «kulturniji», «civiliziraniji». To će reći ovi drugi su bili sve suprotno, pa su se branili mitomanstvom u ime vladajuće ideolo-

gije, «revolucije», «radničke klase», «društvenog vlasništva», «samoupravljanja», «bratstva i jedinstva», i marksizma u ime staljinizma. Dok je sve to trajalo i razaralo društvo, entropija je zahvatila cijeli prostor i činila svoje. U posljednjih deset godina zaposleno je preko milijun i pol radnika, a produktivnost je ostala ista. Broj nezaposlenih dosegao je preko 800 tisuća. Sustav se počeo rastakati. Financijska disciplina stubokom propadati. Način odlučivanja kolebati. Policentrični etatizam dovodio je u pitanje sva dotadašnja načela centralnog vladanja putem «demokratskog centralizma». Republičke partije su se podržavale s naglašenim tokovima nacionalizma. Počelo je i tu nadmetanje tko koga «vara», «izrabluje», «pljačka». Iako se još svi zaklinju u socijalizam, samoupravljanje i druge motive do zaključno bratstva i jedinstva, svaki svoga subašu «pozivaše na nacionalno osvješćenje». U centralnim komitetima odvijaju se klupske debate. Rezignacija i beznađe uzelo je takvog maha da je neki, od očito duboko rezigniranih intelektualaca, izišao s izjavom za strane medije o stanju duha u nas: «Nebo je tako visoko, Bog daleko, a Libanon tako blizu». U Libanonu je bjesnio građanski rat. Svi su graknuli da je to zloguka blasfemija, da smo mi razumni ljudi, sigurni, bratstvo i jedinstvo, povijesno iskustvo i «najzad ništa nas ne može iznenaditi». Međutim, sve je to bilo uzalud. Tamo gdje je vladajuća ideologija odstupala, crkva se temeljito ubacivala kao i druge nacionalističke pošasti.

Neki radikalni kritičari tragali su za suštinom uzroka takvog stanja. Tako učeni Branko Horvat pišući o tome kaže: «Sve više dolazim do zaključka da u osnovi krivicu za ovu krizu i za ne nalaženje izlaza iz krize snose ne jugoslovenski političari nego jugoslovenski intelektualci, koji su u svojoj funkciji intelektualaca u suvremenom društvu potpuno zakazali» (vidjeti *Naše teme*, 4-5, 1997., str. 327). Ova konstatacija je bila više nego točna i bila je povod jednog posebnog sastanka o ulozi inteligencije. Tu sam se vehementnim nastupom izložio golemoj nevolji. Vehementno, neobrazloženim tvrdnjama: da inteligencija ne postoji kao društvene grupa, da je ideologizirana, korumpirana, neuka i u krajnjoj konzenkvenciji nacionalistička, bliža je rasizmu nego socijalizmu, kao skorojevička neuka, opasna, jer joj je kama «svijetlo oružje». Svi su me «otpisali» osim profesora Rudija Supeka s kojim sam o tome mnogo raspravljao i koji je pokušao mnoge od ovih vehementnih tvrdnji obrazložiti.

Kako nauka nije ovdje sama sebi sudac, ni tada ni sada, monopol politike razarao je društvo do temelja. Kasnije su mnogi intelektualci iznosili snažnu argumentaciju odvojenosti politike od stvarnosti koja je rastače. Tako akademik J. Županov, inače sociolog, na osnovu empirijskih spoznaja, dolazi do saznanja da postoji «partnerstvo», neka vrsta prećutne koalicije, između upravljača i radnika, među kojima postoji međuovisnost. Profesor Ž. Puhovski krizu je sveo na stanje «entropije» i izišao s tezom «da Jugoslavija više nije subjekt svoga raspadanja».⁽⁶⁷⁾ Izazva golemu buku. Neki su tumačili da inflacija uskoro može doseći 1 000%. Takva stvarnost i takvi argumenti mnogih analitičara, ekonomista, sociologa i drugih prisilili su vladajuću elitu da osnuje tzv. «Krajgerovu komisiju»⁽⁶⁸⁾ od različitih stručnjaka, s ciljem da se iznađe i objelodani pravo rješenje društvene krize. Bila je to tipična tzv. «Churchillova komisija» – kad želiš nešto zabašuriti «formiraj komisiju».

Radio sam u društveno-ekonomskoj, ili kako sam je ja nazivao sociologijskoj komisiji. Pružila mi se jedinstvena prilika da u timu učeničkih, i uz državne financirane subvencije, vidim «kao na dlanu» kako propadamo. Znao sam u jednom danu stići u tri republike. Obilazio sam agrarne «gorostase», «pikove», zadruge, brojna naselja gdje smo imali timove istraživača. Vidio sam dio tržišne ekonomije, moderno poslovanje sa zatvorenim ciklusima proizvodnje, modernu tehnologiju ali i velike kontraste, ralo i moderne traktore i kombajne, prezađuzenost motičarske poljoprivrede i zatvorene cikluse proizvodnje. Ali i obilje drugih kontrasta, početke privatizacije, eksploataciju, varanje, laganje, zakidanje na vezi i kvaliteti, otimanje zemlje putem komasacije i istovremeno javašluk i nered, bespravlje, nezaslužno bogaćenje i siromašenje, jer je bila prihvaćena deviza legalnog postojanja tzv. «korisnih malverzacija». Dakle, gledajući sustav iznutra bio sam duboko uvjeren da ga treba iz temelja mijenjati. To stajalište zauzeli su i ostali sociolozi, nezavisno jedan od drugog, jer ih je na to nagonila empirijska građa na terenu. Međutim, sadržaj zajedničkog

⁽⁶⁷⁾ Vidjeti: *Quo vadis, Jugoslavijo?*, Naprijed, Zagreb, u redakciji Marjana Korošića i maestralnim priložima suprilnih tematskih cjelina.

⁽⁶⁸⁾ O radu te i sličnih «nižeg ranga» komisija postoji obilje materijala. Vidjeti: arhiv CK i arhiv nekadašnjeg Instituta za historiju radničkog pokreta (Beograd, Zagreb).

izvještaja o stanju društva, viđen očima sociologa, vladajući nisu prihvatili, niti dozvolili da dođe do njegovog objavljivanja.

To nas je toliko rastužilo, pa i razgoropadilo, da smo napravili demarš kod Kire Gligorova. A on nam je lapidarno uzvratio: «Slažem se s vama, ali o tome ja ne odlučujem. Ja sam među vama momentalno samo primus inter pares». «Nismo se zadovoljili s tim, ali kolektivno ništa više nismo poduzimali. Međutim, osobno sam se kao dugogodišnji suradnik, pa i prijatelj Stipe Šuvara, odlučio na demarš kod njega kao predsjednika predsjedništva CKJ. Za taj demarš sam se «dobro naoružao». Uzeo sam pet tomova *Čovjek i sistem* što ih je proizvela jedna grupa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, zatim sve separate sociologa po republikama. Rukopis jedne grupe autora koja je kasnije izašla u redkciji Marjana Korošića: *Quo vadis, Jugoslavijo?*; zatim jednu briljantnu kritičku analizu staljinizma poljskog filozofa Kolakowskog, neke tekstove «praksisovaca». Markirao sam glavna mjesta, odnio Stipi Šuvaru u «bazu», gdje su kadrovi iz Hrvatske odsjedali u Beogradu. Iako rezigniran, ugnjavio sam ga brojnim primjerima, da nikakav naučni socijalizam ovdje nije moguć, dok traju staljinizam i nacionalizam paralelno. Naglasim mu značaj «ili socijalizam ili barbarstvo» i «da nema socijalizma bez demokracije i demokracije bez socijalizma». Jer to je bila suština poruka iz materijala koje sam mu donio. Raspravljali smo satima, gledali citate, polemizirali. Kad sam mu predstavio tekst akademika Eugena Pusića sa suptilnom analizom statistike života i rada Saveza komunista po republikama, trendove mišljenja i odluke, preporuke i drugo, Stipe se skoro prenerazio. Podvukao sam mu zaključak Pusića. U zaključku Pusić kaže: «U svakom slučaju, nacionalna mobilizacija, koja se upravo odvija, ako ne bude na vrijeme podvrgnuta kontroli u svim narodima, otime odvijanje budućih zbivanja u Jugoslaviji svakom racionalnom predviđanju.» (*Quo vadis, Jugoslavijo?*, str. 136). Zatim mu navedem citate Tarasa Kermanauera o zazivanju «zajedničke vjerske akcije»; Šetinca: *O dva tipa političke kulture*; Bučarevu Slovensku demokratsku zvezu. U Sloveniji je već bio formiran seljački savez, pokret za zaštitu okoline, pokret za zaštitu prirode, pokret mira, pokret za civilno društvo, pokret za novu duhovnost. A u Srbiji orgijanje Miloševićeve tzv. «antibirokratske revolucije» razaralo je društvo,

a također u Sloveniji militantno glasilo *Mladina*. Ranije zatomljene crkve, izmirile su se sa svojim avetima. Obavještajne službe su već bile vidljive na svakom koraku. Pluralizmi su bili već u ozbiljnom začetku. Većina već poznaje plan američkog stratega Brzezinskog «kako treba rastočiti Jugoslaviju predstavljeno sociolozima».⁽⁶⁹⁾ Nakon dugog vremena i rasprava ostavim Šuvara, ali na kraju na izlazu zaključim: «Zar ne vidiš da smo pred građanskom kolizijom. Pomisli i ti kad god na Libanon». Doista Stipe je, ali očito već kasno, na dvadesetoj sjednici Centralnog komiteta u siječnju 1989.godine izjavio: «Jugoslavija je pred alternativom ili prvo, socijalistički pluralizam, reforme, otvaranje prema Europi i svijetu, ili drugo, monopol jedne partije, unitarizam i centralizam, povratak staljinizmu».⁽⁷⁰⁾ Te misli prenijele su sve svjetske agencije, ali ipak sve je to bilo prekasno. Militantni nacionalizam, anarhija, policentrični etatizam, slizivanje partijskih rukovodstava s rigidnim nacionalistima, započeli su histeriju mržnje do paroksizma. Svaki od ovih pokreta nalazio je po kojeg «patrona» u svijetu, a svaki od patrona po kojeg «kućkinog sina» među nama. Mora se priznati komunisti su započeli da ruše svoje djelo i ideale. Najprije su nasrnuli na antifašističku tradiciju, počeli su i oni sudjelovati u osnivanju partija i pokreta paramilitarnih jedinica. Nastupilo je stanje zova: «Na oružje!», «Ubij drugoga!»; «Jebeš Srbina koji ima kravu, a nema pušku», «Jebeš Hrvata koji ima kravu, a nema strojnicu», «Moja dežela». Počelo je stigmatiziranje i prokazivanje Jugoslavije kao «tamnice naroda», «doba mraka», pijemontska pozicija Srbije «pobjednice u ratu, a poražene u miru».⁽⁷¹⁾ Histerična mržnja, falsifikacija povijesti, uzašašće četničko-ustaškog sindroma, negacija antifašizma, započeli su svoj trijumfalni pohod. Javile su se antibiološke teorije o barbarogenosti i genocidnosti jednih, a uzvišenosti drugih. Negirala se heraldika, gazile insignije, prokazivala tradicija drugog i homogenizirala «nacionalna i etnička izabranost». To je bio najviši cilj: «negirati drugog i uzdizati sebe». Plemena su bila pripremana za skalpiranje drugih suplemenika. Odjedanput je domaći auto *yugo*, uzimam

⁽⁶⁹⁾ Vidjeti: Dara Janeković, *Crni as i dvije grlice*, vlastito izdanje u suizdanju JIB-a, Zagreb, 2003., jedinstvena opsežna studija o gašenju Jugoslavije.

⁽⁷⁰⁾ Vidjeti *Vjesnik*, 31.I.1989.

⁽⁷¹⁾ Stipe Šuvar, *Hrvatski karusel*, drugo izdanje, Razlog, Zagreb, 2004.

to kao primjer, izgubio *y* u prokazivanju Jugoslavije i postao *ugo*. Ustaško-četnički simboli, krunica i kukasti križ premrežili su prostor. No kako ni to ne bi dovoljno kao razvijena «kućna radinost», svi posegnuše za povijesnim stigmama Židova i počеше ih lijepiti drugima. Nisu vješane žute trake na rukavima drugih, ali su visjele u zraku. Kada ni to ne bi dovoljno započe raskoljničko zatiranje i razaranje simbola, monumenata i dr., pod vidom antikomunističke histerije, najprije nasrnuše na antifašističke spomenike. Dok je ovo započelo, naš učeni profesor Rudi Supek, osnivač moderne sociologije na ovim prostorima, pripadnik francuskog pokreta otpora i logoraš, izjavi: «Započela je kontrarevolucija». Kad sam mu donio 300 fotografija razorenih spomenika na temu antifašizma, uputio je protestno pismo međunarodnoj konfederaciji veterana u Parizu. Pledirao je da se kod nas ljevičari moraju okupljati za stvaranje mirotvornih pokreta. Nažalost uzalud. No kako je svaka disidencija i secesija našla sponzora u svijetu, iz svijeta jurnuše politički i ekonomski emigranti. Povećaše svoj utjecaj tajne službe, sve s pokličima kao kad se u rimskom senatu klicalo: «Dakle, Jugoslaviju treba razoriti!» Pošto je mržnja već razvijena do paroksizma, svi započеше formirati paramilitarne jedinice u borbi protiv «boljševizma», «staljinizma», «komunizma» i to pruži šansu nekadašnjim komunistima, staljinistima da svoju ideološku propagandu pretvore u kompletnu nacionalističku ratnu propagandu. Nacionalist postaje sada «avangarda». Ljudi se započеше odricati svojih uloga, svojeg identiteta i počеше naglašavati da su oduvijek «prezirali i podrivali taj sistem». Odjednom komunisti, revni bukači, počеше u isti glas s notornim nacionalistima, zagrizlim šovinistima, kvislinzima jurišati na život i institucije. Rasizma nije nedostajalo u toj kakofoniji suludih pokliča: «Rat!» Rat kao najgluplja alternativa.⁽⁷²⁾ Kako se faktički sve raspadalo, započеше neki polagati nadu u Jugoslavensku armiju za očuvanje integriteta Jugoslavije, a ona se praktično već raspala ili opredijelila na jednu stranu – za Miloševića. Svaki dan javljala se mogućnost državnog udara, no ništa od toga. Drilana prema vanjskom neprijatelju, neosposobljena za obranu unutarnjeg integriteta, razorena nacionalizmom i pijemontskom ulogom Srbije, kao najbrojnije nacionalne zajednice, započela je svoj

⁽⁷²⁾ Nebojša Popov, *Zbornik radova: Druga strana rata*, Republika, Beograd, 1998.

zlokobni pohod. «Svi Srbi u jednoj državi», paralelno obrana srpstva i Jugoslavije postade zlokobna. Tenkovi krenuše na Vukovar. A tamo je već bilo etničkog nasilja, nasrtaja na ljude i institucije.⁽⁷³⁾

Ne ulazeći u finese i detalje bilo je očito da je rat dogovoren, uglavnom za podjelu BiH. Slovenija je već bila «otpisana», etniciteti su već bili homogenizirani, Jugoslavenska armija se opredijelila za Miloševića, započela je naoružavati Srbe u Hrvatskoj i Bosni. Već je bila predviđena i kolateralna šteta – žrtva Srba u Hrvatskoj i posavskih Hrvata.

Ovdje ne želim niti je potrebno opisivati prirodu rata i raspad Jugoslavije, jer o tome, kako rekoh, postoje biblioteke knjiga, a i prethodni tekstovi o tome svjedoče. Činjenica je da je rat temeljito pripremljen, dogovoren, a ne objavljen, da je u njega ugrađeno «etničko čišćenje» kao strateški cilj, da je bio građanski rat «krvi i tla», da su ga civili započeli, vodili, bili žrtve i zločinci i kada su uniforme nosili. Rat je predugo trajao i prožet je obiljem zločina i genocidnih radnji. Završio je oktroiranim, nedovršenim mirom a još uvijek traje duhom nemoralne politike, tihim ostvarivanjem ciljeva rata. Danas mu se još uvijek tepa kao «domovinskim», «otadžbinskim», dižu mu se monumenti, slave zločini i zločinci. Opstruira se međunarodni sud. Postajemo taoci najvećeg zločina i najvećih zločinaca klasičnog etno-banditizma. Kovači rata etablirani u invalidne države slave se kao junaci, heroji, oslobodioci, očevi nacija, javno skupljaju milodare za obranu osumnjičenih zločinaca, žrtve se drugih negiraju i prešućuju, a sa svojim se licitira. Za to morbidno stanje – golem broj ubijenih, ranjenih, nestalih, razorenih naselja, cijelih regija, otetih zavičaja, unesrećenih pojedinaca i cijelih razorenih porodica – praktično nigdje nema krivca.

Nijedna elita vlasti nije problematizirala ni osudila prirodu rata. Za najveći broj zločina i zločinaca manje-više svi znamo, manje-više oni su među nama, nekažnjeni. Dobar dio «vedri i oblaci» i paranoidno bukači za «našu stvar i naše unakaženo sveto ništa». Neki su di-

⁽⁷³⁾ O matrici rata vidjeti tri studije Jovana Mirića, *Demokracija i diskriminacija*, Zagreb, 1996.; *Demokracija u postkomunističkim društvima*, Zagreb, 1998.; *Zločin i kazna*, Zagreb, 2002.; sve u izdanju Srpskog kulturnog društva «Prosvjeta», Zagreb.

rektno okrvavili ruke, neki po zapovjednoj odgovornosti,⁽⁷⁴⁾ a najveći dio po intelektualnoj antiljudskoj propagandi, ostali su neprokazani i nekažnjeni. Tu leži sva nevolja golemog zločina rata, jer je svakom konktenom zločinu prethodio intelektualni zločin perom, izgovorenom riječju, slikom, kamerom, javnim nastupima u medijima i na sve druge načine javno se lagalo, falsificiralo, brukalo, kudilo i hvalilo, pljačkalo i otimalo, ubijalo i razaralo nekažnjeno. Samo djelomični uvid u selektivnu bibliografiju intelektualnih zločinaca na kojoj već godinama radim, nedvojbeno potvrđuje da sve nevolje leže u titularnoj antiljudskoj intrigantskoj kvazi-inteligenciji, koja to nije niti može biti, šovinista – rasista je u suštini anitčovjek, pa ne može biti intelektualac.

Konkretna ostvarivanja ciljeva rata

Nemam namjeru da detaljno opisujem sve konkretne ostvarene ciljeve rata, a najmanje njihove posljedice. Želim naznačiti samo one glavne, samo taksativno. Prvi cilj je bio da se rat dogodi. Tome je bilo sve podređeno. Nikada u suvremenoj historiji nije potegnuto toliko «povijesnog pamćenja» kao «zlopamćenja» za osvetu nad drugim na ovim prostorima, kao u ovom ratu. Sve je to teklo spontano, organizirano histerijom nacionalističke mržnje. Skoro godinu dana Srbi su marširali u tu svrhu ispod «Lazarovih moštiju» i crkvenih litija, a Hrvati ispod insignija znanih i neznanih kneževa i kraljeva i banskog repa. Gotovo svi su crkveni prelati kao vampiri isplivali, pripasavali i posvećivali oružje, širili nacionalističku teologiju. Odjednom i sam Bog postao je «Hrvatina» i to sa simbolom «U» i krunicom, ili «Srbenda» ispod šljive ranke s kokardom i mrtvačkom glavom. A «hrvatska kultura» i «srpsko junaštvo» (Krlježa) podignuti su u nebesa. A tek državotvornost, pa suverenost, pa svoj na svome, pa vlastita lisnica u vlastitom džepu i puška na vlastitom ramenu. Braća Muslimani odjednom postadoše «Turci», «balije», «preobraćenici», sad više ili isključivo srpskog, a sad više ili isključivo hrvatskog podrijetla. Pa

⁽⁷⁴⁾ *Zapovjedna odgovornost*, HHO, Zagreb, 2003.

se onda ističaše branitelji kršćanstva, predziđe kršćanstva, bitke protiv inovjeraca, trijumf Srba kao «pijemonteza». U tom galimatijašu i kakofoniji sve jedan drugome radili o glavi. Kako ovdje nikada ništa nije riješeno bez trećega bi pozvana arbitraža. Započeše razna dogovaranja pod okriljem UN-a. Ali nigdje i nikada ni jedan dogovor ne bi ostvaren. Jer, povijest ovih prostora stvaraju, pišu glupi političari, a ostvaruje se preko još glupljih generala. Da bi to postigli sada započеше proizvoditi generale kao na tekućoj vrpici: od legionara, šofera, vodoinstalatera, dokazanih ubojica, kriminalnih recidivista. Raspustiše zatvore, formiraše legije smrti, paradržavne dželate i onda krenuše u pohod na jadni narod. Tu je bit agresije. Započeše kršenje običaja i ratnog prava, Ženevske konvencije i drugih normi, jer građanski rat ne priznaje nikakva pravila. Jedan me haški istražitelj pitao: «Kako se to dogodilo da su vaši časnici u ovome ratu slični kao jaje jajetu, kao neka *greška prirode?*» U nemogućnosti da mu odgovorim što sve nosi naša violentna narav i hajdučki mentalitet rezignirano dodam: «Vojska je učeni institut za ubijanje kojim vlada podoficirski moral». «Rat je sam po sebi zločin, a okolnosti ga samo oblikuju – deformiraju».⁽⁷⁵⁾ Dakle nataloženo je toliko mržnje, zlobe, nečasti i nemorala i za generacije koje dolaze. To se najbolje ogleda po udžbenicima, kako se opisuje i glorificira «naše viđenje rata» i licitiranje s našim žrtvama i prokazivanje drugoga. A matrica rata bila je i ostaje ista.

Drugo. Kada se rat dogodio, iako kovači rata nisu mogli njime vladati, jer to u građanskom ratu nikome nije uspjelo, oni su ga usmjeravali kao rat «krvi i tla», provodili kao etno-banditizam. Svi su stvarali paramilitarne jedinice, svi su kršili norme ratovanja, svi su otvarali koncentracione logore, primjenjivali azijsku torturu, razarali kulturu življenja, toponomastiku, onomastiku, katastar, oduzimali i pljačkali dobra,⁽⁷⁶⁾ nekažnjeno. Istovremeno onemogućavali mirotnove pokrete i antiratna zalaganja.

Da bi generalni strateški ciljevi dobili neku prirodnu spontanu organiziranost, agresivni začetnici stvarali su paramilitarne guber-

⁽⁷⁵⁾ *Rat i ljudska prava na prostoru bivše Jugoslavije, Dokumenti*, Antiratna kampanja Hrvatske, Zagreb, 1993.

⁽⁷⁶⁾ *Deložacije u Republici Hrvatskoj (pravni, etički i socijalni aspekti)*, HHO, Zagreb, 2. i 3. studeni 1994.

nije, Srbi Krajinu i Republiku Srpsku, a Hrvati Herceg Bosnu. Ovi su sljedbenici, huškani, organizirani i naoružavani, provodili rigidno etničko čišćenje u svojim koncentracionim logorima, izmišljali sve oblike tortura koje rat poznaje i praktično ih primjenjivali. U jednom trenutku preko 70% teritorije Bosne našlo se pod srpskom okupacijom za potrebe uvećanja Srbije a u Hrvatskoj oko 1/3 teritorija pod SAO Krajinom. Prostori su do temelja etnički očišćeni od ne-Srba. Podijeljeno Sarajevo tri godine je masakrirano pred očima domaće i svjetske javnosti. Došlo je čak do masovnog genocida u Srebrenici.

Po istoj matrici masakriran je Mostar u Herceg Bosni, Stolac od Hrvata i neki drugi aglomerati. Na kartama su se crtale granice uvećane buduće Srbije i Hrvatske. To su činili intelektualci koji i danas «vedre i oblače» nekažnjeno kao intelektualci zločinci. Imaju sve titule, služe kao savjetnici, sve teče nekažnjeno i neprokazano.

Dok je «raja» gubila glavu, voljeni neprijatelji i protivnici – Tuđman i Milošević – su se pedesetak puta dogovarali o konačnoj podjeli Bosne, o kolateralnoj šteti, itd. Neki kažu i dnevno telefonski komunicirali. Istovremeno trajala je uraganska propaganda «ubij Turčina», «uništi baliju». Neki novinari, ministri, generali izrekli su najbjednije izmišljotine, laži, govore mržnje, a neki kvazi titularni intelektualci osramotili su struke, pozive i zanimanja, sijući histeriju mržnje nekažnjeno. Za aneksiju nekih dijelova Bosne (Kladuša, Cazinska krajina) bila je stvorena «Abdićeva gubernija» – rat Muslimana protiv Muslimana. Ovaj slučaj me se kao humanitarca UNHCR-a posebno dojmio jer su se tukli ljudi do istrebljenja iste vjere i nacionalnog uvjerenja. Ali oni su bili službena oaza šverca, trgovine oružjem, gorivom i droge, pranja novca i svih ratnih poroka. Gledao sam svojim očima kako iz Hrvatske dolaze cisterne, iskravaju gorivo i kroz posebne otvore ukrcavaju oružje i municiju. Gledao sam kako se pogađaju i cjenkaju za iznajmljivanje tenkova, topova, granata i municije krajišnici s «Abdićevcima». Ali sam gledao i drugu ciničnu, tragičnu stranu rata, kada se na ratnoj liniji Kupe, koja dijeli Hrvatsku od paramilitarnog krajiškog prostora zaraćene strane učestalo dozivaju: «Ustaše, imate li piva i cigareta, evo svježih pečenih janjaca na ražnju». Kad bi bila izvršena naturalna razmjena slijedio je drugi zov: «Čedo, četnici, sada malo zapucajte, inače će nas poslati u Bosnu pa će nestati naše trgovine». Tragično je to, što su to bili ljudi iz istog kraja, istog mentaliteta,

istih običaja, životnih okolnosti, a sad su se za račun elita vlasti zločinački istrebljivali i razarali, ili prisvajali dobra drugih bez milosti, nekažnjeno.

Treće. Kada je rat završio oktroiranim Daytonskim sporazumom nastupilo je stanje ni mira ni rata. Mržnja je dobila samo druge oblike, direktna i kolateralna šteta je bila ogromna, SAO Krajina je razorena i žrtvovana, stanovništvo protjerano, a posavska naselja zbog potreba tzv. «koridora» također razorena i uništena. Hrvatsko stanovništvo u Bosni je praktično svedeno na manjinu, a sada hoće posebni entitet. Nedovršeni mir teče nemoralom tekuće politike pod sloganom: «Oduzeli ste rat ali ne i mogućnost mržnje». Dakle, stvorene su države pravno neuređene, posijana mržnja.⁽⁷⁷⁾ Od kovača rata i nosioca zločina etablirala se elita koja društvo nastoji pretvoriti u nešto kao normalno, ali je ono pod teretom golemog nekažnjelog povijesnog zločina.

Posljedice rata

Posljedice rata su goleme. Bit će prenesene i za 22. stoljeće.⁽⁷⁸⁾ One su nesagledive, bez posebnih istraživanja, pa ćemo ih samo naznačiti po nekim elementima. Napominjem rat je dovršen, nedovršenim mirom. Raspad Jugoslavije još uvijek traje. Crna Gora je ostvarila samostalnost kao posljednja od republika bivše Jugoslavije, a Kosovo kao autonomna oblast nalazi se pod protektorom UN-a. Očito je da će i ono uskoro postati samostalna država. Dakle, cijelo balkansko područje kao potkontinent ostaje pod nadzorom Europe kao neuralgična geostrateška točka bremenita svim opasnostima. Osiromašena u subkolonijalnom položaju, u praktičnoj nemogućnosti da sama može naći izlaza, ili zbog nesposobnosti elita vlasti ili zbog globalizirajućih trendovima otetih privrednih, prirodnih i ljudskih resursa (jeftine radne snage). Pa ipak stvorene su samostalne države na

⁽⁷⁷⁾ Vidjeti studiju: Branko Horvat, *Kakvu državu imamo, a kakvu državu trebamo*, Prometej, Zagreb, 2002.

⁽⁷⁸⁾ Boris Rašeta, *Oluja nad Hrvatskom: kronika jednog «slučaja»*, Zagreb, 2003. i Factum, Beograd, 2003.

manjem ili većem zločinu. Najprije je nastala Slovenija. Neki kažu «operetnim ratom». Međutim, nije tako. Sad se spominju upravo na tim prostorima prvi ratni zločini. Neki spominju pogibije oko 150 golobradih ročnika, neki od njih su bili javno strijeljani bez suda kao zarobljenici. Iako nema države iznad jednog jedinog nevinog života i Slovenci su u svom nabujalom nacionalizmu na «tujce». Dakle «dežela», dignuta je iznad života i smrti drugih. Još se vuku repovi nekoliko tisuća «izbrisanih». Da ne spominjemo druge goleme žrtve i antiljudska postupanja. Osim toga, Slovenija se bogatila na račun rata u Hrvatskoj i BiH prodajom zarobljenog oružja, posredovanjem i proliferacijom oružja raznih švercera oružja, droge (Balkanska ruta), pranjem novca i drugim oblicima, npr. probijanjem embarga. Nikada nigdje nisu ni pokušali arbitrirati za izmirenje, što zvuči apsurdno, u najmanju ruku je veoma tužno. I danas ima brojne otvorene probleme oko «sukcesije», socijalnog osiguranja, brojne probleme s Hrvatskom: granice, Krško, štediša Ljubljanske banke, socijalna davanja, vlasnički problemi, probleme iz socijalnog osiguranja i slično. Pa ipak ekonomski se odmakla, uključila se u Europu, sačuvala je neke građanske vrijednosti. Međutim, pokidala je sve veze kulturnog kruga, osim golog trgovanja. I ona prokazuje Jugoslaviju, a zaboravlja da i sama nikad ne bi postojala, naročito u ovom obliku, uostalom kao i drugi, bez Jugoslavije. Pa ipak Slovenija je jedina sačuvala izvornu antifašističku tradiciju, kao civilizacijsku tekovinu. Sačuvala je većinu institucija, naslijeđeno zakonodavstvo, teritorijalnu podjelu, veći dio starih kadrova i priličnu financijsku disciplinu. Nije podanički paranoidno slušala Međunarodni monetarni fond, nije vršila neproduktivnu pretvorbu, privatizaciju društvenog u privatni sektor. Održala je kontinuitet razvoja. Nažalost, ima neodgovornu desnicu, koja ustrajava na neriješenim problemima sa susjedima na neodgovoran način. Ona je najčistija jednonacionalna država. Dakle, čini ju jedna nacija, jedinstven teritorij, jedan jezik, jedno pismo, jedna religija, a formalno su priznate druge religije i dva manjinska jezika nacionalnih manjina (talijanske i mađarske). Za sad je jedina ušla u Europsku Uniju, najrazvijenija je, vrši maksimalnu ekonomsku ekspanziju na nekada zajednički prostor, dok su drugi oblici suradnje subminimalni. Pokidala je kulturni krug, ima otvorene granične probleme, jaku desnicu, a morske granice mjeri «na litre mora».

Hrvatska je ostvarila jedinstvenu nacionalnu državu uz goleme i nepotrebne žrtve. Čista je nacionalna država, čitaj nacionalistička i ksenofobična.⁽⁷⁹⁾ Dakle, jedan jezik, jedno pismo, više religija s privilegiranom katoličkom crkvom. Više je stradala unutarnjim nacionalističkim i pretvorbenim razaranjem nego samim ratom, jer je s prvim razorila 173 teritorija poslije rata, da se Srbi ne vrate. Ne želi da problematizira građansku stranu rata. Doživjela je kompletnu deindustrializaciju pretvorbom – pljačkom stoljeća. Živi u stanju entropije. Prevelika joj je vanjska i unutarnja zaduženost. Broj aktivnih izjednačen je s brojem umirovljenika i nezaposlenih. Ima najkonzervativniju elitu vlasti. Korumpirana je, da neki tvrde da u njoj «mafija ima svoju državu». Nacionalisti drže sve institucije. Provela je kompletnu negaciju antifašizma, kompletni kulturocid, knjigocid, brisanje memorije. Negirala je kontinuitet razvoja. Ubija se bijegom iz geostrateškog prostora Balkana. Kulturni krug do temelja je pokidan.⁽⁸⁰⁾ Susjedska međuzavisnost i komplementarnost čini joj se suvišnom. Dokida povijesne vrijednosti suživota, kidajući porodične i genetske povezanosti. Ideološkim, političkim i kulturološkim bukačenjem svud su «naj», najstariji, najkulturniji, najkatoličkiji, najsportskiji, najljepši, najseksualniji sve do rasizma i ksenofobije. Taj zanos i patosom prožeti patriotizam proknjižava u udžbenicima, literaturi, masovnim medijima, a zbog entropije društvenog razvoja mlađi naraštaji žive i žele da žive negdje na Zapadu i u tom pravcu svaku priliku iskorištavaju, «gubi mozgove». Vodeće institucije – Akademija, Matica, sveučilišta – su konzervativna, pronacionalistički orijentirana. Podržavaju paradržavne strukture u BiH, onemogućavaju povratak prognanih Srba, ne priznaju agresiju na BiH.⁽⁸¹⁾ Negiraju žrtve nad drugim, a sa svojima licitiraju. Razvili su golemo nezasnovano rentijerstvo i tajkunizaciju privrede. Stvaraju posebne zaklade za alimentiranje osumnjičenih zločinaca. Opstruiraju Haški sud i progon osumnjičenih zločina. Nalaze se u stanju odobrene opcije integracije u Europu s obiljem otvorenih problema korumpiranog sudstva, zdravstva i privredne elite,

⁽⁷⁹⁾ *Tolerancijom protiv mržnje*, HHO za ljudska prava, Zagreb, 1997.

⁽⁸⁰⁾ HO Srbije za ljudska prava, *Srpsko hrvatski odnosi i problemi izbjeglica*, Beograd, 30. i 31. 01. 1997.

⁽⁸¹⁾ HHO za ljudska prava, *Dokumenti 1993.–2003.*, Zagreb, 2004.

vlasti u cjelini. Prezadužena je država. Precentralizirana je i provincijalizirana, budžetska potrošnja lokalnih zajednica je ispod 5%.

Bosna i Hercegovina ima formalno samostalnu državnost, ali nije ni država ni protektorat, jer je golema žrtva Srbije i Hrvatske. Nju sačinjava faktički (ne)jedinствен teritorij, a ustvari formalno јединствен, sastavljen od dva dijela – Federacije i Republike Srpske. Čine ju tri nacije: Bošnjaci, Srbi i Hrvati, tri jezika, tri religije i dva pisma. Prethodne institucije, većina gradova i sela su razoreni sa svom infrastrukturom. U jednom trenutku veća polovina stanovništva bila je u izgnanstvu. Ekonomija je u potpunosti razorena. Pritisnuta pretenzijama Hrvatske i Srbije, preko vladajućih nacionalističkih partija SDS-a i HDZ-a i drugih, nalazi se u beznađu. Ekonomski i kulturno propadaju. Pravno je nesređena, razorena nacionalistički, podrivana religijsko vjerskim incidentima, nalazi se u entropijskom beznađu. Njena žrtva niti je opomena vladajućim elitama vlasti niti agresivnim susjedima, ali ni međunarodnoj zajednici. Gubi golemo vrijeme u formalnim «ujdurmama», rastačući svoje kompletno demografsko stablo. Zahvaćena je heterogenim i heteronomnim demografskim nevoljama. Ima kadrovsku i biološku negativnu selekciju iz represivne nužde posljedica rata. Nema nikakvih planifikacionih osnova jer je nefunkcionalno teritorijalno politički razјedinjena. Ima koliziju između domicilnih i protektivnih vlasti. Sve to onemogućava održivi razvoj. Jedan mi učeni Bošnjak reče: «U Bosni nije u socijalnoj komi samo onaj tko ne živi od rada u Bosni i za Bosnu. U tom je fatalnost i Bosne i Bošnjaka». Dakle, ona više nije ni srpska, ni hrvatska, ni bošnjačka, ali ni «kopile» međunarodne zajednice. Kako je ničija i svačija ništa nije pošteđeno. Vegetirajući prostor se raubuje, arči, zanemaruje, uzaludno se troši vrijeme, jedva vegetirajući. Posljedice njenog stanja su neshvatljive. Ni Bošnjaci nisu nevini u obrani svojih prostora, činili su i sami zločine, a za neke su unajmlјivali «mudžahedine».

Savezna Republika Jugoslavija, kasnije Srbija i Crna Gora, čudo od entropijskog razaranja. Prostor je prožet tenzijama, s jedne strane opcija Crnogoraca «da istjeraju Srbe i Srbiju iz sebe» kao nekad «drugo oko u glavi», s druge strane posljedice represije – očita autonomnost Kosova koji se nalazi pod protektorom OUN; ali nije idilično stanje ni u Vojvodini ni u Sandžaku. Svatko vuče na svoju stranu, a pre-

ko stotinu različitih političkih partija ne mogu se složiti ni oko jednog jedinog problema. Parlament, vlast, institucije prožeti militantnim nacionalizmom, razaraju državu i društvo. Država je formalno centralizirana, a lokalne zajedice ekspropirane. Njihova budžetska potrošnja, ili ne postoji, ili je simbolična. U «koroti je neostvarenih ratnih ciljeva». «Druga Srbija» nikako da se uspravi. Ona se sastoji praktično sada od tri jezika, tri religije, dva pisma, kad tome dodamo velike skupine nacionalnih manjina (Mađari, Rumunji, Muslimani, Česi, pa i Hrvati) s probuđenim nacionalizmom, može se reći da kod njih sve vri kao u kotlu s heterogenim tenzijama. Doživjela je odmazdu NATO-ovim bombardiranjem kao «humanitarnim ratom», gdje se na jedan zločin i represiju odgovorilo još većim zločinom. Bombardiranjem Srbija je industrijski i infrastrukturno uništena, kao i prethodno dugim embargom i blokadom. Doživjela je kompletnu pauperizaciju svih struktura. Prožeta je nacionalizmom, uništenim trećim staležom, ojačanom desnicom, korupcijom, bespravljem, nalazi se u najnepovoljnijem položaju na ovom prostoru. Izgubila je golem broj najvitalnijih kontingenata. Neki procjenjuju preko 350 tisuća. Razrovan autokefalnom crnogorskom i makedonskom pravoslavnom crkvom, golemim brojem sekta i nekim čudnim pravoslavljem koje to nije, puna je beznađa. Žrtva je nekažnjelog vlastitog zločina.

Kosovo je pred kompletnim odcjepljenjem. Crkva kao stup države u laičkoj državi penetrira se u sve. Opire se ekumenizmu, a prožeta je misticizmom. Gubitkom četiri rata, ostrastilo je i ojačalo prijeteću desnicu, koja destabilizira cijeli prostor.

Makedonija zvanično je jedna nacija, samostalna država, ali sa skoro 30% Albanaca, pod teretom je nacionalizma, i to je prijeteća poluga stabilnosti države. Praktično niti jedinstvena, niti je vladajući jedan jezik, niti jedno pismo, niti jedna religija, a istovremeno jedna jedinstvena država. Nije joj ni teritorij kontrolirano jedinstven. Naročito kada dođe do osamostaljenja Kosova i pretenzija eventualno buduće «velike Albanije». Osim toga njoj Grčka osporava legitimitet imena, heraldike, zastave, a Bugari jezik, naciju, pa i pismo. Ona je osiromašena, ima uništene velike sisteme, pokidane veze s drugima, veliku nezaposlenost, ojačanu primitivnu desnicu. Puna je, također heterogenosti, beznađa i neizvjesnosti.

Posebne posljedice

Posljedice raspada Jugoslavije su mnogostrane, mnogoznačne i dugoročne. Naročito one ratne. Zbog toga nemam pretenziju da ih opisujem, iako su mi mnoge poznate do nekih tančina. Dakle, iako, da ponovim, znam kako se Jugoslavija raspadala u «ognju i krvi rata», nikako ne znam zbog čega tako i na tako divljački i bezobzirni način. Čak mogu reći da nisam ni nostalgičan što se raspala, jer pouzdano znam da sve propada što ne može opstati. Međutim, kao svjedok vremena, sudionik, pa ponegdje i arbitar, posljedice koje je raspad donio ne mogu bez osjećaja, tuge i bola pravilno ni sagledavati ni protumačiti, jer neke su takve naravi da su pogodile milijune pojedinaca; stotine tisuća tragičnih sudbina, popraćenih oceanima suza i neizlječivim traumama prelit će se i u 22. stoljeće.

Iza svih tih novonastalih država su golemi povijesni nekažnjeni zločini, osobito u nekim prostorima, a posebno u cijeloj BiH. Usmjerit ću se samo na one najizrazitije, konkretne zločine.

Preliminarno se može reći da je u ratu poginulo preko 160 tisuća ljudi. Neki govore da u pravilu na jednog poginulog dolazi dva puta toliko invalida, za sada ih je registrirano na svim prostorima nešto više od 100 tisuća. Očito bit će ih još. Približno toliko ima samohranih porodica, kao posljedica rata. Neki procjenjuju da je iza toga ostalo preko 90 tisuća malodobne siročadi. Međutim, mora da ih je i više. U jednom trenutku s cijelog teritorija bilo je između 4,5-5 milijuna izbjeglica. Do sada se povratilo samo 2/3. Nažalost ne u vlastiti zavičaj nego u prostore novo nastalih država. Razoreno je nekoliko stotina gradova i gradića i preko 5 tisuća seoskih naselja. Bez posla je ostalo po sadašnjim statistikama preko 4 milijuna radnika. U svim prostorima, osim Slovenije, kao posljedica rata, došlo je do deindustrijalizacije i uništenja trećeg staleža, pauperizacije, prebukiranja gradova i razbijanja seljaštva, te kadrovskih struktura.

Svi su imali pored direktnih gubitaka brojne indirektno gubitke, demografske, socijalne, kulturne i druge. Manje više svi su izvršili nefunkcionalnu teritorijalno političku podjelu. Bruto proizvod je svuda pao, osim u Sloveniji. Sveukupni vanjski dug država analitičari procjenjuju na preko 76 milijardi dolara. Unutrašnji još nitko nije

izračunao, ali on je skoro približan vanjskom. Ukupne ratne štete još nitko nije istražio.

Ogrezli u zločinu predstavnici elita vlasti, svjetovni i crkveni, osramoćeni pred svijetom, opstruiraju Međunarodni sud za ratne zločine, specijalno osnovan za ratne zločine ovog prostora. Dakle, formalno pravno ga priznaju, ponose se da su mu osnivači, a faktički ga osporavaju. Po toj osnovi međunarodnog zločina, pred licem međunarodne pravde nalazi se 141 lice (uključujući osuđene i one kojima se još sudi), a ostali su prepušteni domaćim sudovima. Svi smo taoci tih etničkih nacionalnih «heroja» – osumnjičenih zločinaca. Pored nas žive u miru nekažnjeni brojni zločinci, kao «mirni i neporočni dobri susjedi».⁽⁸²⁾

Svi su sa smetlišta povijesti potezali sve počasti. Posvuda je drugi postao pakao, i tog poroka nikako da se oslobodimo. Niskom kulturom broja licitiramo s vlastitim žrtvama iz drugog i ovog rata, druge žrtve negiramo, ne priznajemo, ne istražujemo, ne alimentiramo i tako danas mrtve i žive, ogrezli šovinisti zavađaju i, razaraju prostor do istrebljenja.

Svojedobno kao arhivar opsluživao sam Miroslava Krležu s dokumentima kada je pisao čuveno djelo *Zastave* i to građom iz radničkog pokreta (zeleni kadar, afera Diamantstein, prepiskom s Komiternom, arhivom časopisa *Pečat*, itd.). Oklijevajući dugo, ipak sam ga jednom priupitao: «Panegirički adorirate Titu u *Kumrovačkom nokturnu*, a na jednom mjestu kažete *ima svoju falangu*». A on će meni: «Znaš li koliko ima Jugoslavija stanovnika?» Odgovorim tadašnji broj. «A članova partije?» Mislim da ih je bilo preko milijun i trista. «Pa ovo je partijska država, ne bih želio živjeti poslije Tita». Zaista mi je time sve rečeno. Naime, kad se falanga raspala, kult zamro, birokratsko oktroirani sistem organizacije države i društva započeo se raspadati policentričnim etatizmom, čitaj staljinizmom, nacionalizmom i na kraju bezumnim ratom. Naročito to počinje poslije XIV. Kongresa SKJ. Ponavljam komunisti su pretvorili nacionaliste u avangardu ko-

⁽⁸²⁾ Sve numeričke vrijednosti posljedica rata, preuzeo sam iz *Feral Tribune*, 02. 06. 2006. Napominjem da su to samo aproksimativni brojevi čije će vrijednosti najvjerojatnije naknadnim istraživanjem uvećati.

jima su asistirali za razaranje Jugoslavije upravo jednim monstruoznim ratom.

Većina se sjeća kruženja kolektivnog rukovodstva, ispraznog dogovaranja, arbitraže međunarodnih pregovarača ratnog razaranja. U tome svemu inteligencija i masovni mediji osnovni su zločinci, temeljni pokretači, nosioci i sprovoditelji sjemena zla. Kako je partija (SK) imala infrastrukturu masovnih medija u svojim rukama, rastočena nacionalističkom ideologijom, sada je te medije zloupotrebljavala i korumpiranom šovinističkom inteligencijom uništavala državu i društvo i sve ljudske i civilizacijske tekovine koje su stvarane s golemim žrtvama i još golemijim naporima. Skoro pola stoljeća ideološki usmjeravani na ljubav, toleranciju, bratstvo, solidarnost itd. odjedanput smo postali opaki masovni razarajući zločinci jedni drugima. Tako da nije bilo smrti koje «drugom» nije bilo priušteno. Ponavljam, najprije smo uništili antifašističku tradiciju pomoću državnih i paradržavnih struktura, brisali memoriju, nasrtali na simbole i heraldiku, provodili kulturocid i onda nasrtali na gole živote nevinih ljudi ubijajući ih, pljačkajući i otimajući im sve vrijednosti. Uništene su mnoge svetinje, bogomolje, kulturne institucije, velika dobra, a da nigdje nema javnog kajanja, žali i opraštanja, te istinske naravi, i odgovornog suosjećanja. Ako se što takvog i pojavi, ono je iznuđeno kao licemjerje moralnog propadanja. Uništili smo treće staleže, građanske vrednote, pravnost koju smo postigli, solidarnost koja nam je konstitutivno nužna; pokidali kulturni krug «i strasno se zamrzili» do praktično «istrage vaše i naše»; oživjeli smo neporaženu ideologiju kvislinga i nemilosrdno primjenjivali njihovu već povijesno poznatu praksu. Etničkim čišćenjem, eufemistički nazvanim «humano preseljenje», razorili smo golema prostranstva progonom nevinih ljudi, otimanjem i zatiranjem zavičaja. Civilno društvo u nas je samo još u začetku. Sada je ono podržavljeno, teritorijalizirano, a otvoreni problemi nesaniranog prostora ostaju kao golema prijetnja. Svi oblici «osvete nacije», degradiranje manjina, obilježavaju državna ustrojstva kao nedovršene države. Jer, ljudska prava ovdje se na najneljudskiji način gaze, uništavaju i dokidaju. Ukoliko se ostvaruju, onda najvećim dijelom pod pritiskom međunarodnih organizacija ili uvjetovane opcije pridruživanja Europskoj Uniji, ali više deklarator-

no, nego praktički, više trenutno, nego trajno više na razini individualiteta, nego kolektiviteta.

Izmirenje nije ni organizirano ni formalizirano i, ponavljam, teče oktroiranim mirom nedovršenog rata s latentnim prijetnjama po različitim osnovama. Nužno nam je istinsko institucionalno izmirenje, jer praktično narodi nisu ratovali međusobno, nego su bili na to prisiljeni, mobilizirani, natjerani. U predvečerje rata u Jugoslaviji je bilo preko 800 tisuća mješovitih porodica i bar toliko kolateralnih srodnika. Broj potomaka iz tih porodica prelazio je preko 7 milijuna. Dodamo li tome toliki broj kolateralnih srodnika, pretežna većina jugoslavenskog stanovništva bila je u direktnom i indirektnom srodstvu. Poznata mi je tendencija smanjenja etničke distance. U nekim prostorima bila je maksimalna. Imali su skoro iste oltare (Islam Grčki), a tamo je zločin trijumfirao, da ih je jedan učeni promatrač gledajući razorenost prostora ocijenio kao «trogloditski život». Takvi su cijeli Ravni kotari u Hrvatskoj. Očiti je primjer za to Vukovar. Od 10 tisuća porodica, 7 tisuća bile su mješovite, a tamo je zločin destrukcije osvete nacija trijumfirao: ranjene su masakrirali.⁽⁸³⁾ Gledajući dokumentaciju UNPROFOR-a s Brankom Horvatom i Šuvarom ostaje mi u sjećanju lapidarna i rezignirana ocjena Šuvara: «Naši su političari nacionalisti – merak zločinci bez kajanja». Kako je teška i tužna spoznaja da i pored toga i tolikog zločina ti isti i dalje vladaju, biraju i bivaju izabrani. Zbog te činjenice nema istinskog izmirenja, kajanja i oprosta, jer bi se morali najprije sami sa sobom izmiriti, ali to ne mogu, jer nisu u sebi dosegli ni čovjeka, a onda ne mogu ni građanina. Upravo zbog toga smo svi poraženi sa svestranim dugoročnim posljedicama, i faktima i artefaktima, za milenijsko pamćenje. «Ratom spaljena zemlja.»⁽⁸⁴⁾ Doista istinsko izmirenje nema alternative!

(napisano 2006. godine)

⁽⁸³⁾ Svetozar Livada, *Etničko čišćenje zločin stoljeća*, drugo izdanje, Zagreb, 2002.

⁽⁸⁴⁾ Gajo Sekulić, *Individuum i naselje 1991. - otvoreno pismo protiv rata*, Sarajevo, 2006. Jedinstven primjer osude rata i predviđanja povijesnog zločina.

INSTITUCIONALNO ORGANIZIRANJE IZMIRENJA

Rat može započeti svaka budala. To su naše i učinile. Zloupotrebom svoga nacionalističkog pamćenja, pretvorenog u zlopamćenje, organizirali su neobjavljeni građanski rat. Normalno, na znanosti zasnovano historijsko pamćenje ne bi nikada bilo povod za rat među narodima bivše Jugoslavije. Naprotiv, toliko je pouka iz prošlosti za svaki narod, da bi normalno bilo razvijanje svekolike suradnje među narodima i traženje civilizacijskih načina za dalje afirmiranje i potvrđivanje identiteta svakog naroda ponaosob, na ovim prostorima. Zato pozivanje na tobože historijske korijene ovih najnovijih ratova među jugoslavenskim narodima je najobičnija izmišljotina opakih nacionalističkih lidera, koji su zloupotrijebili svoje nacionalističko pamćenje, pretvorivši ga u zlopamćenje i izazvali rat. Interesi, korist i potreba naroda za ratom nisu postojali, ali su nacionalističkom mobilizacijom natjerani u rat. Tragedija: narod od «elite» stradao. Podloga mu bijaše da su etniciteti krivo raspoređeni, da su opljačkani. Eufemizmom «preseljenje naroda» započeo je rat «krvi i tla», sa svim oblicima etnobanditizma, genocidnih radnji i azijske torture. Trijumfirala je tiranija jačeg. Posebno pljačka, kao imanentni pratilac svakog rata. Kako je, u suštini, riječ o građanskom ratu, gdje nema pobjednika, postali smo svi poraženi do te mjere da je međunarodna zajednica, koja nije nevinna u tome, morala osnovati Međunarodni sud za ratne zločine. Međutim, ona je oktroirala primirje, koje traje kao nedovršeni rat i izmirenje suviše sporo teče, jer su dojučerašnji psi rata u nemogućnosti da postanu bogovi mira. Izmirjenje se mora institucionalno organizirati, jer novonastale države, koje to nisu, stoje iza zločina i zločinaca, besramno ih skrivaju, zaštićuju, slave ili subvencioniraju njihovu obranu. Niti teče povratak izbjeglica valjano,

nuti restitucija dobara. Dakle, kako u domeni izmirenja u novonastalim državama nema državničkog čina, moramo pomoću njenih institucija, njenih normi i zakona na to ih prisiliti. Naime, države svoje institucije zloupotrebljavaju pri izmirenju. Dozvolile su da se ratni huškači i intelektualni zločinci etabliraju. Pomoću toga se političari održavaju na vlasti kao nagoni političari, jer je politika unosna bez obzira na efekte političkog ponašanja. Ne zanima ih opće dobro, nego osobni interes, politikanstvo i nedemokratski čini. Istovremeno, oni time razaraju vlastito društvo instrumentalizirajući državu i njene institucije. Time ovo društvo siromaši i moralno propada. Naime, insistira se na historijskoj mržnji za koju nema nikakve osnove. Iz toga se može izaći jedino normalizacijom i obnovom uloge institucija. Posebno ističem: ne mrze se toliko etniciteti, koliko se vole njihova oteta dobra. Kad to nije dovoljno, otimaju se i dobra vlastitog etniciteta. Objektivno gledajući narodi nisu ratovali među sobom, nego su mobilizacijom, represijom bili prisiljeni na rat. Sva opljačkana dobra nisu išla u korist i potrebu naroda, nego etablirane elite i ona ih može sačuvati samo daljnjom instrumentalizacijom institucija.

Podsjećam da je u predvečerje rata, nakon historijske naučne potvrde Schlimannovih otkrića, u nas, u Hercegovini otkrivena Troja, a u Međugorju se pojavila Gospa. Samo su rijetki digli svoj glas. Očita je bila naznaka da posrćemo do neslućenih falsifikata uz prešućivanje i naučenjaka i naučnih institucija.

Institucionalno izmirenje

Bili smo jedna država 70-tak godina. Gotovo smo ista jezična grupa. Zajednička nam je povijest, običajno pravo, navike i mentalitet. Pripadamo monoteističkim vjerama. Kršćanske su dominantne. Usput, da parafraziram, učenjaka i pjesnika Miju Mirkovića, da ipak ove prostore i narode ne povezuje ni vjera, ni država, ni zakoni koliko isti uvjeti življenja (antropogeno podrijetlo zemljišta). Dakle, zajedničko osvajanje parcele. Ali mi smo zakašnjeli narodi. Moram da podsjetim da još nismo prešli na metrički sistem mjerenja zemljišta. Imamo 20 mjernih jedinica za zemlju: jutro, ral, dan oranja, dulum, motika, itd. Nemamo ni jedne napisane historije poljoprivrede.

Zanimljiv je primjer iz Hrvatske. U izmjerenim najmanjim etničkim distancama, npr. Islam Grčki, napravljeni su najveći zločini. Nasrnulo se i na historijske građevine i pjesničku veličinu. Ili drugi primjer, u Vukovaru. Od 10 000 bračnih zajednica, cca 7 000 bile su mješovite. Tu je zločin trijumfira, ali su se propagandisti postarali da dokazuju da su mješovite porodice deficijentne, čak s kromosomom manje. To nedvojbeno dokazuje da je rat induciran tako duboko da može još i dalje da traje. «Tko nije mrzio, bio je omražen.» A, tko nije etnički čistio, bio je stigmatiziran. Time je država počela da razara svoje vlastito društvo. To je išlo tako daleko da su se i crkve odmicala od svoje misije, od boga i evanđelja, oltara i primicale se ideologiji mržnje, očevima rata, vlasti, da bi dobili nešto od plijena. Jedan crkveni prelat za otetu imovinu izjavljuje «prije ću Srbina ubiti, nego mu kuću vratiti». A drugi nadležni, ni po običajnom, ni po kanonskom pravu ne raspopljuje ga.

U naše ratove utkan je kvislinški etničko ustaški sindrom. On i dalje traje, proviruje čak iz crkvenih dvorišta. Pomoću njega države i crkvene institucije rat recikliraju. To čine različitim sredstvima institucija. Čak sukobljavaju žrtve, iste matrice rata. Posebno primjenom uzurpativnog prava, kao vladajuće prakse. Suprotno ustavnim normama i iz njih izvedenih regula, uzurpativno pravo trijumfira. Civilni sektor nevladinih udruženja je nejak, malobrojan, financijski ovisan od država, međusobno slabo povezan. Kod nas je i civilni sektor podržavljen, jer ovisi od državnih sinekura. On je proskribiran, jer «izdaje našu stvar». Istovremeno države se dovijaju i održavaju paradržavne institucije civilnog sektora, bez sredstava, bez utjecaja, da bi lažnim modelima lažirane demokracije i lažirane tolerancije nedemokratski vladali. To naročito čine pred arbitrima međunarodne javnosti. Dakle, hipokritske države manipuliraju kada deklaratorno prihvaćaju da «izmirenje nema alternative», jer ga pravno, politički i moralno potkopavaju. Jer nema ni repatrijacije ni restitucije dobara prema potrebnim mogućnostima. Već sama činjenica da ni jedna od ovih država nije ni pokušala da osudi prirodu rata, njegove začetnike, intelektualne zločince i slično. A u nas nema ni jedne javne osude bukača intelektualnih zločinaca.

Mnogo je toga potrebno utvrditi na planu izmirenja, odista, a minimalno sljedeće, po mojem mišljenju:

1. Nama je potreban zajednički multidisciplinarni institut za znanstveno istraživanje prirode rata, da izuzmemo političku manipulaciju s ratom i njegovim posljedicama. Navodim primjer – što je Srbija dobila od devize «svi Srbi u jednoj državi», i što se dogodilo sa Srbima u kripliziranim državama. Srbija je razorila i dio postignute vlastite države. Što je država Hrvatska postigla nacionalnom državom, «vlastita lisnica u vlastitom džepu», a platila je to golemom cijenom ljudskih žrtava i muzejom zločina za milenijsko pamćenje na jednoj trećini teritorija etnički očišćenom od Srba. Potpuno je razorila golemu vlastitu privrednu osnovu, tako da danas nema niti jedne banke, ni jednog većeg kompleksa hotela, ni jedne propulzivnije vlastite gospodarske grane, dakle nema ništa od suverenosti. To treba naučno valorizirati.

Kad sam javno progovorio da je to bio građanski rat, da su ga civili počeli, bili žrtve i zločinci i kad su uniforme nosili, skoro me došlo glave. Jer država ima svoju Deklaraciju o domovinskom ratu. Ta sveta krava, svojevrsna ideologija novih vlastodržaca, falsificira vlastitu povijest. U njoj stoji da Hrvatska nije napala Bosnu iako grobovi recenziraju suprotno, a Haški sud je to zvanično utvrdio i objelodanio. Ne valoriziramo li prirodu rata drugi će nam pisati povijest.

Uvjeren sam da nas samo nauka, koja nije ni nacionalna ni anacionalna, niti nadnacionalna nego čovjekova najznačajnija i najmoćnija objektivna poluga, može tu, sada i ovdje izvući iz brutalnih posljedica građanskog stradanja.

2. Sve države moraju donijeti zakone o denacifikaciji, da se «carska ne poriče». Uostalom i Njemačka se jedino tako mogla riješiti nacionalističke pošasti.

3. Nevladine organizacije civilnog društva, Helsinški odbor, Amnesty International, građanska udruženja za ljudska prava, dakle, nevladine organizacije moraju biti moderatori kroz sva civilna udruženja nevladinog sektora. Jer one imaju iskustvo civiliziranog ponašanja. One jesu institucionalno vezane uz teritorij, ali nisu po svojoj suštini državne, nego građanske, civilne institucije. One su najdalje otišle u spoznaji općeg dobra, jer ih

ne inhibira ni vjera, ni nacija, ni rasa, ni teritorij, ni strogi lokalni interes, nego ih nadahnjuju najveće ljudske vrednote. Ta isti smo rod. Međutim, između našeg nevladinog sektora nema istinske koordinacije za istinska izmirenja na cijelom teritoriju. Ono je segmentirano i reducirano na «naše probleme». A problemi su zajednički.

4. Aktivirati na izmirenje kulturna i profesionalna udruženja:

a) Naše akademije (srpska i hrvatska, a i ostale), tradicionalne i značajne institucije pokazale su se kao najkonzervativnije. Nekada su imale zajedničke članove, a bile su spremne na rat do istrebljenja našeg ili vašeg. Sve su jedne druge negirale. One imaju sjajne pregaoce, učene znalce, ali njihovi članovi ništa ne rade na institucionalnom izmirenju. Međusobno praktično ne komuniciraju.

b) Slično je s Maticom srpskom i Maticom hrvatskom koje su zadužile ove prostore, ali su se, nažalost, duboko umočile u građansku koliziju. U njima vlada uvjerenje da susjeda možeš birati, a ne koristiti, uvažavati i da njega ne možeš izmisliti. Iz njih se javljaju zloguki reciklatori i vrlo često licitiraju sa svojim žrtvama. A žrtve su samo zato žrtve što nisu mogle sebe obraniti i po tome one nemaju nacionaliteta. Matice je nužno angažirati u izmirenju i prokazivanju zločina.

Zbog toga insistiram da nam je potreban institut tipa Wi- esenthala, kao prijatelja suda, da svak svoga zločinca proka- zuje i progoni.

c) Univerziteti su kao znanstveno pedagoški centri, centri odgoja i obrazovanja ex professo dužni organizirati izmirenje, jer su odgovorni, upućeni, poznaju metodologiju, naročito sektori društvenog smjera. Oni se međusobno poznaju i savladavali su kroz prošlost iste i slične probleme iz različitih domena. Tu, nažalost, u nas nema ni početka istinske suradnje, a kamoli logike ciljanog izmirenja.

Dakle, kad bi logikom izmirenja, kao jedine alternative života na ovim prostorima krenule katedre, znanstveni instituti, onda bi stvorili golem krug stručnjaka od zanata, koji znaju kako je to moguće realizirati izmirenje.

d) Tom logikom bi i druge nevladine organizacije (opće, posebne i pojedinačne), profesionalna i strukovna udruženja, premrežile društvo do posljednje pore i izmirenje bi zaživilo kao nasušna potreba kulture življenja. Tako bi započelo i nastalo normaliziranje stanja na ovome prostoru.

Promatrajući registar slobodnih, samostalnih, profesionalnih udruženja po pojedinim novonastalim državama, začuđen sam koliko ih je, a kako niti jedna praktički ne radi na izmirenju (u Hrvatskoj i Srbiji ima ih od 15 do 20 000). Kad tome dodamo crkveno religijske institucije, onda je broj za premreženje mirotvorstva još veći. Tu bi helsinški odbori, Amnesty International i građanska udruženja kao moderatori, mogli odigrati praktično mesijansku ulogu.

Navodim jedan primjer – 10 godina uzastopno odlazim na Međunarodni ruralno sociološki skup u Vlasotincima (jug Srbije). Tamo je osnovana i posebna međunarodna ruralno sociološka škola. Dolaze učenjaci sa svih meridijana, ali ne i iz država nekadašnje Jugoslavije. Na Zapadu je došlo do kraja seljaštvo, a ovdje njegovi tradicionalni oblici još uvijek žive, ali naše domicilne učenjake, koji su do jučer drugovali, zajednički istraživali, takav skup u tom toposu više ne zanima. Nije li to apsurdno?

Moram istaći da je nekadašnja zajednička država imala preko 200 naučnih institucija, da je imala preko 60 000 doktora znanosti i medicine, 500 000 studenata, da je društvo inženjera i tehničara brojilo 1 700 000 članova, da je izlazilo 106 samo ruralno agrarnih glasila, novina, časopisa i drugih publikacija. Zar zaista to nije golema ljudska i intelektualna energija, izmirenju tako potrebna? Čini se ipak da su svi zakazali. Kada bih počeo nabrajati sve potrebne institucije za angažiranje, mogao bih, jer su to široko ranije prakticirali, navesti: teatri, sineasti, izdavači, publicisti, novinari, masovni mediji općenito, profesionalna udruženja historičara, pravnika, sociologa, politologa, ekonomista, etnografa, etnologa, antropologa, filozofa, itd. Imali su zajedničke institucije, časopise, redakcije, simpozije, itd. Svega toga više nema. Dakle, moramo ih pokrenuti na putu vlastitog predmeta, vlastite koristi, interesa i potrebe, ako želimo istinsko izmirenje. Hoću da pojednostavim – svi od društva golubara, do društva ptica pjevica moraju biti upregnuti da se stanje normalizira i da izbijemo pravo nedoraslih političara i država da manipuliraju s ratom i nje-

govim implikacijama. To je moguće jedino pomoću nauke, da istina bude vlastiti sudac i na ovim prostorima.

Zgrožen sam nad činjenicom kad najstarijeg filozofa sudovi četiri godine progone što prokazuje kulturocid, knjigocid. Kad četrdesetorici naučnih radnika, na ukazivanje na brisanje memorije, i spaljivanje stotine tisuća knjiga, ne odgovora ni javni tužilac, ni ministar za nauku, ni ministar za kulturu, ni ministrica pravosuđa. Zar pojedinac mora da tuži onog generala koji je naredio rušenje Hajrudinovog mosta? Ili rušenje spomenika Vojina Bakića ili miniranje Ferhadije? Država, koja ne štiti svjetsku baštinu ne zaslužuje ime države, a na to joj moramo ukazati. U takvim slučajevima pitamo se gdje su kunsthistoričari, povjesničari, poete kao savjest naroda, učenjaci, kad ni Nikola Tesla nema pravo na svoj muzej u svom zavičaju, a i slučajno je Srbin po etničkom podrijetlu. Koji je to apsurd, prezir neimara civilizacije.

Kad bi oktroiranjem došlo do izmirenja, nažalost, četnički je sindrom ostao, pa tako države povijesno neutemeljeno ozakonjuju partizana oslobodioca i kvislinga, rasista. Gdje su tu uloge naučnih institucija, kojima povijesna distanca i golema saznanja vjerodostojno dokazuju da za zločince nema opravdanja. A taj kvislinški sindrom je u ovom ratu ne samo nas unazadio, povijesno, nego i osramotio pred svijetom.

Možda vam se ovaj koncept čini naivnim. Uvažite da «naivnim i bogovi opraštaju». Nema iluzija, ali ipak podsjetit ću vas na jednu elaboraciju nobelovca Ive Andrića kad opisuje kako je mrav krenuo oko svijeta na sveti put mira. Svi mu se rugaju «tako si malen, nećeš za života stići». A on, lapidarno odgovara: «Bit će zabilježeno da sam krenuo». Želim da i mi krenemo. Jer to nam je doista jedini inovativni put u izmirenju, značajan po broju institucija, njihovoj snazi i ulozi, a i po golemoj masi ljudskog faktora. Jer ovdje se ne izmiruje pojedinac, nego masa – narodi.

Boreći se protiv besmislenog rata, izučavajući njegove goleme posljedice, koje će se protegnuti i na 22. stoljeće, praveći selektivnu bibliografiju intelektualnih zločinaca i njihovo etabliranje, poznavajući mnoge nalagodavce zločina, vjerujem u moralnu snagu većine i napose učenih ljudi i njihov spoznajni aparat. Stojim na stanovištu da denacifikaciju moramo ozakoniti, ponavaljam – «da se carska ne po-

riče», i da moramo stvaralačku energiju učenih i institucija pokrenuti za izmirenje i normalizaciju života na ovim prostorima. Nauka i samo nauka moći će nam u ovom rašomskom problemu pomoći.⁽⁸⁵⁾

(*Novosti*, samostalne srpske novine, Zagreb, listopad 2005.)

⁽⁸⁵⁾ Osnovu za ovaj tekst predstavlja referat na međunarodnom simpoziju: *Balkan u 21. veku – putevi izgradnje mira i stabilnosti*, održanog 28. i 29. X. 2005. u Beogradu.

P o g l a v l j e III.
SAOPĆENJA, REFERATI, GOVORI

IMPLIKACIJE DESTRUKCIJE DEMOGRAFSKOG KORPUSA

Dok se u drugih naroda razmišlja o zakonima energije, entropije, primijenjenom genetskom inženjeringu, maksimalnom korištenju genetskog potencijala čovjeka u prolongaciji života... u nas se ratovima i drugim zadiranjima zadire u demografsko stablo i dovodi do tzv. demografskog sloma. U nas su žive još generacije koje pamte i podnose posljedice balkanskih ratova. To znači da su u svoj curriculum vitae upisale četiri rata sa svim posljedicama. To je naše «umiranje od brazde do brazde».

Naši ratovi, ekonomske i agrarne krize, suše i poplave, nerodne godine sa svim posljedicama – direktnim i indirektnim, razarali su naša demografska stabla. Time su pogađani prije svega ranjivi, a nerijetko i najvitalniji kontingenti. Neki naši prostori imaju sekularne trendove niskog nataliteta ili trendove negativne reprodukcije. Mi to zovemo «bijelom kugom». Cijele zone zahvaćene su depopulacijom. Više od trećine ruralnih aglomerata tzv. «naselja za historijski trenutak», ostaju samo kao toponimi. Pošto je većina naših naselja naseljeno za «historijske trenutke» mi smo nerazumno reorganizacijom socijalnih prostora, spontanom deagrarizacijom i spornom rurbanizacijom pospješivali nestanak naselja i ostanak toponima da je tu nekad bio život. Niski uvjeti života više su izgonili populaciju iz tih prostora nego što su ih gradovi i industrijski pogoni privlačili. Npr. imali su dvije agrarne reforme s pokretanjem velike mase seoske populacije, pet ustavnih reformi i tu se društveno tlo još nije smirilo. Sedamnaest reformi gradova i oko 65 granskih reformi.

I najzad, okrutne međuetničke kolizije bez etosa rata, bez Niobe, Antigone i Marije. To je duboko potreslo demografske temelje do kompletnih razaranja. Učestali ataci na demografsko stablo u pra-

vilu pogađaju cjelokupno stanovništvo jer mu napadaju porodične osnove, uništavaju vitalne kontingente i razaraju razvojnu osnovu. Posljedice takvih razaranja ne mogu se generacijama oporaviti. Po-
mnom slikom tzv. «stabla života» mogu se vidjeti posljedice gubitaka generacija iz Prvog svjetskog rata.

Proučavajući podrijetlo prezimena uočio sam gašenje rodova u nekim područjima. Pored ratova, razne bolesti, kao tifus, sifilis uz vojne logore, «španjolka» i brojne druge socijalne bolesti, razorile su mnoge rodove, a nerijetko krajeve. Dodamo li tome pandemične gladi i oskudice, jer praktično svaka je treća godina nerodna, onda je očito da su se gubici multiplicirali.

Naročito su pogođene tzv. vulnerabilne skupine. Difterija kao «daviteljica djece» kosila je cijele naraštaje. Bili smo poznati po visokom mortalitetu dojenčadi. Pa ipak ratovi su svojim posljedicama najviše razarali demografska stabla. Mi svoje žrtve nismo dostojno ni sahranili ni oplakali, a već smo druge proizvodili. Nije mi poznato u svijetu da se netko tako niskom «kulturom broja» odnosi prema svojim demografskim gubicima. Mi s njima često licitiramo, izričemo brojeve kad nam koji treba da bi druge žrtve «poravnjanja» proizveli.

Okrutnost smrti u ovome ratu me sablaznila. Jer u ratu je izginulo više djece nego vojnika, više žena nego vojnika, a od svih najviše staraca. Do jučer smo bili patrijarhalno društvo s devizom «starčevoj pogovora nema». Starci su ubijani svim smrtima koje rat pozna, osim kanibalizma. Valjda samo zato što smo se evolucijski od toga odmakli. Skrnavljenje žrtve bilo je okrutno i ostrašćeno, putem medija vizualizirano da bi se brutaliteti i destrukcija stimulirali. Takvu sotonizaciju drugog ne poznajem u drugih civiliziranih naroda. Razaranja obilježja, svetišta, stambenih i gospodarskih objekata, zavičaja, muzeja, bogomolja, stočnog fonda i uopće tragova života, sablaznilo je cijeli svijet. Razorena su cijela naselja. Nacionaliteti dignuti su na mržnju, stil života na odmazdu. Sablaznilo me pismo Nigerijca majci: «Draga mama, ovdje se tako strastveno ubijaju u krevetu, a ne jedu žrtvu. Danas smo sahranili majku ubijenu u krevetu, a dijete skuhanu u loncu». Koja je sablast iz naših prostora otišla u svijet. Bosna i Hercegovina, te Hrvatska vrve od zatiranja toponima, onomastike, prenominacije ulica, firmi. Avaj kriteriji! Uglavnom sablasti historije valjaju se našim prostorom, a iza njih su goleme nevine žrtve razbi-

jenih rodova. U naše parlamente stigli su dokazane ubojice nevinih. Domanovićeva parodija *Stradija*, postala je naša stvarnost. Toliko smo moralno posrnuli da se generacijama nećemo moći osloboditi implikacija.

Bijaše tisuće razloga da do rata ne dođe, a kada se induciran antihistorijskim elementima vlasti, ipak dogodio, nigdje organiziranog otpora majki, sestara, ljudi, omladine, studenata. Rat je prihvaćen kao viša sila, a on je bio više nego okrutan. Prema UNHCR-u, njegovom arbitražnom uvidu, rat je razbio preko milijun porodica. Što znači da je svaki peti građanin nekad zajedničkog prostora direktno napadnut. Prema njihovoj procjeni broj poginulih kreće se do 300 000, ranjenih 500 000, a invalidnih između 70 000 i 80 000. Dakle, traumatiziranih na stotine i milijune. Nekoliko tisuća naselja nestalo je u plamenu i time nastao film *Lepa sela lepo gore*. Gledao sam u jednom danu plamen i razaranje cijelih regija s nekoliko stotina sela i selišta, zaseoka i usamljenih kuća, generacijskog napora. Kasnije je u tim prostorima organizirana pljačka državnih i paradržavnih institucija koja još traje. To me kao neposrednog promatrača, dovodilo u stanje da parafraziram stih: *Da li sanjam, da li se budim ili ludim*.

Koje je sve posljedice rat proizveo za neke socijalne zajednice navodim procjene UNHCR-a. Spominje se cifra od 350 000 izbjeglih iz Srbije, većinom vitalnih kontigenata, vojnih obveznika i u pravilu obrazovanih. Po istoj procjeni iz Hrvatske je pobjeglo 150 000. Bosna i Hercegovina izgubila je 2 200 000 stanovnika, što znači više od polovine. Tri milijuna zaposlenih u nekad zajedničkom prostoru ostalo je bez posla, a broj penzionera popeo se na preko tri milijuna i skoro se izjednačio sa stalno uposlenima. Zbog zakidanja minulog rada, npr. penzionera, oni u istoj generaciji dvije i pol godine umiru ranije, jer su penzije reducirane ispod bioloških minimuma, kasne i pune su nezivjesnosti. Elite vlasti kanibalski proždiru svoje prethodne generacije jer se socijalna politika pretvorila u sluškinju ekonomije i strategije rata i nigdje socijalna politika nije drugi pol ekonomije rasta i razvoja. Stoga je razumljivo da nam u demografskom razvoju već dostignuti nivo sigurnosti rapidno pada. Šire se iskorijenjene socijalne bolesti, npr. TBC kod svih uzrasta, padaju reproduktivne stope, u porastu je mortalitet dojenčadi, odgađa se sklapanje braka, odgađa se porod, u porastu je abortus, u porastu je suicid kod svih uzrasta, napose vete-

ranskih struktura. U porastu je divorsitet, krvni delikt, prostitucija, skitnja, alkoholizam, droga, prosjačenje, frustracije i tenzije i brojni drugi socijalni psihički sindromi.

Postali smo najunosnije područje proliferacije oružja, pranja novca, javne laži, pošasti droge i kriminogenih radnji. Neki gradovi su se raspali, a zaleđa zamrla. Kako i ne bi od izbačenih kontingenata iz procesa rada, tolikog broja «na čekanju» (ne znam čega), raspadu velikih sistema, insuficijencija energije, hrane i feudaliziranih barijera. Svi smo satjerani u nacionalne torove. Cjelokupna populacija je pod šokom dužine krize i okrutnosti rata, te iscrpljivanja ekonomskih resursa. Mnogi se nalaze u tzv. socijalnoj komi.

Tranzicione karakteristike s jedne strane i s druge transformacija privrede od socijalističkog u tržišni način privređivanja ostavlja razarajuće posljedice na cjelokupni društveni razvoj, uglavnom zbog činjenice što su elite vlasti u ime države napale društvo.

Oduvijek sam bio fasciniran selom kao kulturno-historijskom kategorijom, antipodom gradu. Našim posebno. Njegova transformacija i prezentacija obilježavaju i danas cjelokupni naš život unatoč trendovima urbanizacije i novih civilizacijski prodora. Nema zajednice bez sela i seljaka. Oblici i tipovi, raznoliki modeli naših sela, karakteristični po svojoj heterogenosti i heterohomnosti, svojim mentalitetom žitelja daju pečat našem sveukupnom životu. Unutar njega došlo je do radikalnih promjena u svim domenama življenja. Pomicanje s juga prema sjeveru, iz manjih prema većim naseljima, iz sela u gradove. Prodiru nove tehnologije, sekularizacija je zahvatila sve mlađe naraštaje. Mijenja se struktura porodice i time svi oblici socioekonomskog ponašanja. Moja druga fascinacija je seljak kao povijesna figura, općenito. Jer iako ništa nije izumio, nije realizirao niti jedan pokret niti pobunu, do jučer je hranio i «cara i mrava» i bijaše ishodišna osnova kasnijim svim socijalnim strukturama. Time je plaćao danak razvoju društvenih zajednica i obrani njihovog integriteta. Pod teretom te fascinacije više od 35 godina opisivao sam socijalnu historiju našeg seljaštva začuđen činjenicom što je sve morao podnijeti i što ga sve čeka. I to je rat uništio, navodno zbog «divlje policije». Ja do sada na ovim prostorima nisam susreo pitomu.

Mi smo do nedavno bili «najseljčkiji narod» među europskim narodima. Seljaštvo je davalo pečat životu. Bili smo i «najplaninskiji».

Jer nam je pretežiti dio populacije živio u brdsko-planinskim područjima. Među ostalim i te činjenice su odredile kašnjenje u socijalnom razvoju, kašnjenje agrarne i industrijske revolucije i civilizacijsko zaostajanje. Danak koji je pri tome plaćao seljak i koji ga još čeka, vapijuće zaziva socijalne analitičare prostro da pomognu, ublaže historijsko zaostajanje za razvijenim. Zato cijenim ovaj skup kao napor za prekretnicu.

Za revitalizaciju sela i poljoprivrede moraju se naučnom metodologijom planiranja učiniti brojne aplikativne pretpostavke:

- Prvo, stvoriti osnovu za primijenjenu demografsku politiku koja respektira zatečeno populaciono stanje demografskog sloma;

- Drugo, socijalna politika mora biti drugi pol ekonomije rasta i razvoja društva. To tranziciono razdoblje posebno zahtijeva u našim okolnostima uvažavanje svih faktičnih stanja;

- Treće, mora se redefinirati uloga poljoprivrede u sveukupnom privrednom razvoju jer ovaj resurs napaja naše industrijske i privredne pogone sa 40% sirovina i još zapošljava znatan broj ljudi, te kao takva mora po svom rangu važnosti dobiti društveni značaj i ulogu u razvoju;

- Četvrto, teritorijalno-politička podjela prostora mora se saobraziti s grativacijskim središtima razvoja da nam se ne pojavljuju «suvišni prostori i suvišni ljudi». Ne smije nam se dogoditi prejudiciranje, trošenje prostora jer smo u ovih pedeset godina zakinuli naredne generacije neosmišljenom urbanizacijom za 5% arabilnih površina. Ne smijemo dozvoliti dalju degradaciju prostora i stihijno kalanje antropogenih sadržaja generacijskog mukotrpnog naprezanja. Nama nezaštićene površine erozijama, eolskim vjetrovima, denudacijama i drugim oblicima, odnose nenadoknadive vrijednosti i razaraju rizosferu. To se mora zaustaviti.

Prema tome, poljoprivreda kao značajna grana, značajan resurs, na koji je direktno naslonjen veliki populacioni kontigent, u čijim je prostorima raspoređena većina populacije bez obzira na stupanj urbanizacije i rurbanizacije, socijalne strukture itd., mora biti naš najveći planski, društveni interes razvoja. Nema razvitka gradova bez razvoja sela. Nemoguća je rurbanizacija sela bez naučne planifikacije u poljoprivredi, dakle, bez naučne i stručne redefinicije značaja i uloge poljoprivrede u privrednom razvoju. Naročito danas i kada

su brojni kontingenti radne snage izvan procesa rada, bez posla, «na čekanju», bez perspektive, u neizvjesnostima u koje će privatizacija i tržišna privreda unijeti drame i tragedije života.

Budući da imamo značajne pretpostavke, goleme arabilne i pašnjačke prostore, te šumske površine, značajan ljudski faktor na njih naslonjen, značajne institucije i brojne kadrove s golemim iskustvom, moramo ih funkcionalno usmjeravati. Mi smo donedavno bili u vrhu genetskih prodora sortnog sjemena. Rasni sastav stočnog stada smo temeljito izmijenili. Sav seoski podmladak je skolariziran s trendom nastavljanja škola drugog i trećeg stupnja. To su zavidni temelji za organiziranu modernizaciju sela i poljoprivrede. U Srbiju je danas mehaničkim prilivom zbog prisilnog egzodusa u sela i gradove došlo preko pola milijuna novih građana iz nekad zajedničkog prostora s golemim proizvodnim, spoznajnim, praktičnim iskustvom. Većina od njih je na putu «asimilacije bez ostatka». Tu činjenicu valja značajki iskoristiti pomažući žrtvama rata, ali i sebi i svom društvenom razvoju.

Valorizacija poljoprivrednog razvoja mora se nasloniti na plansku, aplikativnu, dakle, primjenjenu demografsku politiku razvoja. Da citiram: «Našu demografiju mora pratiti interdisciplinarna analiza s različitim stanovišta. Primjerice, antropološke – s obzirom na način i oblike života, ekonomske – s obzirom na analizu načina proizvodnje i društvenih odnosa, sociološke – s obzirom na socijalnu organizaciju življenja, demografske – s obzirom na reproduktivna obilježja stanovništva i procesa drugih događanja u demografskoj tranziciji. Zatim psihologijske s obzirom na obilježja, stresove i tenzije koje suvremeni tranzicijski proces prilagođavanja, a u nas ratovi i krize u doba prijelaza iz arhaičnog u moderni život. Medicinske – s obzirom na zdravstvenu strukturu i primjenu znanstvene kurativne medicine. Nutricističke – s obzirom na biotičnost naše ishrane. Urbanističku – s obzirom na socioprostornu planifikaciju i redistribuciju populacije u prostoru. Da ne nabrajam potrebno nam je obilje socijalnih analitičara koji umiju demografski misliti i zaustaviti proces demografskog sloma».⁽⁸⁶⁾

⁽⁸⁶⁾ Iz autorovog izlaganja na skupu demografa Hrvatske, kada smo željeli pokrenuti demografski časopis, 15.09.1969.

Ponavljam, poljoprivreda mora imati ono mjesto u društvenom razvoju koje joj po prodi i resursima pripada. Njena koncentracija i centralizacija resursa neizostavno mora respektirati regionalne komparativne prednosti subvencija prirode u prednosti privrednog razvoja.

Mi se nalazimo u stanju kad bez specijalizacije i profesionalizacije u poljoprivredi ne možemo izvršiti značajne pomake, a nikako ne možemo vezati mlađe naraštaje uz njihove zavičaje. Jer, provjereni društveni zakoni, tzv. faktori atraktivnosti i repulzivnosti, pokazuju da niski uvjeti života više mlađe generacije izgone iz sela i poljoprivrede nego što ih gradovi i industrijski pogoni privlače. Naročito, mlađe skolarizirane. U nas je pored doba tranzicije nastupilo stanje prolongirane krize i vanekonomskih šokova sveukupne populacije, zbog čega je golema masa izvan rada, a istovremeno golemi resursi u poljoprivredi neadekvatno aktivirani za alimentiranje društvenih potreba. Po prirodi je mladi naraštaj za to zainteresiran iz ekonomskih i moralnih pobuda.

Za profesionalizaciju i modernizaciju su strukovno zainteresirani mlađi naraštaji. Već samom masovnom zainteresiranošću za skolarizaciju to su pokazali. Mnogi su seljački sinovi kao seljaci-radnici upoznali brojne tehničko-tehnološke procese u industriji, a time i mogućnosti inovacije u selu i poljoprivredi. Mi smo dostigli veliki napredak u elektrifikaciji sela i poljoprivrede, posebno u širenju komunalne infrastrukture, saobraćaja, a napose masovnih medija. Dakle, na putu smo približavanja civilizacijskih tekovina seoskoj populaciji i širokoj lepezi nove nomenklature zanimanja. Nama nedostaje još samo planska organizacija života sela i modernizacija rada u poljoprivredi.

Tri su značajna faktora za organizirani prodor u unapređenju sela i poljoprivredne proizvodnje:

- prvo, njena profesionalizacija, jer suvremeni čovjek naše civilizacije jedino se profesionalno potvrđuje i izvorno alimentira svoje potrebe;
- drugo, razučenje nomenklature zanimanja završava sa specijalizacijom kao najvišim oblikom usavršavanja procesa proizvodnje i «što manje utroška energije i vremena, a što više

proizvedenih dobara – predmeta i slično». To danas selu i poljoprivredi nedostaje;

– treće, organizirana difuzija inovacija. Pošto seljački život nije zanimanje nego način života («pleti kotac kao otac»), nužno je da naučnom organizacijom premostimo tradicionalizam, načine života i prevedemo ga u moderne profesionalne oblike.

Srbija i Crna Gora raspolažu sa svjetskim značajnim arabilnim, pašnjačkim i šumskim područjima. To su stoljećima uzgajani i proizvedeni značajni izvori života za domaće potrebe i izvoz. U modernim oblicima proizvodnje to mora biti mnogo značajnije po opsegu, sadržaju i kvaliteti. Zar melioracija livada na Rajcu nije pokazala enormne mogućnosti bonifikacije brdsko-planinskih ispasišta? Moramo se zapitati zašto se samo na tome stalo? Zar tehničko-tehnološki prodori društvenog sektora svojim prinosima po jedinici površina nisu i nas iznenadili? Zar selektivne sorte naših genetičara i selekcionara sa «Zemun polja» iz laboratorija univerziteta Beograda, Novog Sada, Osijeka i drugih nisu otišli u svijet?

Golema masa seoske omladine dugo je boravila u inozemstvu i prošla sve tehnološke procese proizvodnje u nas i široj okolini. Neki direktno u društvenom sektoru poljoprivrede i upoznali su sve, od «sjetve do žetve». Sada kada je prisljena da od nečega živi i vapijuće žudi da tu, nadomak sela i svoga doma, u svome zavičaju, pomoću modernih sredstava, proizvodno se potvrđuje i životno alimentira. Samo tako može prevazići tzv. «idiotizam seoskog načina života».

Za mene su nezaboravne namjerne inovacije u Knjaževcu, u kombinatu «Džervin», gdje se od «šipražja» proizvelo jedinstven proizvodni kombinat sa skoro cjelokupnim otkupom proizvodnje u inozemstvo. O toj vrsti «funkcionalne komasacije» izradili smo posebnu studiju.

Ruralna je sociologija praktična, primijenjena naučna disciplina. Ona je s drugim naučnim djelatnostima na područjima razvijene Europe u okviru tzv. Marshallova plana napravila pravi revolucionarni pothvat u povećanju poljoprivredne proizvodnje u Europi. Stvorene su rijeke mlijeka i brda sira i milijuni vagona animalnih bjelančevina, koje smo, nažalost, u ratu jeli kao konzerve humanitarne pomoći.

Zbog toga, drage dame i gospodo, drugovi i prijatelji, predlažem da s ovog skupa uputite vašim društvenih i naučnim institucijama

apel ili potrebu formiranja interdisciplinarnog naučnog tima za revalorizaciju i planifikaciju razvoja sela i poljoprivrede. Samo znanstvenim pristupom, možemo zaustaviti našu mladost u njenim zavičajima. To nije moguće vanekonomski, nego ekonomskim i socijalnim, odnosno kulturnim uvjetima suvremenog življenja. Ona je dovoljno obrazovana, kulturna i civilizirana da se interesno, na korist svoju i svoga naroda, dakle, za svoje potrebe, veže za svoj zavičaj. Podsjećam da se zavičaj bez goleme nužde ne napušta, nosi se kao vječni «prtljag života». Podsjećam vas na Andrićevu paradigmatičnu novelu o zavičaju *Staza*, u sabranim djelima. Tu ćete vidjeti što je za njega značio oskudni Višegrad njegova doba. Svakome preporučam da bi mogao revalorizirati «svoj prtljag», značenje svog zavičaja.

Naša mladost hoće dostojanstvo profesije i vlastito alimentiranje radom. Hoće stručnost i specijalizaciju, hoće samopotvrđivanje i personalnu autonomnost. Naši prostori nisu više prostorno izolirani koliko su društveno zanemareni. Naročito neki brdsko-planinski. Zbog te činjenice, među ostalima, mnoge su ideologije sa smetlišta historije mogle naći svoje sljedbenike «brđane». Mi raspolažemo sa spoznajom, a i kadrovima i iskustvom, da možemo za svako selo imati mentora, a nerijetko i za svako domaćinstvo. Možemo za svaku specijalizaciju formirati samostalne škole. Možemo organizirati difuziju svake inovacije. Jer, imamo golem broj iskusnih praktičara. Nama nedostaje samo osmišljena organizacija. Ako organizator ovog skupa preuzme na sebe stvaranje interdisciplinarnog tima za revalorizaciju razvoja sela i poljoprivrede i to istinski na naučnim osnovama spreman sam staviti na dispoziciju svoje decenijsko iskustvo, a i dovesti mnoge druge istraživače s kojima sam godinama provjeravao našu praksu. Napominjem, nauka nije ni nacionalna ni anacionalna. Ona je čovjekova najmoćnija poluga. Mi smo bili i ostajemo zajednički kulturni prostor. Naša historija, naši resursi, veliki sistemi, spoznaje, genetska povezanost, interesi, koristi i potrebe su iznad svih ideologija i politika. Unatoč svih falsifikata historije, nauku se ne može izbjeći kao jedinog verifikatora istine i prakse.

Naša inteligencija, stručnjaci i profesionalci imaju dug prema svojim korijenima, svim resursnim temeljima, svoje oblagacije, pa ako hoćete i iskupljenje za iznevjereno očekivanje roditelja, za sve napore za školovanje i obrazovanje svojih potomaka.

Da bi se resursi nekog sela, resursi ljudskog faktora, arabilne površine, pašnjaci, stočni fond, šumske površine itd., mogli profesionalno iskoristavati valja ih naučno i društveno usmjeravati. Dakle, prema potrebi i funkciji gospodarske osnove. Za to postoje stotine načina organizacijskih formi i tehnoloških postupaka (zadruga, inovatori, tehnički i tehnološki procesi, koordinacije, specijalizirane institucije, poljoslužbe i uloga univerziteta i gravitacijskih sjedišta). Čovjeku je interes profesionalizacija, promocija kao način zadovoljavanja, što jednostavnije, njegovih svakidašnjih potreba. Ove interese može stvarati samo društvo pomoću svojih organizacija. Samo se tako može vezati za svoj zavičaj, regiju, domovinu itd.

Mi smo uveli stotine inovacija u selo stihijno. Red je da to učinimo sada, organizirano posvuda i za svako područje ciljano. Seljak je samo-organizacijom ili tzv. samodoprinosom izgradio značajnu infrastrukturu rurbanizacijom sela i brojne tehničko-tehnološke procese modernizirao (kaptaze vodotoka, uređenje mreže saobraćaja, komunalni objekti, elektrifikacija, masovni mediji, traktorizacija itd.).

Sada je na nama, socijalnim analitičarima, da difuziju inovacija učinimo vlasništvom svakog sela i svakog seljaka. To mora biti gotovo pokret transformacije sela i poljoprivrede, da nam ne leži mrtvi kapital uzalud. Ta tranzicija ekonomije, interes pojedinca i zajednica sami nalažu organizaciju i samoorganizaciju, jer su naši interesi golemi, a potrebe još veće. Historija razvijenih poljoprivreda prepuna je organizirane difuzije inovacija. Uostalom modernizacija sela nije ništa drugo nego društvena difuzija inovacija. Tome su socijalne znanosti, među inim ruralna sociologija, dale svoj praktični prinos. Poljoprivredno zanimanje po rangu ostajanja, od 50 izabranih za mjerenje, spalo je na 49. mjesto, i ono sada mora dobiti pristojniji rang. Hrana je svakome potrebna, a svako zanimanje je izvor života i mora imati dostojan status. Na nama je da ga «izborimo» stručnim i društvenim valorizacijama.

Ako to ne učinimo niti smo stručni niti smo profesionalni, niti smo praktični, ali nismo ni društveni ni moralno odgovorni sinovi svoga naroda.

Nauka kao disciplina, a učenjak kao praktičar, moraju se praktično potvrđivati. Nadam se da mi vjerujete da u nas to nije stvarnost, jer da jeste ne bi nam se to dogodilo što jeste. Nauka je društveno za-

nemarena – mnogi su titularni naučenjaci, a zbog neorganiziranosti pojedinca inteligencija se nije konstituirala kao društvena grupa. U domeni sela i poljoprivrede su naučna zaostajanja najveća. Od popularizacije do primijenjene proizvodnje, periodike i publicistike do tragičnosti onemogućavanja hranjenja iz vlastitih resursa. Kao primjer našeg zaostajanja navest ću jedan koji smatram kuriozitetnim. Mi nemamo napisane niti jedne historije poljoprivrede. Da ne napominjem da nemamo niti jedne monografske analize nekog sektora, grane poljoprivredne proizvodnje. Naša se periodika u poljoprivredi istim žarom pojavljuje i gasi. Uveli smo stotine i tisuće inovacija u selo i poljoprivredu, a nemamo niti jednog primjera «našeg sela budućnosti», jer nemamo formirane niti tipove niti modele moderne rurbanizacije. Nismo ovjekovječili nigdje naše neimarsko arhitektonsko naslijeđe: jedinstvenost kuće i naselja našeg historijskog dara razvoja civilizacije na ovom tlu.

Da zaključim, nekom vrstom moralne poruke, opomene! Ako hoćemo da izidemo iz demografskog sloma, ako znamo da nema ni suvišnih ljudi ni suvišnih prostora, ako ne želimo da naše ruralne prostore prepustimo stihiji prirodnog i društvenog razvoja kao najgorem obliku tiranije, ako želimo da zemljište kao opće i vječno dobro izuzmemo od raubovanja i degradacija, onda jedino i samo interdisciplinarnim naučnim pristupom ovaj najgolemiji i najsloženiji društveni izazov našeg socijalnog prostora moramo shvatiti kao neodložan osnov sveukupnog društvenog angažmana. Samo tako se može zaustaviti egzodus mlađih naraštaja iz njihovih pradjedovskih a u mnogim prostorima milenijskih zavičaja.

Rezime. Učestalo zadiranje u demografsko stablo stanovništva ratovima, teritorijalno-političkom reorganizacijom prostora, stihijnim razvojem sela i poljoprivrede najviše su pogođena seljačka društva kao neorganizirane društvene grupe. U njima dolazi do narušavanja spolno-dobne strukture, usporenja difuzije inovacija, usporene rurbanizacije itd. Uglavnom zbog nepostojanja aplikativnog koncepta revitalizacije sela i poljoprivrede. Pri tome su posebno pogođeni udaljeniji prostori brdsko-planinski. Naročito njegovi mlađi kontingenti, jer ne postoji niti tržište rada ni tzv. bračno tržište. Da bi se izišlo iz stihijnog razvoja sela i poljoprivrede, kao najgrubljeg oblika tiranije, mora se izraditi funkcionalna demografska politika i funkcio-

nalni koncept revitalizacije sela i poljoprivrede. U ovim konceptima ruralizacija mora stimulirati profesionalizaciju i specijalizaciju u poljoprivredi. Pri tome difuzija inovacija u selu i poljoprivredi mora biti usmjerena na mlađe obrazovane naraštaje koji će očevitim poboljšanjem profesionalnih i društvenih uvjeta života, dakle, kvalitetom življenja biti vezani za zavičaj. Socijalnom politikom, hipotekarnim kreditima, organizacijom poljoslužbi, organiziranom difuzijom inovacija, «rizična tvornica pod otvorenim nebom» za proizvodnju hrane mora biti usmjeravana i postati stalna brigada društva za ruralni razvoj. To mora počivati na interdisciplinarnom naučnom pristupu socijalnih analitičara pri čemu je uloga ruralnih sociologa kao medijatora aplikativnih postupaka nezamjenjiva.

(Saopćenje na naučnom skupu *Vlasotinački susreti*,
28. 08. – 01. 09. 1997. godine,
Zavod za sociološka istraživanja sela, Beograd)

STANJE I POLOŽAJ SRPSKE MANJINE U HRVATSKOJ

Najprije da konstatiram sveukupno stanje Srba u Hrvatskoj. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, Srba je u Hrvatskoj bilo oko 600 000 ili preko 12% od sveukupnog stanovništva Hrvatske. Dodaju li se opredjeljeni Jugoslaveni preko 100 000, izlazi da je svaki sedmi stanovnik Hrvatske bio etnički Srbin. U polumilenijskoj povijesti prisustva bili su raspoređeni u preko 5 000 naseljenih aglomerata od sveukupnih 6 500 u ovoj Republici. Bez posebnog popisa ne može se tvrditi koliko ih je još ostalo. Procjenjujem da ih može biti oko 150 000. Još uvijek zbog represije veći broj odlazi nego što se vraća. Pravo stanje izraženo je u sveukupnom historijskom porazu bez presedana. Najpregnantnije o tome je izrekao sud filozof dr. Žarko Puhovski na specijaliziranom skupu Hrvatskog helsinškog odbora na temu *Srbi u Hrvatskoj jučer, danas, sutra*, održanom 1996. godine.

Počet ću s povećim citatom s tog skupa, da mi se ne bi amputiralo da sam neobjektivan, da konfabuliram i da izmišljam zločine. Evo tog citata, od uglednog filozofa i arbitra u konfliktu:

«U Hrvatskoj je, koliko znam, na djelu najčišće etničko čišćenje koje je ikada igdje izvršeno. To je etničko čišćenje koje je obuhvatilo čišćenje povijesti, kulture, znanosti, ali i gruntovnica; čišćenje na razini toponomastike i onomastike. Nekoliko desetaka imena sela, mjesta i gradova je zamijenjeno, kao i nekoliko tisuća imena ulica. Najmanje nekoliko tisuća ljudi, vjerovatno i nekoliko desetaka tisuća, promijenilo je – na raznim stupnjevima nedragovoljnosti – svoja osobna imena ili prezimena. Promijenjeni su ne samo službeni simboli staroga režima, nego su uništene i tisuće spomenika ili obilježja na kojima se nalazila zvijezda petokraka, ili su, kao što sam jučer rekao, u Rakovici reinterpretirana imena onih koji su sudjelovali u povijesnim događajima.

Jednostavan simbolički primjer: pred zagrebačkim glavnim kolodvorom nalazi se – što je običaj u mnogim gradovima – stara parna lokomotiva na kojoj piše HŽ (Hrvatske željeznice). To je tipična hrvatska laž. Nikada u povijesti nije postojala lokomotiva na kojoj je pisalo HŽ. Postojalo je JDŽ (Jugoslavenske državne željeznice), postojale su mađarske željeznice, postojala je za NDH – HDŽ (Hrvatska državna željeznica). Ali, vlastodršci ne mogu izdržati ni ono što je bilo; moraju izmišljati povijest po mjeri sadašnjosti. Dakle, nisu samo očistili sadašnjost nego i prošlost.

Jednako su tako radikalno očistili jezik, pa, konzekventno i načela javnost komuniciranja. I dogodilo se je, dakle, da više nema one sredine iz koje su ljudi otišli, da bi se u nju mogli vratiti. Osim ako se ne misli na onaj degutantni frazealni stih koji se stalno pojavljuje u prozi – *povratak na ognjišta*. No, ozbiljne repatrijacije nema, jer je ne može biti. I to je ono sa čime, po mojem sudu, treba početi želi li se ozbiljno razgovarati».

U daljnjem tekstu isti autor navodi obilje primjera smetanja povratka koja započinju već na granici, nastavljaju se kod dobivanja dokumenata, povratka posjeda, dobivanja telefonske linije, priključka struje, vode itd. Dakle, radi se na razbijanju porodice i kinjenju građana.

Na kraju pita se profesor Puhovski: «Oni pak koji kažu da su Srbi otišli pod svojim vodstvom – koje uostalom nikad ni od koga nije bilo izabrano, priznaju Milanu Martiću državnički legitimitet».

Hrvatska je pristala na povratak Srba iz humanih razloga, a sada izmišlja ponižavajuće procedure za dobivanje državljanstva svojih državljana do tzv. zelenog kartona. Napominjem da su oni kao hrvatski državljani to stekli 18. 08. 1945. godine odlukom Privremene skupštine FNRJ, kao republičko državljanstvo. Uostalom, Ustavom RH, člankom 9. nitko ne može biti stavljen u položaj oduzetog državljanstva, protjeran ili isporučen drugome. Svi ostarjeli imali su osobne karte s matičnim brojem Republike Hrvatske i otiskom palca i svu drugu dokumentaciju.

Srbi su na hrvatskim prostorima prisutni pola milenijuma. Gonjeni historijskim pomjeranjima – migracijama, prostore su zadužili radom, znojem, krvlju i ljubavlju. Sudjelovali su, dakle, u historijskom

oblikovanju ovoga prostora. Dali prilog svim povijesnim zbivanjima na častan način. Sudjelovali u stvaralaštvu svih nomenklatura zanimanja.⁽⁸⁷⁾

Postojala je latencija konflikata, ali se razrješavala dijalogom i arbitražama trećeg (Venecije, Austrije, Ugarske, Jugoslavije, crkava, partija). U drugom svjetskom ratu kvislinška tvorevina Nezavisna Država Hrvatska (NDH) izvršila je progone, u ime rasnih zakona, nad golemim brojem nevinih Srba. Formirani su brojni koncentracioni logori za masovnu likvidaciju od kojih je najpoznatiji onaj u Jasenovcu, čijim se brojevima žrtava licitira, naročito danas kada se sudi komandantu toga logora Dinku Šakiću.

Programska načela rješenja «srpskog pitanja» u Hrvatskoj sadržana su u trijadi: «pobiti, pokrstiti, protjerati».⁽⁸⁸⁾

Ovaj program nije uspio u NDH zahvaljujući antifašističkoj opciji organiziranog otpora većine hrvatskog naroda u zajednici sa Srbima. Srbi su, naime, organizirani u otporu privukli većinu, najprije u svojim sredinama, a kasnije i šire zbog oslobodilačke opcije borbe protiv fašizma, koji je raskomadao Hrvatsku. To je stvorilo sveopću oslobodilačku borbu sa svim elementima oružane borbe, organizacije vlasti i kulture življenja. Borba je bila nesmiljena, puna drame i martirskih žrtava, ali završena je kao pobjedničko priključenje civilizacijskoj tekovini – antifašističkoj koaliciji.⁽⁸⁹⁾

Hrvatski socijalni prostor postao je federalna jedinica u FNRJ. U toj jedinici, dakle Hrvatskoj, Srbi su postali konstitutivni narod. U pola stoljeća, poslije Drugog svjetskog rata, međuetnički i konfesionalni odnosi su bili tolerantni, izvorno snošljivi ne samo u političkom, socijalnom i kulturnom, nego u sveukupnom društvenom životu. Dokaz su tom brojne činjenice: miješani brakovi, struktura vlasti po etnicitetima, sloboda javne komunikacije, ozakonjenje tolerancije

⁽⁸⁷⁾ Prema književnoj hrestomatiji Stanka Koraća koja spominje peko 2 000 kulturnih stvaralaca na ovom prostoru, 300 su srpskog etničkog podrijetla.

⁽⁸⁸⁾ Ono što nije uspio kvisling dr. Ante Pavelić sa svojim rasnim zakonima, nakon pola stoljeća iza Drugog svjetskog rata, realizirao je svojim nacional-šovinističkim režimom dr. Franjo Tuđman.

⁽⁸⁹⁾ Stvarni direktni, a posebno demografski gubici Srba u NDH nikada nisu utvrđeni. Oni su izvor naučnih i publicističkih licitacija brojevima.

pod ideološkim sloganima «bratstva i jedinstva». Samo su neke stvari tinjale iznutra. Međutim, genocidne radnje nad Srbima nisu temeljito i izvorno analitički apsolvirane niti objelodanjene, napose opseg i sadržaj dokazanih zločina, razorena duhovnost, porušene crkve, crkveni objekti, popis žrtava, razorena naselja, pobijeni, pokršteni i protjerani. Ideologija ustaštva nije poražena. Npr. srpski identitet je osakaćen, razorene crkve nikad nisu obnovljene, čak ni ona masovnog pokolja u Glini, Kršlji i dr.

Pravoslavni život obredno je gotovo nestao na prostorima 240 razorenih bogomolja. Vulgarna ateizacija pogađala je vjeru i vjerske institucije, ali pravoslavnu je potpuno uništila.⁽⁹⁰⁾

Druge srpske institucije identiteta su zatumljene, politizirane i ideologizirane. Neki su tada optirali prema jugoslavenstvu. Razorene ruralne sredine s deficitarnim – krnjim porodicama posječenih stabala života, ugaslih rodova, nestalih prezimena, nikad se nisu oporavile. Iz njih je izvršena kolonizacija.

Antiseljačkom politikom, zadružnim pokretom, ideološkim prokazivanjem «kulaka», mitom tvorničkog dimnjaka i deagrarizacijom bez presedana, bijegom u gradove, Srbi kanalima školovanja računase na spas. Sav podmladak ruralnih Srba odlazio je putem školovanja u škole drugog i trećeg stupnja i u pravilu iz sela i poljoprivrede. Skoro nešto više nego Hrvati putem posebnih zakona o djeci palih boraca i žrtava fašističkog terora. Stvorena je brojna srpska inteligencija privržena ideologiji sistema, ali inteligencija bez vjerskog, nacionalnog i etničkog identiteta. Raspadom sistema, pojavom nacio-šovinističkog pokreta «opasnih namjera» i zločinačkih sadržaja, počela je tragedija neslućenih razmjera. Mizerlukom mržnje pokrenuti su tribalni atavizmi genocidnih radnji.

Sa smetlišta historije oživljeni su recidivni slogani: «ne možemo zajedno», «etniciteti su krivo raspoređeni», zaključno do «istrage vaše ili naše».

Nastale su brojne prijeteće teorije o Srbima kao nižim bićima s

⁽⁹⁰⁾ Od 1825. godine u današnjoj Hrvatskoj bilo je preko 300 pravoslavnih crkava koje je opsluživalo preko 400 svećeničkih lica. Danas ih nažalost radi samo nekoliko, jer ne samo da nema vjernika, crkava i svećeničkih lica na tim toponimima, nego nema ni Srba. Vidjeti knjigu S Livada: *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, prilog o pravoslavnim crkvama.

kromosomom manje, šiljatim glavama, eksploatorima, «genetski programiranim zločincima», «barbarogenima».

Oživljene su neporažene ideologije ustaštva i četništva. Srbi ne moguše dobiti ni kulturnu autonomiju. Organiziraše pobunu u povijesnoj provinciji Krajini pod recidivom oživljenih zlopamćenja. Neki napraviše istinski i konkretni zločin. Započe rat. Jugoslavenska armija naoruža narod u srpskim prostorima. Kasnije to postade zaštićena zona UN. I da ne duljim, bi odobren napad na tu zaštićenu zonu.

Višegodišnjim razarajućim devastacijama hrvatske jedinice poharat će ruralne prostore i sve antropogene sadržaje srpske provincije. Pretežna većina crkava bi razorena, a sedamdesetak bi zaštićeno, ali samo građevinski gabariti, ali iznutra temeljito devastirane. Samo u Zagrebačkoj eparhiji, gdje nije bilo rata od 65 crkvenih objekata 27 je uništeno ili izloženo razarajućem propadanju, po jednom dokumentu za potrebe međunarodnog arbitra Mazowieckog. To uključuje i minirani Muzej pravoslavlja u srcu Zagreba.⁽⁹¹⁾

Ruralni Srbi iz Krajine spasiše gole živote bijegom. Oni koji ostađoše bijahu ili pobijeni ili raznim oblicima pojedinačnog masakra, pljačke, ucjene i poniženja dovedeni u stanje da «živi zavide mrtvima».⁽⁹²⁾

Urbani Srbi svim oblicima torture bijahu osmotskim tlakom izagnani iz Hrvatske. Ostaviše iza sebe: kuće, stanove, opremu, sjećanja, rođake, zavičaj, groblja. Nestade tako cvijet srpskog naroda, ponos etniciteta, najvitalniji dio porodičnih struktura. Nestade jedan oblik polumilenijskog prisustva etniciteta kao društvene grupe koja zaduži ove prostore.⁽⁹³⁾ To zovem povijesnim zločinom takvih razmjera da će povijest zasigurno pitati Hrvate što su učinili svojim Srbima kao što pita Amerikance što su učinili svojim Indijancima.

⁽⁹¹⁾ Golem broj srpskih ruralnih naselja nestao je sa svojim stanovnicima u Drugom svjetskom ratu. Sada, nestankom stanovništva, većina je razorena do temelja ili useljena žrtavama progona iz BiH. Ističem, Hrvatska ima strateški plan kolonizacije 200 000 Hrvata na srpske posjede do 2000. godine.

⁽⁹²⁾ Ostao je iznimno mali broj Srba u nekim gradovima. Uglavnom krnjih, deficijentnih i razbijenih porodica. U njima je simboličan broj mlađih i obrazovanih. Većini školske djece prenominiran je nacionalitet i pohađaju katolički vjeronauk.

⁽⁹³⁾ Apsurdi rasističkih antropoloških konfabulacija propagande lansiraju antibiološke tvrdnje o Srbima, da su «genetski programirani zločinci».

Ostaci ostataka Srba u Hrvatskoj su faktički čuvari grobova.⁽⁹⁴⁾

U ruralne prostore po prisili međunarodne zajednice vraćaju se, kako to rado vladajuća elita kaže, iz «humanih razloga» uglavnom starci. Ja to kao socijalni analitičar nazivam hodajućim grobovima bez sanduka u potrazi za grobom u jedinom im zavičaju. A zavičaj im je pretvoren u kameno doba.

Naselja su, naime, s razorenim staništima, svim pratećim institucijama – nema struje, vode, kuće bez vrata, prozora, krova, bez drugih institucija, bez brige socijalnih institucija – ratna pustoš.

Koliki su razmjeri razaranja navodim primjer: u 192 srpska naselja izvršeno je zaoravanje sela i zasijan je hrast lužnjak. Neka stabla su i preko 3 metra visoka. Razoreno je 40 bibliotečnih fondova koje sam poznao, svi zavičajni muzeji, samo su rijetka groblja pošteđena. Razoreno je preko 3 000 spomenika antifašizma. Na četvrtini hrvatskog socijalnog prostora danas postoji najveći muzej povijesnog zločina stalne postave za milenijsko pamćenje. Nije pošteđen ni spomenik, ni muzej Nikoli Tesli, neimaru naše civilizacije.

Sveukupne spoznaje razarajućeg konflikta ideologije «drugi je pakao», svestranom analizom što se dogodilo i kako se događalo, dovelo me do spoznaje da zaključim: da se ne mrze toliko etniciteti, koliko se vole njihova oteta dobra.

Jer čim narod pobježe zbog spasa golih života, njihovi prostori razoreni, bijahu nacionalizirani oktroiranim zakonom. Kad to pade pod pritiskom međunarodne zajednice, oktroiraše drugim zakonom pravo na upotrebu tuđe imovine i uzurpativnim oktroiranim normama, suprotno Ustavu, oteše sva dobra.⁽⁹⁵⁾

⁽⁹⁴⁾ Uzroke casus belli neka odgonetava historija. Međutim, «pokret opasnih namjera» a zločinačkih sadržaja, čiste nacionalne države, koja je napala svoje društvo, učinio je programski zločin stoljeća. To je ostvario i u onim prostorima gdje nije bilo rata. Na njima je nestalo ili ubijeno bez procesuiranja stotine Srba, minirano preko 10 000 stambenih objekata. Gotovo svi protjerani s posla. Bijeg je bio jedini spas. Npr. u Gospiću ubijeno je preko stotinu najviđenijih nevinih Srba – nekažnjeno. Naprotiv! Dokazane ubojice su promovirani. Ove žrtve mi to teže padaju što su neki moji učenici, zatim drugovi ili prijatelji. Isto se dogodilo u Pakracu, Sisku, Zadru, Šibeniku, Karlovcu pa i u Zagrebu i drugim. Nigdje javnog tužitelja, odvažnog pojedinca, intelektualca da zločin prokaže.

⁽⁹⁵⁾ Međunarodna zajednica odobrenjem napada na zaštićenu zonu preuzela je na

Sjuriše se sljedbenici ideologije zločina u posjede Srba ili ozakonije useljenje sličnih žrtava protjeranih Hrvata iz Bosne.⁽⁹⁶⁾

U gradove se nitko ne vraća, niti može, jer su kuće i stanovi zaposjednuti, čime se namriše «pacifikatori», ideološki žreci i drugi koji brane ideologiju recentne vlasti.⁽⁹⁷⁾ U tome, nažalost, sudjeluju gotovo svi instituti javne scene, osim martirske žrtve nevladinih organizacija. To će reći: pozicija i opozicija vlasti slavi poredak države koja je napala svoje društvo u svim porama. Izgon Srba s brutalnim masakrima smatra se kao najveće dostignuće Hrvatske kao «nove regionalne sile na ovim prostorima».

U tome, nažalost, uveliko sudjeluje i katolička crkva, što ilustrira stav donedavnog nadbiskupa Kuharića izjavom u *Corriere della Sera* i kasnije ponovljena u Marijanzelu. Ili slučaj useljenih Hrvata u pravoslavne crkvene posjede, novogradnja novih objekata na toponimima crkve i najzad ovaj primjer: protjerani katolički svećenik otvorio je crkvu u kući i na privatnom posjedu Srbina i izjavljuje: «da će prije Srbina ubiti, nego kuću mu vratiti». Čudnog li ekumenizma?

Bez daljnjih detalja, koji su monstruozi primjer dehumaniziranosti javnosti koja šuti nad srpskim pitanjem kao vlastitim pitanjem moderne i europske hrvatske države.⁽⁹⁸⁾ Šuti se pred zločinom, ostvarenih revanšističkim ideologijama rasizma (pobiti, pokrstiti, protjerati). A kako i ne bi? Kad karizmatička ličnost u svom pronoveliranom tekstu, prisiljen da izbací sudove o holokaustu u *Bespućima...*, str. 164, doslovce piše: «Ovakve nasilne, pa i genocidne promjene, kakve su izvršene i po okončanju drugog svjetskog rata donose uvijek dvostrane posljedice. S jedne strane neizbježno produbljuju povijesne

---

sebe sudbinu ruralnih Srba. Većina prostora opustošena je razaranjem svih antropogenih sadržaja, nekažnjeno.

⁽⁹⁶⁾ Hrvatska recentna vlast onemogućava samoorganizaciju Srba, sui generis, sprečavajući legalizaciju života svog etniciteta.

⁽⁹⁷⁾ Samo u gradovima oteto je Srbima 60-70 000 stambenih jedinica sa svim sadržajima i to uzurpativnim pravom legalizirano.

⁽⁹⁸⁾ Više kao ilustraciju programirane ideologije zločina-šovinizma ističem primjer. Bijaše jedan lovački pas balkanski gonič, po međunarodnoj kinološkoj nomenklaturi nedavno preimenovan u srpskog goniča. Rasprostranjen je i u Hrvatskoj. Sada se od lovaca traži da ga se liše ili uz neizdržive lovačke kazne koriste. Dakle, ni psa ne mogu izdržati. To se zove isključivost nacional-šovinizma.

razdore... S druge strane, dođe do etničke homogenizacije pojedinih naroda, do većeg sklada nacionalnog sastava pučanstva i državnih granica pojedinih zemalja, pa to može imati i pozitivne učinke na kretanje u budućnosti u smislu smanjivanja razloga za nova nasilja i povoda za nove sukobe i međunarodne potrese» Avaj historija i prekrajac sudbine vlastitog naroda prekrajanjem povijesti!

Kad je ovakvo teorijsko opravdanje «pušteno u opticaj», onda je problem zločina pitanje samo prakse. Da bi praksa započela, nasrće se na povijest, na istinu, a onda nema problema za nasrtanja na drugi etnicitet. Jer, «ne možemo zajedno», «nema suživota», «eticiteti su krivo raspoređeni», «mi smo opljačkani», «izrabljivani», «napadnut je naš jezik», «napadnuto je naše biće», «naše svetinje», «kultura», «samobitnost», «naše tlo i krv», to čini «drugi», «hipostazirani barbarin». Dakle, nama je «biti ili ne biti» da ispravimo povijest. To ćemo učiniti «humanim preseljenjem» – eufeministički naziv za klasični etnbanditizam. Naime, uprežu se poluge izvitoperene povijesti, mitovi naše svetosti, izabranosti, uzvišenosti, milenijske težnje, uzašašće duha, božjeg poslanja, divinizacije države, vođe, vjere, nacije i sve druge pošasti sa zovom «ubij», «razori», «prožderi», «zatri tragove». Jer «drugi» je pakao, genocidni barbarin, neciviliziran, i on je prepreka našoj «povijesnoj misiji». Avaj povijest! Avaj sudbine ostvaritelja – postvarenje ljudi!

Tako nastade zločin stoljeća. Nestadoše Srbi iz hrvatskog korpusa kao društvena grupa. Mehaničkim minorizacijama u dva navrata Srbi zbog posječenih stabala svedeni su na ostatke ostataka s neizvjesnom budućnošću.

Zaključujem da je etnointelektualizam ovdašnjeg zoon politikona uzrok ukupnom zločinu stoljeća.

Međutim, što me najviše brine, goni u očaj, je što nema minimuma jedinstva kod ostataka rezidencijalnih Srba u Hrvatskoj. Neki zdušno rade u korist svoje nesreće kao filijale vlasti. Javno se rezonira ispod pragova međunarodne arbitraže. Avaj Srbi!

Osim toga, nismo se dobro i rezolutno postavili prema matičnoj državi i društvu. Ali ni oni prema nama – ni diplomatski, ni historijski, sociokulturno ni moralno. To uvećava tragediju ostvarivanja ciljeva rata, prolongira zločin stoljeća i zatvara građanske nade i civilizacijske tokove.

Istina, represija je užasna. Strah je zarazan. Strategija čiste nacionalne države ostaje ista. Međutim, naše prirodno pravo, građanski rezoni, ne smiju biti poraženi. Time više što je iza nas tzv. civilizirani svijet.

Naše su nade jedino u pomoći građanskog etosa suvremene civilizacije, da svojim mehanizmima efikasno pomogne.

(Saopćenje na *Prvom skupu srpskih nacionalnih manjina iz Europe*, Temišvar, Rumunjska, 29. – 31. X. 1998. godine, u organizaciji Saveza Srba u Rumunjskoj.)

DRŽAVOTVORNI ZLOČIN STOLJEĆA BEZ OTPORA

Prvi korpus NOVJ je ponosna historijska istina naše povijesti antifašizma. Ali smatram da bez posebnih naučnih analitičkih izvora nema potrebe o Korpusu pisati. To ne znači da je o njegovu sadržaju sve rečeno. Pa čak i kod činjenice da je o njemu i građi objavljena golema selektivna bibliografija na oko 70 stranica. Mnoge bibliografske jedinice, čiju građu dobro poznajem jer sam je svojedobno sređivao, su fascinantne. U to spada i dokaz da je u nekim prostorima u Drugom svjetskom ratu ratnim angažmanom, kao aktivno učešće, bilo zahvaćeno 19% žive sile prostora. To doista prelazi sve dosadašnje primjere žrtvovanja generacija nekog prostora. Neki toponimi sa sveukupnom onomastikom i povijesnim antropogenim sadržajima nestali su već u Drugom svjetskom ratu za sva vremena.

Tamo, gdje su nekad nikle jedinice NOB-a, gdje su nastale vojničke formacije Prvog korpusa, danas su to prostori najvećeg muzeja stalne postavne povijesnog zločina za milenijsko pamćenje, proizvedeni odmazdom neporažene ideologije ustaštva i četništva u ratnom vohoru 1991.-1995. godine. Neosporno je da ostajemo do posljednjeg živi svjedoci civilizacijskog pokreta pobjednika – antifašizma.

Iako mi pripadamo pobjedničkoj antifašističkoj koaliciji, temelju suvremene civilizacije, pod kraj našeg života postali smo žrtve brutaliteta neporažene ideologije – kvislinga i njihovih novih trabanata – ustaštva i četništva. U ovome prilogu o tome fenomenu jedinstvenom na europskom tlu želim nešto da kažem.

Ne ulazeći u *casus belli*, ne praštajući zločin, koji je oduvijek bio konkretan, usuđujući se napasti ideologije kolektivne krivnje, poslužiti ću se jednim povećim citatom, da mi se ne bi pripisalo da konfabuliram i izmišljam zločin. Evo tog citata:

«U Hrvatskoj je, koliko znam, na djelu najčišće etničko čišćenje koje je ikada igdje izvršeno. To je etničko čišćenje koje je obuhvatilo čišćenje povijesti, kulture, znanosti, ali i grunтовница; čišćenje na razini toponomastike i onomastike. Nekoliko desetaka imena sela, mjesta i gradova je zamijenjeno, kao i nekoliko tisuća imena ulica. Najmanje nekoliko tisuća ljudi, vjerovatno i nekoliko desetaka tisuća, promijenilo je – na raznim stupnjevima nedragovoljnosti – svoja osobna imena ili prezimena. Promijenjeni su ne samo službeni simboli staroga režima, nego su uništene i tisuće spomenika ili obilježja na kojima se nalazila zvijezda petokraka, ili su, kao što sam jučer rekao, u Rakovici *reinterpretirana* imena onih koji su sudjelovali u povijesnim događajima.

Jednostavan simbolički primjer: pred zagrebačkim glavnim kolodvorom nalazi se – što je običaj u mnogim gradovima – stara parna lokomotiva na kojoj piše HŽ (Hrvatske željeznice). To je tipična hrvatska laž. Nikada u povijesti nije postojala lokomotiva na kojoj je pisalo HŽ. Postojalo je JDŽ (Jugoslavenske državne željeznice), postojale su mađarske željeznice, postojala je – za NDH – HDŽ (Hrvatska državna željeznica). Ali, vlastodršci ne mogu izdržati ni ono što je bilo, moraju izmišljati povijest po mjeri sadašnjosti. Dakle, nisu samo očistili sadašnjost nego i prošlost.

Jednako su tako radikalno očistili jezik, pa, konzekventno i načela javnog komuniciranja. I dogodilo se je, dakle, da više nema one sredine iz koje su ljudi otišli, da bi se u nju mogli vratiti. Osim ako se ne misli na onaj degutantni frazealni stih koji se stalno ponavlja u prozi – *povratak na ognjišta*. No, ozbiljne repatrijacije nema, jer je ne može biti. I to je ono sa čime, po mojem sudu, treba početi želi li se ozbiljno razgovarati». (Žarko Puhovski: *Srbi u Hrvatskoj jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1998., str. 105.)

U daljnjem tekstu isti autor navodi obilje primjera smetanja povratka koja započinju već na granici, nastavljaju se kod dobivanja dokumenata, povratka posjeda, dobivanja telefonske linije, priključka struje, vode itd. Dakle, radi se na razbijanju porodice i kinjenju građana.

Na kraju, pita se profesor Puhovski: «Oni pak, koji kažu da su Srbi otišli pod svojim vodstvom – koje uostalom nikad ni od koga nije bilo

izabrano, priznaju Milanu Martiću državni legitimitet». (Ibidem, str. 106.)

Neki Srbi iz paradržavnih struktura napraviše konkretne zločine. Ne praštam im, osuđujem ih. Ali u ime hrvatske države nastadoše golemi zločini. Još manje praštam i još više osuđujem. Jer, naše kobno i učestalo «umiranje od brazde do brazde» sada recidivnim fašističkim genocidnim radnjama opustjelo je naše prostore, razorilo naše narode, naselja, porodice, rodove, monumenta i znamenja martirstva naših generacija. Implikacije su za narode nesagledive. Zauzele su ekološke razmjere katastrofe.

Mizerluk mržnje, tribalistički srazovi, pod sloganima nacionalšovinizma doveli su sukobe do «istrage vaše ili naše», i oživjeli su sa smetlišta povijesti sve pošasti s monstruoznim posljedicama. Nažalost, živimo u državi, koja nije ni pravna, ni socijalna, ni kulturna, ni civilizirana, a time ni moralna.

Prostor nam je ne samo razoren, nego tako dehumaniziran i zagađen strategijom «pokreta opasnih namjera» i zločinačkog sadržaja, da je stvoren poredak države koja je napala svoje društvo u svim porama. Falsifikacijom historije, napadom na dokazane istine i sve moralne vrijednosti civiliziranog svijeta oživjele su rasističke teorije prekrajanjem povijesti vlastitog naroda. Zapanjujuće je što se pred tim zločinom šuti. Opravdava se čak genocid kao koristan čin za popravljanje povijesti. Na flagrantan način to čini povijesni amater kao karizmatska ličnost.

U *Bespućima...* (str. 164) naime, Tuđman doslovce piše: «Ovakve nasilne, pa i genocidne promjene, kakve su izvršene i po okončanju Drugog svjetskog rata donose uvijek dvostrane posljedice. S jedne strane neizbježno produbljuju povijesne razdore... S druge strane, dovode do etničke homogenizacije pojedinih naroda, do većeg sklada nacionalnog sastava pučanstva i državnih granica pojedinih zemalja, pa to može imati i pozitivne učinke na kretanje u budućnosti u smislu smanjivanja razloga za nova nasilja i povoda za nove sukobe i međunarodne potrebe». Avaj historija i prekrajč sudbine vlastitog naroda prekrajanjem povijesti!

Kad je ovakvo teorijsko opravdanje «pušteno u opticaj», onda je problem zločina pitanje samo prakse. Da bi praksa započela, nasrće

se na povijest, na istinu, a onda nema problema za nasrtanja na drugi etnicitet. Jer, «ne možemo zajedno», «nema suživota», «eticiteti su krivo raspoređeni», «mi smo opljačkani», «izrabljivani», «napadnut je naš jezik», «napadnuto je naše biće», «naše svetinje», «kultura», «samobitnost», «naše tlo i krv», to čini «drugi, hipostazirani barbarin». Dakle nama je «biti ili ne biti», da ispravimo povijest. To ćemo učiniti «humanim preseljenjem» – eufemistički naziv za klasični etnobanditizam. Naime, uprežu se poluge izvitoperene povijesti, mitovi naše svetosti, izabranosti, uzvišenosti, milenijske težnje, uzašašće duha, božjeg poslanja, divinizacije države, vođe, vjere, nacije i sve druge pošasti sa zovom «ubij», «razori», «prožderi», «zatri tragove». Jer «drugi» je pakao, genocidni barbarin, neciviliziran, i on je prepreka našoj «povijesnoj misiji». Avaj povijest! Avaj sudbine ostvaritelja – postvarenje ljudi!

Dakle, svakom konkretnom zločinu etnobanditizam ateorijski fundira svetu teorijsku paradigmu. U suštini suprotstavlja čovjeka njegovoj prirodi, prirodi njegove vrste, njegovoj povijesti, iskustvu i znanstvenim spoznajama provjerene istine. Zbog toga je etničko čišćenje po svojoj okrutnosti najveći zločin kraja dvadesetog stoljeća na ovim prostorima. On se iracionalnim argumentima brani, opravdava, vodi protiv ljudi, a za prostor. Zločin i zločinac su konkretni, individualni. Nema kolektivne krivnje, mada odgovornost postoji. Etničkom čišćenju središnji je krivac kolektivitet, narod, nažalost, nevina žrtva. Rekosmo ranije, rat nije prirodna pojava, nije imanentan čovjeku, iako je tipičan ljudski fenomen. Jer u tom obliku ne postoji ni kod jedne životinjske vrste. On ima svoja pravila, svoju «kulturu», čak i kodificirane norme (Ženevska konvencija). Etničko čišćenje ne uvažava ni prirodu, ni interes, ni kodificirane norme. On ima svoju logiku «pravilo zločina». (Vidjeti opširnije: Svetozar Livada: *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997., str. 180-181.)

Ističem, ne mrze se istinski etniciteti koliko se vole njihova oteta dobra. To se najbolje vidjelo nacionalizacijom Krajine, da se namire pacifikatori. Kad to pade, pod pritiskom međunarodne zajednice, oktobraše novi zakon prava upotrebe tuđe imovine, uzurpativnim normama napadoše «svetost vlasništva i to još uvijek traje.

Koliko je pravnog zločina govori golem problem usaglašavanja s međunarodnim normama. Jer je pogaženo prirodno, običajno, normirano i konvencijama prihvaćeno pravo. Uzurpativnim pravom razara se minuli rad generacija, život institucija, pa i moralnih vrijednosti. Čudna državotvornost nacionalne države ponavlja stil paradržave. Jer državu diže iznad čovjeka, zapravo protiv njega i društva.

Započe pretvorba (zapravo pljačka) fiktivnim jurenjem katastra, fiktivnim kreditima, kompradorskom spregom elite vlasti, menadžera itd. Inteligencija konjunktrom i oportunitetom listom optira političkoj klasi. Mafijokratski se otima što se oteti može. Divlji kapitalizam u korist nekoliko stotina porodica osiromašuje narod tako snažno da je jedna trećina stanovništva u socijalnoj komi. Ništa nije pošteđeno. Militantnim antikomunizmom vlasti proglašise prošlost mrakom, i najpogrešnije upaljenim svjetlom učiniše da narod ne može da gleda.

Postadosmo jedinstveni primjer napada na civilizacijsku tekovinu u razaranju svih spomena antifazišizmu (institucija, trgova, ulica, spomenika, pogleda, shvaćanja i antifašista). Primjer: ostarjela Milka Planinc prigovorno upita Tuđmana zašto to radi, a on će prijeteći osvetnički: «Vi ste nas zatvarali, a mi ćemo vas politički i ekonomski uništiti». Samo što ne reče i fizički, mada i to rade. Sve je napadnuto: ljudi, institucije, kulturna i opća dobra. Zločina je koliko ga može biti, jer nalogodavci ne progone izvršitelja. Svatko hoće svoj dio, parče Zemljine kugle ili druge pokretnine ili nekretnine. Sve je podvrgnuto reviziji, najprije ideološki, pa povijesno i materijalno. Prvi na udar dođoše spomenici, trgovci i ulice, pa španjolski borci – kao neimari našeg antifazišizma. Jedva da ih bijaše 30 živih. Militantni žreci proglašise ih međunarodnim teroristima. Oduzeše im stečena prava i društveno i politički sahraniše prije fiziološke smrti. Slično bi s narodnim herojima i njihov je broj simboličan. Na red dođoše nosioci spomenica 1941. (cca 4 000 živih). Iza toga uslijedi revizija invalidnina. Njih bijaše oko 23 000. Dokinuše invalidninu palih boraca, ostarjelim umirućim majkama. Iako je invalidnina kumulativna (što si stariji posljedice su veće) i regresivni teret socijalnim institucijama, zaštićena kao stečeno pravo, mnoge dokinuše, a većinu reduciraše. Posebnu grubost, na granici pravne drskosti – zločina – učiniše prema umi-

rovljenim oficirima JNA. Nove oficire zovu «časnicima», a starima mirovinu ne temelje na minulom radu, nego, eto, na milosrđu. Sve su napadnute kategorije društva u dubokoj starosti, iznad srednjeg očekivanja života u nas. Ne mari! Osveta je slatka «pobjedniku neporažene ideologije» u korist, jer da bi nekom dao iz ograničenih fondova, nekom moraš oduzeti.

Bezakonje služi kao podloga. Tim je bilo pogođeno oko 160 000 različitih boračkih kategorija. Oduzimanjem stečenih prava, protegnu se pravni zločin na druge koncesije koje iz toga proizlaze (ortopedska pomagala, zaštita zdravlja, otkup stanova i dr.). Oficiri JNA neko vrijeme ne primaše ništa. Neki umriješe od gladi, neki se ubiše, nekima se raspada porodica, neke protjeraše, nekima oteše stanove, nekima državljanstvo, a neki se iznuravajući spore. Ništa ne preostaje nego da se problem internacionalizira, jer su njihova primanja ni za živjeti ni za umrijeti. Ne mogu se uspoređivati s tekućim umirovljenicima – časnicima. Domoljublje u inat razara pa čak i ubija svako rodoljublje. I to se ozakonjuje, a znano je da nema većih zločina od onih ozakonjenih. Marginalizacijom ljudi, razaranjem monumenata, koji navodno nisu lijepi iako su autentični, napadnuta je civilizacijska tekovina antifašizma.

Istovremeno mijenja se heraldika, podižu spomenici kvislinzima uz koncelebrirane mise, falsificira se historija evidentnim revanšizmom. Ova retrogradnost počiva na činjenici jednopartijske ideološke države koja nije u praksi ni pravna, ni socijalna, ni laička, ali ponavljam ni moralna. Moral važi za sve ljude osim HDZ.

Kako se Crkva nije odredila prema fašizmu, ali se militantno postavila prema komunizmu, odmicanjem od Boga, oltara i Eevandelja, pretvarajući se u sluškinju politike, htijući svoj dio plijena. I dobi ga. Naime, konkordatom dobi privilegij suprotan konstitucijskim osnovama laičke države. Alimentira se iz budžeta, vraćeni su joj posjedi, i suveren naglasi da je ovo katolička država, katoličkijih katolika od pape.

Ideologija države iznad društva, suverena iznad institucija žanje svoje pošasti, nasrće ozakonjeno na čovjeka i društvo. Jer toliki pobijani – nevini, neprocesuirani, protjerani državljanjani, toliko otetih stečenih prava minulog rada, otetih općih dobara, nekažnjeno, nema

presedana. Svim sredstvima se uznastojava ideološki učiniti kontinuitet države s NDH, ne samo heraldikom, nomenklaturom nasilja, jezikom, nego, eto, istinskim idealom milenijske težnje naroda. Zbog toga su svi izginuli ustaše martiri poklanih Hrvata. Tome služi stara-nova scenografija.

Neofašistička scenografija postala je pravilo javnosti, pa ćemo neke njene elemente ovdje navesti: fašistički pozdrav ministra oružanih snaga RH u Sinju; Rojnica i Orden kneza Trpimira; a Vinko Nikolić postaje senatorom; član NDH vlade proglašava se «nestorom hrvatske književnosti»; a Nazora zovu «moralnom mizerijom»; Crljen, šef ustaške promidžbe nastupa na OTV; a slijedi zatim rehabilitacija Mile Budaka, oca rasnih zakona koji u deset gradova dobija ulicu; Luburića se proglašava hrvatskim vitezom; a u štampi Šakić, komandant jasenovačkog logora, kaže da bi ponovno ako treba bio «šef» u Jasenovcu, sada mu se sudi «da nije koga iskosa pogledao»; pomirba ustaša i partizana i zajednička grobnica krvnika i žrtve, sarkastični je cinizam trijumfa revanšizma; njemu je ravno još samo 3 000 srušenih spomenika NOB-u i antifašizmu iza kojeg stoji nekoliko stotina tisuća ponovo ubijenih (ode Juri i Bobanu). Morbidne li humanocidnosti!

Svaki fašizam je započeo s fašističkim radnjama, tek onda se konstituirao kao pokret i poredak. Ovdje je učinjeno obilje fašističkih radnji, kojima se nismo organizirano oprli.

Udžbeničko unakaženje povijesti, pored falsifikacije opće historije, strateška je prijetnja budućim generacijama. Provokacija je povijesti insistiranje na izginulim ustašama kao poklanim Hrvatima. (Vidjeti opširnije Svetozar Livada: *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997., str. 23.)

Posljedice su kobne za sadašnje i buduće generacije.

Ishitrena je teritorijalno-politička podjela prostora – razaranjem temelja katastra gravitacijskih središta, uslužnih servisa itd. Nejasne su nadležnosti, razbijena organizacija života klasičnom zavjerom mediokritetstva. Razorene su institucije rada. Broj umirovljenika približio se broju aktivnih. Većina siromaši uz rad. Neki su na čekanju. Broj onih na burzi stalno raste. Neki rade bez dohotka. Siromašenje pogađa život biološkim slabljenjem, širenjem socijalnih bolesti.

Rastu tenzije, frustracije, skitnja, prosjačenje, alkoholizam, prostitucija, agresija, ubojstva i samoubojstva, krađe, pljačke, razbojništva i organizirani kriminal. Klasični latinoamerički sindrom kompradorstva i mafijokracije. Klijentilizam je na djelu. Sve se opravdava ratom, agresijom, unutarnjim i vanjskim neprijateljem. Interesantno, nigdje pravog i organiziranog otpora. Niti se brane antifašističke tekovine organizirano, niti stečena prava, niti institucionalni život rada, niti minimalne egzistencijalne osnove ljudskih prava. Naravno, iz toga isključujem martirske nevladine organizacije. Čudno neko moralno rasulo, pod egzaltacijom egida ostvarena država i izgon srpskog korpusa iz Hrvatske – kao najveće tekovine svoga doba.

Tumači se to endizmom, krajem povijesti i hrvatskim novim poretkom, sukobom civilizacija i zavjerom svijeta protiv nas. Mitomanski se diže država iznad čovjeka i društva i svih njegovih potreba. Agresivnom teizacijom prokazuje se prošlost, mitomanski postajemo svi žrtve politike i čovjek, i institucije i pojedinci i cjelokupni život naroda. To se tako agresivno, Bendovim izdajama klerika-intelektualaca propovijeda u državotvornoj štampi, da golema većina vjeruje idolima, žrtvuje znanje, profesije i porive zovu «krvi i tla» (asocijacija na sadržaj knjige J. Benda *Izdaja klerika*). Represija je strašna. Životna i pravna sigurnost mala. Javljanju se ucjene, zavjere, alternativne institucije tradicionalnim, pa čak i naučnim zaključno do Akademije i Matice. Sve se rastače. Što ne ide ideologijom, ide silom. Zavjera mediokritetstva djelom i činom rastače društvo u svim porama retrogradne involucije. Praktične organizirane alternative nema jer je ne može ni biti državotvornim šovinizmom čiste nacionalne države, izolirane, samodovoljne i samozadovoljne. Oficijelna javnost bukajući o zavjeri civiliziranog svijeta. Psi rata ne mogu biti bogovi mira. I nagoni ostvarenja ciljeva rata uništavaju socijalne zajednice nekad zajedničkog prostora. Države su se isprijebile kao kriplizirani entiteti, između života i smrti svojih građana i sugrađana do klasičnog razaranja porodičnih struktura. Tako smo blizu, a tako smo daleko kao da smo preko svijeta jer je napadnut prije svega čovjek i njegove vrednote.

Dragi moji nekadašnji antifašisti, nismo dosljedni i konzekventni. Nismo organizirano branili svoje djelo. Nismo se borili organizira-

no protiv nedjela svojih guvernera, kadija i tadija. Nismo pokazali ni minimum međusobne solidarnosti kad razaraše tekovine antifašizma, kad digoše tužbe protiv nekih antifašista, a zapravo protiv antifašizma, kao civilizacijske tekovine. To sam testirao pismima brojnim pojedincima i institucijama u našoj i susjednim sredinama. Samo od rijetkih sam dobio odgovore, uglavnom s riječima da se ne bave politikom, a ja sam ih upozoravao da se politika bavi s nama, uglavnom na zločinački način.

Čemu su tolike žrtve, kako je moguća takva šutnja pred tolikim zločinom, osvete žrtvi? To je naš poraz. Cinično da kažem, dugogodišnji stari drugovi, a odnedavno «mlada» gospodo, u pitanju je naša historijska odgovornost pa i (ne)moralnost.

Oprostite mi, vi koji ste duhom i djelom ustrajali, što istinu javno rekoh, jer ona je surova. Jer, niti su naši protivnici tako jaki kako smo mi slabo organizirani, tim više što je naše djelo tekovina civiliziranog svijeta, i on je s nama, niti se mi organizirano branimo.

Dakle, civilizirani svijet solidariziran je s nama i našim narodima više nego što smo mi (preživjeli antifašisti) solidarni međusobno. To nam neće oprostiti ni mrtvi drugovi, ni povijest. Zato se doista usuđujem dovesti u pitanje i našu (ne)odgovornost i (ne)moralnost, pred poviješću, istinom i generacijama koje dolaze.

Svakom građaninu, antifašistima posebno, postavlja se pitanje: što si učinio da ne dođe do rata? A kada je došlo do rata, što si učinio da dođe do izmirenja? A kada je mir oktroiran, što činiš da se ciljevi rata (etničko čišćenje kao zločin stoljeća) ne ostvaruju?

Ne zaboravite, svi smo odgovorni!

(Referat na svečanoj sjednici SUBNOR-a Hrvatske povodom proslave godišnjice Prvog korpusa NOV POJ održane 22. XI. 1998. godine u Zagrebu.)

NITKO NIJE IZDAO DUH ANTIFAŠIZMA

Dragi đaci, i rijetki preživjeli profesori Partizanske gimnazije «Maršal Tito» u Zagrebu, grleći vas pozdravljam. Ne očekujte klasičan govor, nego prigodnu besjedu podsjećanja.

Dragi drugovi i prijatelji, prošlo je pola stoljeća od prestanka rada naše Partizanske gimnazije. Pola stoljeća, dragi prijatelji, veliko je razdoblje u životu čovjeka. Od tada su se dogodili brojni događaji u svijetu i u našem vlastitom životu. Završeno je naše uzrastanje, školovanje i profesionalno formiranje. Najpretežnijoj većini završen je radni vijek. Svima je završeno formiranje porodice i većina drugih događanja u životu. Kako smo bliže kraju nego početku valja podsjetiti na onu čuvenu: «Od kolijevke pa do groba najljepše je đачko doba». Za nas, prijatelji, posebno. Jer smo bili žrtvovane generacije. Okrutnim ratom bilo nam je zakinuto djetinjstvo i mladost. U Partizansku gimnaziju došli smo od svuda, s ratišta, sa zgarišta, iz zatvora i koncentracionih logora. Pobjeda i mir za nas su bili očekivano i poželjno otkrovenje.

Našu školu sačinjavali su đaci različitih partizanskih gimnazija koje su formirane još u ratu, npr. ona u Otočcu, Dišniku, u Moslavini, Rujevcu, Dvoru na Uni, Delnicama, Srpskim Moravicama, Daruvaru, Lipiku, Pakracu, Pisarovini, Osijeku i Hvaru. O onoj u Osijeku pod imenom Ive Lole Ribara, legendarnog tribuna iz NOB-a, Nikola Kalopera napisao je knjigu *Crvena trava*. Iz nje proizlazi da je u ovoj školi bilo 500 učenika. Na 40-godišnjici proslave bilo je 200 prisutnih učenika. Imala je đачki dom u Strossmayerovoj, a školu u Jegerovoj. Kasnije je ušla u sastav gimnazije «Maršal Tito» u Zagrebu. Partizanska gimnazija «Vladimir Nazor» s 10 razrednih odjeljenja na Hvaru imala je u svome sastavu 400 učenika. Nju su činili đaci s otoka i priobalja, a kako stoji u jednom govoru povodom 20-godišnjice u njoj su

bili đaci «od Bojane do naselja ispod Velebita». Pretežan broj činili su đaci iz šibensko-dubrovačke regije, Makarske, Sinja, Korčule i Brača. O onoj iz Rujevca, nekad «zlatno pero VUS-a» Milan Čučković napisao je neobjavljenu monografsku studiju od 900 stranica. Ona je prošla put Rujevac, Santa Cezarea u Italiji, Split i, najzad, priključila se Partizanskoj gimnaziji u Zagrebu. A ona iz Osijeka imala je putanju Daruvar-Lipik-Pakrac-Bajmok-Baranja-Osijek i najzad priključenje Partizanskoj gimnaziji u Zagrebu.

Istinski kroničar školstva u NOB-u prof. M. Ogrizović⁽⁹⁹⁾, pišući o školstvu u to doba spominje 1 598 osnovnih škola sa 100 000 polaznika i skoro 2 400 prosvjetnih radnika, 33 srednje škole s 9 657 učenika, 40 dječjih domova s 3 000 djece i brojne druge kulturne, prosvjetne, umjetničke, kazališne institucije koje su nikle još za vrijeme rata. Uostalom, još u ratu održan je u Topuskom kongres kulturnih radnika.

Kao svjedok vremena i đak naše nezaboravne škole, pa i njen kroničar, jer ja sam nepotpisani autor spomen-knjige naše gimnazije, a kasnije kao pedagog mogu s pouzdanošću istaći da smo doista bili jedinstvena škola. Jer, u relativno kratkom vremenu postojanja, samo tri godine, nije ni jedna škola podarila toliki broj raznorodnih stručnjaka, profesionalnih pregalaca kao naša Partizanska gimnazija. Pokrili smo svu nomenklaturu intelektualnih zanimanja, a neki su dosegli vrhunce u struci, nauci, tehnicima, kulturi i umjetnosti. Nastao je impozantan broj diplomiranih ekonomista, agronoma, veterinara, geodeta, farmaceuta, odvjetnika, pravnika, novinara, diplomiranih inženjera strojarstva, elektrotehnike, građevine, kemičara, prometnih inženjera, profesora raznih profila, sveučilišnih profesora, liječnika, kipara, slikara, vajara, glumaca, poeta, književnika, kritičara, diplomata i političara itd. Svi su oni našoj generaciji, sebi i našem narodu na čast. Pretežna većina ostavila je snažnog traga u svojim sredinama života i rada. Mnogi su udarili temelje modernim institucijama današnjice.

Ono što sve nas mora da raduje jeste da nitko nije zatajio, izdajući sebe i duh svoje generacije antifaašista. Bili smo prva poratna inteligencija, služili smo časno svojoj profesiji, mjestu života i rada i to

⁽⁹⁹⁾ Vidjeti Mihailo Ogrizović: *Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u Hrvatskoj za NOB-a*, Andragoški centar, Zagreb, 1985.

naglašavam – predano. Nismo pokleknuli izazovu ni drugog rata na zalazu života, iako smo dva puta žrtvovane generacije.

Uspjeli smo, jer smo imali svoje ljudske ideale zajedništva i antifašizma, ali i idole nezaboravne naše profesore. Oni su bili naši učitelji, odgojitelji, prijatelji, a mnogima zamijenjivali i roditelje. Bili su ono najbolje što je društvo u tome trenutku imalo, a da su bili veličine pokazuje činjenica što je većina završila kao sveučilišni profesori. U vaše ime i svoje osobno izričem im veliko ljudsko hvala! Ponosni smo na njih, a vjerujem i oni na nas. U našoj školskoj himni s pravom smo pjevali: «Direktor partizan, profesori partizani, svi su đaci partizani».

Smatram da dijelim vaše mišljenje da treba da istaknem posebno ime dragog nam direktora Hrabaka, kao rođenog lidera, vrsnog organizatora, profesionalnog pedagoga, zaslužni autoritet među profesorima i đacima. Bio je istinski «voljeni učitelj», profesionalac, strog i pravičan. Njemu mrtvome dugujemo životnu zahvalnost. Veliko Ti hvala, naš dragi i nezaboravni direktore Hrabak, jer si nas hrabro vodio i osposobio ohrabrivši za cijeli život!

Nas je povezivalo ratno prijateljstvo, kušnja najvećeg drugarstva. Odredilo nam moralne i etičke vrijednosti. Mislim da ne griješim ako kažem da svaki od nas da se ponovno rodi poželio bi da bude đak Partizanske gimnazije i dalje bi nam bila deviza: «Učiti i samo učiti!», jer to je smisao čovjekovog života.

Neka mi bude dozvoljeno kao ilustracija koliko smo se voljeli primjer iz osobnog života. Padnem 50-ih godina u izraelsko-arapskom ratu kao arbitar u neku vrstu zarobljeništva u Izraelu. Oko mene se odjednom okupi oko 50-ak đaka naše nekadašnje škole. Svi me grle, ljube i zapitkuju. Na to će jedan novinar: «Što to znači? Kakav ste vi to zarobljenik?» Šaleći se odgovorim: «Pa mi smo rođaci iz Partizanske gimnazije, što je više nego dolazak strica iz Amerike». Prasnuse svi u smijeh i poviču ura! Neki zapjevaju: Partizanska! Partizanska!

Naše je zajedništvo, naši su susreti nezaboravni. Sjetite se samo đачkog doma u Habledićevoj 1, gimnazijskog dvorišta u Gundulićevoj 28, škole i razrednih prostorija, zidnih novina, veselih kutića, parola: «Učiti i samo učiti!», kružoka, razrednih sjednica, susreta na proputovanjima i, najzad, prigodnih proslava, praznika ili naših da-

tuma škole. Napose one povodom 20-godišnjice škole kada je otkrivena spomen ploča. I ovaj susret želim da bude u znaku kumulacije radosti i sjećanja na našu mladost, đачko doba, strepnje i radosti, ali i naše razgovore ugodne. Zbog toga hoću vas podsjetiti na neke datume, vrijeme i događaje koji su pola stoljeća iza nas.

Škola je započela u jesen 1945. godine. Radila je u tri smjene, dvije redovne po skraćenom postupku nastave ubrzanog tempa i, najzad, večernja škola. Kroz nju je prošlo 1 500 učenika kad se pribroje đaci večernje škole, društveno-politički radnici, oficiri i drugi građani. Sve su to vodili isti profesori, pravi pedagoški neimari. Bilo je naporno i za njih i za nas, ali bilo je predano. Reklo bi se tada udarnički, ali istinski samopregalački. Prvi maturanti završili su 1946. Bilo je veliko slavlje. Pjevao je velebni zbor naše škole od 250 članova. Prvo našu himnu škole, zatim revolucionarne pjesme na svim jezicima, napose ruskom. Plesala je amaterska družina, recitirali učenici, glumile amaterske družine. Držani su govori. Valjda se svi sjećate ravnanja terena na Griču, radnih akcija u Kustošiji, na kanalu, istovara ugljena, formiranja 1. radne brigade na Sveticama. Nezaboravne su naše zidne novine i njihovi sadržaji, izložbe đaka, gostovanja naših družina u raznim drugim školama, tvornicama, gradovima i selima, različiti mitinzi i pisanje izbornih parola. Zatim proslave prigodnih datuma i javnih svetkovina. Podsjećam vas na prvi kolektivni izlet u Opatiju i Postojnu. Neki tada prvi put putovaše vlakom, neki prvi put vidješe more, a neki prvi put odsjedoše u hotelu. Sve je bilo impresivno i nezaboravno. Na putu u vagonu održavan je sat iz geografije. Većina je pisala zadaće *Izlet u Opatiju*. Za neke je nezaboravan izlet u Bugarsku u doba rezolucije IB-a, zatim u Prag i Čehoslovačku.

Veliki broj đaka stanovao je u đачkom dobu u Habelićevoj 1. To je bila velika prednost radi organizacije života. Manji broj stanovao je kod roditelja, a drugi kao podstanari. O nekima se brinula Židovska općina. Bili smo šaroliko obučeni. Kombinacija vojničkog i civilnog odijela. Domska menza bila je utočište izvora života svih đaka, ali i veselje od objeda, gableca do kulturnih sadržaja kolektivnog življenja. Mnogi se sjećaju košare narezanog kruha, marmelade, *Trumanovih jaja* i UNRIN-e pomoći sira i konzervi. Međutim, svakako se sjećate javnih predavanja, fiskulturnih takmičenja, tečajeva higijene, večeri

poezije, političkih događanja, pedagoških satova, dežurstava i redarstava. Sve je to bila valjana samoorganizacija i autentična samodisciplina. Tjeskoba stanovanja (kreveti na katove, tijesne učionice) ipak nije stvarala tjeskobu u našoj duši. Mi smo se toliko voljeli i uvažavali da su samo rijetki stvorili brakove iz naše škole. Jer, netko reče da smo bili istinski rod. U to vrijeme bili smo uzor škola, gošćeni i ugošćavali. Nezaboravan je boravak glumaca kod nas, napose Augusta Cilića (*Škrtac*), Afrića, protagonistice prvog filma *Slavice* – Irene Kolesar, skulptora Vanje Radauša i mnogih drugih kulturnih pregalaca, novinara, antifašista iz Francuske, Čehoslovačke, Engleske, Bugarske i Sovjetskog Saveza. Nad nama je bdjelo ministarstvo prosvjete, ali i školske i kulturne institucije grada. Kad smo dobili ime Gimnazija Maršala Tita, a napose kada nas je Maršal posjetio postali smo istinska institucija.

Redovno smo išli u kino i kazalište organizirano, na izložbe i u muzeje. Svijet kulture bio je naš. Matineje su za nas bile događaj. Naša školska knjižnica bila je dar raznih biblioteka. Organizirano se brinulo za naše zdravlje. Oboljeli za praznike odlazili su u javna oporavilišta, a ranjeni u bolnice i lječilišta. Imali smo svoju ambulantu, patronažne službe i sistematske đačke polikliničke preglede. Mi smo to predanim radom, učenjem i prosvjetiteljskim amaterizmom gotovo misionarstvom, takmičarskim duhom, radnim akcijama, svesrdno i predano odrađivali. Učili smo se i druge smo učili zajedništvu. Učili smo se voljeti ljude i biti solidarni građani. Nismo iznevjerili nadanja ni naših profesora ni društvene zajednice i to nam može služiti na čast.

Kroz ovih 50 godina naredale su se daće i nedaće u životu svakog pojedinca, a ostao je naš duh realizma.

Bili smo protkani, da simbolično kažem, zlatnim nitima naših 48 profesora. Duhom smo hodali u istom stroju 23 razredna odjeljenja naše gimnazije u Gundulićevoj 28. Iako smo bili različite kronološke generacije, duh je bio jedinstven. Kao kuriozum ističem da je najstariji bio rođen 1916., a najmlađi 1934. godine, a slagali smo se kao jednojajčani blizanci. Primjer, godine 1947. naše diletantske družine posjetile su naselja Siska, Petrinje, Gline i drugdje. Svi su nas hvalili da smo kao jedan. Dobili smo na dar piliće, janjce i svinje. U vese-

lom kutiću zidnih novina bilo je ispisano: «Mi njima duh kulture, oni nama meso žive vage». Ne zaboravite bila je oskudica u tim prostorima na ivici gladi, ali za nas se nije štedilo.

Mladenački duh, produhovljenost uznosila nas je punoćom života. Ljudski je biti nostalgičan za onim vremenima koja se sada prokazuju «mrakom», a mi ovo osjećamo kao najtragičnije upaljeno svjetlo. Ona vremena su dio naše mladosti i realizacije, dakle, profesionalnog potvrđivanja. To je bilo poželjno društvo, a društvo je ideal čovjeka, jer kad u drugom zrcališ sebe, onda u drugom nalaziš svoje ja.

Naša samoinicijativa, naše samoodricanje za bolje sutra rađalo je realna nadanja za takvo ostvarenje. To nam se sada istinski nameće kao tema razgovora. Naša nekadašnja solidarnost istinska je potreba svakog zajedništva.

Neki razredi imaju svoj dan u godini i sastaju se i to su čak činili za vrijeme ovog rata. Svaka im čast! Ljudi se mijenjaju, a ljudskost mora da ostane. Sada se najčešće susrećemo na ukopima. Iako je smrt takva da uvijek iznenadi naše poimanje smrti kao zakona života, ona pokazuje naš istinski realizam. Kao pedagog susrećem potomke naših đaka i nerijetko ih prepoznajem po prezimenima, liku, ali i po duhu. I to me uvijek obraduje. Moram da vam kažem jednu kurioznost. Pred samu smrt prof. Stanko Dvoržak donio mi je skicu poželjne monografije naše gimnazije. Istinski me ganuo i donio sam je da vam je pokažem. Nisam mogao preuzeti obvezu da ću je napisati, a valjalo bi da to netko učini.

To što nam se dogodio okrutni drugi rat u životu, nije naša samo nesreća, nego nesreća cijele zajednice, ali to je, za sada, što se nas tiče, viša sila. Jer se nalazimo na razmeđu Istoka i Zapada i učestalih umiranja «od brazde do brazde». Ne zaboravite da su još prisutne generacije koje pamte četiri rata u svom životu. Jer tako se živjelo u razmeđu tri carevine – Austrije, Turske i Rusije. Više nas onespokojava historijski zločin bez pravog historijskog odgovora i izlaza i što su neporažene kvislinške ideologije uzele maha. Raduje nas činjenica što je svijet shvatio da je pitanje mira ovdje svjetsko pitanje. Pa tako raste potreba političke svijesti boljih rješenja. To što su nam napadnuti ideali, idoli, identitet i samopoštovanje, to je veći tragizam društva nego nas pojedinaca.

Ono što želim na ovom našem druženju je to da bude u duhu

našeg etosa, časnog zajedništva, da se s ponosom sjećamo minolog razdoblja, da kritički i samokritički budemo samodosljedni, ljudski porazgovarajmo o daćama i nedaćama, o osobnim nadanjima, porodičnoj sreći, zdravlju i čežnjama i da se ljudski sjetimo onih koji nisu među nama, bilo da su umrli prirodnom smrću, bilo da su prognani. Posebno želim da se sjetimo naših dragih profesora, odgojitelja, naših razrednika, naših amaterskih družina, naših radnih akcija, omladinskih organizacija, takmičarskog duha, simpatija i ljubavi. Jer, napominjem, ništa ljudsko nije nam bilo strano. Sad je prilika kad smo se sastali da obnovimo duh života kao najljepše u našem bivstvovanju. Na kraju, voljeni drugovi i prijatelji, neka nam je sretno ovo druženje kao залог budućih susreta dok ijedan postoji među nama. Sretno i nezaboravno druženje i zabavu nakon pola stoljeća želim vam od svega srca.

(Prigodan govor na zboru đaka i profesora Partizanske gimnazije «Maršal Tito», održanog u Zagrebu, 29. V. 1998. povodom 50-godišnjice prestanka rada gimnazije.)

PRAŠTANJE ZLOČINA OSVETA JE ŽRTVI!

Osuda zločina nije samo moralni čin nego pitanje smisla življenja ovdje. Jer, praštanje zločina ponovno je ubijanje žrtve.

Rijetki su u nas oni koji znaju da čovjek nije rođen da vlada ljudima, naročito njihovim životima i smrću, nego da ovladava stvarima i procesima. Zbog toga se školuje, strukom, znanjem i profesijom potvrđuje i alimentira. Naši nagoni za vlašću su opasni. Daj mu vlast, pa ćeš vidjeti koliko je pokvaren! Zbog tih činjenica «zakašnjelost naših naroda» dovelo je «cijenu života» ispod ljudskih vrijednosti. Olako se na život nasrće.

U nas je običaj reći da: «Nevino djetesce spava kao zaklano». Našu latenciju konflikata obilježava nasrtaj na život i olako pretvaranje u ratna kliktanja i rat, «od brazde do brazde».

Svaki rat ponavlja prethodne. Naši su pozvali u sjećanje i primjenu sve predhodne sa smetlišta historije i sve njihove brutalitete. Iako rat nije prirodna pojava, on se prakticira u takvom obliku jedino u ljudskom rodu. Međutim, dok je «kultura rata» konvencijski regulirana (vidi Ženevsku konvenciju), naša (ne)kultura rata skrnavi žrtvu osvetom i odmazdom tiranijskom strašću. Primjer: pokaže mi šef civilne policije UNPROFOR-a što njegov suplemenik Nigerijac piše kući: «Draga majko, ovdje se tako ubijaju, a ne jedu žrtvu. Danas smo sahranili majku ubijenu u krevetu, a dijete skuhamo u loncu». Našim zločincima vlada starozavjetna maksima «oko za oko-zub za zub». To su činili školovani svih profila i oni koji su čitali i «polagali» Ženevsku konvenciju. Naši krvni delikti masakriranja žrtve pokazuju brutalitete osвете. Zbog toga ne začuđuje, iako je za svaku osudu, što se svoj zločin opravdava zločinom drugog. I ne samo to, nego slavi i nagrađuje. Promocije dokazanih zločinaca, naš je kuriozitet. Sablažnjuje

spoznaja da su naši zločinci stigli u parlamente, dobili ministarske portfelje, postali ustavni suci, dobili lente, generalske činove i brojna materijalna i duhovna dobra žrtava.

Gospodo, poznati su palitelji Sarajevske biblioteke i četrdeset biblioteka u Krajini, rušitelji Hajrudinova mosta – remek djela arhitekture, mineri Ferhadije, spomen muzeja ZAVNOH-a, spomen muzeja Nikoli Tesli i preko tri tisuće antifašističkih spomen obilježja samo u Hrvatskoj. Oni su kao i ubojice među nama, nekažnjeni.

Naši zločini rata obilježeni su apsurdom – što je u njemu poginulo više djece nego vojnika, više žena nego vojnika i od svih najviše staraca i starica. U nas su triumfirale kukavice, ljudski ološ, tiranijom nad nejakim, tiranijom jačeg.

Kao socijalni analitičar i arbitar u sukobu empirijski sam provjerio da se ne mrze toliko etniciteti, koliko se vole njihova oteta dobra. Pljačkaški smo narodi. Taj motiv generirao je brojna zlodjela i prema ljudima i prema njihovim antropogenim sadržajima. Jer «drugi je pakao».

Sablažnjuje me činjenica što i naši humanitarci žrtve dijele po etnicitetima. Tautološki rečeno žrtva je žrtva što je nemoćna i to joj je najznačajniji i posljednji identitet. Pouzdano znam da nema razlike između nevinih žrtava Srebrenice, Vukovara, Gospića, Škabrnje, Ahmića, Pakraca i drugih. Jer, njih više povezuju nevinost u smrti, nemoć u stradanju žrtve, nego što ih etničke osobitosti razlikuju. Ta jedan smo narod! Zapamtite, etnocentristički intelektualizam povjesni je zločin i učinio je da Europa počiva na groblju zločina. Još je Mijo Mirković iliti poeta Mate Balota dokazao da ove narode više povezuju isti uvjeti života, nego što ih determinira vjera, nacija, vlast i tradicija.

Predratna sociološka istraživanja etničke distance pokazala su da gdje su bile najmanje etničke razlike, uključujući i genetsko ukrštanje u minulom ratu, napravljeni su najveći zločini. Zato imajte u vidu da u našoj stihiji zločina, ipak bilo je sistema ideologije rata. Jer masovnost, oblici brutaliteta to nedvojbeno potvrđuju. Naša izdaja klerika-intelektualaca (Benda: *Izdaja klerika*) prethodila je svim brutalitetima i masovnim žrtvama. Svakom činu zločina, svakoj konkretnoj žrtvi predhodio je intelektualni ideološki zločin-ubojica perom, glasom,

govorom, zovom «krvi i tla», iza stola, iza kamere, knjigom, «kulturom laži» i obmana, proizvedenim javnim mnijenjem.

Krležin cinizam «srpsko junaštvo» i «hrvatska kultura» (ne)djelima to potvrđuju.

Miloševićeva sintagma «gdje je Srbin tu mu je i država» i Tuđmanov teorem – da je genocid koristan čin za popravljivanje povijesti, bijahu etnointelektualni zov klanju naroda. Kada su ove paradigme «propuštene u opticaj», onda je problem zločina bilo samo pitanje prakse. Da bi praksa započela, falsifikatom nasrnulo se na povijest, bi izdana istina i onda nije bilo problema za nasrtanje na drugi etnicitet. Jer, kulturom laži «ne možemo zajedno», «nema suživota», «etniciteti su krivo raspoređeni», «mi smo opljačkani», «izrabljavani», «napadnut je naš jezik», «napadnuto je naše biće», «naša svetinja», «kultura», «samobitnost», «naša krv i tlo». To čini «drugi hipostazirani barbarin». Dakle, nama je «biti ili ne biti», da ispravimo povijest. To ćemo učiniti «humanim preseljenjem» – eufemistički naziv za klasični etno-banditizam. Upregnute su poluge izvitoperene povijesti, mitovi naše svetosti, izabranosti, uzvišenosti, iskonske i milenijske težnje, uzašašće duha, božjeg poslanja, divinizacije države, vođe, vjere, nacije i sve druge pošasti šovinizma sa zovom «ubij», «prožderi», «razori», «sakrij tragove». Jer, «drugi je pakao», genocidni barbarin, neciviliziran i on je prepreka našoj «povijesnoj misiji».

Gospodo, u ovome ne abolimam ni međunarodnu zajednicu, ne samo zbog odobrenja napada na zaštićene zone, nego direktnog učestvovanja u etničkom čišćenju. Niti crkve ne abolimam, koje su se u ratu odmicale od Boga, evanđelja, oltara i misije, a primicale vlasti u podiobi plijena. Nažalost, naš etnointelektualizam svakom konkretnom zločinu etnibanditizma, ateorijski je fundirao svetu teorijsku paradigmu «krvi i tla». Zato je zločin bio beskrajn, bezuman i masovan do zgražanja umnih i razumnih, civiliziranog svijeta. Uostalom za nas je osnovan međunarodni sud, jer smo pokazali da nismo sposobni ni obuzdati, niti suditi dokazanim zločincima. U nas prokazivače i svjedoke zločina straše, ubijaju ili onemogućavaju.

Dakle, kako vidite, masovna priprema etnointelektualnih žreca i njihovo stimuliranje materijalno i duhovno, zločinom tiranije jačeg, učinjena su monstrozna nedjela, zločini bez milosti. Nažalost neka-

žnjeni. Nigdje nije bilo etosa Niobe, Antigone i Marije. Ništa nije bilo pošteđeno, ni ljudi ni svetinje. Zbog toga gospodo, etničko čišćenje je postalo zločin stoljeća.

Evo kako taj fenomen ocjenjuje prof. dr. Žarko Puhovski kao vjerodostojni arbitar: «U Hrvatskoj je koliko znam na djelu najčišće etničko čišćenje koje je ikad igdje izvršeno. To je etničko čišćenje koje je obuhvatilo čišćenje povijesti, kulture, znanosti, ali i gruntovnica; čišćenje na razini toponomastike i onomastike. Nekoliko desetaka imena sela, mjesta i gradova je zamijenjeno, kao i nekoliko tisuća imena ulica. Najmanje nekoliko tisuća ljudi, vjerojatno i nekoliko desetaka tisuća, promijenilo je na raznim stupnjevima nedragovoljnosti svoja osobna imena i prezimena. Promijenjeni su ne samo službeni simboli starog režima, nego su uništene i tisuće spomenika ili obilježja na kojima se nalazila zvijezda petokraka... (vidjeti: *Srbi u Hrvatskoj jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1998., str. 105). Sve se to može odnositi i na Bosnu, jer je stanovništvo prepolovljeno, brojni antropogeni sadržaji uništeni, ljudske i materijalne žrtve goleme i nenadoknadive. Ni stećci nisu pošteđeni razbijanjem za grudobrane.

Naša je golema tragedija što nam je niska spoznaja da je praštanje ovih zločina najveća osveta žrtvi. Pri tome kao da zaboravljamo da je svaki od nas mogao biti ubijen, zaklan, masakriran, zatvoren, mučen, prognan. Dakle, braneci ljudsko dostojanstvo žrtve, mi praktički branimo svoje dostojanstvo.

Ne zaboravite, da psi ili kovači rata, ti kučkini sinovi naših prostora ne mogu postati bogovi mira. Jer kako vidite oni kao nalogodavci nigdje ne progone izvršitelje. I to je prirodno, jer bi najprije morali prognati sebe. To mi moramo učiniti i da ne dozvolimo da se narodi prisiljavaju da žive sa zločinom i nekažnjenim zločincima. Predugo ostajemo u stanju «navika muka, a odvika stotine muka». Ne zaboravljajte, svi smo odgovorni. Sebe radi, a ne samo žrtava radi, zločin moramo goniti do onkraj svijeta. On je uvijek bio konkretan i nema kolektivne krivnje. Nje se možemo osloboditi kolektivnom odgovornošću. Naš pritajeni zločinac, mirni i ugledni susjed suštinski je krvoločna zvijer i treba ga prokazati i onemogućiti. Od progona zločina, ne zaboravite, zavisi kvaliteta izmirenja i sudbina života i smrti ne samo nas, nego i generacija koje dolaze. Zbog toga je praštanje zločina osveta žrtvi i sudbinsko pitanje života na ovim prostorima.

Svako licitiranje sa žrtvama prema etnicitetu nije oplakivanje nego skrnavljenje i nema moralno opravdanje. Pošto zločin ne zastarjeva, naš je životni, a i generacijski dug, da zločine javno progonimo, da se na njih ne navikavamo. «Moj susjed zločinac» opasna je zvijer u ljudskoj spodobu i moralna ljaga je na meni ako ga ne prokazujem. Naša je tragedija što se na ovim prostorima više progoni prokazivače zločina, nego same zločince. To je paranoidna bolest društva.

Neporažene ideologije iz Drugog svjetskog rata, neofašistički trambanti i kvislinzi, nametnuli su brojne genocidne radnje s nesagledivim posljedicama. Razbijene porodice, zatrti rodovi, masovni progoni, brojni kulturocidi. Naša povijesna stradanja, toliko su nas unazadila i društveno dehumanizirala da je svijet više solidaran prema nama, nego mi među sobom. To je naš najveći moralni poraz. Uostalom, ni jedan problem ne možemo riješiti bez arbitraže međunarodne zajednice. Ne možemo eshumirati žrtve i dostojno ih sahraniti i oplakati, ne možemo vratiti izbjeglice, ne možemo izvršiti restituciju dobara, obnoviti život, obnoviti institucije. I dalje je u nas «drugi» pakao i spremni smo da ga gledamo da živi barbarski kao u kamenom dobu. Naše elite vlasti su historijski neodgovorne, brutalne i bez legalnih procedura neće se odreći svoje moći. Zbog toga smo mi žrtve.

Kako znadete, rat su pripremali mnogi, a praktično izmirenje nitko. Izmirenje mora počivati na progonu etnocentričkog etnobanditizma i porazom genocidnih ideologija. Nažalost, mnogi su zločini oktroiranjem elite vlasti ozakonjeni, a poznato je da nema većeg zločina od ozakonjenog. Time smo svi pogođeni materijalno i duhovno, a o moralnoj strani da i ne govorimo. Koliki je opseg i sadržaj zločina, samo donekle može ilustrirati činjenica što je BiH razorena kao država s gubitkom više od polovine stanovništva i razorenim brojnim antropogenim sadržajima. Što je Hrvatska žrtvovala više od 10% stanovništva i razorila četvrtinu vlastitog prostora, što je u Srbiji razorena država i društvo iako nije rat vođen na njezinu teritoriju, što se Makedonija i Crna Gora nalaze na ivici rata, prijeteći destabilizacijom cijelog potkontinenta i najzad što kriplizirane države oponašaju paradržave?

Zbog toga je naša zadaća da svakom građaninu radi propitivanja vlastite savjesti i povijesne odgovornosti pred generacijama koje do-

laze postavljamo pitanja: što si učinio da ne dođe do rata? A kad se neobjavljeni rat dogodio; što si činio da dođe do izmirenja? A kad je mir oktroiran: što činiš da se ciljevi rata – etničko čišćenje zločin stoljeća ne ostvaruju? Naši zločinci najveći su teret našoj građanskoj i moralnoj savjesti. Imajte u vidu da smo jedan rod, da imamo dug prema nevinoj žrtvi, da joj obranimo dostojanstvo. Ne smijemo dozvoliti takav građanski i moralni poraz da u nama nestane čovjek prije nego fizički nestanemo.

Pamtite, zločin ne zastarjeva, a žrtve vaze za zaštitom dostojanstva. One opominju i neokajane prijete nama i budućim generacijama.

(Saopćenje na međunarodnoj naučnoj konferenciji
Zločin u Bosanskoj Krajini za vrijeme agresije na BiH,
1991.-1995., održanoj u Bihaću 21. – 22. 09. 2000. godine.)

ETNIČKO ČIŠĆENJE KAO ZLOČIN STOLJEĆA

Na početku bih dao nekoliko općih napomena.

Poznato je, gospodo, da je svaki rat sam po sebi zločin. Rat, također, nije prirodna pojava i nije od vazda. On je najveći moralni poraz i tragedija ljudskog roda. U njemu su nestale civilizacije, brojni pojedinci i neprocjenjiva materijalna i duhovna bogatstva. U tom obliku, kakvi se ratovi vode, samo se prakticiraju u ljudskoj vrsti.

Svaki rat ponavlja prethodne, a naši su ratovi pozvali u sjećanje i primjenu sve historijske ratove. Posljednji ratovi su bili dogovoreni. Iako neobjavljeni, kao većina suvremenih ratova. Naš je rat još nedovršen, on traje. Mir je oktroiran Daytonom. Međutim, ciljevi rata se ostvaruju. Pored svih njegovih brutalnosti, uostalom za njegove zločine osnovan je posebni međunarodni sud, recentne elite vlasti onemogućavaju svim sredstvima suočavanje s istinom o njemu. Avaj! Toliko zločina, a skrivamo, slavimo i štitimo zločince.

Svaki rat ima svoju ideologiju – mržnje. Naši ratovi imali su ih više, jer su bili nacionalistički, etnocentristički, šovinistički, građanski, ratovi krvi i tla. Dakle, etnički, vjerski, religijski, to će reći genocidni, ratovi sela protiv grada, ratovi otimanja općih dobara i razaranja antropogenih sadržaja. Ukratko, klasični pljačkaški ratovi.

Još je Cezar utvrdio da u ovakvim ratovima nema pobjednika, već da su svi poraženi. Jednostavni razlog našeg poraza jest što je ratom napadnut čovjek, istina o njemu i svim njegovim antropogenim sadržajima i vrijednostima.

Izučavajući ostvarivanje ciljeva rata utvrdio sam da mu glavnu podlogu čini neporažena ideologija kvislinga iz II. svjetskog rata, dakle, našeg domaćeg neofašizma.

Budući da su ti sindromi «četništva» i «ustaštva» još uvijek na sceni, rat traje i istinskog izmirenja nema ozbiljno na vidiku. Jer, kovači

rata i slijednici njegovih ciljeva duboko prožimaju elite vlasti. Zbog tih činjenica, gospodo, zalažem se za istovremenu demilitarizaciju ovih prostora i rigidnu zakonsku denacifikaciju. Gospodo, duboko sam uvjeren da nema demokratizacije ovih prostora bez prethodne rigidne denacifikacije. Uostalom, to su sve fašističke zemlje učinile, a antifašističke svoj antifašizam su kodificirale i etos života prožele antifašističkim tekovinama, kao tekovinama suvremene civilizacije.

Naši nacionalizmi sablažnjuju ekstremnim mitovima, zvjerstvi- ma i brutalnostima. Analizirajući dokumentaciju iz II. svjetskog rata spoznao sam da su se i okupatori nad time zgražali. Oni (nacionaliz- mi) su okrutni, jer iz njih probija ekstremizam hajdučkog mentaliteta i tribalizmi azijskog tipa.

To što je propala država, neka propadne kad ne može da opstane, ali da tako masovno propadnu ljudi, to je naš najveći morali poraz. To nauka i moralni moraju osuditi.

Izučavajući oblike naših zločina utvrdio sam da su aplicirani svi osim kanibalizma žrtve. Valjda samo zato što smo se evolucionjski od- makli. Ilustriram to primjerom: šef policije (Nigerijac) Sektora Sjever predočio mi je 1992. što njegov suplemenik piše kući. Citiram taj sablažnjući sadržaj: «Draga majko, ovdje se tako ubijaju, a ne jedu žrtvu. Danas smo sahranili majku ubijenu u krevetu, a dijete skuhanu u loncu».

Kao empiričar, istraživač i učesnik, odnosno i žrtva, pokušat ću ilustrirati opseg i sadržaj zločina na primjeru Hrvatske, ali vas uvjera- vam da nema razlika u drugim prostorima, posebno u Bosni.

Ponavljam, rat je planiran i dogovoren. Strategija mu je bila ostva- rivanje etnički čiste nacionalne države. Srbi su u Hrvatskoj Norval- skim programom⁽¹⁰⁰⁾ reducirani na određeni postotak. Dakle, ne lustracija komunista, nego Srba. Da bi se to postiglo, započela je nesmiljena propaganda izmišljene historijske mržnje između Srba i Hrvata falsifikacijom historije. Dakle, kao i u svakom ratu, najprije je napadnuta istina, tek onda ljudi i dobra. Izmišljotinama nije bilo kraja. U *Bespućima...* (str. 164) naime, Tuđman polazi od tvrdnje da je «genocid korisna stvar za popravljanje povijesti».

⁽¹⁰⁰⁾ Opširnije o ovom programu vidjeti u Darko Hudelist: *Tuđman – biografija*, Profil, Zagreb, 2004.

Kad je ovakvo teorijsko opravdanje «pušteno u opticaj», onda je problem zločina pitanje samo prakse. Da bi praksa započela nasrće se na povijest, na istinu, a onda nema problema u nasrtanju na drugi etnicitet. Jer, «ne možemo zajedno», «nema suživota», «etniciteti su krivo raspoređeni», «mi smo opljačkani, izrabljivani», «napadnut je naš jezik», «napadnuto je naše biće, kultura», «to čini drugi, hipostazirani barbarin». Dakle, nama je «biti ili ne biti», da ispravimo povijest. To ćemo učiniti «humanim preseljenjem» – eufemistički naziv za klasični etnobanditizam. Naime, uprežu se poluge izvitoperene povijesti, mitovi naše svetosti, izabranosti, uzvišenosti, milenijske težnje, uzašašće duha, božjeg poslanja, divinizacija države, vođe, vjere, nacije i sve druge pošasti zovom «ubij, razori, prožderi», «zatri tragove», jer «drugi je pakao, genocidni barbarin, neciviliziran i on je prepreka našoj povijesnoj misiji». Avaj, povijesti! To je poraz intelekta i inteligencije. U tome su svi naši porazi.

Dakle, svakom konkretnom zločinu etnobanditizam, ateorijski fundira svetu teorijsku paradigmu, zova na zločin.

Posljedice su toga kobne. Zbog te činjenice, citiram: «U Hrvatskoj je na djelu, koliko znam, najčišće etničko čišćenje koje je ikada izvršeno. To je etničko čišćenje, koje je obuhvatilo čišćenje povijesti, kulture, znanosti, ali i gruntovnica; čišćenje na razini topomastike i onomastike. Nekoliko desetaka imena sela, mjesta i gradova je zamijenjeno, kao i nekoliko tisuća imena ulica. Najmanje nekoliko tisuća ljudi, vjerovatno nekoliko desetaka tisuća promijenjeno je na raznim stupnjevima nedragovoljnosti – svoja osobna imena i prezimena. Promijenjeni su ne samo službeni simboli starog sistema, nego su uništene i tisuće spomenika i obilježja na kojima se nalazila zvijezda petokraka, ali su, kao što sam jučer rekao u Rakovcu reinterpetirana imena onih koji su sudjelovali u povijesnim događajima» (Žarko Puhovski, *Srbi u Hrvatskoj – jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1998., str. 105). Dogodila se puzajuća NDH, a sada je pripuzna na sceni za ostvarenje ciljeva rata.

Etničko čišćenje najprije je počelo u gradovima lustracijom Srba u službama policiji, pravosuđu, kulturi, prosvjeti, školstvu, zdravstvu, najprije rukovodećeg kadra, a potom i običnih radnika. Nije nitko pošteđen, ni ostarjeli intendant Hrvatskog kazališta. Zastrășivanje,

hapšenje, premlaćivanje, ubojstva, nasrtaji na imovinu postali su bezumni čin. To najbolje govore činjenice žrtava u gradovima Gospiću, Splitu, Zadru, Šibeniku, Sisku, Karlovcu, Osijeku, Pakracu i dr. Za tri dana je istjerano 12 000 Srba iz Karlovca. Nema mjesta gdje nije bilo krvi. Nitko ne opravdava pobunu i zločine Srba, ali s punim pravom optužuje državu što je u svom zločinu u ime države oponašana tehnologija paradržave.

Ponavljam, rat je bio građanski. Na to upozoravaju slijedeće činjenice: civili su rat planirali i izvodili, bili žrtva i krvnici, čak i onda kad su nosili uniforme, jer najekstremniji su bili pripadnici paravojsnih organizacija. Zbog toga je u ratu više poginulo civila, djece i omladine, nego vojnika, više žena nego vojnika i najviše staraca. Nije riječ o tzv. kolateralnim štetama, nego strateškim ciljevima zastrašivanja i odmazde, jer samo se tim zločinom terora, tiranijom jačeg, moglo prisiljavati ljude, otimati opće dobro, zauzimati prostore. Nikad seljak posebno ne napušta ognjišta bez najgolemije sile. Naši zločini i zločinci nemaju nacionaliteta. Naravno, time ne isključujem i manju i veću odgovornost i pravo na obranu i optužujem agresiju i tiraniju jačeg.

Kad pogledate kronologiju rata, način vođenja, propagandu prikazivanja kolektiviteta, na prvom mjestu izbija intelektualni zločin, jer s njime se drugog pretvara u corpus separatum, zato kad ga ubiješ, proganjaš, otimaš mu dobra – ne odgovaraš. O tome zločinu mi još uvijek javno nigdje ne razgovaramo. Ako, pak, pratite žrtve kronologijom u Vukovaru, Gospiću, Škabrnji, Pakracu, Sisku, Splitu, Zadru, Šibeniku, Ogulinu, Borovu, a i Zagrebu, vidjet ćete da su svakom ubojstvu prethodili ubojice perom, kamerom, za stolom, knjigom, hajkom, preko TV, itd. Tom logikom u gradovima u Hrvatskoj je oteto oko 51 000 stambenih objekata, minirano preko 10 000 objekata na prostorima, gdje nije bilo rata. Poslije *Bljeska* i *Oluje* nacionalizirani su prostori Krajine, spaljeno 37 000 objekata i stvarana psihoza nemogućnosti suživota i lansirana nova antropologija o «šiljoglavim Srbima, s kromosomom manje» itd.

Znam pouzdano da će povijest osuditi zločine ovih prostora. Ona neće razlikovati «naše» i «njihove» zločince. Ona ne prašta. Osudit će urbanocid Sarajeva, nevine žrtve Vukovara, Gospića, Srebrenice,

Pakraca, Splita, itd..., rušitelje Ferhadije, masovno rušenje svetinja i bogomolja, Hajrudinovog Starog mosta, Spomen doma ZAVNOH-u u Topuskom, razaranje stećaka za grudobrane, razaranje zavičaja Nikole Tesle i tisuće i tisuće ruralocidnih zločina, rušenje spomen obilježja poginulim antifašistima, čime su ponovno ubijani stotine tisuća nevinih žrtava – žena, djece i staraca, razaranje najeminentnijih skulptorskih rješenja na javnim mjestima, groblja itd. Ali, na nama je, kao suvremenicima, da im sudimo. Da ne navikavamo narod da živi s nekažnjenim zločinima i zločincima. Moram vas podsjetiti, gospodo, da braneci nemoćnu žrtvu i kulturne i civilizacijske vrijednosti, a svaki je od nas mogao biti žrtva, branimo čovjeka, njegovo djelo i svoje dostojanstvo.

To što će povijest pitati Hrvate što su učinili svojim Srbima, Srbe i Hrvate što su učinili jedni drugima ili svojim Muslimanima i obratno, kao što danas pita Amerikance što su učinili svojim Indijancima, za žrtve, za nas, a i za buduće generacije, ako se istinski ne suprotstavimo zločinu, skoro da neće ništa značiti. Dakle, moramo se potruditi da nam Istina bude mjera stvari, stvarni etos i sudac, kako bi nam istina pomogla da izađemo iz historijskog zločina, ako je to uopće moguće, nakon ovakvog moralnog poraza.

Da ne duljim, što bi bila naša zadaća i poruka s ovakvih skupova, ako nam je doista stalo do istine. Prvo, da osudimo ideologiju rata i njegove kovače, da progonimo ideologe intelektualnog zločina, da prisiljavamo recentne elite vlasti da ne dozvoljavaju kolektivnu krivnju i da se suoče s istinom svoje historije. Da se, beziznimno, procesuiraju konkretni zločinci, da se eshumiraju i dostojno sahrane žrtve, da se osigura istinski povratak svakome koji to želi, odnosno, izvrši nadoknada materijalnih gubitaka. Posebno insistiram da se rigidnom kodifikacijom izvrši denacifikacija i da se progoni intelektualni zločin. Gospodo, praštanje zločina, posebno ovakve vrste – historijskog, osveta je žrtvi. Rat su pripremali mnogi, a praktično mir samo rijetki. Neporažena ideologija rata, «četnički» i «ustaški» sindromi ovih prostora nisu naša sudbina. Moram ustvrditi da smo doista pokazali da smo pljačkaški narodi, jer se ne mrze toliko etniciteti, koliko se vole oteta dobra. Zbog te činjenice su recentne elite vlasti učinile da je nekome rat rat, a nekome «brat». Naši bogatuni, tajkuni, uzurpa-

tivnim pravom, kao praktično primijenjenim pravom, prolongiraju povijesnost zločina i ekonomski i moralno nas pogađaju već sada i biogenetski. Ako nemamo kritičke svijesti prema toj činjenici historijskog zločina, onda je u pitanju doista naša kompletna moralna odgovornost.

(Diskusija na naučnom skupu *Istina o ratovima 1991. – 2000.*,
Beograd, 7. – 10. XI. 2001. godine)

P o g l a v l j e I V .

INTERVJUI

POD ZEMLJU ILI IZ ZEMLJE

Od približno 65 000 Srba u Zagrebu, 18 000 je u bekstvu, a oko 200 je nestalo⁽¹⁰¹⁾. Mnogi zagrebački Srbi, izdati od Račanovog SDP i prokazani od Tuđmanovog HDZ-a, sem retkih izuzetaka, izgubili su gotovo sve funkcije i ostali bez radnog mesta.

Maltretiranje je neviđeno: počinje već u vrtiću, a nastavlja se u školi, preduzeću, u komšiluku, u porodici, na javnom mestu. Srbi nose pečat krivice bez krivice, pošto je odmazda srpske manjine, kao odgovor na represiju hrvatske većine, obeležena kolektivnom etničkom krivicom.

Srba u Zagrebu i drugim delovima u Hrvatskoj jednostavno nema, a oni koji nisu pobjegli kao da ne postoje: skrivaju se po «mišjim rupama» i javno se ne eksponiraju. Oni postaju ljudi van zakona. Bez dokaza imputira im se petokolonaštvo i snajperizam kao motiv za obračun i širenje psihoze straha. To je i alibi za prebijanje, provajljanje u stanove, uništavanje i otuđivanje duhovnih i materijalnih dobara. Samo u Zagrebu u vazduh je dignuto oko 300 kuća i butika, veliki broj automobila, a iskopčano je i desetak hiljada telefona. Maltretiranje Srba počinje u vrtiću, nastavlja se na poslu i u komšiluku, a završava na javnom mestu.

Govoreći za *Novosti* o uzrocima i posledicama drame zagrebačkih i Srba u drugim urbanim sredinama Hrvatske, ovu priču ispričao nam je dr Svetozar Livada, penzionisani profesor Univerziteta u Zagrebu, aktivista Stranke Jugoslovena i Srpskog demokratskog foruma (SDF). Jedan od najmlađih nosilaca Partizanske spomenice, dvaput ranjavan u NO ratu, jednom sa sedamnaest metaka, zbog čega je posle kao 100-odstotni invalid u bolnici ležao sedam godina; ovaj

---

⁽¹⁰¹⁾ Ove činjenice spominju se u dokumentima Hrvatskog helsinškog odbora i SDF-a, a kasnije su potvrđene popisom stanovništva 2001. godine.

filozof po obrazovanju i sociolog po struci, koji je 1972. na silu oteran u penziju i sam je u dva navrata bio izložen ponižavanju i pretresu stana zbog navodno anonimne dojave iz komšiluka da poseduje neprijavljeno oružje.

To što se događa Srbima – nastavlja prof. dr Livada – sa stanovišta psihoze straha, konfabulacija i poniženja, tek će literatura moći da obradi. Reč je o autentinčnim dramama redukovanih osnova egzistencijalnog života, gubitka materijalnih dobara, cepanja porodica i gotovo masovnog bežanja samog od sebe, u depresiju. Slušao sam na stotine intimnih ispovesti. Ljudi su mi pričali o noćnim telefonskim uznemiravanjima, javnim poniženjima, seksualnim ucenama, pretnjama deci i porodicama, obaranju tržišne vrednosti dobara, pa i pogubnim «pretskazanjima» da je Srbima kraj i da «mogu da idu ili pod zemlju ili iz zemlje».

Profesor Livada tvrdi da je pogrom Srba prisutan u celoj Hrvatskoj i kaže da iza njega stoji vlast, odnosno spontano organizovane «domoljubne grupe» koje u Srbima vide četnike, neloyalne građane, zaverenike, petokolonaše. Najčešće i pre svega, ove etikete lepe viđenijim obrazovanim Srbima, rečju – intelektualcima, potom veteranima, oficirima, supovcima, rezervnim starešinama. Takav stav prema Srbima, naglašava naš sagovornik, univerzalan je nalog na osnovu kojeg bilo ko u bilo koje doba dana ili noći može da upadne u srpski stan ili kuću. A to se događa.

- Drugi oblik pritisaka na Srbe su tzv. informativni razgovori. I mene su dvaput pozivali u policiju. Kopali su po mojoj struci, profesiji, biografiji. Ceo moj život stavljen je pod sumnju, kao dugo pripremana zavera. Izmišljeno je moje neprijateljstvo prema hrvatskom narodu u Hrvatskoj. Nametnuto mi je da sam remetilački element. Žalio sam se pismeno ministrima pravosuđa i unutrašnjih poslova, Bosiljku Mišetiću i Ivanu Vekiću.⁽¹⁰²⁾ Mišetić mi se uljudno javio telefonom, govoreći o meni panegirički kao da sam umro. Obecao mi je pomoć i zaštitu dok mi je šef policije uputio propagandno pismo puno pretnji, bez obzira na to što ja kao univerzitetski profesor i član SDF sve javno radim – kaže dr Livada.

⁽¹⁰²⁾ Vidjeti priloge o tome u mojoj knjizi *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, izdanje SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997., str. 167-168.

Za sve što se dešava, ne samo Srbima, u «najdemokraciji zemlji sveta», profesor Svetozar Livada okrivljuje intelektualce i patologiju vladajuće garniture («Ja to moram da kažem, svestan, čak i uveren da me zbog toga mogu ubiti.»)

- Tekuće stanje u Hrvatskoj rezultat je poraza naše inteligencije i zato što ona svoj posao nije obavila valjano. Ona je pala na svim ispitima i strukovno i profesionalno i etički. To je poraz naše kolektivne svesti. Takvo njeno stanje, okrenuto politici na nakazan način tako da je politički protivnik ili pripadnik drugog naroda «stvar» koju kao porok svega treba uništiti – direktno vodi u logiku masovnog zločina.

Obilazeći ratišta i gledajući posledice bestijalnosti, oskrnavljene grobove nevinih žena, dece i staraca, stoke i svega što se miče, video sam i konja prebijene noge. Instinkt je odredio da zna kada mu je kraj. Konj je plakao a ja sam zaključio da plače za porazom naše inteligencije i kolektivne svesti. Da smo je imali, to što nam se dogodilo potkraj 20. veka ne bi moglo da se desi, ne bismo prekinuli lične kontakte, dobrosusedstvo, prijateljstva. Ne bismo se toliko mrzeli, a u mržnji se ne može ništa dobro desiti – veli Livada.

Protagonisti hrvatske vlasti i njeni lideri kao drugi, ali ne manje važan uzročnik nepodnošljivog života Srba u Hrvatskoj, za profesora Livadu, su «patološki talog koji nema budućnost, jer makijevelizmom i iracionalnim zovom etnocentrizma, isključivošću, manipulacijom i lažima preko leševa dolaze do cilja».

- Među ovim ljudima, «očevima nacije», nema znalaca, inovatora, otkrivača, radnih, pa čak ni poštenih – kaže dr Livada. – Dok se ceo svet integriše, oni propovedaju refeudalizaciju, geto. U tom smislu, prokazuju sve što im je na putu. Kidaju istorijski kontinuitet, dokidaju institucije, uništavaju materijalna i duhovna dobra, ubijaju ljude, nesmiljeno «progone» istorijske vrednosti – sve s uobraziljom da od njih počinje i vreme i prostor. Opčinjeni su borbom za vlast.

Boreći se za vlast, govori prof. Livada, oni zloupotrebljavaju i demokratiju i državu i suverenost. Za svoje ciljeve koriste sve: okupljaju ološ, marširaju, forsiraju heraldiku, slogane i nakaznu psihologiju masa koju mobiliju oko iracionalnih elemenata. Zlorabe i crkvu, pa klerikalizacijom društva stvaraju pokrete na defektnoj prošlosti, zanemarujući sadašnjost i budućnost. Od Francuske revolucije kler na

našim prostorima nije bio toliko politizovan, te se ne zna gde vlada Kuharić, a gde Tuđman. Ekumenska katolička vera postala je isključivo hrvatska, odmaknuta od Boga, evanđelja i oltara, a primaknuta politici i etnocentrizmu. Crkva militantno hoće da osvoji vlast, makar i parče, ali i podanički služi vlasti.

Posledice ovog za Srbe u Hrvatskoj i te kako su kobne. Kao istorijskom narodu u Hrvatskoj oduzet im je konstitutivni konotat. Srbi su satanizovani i obespravljani otkako je u toj republici nacija pretvorena u profesiju, a zanimanje u mržnju. Prof. Livada kaže da su mase uveliko ostrašćene takvim odnosom prema Srbima – «četnicima i ne-civilizovanim varvarima».

- U takvoj situaciji nastupa stanje tiarnije većine nad manjinom – u parlamentu, opštinskoj skupštini, mesnoj zajednici, na ulici, u komšiluku, u liftu. Na toj osnovi Srbi su za Hrvate pakao. Tamo gde su Srbi u manjini, oni su uvek nadglasani, ekonomski i fizički maltretirani. Gde su Hrvati u manjini, s njima se dešava isto. Onaj ko bude proučavao uzrok rata, videće obilje činjenica uloge tiranije većine nad manjinom i odmazde manjine za to – kaže prof. dr Svetozar Livada.

Trijumfalizam izborne pobeđe HDZ-a može sada biti nastavljen trijumfalizmom nakon priznanja Hrvatske koju je iznudila međunarodna konstelacija. Strahujem da ovo formalno priznanje Hrvatske može za posledicu da ima nova poniženja, rasprodaju dostojanstva i integriteta i pretvaranje u podanički, kolonijalni substrat. Manjinski narodi u Hrvatskoj mogu da se nađu u još težem položaju i zbog trijumfalizma, ali i zbog vijetnamskog sindroma koji će se Hrvatskoj, izvesno desiti – kaže prof. Livada.

- Ne sme se dozvoliti, naglašava dr Livada, da zločini počinjeni nad Srbima u Gospiću, Ogulinu, Karlovcu, Daruvaru, Pakračkoj poljani, Osijeku, Splitu, Šibeniku, Zadru, Kninu, Sisku, Zagrebu i drugde ostanu nekažnjeni. Pokrenuo sam inicijativu da međunarodne institucije i arbitraža temeljito istragom dokažu svako ubistvo i to saopšte javnosti. Isto tako, javnost mora spoznati zbog čega je razoreno toliko kuća, institucija, bogomolja, kulturnih ustanova bez obzira kome su pripadali. To važi i za masovne pljačke i ratno profiterstvo.

(*Novosti*, Beograd, 19. I. 1992. godine.
Intervjuirao novinar D. Gluščević)

SRPSKO PITANJE U HRVATSKOJ JE PITANJE HRVATSKE

Prof. dr. Svetozara Livadu, poznatog hrvatskog ruralnog sociologa i socijalnog demografa, sudionika antifašističkog pokreta u Drugom svjetskom ratu, nakon što je svojedobno imao problema sa stanovitim predstavnicima hrvatskih aktualnih vlasti zbog svojih stavova, i nakon što je u sklopu međunarodne delegacije UNHCR-a boravio na okupiranom području RH, gdje mu je zapriječeno smrću, susreli smo u Istri, gdje je trenutačno boravio.

- Naši ratovi nose sublimaciju grozote ratovanja na najbestijalniji način. Ni jedna strana ne poštuje moralna kršćanska konvencijska ili civilizirana načela. Ulazio sam u dvorišta gdje nije bilo nikakvog rata ali je «ratnik» potukao sve kokoši, sve piliće, sve ovce, svu živinu... Naišao sam na konja prebijene noge gdje plače. Konj kad prebije nogu, pošto mu ne može zarasti, ugiba isplakujući svoju sudbinu. Pitam seljaka, zna li on to i zašto ga ne ubije, a on mi odgovara: neka pati, kad je njihov. To je dio naše sotonizacije drugoga. Vidio sam drugog seljaka koji malo kosi, a malo iz bacača opaljuje. Zgranut pitam: Što to radiš? Tako su mi rekli, veli.

Treba poznavati psihologiju ovih konflikata. Oni su plod huškačenja s jedne i s druge strane. Ratovi na ovim prostorima sadržavaju sve tipove ratova u sebi. To mnogi nisu primjetili, osobito ako ne znaju kob rata. Kad ga gledate izbliza, onda vidite sav jad. Obrambeni je jer se sastoji od obrane od tiranije jačega i odmazde nejačega. Ima kvalitet građanskog rata, jer ubiti građanina – to je najveći trofej. Snajperist čeka i tko god se pojavi ubija ga: dijete, ženu, starca, vojnika. On ima vjerski i etnički karakter, jer «drugi je pakao» i treba mu zatrti život, sjeme, materijalna i duhovna dobra.

Ipak, rat je često samo vanjski izraz ili maska za unutarnje proble-

me. Kao sociolog koje neriješene probleme, osim rata, vidite u Hrvatskoj?

- Mnoge! Ideologija vladajuće elite jest misao da s njom započinje vrijeme i prostor. Ovom logikom umiru institucije i njihov kontinuitet. Guranjem ili oktroiranjem revolucionarnog prava propadamo na otmjen način. Revolucionarnim pravom nitko i nikada nije stvorio državu. Kidanjem kontinuiteta, pravnim nasiljem forsira se uzurpativno pravo prostim preglasavanjem. Imamo privatnu državu, privatno tumačenje državnih normi. Diskontinuitet pravnih normi onemogućava konstituiranje pravne države. Stotine ljudi je ubijeno na prostorima nezahvaćenim ratom, a nitko nije pritvoren. Imamo i politička ubojstva, ali nemamo procesa. Tisuće kuća i objekata je razoreno, stručnim miniranjem, a nemaju pokrenutih procesa. Crkve i muzeji se razaraju i pljačkaju, odnose se socijalna dobra, stanovi se provaljuju, njihovi posjednici se protjeruju ili čuvari ubijaju, a nema zaštite.

Samo što zvonike i tvorničke dimnjake ne krademo. Može se reći da države asistiraju ovim kriminalnim zločinima kad ih samo registriraju a ne procesuiraju i progone. U laičkoj državi tolike penetracije crkve u politiku nigdje nema. Sveučilište u Splitu kao nezavisna i obrazovna institucija nije mogla započeti rad bez crkvenog posvećenja. Dani Gospini pretvorili su se u nekim sredinama u političko bogohuljenje, vrijeđanje i prokazivanje drugih naroda. U Hrvatskoj se napada i vlastiti jezik forsiranjem arhaizama. U nas je poražena inteligencija, struka i zanimanje. Poraženi smo svi. Stanje rata svakoga protiv svakoga osjetio sam na vlastitoj koži, jer te znanje, pamet i dobra namjera mogu doista doći glave.

Bio sam u Krajini. Tamošnji me istražitelj u prijetnji opomenuo da neću iznijeti glavu i da mi ni kosti neće moći u Krajinu. Kad sam se vratio, hrvatske su novine objavile da sam opasni hrvatožder. Jer, po ovoj ideologiji niskog oblika svijesti kolektiviteta, ja sam do podne ustaša, poslijepodne četnik, a navečer me može pljuvati svaka fukara. Iz prostog razloga jer znam, i to javno kažem, da ove vlasti ne počivaju ni na kakvom interesu nacionaliteta, nikakvog «svog naroda», nego na goloj borbi uboge elite vlasti, ahistorijske i antipolitičke.

Govorili ste o proizvoljnom tumačenju zakona. No, u nas se zakoni često i doslovno propisuju.

- Prepisivati zakone tuđih socijalnih sredina nije prosta glupost nego zločin. To znači dovoditi u pitanje svoju socijalnu praksu, sve velike pravnike koji su normirali dosadašnji način življenja, spojivši običajno i prirodno i iz njega izvedeno naše pozitivno pravo.

Hrvatski učeni pravnik Baltazar Bogišić pisao je zakone za Crnu Goru u prošlom stoljeću, ali je za njihovu potrebu vodio duga pomna istraživanja, pravio naputke i danas validne, da bi spojio prirodno i običajno pravo i iz njega izveo pozitivne pravne norme za tu sredinu. Ovdje nitko ništa ne istražuje. To ni ranije nisu radili: odu u Rusiju, i evo zakona. Danas odu u Njemačku i prepisuju. To pravo nitko neće moći primijeniti jer je izvan našeg socijalnog konteksta, interesa, potreba i mogućnosti.

Kako je uopće moguće da se događaju takve stvari pored bogate tradicije koju kako velite, imamo?

- Rekoh, porazom naše inteligencije poražena je i struka, profesija i zanimanje. Mi se moramo vratiti u stanje da se politika ne diže iznad struke i nauke, da joj one ne budu sluškinje, da obnovimo ili odgojimo građanina i stvaramo građansko društvo. Svi se sjećaju kako su agitatori gurali o dijaspori koja je ogorčena. A nikada u kraće vrijeme nije veći broj naših građana napustio svoje socijalne prostore. Opustjele su mnoge institucije, osakaćene su mnoge profesije i nikad brže i veće siromašenje u kraćem vremenu nije se odvijalo u zemlji verbalne demokracije i «blagostanja». U Hrvatskoj se zemlji skoro poravnavaju brojevi umirovljenih i aktivnih. Armija nezaposlenih s neizvjesnom budućnosti gladuje. Iz najsnažnije regije, Istre, otišlo je, prema *Istarskom glasniku* preko 35 000 stvaralačkih kadrova i mnogi se više nikad neće vratiti. Desetine tisuća najboljih hrvatskih sinova i kćeri napustilo je zemlju bježeći od bezizlaznosti, mobilizacije, ili su protjerani zbog nacionaliteta. Razvojne službe *Končara*, *Prvomajske*, *Jugoturbine* itd. izgubile su mukom stvorene kadrove i njihovi stvaralački timovi otišli su netragom, širom svijeta. Znam da se većina najsposobnijih nikad više neće vratiti. To je najskuplji demografski gubitak ovog prostora. Mi smo u doba predizborne kampanje bili postigli zavidan stupanj demokratizacije društva. Međutim, kad se elita vlasti dočepala fotelja i zakona, napala je sve, ljude, institucije, stečena prava i u ime ideologije hoće privrednu, moralnu i kulturnu

obnovu. Poznato je da su do sad sva ideološka društva propala, jer ne mogu osigurati sebi budućnost. Zbog te činjenice mi smo ponovo na početku.

Kako vidite izlaz iz te situacije?

- Nije lako odgovoriti. Prvo, Hrvatsku treba demokratizirati. To nije lako, jer mnogi ne razumiju da je demokracija način života. Da se dođe do demokracije kao načina života treba stvoriti tako snažnu javnost, da ona svaku pojavu neslobode, laži, uzurpiranja, socijalnih, ekonomskih, kulturnih i ljudskih prava može žigosati sad i odmah, in status nascendi. Parlament nije cirkus.

Ne smije se dati tolike ovlasti pojedincu, ne smije se dozvoliti da se formiraju elite vlasti. Ili ćemo imati odgovornu političku elitu, ili ćemo se izjedati kao žuti mravi. Ili ćemo se vratiti građanskim vrijednostima dostojanstva i prava čovjeka i potvrđivati se radno i profesionalno, odnosno civilizirano, ili se na ovim prostorima nitko neće moći civilizirano saobraziti s interesima socijalne zajednice.

U Krajinu ste išli kao savjetnik za humanitarna pitanja UNHCR-a. Kako vidite rješenje Krajine u svjetlu ovoga što ste do sada rekli?

- Jedino istinskom demokratizacijom Hrvatske. Dat ću vam primjer. Kad je Krajina bila «krvava haljina», kao linija fronte protiv Turaka, dakle, predziđe kršćanstva, imala je izvjesne slobodštine i za ondašnji nivo demokratske institucije. U to doba hrvatski seljaci, kmetovi, bježali su u Krajinu da bi izbjegli feudalne tlake i porezne daće. Dakle, bježali su u ratne zone. Kada bi se Hrvatska demokratizirala, Krajina bi se prosto implantirala u Hrvatsku. Naime, socijalni prostori su već konstituirani, historija je mrežama institucija omeđila socijalne prostore Hrvatske. Nemoguće je zamisliti život Hrvatske bez Krajine, ili Krajinu bez Hrvatske. To determiniraju prirodni, privredni i ljudski resursi, veliki sistemi, grativacijska središta, a da ne govorimo o porodičnim, genetskim i kulturnim prožetostima. Međutim, bude li Hrvatska radila kao do sada, do toga će teže dolaziti. Bude li ratovala, prijetila, sudila, osuđivala i prokazivala i istovremeno formalno pregovarala. Naročito bude li progonila krajiške sunarodnike iz gradova. Represivnim metodama ne može se nikad sve pohapsiti, osuditi, pobiti, a da ne budu i rezidualni ostatci odmazde putem terorizma zlokobnih. Nama ne trebaju «IRE» i «ETE». Hrvatska se

mora osloboditi rafiniranog etničkog čišćenja, ona se mora vratiti civilizacijskoj tekovini antifašizma i onemogućiti vandalizme, osuditi i procesuiranjem goniti zločince srušenih preko dvije tisuće spomenika antifašizma. Možda nisu svi lijepi, ali su svi istiniti, autentični. Hrvatska mora obuzdati svoje medije od kolektivne krivnje Srba, što je podloga za uzurpativno ili nekažnjeno pravo kriminala pojedinaca i grupa. To je politički zločin kome država ne smije asistirati. Ovo sve važi i za Krajinu, čije se norme gotovo ni po čemu ne razlikuju po svojoj represiji od ovdašnjih. Moramo shvatiti da se ne može ni jedan prostor eksteritorijalno relocirati i da smo osuđeni jedni na druge i da nam je jedinstvo u razlikama kapitalna vrijednost, a ne povod za istrebljenje. Dakle, osuđeni smo jedni na druge i moramo časno izvršavati dug prema sebi i drugima, ako treba i bez posebne ljubavi i bez posebne mržnje, jer pripadamo vrsti homo sapiensa.

Sad živite u Istri. U Krajini su vas fizički napali. Da li ste imali probleme u Zagrebu?

- Loša i ponižavajuća, prošao sam sve moguće torture, preslušavan, premetan, pljuvan, vrijeđan, a samo zato što sam javno radio i govorio želeći da se Hrvatska demokratizira, želeći da se konstituirala kao pravna, socijalna i civilizirana država. U trenutku kad sam trebao biti likvidiran, nuđen mi je azil u američkom i ruskom konzulatu, osiguravan bijeg, odbio sam rekavši: «Ne mogu bježati od sebe, obavijestite predsjednika Gregorića da ne kanim bježati.». Pošto sam dobio obavijest iz pouzdanih izvora iskrenih prijatelja, Nuncijature, ambasada itd, napisao sam otvoreno pismo ministru MUP-a i javnom tužiocu, dajući do znanja da ni jedna država nije iznad života pojedinca i da, unatoč prijatnji, nemam namjeru bježati, ali ih o tom obavještavam. Gospodin Mišetić mi se javio telefonom. Ja sam u prvi mah rekao: Ecce homo, a iz kasnijeg razgovora, nakon što me prestao hvaliti, rekao: Gospodine, nisam mrtav! Kasnije mi je g. Vekić odgovorio nebulozom i, nažalost, ni jedna hrvatska novina nije htjela objaviti moje i njegovo pismo istovremeno!

Ja sam rođen u Hrvatskoj, proveo sam cijeli vijek u njoj, učestvovalao sam kao partizan u antifašističkoj borbi itd. Kad bi netko uzeo iz mojeg života učitelje Hrvate, prijatelje i rođake, moj život više ne bi imao smisla. Međutim, svim bićem ću se boriti protiv višekratnog

hrvatstva i srpstva jer njegovu kob sam dva puta gledao izbliza kao mladi antifašista, dječak i danas, kao ostarjeli učen čovjek. Pošto mi se više ne može dogoditi što već nije u onom i ovom režimu, ja nemam što izgubiti, a ne smijem izdati svoj identitet i intelektualni dug mene i moje profesije.

Kad razgovaramo o Krajini, kako vidite sadašnje stanje u BiH?

- Podjela Bosne, uz asistiranje Hrvatske, a insistiranje Srbije, golema je opasnost, presedan za Hrvatsku, narušavanje principa i sankcioniranje etničkih granica, etničkog čišćenja, genocidnosti i barbarogenstva. Ovo će imati implikacije za nas, a i za Europu. Rekoh na početku, to niti je trebalo, niti se smjelo dogoditi, ali iza toga stoje naše antihistorijske elite samoživih, neodgovornih i politički kriminaliziranih ličnosti. Čudo golemo da u tome asistira građanska europska elita političkih struktura.

Kako vidite mogućnost rješavanja ratnih sukoba na ovom prostoru?

- Ovo je prvi u historiji ratni sukob Srba i Hrvata. On će imati dugoročne političke posljedice, ali tim manje što se problemi budu bolje politički rješavali. Ni jedna politička elita vlasti nema kredibiliteta za njegov razmršujući čvor i to ne pokazuje. Međutim, do mira se mora doći političkim putem i političkim sredstvima. Srpsko pitanje u Hrvatskoj, pitanje je Hrvatske. Hrvatska vladajuća elita mora se osloboditi niske kulture broja: «Ako je netko pripadnik realne manjine, on nije manje čovjek.» Krajiška elita vlasti mora se odreći dešperatorstva i odmazde. Tiranija jačeg, odmazda nejačeg nije politika nego štakorska logika. Nema nikakve mogućnosti etničke čiste države. Nitko nije izgradio državu na protjerivanju etničkih skupina ili za nas stranaca. Nema humanih masovnih preseljenja. To je *contradictio in adjecto*. To su deportacije, nasilje, to su brutalnosti. Dakle, rat treba završiti mirnim, strpljivim pregovorima, vratiti ljude u njihove domove, jer rat nije interes, korist i potreba naroda, nego prosti, iznuđeni zločin nakon poraza inteligencije i nastupa pretpolitičkog stanja tribalnih huškanja i sučeljavanja. Da bi se to postiglo, potrebno je obuzdati međe, birati pregovarače, kontaktirati istinske snage istinskog interesa.

Pregovarače treba uvažavati prema snazi argumenata. Dakle, stvoriti kompromis dogovora koji će imati podlogu za trajnije rješenje

političkog, socijalnog i kulturnog položaja Srba u Hrvatskoj. *Mi se moramo osloboditi zločinaca i zločina, jer neprijatelja tko moralno ne nadvisi, ako i fizički pobjedi, moralni je gubitnik, a praštanjem zločina osvećuje se žrtvi.*

Dakle, dokazane zločince treba doista kazniti, ali nema plemenske, rodbinske i kolektivne krivnje kao istinske krivnje.

(*Arkzin*, Zagreb, 19. ožujak 1993. godine.
Intervjuirao novinar Milan Medić.)

DOMAĆI NIKOGOVIĆI ILI STRANI KOLONIZATORI

Svetozar Livada, penzionisani univerzitetski profesor iz Zagreba i dugogodišnji ekspert Ujedinjenih nacija pri FAO (Svetski program hrane). «Prosvjeta» iz Zagreba upravo je izdala njegovu knjigu *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*.

Povodom prve regionalne konferencije nevladinih organizacija posvećene trajnom rešenju izbegličkog pitanja koja se održava u Beogradu od 20. do 21. novembra, profesor Livada je došao iz Zagreba kao predstavnik Građanskog odbora «Povratak kući». *Demokratiju* je zanimalo kakav je to odbor i ko su njegovi članovi.

- To je jedinstven multietnički odbor sastavljen od najuglednijih lijevo orijentiranih intelektualaca. Među njima je simboličan broj Srba. Za nas izbjeglica nema etniciteta – on je žrtva kojoj treba pomoći.

Kako rešiti izbeglički problem?

- Prema podacima UN, u svijetu ima oko 28 milijuna izbjeglica. Tragična je činjenica što smo mi toj sumi dodali 4,5 milijuna – svaki šesti građanin nekadašnje države. Ne reagirati protiv takvog zločina znači snositi dio krivice. To je naš kompletni moralni poraz. Što duže traje taj moralni poraz, prijetnje obnove rate su veće, a umjesto modernih institucija uslijedit će individualno preuzimanje pravde, terorizam ili rat poslije rata. Zato su ove minorne, nevladine organizacije, moralna savjest našeg društva. Ali, kod nas se nevladine organizacije smatraju neprijateljima države.

Šta je dovelo do progona 4,5 miliona ljudi?

- Kod nas je vladala partijska država, a u toj podjeli vlasti, naši regionalizmi su izrodili elitu vlasti koja je htjela da ima dio svog kolača. Nije njima u interesu nacija, jer da jeste, imali bi nacionalne programe, a ni jedna od ovih država ga nema. Umjesto stvarnog pro-

grama, država se okrenula iracionalnom – digla je naciju iznad svih čovjekovih vrijednosti, a mržnju je pretvorila u oblik zanimanja svijuu. To se na kraju završi stavom da je genocid korisna stvar. Tuđman u *Bespućima...* (str. 164) piše: «Ovakve nasilne, pa i genocidne promjene, koje su izvršene nakon Drugog svjetskog rata, donose uvijek dvostrane posljedice: s jedne strane neizbježno produbljuju povijesne razdore, s druge strane dovode do etničke homogenizacije pojedinih naroda, do većeg sklada nacionalnog sastava pučanstva i državnih granica pojedinih zemalja, a to može imati i pozitivne učinke na kretanje u budućnosti, u smislu smanjivanja razloga za nova nasilja i povode za nove sukobe i međunarodne interese».

To znači da je genocid koristan. Kada ovakvu teoriju pustimo u opticaj, onda je problem zločina samo pitanje prakse, a mržnja postaje metodološko sredstvo da se drugoga ubije ili protjera, da bi se došlo do njegovih dobara. Tako ratovi postaju pljačkaški i iz tog pljačkanja neki su od gologuzih nikogovića postali poslovni bogataši. U Hrvatskoj vlada 300 porodica. Čak su i uzviknuli: «Imamo Hrvatsku !», kao vlastiti katastar. Tko je ima?

Etničko čišćenje razvilo je u sebi toliko rafiniranih finesa onemogućavanja povratka prognanih, da i države izгона i države prijema asistiraju da se ciljevi rata ostvare, što očito govori da su ciljevi rata dogovoreni.

Šta je sa međunarodnom zajednicom koja je otvorila Pandorinu kutiju priznavanjem novih država pre razrešenja spornih pitanja?

- Kršćanski ću da odgovorim: pomoz si sam i Bog će ti pomoći. Posebnu krivnju najprije snosimo mi. Sudbinu razrješenja nosimo mi. A kad se dva svađaju, treći se samo koristi. Međunarodna zajednica zaista snosi ogromnu krivnju. Vidi se sada i po proliferaciji oružja, donaoružavanju, proliferaciji droga, pranju novca – svaki ima svog «kućkinog sina». Ipak, najkrivlji smo u svemu mi, jer imamo legalne forme, ali elite vlasti jure katastar, vlasništvo, titulara, njih ne zanima nacija i nacionalnost.

Šta savetujete vlasnicima koji su napustili svoje nekretnine, pa one sada podležu novodonetim uredbama i zakonima?

- Da insistiraju na vlasništvu kao na jedinom uporištu. Vlasništvo je historijska kategorija.

Kako?

- Oni imaju snažno uporište: Daytonski sporazum, Erdutski sporazum, sporazumi između novonastalih država potvrđuju pravo povratka.

Ali se niko ne vraća?

- Svijetu se ne žuri što se toga tiče. On samo kaže: Sredite se! Pozove u Dayton: Sjednite... Rukujte se... Nasmijte se... Hodite na ručak... Doći ćemo mi s batinom!

Ovdje je NATO došao da ostane i mi smo postali subkolonija. Nema više suverenih država. Umišljaj je da će netko od nas nešto sada napraviti, kada smo doveli u pitanje brojne međunarodne uzanice. Npr. komunikacija između Hrvatske i Jugoslavije: samo u avio-saobraćaju koliko se godišnje izgubi, pa na tranzitnom putu za Srednji i Daleki istok, pa velike plovne rijeke...

Rat ste proveli kao humanitarac na ratištu, na prostorima sve tri strane. Šta možete da nam posvedočite?

- Ovaj rat je kondenzirao sve tipove rata koje historija poznaje: agresiju, obranu, oslobodilački, etnički, konfesionalni, građanski – zato je bio tako okrutan. Njega su obilježili zločin i odmazda. On nije imao ništa herojskog, nego tiraniju jačega. Nestale su goleme vrijednosti s ovih prostora: spomenici, crkve, kulturni objekti, mostovi; ali i tisuće drugih sistema vrijednosti: trafostanice, uređaji, kaptaže itd. Razaranje je bilo metodologija ovog rata. Koji je razlog: strateški, ekonomski, socijalni, politički, a o moralnom da i ne govorim, bio da se razori Vukovar? Paradigma sa zapadne strane jeste da je u Krajini u tri dana napravljeno deset Vukovara po broju stanovnika i po broju razorenih objekata, a po broju žrtava vjerovatno je i veći broj.

Pobijeni u Ovčari po srodstvu su bliži onima u Srebrenici ili Gospiću ili Pakračkoj poljani, nego što su bliski unutar nacije. Ovi su bliski po sudbini nevine smrti. Tu je suština i u tome je cjelokupan naš moralni pad.

Šta je sa civilnom i pravnom tradicijom Evrope?

- Morate znati: nemam veliko divljenje prema Europi, ali valja nama ići njenim tragovima. Europa je ovakve stvari završila u 17. stoljeću. Ona počiva na groblju zločina, ali ipak ima neka zajednička, kodificirana pravila. Ona je baštinik helenske, bizantijske, rimske tradicije i kulture. U Europi je, ipak, zločin kriminaliziran. Pravda se ipak uspjeva zadovoljiti.

Šta mislite o njenim opunomoćenicima koji rade ovde?

- Međunarodna diplomacija je spora, ma koliko bila profesionalna. To je već zanatski odnos prema stvarima – njima se nigdje ne žuri, jer je ovo izvor zarade, izvor moći.

Za koga?

- Od lične moći pojedinca do navijanja za svoje firme. Ovdje se brojne diplomate faktički batrgaju i arbitriraju da dobiju na vremenu i da vrate uloženi kapital. Znate, Koschnika su protjerali iz Mostara. On se više brinuo da vrati arbitražom onih 230 milijuna investiranih za pomirenje ističnog i zapadnog Mostara. Pucali su na njega, minerali čak i nastojanja EU, jer je to bila borba tko će dobiti građevinske licence, telefoniju, velike sisteme, mostove, obnovu i slično – velika borba koja će država moći investicionim ciklusom zaraditi na tome prostoru. Mi postajemo kolonija, jeftina radna snaga i na osnovu te prolongirane krize – eksperimentalni pogon NATO snaga.

Zašto američkog ambasadora Galbraitha zovete «guverner Hrvatske»?

- Pošto ovi današnji suvereni nisu ništa, odlučuju diplomate velikih. Galbraith je diplomata van Bečke konvencije, igrač van serije i od njegovih odluka i sudova zavisi stav SAD. Što je on pregledao, to je država usvajala i on je faktički vladao Hrvatskom. Ja sam s njim razgovarao oko plana Z 4 i čak sam dobio dojam da je iskreno zainteresiran, ali je istovremeno bio jedan od posrednika onome što su pripremali američki penzionirani generalštabni oficiri – *Oluji*.

Kako se naša inteligencija ponela u ratu?

- Intelektualci su porazili sebe i profesionalno i ljudski, jer su asistrali zločinu, širili mitove ili su ćutali, što znači da su odobravali.

A novinarstvo?

- Nijedna profesija nije tako neprofesionalno i tako složno igrala kao katalizator stimulacije rata. Mogu slobodno reći da novinarstvo nosi dobar dio odgovornosti za njegovu okrutnost i dužinu.

(*Demokratija*, Beograd, 21. XI. 1997.
Intervjuirala novinarka Vesna Kešelj.)

DEMOGRAFSKI SLOM SELA

U našoj zemlji već više od pet decenija traje tzv. deagrarizacija. Tačnije, za samo pola veka iz sela u grad je prešlo više od osam miliona ljudi. Tako su nam neka sela ostala gotovo prazna, a u gradovima smo dobili višak žitelja, i to ponajviše onih siromašnih. Posledica takvog stanja je manja proizvodnja hrane, smanjivanje aktivnog poljoprivrednog stanovništva, nepostojanje radne snage na selu (gde su ostali samo starci i gde prosek života iznosi više od 60 godina). U srpskim selima imamo čak 160 hiljada momaka bez izgleda da zasnuju porodicu. U selima staje ostaju prazne, a njive zakorovljene. Od ukupno 1 115 663 zemljoradničkih domaćinstava u Srbiji, čak 14,3 odsto nema nijednog aktivnog poljoprivrednika.

- Jugoslovensko selo je doživelo demografski slom. To mora da bude opomena za sve nas zbog budućnosti generacija koje dolaze. Poslednji rat pokrenuo je sa svojih ognjišta više miliona ljudi (zavičaj kao večni prtljag života) – ističe u razgovoru za naš list prof. dr. Svetozar Livada, koji se kretanjima u jugoslovenskom selu bavi već tri i po decenije. – Ako hoćemo da izađemo iz demografskog sloma, moramo zaustaviti egzodus mlađih naraštaja iz njihovih pračedovskih, a u mnogim prostorima, milenijumskih zavičaja.

Prema rečima stručnjaka u Jugoslaviji smo proteklih decenija uveli stotine hiljada inovacija u selo i poljoprivredu, a nemamo nijednog primera našeg sela budućnosti. To je ono što je mlade teralo sa sela.

Sa poslednjim ratom na prostorima prethodne Jugoslavije jugoslovensko selo je još nazadovalo. U razvijenom svetu danas se razmišlja o tome kako je najbolje iskoristiti ono što je priroda ponudila i čovek stvorio, dok smo mi doživeli pravi demografski slom. Tako su, prema rečima dr. Livade, ratovi, ekonomske i agrarne krize, suše i poplave i nerodne godine razarale naša demografska stabla. Takvo stanje dovelo je i do bele kuge u mnogim srpskim selima, pa je većina

od blizu 5 000 srpskih sela zahvaćena depopulacijom.

Nerazumno reorganizacijom socijalnih prostora i spontanom deagrarizacijom podsticali smo nestanak sela i ostanak onih kojima je tu nekad bio život. To znači da su loši uslovi života više isterivali populaciju iz tih prostora nego što su ih gradovi i industrijski pogon privlačili.

- Mi smo u Jugoslaviji imali dvije agrarne reforme sa pokretanjem velike mase seoske populacije, pet ustavnih reformi i to se još nije smirilo. Pregrmeli smo i 17 reformi gradova i oko 65 granskih reformi. Dakle, imali smo atak na demografsko stablo, a posledice takvih razaranja ne mogu se generacijama ispraviti. Srpsko stablo u proteklim decenijama uništavali su i ratovi, bolesti, glad (svaka treća godina je nerodna), pa i u tome treba tražiti uzroke zašto današnja Jugoslavija nema veći broj stanovnika – podvlači dr. Livada. Ipak, ratovi sa svojim posledicama najviše su rasturili demografska stabla. U ratovima koji su se vodili na prostorima bivše Jugoslavije izginulo je više dece nego vojnika, više žena nego vojnika, a od svih ponajviše staraca.

Posledice na praznjenje naših sela ostavio je i poslednji rat.

- Prema podacima UNHCR-a samo iz Srbije je od početka raspada bivše Jugoslavije u svet otišlo oko 350 000 mladih, uglavnom obrazovanih ljudi. Po istoj proceni iz Hrvatske je pobešlo oko 150 000, dok je Bosna i Hercegovina izgubila gotovo 2,2 miliona stanovnika (gotovo polovinu). Pored toga gotovo tri miliona zaposlenih u nekad zajedničkom prostoru ostalo je bez posla, a broj penzionera popeo se preko tri miliona i skoro se izjednačio sa stalno zaposlenima. Da idemo unazad govori i činjenica da su se vratile nekad iskorenjene bolesti, kao TBC, pada natalitet, odgađa se sklapanje braka u proseku za pet godina, u porastu je abortus, krvni delikt, prostitucija, skitnja, alkoholizam, droga, prosjačenje, frustracije i tenzije kao i brojni drugi socijalni i psihički sindromi.

- Prostoru bivše Jugoslavije van teritorije današnje SRJ, postali su najunosnije područje trgovine oružjem, pranja novca, javnih laži, trgovine drogom i kriminalnih radnji. Posledice svega što se događalo na ovim prostorima proteklih godina su da smo svi saterani u nacionalne torove – kaže dr. Livada.

- Mi smo donedavno bili «najselačkiji narod» među evropskim

narodima. Seljaštvo je davalo pečat životu. I danas polovina stanovništva živi na selu. Bili smo i «najplaninskiji» jer nam je pretežan dio populacije živio u brdskim regionima – dodaje dr. Livada. – Seljak je poneo teret svih naših promena u društvu. Uvek je državi pomagao kada joj je bilo najteže. To se pokazalo i poslednjih godina, kada je poneo teret blokade jer je za četiri godine četiri meseca i jedan dan proizveo dovoljno hrane ne samo za ishranu naroda Jugoslavije i pristiglih izbeglica, već je bilo čak i za izvoz. Zato danas jugoslovensko selo zaslužuje punu pažnju i novac za obnovu. Poljoprivreda mora dobiti prioritet nad prioritetima, u suprotnom, narednih decenija smanjivaće nam se stanovništvo, još više prazniti sela i ostajaćemo bez hrane. To znači da zbog obaveze pred generacijama koje dolaze moramo zaustaviti deagrarizaciju i moramo imati na umu da bez razvoja sela nema ni razvoja gradova.

Ne smemo gubiti iz vida da Jugoslavija može da hrani 80 miliona stanovnika, znamo da današnja ima manje od 11 miliona žitelja zajedno sa 500 000 novih građana proteranih sa nekad zajedničkog prostora. Poljoprivreda nam zato pruža izvanrednu šansu. Ali, moramo u agraru stvoriti specijalizaciju i profesionalizaciju, jer bez toga neće biti značajnijih pomaka, niti ćemo moći mlađe naraštaje da vežemo za njihove zavičaje. Tek kada to uradimo, počće proces vraćanja mladih na selo, a znamo da je bio cilj da se do kraja ovog veka naše selo poveća za 200 000 stanovnika, pre svega, onih koji bi se iz grada vratili u selo da žive, ističe dr. Livada. Srbija i Crna Gora imaju izvanredne prirodne uslove za bogat život. Primera radi, zar melioracija livada na Rajcu nije pokazala enormne mogućnosti iskorišćavanja pašnjaka. Naši genetičari su stvorili visokorodne sorte pšenice i hibride kukuruza koji daju po 10, odnosno 15 tona po hektaru. A, za mene su i nezaboravne namerne inovacije u Knjaževcu u kombinatu «Džervin», gde se od «šipražja i ševarja» stvorio kombinat čiji su proizvodi traženi u svetu. Sve to govori da smo na ovim prostorima stvorili reke mleka i brda sira kao i milione vagona belančevina, koje smo, nažalost, u ratu koji je iza nas jeli kao konzerve humanitarne pomoći.

(*Dnevnik*, Novi Sad, 14. IX. 1997. godine.
Razgovor vodio Branislav Gulan.)

SRBI ŽIVE NA NIVOU NOMADSKIH PLEMENA

U ovom času hiljadama Srba na području Like, severne Dalmacije, Banije i Korduna, i onima koji u *Oluji* nisu napuštali svoje kuće i onima koji su se u međuvremenu vratili, preti umiranje od gladi i zime. Naravno, ukoliko ne dobiju brzu i efikasnu pomoć. Akcije pružanja takve pomoći organizuju najviše nevladine organizacije za ljudska prava, u čemu je donedavno prednjačio Srpski demokratski forum i Građanski odbor za ljudska prava iz Zagreba, kao i veoma angažovani HOMO iz Pule. Zahvaljujući upravo tim organizacijama i njihovim aktivistima koji obilaze tamošnja sela i njihove retke preostale stanovnike, uglavnom starce, verovatno se neće dogoditi ono najgore, tim više što se u čitavu akciju uključilo i Srpsko narodno veće, alarmirajući domaću i svetsku javnost.

Prva ekipa predstavnika Srpskog narodnog veća i Srpskog demokratskog foruma, koju je predvodio dr Milorad Pupovac, obišla je 17. i 18. januara neka područja Like, Banije i Korduna, da bi se na licu mesta uverila u stanje, nakon čega je uputila još jedan apel hrvatskoj javnosti i državnim institucijama, međunarodnoj javnosti i humanitarnim organizacijama da pomognu Srbima – povratnicima u hrani, odeći, obući, ćebadima, nameštaju, ogrevu i ostalim elementarnim životnim potrebama, kako bi preživeli zimu. Upozorili su i na druge velike probleme Srba – povratnika: pitanje njihovog (najčešće nerešenog) statusa, obnove kuća i povratka imovine.

U prvoj ekipi SNV-a i SDF-a koja je obišla «teren» (a takvi će se obilasci, kako su izveštteni novinari na jučerašnjoj konferenciji u Zagrebu, nastaviti) bio je i prof. dr Svetozar Livada. Zamolili smo ga da za *Blic* iznese svoje utiske sa puta, ali i šire oceni situaciju u kojoj se nalaze preostali Srbi na područjima Like, Banije, Korduna i severne Dalmacije.

Prof. Livada napominje da ga je, nakon obilaska Ličko-senjske županije, kao sociologa zgrozila činjenica da većina Srba koji su se vratili u svoje devastirane kuće ima niži standard od nekih nomadskih plemena koja je svojevremeno proučavao!

- Sreli smo ljude u kamenom dobu, ljude koji nemaju ni jedne moderne alatke, nego dovratak svoje kuće popravljaju kamenjem, a sa zgarišta uzimaju čavle (eksere)! Neki nemaju ni jednog normalnog ležaja, šporeta, peći, hrane, ničega. A uz to se radi o starcima, otprilike osamdesetogodišnjacima, ili nešto mlađima, koje će, ako im se ne pruži pomoć, smrt pokositi pre nego što im ide biološka smrt, umreće od gladi i studeni – upozorava dr Livada i napominje da je ekipa predstavnika Srba (u kojoj je bio) posetila naselja koja su smeštena uz put, što znači da je dalje od puta stanje još gore!

Kako objašnjavate činjenicu da se najmanje Srba, u odnosu na druga područja, vraća na inače prostrano područje Like?

- Lika je najnenaseljenije područje koje je hrvatska država predvidela za naseljavanje. Tamo je već počela kolonizacija, iako Srbima koji su živeli na tom području vlasništvo formalno nije oduzeto i formalno im se daje pravo na povratak. Tom strateškom cilju kolonizacije u svemu je podešena i tamošnja vladajuća struktura. Ona je i organizaciono i intelektualno i prostorno predestinirana za taj cilj. Osim toga, Liku razara i sindrom Ličana, poznati fenomen «najjačih i najmudrijih» sa dva mentaliteta i golemim istorijskim nasleđem zločina iz Drugog svetskog rata. A porodica, posebno srpska porodica, ušla je u ovo razdoblje rata dobrim delom već ugrožena. Tamo su bila velika stradanja u Drugom svetskom ratu, a onda je usledila i brza deagrarizacija. Mlađi naraštaji mahom su otišli na školovanje u gradove, a sada su iz gradova proterani. A na sela se vraćaju samo starci.

Kolonizacija se odvija i na nekim drugim područjima Hrvatske...

- Suština čitavog problema je što se ideologija zločina etničkog čišćenja nastavlja samo u perfidnom obliku. Pokret koji je napravio poredak nastoji da ostvari svoje ciljeve. U tom smislu imaju čak neku lozinku: oduzeli ste nam rat (jer je međunarodna zajednica zaustavila rat), ali nam ne možete oduzeti mržnju. A pošto je mržnja zasnovana na potrebi ostrašćivanja za pljačku, i ne mrze se toliko etniciteti, koliko se vole oteta dobra. Postoji strategija: Hrvatska je planirala do

kraja ovog veka naseliti 200 000 Hrvata, takođe žrtava rata i etničkog čišćenja, u napuštene srpske kuće i imanja i spremna je da i dalje sučeljava žrtve (a žrtve su sve izbeglice, bez obzira na nacionalnost), Srbe i Hrvate. Doseljeni Hrvati sada insistiraju na tome da zadrže ono što im je hrvatska država svojim oktroiranim zakonima (i rešenjima) dala na korištenje na deset godina.

Mnogi su očekivali da će se nakon odluke Ustavnog suda Hrvatske o ukidanju nekih odredbi Zakona o preuzimanju i korištenju napuštene imovine (jednog od tih oktroisanih zakona), stvari menjati, da će Srbi moći da uđu u svoje kuće.

- Ukidanje nekih odredbi spomenutog zakona bila je farsa za spoljnu upotrebu. Jer, Ustavni sud je ukinuo neke odredbe, ali nije ukinuo pravosnažna rešenja o dodeli te imovine. Nacija (hrvatska) dignuta je iznad imena pojedinca (Srbina) koji pravdu, povratak svoje imovine, treba da isteruje sudskim putem. A pojedinac protiv države – to je poznata situacija iz literature, slučaj sluge Jerneja i njegovog prava!

Neprekidno se govori o dvosmernom povratku i preuzetoj obavezi hrvatski vlasti da ga omoguće, a istovremeno visoki predstavnici te vlasti obilaze na primer gradić Kistanje (u kojem su pre rata živeli isključivo Srbi, a sada žive naseljeni Hrvati sa Kosova) i tamo najavljuju dolazak još oko hiljadu Hrvata iz Janjeva.

- Kistanje je klasičan primer pravnog zločina gde je izvršena takozvana reambulacija katastra i oduzimanje imovine i poseda još živim vlasnicima, a da ih se nije ni pitalo, niti im je data ikakva nadoknada, iako u ustavnim normama i izvedenom zakonodavstvu nema osnove za takvo nešto. Međunarodne konvencije u tom smislu određuju nešto sasvim suprotno. No, pravni zločin koji se dogodio u Kistanju čak se nastavlja.

Da li je situacija bar u nekim područjima koje ste obišli nešto bolja?

- Bolja je u svim suburbijama, znači prigradskim naseljima, ali se tamo uspeo vratiti samo minoran broj ljudi, jer su njihova dobra (imovina) veća pa su već razdeljena i ne mogu ih (još) dobiti nazad.

Najtragičnija je situacija, po mom mišljenju, u Plaškom. Tamo ima 1 800 doseljenih Hrvata iz srednje Bosne, ali i iz nekih mesta iz Hrvatske, na primer iz Splita, Rijeke i slično, koji su dobili rešenja,

neku vrstu moderne tapije na srpske kuće. Njima je Radićevo ministarstvo «za etničko čišćenje» reklo: Uzmite, to je vaše! I sada oko 1 800 Srba koji su se vratili uglavnom ne mogu u svoje kuće, već žive kod prijatelja, rodbine, u skućenom prostoru nečije kuće s po nekoliko porodica, a oko 70 porodica (sa oko 220 članova) živi u gravitacijskim središtima kao što su Ogulin, Rijeka, Zagreb, Karlovac i drugim i ne mogu se useliti u svoje kuće u Plaškom čak i kada su neke od njih potpuno prazne, jer gradonačelnik (doseljeni Hrvat iz Bosne) to ne dozvoljava. A neki su se Hrvati u Plaškom, kao uostalom i u nekim drugim mestima, čak raširili i zauzeli više srpskih kuća, rasporedivši u njih članove svojih porodica!

(*Blic*, Beograd, 22. I. 1998.
Intervjuirala novinarka Mira Babić.)

HRVATSKU TREBA ZAKONOM DEUSTAŠIZIRATI

Profesor doktor Svetozar Livada, 71-godišnji umirovljeni znanstvenik, filozof, ruralni sociolog, objavio je prethodne godine knjigu *Etničko čišćenje zločin stoljeća*. Netom je završio istraživanje o stanju povratnika u zavičajnom dijelu Krajine. Ove su dvije teme bile okosnica našeg razgovora.

Tema etničkog čišćenja u hrvatskoj je stvarnosti postala neizbježnom političkom temom, a kada je riječ o hrvatskim Srbima, koliko jedna strana optužuje za etničko čišćenje, toliko ga druga strana, hrvatske vlasti, niječe. Kakvi su rezultati vaših uvida i analiza?

- U Hrvatskoj je nestalo 2 700 Srba, dok je broj ubijenih još nepoznat, a hrvatske vlasti to nigdje ne spominju. Govori se samo o 2 000 nestalih Hrvata. Deset tisuća srpskih kuća je minirano, a između 60 i 80 tisuća stanova bespravno oduzeto urbanim Srbima u Hrvatskoj, protjerano je između 200 i 250 tisuća urbanih Srba i oko 180 000 stanovnika Krajine. Vidio sam jednom iz helikoptera kako u isto vrijeme gori stotinu naselja. Vidio sam u zapadnoj Slavoniji i 13 000 izbjeglica u koloni. Zaorana su 192 njihova naselja i zaseoka, a na njihovu mjestu posađen je hrast lužnjak. Neka su stabla već narasla tri metra. Hrast je plemenito drvo, ali nije koliko čovjek. Iz zapadne Slavonije otišlo je približno 45 000 Srba, a vratio ih se tek simboličan broj. Uništeno je 40 bibliotечnih fondova u Krajini – knjige su spaljene, fizički uništene, korištene kao ogrjev. To je knjigocid. Hrvatske vlasti zaboravljaju da je polovica hrvatske povijesti napisana glagoljicom, bosančicom i ćirilicom. Sva je ta zlodjela hrvatska vlast ozakonila. I danas predsjednik Tuđman kaže da srpsko pitanje ne postoji. A postoji, kao pitanje budućnosti moderne Hrvatske.

Vaša knjiga o etničkom čišćenju ima pripovjedački karakter, napisana je na temelju onoga što ste vidjeli i čuli od ljudi.

- Knjigu sam izdao da ne izdam sebe, svoj identitet. U nas je toliko zločina, da ga se ne može iskazati. Zbog nas je osnovan međunarodni sud u Haagu, zar ne? Otkrio sam da se ne mrže toliko etniciteti, koliko se vole njihova oteta dobra. Zbog toga nalogodavci ne progone izvršitelje zločina. Nemoralno je živjeti s nesankcioniranim zločinom, a na to nas sile. U to sam vrijeme radio za UNHCR i bio u prilici razgovarati s mnogo ljudi. Gledao sam za rata zla i zločine na svim stranama. U Krajini su to Srbi radili Hrvatima, i Muslimani Muslimanima, poslije su isto radili Hrvati Srbima – ni u tome se naši etniciteti ne razlikuju. Pitaoh sam Srbina koji je bombardirao Sarajevo zašto to radi, a on je rekao da namiruje dug, jer da nije uspio u Sarajevu riješiti stambeno pitanje, pa neće ni Muslimani. U Sarajevu su postojale jedinice koje su ubijale Srbe koji su dijelili u gradu sudbinu s Hrvatima i Muslimanima. Jedna mi je poznanica, kojoj su ubili sestru, rekla da joj ostaje jedino tugovati i plakati, ali od mene očekuje da nešto učinim, prokazujući zašto nam se to dogodilo. Morao sam napisati tu knjigu. A fokusirao sam se na seoska područja, budući da sam ruralni sociolog. Njegov je zadatak svjedočiti o sudbini sela i seljaka. Podsjećam na misao Mije Mirkovića, koji je rekao da nitko ne umije živjeti od tako malo, kao seljak. A kada danas pogledate Kistanje i naselja oko Knina, vidjet ćete da se ruševine nekadašnjih kuća ne razlikuju od gromača i suhozida. A tamo su hrvatske vlasti naselile 800 Janjevaca u očaj. Načelnik općine nema ni stolca ni telefona. U Lapcu sam nakon tri godine prvi put nedavno vidio vrapca i slikao ga. Vrapci su pokušarci – gdje nema ljudi, nema ni njih. U svijetu nema velegrada bez spomena na Teslu, a u Teslinom rodnom kraju oskrvnut je spomenik ovom znanstveniku.

Na našim je područjima počinjen zločin stoljeća. U ratu, kao i u nametnutom miru, nastavlja se zatiranje svih sadržaja koji podsjećaju na omraženi etnicitet. Nestaju knjige, toponimi, bogomolje, groblja, ljudi se administrativno pokrštavaju, razaraju se spomenici antifašizma. Usavršeni govor mržnje razvio je neslućenu strast osvete. Vidio sam pismo jednog afričkog «unproforca» koji se čudi kako se strasno ubijamo, a ne jedemo žrtve. S knjigom o rasporedu naselja po etnicitetima svjedočio sam što su učinili zločinci paradržave, a što čine zločinci u ime «najstarijeg europskog naroda i priznate države». Najviše me brine i onespokojava ravnodušni muk pred monstruoznim

zločinom na nekada zajedničkom državnom prostoru. Žrtve iz različitih etniciteta njihovi politički vođe instrumentaliziraju jedne protiv drugih, s više uspjeha negoli je pojmljivo. Isključivosti nacionalizma i ideologije «krvi i tla» razorile su sve ljudske, humane, kršćanske i civilizacijske vrijednosti. Iz BiH prognana je polovica stanovništva. Moja je generacija ponosna na antifašističko priključenje Hrvatske svijetu. Istovremeno je zgranuta i s prezirom promatra recidive neporaženih ideologija ustaštva i četništva, etničko čišćenje i strategiju podjele Bosne.

Upravljači ozakonjuju bezakonje i zločin. Jedan je svećenik, koji je u otetu kuću srpske obitelji smjestio katoličku crkvu (slučaj Udbina), izjavio da će prije ubiti Srbina, nego mu vratiti kuću. Čudnog li ekumenizma!

Već smo prešli na problem povratnika. Završili ste istraživanje, čiji rezultati vas navode na tvrdnju da je riječ o eutanaziji srpskih povratnika. O kakvom je istraživanju riječ?

- Istraživanje je provedeno u sedam općina mog užeg zavičaja, a u studiju pripremljenu za objavu uključeni su podaci iz općina Slunj i Krnjak, ukupno 43 naselja. Anketiranje su obavili članovi karlovačkog Odbora za ljudska prava, uz podršku UNHCR-a. Početna informacija bio je broj stanovnika prema popisu iz 1991. godine. Potom smo utvrđivali aktualan broj stanovnika, broj povratnika, imaju li struju, vodu, kakve su prometnice i prometne veze, crkve, rade li škole, ambulante, prodavaonice, u kakvu su stanju stambeni i gospodarski objekti, stočni fond i poljoprivredni alati. Najmlađi povratnici ovdje u prosjeku imaju 57 godina, najčešći su sedamdesetogodišnjaci. Nerijetko je riječ o disperziranim staračkim, uglavnom samačkim domaćinstvima. Oni koji imaju struju i vodu i koji nisu prometno izolirani predstavljaju iznimku. U sedamnaest naselja općine Slunj bilo je 1991. godine 1 994 stanovnika, sada ih je 369, od toga 228 povratnika.

Kako tumačite tvrdnju o eutanaziji povratnika?

- Povratnici su mahom u dubokoj starosti, razasuti su po selima i zaseocima, na osami, to su disperzirani starački domovi o kojima nitko ili malo tko brine. Ovi ljudi ne dobivaju nikakvu pomoć hrvatskog Crvenog križa, nemaju liječnike, a mahom su to bolesni starci. Oni su jednostavno ostavljeni umrijeti. Što je to drugo nego eutanazija?

U Dunjaku (Kordun) postoji ustanova koju zovu dormitorij, a koju financira jedna strana humanitarna organizacija. To je ustvari umiraonica, ali i nje će povratnici uskoro biti lišeni, jer se humanitarci povlače – nema više novca. Neki povratnici žive u svinjcima i kokošinjcima, dok u njihovim kućama žive iste takve žrtve rata, protjerane iz Bosne. Mnogi su povratnici dobili rješenja o povratu imovine, ali lokalne vlasti konfrontiraju žrtve. Policija je na tim područjima navikla na prešutne pljačkaške pohode i torture povratnika, pa neki u njima i sudjeluju. Prikupljeni podaci predstavljaju empirijsku građu koja demantira deklarativni tobožnji državni humanizam.

Vaša studija još nije objavljena?

- Podaci su na Internetu, dijelovi su objavljeni u izbjegličkom glasilu *Odgovor*, koji izlazi u Srbiji, a hrvatska javnost pokazala je posve mašnu nezainteresiranost. Zbog toga sam nespokojan – zašto javnost ne želi čuti i vidjeti svoju surovu zbilju? Povijest će pitati Hrvate što su učinili svojim Srbima, kao što danas pita Amerikance što su učinili svojim Indijancima. A jedini je lijek zakonska deustašizacija Hrvatske, onako kako rade Nijemci čiji zakon onemogućava, primjerice, da se na prometnim tablicama pojave dva slova S. Rat je u Hrvatskoj zaustavljen, ali nije mržnja, jer su se na njoj mnogi obogatili, a ti isti danas odlučuju o životu i smrti ljudi. Srbija je danas na Kosovu odlučila svesti račun «historijske mržnje», a isto pokušavaju i hrvatske vlasti na svom teritoriju, izmišljajući historijsku mržnju. Javnom i političkom scenom vladaju etno intelektualci, *übermensch*, koji o Hrvatima govore kao o najstarijem, najkulturnijem, božjem narodu, koji živi u najkatoličnijoj državi. Ta je država iz škola izbrisala Darwinovu teoriju evolucije, i sada nam se cijeli svijet čudi. O bivšem sustavu govori se kao o mraku, a sada smo, tobože, izašli na svjetlo. Ali ovo je svjetlo pogrešno upaljeno. Međutim, nitko se nije odrekao ni jedne stečene vrijednosti, titule i gotovo svi živimo od minulog rada poniženih prethodnih generacija. Elita vlasti živi doslovno od pljačke.

Spomenuli ste termin «etno intelektualac», što pod time razumijevate?

- Etnointelektualac je ekstravagant intelektualnog zločina koji ne priznaje ništa osim sebe samoga i svoga etnosa. Intelektualni um je prema definiciji osebujan, emancipiran, samosvojan um, a u nas se intelektualcem smatra svaki školovani bezjak. Hrvatski etno-intelek-

tualci osnivaju Hrvatsko žrtvoslovno društvo koje spominje samo žrtve Hrvate. A hrvatske su žrtve i Srbi i Talijani i žrtve bilo koje druge narodnosti, kojima je Hrvatska domovina. Žrtva je žrtva! Sama se ne može braniti, pa nije dovoljno ekshimirati samo žrtve Hrvate, već sve žrtve u ovom ratu. Praštanje zločina osveta je žrtvi. Čovjek se kroz povijest ne bi održao bez solidarnosti, pa smatram da netolerantnost kakvu danas živimo u Hrvatskoj ne može biti duga vijeka. Nijekanjem žrtve, ponovo je ubijamo, skrnavimo, a licitirajući jednu žrtvu, izazivamo sljedeću. Pogledajte samo farsu suđenja Šakiću. Ne radi se ovdje samo o broju ubijenih u Jasenovcu, nego o načinu na koji su ljudi ubijeni i u ime čega su žrtvovani. Ovdje se radi o tome da ih je Šakić tjerao da mu ližu ulaštene cipele, a Romi su morali svirati «malu Florami» dok su ih ubijali. Riječ je o genocidu. Aktualna hrvatska vlast pokušava ideologijom, putem politbiroa, kojega zove VONS, oktroirati život, a ista Tuđmanova paradržavna ustanova provodi privatizaciju brutalnim napadom na minuli rad. Hrvatska hranu uvozi, ljude izvozi, a polja ostaju neobrađena, tereni su minirani. Režim šalje u rezalište 40 000 svezaka enciklopedije. Treba razminirati neke mozgove, deustašizirati Hrvatsku zakonima dok je još vrijeme. Ali, vodeći političari HDZ-a i poneki iz oporbe nemaju predodžbu o tome što je država jer podržavaju takvu državotvornost da državom napadaju društvo u svim segmentima. Sada sude filozofu etike Milanu Kangrgi jer je pokazao na evidentan knjigocid. Međutim, zašto ne sastave nepristranu arbitražu koja će evidentirati fondove biblioteka devedesete i danas, pa će vidjeti koje je opće dobro barbarski nestalo. Zbog osude drugačijeg razmišljanja osim službenih, strahujem nad sudbinom ljudi, nakon toliko razorenih institucija i moralnih vrijednosti. Postupno pogibamo od velikih riječi. Uvijek se pitam kada će u nas istina sama sebi biti sucem. Svakome treba postaviti pitanje: što se učinilo da ne dođe do rata, a kada se on dogodio: što se učinilo da dođe do pomirenja? Kad je mir oktroiran: što se učinilo da se ciljevi rata – etničko čišćenje, zločin stoljeća, ne ostvari?

Prof. dr. Svetozar Livada od prije osam godina živi u Istri jer u Zagrebu više nije mogao izdržati. Informativni razgovori trajali su, kaže, toliko dugo dok se i sami ispitivači nisu umorili i uvjerali da ga ne mogu ustrašiti. Bježanje nije dolazilo u obzir, jer od sebe ne mogu pobjeći, kaže profesor Livada. Oduzet mu je nepovratno 1992. godine

rukopis knjige *Socijalna historija našeg sela*, prijetili su njemu i obitelji. Zaštitu su mu ponudili strani diplomati, pa čak i Kaptol, ali dr. Livada nije se dao iz Hrvatske. Rođen je u selu Gornje Primišlje kraj Slunja, ali u osobnoj mu je iskaznici, kaže, službenik namjerno upisao drugo mjesto rođenja, pa se osobna ne slaže s ostalim dokumentima.

(*Novi list*, Rijeka, 23. II. 1999. godine.
Intervjuirala novinarka Snježana Matejčić.)

POLOŽAJ SRBA JE TRAGIČAN

Profesor Svetozar Livada jedan je od malobrojnih intelektualaca u Hrvatskoj koji se ratu suprostavljao svim silama. Kordunaš po rođenju, invalid iz Drugog svjetskog rata, sveučilišni profesor koji je objavio stotine znanstvenih i stručnih radova s područja ruralne sociologije, predosjećao je i znao da će građanski rat na ovim prostorima biti poguban za njegove aktere, a pogotovo po Srbe kao manjinski narod u Hrvatskoj. A kad je rat već uzeo maha profesor Livada je u više navrata prelazio s jedne na drugu stranu ratišta i za sav trud da ublaži tragediju od jedne i druge strane obilježen je etiketom izdajnika. No, to ga u njegovim humanim nastojanjima nikada nije pokolebalo.

Možete li nam za početak kazati zašto se Srbima u Hrvatskoj dogodilo to što im se dogodilo?

- Srbi su doživjeli najveći povijesni zločin. Oni su iščupani iz korijena i sada im se još samo zatiru tragovi. Briše se stoljetna historija. Iz novije povijesti hrvatskog naroda izmiče se snažan arhitektonski stup.

Uoči posljednjeg rata Srbi su, među ostalim u ruralnim zonama, bili razmješteni u 1 107 naselja,⁽¹⁰³⁾ i činili su devetinu ukupnog stanovništva Hrvatske, a danas je taj omjer daleko lošiji. Oko 650 naselja ostalo je samo kao toponim, da su tu nekad živjeli Srbi, a 192 naselja su u zapadnoj Slavoniji zaorana i zasijan je hrast lužnjak. U ostalim naseljima, osim gradskih, broj Srba je simboličan i njihova je neizvjesnost vezana uz starost. Zločin i zločinac su uvijek konkretni, ali su Srbi pod Damoklovim mačem kolektivne krivnje. Osim u Gorskom kotaru Srba u Hrvatskoj nigdje nema koliko ih je posijano, od prirode i historije. Ne aboliram zločince među Srbima, ali je činjenica da Srbi

---

⁽¹⁰³⁾ Stipe Šušvar u *Hrvatskoj ljevici*, br. 9, 1995., obrazlaže demografski slom u 1 107 srpskih naselja gdje su bili statistička većina.

kao narod i da su htjeli nisu mogli učiniti ono što je njima Tuđmanov režim namijenio i u velikoj mjeri učinio.

O tome će svjedočiti tragovi materijalne i duhovne kulture kao svjedoci zločina, koji nikakvi brisači historije ne mogu zbrisati. Vukovarski zločin nije zločin srpskog kolektiviteta već konkretnih zločinaca koje nitko ne može abolirati. Međutim, «ubistvo Krajine» i izgon Srba iz hrvatskih gradova je više do deset Vukovara, po ljudskom faktoru i materijalnim razaranjima. To je daleko veći moralni i historijski zločin. To je etnobanditizam u ime mitomanski divinizirane nacionalne države i fetišizirane nacije. Takav zločin historija ne zaboravlja, tim više što ničim nije opravdan. Naprotiv, Srbi su historijski ove prostore oplemenili i zadužili radom, znojem, krvlju i ljubavlju. Uzvratio im je odmazdom i progonom. Ostaci toga naroda postali su *corpus separatum* – ubiješ ga ne odgovaraš, uzmeš mu imovinu i protjeraš ga a za to budeš nagrađen. «Srpsko pitanje» u Hrvatskoj nije političko već ekološko pitanje. U tome je najveći moralni i civilizacijski pad ove države.

No, činjenica je da se ne mrze u toj mjeri etniciteti koliko se vole njihova opljačkana dobra. U tome treba tražiti suštinu konflikta. Bez rata ne bi bilo pljačke i ne bi bilo riješno «srpsko pitanje».

Licemjerje današnje vlasti ogleda se u tome što se načelno zalaže za povratak Srba, ali u praksi sve čini da do njega ne dođe. Nedovršeno pomirenje samo nas približava ciljevima rata – etničkom čišćenju kao zločinu stoljeća. Budućnost Srba u Hrvatskoj je dakle trajna represija, otklanjanje njihovih dobara, svekolika diskriminacija i nasilna asimilacija.

Da li je rat bio dogovoren, tko se dogovarao i, ako jeste, u kojoj se mjeri dogovor ostvario?

- Na ovim prostorima podloga ratovima je neporažena ideologija ustaško-četničkog sindroma. Pokazalo se to i u posljednjem ratu, koji, kao ni prijašnji, nije bio u interesu naroda ali se dogodio, dugo je trajao i nedovršenim mirom završio. On ustvari još traje, on je brat i najviše dobro eliti vlasti, balkanskim šogunima.

Svo vrijeme rata Tuđman i Milošević bili su u dnevnom kontaktu, 38 puta, po vlastitom priznanju, Miloševića je tokom rata posjetio Tuđmanov poklisar Hrvoje Šarinić. U tome ne treba abolirati ni

međunarodnu zajednicu i njenu kvazi arbitražu. No, domaći akteri snose najveću odgovornost za početak, dinamiku i svu brutalnost proteklog rata. U ratu su sudjelovale mase paravojnih zločinaca, veliki dio naroda, civili su ga započeli, vodili, bili izvršioци zločina i time posvjedočili da se na ovim prostorima odvijao građanski rat. A u takvim ratovima nema pobjednika. Fukare su porazile građane. Zbog toga je jedini izlaz iz te kaljuže zakonska denacifikacija svih na ovim prostorima. Učinjeno je toliko zločina a nigdje zločinaca. U Hrvatskoj je stvorena čak sintagma da Hrvati nisu mogli učiniti zločine u obrambenom ratu. Zato su se zločinci smjestili u parlamente, sabore, ustavne sudove, generalštabove, stožere, institucije. Nažalost, na ovim prostorima nitko ne progoni tzv. intelektualni zločin koji prethodi svakom klanju. Materijalno, kulturno, moralno mi tonemo sve dublje i ne osjećamo vlastiti poraz.

Iako su se promijenile vladajuće garniture u državama bivše Jugoslavije, čini se da te nove garniture ne rade dovoljno na ublažavanju tragedije?

- Na ovim prostorima nije došlo do promjene već do smjene vlasti. Elitama vlasti nije interes služenje narodu već njegovo iznurivanje i isisavanje posljednjih rezervi u namirivanju vlastitih apetita. Vlast je premrežena intelektualnim i brutalnim zločincima koji su odgovorni za rat i neodgovorni za interese vlastitog naroda. Izmanipulirani i ojađeni narodi nisu u stanju da skinu s pozornice svoje satrape i krvopije. Mediokriteti s nama vladaju.

Kako u tom kontekstu ocjenjujete današnji položaj Srba koji su ostali u Hrvatskoj. Kakva je njihova budućnost?

- Položaj Srba je tragičan. Porodično stablo im je razbijeno ili nestalo. Žrtve su egzistencijalne neizvjesnosti, s paničnim strahom za sadašnjost i budućnost. Samo rijetki rade, preostali su u «socijalnoj komi», jer su sve duhovne i materijalne rezerve iscrpljene. Meta su diskriminacije, šikaniranja i proskribicije zbog nametnute kolektivne krivnje. Samo najjači mogu izdržati teror poretka protiv pojedinca.

Početkom rata nisam mogao zamisliti Hrvatsku bez Krajine, jednako mi je teško zamisliti Krajinu bez krajiških Srba ili Hrvatsku bez Srba u gradovima.

Je li, u tom kontekstu, onda bolja sudbina izbjeglih Srba?

- Politika humanog preseljenja traje i dalje, jer se većina Srba nema

gdje vratiti, obzirom da su razaranja bila temeljita i stremila u «konačnom rješenju srpskog pitanja». U čitave srpske kuće smješteni su Hrvati iz Bosne ili drugih dijelova Hrvatske. Zato ima mnogo onih koji su se vratili, a ne mogu u svoje stanove i posjede. Srbi iz Hrvatske klasične su žrtve etnobanditizma koji se eufemistički zove etničko čišćenje, a čišćenje je higijena. Ovo je razaranja i banditizam.

Srbi se načelno mogu vratiti, međutim Hrvatska sve čini da se strategija rata ostvari. To dovodi do raspadanja porodica, desperaterstva i zamora ljudskog materijala. Vraćaju se samo oni koji traže grob. Većina Srba će se integrirati u Srbiju, odnosno asimilirati bez ostatka ili rasuti po svijetu.

Hoće li oni koji se ne vrate biti obeštećeni za izgublenu imovinu?

- Svi koji su ostali u izbjeglištvu, a riječ je o većini, ovise uglavnom o svojim sposobnostima snalaženja i preživljavanja. To je kobni usud izbjeglica uopće, jer su obilježeni i njihov status nije determiniran statusom društva. Do asimilacije objektivno će biti «tujci», stranci, dođoši, koferasi, oni drugi i sve što ide s tim.

Obeštećenja nikada nisu moguća, naročito u adekvatnom smislu. Ona nisu moguća, ne samo u odnosu na sjećanja, groblja i progone, staze i bogaze, pojila, točila i bačila, komšije i rođake, prijatelje i kumove, sela i gradove, ulice i trgove, već i brojne druge materijalne i duhovne vrijednosti koje čovjek nosi cijeli život.

Hrvatska država čak ima i agenciju za otkup srpskih kuća, zovu je agencijom za etničko čišćenje, koja po smiješnim cijenama otkupljuje kuće Srba. Zemlju ne plaćaju jer je, kažu, hrvatska. Beščutni su na činjenicu da je to vječna vrijednost za vlasnike, da ona nema cijene, pogotovo kad je djedovina. Kuća kao dom, porodično gnijezdo također nema obeštećenja. Boli, tugu i jad, strepnje i nadanja nitko do sada nije isplatio. Sve je to bila sila i ucjena, poniženje i tako će ostati. Tako da je poslije masovnih grobnica i izbjeglištvo posljedica etnobanditizma i da zajedno predstavljaju najveći povijesni zločin s kraja prošlog stoljeća. Vođe idu u povijest na prljava vrata kao anti-historijske ličnosti.

Da li je onda «srpsko pitanje» u Hrvatskoj skinuto s dnevnog reda?

- To se pitanje u Hrvatskoj smatra riješenim ili se tretira samo kao ekološko pitanje. Zbog umirivanja savjesti potencira se historijska

mržnja, što bi trebalo sugerirati da je klanje bilo neizbježno. Uopće se ne poima «oteto kao proketo», a nesloboda drugog kao svoja nesloboda.

Ja sam, međutim, uvjeren da je «srpsko pitanje» sada najveće političko, ekonomsko, socijalno, kulturno i moralno pitanje moderne Hrvatske. Usprkos sadašnjem stanju svijesti, prevladavajućeg javnog mnijenja, nagnutog udesno do urušavanja, «srpsko pitanje» je presudno pitanje Hrvatske sutra.

Unatoč tome vlast se drži naslijeđene matrice i dovršava započeti posao. Zato je to pitanje otvoreno i aktualno i postoji opasnost da nametanje kolektivne krivnje zaista zapečati sudbinu Srba u Hrvatskoj.

Zašto Zagreb odugovlači s objavljivanjem rezultata popisa stanovništva. Proći će godina dana da saznamo nacionalni sastav stanovništva u Hrvatskoj?

- Demografske spoznaje su preduvjet i pretpostavka svakog ozbiljnog društvenog planiranja, a hrvatski strateški plan je etničko čišćenje Srba. Programski je to isplanirano kao što se planira privredni rast.

No, režim se na neki način boji objaviti rezultate popisa. Nejasno je stoga je li zadani cilj ostvaren, jer je očito da nisu svi Srbi nestali iz Hrvatske, pa bi preostali mogli tražiti proporcionalnu zastupljenost u vlasti i drugim institucijama.

Činjenica je da u vlasti već sada ima Srba, ali preko Račanovog SDP-a. Neki od njih su čak i načelnici općina u kojima su Srbi većina. Ali i na tim pozicijama još nisu ušli u posjed svojih kuća i imovine. Dakle, i kad ih biraju i dalje ih diskriminiraju.

Znači da se Srbima još masovnije ne vraćaju kuće i stanovi?

- Najviše je opljačkano materijalnih dobara u gradovima gdje rata nije bilo. Zato je u urbanim sredinama nestao cvijet srpskog produktivnog i reproduktivnog stanovništva i to zauvijek. Srbi se ne vraćaju u gradove, njihovo stanarsko pravo je proglašeno komunističkom izmišljotinom ali tek kada su se Hrvati namirili te izmišljotine.

Otimano je sve što se oteti moglo, pa je u gradovima oteto preko 50 tisuća⁽¹⁰⁴⁾ stanova i kuća Srbima. Dakle, pored fizičkog sprovedeno je i demografsko, statističko čišćenje jer se samo tako stiže do čiste

⁽¹⁰⁴⁾ Broj otetih stanova porodicama iz vojnog fonda procjenjuje se na 38-50 000 stanova.

nacionalne države. Do 1991. Hrvata je bilo 72%, a sada ih je, po mojoj procjeni, najmanje 92%, što je postignuto na štetu srpskog etniciteta.

Toliko je zločina a pravde ni na vidiku?

- Zločin je evidentan, on je historijski, a zločinaca ni u korovu. Niti na jednoj strani. U hrvatskim gradovima nije bilo pobune ali su mnogi Srbi ubijeni ili su netragom nestali. Nije to samo porodica Zec, to je i 600 Srba u Sisku, stotine u Splitu, Zadru, Šibeniku, Gospiću, Karlovcu, pa i Zagrebu. Nestale Srbe u Zagrebu nitko i ne spominje iako je opće poznato da su posljednji put viđeni u sabirnom logoru na Zagrebačkom velesajmu.

Unatoč tome više se progoni svjedoke zločina nego zločinca. Nas koji smo bili svjedoci tih zločina progone lica ubijenih i nestalih, ali i činjenica da je na djelu zavjera šutnje.

Neki toponimi Srba potpuno su zbrisani s lica zemlje, nekima je promijenjeno ime, u drugima nema više Srba?

- Toponimi su dio identiteta kraja, prostora, naroda, institucija. Prenominacija je u funkciji brisanja etniciteta. Zato su promijenili ime i Vrginmostu, mjestu i kraju jedinstvenom u Hrvatskoj. Iz toga kraja je 19% stanovništva sudjelovalo u NOB-u, a u ratovima ni najmasovnije mobilizacije s trećepozivcima ne bilježe više od 10% mobiliziranih. Narodne pjesme *Petrova mi gora mati* i *Na Kordunu grob do groba* stvorila je muka i nevolja a ne privilegije. No, etnička se metla nije na to obazirala, ili je možda baš to i imala u vidu. Pa su u *Oluji* na tom području borbeni avioni mitraljirali izbjegličke kolone.

Sada su na vlasti u Gvozdu (Vrginmostu) Srbi, ali ništa ne poduzimaju da tu sramotu skinu. U tom mjestu ulicu ima i Pavelićev pisac rasnih zakona Mile Budak, ali i Franjo Tuđman. Kako to komentirate?

- Oni niti hoće niti znaju što im je raditi. Preko Račanovog SDP-a dokopali su se dobrih plaća i tu njihove ambicije završavaju. Dokaz njihovog kukavičluka i oportunitizma je što neki od njih ni u svoje kuće nisu ušli. Neznanje je osnovni problem koji ti «kadrovi» u svojim glavama nose, a kukavičluk i oportunitizam s tim idu ruku pod ruku.

Koliko po vašem mišljenju zloj sudbini doprinose i srpski prvaci, koji govore u ime zajednice, koja im nije dala takvu «punomoć»?

- U ime Srba govore danas uzurpatori i samodovoljni karijeristi.

Srbi koji danas govore u ime nacionalne zajednice politički su neodgovorni, neskloni i nesposobni da shvate historijski zločin. Glože se međusobno, zloupotrebljavaju institucije i krčme sudbinu naroda. Oni nemaju nikakvog koncepta, prožeti su vulgarnim ateizmom, ne razumiju ulogu i važnost Crkve za nacionalni opstanak, olako se odriču istine, tradicije, antifašizma. Vlastima to odgovara jer doprinosi etničkom čišćenju getoizacijom preostalih Srba u Hrvatskoj. Osim dnevnom politikom ti se ljudi ničim ozbiljnim ne bave, bar kada je riječ o sudbini naroda u čije ime govore. Oni čak izbjegavaju nevladin sektor, nemaju vlastite organizacije civilnog društva niti poimaju njihovu važnost. Sve počiva na prevaziđenoj kancelarijskoj kulturi sastančenja. Ti se samozvani lideri ponašaju kao da se ništa više ne može učiniti, kao da žrtva nema legitimno pravo da se brani. To je apsurd srpskih institucija i poraz onih koji ih predstavljaju. Najumniji srpski intelektualci u Hrvatskoj izvan su tih organizacijskih shema i tokova i ako nešto čine to rade kao usamljeni mohikanci.

(*Novosti*, samostalne srpske novine, broj 117, Zagreb, 15. 03. 2002. godine.
Intervjuirao Marko Roknić.)

ETNIČKO ČIŠĆENJE SRBA – - DRŽAVNI CILJ BROJ JEDAN

Nakon objavljivanja rezultata popisa stanovništva razgovarali smo s poznatim demografom dr. Svetozarom Livadom o fenomenu nestanka gotovo dvije trećine populacije srpskog stanovništva iz Hrvatske. Evo kako nam je on objasnio taj fenomen:

- Popis stanovništva je strateško pitanje svake socijalne zajednice. On je podloga za ukupno društveno planiranje. I način je da prilagodi socijalnu politiku da bude u funkciji ekonomije rasta i razvoja. On se po pravilu obavlja dekadski. To je neka vrsta ciklusa koji populaciono može da izrazi različite varijacije i otprilike obuhvaća tri generacije. Podaci iz popisa stanovništva, i to po naseljima, u Hrvatskoj postoje još od 1857. godine kada je Austrija izvršila prvi potpuni popis. Fizička demografija je razvijena, ali ne i socijalna demografija, pa utoliko malo znamo o pojedinim socijalnim kategorijama. Najkvalitetniji prilog iz tog područja pružio je Stipe Šušvar još 1969. godine, kada je Školska knjiga objavila njegov *Sociološki presjek jugoslavenskog društva*. U međuvremenu se u Hrvatskoj evo, odigralo etničko čišćenje, strateški planirano kao državni cilj broj jedan. Prema pisanju Darka Hudelista, Franjo Tuđman je s fratrima dogovorio da neće lustrirati komuniste, da bi ih angažirali za lustraciju Srba. I pošto je hrvatska vlast, ona socijalistička, 1989. – 1990., ovamo puštala ustaše i davala im pasoše, oni su mislili da će puzajućom restauracijom državno-pravne ideologije Starčevića i Franka obnoviti državnost u smislu NDH.

Ovo što govorite su teške riječi.

- To je 100% tačno! Druga Jugoslavija stvorena u NOB-u, imala je doista obilježja federacije i to se vidjelo po davanju državljanstva. Godine 1945. Narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije donosi odluku da je državljanstvo republičko i osnivaju se registri

za upis državljanstva. Tako su ljudi djecu najčešće upisivali u svojim rodnim mjestima. Drugo, nastale su i administrativno-katastarske granice koje su služile za pokriće budžetskih troškova. Cjelokupna planifikacija socijalnog prostora kontinuirano je respektirala tu teritorijalno-političku podjelu, prema historijskim ulogama pojedinih regija i tako su kasnije strukturirani i narodna obrana, školstvo, zdravstvo. Sve su republike imale status države, a držane su na okupu karizmatiskim jednopartijskim sistemom. Franjo Tuđman je u svojoj ideologiji toliko zahirio da je tvrdio da je etničko čišćenje korisno u popravljaju povijesti. Kada sam svojedobno to što je Tuđman pisao predočio američkom ambasadoru Galbraithu on je isti dan prosljeđio madame Albright. Nakon osam dana madam Albright je došla u Kostajnicu i nije htjela primiti Juru Radića rekavši «da ne želi razgovarati s ministrom za etničko čišćenje». Istovremeno sam otkrio da u Državnom zavodu za statistiku postoje četiri knjige o rasporedu Srba po naseljima u posljednjih pedeset godina, a sve je snimljeno na diskete. Zbog toga sam ostao u Zavodu 48 sati da taj materijal detaljnije proučim. Tako obrađeni podaci svakako su poslužili za onu politiku koja je primijenjena u *Bljesku* i *Oluji* i nakon njih, a izražavala se u tome da su neka naselja paljena i razarana, a druga ostavljena za kolonizaciju Hrvata.

Znači tvrdite da je to rađeno sistematski?

- Apsolutno sistematski. Sada se iz Tuđmanovih transkripata i kolumne Jelene Lovrić, koju *Novi list* nije htio objaviti, vidi da su u strateškom centru za planiranje točno dogovarali kako treba taj problem riješiti. Drugo, Tuđman je u nekoliko navrata lansirao da remetilački faktor treba reducirati ispod kritične mase.

A to je?

- A to je ispod 3%. Tuđman bi se zaista radovao rezultatima ovog popisa. Da nisu provedena dva mehanička udara na srpski korpus u Hrvatskoj, za vrijeme NDH i ovaj posljednji, njih bi i pored unutarnjih migracija, u današnjoj Hrvatskoj, ekstrapolirano, moralo biti oko 1 500 000. Kada mehanički rasturite porodicu, a ona je među ostalim ekonomska jedinica, onda je proces entropije i razlaza, rasijavanja akcelerativan, posebno u suvremenosti kada je socioprostorna pokretljivost tako velika. Do jučer su se seljaci ženili iz svog ili susjed-

nog sela, a sada je bračna pokretljivost postala transmudijalna. Kada su oni dogovorili sve te elemente, onda su, da se Vlasi ne dosjete, ne ostavljajući tragove, davali naloge da se provodi etničko čišćenje ispod žita.

Što to znači?

- Kada sam prvi puta u Privrednoj komori otkrio da joj ljudi iz radnih organizacija javljaju broj Srba po radnim organizacijama, te kad sam preko učenika otkrio da su profesori dobili usmeni nalog da se svoj srpskoj djeci srpska nacionalnost promijeni u hrvatsku, odmah sam izašao u javnost da Hrvatska vrši pokrštavanje, jer samo pokrštavanje je proceduralni čin. To je bilo 1993. Oni su jednostavno izmišljali povode, pa su tako lansirali i teoriju da su mješoviti brakovi deficijentni. Ukratko Srbi su stigmatizirani. Sve ono što je kroz historiju pripisivano Židovima, sada je pripisivano Srbima, a ljudi su prozivani kao «srbočetnici», «srbokomunisti». Onda se javila Đodanova antropologija, da su Srbi šiljoglavi, imaju manji mozak itd. Pod parolom da su jugošpijuni, pojedinci su otpušteni s posla. Izmišljaju se snajperisti. Nikada ni u jednom mjestu nije uhvaćen niti jedan, niti je bilo pobune. Ljudi ne shvaćaju da su taj rat počeli civili. Sjetite se prizora iz Splita kada civil davi vojnika. Civili su taj rat i vodili, civili su bili i najveće žrtve, a isto tako i glavni i najbrojniji zločinci.

Insistira se na historijskoj mržnji, za koju nema podloge. Jer Srbi i Hrvati na državnom planu, pa i na plemenskom planu, nikada kroz historiju nisu ratovali. Međutim, sada su u tom cilju bile obnovljene četnička i ustaška ideologija koje su bile vrlo pogodne, jer su bile kompromitirane. Četničkom ideologijom su uspjeli da cvijet srpskog naroda u gradovima prikažu kao tuđmanovce, kukavice i prodane duše. Ali i politika prema Srbima u Krajini koji nisu pristajali na četništvo bila je oštrija nego prema tamošnjim Hrvatima. I sam sâm to osjetio. Mene su u Krajini uhapsili Srbi kao humanitarca u sektoru Sjever, te su petnaest dana preko Radio Petrova gora govorili o meni i puštali pjesmu Bore Đorđevića *Ostani đubre do kraja*. Dakle, sve je proizišlo iz povampirenja kako četničke tako i ustaške ideologije. U Hrvatskoj se to dogodilo usprkos tome što je ona u NOB-u iznjedrila skoro 300 narodnih heroja, što je dala 700 španjolskih boraca, što je imala 120 000 partizana, što ima desetak tisuća doktora i magistara

nauka. Bilo kako bilo, ponovno je trijumfirala ustaška ideologija i jedan ekstremni nacionalizam u obračunu sa Srbima. I to je bilo etničko čišćenje, kakvom gotovo nema premca u povijesti. Ono je prošlo i sistem i ljude. Sada samo još čiste povijest.

Dakle, Tuđman je uspio ostvariti ono što nije uspio Pavelić?

- Tuđman je realizirao ono što je Pavelić planirao. Reći ću primjer: u Rakovičkoj buni sudjelovali su mahom Srbi, jer tamo je Hrvata bilo malo. Spomenik je srušen, a na obnovljenom samo su Hrvati ispisani. Falsificiranjem historije, insistiranjem na međunacionalnoj mržnji, oni su uspjeli lažima nametnuti da su za sve nevolje krivi Srbi.

Nedostaje dvije trećine Srba. Gdje su oni?

- Raspored srpskog stanovništva je bio ovakav: od oko 600 000 Srba, a da ostavimo po strani koliko je Srba bilo među oko 100 000 deklariranih Jugoslavena, 180 000 ih je bilo u Krajini i to pretežno starijih, jer su mlađi otišli u gradove po Hrvatskoj, a i po Jugoslaviji. U vrijeme *Oluje* u Krajini je bilo prisutno 230 000 Srba. Znači oko 400 000 Srba bilo je u gradovima diljem Hrvatske i na područjima izvan Krajine. Već ranije su bili gotovo desetkovani, izloženi svim mogućim prijetnjama i šikaniranjima.

O čemu se radilo?

- O hvatanju snajperista, deložacijama iz stanova, napadima i pljačkama kriminalaca, pa i ubojica puštenih iz zatvora, o uzurpacijama i gaženju prava. Stvarana je psihoza, u kojoj se javio sindrom historijskog pamćenja, umiranja na židovski način bez otpora. Ljudi su bježali glavom bez obzira. Na primjer, na Sveticama u Zagrebu formirale su se kolone, koje su na putu do granice pljačkali. U tri dana iz Karlovca je pobjeglo 12 000 Srba, nakon što je nekoliko njih ubijeno. U deset dana, a nakon dvadeset Srba nestalih na Velesajmu, iz Zagreba je pobjeglo preko 18 000 Srba. Nakon tamošnje «kristalne noći» iz Zadra je pobjegao i posljednji koji je to mogao, a oni koji su ostali podnosili su najveću torturu. U obiteljima su nastali raskoli, mlađi nisu htjeli bježati, jer nisu vjerovali da im se može dogoditi zlo, a stari su bježali. Deset tisuća objekata je minirano na područjima na kojima nije bilo nikakvih oružanih okršaja, a to znači da se iz njih moralo spašavati oko 40 000 ljudi.

Ja sam za jedan naučni skup 1998. u Temišvaru izvršio detaljnu analizu egzodusa i između ostalog pronašao da je pred rat, psa bal-

kanskog goniča Međunarodni kinološki savez preimenovao u srpskog goniča. A onda promjenom vlasti u Hrvatskoj iz Hrvatskog kinološkog saveza došao je nalog da se u Hrvatskoj istrijebi srpski gonič. I pas im je smetao! U Gorskom kotaru Srbi se nisu pobunili, ali su Srpske Moravice prenominirane, a preimenovano je i Srpsko polje, koje je inače pustinja. Posrijedi je integralni nacionalizam, kojem je zadaća da zahvati svakog građanina, a svaki građanin ima zadatak da kinji svakoga Srbina na svakom mjestu. I mnogi to doista čine. Na taj način dokazuje svoje domoljublje i tako to domoljublje ubijajući rodoljublje, domovnicu diže iznad rodovnice. Tako se udio Srba u stanovništvu Hrvatske smanjio za tri puta.

A gdje su i kuda su otišli?

- Pa na sve strane. Najveća koncentracija je u prstenu oko Beograda, te u vojvođanskim kolonističkim naseljima Vrbas, Sirig, Stari i Novi Sivec, Kljajićevo, Čonoplja, Riđica. U jednom je trenutku u nekim mjestima bio veći broj izbjeglica iz Hrvatske nego domicilnog stanovništva. Trideset tisuća ih se našlo na Kosovu, odakle su, daka-ko, opet trebali bježati, a 7 000 u Crnoj Gori. Najtragičniji moment je bio kada sam došao u Novi Sad, 60 sveučilišnih radnika, od laboranata, čistačica, asistenata, do profesora bilo je iz Osijeka.

Kakav je položaj izbjeglica u Jugoslaviji?

- Njihov je položaj u Jugoslaviji kao na ničijoj zemlji. Prvo nemaju status izbjeglica. Nemaju apatridni pasoš, nemaju dokumenta. Dvojno državljanstvo nije riješeno, država tamo ne funkcionira i oni su posljednje parije u Europi. Neregistrirani su, neki su se snažili. Srbija je dobila daleko bolju strukturu nego što ju je imala i po tehničkoj kulturi i po tehnološkim sredstvima koja su donijeli i po obrazovanju, ali za to ona baš ne mari. Oni su njih planirali kao dio ucjene i mobilizacionu masu. Prvi koji je poginuo na Kosovu bio je Krajišnik. Sada ih domicilno stanovništvo, uglavnom krajiško, ali i druga i treća generacija, eksploatira radno, fizički, seksualno. Iznajmljuje im nadstrešnice za veliki novac. Neki su imali uštedevine, neki sada dobivaju penzije i enormno plaćaju za substandardne uvjete, a oni imaju gostinjske sobe uređene po njemačkom ili mađarskom stilu. Sve je zaposjednuto. Pošto nemaju dokumente, izbjeglice ne mogu ići u treće zemlje.

To je pravo umijeće opstanka. Njihovom MUP-u su plaćali enor-

mna sredstva da odu na Zapad. Sada kada dođeš na primjer u Chicago, imaš točno po regijama Kordunaše i Banijce koji su iz Srbije pobjegli, ali su oguljeni do gola. Neki su hrvatskim agencijama prodavali nekretnine za toliko koliko dadu. Najviše je prodano stanova u Plaškom. Prodano ih je ravno 280. Ima spisak tih ljudi i najveća cijena koja je postignuta za jedan stan od 600 kvadrata stambene površine s jasenovim intarzijama bila je 30 000 njemačkih maraka, a vlasnik je dobio 20 000.

Pa tko je bio taj koji je to imao?

- To je bio inženjer koji je radio u celulozi. Inače je to bio kraj bogat šumom. Tamo imaš seljaka koji imaju po 50 hektara javorovih i jasenovih šuma, a korupcijom se u bivšem režimu moglo eksploatirati i privatno izvoziti koliko hoćeš. Reći ću primjer: došao sam kod mog ratnog druga i zamolio ga da kupim drvenu građu, on mi je narezao u svojoj privatnoj pilani 16 kubika građe i rekao: «Vozi i dođi sljedeći put kad budeš trebao». Tamo je bio prestiž tko će bolje i bogatije urediti kuću. Oko jezera, oko Dretulje imaš 28 vikendica, ja mislim da ih i u Daytonu nema takvih.

Nastavimo, kako oni sada žive u izbjeglištvu?

- Oni sada u Jugoslaviji žive substandardno. Mnogo rade, malo zarađuju, ali su obespravljeni i zato su predmet ogromnih zloporaba i manipulacija. To je nešto što bi možda najbolje mogao da ti kaže pravnik Srpskog demokratskog foruma u Beogradu. Radi se o svim mogućim oblicima ucjene, otimačine, zloporabe. U to je umiješan i njihov MUP.

Kakve su njihove šanse za povratak? Hoće li se oni vratiti?

- Prvo, Srbija bi trebala zauzeti generalni stav, Srbija ima čak mogućnost, pošto većina od njih ima dokumente, čak da ih protjera. Pošto nemaju pravne osnove, pretvoreni su u broj. Hrvatskoj to odgovara, a Srbiji ne. Mene je zapanjila činjenica da, osim partije Svilanovića, oni nemaju program. Najveća bogatstva koja su Srbi ovdje ostavili je zemlja. Ja sam im to govorio preko televizije: Nisu vas očevi opunomoćili da arčite! Jer su argatovali u Americi, u Belgiji, u Francuskoj po rudnicima, zemlju kupovali, vas dizali da vi sada to u besćenje prodajete! Hrvatska kupuje po obliku leopardove kože, i tu se vidi kako osvaja. Kupi na jednom rubu kuću, pa kupi na drugome rubu. Sada su već dva Hrvata i sigurniji su. Njih policija čuva. Kada

kupi kuću, automatski i zemlja je pripadajuća, pa je uz kuće dobio i oranice i šumu i ostale nekretnine. Državna agencija koja otkupljuje nekretnine ima limit i velike se vrijednosti dobivaju u bescjenje. Evo primjera: 30 kilometara od centra Zagreba čovjek ima šest hektara šume i kuću, i to je prodao za 22 tisuće njemačkih maraka. Kuća je zidana i ima barem stotinjak kvadrata.

Znači oni se više nikada neće vratiti?

- Ne! Srbija će provoditi, ona već provodi, bolnu i prisilnu administrativnu asimilaciju. Drugo, ona nema fondove da im daje, nego dozvoljava divlju gradnju. Kada autom ideš u Beograd vidiš jedan dio izgrađen bez plana i reda. To su Srbi kolonisti. To je užasno, bez ikakvih komunalija i infrastrukture. Dalje, oni uglavnom svi žele da sačuvaju imovinu i šalju starce ovamo, ali Hrvatska se dovija da hapsi čak i starce. Hrvatska je proglasila 4 000 ratnih zločinaca (prema dokumentaciji SDF-a) i stavila ih na Interpolovu listu. Dvije bolne asimilacije srpskog korpusa će se odvijati. Jedna u Hrvatskoj, preko prenominalizacije nacionaliteta, preko straha, preko rigidnog zatiranja i onemogućavanja braka, preko uništenog srpskog korpusa u gradovima kao cvijeta preostalog ovdašnjeg srpskog korpusa, i druga što su urbani Srbi iz Hrvatske u Srbiji gurnuti na marginu sezone poljoprivredne radne snage.

Dakle, povrijeđeni i poniženi. Možeš zamisliti sveučilišni profesor iz Hrvatske u Jugoslaviji bere jabuke, kopa krumpir, okopava kukuruz.

Pa zašto se ne vrate?

- Mislim da je nemoralno licitirati s brojem koji se želi vratiti. Svi se žele vratiti, ali pobrinula se država da se ne vrate.

Najveći dio nema se gdje vratiti. Ako je Krajina imala 200 000 rezidencijalnog stanovništva, onda je bilo negdje oko 50 000 objekata, 37 000 objekata je u Hrvatskoj devastirano i uništeno, a drugi su toliko razoreni da onaj koji nema kapitala, to ne može obnoviti.

Država se obvezuje da će obnoviti.

- Država se obvezala samo nominalno a de facto nije. A radi se o mirovinama i stanovima u gradovima, kako u bivšoj Krajini tako još više izvan nje.

Da država angažira svoj budžet da vrati stanove u gradovima i istjera tolike domoljube i da sanira sve uništeno pored 280 000 Hr-

vata koje namjerava ovdje kolonizirati, svaka bi vlada pala. Tako Srbi neće imati nikakve ekonomske šanse da se vrate.

Treba otići u gradove u kojima se to najbolje može vidjeti. U Benkovcu je fond kuća i stanova u vlasništvu Srba gotovo 100% uništen. U Kistanjama, što nije razoreno, tu su useljeni Janjevci. U Lapcu je reducirano na simboličan broj objekata u kojima se u surovoj klimi može prezimiti. U Gračacu faktički nema ništa ili je sve zaposjednuto. U Korenici drže strateški garnizon prema bihaćkoj regiji i sve su srpske objekte pretvorili u kasarne, i nema šanse da se Srbi vrate.

U Udbini, koja je sačuvana za kolonizaciju katolički svećenik je kraj groba španjolskog borca Miće Radakovića izjavio da će prije Srbina ubiti nego mu dopustiti da se vrati. Idemo dalje, u Slunju je bilo 2 400 Srba, a 280 se vratilo.

Nema ni jednog jedinog objekta koji do temelja nije miniran. U Primišlju, mom rodnom kraju ima 60 povratnika, a u samom mjestu četiri i najmlađi je 62 godine star. Krnjak je predviđen za kolonizaciju, a imao je tvornicu. Tamo je čak ubijeno 20 seljaka povratnika, kao što je u Lici ubijeno 30 minama iznenađenja. Vratili su se ljudi u Vojnić, u gravitirajuća disperzna naselja, dalje od ceste.

Vratili su se u Vrginmost i oni su većina. Na primjer Slavsko Polje, ima 300 stanovnika. Samo 10 objekata je zaposjednuto. Toliko su organizirani da su oformili mjesnu zajednicu i diktiraju tempo.

U Glini nitko se u gradske stanove nije vratio, a u bivšem domu kulture, gdje je crkva bila, sada je disko klub. U Kostajnici je srpski stambeni prostor također do kraja razrušen. U Dvoru na Uni nema nikakve šanse da se formira 10% populacione mase, koja je nekad živjela.

U Hrvatskoj je nekad bilo 1 006 naselja u kojima su Srbi bili većina. U većini tih naselja Srba ili uopće nema, ili ih ima samo nekoliko. U Kukuruzarima naseljeno je oko 200 porodica Hrvata.

Hrvatska je vlast doseljenim Hrvatima dala kreditne linije da proširuju objekte, jer su blizu pogoni, da nešto mogu raditi. Pa sada bivši vlasnik, da bi ušao u svoje vlasništvo, mora obeštetiti one koji kažu da su objektima nekoliko puta povećali cijenu.

U toj anarhiji i s jedne i s druge strane i u Srbiji i u Hrvatskoj ima nekog dogovorenog sistema: da se žrtvuje jedan narod.

I zato ja kažem da će historija pitati Hrvate što su napravili svojim

276 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČINI STOLJEĆA

Srbima, kao što danas pita Amerikance što su napravili svojim Indijancima.

(*Novosti*, samostalne srpske novine, broj 132, Zagreb, 28. 06. 2002. godine.
Intervjuirao novinar Nino Kopač.)

P o g l a v l j e V.
ČLANCI, IZVJEŠTAJI, ZAPISI

ZAPIS O PRIJEMU KOD GOSPOĐE MITTERRAND

Na prijem kod gospođe Mitterrand, supruge francuskog predsjednika Republike, bio sam pozvan u svojstvu specijalnog gosta, kao autor ili inicijator brojnih otvorenih pisama javnosti, institucijama ili pojedincima. Gospođi Mitterrand, francuskom ambasadoru i tajniku ambasade predstavio me Zoran Pusić, predstavnik Socijal-demokratske unije.

U razgovoru sam iznio cijeli niz opservacija i ocjena o tadašnjoj situaciji i stanju u Hrvatskoj. Ovaj sam režim okarakterizirao kao falangu kontrarevolucionara s latinoameričkim sindromom banalnog trijumfalizma, svečarstva, pljačke, hazarderstva, neolaicizma, jer se crkva udaljila od evanđelja, oltara i Boga, a primakla vlasti.

Prvo, njen se revanšizam zasniva na falsifikaciji historije. Dosad je srušeno preko 2 500 antifašističkih spomenika. Negdje su razoreni cijeli trgovi, negdje spomenici, negdje ploče, a negdje kuće, domovi kulture, a negdje kosturnice.

Drugo, vrši se masovna prenominacija ulica, škola, institucija s minornim i beznačajnim ličnostima ili klasičnim zločincima i kriminalcima. Sve je u prenominaciji! Vodeći je pisac rasnih zakona Mile Budak, ima nazive ulica po gradovima.

Treće, etničko čišćenje Srba u gradovima je monstruozno, po mojoj ocjeni protjerano ih je iz gradova preko 100 000. Najstravičnije je u Gospiću, Pakracu, Zadru, Splitu, Osijeku, Karlovcu i Sisku, ali i Zagrebu. Kad sam bio u svojstvu eksperta UNHCR-a, bilo ih je protjerano u sektoru Sjever 35 000, čije sam dosjeje direktno poslao Međunarodnom crvenom križu u Ženevi.

Četvrto, pokrštavanje ili prenominacija nacionaliteta vrši se kontinuirano po vrtićima, školama a i drugdje. U općinama vise listine

o promjeni imena i prezimena. Razrednici su u tome najrevniji. Svoj djeci u dnevnicima navodi se nacionalitet.

Peto, diskriminacija invalida NOB je protuustavna, jer iste kategorije po istim kriterijima iz ovog rata primaju 50% više invalidnine.

Diskriminacija oficira JNA je ponižavajuća, tako da imamo samoubojstava ili umrlih od gladi. O ove dvije diskriminacije predao sam joj englesku verziju otvorenog pisma javnosti i svim zemljama koje su priznale Hrvatsku, čije sam skice sam radio, a predstavnici ovih diskriminiranih grupa prihvatili.

Sedmo, zatim sam joj dao englesku verziju o oštećenim, srušenim ili opljačkanim pravoslavnim crkvama na području zagrebačke eparhije gdje nije bilo rata. Sakupio sam podatke za 67 bogomolja među kojima je 27 oskvrnuto, oštećeno, minirano ili opljačkano, a da nigdje nije o tome ni vijest objavljena. To sam radio s grupom za gospodina Mazowieckog.

Osmo, uručio sam joj francusku verziju teksta, kojeg sam ranije napisao pod naslovom *Flagrantni napad na stečena prava*. Tu sam iznio napad na stečena prava boraca, španjolskih boraca, invalida, oficira, podoficira, sindikata, pogaženog radnog prava, napad na stečena prava ranjivih grupa: djece, staraca, porodilja, paraplegičara, gluhih, slijepih, omladine i drugih.

Deveto, najviše sam vremena potrošio oko izlaganja o perverziji diskriminacije nehrvata, posebno Srba i Roma. Iznio sam raspoložive podatke o ubojstvima, torturama oko lojalnosti, otpuštanjima s posla, miniranjima stanova, upadima u stanove, telefonskim prijetnjama, prijetnjama u kući, na poslu, u trgovini, vrtiću, školi, zatim putem medija. Po ovoj ideologiji «svaki Hrvat na svakom mjestu ima da kinji svakog Srbina noću i danju». To se osobito ogleda kroz opću sotonizaciju Srba kao kolektivnog krivca. Redovni organi onemogućavaju dobijanje domovnice, pasoša, osobne isprave, vrše sudske diskriminacije. Riječ je o klasičnoj policijskoj državi s ugrađenim mehanizmom torture, kompradorske zavjere. Imaju karakteristike humicidnosti i bezobzirnosti. Pravne države ni u začetku.

Deseto, u novije vrijeme vrši se masovna mobilizacija Srba i nerijetko i trećepezivaca, dokazano nesposobnih ili pak onih koji su već mjesecima bili na ratištu. O tom sam joj uručio žalbe konkretnih pojedinaca (nekoliko desetaka).

Impresionirana činjenicama, bila je zgranuta te me je zamolila da sve ovo u obliku promemorije uputim i francuskom predsjedniku, što sam i učinio.

Vjerovatno pod njezinim utjecajem, sljedeći dan me u sjedištu Srpskog demokratskog foruma posjetio francuski ambasador, tajnik i savjetnik, s kojima sam opširno razgovarao o svemu četiri sata. Savjetnik je napravio bilješke na 40 stranica A-4 formata.

Na kraju su me zamolili da kad god zatrebam i osjetim potrebu da mogu doći u ambasadu da ih informiram. To me ponukalo da rezignirano dodam da hoće konfidenta na vlastitu štetu. Ambasador me upitao što mislim o francuskoj politici, u našem slučaju, nakon tolike gnjevne i opravdane optužbe hrvatske politike. Zaključio sam da je Francuska izdala svoj duh i principe. Upotrebljava batinu i kruh, «miraže» i fregate, Mitterrandovu suprugu i Kouchnera samo zato da bi ovdje suludi interesi, nelegitimni i nelegalni uzurpatori ostvarili svoje ciljeve. To ga je rasrdilo po ocjeni prevoditelja, a ja sam dodao «vi ste činovnici i vežete konje gdje vam aga kaže, a mi umiremo na vlastitom pragu».

Opisao sam im slučaj pukovnika Vasilija Kovača, koji je proveo tri mjeseca torture u Gospiću, oslabio 40 kilograma, unakažen i unesrećen čovjek, kojeg sam sa Zvonimirom Čičkom izvukao iz Kerestinca, a ni jedna francuska novina nije htjela objaviti ovu torturu.

Na kraju su me pitali što mislim o Krajini? Citirao sam stih *Krajina krvava haljina, s krvlju ručah, s krvlju večerah, svak krvave žvače zalogaje*. Spominjao sam Marmonta i njegove memoare, Drugi svjetski rat, ali i Jovića Borislava, koji je izjavio: «Srbi su vaši građani, pa ih možete nabiti na kolac». Time je razbijen srpski korpus u Hrvatskoj. Srbe nitko ne predstavlja, oni nemaju predstavnike i postali su taoči. O njima pišu zakone Hrvati, kojim Srbe dokidaju ili pretvaraju u pravoslavne Hrvate. A krajiški Srbi svoje rođene sinove, rođake i prijatelje smatraju tuđmanovcima. I oni su u Krajini srušili spomenike antifašizma i ne razumiju zlu kob u kojoj su se našli i oni u Krajini i Srbi u gradovima. Ambasador je ambivalentan, tajnik neutralan, a savjetnik objektivan i mnogo zna. Rastali smo se obostrano razočarani, u sebe i u stvarnost jer su nas činjenice razoružale.

(Zabilješka autora, 2. III. 1994. hotel *Intercontinental*, danas *Westin*.)

ANTIHUMANIZAM I BARBARSTVO PREMA OSTARJELIMA

Tko su naši ostarjeli? Zbog položaja u kojem su zatečeni, ni sami to ne znaju. Nerijetko postavljaju čuveno pitanje Simonne de Beauvoir: «Jesu li ostarjeli – ljudi?» Sliku generacijskog profila ostarjelih teško je izraziti, pogotovo u ovakvim vremenima. Ona je vrlo složena, nerijetko dramatična, a i tragična. Jer, kroz njezin se životni profil reflektira historijska slika naše zajednice na razmeđu Istoka i Zapada. Oni su konačni izraz neuspjeha naših socijalnih politika.

Kako smo bili «najselačkija zemlja među europskim narodima», većina danas ostarjelih nosi pečat našega klasičnog seljaštva i građanstva «u nastajanju». Oni su dvaput žrtvovane generacije. Jedanput logosu saginjanja patrijarhalnom moralu i njegovu vrednosnom sistemu, a drugi put prodoru urbanoindustrijskoga inovacijskog trenda kao civilizacijske smjene u životu naših naroda. Dvostruki teret dvije žrtve u toku samo jednog života. Rođeni u bijedi, oskudnih izvora života naturalnog seljaštva, s talogom «historijske patine», s ostacima neimaštine, turskog i klasičnog feudalizma, naši stari bili su vječno željni svega. Iz njihove životne biografije još i danas proviruje oskudica u hrani, pitkoj vodi, ogrjevu i mnoga stradanja. Na njihovo je lice patnja udarila stotine pečata. Njihova štedljivost nije škrtost, nego vrlina. Oni su uvijek malo tražili, ali su u pravilu još manje dobivali. Postavlja se pitanje zašto malo dobivaju, a zaslužili su više? Iz jednostavnog razloga jer im se posvuda «nadjeljuje», a sami ne mogu ništa uzeti. Neki od njih rođeni su u ostacima «mnogoljudne zadružne porodice», pod teretom seljačke neimaštine i dugova. Većina će, međutim, umrijeti s bolnim traumama života koji je na njih ostavio drugi svjetski rat, u kojem je ova zajednica imala goleme demografske gubitke s čijim brojevima huškački licitiramo. Na zalazu života

pogodio ih je najbezumniji rat zatiranja ljudi, dobara i svih antropogenih sadržaja.

Danas je njihovo stanje ovakvo: slabije se hrane, slabije odijevaju, slabije stanuju, slabiji im je kulturni život – jednostavno ekonomski, socijalno i kulturno nazaduju. Dvije godine ranije, u miru, ukradene su im 22 mirovine. Oni idu ispod dostojanstva, pa i materijalnih mogućnosti društva. Njih odbacuje društvo, napušta zdravlje, nerijetko i potomci, rođaci, srodnici, susjedi, sugrađani. Čak i sami sebe rezignirano napuštaju, neki u očaju dižu i ruku na sebe. U njihovim redovima širi se morbidnost uzrokovana socijalnom bijedom, siromaštvom, nebrigom i drugim oblicima socijalne patologije. Nerijetko imaju tri do pet kroničnih bolesti. Većina je rezignirana, hoda u vlastitom sprovodu.

Najteže im pada generacijski sukob i nemilo rastakanje porodičnih struktura, te rat bez *casus belli*. Mnogi su iščupani iz korijena, i napuštanjem rodnog kraja njihova su ishodišna ognjišta ugasla. Saginjući se pred roditeljima, saginjući se kasnije za djecu, uložili su nadljudski napor minulog rada «pretvarajući zemlju u zemljište», gradeći privredne objekte, stambene i gospodarske zgrade, gradeći putnu mrežu, industrijske pogone, institucije, rađajući i podižući brojne potomke, ratujući, braneći integritet ovog tla, da bi konačno došli pod starost na razmeđe bržeg rastakanja staroga vrednosnog sistema nego rađanja novog, koji ne razumiju i ne mogu prihvatiti kao svoj, jer im je okrenut leđima. Danas žive podljudski. Brže razaranje starih institucija nego stvaranje novih njih ne samo što onespokojava nego ih ekonomski, socijalno i kulturno onemogućava. Prebrzo rastakanje porodičnog miljea, a nenalaženje adekvatnog supstituta težak je teret na njihov dotrajali život. Socijalizacija materijalnih sredstava nije bila uvijek praćena socijalizacijom njihovih novonastalih potreba. Naročito u starosti. Ne lamentiraju oni nad bijedom prošlosti nego nad oskudicom sadašnjosti, zanemarenosti i neizvjesnosti starosti te brutalne ratne stvarnosti. Njih pogađa danak koji su platili civilizacijskoj smjeni u znoju, krvi i nadljudskim radom naše industrijalizacije i urbanizacije, jer od 850 000 umirovljenika 80% ih ne može pokriti režije, 390 000 su invalidi rada, a oko 350 000 njihovih sinova, unuka i praunuka je nezaposleno te oko 650 000 porodica su beskućnici, bez stana.

Mirovine u potpunosti obezvređuju minuli rad ostarjelih generacija i ispod svih kriterija umanjuju njihovu kupovnu moć. Što se tiče mirovina ostarjelih poljoprivrednika, one su farsične, jer uopće nisu ekonomski zasnovane. Ostarjele pogađa izmijenjen stav prema starosti i čovjekovoj biti, društvenosti, naime, pogađa ih marginaliziranost i potiskivanje starosti u «drugi život». Nerijetko se na račun starosti čuju brojni cinizmi, pokude i poruge, kao što su: senilci, fosili, krečana, hokejaši (jer nose štapove), mrtvaki, sablasti, odići, namćori, sivaci, vješci, kosturi, penzići, ćorići, kljakići, škiljići, cvikići, grbići, frustići, gundala, moralci, prekobrojni, zgranjeni, zbunjeni, metuza-lemi, izbezumljeni, sporići, leđići, kesa, vreća i stotine drugih.

S humanoantropološkog stanovišta, svi stavovi koje društvo zauzima prema starima ukazuju na njegovu dehumanizaciju, jer se formalno fetišizira mladost i produktivizam. A čovjek nije zbroj sastavljen od dva bića: mladoga i staroga. Život mora imati kontinuitet, pun smisao sve dok traje, pa i poslije. To bi morao biti *credo* našeg odnosa prema starosti, jer svakom je znano da mu je «starost jedina sigurna budućnost, ako mlad ne umre». A čovjek je rođen da živi što dulje i što bolje i zato podnosi sve žrtve. On jedino kao kreativno biće i ima sposobnost da utječe na prolongaciju svog života. Društvo bijedom oduzima «godine životu i život godinama». Napose ratom!

A tko su zapravo stari danas? Ljudi dostojni divljenja, oni su naši roditelji, djedovi i bake, oni su nas stvorili, odnjihavali i život nam dali i sva materijalna i duhovna dobra koja smo naslijedili. Ako ni zbog čega drugog, zbog toga su zaslužili adekvatniji tretman. Oni su generacija čiji život poznaje samo rad, neimaštinu i bijedu, a ne poznaje kategoriju «slobodno vrijeme». Oni su sada što ćemo mi biti sutra. Većina njih je izraz proste biološke selekcije preživljavanja socijalne bijede društva. Mnogi su spoznali socijalne bolesti na vlastitom tijelu: avitaminozu, tifus, TBC, svrab, difteriju, dizenteriju, boginje, žuticu itd. Mnogi od njih bili su naši prvi industrijski radnici, zanatlije, prvi činovnici, trgovci, prosvjetari, umjetnici, prvi građani oskudnih varoši, trgovišta, gradića i općinskih središta. Sada njihova društvena grupa, veća od 1,5 milijun građana nije homogena kao što je bila njihova roditeljska grupa. Njihove su vrednote razorene, ideali su im iskompromitirani.

U nekim sredinama npr. u selu, oni su posljednji stanovnici svojih lokaliteta. Iza njih će ostati samo toponimi geografskih naziva, a onda će se ugasiti ognjišta. U naseljima seoskog tipa, gdje se odvija negativna selekcija za selo i poljoprivredu, odlaskom najvitalnijih, njihov život gleda proces koji ne može sagledati, jer ide prema organiziranoj usamljenosti starosti, u kojoj nema vršnjaka, klapa i družina koje su obilježavale njihov život. Već poodavno starcima nema tko grob iskopati i do groblja ih dopremiti.

Starost u gradovima, koji to nisu po svojoj suštini i načinu života, jer su industrijski i urbano prenaseljeni, takva je novina za njihov usamljeni život da će umrijeti, a da ih grad neće prihvatiti niti oni grad. Starijim generacijama ova prenaseljenost industrije i gradova s tim saćima i «špelunkama» za stanovanje i rad to teže pada jer na to nisu navikli, jer su rođeni u širokim prirodnim prostranstvima drugoga ekološkog i ljudskog okruženja.

Objektivno gledajući, dodali smo »godine života«, u ovih pet decenija poratnog razvoja, ali mnogo manje »život godinama«. Dubina kriza, napose rat, počinje da načinja i širi socijalnu patologiju u društvenoj grupi starih, koja postaje sve heterogenija jer se i unutar nje odvija naša dugotrajna klasična socijalna diferencijacija. I unutar nje razlika između «onih s dna i onih s vrha» nikada u životu naše starosti nije bivala veća. Svi društveni tokovi, sve porodične destrukcije nisu uzrokovane voljom pojedinca, nego zakonima zahuktalih procesa društva, a sada i rata. I pojedinac tu postaje ili «usrećen» ili žrtvovan. Solidarnost kao iskonska ljudska tekovina gubi svoj osnovni humani smisao. Umjesto solidarnosti rađaju se represije, restrikcije i sheme birokratskih skrupula, suprotne idealima i rastućim potrebama ljudi, pa i mogućnosti zajednice. Starci postaju teret – suvišni ljudi. Zbog toga se brojne društvene skupine u nas sve više marginaliziraju. Jedne siromaše uz rad, jedne ne mogu dobiti rada uopće, cijele su grane segregirane, pa čak i neke djelatnosti, osobito društvene (prosvjeta, zdravstvo, kultura). Veliki dijelovi radne snage su na granicama egzistencijalne osnove, a najveći dio seljaštva nalazi se, naročito u starosti, u stanju potpune socijalne neizvjesnosti.

Društvo bi moralo revalorizirati svoje stavove prema starosti, kao najvećem iskustvu, živioj historiji generacija, kao živom nasljeđu

stvaralačkog duha. U protivnom dovest ćemo u pitanje sva naša, sva njihova i sva ljudska humana načela. Generacije su poput goleme rijeke s bezbroj pritoka. One se ponašaju kao spojene posude – prošle određuju sudbinu i «nivo» budućih. Pošto je ostarjelih sve više i sve češće «žive drugi život», sve više bivaju izolirani. S jedne strane, društvo ih osiromašuje logikom obezvređivanja minulog rada niskim i neadekvatnim mirovinama (a time i samo sebe siromaši jer smanjuje kupovnu moć građana). S druge strane, srodnici ih razvlašćuju od pokretnina i nekretnina postepeno ili u cjelini. Nerijetko ih prosto ekspropriiraju lišavajući ih osnovnih vrednota, imovine i drugoga. Ili ih pod starost toliko kinje, ojađuju, potiskuju, ignoriraju i frustriraju da se dešperatni i ostarjeli svega odriču. Neki čak i života, suicidom. Većina umire ojađena, i usamljeno. Ne zbog smrti kao kraja života. Naprotiv – oni je prizivaju, oni su je svjesni i svjesniji nego sadašnje mlađe generacije. Oni žele da kraj bude častan, da život ide kraju kad je sve časno i pošteno završeno. Njih najviše pogađa to što se njihove patnje, žrtve, bol i smrt ne suosjećaju, nego što se te patnje drsko proizvode poniženjem, izolacijom, uvredama, prezirom i ignorancijom. Postaju krivi samo zato što su ostarjeli, naprosto što su još živi. Morbidne li naše civiliziranosti.

Ostarjeli pojedinac, pored svih okljaštrenosti, gubi društvenost humanog bića umirući usamljen. Ona mu biva oduzeta ignorancijom starosti, padom u socijalnu izoliranost – usamljenost. A usamljenost je najgolemija kazna čovjeku, ona sadrži dvostruko umiranje: najprije nestaje čovjekova suština kao društvenog bića, kao njegova konstitutivna vrijednost, ta mu smrt teže pada nego ona druga, biološka. Budući su svjesni usamljenosti kao najteže životne prakse starosti, napuštenosti od društva, potomaka, srodnika, prijatelja, oni pod kraj biološku smrt prosto priželjkuju. O tome bi valjalo na vrijeme porazmisliti, tim prije što nam je svima starost jedina koliko-toliko izvjesna budućnost.

U ovom ratu ima više poginule djece nego vojnika, više poginulih žena nego muškaraca i više poginulih starica i staraca nego svih ukupno. U njemu masovno ginu civili, građani, nevini. Posmatrajući to neposredno u humanitarnim službama, kao apsurd našeg doba – etničko čišćenje, eufemistički zvano «humano preseljenje» – kojeg

li cinizma u nazivu, uočio sam prevalenciju pogibije starijih osoba. Nigdje prema starima i starosti nije bilo ni generacijske, ni kršćanske, ni humane samilosti. Naprotiv, svugdje bestijalna do sadizma okrutna odmazda na starcima i staricama. Osim kanibalizma, prisutni su svi oblici zločina. Starce se ubija pojedinačno, masovno i grupno, tučenjem, streljanjem, klanjem, vješanjem, davljenjem, paljenjem, potapanjem, krucifikacijom, silovanjem, odsjecanjem glave, dijelova tijela, skrnavljenjem leševa, natjerivanjem na suicid, probadanjem, bacanjem u goreće objekte itd. Inventura naših zločinaca etički se ni po čemu ne razlikuje u odnosu prema starcima. Navest ću nekoliko ilustrativnih primjera: 1992. godine ubi snajperista 90-godišnju staricu. Što uradi, upitam razbojnika? A on će: «Što kukaš? Prestara je, i ovako joj je kraj.» Zateknem u vatri okršaja u spaljenom selu i na zgaristištu tri ostarjele žene. Najmlađa ima 70 godina. Zgranut pitam: «Što ne bježite, što se ne sklonite?» Na to će najstarija, ali i najvitalnija: «Tko će nas, koja mu je vajda? Kad nas neće Bog, neka nas ovi vragovi dokrajče.» Zgranut rezignacijom i samoagresijom, odem u nadi da ćemo ih na povratku pokupiti. Kasnije ih nađosmo izrešetane desecima metaka, zagrljene u smrti. Pri identifikaciji utvrdismo da je jedna od njih nekad odbjegli monahinja, majka devetero djece i supruga poginulog svećenika u drugom svjetskom ratu. Sin joj je kaluđer u Hilandar, a ostala djeca razasuta širom zemaljske kugle. Sahrana bi po protokolu UNPROFOR-a bez suza i sažaljenja. Kad su azilante iz duševne bolnice iz Dvora na Uni upotrijebili kao živi štit, među stradalnicima nije bilo mlađih od 65 godina. Pregledavajući specijalnu dokumentaciju UNPROFOR-a i UNCRO-a opet sam uočio prevalenciju žrtava u dubokoj starosti. Jedna me se žrtva posebno dojmila. Spašavajući Židove iz Sarajeva, jedna se starica u dubokim godinama života opire svom spasitelju riječima: «Vi me vodite na neko drugo groblje, a ja hoću da umrem ovdje gdje su sahranjeni i moji pređi», pritom pokazujući na židovsko groblje u blizini. Dakle, opire se «humanom preseljenju», pokazujući pritom i na građanske vrednote (namještaj iz XVI. stoljeća), vrednote na koje nijedan od očeva rata, niti jedan časnik, niti izvršitelj zločina ne može pokazati.

Ovo je anticivilizacijski rat kojeg opravdava ona cinična dosjetka Afrikanera u pismu kući: «Tako se masovno ubijaju, a žrtve ne jedu».

Gledajući zvanične izvještaje policija, gdje se u pravilu javno laže, i opet su žrtve stari.

Zbog toga pitam očeve rata, časnike s bojišta, političare, parlamentarce, crkvene prelate, intelektualce, moralizatore kršćanske provenijencije i etosa naše civilizacije, gdje leži uzrok bestidnom nagonu ubijanja pripadnika svoje vrste, a posebno staraca? Oni doista nisu i ne mogu biti *casus belli*, oni nisu i ne mogu biti strateška prijetnja! Zar su starci doista suvišni ljudi ili nezaštićena divljač?!

Proučavajući starenje naroda, starenje u nas, nigdje nisam uočio tako brutalnu i masovnu smrt staraca s ranije iznesenim varijetetima zločina kao sada u nas.

Zaključujemo da naše nesposobnosti, latencije konflikta, frustrirano iskaljujemo na nemoćnima. Mi našu prošlost ne prepuštamo njoj samoj, historiju historičarima, nego u njenom nepoznavanju tako brutalno licitiramo, da zamaglujemo svoju budućnost do razaranja. Čini mi se da klani narodi moraju historiju predati ostatku razumnih naroda, ako ih još ima, ako želimo kraj svim zločinima. Znam pouzdano da se do pomirenja ne stiže ubojstvima, prekapanjem prošlosti, niti praštanjem zločina kao osvete žrtvi, nego preispitivanjem istinskog projekta budućnosti. Nažalost, to u nas nitko ne radi. Nesmiljeni rat još uvijek traje. Toliko smo još brutalizirani da sad postavljam pitanje: Jesmo li ljudi? Zar preko 100 000 ubijenih, preko 70 000 invalidnih, preko 400 000 ranjenih, preko 4 milijuna prognanih iz svojih staništa, preko milijun razbijenih porodica, preko nekoliko tisuća razorenih sela i gradova, i troškovi zločina koji čine polovinu svjetskog duga nikome ne znači dovoljnu opomenu. Rat još traje.

(*Narodni srpski kalendar 1996.*, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1995.)

POST DAYTON

Tisuće razloga bijaše da do rata ne dođe. Rat se ipak dogodio, predugo je trajao, a bio je iznimno brutalan – istinski barbarski.

Međutim, on je predugo pripreman – prolongiranom društvenom krizom i hušaćkom politikom za preraspodjelu nacionalnih bogatstva i minulog rada generacija (čitaj organiziranom otimačinom i pljačkom – ratom).

Kako je ovaj rat čedo latencije konfliktnosti naših društava i njihovih nesposobnosti iznalaženja mehanizama razrješenja konflikata, mi smo ih produbljivali do apsurdna rata. Elita vlasti, bogovi ili psi rata kao političke životinje imahu nagone za pobjedu nad protivnikom i vlastitim narodom, pa i istinom o njemu, zbog toga smo svi poraženi – žrtve. Predugo je naša vodilja iz starozavjetnih spisa za zločin: «Oklo za oko, zub za zub».

Treba znati da je ovaj rat u sebi sadržavao sve ratove koje historija poznaje. On je bio etnički, konfesionalni, građanski, imperijalno-agresivni, tiranija jačeg, pljačkaško-destruktivni. Posvuda je imao načelo «Uostalom, Kartagu treba razoriti». Bio je to rat seljaka protiv gradova i građanina, rat za uništenje srednjeg staleža, rat krvi i tla.

Zbog toga u njemu nije bilo ništa ni ljudsko niti sveto (ni muškarci, ni žene, ni djeca, ni starci, ni institucije – crkve, bolnice, škole, spomenici, biblioteke, sela, gradovi, priroda i cijele regije). Rat, kad je počeo s Istoka, trijumfirao je nad ranjivim skupinama, jer je posvuda više ubijeno djece i omladine nego vojnika. Više žena nego vojnika. A najviše staraca, više od svih ukupno. Kad je krenuo sa Zapada, ista metodologija multiplicirala je opseg i sadržaj zločina. Rat «krvi i tla» nema u sebi ništa junačko ili viteško, nego množenje mnogo Hitlera u malom sokaku, koji je punio parlamente lažnim junacima i vitezovima. Personalne uprave stvarale su stotine neprofesionalnih generala bez morala, a kovnice odlikovanja jedine rade u tri smje-

ne. Poraziti drugi etnos bijaše osnovni credo etosa ovoga rata. Zbog toga fašistička i neofašistička metodologija zločina bijaše praksa «četničko-ustaškog» sindroma sukobljavanja naroda. Zbog te činjenice, žrtve van bojišta bijahu toliko masovne, kao i njihove materijalne i duhovne vrijednosti generacijski održane.

Lakrdijaško pregovaranje, globtroterska putovanja po ekskluzivnim središtima pregovaranja završilo je cirkusom maximusom–oktroiranjem–odnosno nametnutim mirom. Proceduralno nametanje: Dolazite! Pregovarajte! Do tog datuma završite! Potpisujte! Rukujte se! Na ručak! Zbogom! Čestitamo! Hvalite nas! Dolazimo s modernom batinom za uspostavu mira!

Poraz zakašnjelih naroda, koji se nisu mogli othrvati antihistorijskoj retrogradnoj eliti vlasti i međunarodnoj manipulacijskoj proliferacijskoj težnji u sudaru svjetova, sveukupni je naš historijski poraz.

Stoga su male šanse istinskog mira – izmirenja. Jer, ratom je ranjena istina, kao prva žrtva rata, a potpisivanjem mira ni previjena. Mali broj pliva protiv klišeizirane struje, pa ni rijetki ne mogu stići do izvora. Proizvodnja mržnje ne prestaje, ona se čak multiplicira.

Nas, Istina i samo gorka Istina o nama može i mora izmirit. Međutim, u nas, da se poslužim Leopardijem: «Ljudski rod ne mrzi toliko one koji čine zlo, ni samo zlo, koliko onoga tko imenuje zlo». Mi i dalje sa zlom, naravno tuđim, najbrutalnije licitiramo, a svoje zataškavamo, prejudicirajući neka nova zla za ponovno umiranje «od brazde do brazde». U proizvodnji zla pali smo moralno ispod apsolutne nule. «Tako se strasno ubijaju, a ne jedu žrtvu. Danas sam vidio ubijenu majku u krevetu, a dijete skuhamo u loncu» – prenio je jednom radio *Slobodna Europa* izjavu jednog «unproforca». Hoću da kažem da se u nas i dalje u ime nacio-šovinizma nesmiljeno laže, vara, prijeti i krade, pa i ubija nevine nekažnjeno. Uostalom, u ovom ratu, u vremenima tzv. «ni mira ni rata», nakon potpisivanja hipokrita, više se umiralo, nego na bojištima. Izbrojite žrtve i grobove nevinih nakon Srebrenice i nepostojećeg mira pobjede nakon *Oluje*, pa ćete se uvjeriti.

Pa ipak, mir doista nema alternative. On je časna sudbina i preduvjet restituciji života. Dakle, treba dati šansu interesu naroda da ovaj predah iskoristi kao prvu ozbiljnu šansu da naše zločine ne produžimo, da i dalje ne ostanemo plâcdarm za sudare svjetova preko

naše historijski najveće greške i najveće ljudske, materijalne i moralne štete.

Međutim, rat može početi svaka budala, a mir mogu uspostavljati samo moralno snažni, odgovorni i upućeni. Mir treba pripremati, mržnju obuzdavati, sotonizaciju drugoga progoniti, prognane na ognjišta vratiti, žrtve dostojno oplakati, poginulima se pokloniti, osakaćene obešteti (ako je to uopće moguće), zločine i zločince primjereno kazniti, a restituciju življenja istinski demokratizirati. Da li smo tome dorasli, svjesni, naročito kod činjenice kad psi rata oktroiranjem postadoše bogovi mira. Duboko sumnjam. Naročito nakon daytonskog logosa političke prakse političara, institucija, napose zlokočnih medija.

(Naš glas, broj 12, Zajednica Srba Hrvatske, Zagreb, 1995. godine)

KAKO VRATITI PROGNANE SRBE

Otputovao sam na službeni put u SR Jugoslaviju radi uvida u raspored naseljenosti izgnanika iz Krajine, organizacije repatrijacije, spajanja porodica i dr. Na put sam krenuo 23. 09. 1995. u 15.00 sati iz Poreča, preko Ljubljane, Mađarske, Bačkog Brega do Beograda, gdje sam stigao 24. 09. 1995. u 07.30 sati.

Nakon dolaska odmah sam posredstvom znanaca i prijatelja zatražio prijem kod oficijelnih predstavnika vlasti. Uz sva obećanja nitko me nije primio.

Zatim sam posredstvom znanaca i prijatelja uspostavio dobru radnu vezu s nevladinim organizacijama i istaknutim pojedincima. Najprije sam razgovarao s Vojinom Dimitrijevićem, potpredsjednikom Evropskog veća za ljudska prava, zatim s Helsinškim odborom Srbije, glavnim i odgovornim urednikom *Borbe*, gđom Logar, urednicima Studija B, radio i TV službi, Inicijativnim odborom za povratak Srba, glavnim i odgovornim urednikom lista *Vreme*, Građanskim forumom, Udruženjem Srba iz Krajine, redakcijom lista *Odgovor* posvećenog izbjeglicama, Odborom «Čuvari povijesne istine» i, najzad, slučajno sam sreo Milivoja Vojnovića, «ministra vanjskih poslova» Krajine.

Prema planu realizirao sam, posredstvom znanaca i prijatelja, objavu osude političkog, moralnog i kulturnog zločina etničkog čišćenja u časopisu *Vreme* br. 257 pod naslovom *Putujući Krajinom*, i člankom u *Politici*. Zatim sam imao emisiju, koja je trajala sat i pol, na radiju Studio B92 i jednosatnu emisiju na TV Studio 92. Dao sam intervju *NIN-u*, *Odgovoru*, *Našoj borbi*.

Poslije toga sam održao niz kratkih informativnih predavanja u Helsinškom odboru, redakciji izbjegličkog časopisa *Odgovor*, Odboru «Čuvari povijesne istine», Udruženju Srba iz Krajine i Građanskom forumu.

Pomogao sam u izradi tri formulara za zaštitu nekretnina prognanih Srba iz Krajine. Predložio sam Helsinškom odboru organizaciju grupnog povratka u one lokalitete gdje bi bili osigurani preduvjeti posredstvom Helsinškog odbora i drugih vladinih i nevladinih institucija u Hrvatskoj, ali uz asistenciju predstavnika Kontakt grupe, odnosno ambasadora SAD i Njemačke. Zatim sam predložio pripremu posjete groblju u Osijeku na Dan duhova uz organizaciju katoličkih i pravoslavnih svećenika.

Najzad sam napravio kratku skicu iniciranja sjećanja izbjeglica, «Što mi se dogodilo?» i to od obavijesti da «bježe» do ulaska u SRJ.

Imao sam niz razgovora s profesorima sociologije, psihologije, pravnih i socijalnih znanosti, da se organizira interdisciplinarni tim za praćenje problematike adaptacije izbjeglica, odnosno pripreme repatrijacije. Pri tome sam sugerirao skupljanje etnografskih fakata. U tu svrhu sam sugerirao kratku skicu – promemoriju.

Obišao sam univerzitetske centre Beograd, Novi Sad, Subotica, da definiramo, uz asistenciju Crvenog križa, najveću naseljenost izbjeglica u gravitacijskim središtima. Zatim sam počeo obilaziti naznačena središta, pri čemu sam prešao 1 200 kilometara. Obišao sam Grocku, Lazarevac, Paraćin, Čupriju, Vršac, Zaječar, Uljmu, Belu Crkvu, Rumenku, Mendelos, Rumu, Sremsku Mitrovicu, Vrbas, Srbobran, Crvenku, Stari i Novi Sivac, Kljaićevo, Čonoplju, Sv. Miletić, Ridicu, Stapar, Tavankut, Među, Sontu, Apatin, Sentu, Bogojevo i dr. Utvrdio sam da u nekim naseljima ima veći broj izbjeglica nego domicilnog stanovništva (npr. Apatin, Kljaićevo, Srbobran). Posredovao sam preko Helsinškog odbora Srbije na izradi plana komunikacije oko organizacije povratka. Pri tome sam sugerirao suradnju SDF-a i Saveza srpskih kulturnih društava, te drugih humanitarnih nevladinih organizacija, kao što su Crveni križ, odbori za ljudska prava, Antiratna kampanja i dr.

Pošto sam utvrdio da oficijelne vlasti nisu ništa ozbiljnije napravile, predložio sam organizaciju izbjeglica na principu bivših općinskih zajednica, te samoorganizaciju prema mjestu u izbjeglištvu. U tom smislu predlažem svim našim organizacijama u Hrvatskoj neku vrstu demarša Vladi Srbije i SRJ. Prvo, da se prognanici organiziraju prema općinama. Drugo, da im se osigura status prema konvencijskim obli-

gacijama. Treće, da se osigura status apatrida onima koji to u stvari jesu, a da se posreduje u odlasku u zemlje po izboru. Zatim, da se definiraju osnovni dokumenti eventualnog državljanstva onima koji to žele. Peto, da se definira osnova posredovanja za stvaranje preduvjeta za povratak. Šesto, da se radi na spajanju porodica u izbjeglištvu. Sedmo, stvaranje institucija za traženje nestalih. Dužni smo svi izraziti golemu zahvalnost Helsinškom odboru Srbije koji je preuzeo za sada funkciju ureda Vlade Hrvatske za podnošenje molbi za zaštitu imovine i drugih vrednota.

Budući da sam uspostavio dobar radni kontakt s nevladinim organizacijama i velikim brojem ljudi dobre volje (s pisanim napucima i vremenskim terminima), obećao sam se ponovo vratiti radi uvida oko učinjenog.

Pošto je etničko čišćenje i apsurd «humanog preseljenja» najveći zločin političke, moralne i kulturne prirode, to mora biti obveza svakog od nas da promptnim prokazivanjem ovog zločina učinimo sve da se on ublaži. Stoga predlažem da u našoj sredini, tj. u Republici Hrvatskoj, iniciramo koordnaciono tijelo za komunikaciju s nevladinim organizacijama Srbije i SRJ oko rješavanja fundamentalnih pitanja goleme mase izbjeglica Srba iz Krajine.

Vratio sam se u Zagreb 30. 09. 1995. u 18.00 sati.

Zahvaljujem svima koji su mi pomogli u ovom teškom i odgovornom poslu.

II.

Prema ranijem dogovoru trebalo je izraditi nacrt ad memoara za buduću konferenciju o Jugoslaviji. Moj prijedlog nacrtu je s neznatnim dopunama prihvaćen i objavljen u *Našoj borbi* od 19. 10. 1995.

Trebalo je nacrtu priložiti raznoliku građu o opsegu i sadržaju zločina te kršenju ljudskih prava na našem prostoru. Ja sam svoje priloge ranije poslao na Helsinški odbor Srbije, a sa sobom donio one koje sam naknadno sabrao. Sabranu građu sam prikupio od nevladinih organizacija i iz novinskih izvještaja. Građu su prikupljale različite nevladine organizacije: B.a.B.e. – Grupa za ženska prava; Centar za

mir, nenasilje i ljudska prava, Osijek; Centar za mir, nenasilje Karlovac; Centar za žene žrtve rata, Zagreb; Građanski odbor za ljudska prava, Poreč; Grupa za direktnu zaštitu ljudskih prava, Zagreb; HOMO Pula; Humanitarni mirotvorni pokret «Suncokret», Rijeka; Mali korak – Centar za kulturu i nenasilje, Zagreb; Volonterski projekt Pakrac; Komisija za ljudska prava, Zagreb; Oxfam; Forum; SDF; SSS; SNS i dr.

Uz pomoć Dimitrija Todorovića, Vesne Teršelić, Petrovića i drugih sabrao sam brojne primjere o zločinima i kršenju ljudskih prava, a neke sam i sam, boraveći u raznim prilikama na terenu, prikupio.

Na kraju, prije odlaska, dogovorio sam da se Helsinški odbor Srbije, redakcija časopisa za izbjeglice *Odgovor* i Inicijativni odbor za povratak izbjeglica obrate Vesni Teršelić u Zagrebu kao koordinatoru mreže za antiratnu kampanju i drugih nevladinih organizacija, te HHO, Oxfamu i Komisiji za ljudska prava, da što prije dostave dodatnu dokumentaciju radi kompletiranja ad memoara.

U dogovoru s Fondom za humanitarno pravo, Beograd, kojeg vodi Nataša Kandić, izabrali smo neka mjesta za posebna istraživanja zločina, odnosno kršenja ljudskih prava. Predložio sam Apatin, Kljaićevo i Novi Sad, gdje je najveća koncentracija izbjeglica iz Hrvatske. Pošto Fond raspolaže materijalnim sredstvima, kadrovima i razrađenom metodologijom, do kraja mjeseca bit će ispitani brojni slučajevi.

U časopisu *Odgovor* dogovorili smo neke nove priloge, kao i prijenos tekstova iz glasila u Hrvatskoj. Posebno sam sugerirao kratki izvještaj u *Odgovoru* o zamišljenom pilot projektu za Donji Lapac ili, eventualno, informaciju o predviđenim promatračkim punktovima Oxfama u Vojniću i Vrhovinama. Naznačio sam potrebu analize prikupljenih ispovijesti «Što mi se dogodilo?», od doba najave o bijegu iz Krajine do danas. Naime, o tome ima sabrana velika građa.

Pošto ljudi u SRJ, institucije i izbjeglice nemaju nikakvih informacija o stanju u Krajini i eventualnoj mogućnosti povratka, predložio sam, da ako se s naše strane slože, da im informacije šalju Dimitrije Todorović iz Oxfama i novinar Petrović iz *Politike*. To je jedan od najvećih problema, jer većina nema nikakvu predstavu o eventualnim mogućnostima i proceduralnim osnovama povratka. Zatražio sam da

Građanski odbor Beograd, Helsinški odbor i brojne druge nevladine organizacije izvrše demarš kod srpskih institucija za stvarni izbjeglički status izbjeglica iz Krajine, prema međunarodnih konvencijama, i drugi demarš kod predstavnika Kontakt grupe sa zahtjevom da se Vlada Hrvatske izjasni o proceduri mogućeg povratka.

Posjetio sam tri punkta: Kljaićevo, Apatin i Novi Sad i dogovorio prikupljanje građe i preuzeo na sebe nekoliko desetaka pisama rođacima i prijateljima u Hrvatskoj.

Najavio sam obavijest tko će od nas slati dodatne informacije o zločinima i kršenjima ljudskih prava, kao i informacije o proceduri mogućeg povratka izbjeglica u Hrvatsku. Stoga, molim da se razmotri moj prijedlog i hitno obavijesti Helsinški odbor Srbije. Posebno treba utvrditi imena onih koji se žele i mogu, i kada i kako, vratiti.

(Izvještaj sa službenog puta u SR Jugoslaviju u ime HHO-a,
od 22. 09. 1995. i 18. 10. 1995.)

GDJE JE SOLIDARNOST?

Povod da dođem u Državni arhiv bijaše namjera da konzultiram već ranije viđenu građu, dokumente iz Drugog svjetskog rata, dokumente pokolja i genocida i zatekoh humanocid, kulturocid – prazne sanduke i kataloge dokumenata koji terete neke aktere.

Kako u traganju ne nađoh ono što sam tražio, ali u silnom prekopavanju nađoh krasopisno ispisana *Pravila* Zagrebačke dobrotorne zadruge «Srpkinja» s kraja 19. stoljeća. Kasnije mi je prijatelj istu kopiju poslao s molbom da je objelodanim u cjelini. To nisu samo pravila, nego neka vrsta moralnog kodeksa solidarnosti situiranih građana s nevoljama siromašnih. Iz njih se izdvaja posebno poglavlje «II. Svrha društva» (vidjeti prilog).

Pod teretom povijesnog zločina prema nevinima širom nekad zajedničkog prostora, posebno ženskoj čeljadi, jer u ovom je ratu poginulo više žena nego vojnika, shvatih potrebu za organiziranom solidarnošću. Stoga predložim na jednom skupu nešto slično pravilima ove zadruge. Skoro čuh Danteovsko prokletstvo: «Ostavi svaku nadu!», jer to navodno sada nije oportuno, nije politički prihvatljivo (za oportune), to je crvena krpa, izaziva se crkva i njene pretenzije na nasljedstvo itd. Ništa mi nije pomogla argumentacija da je solidarnost konstitutivna karakteristika čovjeka kao društvenog bića, da ga je održala, da je današnja nužda veća nego s kraja 19. stoljeća, da slična društva stvaraju sve zajednice, da Strossmayerovi kalendari spominju u prošlom stoljeću preko stotinu lokaliteta u kojima su radili članovi ovakvih zadruga ili kola srpskih sestara itd. Čudno je zašto to nije moguće danas kada su poznate činjenice masovnih pogroma, devastacija, «umiranja staraca od bijele smrti», gladi, neimaštine i najbezazlenijih bolesti. Kada nisam uspio na rečenom skupu, zamolim jednu učenu etnografkinju da ovaj dokumenat prikaže i komentira i ona se složila. Nakon izvjesnog vremena priupitam je hoće li skoro

nešto napisati, a ona mi odvrati rezolutno da nema ni govora jer joj je izričito rečeno da je to «stvar drugih». Ni danas nakon skoro više od pola godine nigdje tih «drugih» da organiziraju solidarnost žena kao što uostalom mir nitko ne priprema, a rat su mnogi pripremali. Pitam se kako je to moguće da je u prošlom stoljeću bila veća solidarnost i bolje organizirana nego što je danas. U ovom ratu svijet je bio više solidaran prema nama nego mi međusobno. Oduzimani su i još se oduzimaju životi, imovina i konstitutivne karakteristike građanima srpske nacionalnosti organizirano u državnim i paradržavnim institutima. Mnogi su nestali bez groba i neoplakani, samo u BiH se traga za 30 000 nestalih. Za nestalim Srbima u Hrvatskoj nitko ne traga! Ne samo da nije bilo viteštva, nego ni Antigone, ni Niobe ni Marije. Samo su se javljali samozvanci ideološki žreci, nominirani junaci i vitezovi, «nestori», a u stvari dokazani zločinci. Antihistorijske ličnosti su progonile povijest i jurišale u historiju, ali u suštini na prljava vrata.

Sredine koje forsiraju negativnu tradiciju kao povijesni zov nemaju budućnosti. Pojedinci koji nameću svoje mišljenje dokazanim saznanjima i spoznajama ne stvaraju društvo čak i kad stvore državu. Država ako nije servis društva, ona mu je neprijatelj i to opaki, jer je u stanju da ozakonjuje zločine. To se u nas nerijetko posvuda događa na nekad zajedničkom prostoru. Države oponašaju rebele i paradržavne institute. To će se najbolje vidjeti kada zakone budu morale usaglašavati s međunarodnim normama. Uočio sam tisuće primjera kršenja ustavnih i iz Ustava izvedenih normi, međunarodnih konvencija i sl. Većina zakona zbog svoje neusaglašenosti s Ustavom i međusobno onemogućava njihovu primjenu. Zbog toga se oportunistam pojedinca u ime unakažene politike javlja kao praktično nasilje u životu našeg praktičnog življenja u svim društvenim grupama. Država je napala društvo kao čovjekov ideal i time otvorila kanale moralnog propadanja.

Prilog:

Izvod iz Pravila Zagrebačke dobrotvorne zadruge «Srpkinja»

II. Svrha društva.

2. Svrha «zagrebačke dobrotovne zadruge Srpkinja» je da potpomaže moralno, prosvjetno i materijalno sirote Srpkinje u Zagrebu, a naime srpski ženski podmladak i to:

a) Priređivanjem javnih predavanja, sijela, besjeda i drugih sličnih zabava i sastanaka u poučnoj, moralnoj i prosvjetnoj cijelji.

b) Priređivanjem javnih izložaba ručnih radova ženskih, naime narodnih rukotvorina vrijednih i vještih Srpkinja, te podsticanjem radinosti i štedljivosti na domu i u društvu.

v) Osnivanjem dječjih zabavišta i utočišta za srpsku nejač, koja su bez roditelja i kojoj su roditelji zbog zarade za opstanak svoj na vazdan izvan kuće.

g) Materijalnim potpomaganjem siromašne i darovite ženske srpske djece u osnovnoj i višoj djevojačkoj školi i u preparandiju dajući im potpore, da mogu započete nauke dovršivati, a naime ako dokazuju osobita dara za lijepe vještine i stručne poslove.

d) Staranjem, da siromašne a vješte Srpkinje dobiju posla, te da se posredovanjem nađe prođa njihovim izrađevinama.

e) Potpomaganjem sirotih srpskih djevojaka udavača, da dođu do najnužnije udavačke opreme.

(Dijelovi drugog stava Pravila Zagrebačke dobrotvorne zadruge «Srpkinja», iz kraja 19. stoljeća. Original na ćirilici pisan krasopisom sačuvan je u Državnom arhivu u Zagrebu.)

(Prosvjeta, broj 25, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997. godine)

RAZGOVOR NEUGODNI – – AD ABSURDUM

Zamolim prijatelja vrlog, druga ratnoga u ime gorkih iskustava i viših oblika prijateljstva, jer mi smo, ponavljam, drugovi ratni, da mi omogući razgovor s nekim od arbitara pravde i pravičnosti u nas, koji njemu ponekad društvo čine. On je doista veličina u svom umijeću. Obilježio je epohu. Njega uvažavaju i kad se s njim ne slažu. U njegovo društvo hrle. On ima utemeljen smisao za suštinu, za istinu i pravdu, moralne vrijednosti i civilizirano ponašanje. Spreman je na žrtvu, zna što je država i čezne i stremlje ka idealu društva.

Obrazložim mu s kim bi i o čemu bi htio da razgovaram. Oduševljeno prihvati i znatiželjan za ishod požuri angažirano i spreman da plati *domjenak*. Ubrzo zakaza *symposion*, neku vrstu grčke gozbe, jer on je praktično i filozof. Pozove dvojicu, a dođu još tri, dakle, pet. Jedan od njih nabubrio od ideologije, netolerancije. Prijatelj me predstavi, a oni će u glas: «Znamo mi vas». Najpozvanijem uručim knjigu *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*, a nabubreni će da oni za sadržaj znaju prije nego što je tiskan. Tim bolje za naš razgovor, ali to govori da u nas doista «zidovi imaju uši». «Ne, nego čitamo štampu iz bližeg inozemstva.» «To je zato», odgovorim ja, «što sam stranac u domovini». Najprije ih priupitam kako ocjenjuju svoj prag tolerantnosti i time najavim da ću biti grub sugovornik jer je riječ o pandemičnom zločinu koji već dugo traje i nema izgleda da skoro prestane, a implikacije su nesagledive. Oni više radi domaćina, dakle, mog prijatelja, izjaviše da su spremni na svaki dijalog. Izvadim biltene Srpskog demokratskog foruma i započnem opisivati zločine dok su još trajali. Gospički slučajevi, Pakračka poljana, zadarsku «kristalnu noć», više od 10 000 izbjeglih iz Karlovca, ploveće leševe bez glave od Siska Savom, pročitam naredbu za iseljenje iz slavonskih naselja. Počnem

čitati imena ubijenih, mučenih, nestalih. Navedem 10 000 miniranih kuća, crkava, prenominacije ulica, trgova, čitam opise jauka iz Lore, navodim razorene spomenike antifašizma sve van ratišta. Pokazujem slike razorenih trgova i hortikulturnih rješenja i to na prostorima gdje nije bilo rata. Zatim slike stiliziranih fašističkih i neofašističkih znakova, heraldike i slično. Pokazujem cijeli arsenal nasilja, čitam himnu Paveliću «nestora hrvatske književnosti», nominiranog senatora, a praktički hrvatskog Goebbelsa. Obrazlažem nisku kulturu broja licitiranjem mrtvih u Jasenovcu, Bleiburgu, Jazovci i dr. Iznosim legendarni porodični tragizam, helenskih razmjera, porodice Ribar dostojnih «ponosa hrvatskog roda», a oskrnavljenih znamenja. Pitam ih može li se njima odreći hrvatstvo i ljubav prema hrvatskoj domovini kao priznatim martirima i osvjedočenim domoljubima. U glas pristaju da su junaci ili vitezovi, a nezaštićeni. Napominjem da je to ponovno ubijanje mrtvih, jer toliki srušeni spomenici i kenotafi nisu ništa drugo nego to. Mrtvi ne mogu da se brane.

Na kraju ostavim brojna politička ubojstva neprocesuirana, posebno izdvajam ime starodrevnog kralja Kira, uglednog sindikalca Krivokuće, predsjednika jedne stranke. Sve neprocesuirano ili zastavljeni procesi. Sasma na kraju ističem tragizam djevojčice Zec za čiju je sudbinu saznao cijeli svijet. Nema procesa ili nije obnovljen. I sasma na kraju priupitam: «Da li, gospodo, mrino spavate?» Četvorica će u glas da su nespokojni, a jedan će: «Bio je rat». «Taj kliše, gospodine, više ne štanca otiske», kažem. On se ostrvi «da sam ja kontraverzan» i slično. Drugi ga jedva smire. Ustrajavam na tome da li mirno spavaju s obzirom na profesiju, službu koju obavljaju i slično, jer se, na primjer, spominje 3 000 predmeta u Vrhovnom sudu, odnosno ustavnoj instituciji, preko milijun predmeta u sudovima koji trule do samozapaljenja, a pogađaju pojedince i društvene grupe, lične slobode, posesiju, moral, dostojanstvo, pravo i slično. «Uzurpativno pravo postaje primjenjeno pravo.» Izvršena je nacionalizacija cijele regije prije klasične denacionalizacije, vrši se kolonizacija prije deposedacije, vrši se reambulacija katastra, a da se ne pita vlasnike. Organizira se pljačka, ubojstvo naočigled svih. Svi svjedoče «da primus sve zna», blagovremeno i mnoge institucije, a ipak većina se taji od javnosti. «Tu nije samo dovoljan nemiran san, nego profesionalni

ljudski i moralni čin.» Napominjem da sam u stanju očajja, više zbog izdaje profesije nego zbog konkretnog zločina jer da je najveći zločin ozakonjeni zločin, da nema većeg zločina od zločina prema nevinom kolektivitetu. Ta nesreća nije samo sadašnja nego će se prenijeti na generacije koje slijede. Mi se navikavamo da živimo sa zločinom i zločincima, a narod kaže: «Navika muka, a odvika stotine muka». Citiram primjere kršenja Ustava, izvedenih zakona i brojne primjere klasičnog zločina neusaglašenih zakonskih i ustavnih normi i pitam se gdje je suština, u ime kojih pravnih normi *iuris prudensa*, u ime kojih moralni načela se to događa. Na brojna pitanja ima što da se čuje. Jer, u nas ima sve opravdanje: «Bio je rat. I mi smo ljudi. Imao je pravo na pogreške. Svijet se zavjerio protiv nas. Nemoćni smo proceduralno jer i kod nas se glasa.» I opet: «Bio je rat!» «Pa gospodo, mnogi predmeti nisu došli na red. Ni sud ni porota ne zasjeda, ne glasaju, ne odlučuju. Odluke se ne objavljuju. Više znamo od svijeta o nama nego od nas samih.» Život je jedinstvena pojava, a toliki broj lišenih života, nestalih, protjeranih, toliki napadi na imovinu, stečena prava, a toliko neprofesionalnog ponašanja. Kad gine nevini, kad stradaju nevini, pati i gine dio čovječanstva. Solidarnost je čovjeka održala. Zbog toga su stvorene tolike institucije i traje dvadesetgodišnje pripremanje za profesiju. A mi se ne ponašamo ni profesionalno ni institucionalno, ni civilizirano. Suvremni se čovjek profesionalno dokazuje, potvrđuje i alimentira. Laskajući im kao učenicima i profesionalnim praktičarima pitam se gdje je suština tolike neprofesionalnosti i moralnog pada. Na kraju, kad ćemo na zelenu granu kod tolikog kršenja ustavnih normi, oktroiranja zakona, prave tiranije državnog nasilja i kršenja vlastitih i međunarodnih konvencijskih normi. Dobivam simpotomatični odgovor, da simplificiram, da pojednostavljujem. Odgovaram shakespearski: «Doista, Horacije, nije život ono što se tebi čini, nego što on u stvarnosti jeste», a on je u nas u stvarnosti toliko grub i očajan da ga ja ne mogu simplificirati. Ispovjednici ubojstava viču: «Najteže je prvoga ubiti, a onda ide lako». Nabrajaju stotine konkretnih zločina i zločinaca, a sada se brane šutnjom, ne po svome htijenju, nego po interesu ideologije. Dokazani zločini procesuirani pa zaustavljeni procesi. «Trebalo je smanjiti broj Srba. Država oponaša paradržavu», a vi meni da simpliciram dok gazite pravo, pravičnost, profesiju, zakone,

ugled institucije i spoznaju prakse civiliziranog svijeta. Na historijski zločin valja historijski odgovoriti, odlučno, promptno, ukratko, profesionalno i moralno. Dok mi razgovaramo na našem *symposionu*, gostimo se obilno ićem i pićem, draga gospodo, velik broj naših sugrađana tone u socijalnu patologiju. Dostojanstveni ljudi padaju u očaj. Bijeda nas biološki pogađa. Skraćuje se srednje očekivanje života, odgađa brak, porodice se raspadaju, odgađa završetak studija, rastu abortusi, bježe najsposobniji, odlijeva se siva moždina, pustoše se cijeli krajevi, profesije, grane, raspadaju se razvojne službe, nestaje autonomnost sveučilišta, prokazuje se dokazane stručnjake svjetskog glasa, sumnja se u Akademiju, Maticu, PEN klub. Ucjenjuje ih se dotacijama, gase se provjerene institucije, dokazani strukovni časopisi, oktroiraju redakcije, falsificira historija, unakazuje strateška područja, izlaze liste stotine ratnih zločinaca bez dokaza, uskraćuje pravo priziva, vlada igrarija «nenadležnosti», «prekluzije», «vakacije legis» i koješta. Slože se da ima zaista obilje problema. Navedem im slučaj neizvršavanja pravomoćnog rješenja, štrajk glađu zbog nerealiziranog priziva itd. Nakon toga uzmem oveći dokumenat s podacima kršenja ustavnih i zakonskih prava novijeg datuma: *Izveštaj broj 3 SDF-a od 01. 08. do 17. 10. 1997. godine koji je klasificiran kako slijedi:*

1. fizičko nasilje i uništavanje imovine,
2. uskraćivanje korištenja električne energije,
3. pravo na povratak,
4. status povratnika,
5. vraćanje kuća i stanova i pravo na obnovu,
6. postupanje upravnih i stanarskih organa u predmetima zahtjeva državljanstva, mirovina, socijalne pomoći, zdravstvene zaštite i sl.

To je golem dosje s točnim imenima i prezimenima, adresama i datumima te satima, žrtvama i razbojnicima. Najčešće klasičnim razbojnicima. Tu ima užasa, neprojenih premlaćivanja do smrti, otimanja dobara, miniranja objekata, paljenja, demoliranja i brojnih drugih uzurpativnih radnji u odorama policije i vojske. Klasične osvete nevinim zbog ideologije kolektivne krivnje. Brojni primjeri neizvršavanja sudskih rješenja i tušta i tma nepravde i kršenja Ustava, zakona, međunarodnih konvencija, ljudskih prava itd. Dakle, zločin do zloči-

na. Na to će nabubrela od ideologije: «Pa, bio je rat». Pošto je ušutkan od kolega dodam da bi morao da zna da sam svu njegovu gorčinu osjetio fizički, duševno i moralno. To ne opravdava sadašnji režim, a najmanje državu, a «kao pravnik, vi taj argument ne bi smjeli izricati, naročito ne tonom mudrog Grka Teofila, tj. što su argumenti slabiji, to je glas jači», nastavim. Mene se vikom ne može ušutkati. Počnem navoditi obilje diskriminacije Srba i to iz raznih zakonskih osnova: Zakon o općem oprost, Zakon o preuzimanju i upravljanju određenom imovinom i Zakon o izmjeni ovog zakona. Zatim pokažem rješenja na 10-godišnje korištenje tuđe imovine, dakle, kolonizaciju bez deposedacije. Sve to ukazuje na ozakonjivanje zločina. Čak im pokažem osobnu kartu i rodni list, i ispričam kako sam poslan u majčinu i rečeno mi je «da će biti da sam rođen gdje mi izdavač upiše». «Vama se to čini simplificiranje? Zar je to doista ratom uvjetovano?» Mir je sklopljen već dvije godine, a dvogodišnje dijete već hoda i govori. Pravno gledajući naš mir ni ne muca. Ideološki rat još traje. U *Motrištima, Prizmi, Hrvatskom kalendaru, Spomenaru*, brojnoj žutoj štampi i vladinim glasilima. Vas to, gospodo, ne brine, a mene očajava. Dakle, *iuris prudens* moderne države, najstarijeg naroda, s vama svemu tome asistira. Istina o nama nije sebi sudac. Navlačenjem četničkog sindroma na hrvatski narod, dakle, kolektivne krivnje Srba, elite vlasti ne čine samo meni štetu, nego i vama, gospodo. To sad sve više boli, prijeti i sluti na prolongaciju zla, nego samo zlo koje je iza nas. Ako država oponaša paradržavu u različitim zločinima, onda kakvi su izgledi za našu civilizaciju? – pitam otvoreno. U sve što sam htio uvjeriti sugovornike, nažalost, sumnjam da sam uspio. U to vrijeme nastupila je dramatična kolizija u reintegraciji Istočne Slavonije, nepoštivanjem potpisanih sporazuma o školstvu. Pročitam sporazum, navedene ustavne odredbe, odredbe Ustavnog zakona, preuzete konvencijske obligacije, opet dobivam, samo nešto, ublaženim tonom: «Bio je rat!» Na to dodam: «Doista stojte na stanovištu: oduzeli ste nam nedovršeni rat, ali ne možete i mržnju». Zgranut nemogućnošću dijaloga pitam kad ćemo se urazumiti, da li je doista pripadati manjini, biti manje čovjek s manjim pravima i manjim potrebama. Dobjem klasični odgovor kelzenovštine (po poznatom austrougarskom pravniku): «To je regulirano s najvećim svjetskim standardima», re-

koše u glas. A ja dodam: «Doista smo se izvještili u pisanju relativno dobrih zakona, ali još više u diskriminatornoj primjeni dok nas svijet ne natjera suprotno». Zatim nastavim: «Kao što vidite, gospodo, mi smo dva svijeta i za ovim stolom i ja doista remetim vaš mir jer se ne dam etnički počistiti, ne pristajem na *krivo raspoređeni etnicitet* i mogu vam laboratorijski dokazati da nemam *kromosom manje* i da nisam *genetski programiran neprijatelj*.» Ispričam im slučaj susreta s prijateljem, sveučilišnim profesorom koji se prodaje za najvećeg hegelijanca. Umjesto pozdrava kliknu mi: «Priznaj da si manjina i da si gubitnik». Mislim, šali se, ali mu odvratim da neću da budem zagubljen, a najmanje pogubljen i da me ovaj pozdrav podsjeća na svojedobni cinizam: «Priznaj, baba, da si skojevka», kao jedini argument za likvidaciju. On će na to: «Kaj je vrag tjera u politiku». «Politika mene protjeruje, kolega, i neću da budem pogubljen po onom drugom cinizmu kada koljač snebiva nad žrtvom, a ona mu odgovara: *Samo ti, sinko, radi svoj posao*. Jer nemaš ništa pred Bogom i prirodom, državom i društvom, što ja nemam». Napomenem mu da kad je «svjetski duh uzjahao na bijelog konja», misleći na Napoleona i Hegela, to nije činio pokorenim narodima za što se on zalaže. Jer ja nisam birao etnos kao što ni on to nije mogao učiniti ni podrijetlom, ni vremenom, ni mjestom, ni spolom, ni inim drugim birati. Učinilo mi se da to teče u šali. Zaintrigiran pogledam kasnije neke tekstove novijeg datuma kad ono – i gospodin ogrezao i prosto somnambulno konfabulira. Zaključim da je u nas i suviše samozvanih u stvaranju države, dakle, stvorena je predstava o stvaranju države po nekom čudnom kuharskom receptu neprobavljivih sadržaja. Sjeti se turskog doba: «Kadija te tuži, kadija ti sudi». Jer da nije toga profesionalni *iuris prudens* smirio bi društveno tlo. Ali jok! Jer tada se ne bi ostvarivali ciljevi rata i ne bi tiranija jačega onemogućavala povratak tolikih izbjeglica u svim sredinama nekad zajedničkog prostora. Vladala bi obnovljena pravda i pravičnost. Mržnja bijaše samo sredstvo za uzurpativnu ideologiju organizirane pljačke jer više puta sam to istaknuo: «Ne mrze se etniciteti koliko se strasnim egoizmom vole njihova oteta dobra». Ona su stimulans za brojne slijednike organiziranog i dogovorenog zločina. Zato traje ideološka paradigma: «Uzeli ste nam rat, ali ne možete mržnju jer pomoću nje ostvarujemo sve ciljeve pljačkaškog rata. Zbog toga smo i regionalna sila».

Pročitao sam im iz obilja građe brojne konkretne zločine nad nevinim gdje država oponaša paradržavu i razara miješane sredine, gdje se devastira cijele prostore, uništava antropogene sadržaje, stambeno gospodarskog i inih fondova, pokazao brojne fotografije razorenih kuća van ratišta, ponovo oživljavao Pakračku poljanu, gospički slučaj, «kristalnu noć» Zadra, Karlovac, Sisak. Pokazao bogomolje u ruševinama, ali ih nisam ganuo. Naveo sam klasičan primjer tragizma, na osnovu ispovijesti sudionika. U operaciji Medački džep – *Spaljena zemlja*, istrči pred vojnika 17-godišnja djevojka s poklicem: «Pucaj, ubij!» a nevini, mobilizirani prestravljeni odgovara: «Zašto da pucam? Skloni se!» – a žrtva mu zauzvrat skida s vrata zlatni lančić i vješa s poljupcima i riječima: «Hvala za život». A odmah iza toga drugi do njega s reskim pitanjem ispaljuje rafal vičući: «Znaš li za naredbu?» Prvi danas raspamećen, po svuda traži vidara opsesivnim pitanjima i mrmljanjima: «Vidim je kako pada», a za drugoga nitko ni ne zna. Sumnjam da je rat bio interes ove žrtve i ovog ubojice. Ali žrtve nema, a ubojica je poimanjem naredbe na to natjeran i to se danas slavi, odlikuje. Kraj, oslobođen od naroda, zove se oslobođeni kraj. Domovnica se diže iznad rodovnice, policija arbitrira da li je netko državljanin bez sudskog priziva.

Na kraju rastali smo se uvjereni da je svaki od nas u pravu. I zbog toga, kad su svi u pravu čini mi se da doista nitko nije u pravu osim istine o nama koja nikako da ugleda svjetlo dana.

Vozim prijatelja vrlo unesrećenog kući, šuteći, ne znajući što da kažem na sve gnjusobe stvarne i moralne apsurdne, dakle, nemogućnost istinskog dijaloga, nego samo monolozi oficijelne ideologije i doktrine i stanja kolektivne krivnje kojim se povećava kolektivna odgovornost i navlači kolektivna krivnja na drugi kolektivitet.

Na pragu same kuće prekidam šutnju pitanjem: «Što kažeš na sve ovo, prijatelju?» A on će rezignirano: «To se ne da ni nacrtati, ni naslikati, ni plakatirati. Ja sam unesrećeni slikar i istovremeno unesrećeno socijalno biće». Na to će njegova žena u isti mah: «Nama prijete, profesore», i pokaže mi u košari prijeteća pisma. Kao nemušti savjet savjetujem: «Sačuvajte to kao svjedočanstvo, što biva s pojedincem kada režim u ime države napadne društvo. Tada ćete vidjeti da su sve te izmišljotine i somnambulije o programatskim, dakle, genetski

programiranim neprijateljima uzrok zločinu stoljeća na ovim prostorima».

Unesrećen vratim se kući, a tražila me policija. Našalim se: «Ne brinite se, toliko su brojni po broju stanovnika, već će me naći», zaključim pun nespokoja.

(*Prosvjeta*, broj 27, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997. godine)

SIJU, ALI NE ŽANJU

Uzurpativna elita vlasti stvorila je nepodnošljivo stanje na selu. Naše selo u svojoj povijesti nije nikad bilo u gorem položaju, jer njegova granska elita vlasti nikada nije bila tako bezobzirna, drska, egoistična i društveno nekažnjeno neodgovorna.

Znamo da je to najveća tvornica pod vedrim nebom. Seljak nije zanimanje nego način života. Međutim, on ostaje neporažen kao jedinstvena povijesna figura. Ne možeš ga poniziti koliko sebe i društvo možeš oštetiti. On je dio našeg društva.

Naša uzurpativna elita vlasti, ne znajući ništa od ovog, u ime države, nacije i svojih nagona za titulom juri katastar. Svatko iz njezinih redova hoće «svoje parče Zemljine kugle»! Pri tome ih ne zanima ni seljak kao povijesna figura, ni selo kao kulturna činjenica, ni poljoprivreda kao izvor života. Oni napadaju društvo u svim porama. Zbog toga u agraru imamo apsurd: ljude izvozimo, hranu uvozimo, a polja čestito ne obrađujemo. Ne možemo se prehranjivati ni iz vlastite proizvodnje. I ne samo to. Kako priroda ne trpi «prazno», procesi degradacije u agraru idu deset puta brže nego humanizacija prostora. To uzurpativnu elitu vlasti ne brine. Ljude titularnim vlasništvom zemlji približavamo, a proizvodno odmičemo. Nemamo profesionalizacije i specijalizacije. Stručnjaci u agraru, agronomi, veterinari, tehnolozi, tehničari – dušom, tijelom i djelom, svi izvan agrara, znaju da je agrar diskriminiran. Od 50 izabranih zanimanja, za usporedbu, agrar je na 49-om mjestu.

Poljoprivreda kao sezonska grana pod teretom procesa prirode i privrede ne može bez znalačke organizacije i društvene subvencije. Elita vlasti ne poima da je hrana pretpostavka življenja. Slušajući naše otkrivače «tople vode u agraru» otkrivam ne samo da malo znaju, nego još manje razumiju. Niže su od rezona i posljednjeg sela i seljaka.

Europa ne zna što će s viškovima hrane, a naša svaka «šuša» iz elite vlasti uvozom strateških sirovina može se preko noći obogatiti. Istovremeno time društvo i seljaka uništava nekažnjeno. To čini uvozom žitnih jedinica, uljarica, soje, svinjetine, voća, povrća i dr.

Većinu posjeda drži inokoština, a kakva je ona po strukturi, po spolu, po dobi, obrazovanju, po opremi?! Uglavnom usitnjena, rasparcelizirana, ostarjela, tehnički neopremljena, neobrazovana. Dakle, u svemu nedovoljna. To elitu vlasti ne brine. Ona ih ubija s dvije nevolje: nacionalnom ideologijom (čitaj nacionalističkom) i demagogijom.

Raskorak sirovina i repromaterijala uništava ostatke ostataka seoskih proizvođača. Obnovu sredstava rada ne smiju ni sanjati. Fiksnu i prvobitnu akumulaciju nastavljaju na račun sela i poljoprivrede. Za jednu košulju treba 100 litara mlijeka, a za par cipela 200 litara!

Rurbanizacijom sela seljačke komunalije su skoro iste kao u gradu. Naš seljak akumulaciju može potražiti pečalbom. Ostaje činjenica – kako sijemo, tako žanjemo. Sve teže se živi. Kako o selu (ne)brinemo, tako ga sve više rastačemo.

Ponovno ističem, naše selo u svojoj povijesti nije nikad bilo u gorem položaju, jer njegova granska elita vlasti nikada nije bila tako bezobzirna, drska, egoistična i društveno nekažnjeno neodgovorna.

Pretvorbom (čitaj pljačkom) juri vlasništvo, ne zanima je proizvodnja. Njena sveukupna stajališta izraz su njene nesposobnosti i nezajajljivosti. Otprilike domoći se «parčeta Zemljine kugle», namiriti se, a poslije nas neka bude potop.

(*FM-NOVINE*, godina I., broj 10, Sisak, studeni 1998. godine)

POKRET I POREDAK

Pokret «opasnih namjera» stvorio je poredak monstuoznih (ne)djela – zločina. Zločin je pretvoren u otvoreni muzej stalne postave vlastitog socijalnog prostora. S prostora je ljude prognao, porodice razbio, a njihovu nadgradnju svim sredstvima temeljito uništio, pljačkom, paljenjem, miniranjem i nakaženjem. To je etničko čišćenje i zatiranje tragova. Ideologija pokreta ostavila je snažne tragove sa smetlišta historije (fašistička heraldika – kukasti križevi, stilizirana kvislinška heraldika, stilizirani U, antikomunističke prijetnje, nadmetanje psovaka i prokletstva antihumanizma).

Po razvalinama stoje kao sablasti «strave i užasa» poruke svih ideologija naših pošasti. Stanje se ne da vjerno opisati jer se samo viđenjem može doživjeti. Srpski prostori Ravnih kotara oko Benkovca, oko Kistanja i same Kistanje, Kninska regija, sva naselja, selišta, zaseoci i usamljene kuće čudo su naših nakaženja. Ta su sela bila posebnih obilježja. Većina naselja činila su naselja za tzv. historijski trenutak. Pokret je njihovu historiju zapečatio. Ona bijahu poslije drugog svjetskog rata sva obnovljena ili novoizgrađena od tvrdog, durabilnog materijala, ali na starim ognjištima. U pravilu staništa, nastambe stambenog i gospodarskog fonda po gabaritima i gospodarskim moćima bila su veća od potrebe prisutnog stanovništva. Tamo su bile deficitantne porodice. Iznimne su građe i veliki rezidencijalni objekti. U njih je ugrađivan sav višak kapitala i neizmjeran ljudski rad seljaka-radnika, činovnika, privremeno zaposlenih u inozemstvu i eventualnih povratnika i kapital srednjeg sloja. Nerijetko su bili novi ukrasi kraja «bijeli dvori». Naime, građeni od kamena tesanca s kolonadama, s lukovima i prijevojima, a oplemenjeni mediteranskom hortikulturom. Njihovi balkoni, zabati, pročelja, mozaici, dvorišta nerijetko su remek-djela našeg zanatstva. Naravno, neka i kiča. Danas su to neshvatljive razvaline paklenih sadržaja. Naime, paljevinom izgore

samo drvene strukture, osmude se bijele zidine, unakaze fasade od terabone, bavalita, fasadeksa ili sepa i nastanu čudne likovne unakaženosti, strše samo dimnjaci i željezne armature, polomljeni balkoni. Unutarnji sadržaji drvenih struktura, napose namještaja, nikad tako ne izgore da ne ostave svoje strukture prepoznatljive. Poznaje se namještaj, police, stalaže, bačve i alatke, suđe i obuća. Nažalost, nađe se i pokoji kostur, ljudski ili životinjski. Sve je to strava na svoj način. Željezne strukture izvitopere se i prijeteći opominju. Jer ispovijedno govore čemu su služile i kakvu su sudbinu doživjele. To je praktično strategija «spaljena zemlja». Ima u tome nečeg ludističkog, a i s daleko morbidnijim sadržajima. Jer, ništa nije pošteđeno, ni ljudi, ni stvari, ni građevine, ni ukrasi, ni svetinje, ni svetišta. Za duga vremena moći će se prepoznavati što je dio paradržavne «kućne radinosti» ovakvih sadržaja, a što je učinio «pokret opasnih namjera» pomoću svog poretka užasavajućih sadržaja pacifikacije.

Naime, naši historijski kašteli, burgovi, zamkovi, gradine i utvrde nisu po svojoj građevinskoj strukturi tako temeljito i durabilno strukturirani, ali stoje vjekovima. Međutim, ove će građevine u svojoj razorenosti nadživjeti mnoge vjekove, jer su građene od većih blokova kamena tesanca vezanih boljim vezivima, armiranim željeznim i čeličnim strukturama punjenim prenapregnutim betonom. U njima ima obilje mramora, raznolikih poliranih mramornih i mozaičnih struktura. Ograde su zaštićene antikorozivnim premazima. Sve će to duže trajati i duže opominjati.

Pošto je riječ o stotine sela i selišta s tisućama raznolikih objekata, različitih stilova, različite građevinske strukture, ugrađenih materijala, opominjanje će biti milenijsko, za generacije koje dolaze. Pamtit će se što je jedan europski «najstariji» narod uspio izroditi elitu vlasti koja je, u ime svijetlih tradicija naroda i kulture, nametnula mu da proždere drugi narod iste polumilenijske zajedničke tradicije, ali drugog vjerzakona, samo zato što su neki konkretni zločinci napravili neke konkretne zločine. Kolektivnom krivnjom navučena je kolektivna odgovornost za nedužne narode s pogubnim posljedicama. Pošto su razaranja svestrana, tamo gdje su razaranja putem miniranja raznim eksplozivnim sredstvima, većina razorenih građevina stapa se s «grajama», «gromačama», suhozidinama i «drmunima» svoga oko-

lišta. I nema te sile koja bi mogla ukloniti zločin vraćajući objekte u prvobitno stanje. Zbog toga se ovaj zločin ne može sakriti, shvatiti, ni razumjeti, a nikako opravdati, da se u ime jednog naroda socijalna sredina, prostor i njegova nadgradnja, njegove institucije i drugi antropogeni sadržaji bez milosti unakaze za generacije i stoljeća koja dolaze.

Vapijuće molim i zazivam Hrvate i Hrvatice nacionalne države, dakle, molim ih kao što se bogovi ahejski moljaše, otidite i vidite opseg i sadržaj zločina stalne muzealne postave «spaljena zemlja». Jer je to u vaše ime učinjeno, a da vas nitko za to nije pitao. Riječ je o opominjućem zločinu, što se dogodio i kako se dogodio i kako sada izgleda. Opustošeni novooslobođeni prostor od ljudi opustošio je sve antropogene sadržaje, onomastike, toponime, unakažene flore. Ističem – nema ni vrabaca. To je doista naše najveće «hrvatsko čudo». Taj muzej stalne postave na četvrtini hrvatskog prostora treba vidjeti i do neba zavapiti: «Je l' nam to trebalo? Čiji je interes, korist i potrebu pokrilo ovo čudo? Koje je materijalne, socijalne, kulturne, političke i moralne posljedice izazvao ovaj ruralocid?» Ovaj jedinstveni muzej barbarskog vandalizma za «istinsku sućut Vukovaru» proizveo je deset novih Vukovara. Za «sućut Škabrnji» stotine novih Škabrnja. Istinska sućut Vukovaru i Škabrnji je nužna, ali istinski prezir ovom zločinu i zločincima. Vukovar i Škabrnja će biti obnovljeni, oplakani, a ovi prostori nikad i ni od koga. Na jednoj četvrtini našeg sveukupnog prostora opustošenoj, očišćenoj od ljudi zatrte onomastike i toponima proizvedeno je nesagledivo more jada, očaja i bezumlja, a pri tome stoji gotovo ista količina ravnodušja. To je prolongirani zločin nedovršenog izmirenja.

Zbog toga pozivam vas već legendarnim uzvikom: «Ljudi (moralnih i civilizacijskih vrednota), odite i vidite da se uvjerite, je li to moguće da se dogodilo u našoj vlastitoj domovini u kojoj pogibamo od velikih riječi, a oko nas je more nekažnjenog zločina?» Postoji obilje konkretnih zločina i preobilje materijalnih razaranja institucija, građevina i drugih vrednota a nigdje zločinaca! Zbog sulude sintagme «da Hrvat u obrambenom ratu ne može napraviti zločin»!

(*Prosvjeta*, broj 28, SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1998.)

IDEJNA SKICA ZA RASPRAVU «TRAGANJE ZA CIVILIZACIJSKOM ALTERNATIVOM»

Entropija u kojem se stanju naše društvo nalazi nalaže traganje za alternativnim rješenjem. Parlamentarna kriza faktički je kruna sveukupne krize društva. Naime, država već 15 godina napada društvo i razara njegove institucije. Prije svega zbog neodgovorne elite vlasti, jer je državu u potpunosti fetišizirala i instrumentalizirala. Upravo zbog tih činjenica mogla je provoditi najveće etničko čišćenje koje je igdje ikada izvršeno. Ona je zahvatila toponomastiku i onomastiku ali i historiju – falsifikacijom.

Naime, insistiralo se na historijskoj mržnji, iako Srbi i Hrvati nikada nisu međusobno ratovali. Etničko čišćenje s jedne strane i pljačka stoljeća s druge pogodile su biološko stablo i sve pore društvenog življenja.

Istovremeno odvija se proces deindustrijalizacije što ima za posljedicu kontinuiranu pauperizaciju. Praktično 1/3 stanovništva nalazi se u socijalnoj komi. Nekoliko ilustrativnih primjera:

- 1) razlike između mortaliteta i prirodnog priraštaja rapidno rastu. Stanovništvo ubrzano stari, brak se odlaže, porod također, divorcijalitet raste. Istovremeno suicid je naglašen u svim generacijama. Socijalna patologija širi se kao posljedica siromaštva. Treći stalež praktično je nestao.
- 2) Deindustrijalizacija najbolje se ogleda kroz sudbinu metalurških kompleksa (željezara, brodogradnje, montažne industrije, nekadašnjeg ponosa ovih područja) njihove stručno razvojne službe u potpunosti su nestale.
- 3) Strateške grane razvoja: poljoprivreda i turizam su bez koncepta. Iako smo pomorska zemlja, koncept litoralizacije ne

postoji. Priobalje i otočje nazaduju ili su fetišom privatizacije i uzurpativne betonizacije u trendu dezurbanizacije, ili su pak zanemareni. Tragično je da se ne koriste subvencije prirode ni za turizam ni za poljoprivredu. Postavlja se pitanje, zašto je tomu tako. Ohola, neupućena i neodgovorna «elita» vlasti domogla se nezasluženo moći i materijalnih dobara. Zasjele je dobra i institucije i kako je osiljena, samodovoljna i samozadovoljna instrumentalizira državu pukom «kelzenovštinom». Ispuše vjeruje u «zakone», donosi ih po hitnom postupku, ne usuglašava ih međusobno i s Ustavom. Zbog toga zakoni postaju teško primjenjivi.

Parlament je postao ruglo. Parlamentarci ga prozivaju «cirkusom», «kokošinjcem». On je Augijeva štala koju nitko ne čisti. «Stallion» oktroira zakone, krši norme, ozakonjuje sukobe interesa, ne sankcionira korupciju. Cvjeta aferaštvo i klijentelizam. Praktično nema dužnosnika koji nije ogrezao u korupciju.

Iako je Hrvatska historijski regionalno koncipirana, to za tekuću zbilju ništa ne znači. Centralizacija i metropolizacija provincijalizira regije do apsurdna. Rangovi ostajanja regija i centra povećavaju se iz dana u dan.

Konvencija o lokalnoj samoupravi faktički se ne primjenjuje, jer je lokalna uprava fiskalno ekspropirana i bez logističke osnove. Institucije su joj formalizirane. Njeni resursi, npr. zemlja kao opće dobro, predmet su nesmiljene uzurpacije države i društva ali i prirodnih procesa kalanja. Ne postoje ni urbanistički planovi, pa se ne zna što su prirodni, što privredni, što turistički, a što rekreativni prostori. Nema planifikacije. Iz vlastitih poljoprivrednih resursa ne možemo se prehranjivati jer ljude izvozimo, hranu uvozimo, a polja čestito ne obrađujemo. Uostalom, polovina sveukupne zaduženosti otpada na hranu.

Dakle, kada nemamo koncepcije razvoja države i društva, kako da imamo razvojne grane i sektore, prije svega nema socijalne politike, jer nam socijalna politika nije drugi pol ekonomije rasta i razvoja.

Postoji antisindikalizam i neosjetljivost na radne kontingente. Nezaposleni nemaju svoje institucije a niti solidarnost zaposlenih i društva.

Tragično je što se živi u zabludi da je moguće izgraditi modernu državu na nekažnjenom povijesnom zločinu.

Pribjegava se falsifikaciji povijesti, tzv. Deklaracijom o domovinskom ratu i ne pokušava se problematizirati građanska strana rata.

Na vlast se vratila historijski neodgovorna «elita», puna beskrupuloznih pragmatizama, jer državu diže iznad života i smrti svojih sugrađana.

Trgovinom pustih obećanja instrumentalizirala je dvije najranjivije kategorije: umirovljenike i etničke skupine, a posebno Srbe.

U oba primjera krčmi sudbinu naroda i na taj način prolongira zločin. Kupuje vrijeme. Unutar ove problematike javlja se besramna i neshvatljiva uloga katoličke crkve kao najkonzervativnijeg dijela društva. Zahvaljujući konkordatu postala je «najkatoličkija zajednica» s najvećim penetracijama u život laičke države. Praktično je država u državi. Miješa se u sve i putem nacionalne teologije usmjerava politiku. Opslužuje desnicu. Iz njenih dvorišta javljaju se recidivi nacionalnog fašizma – ustaštva. Ona utječe na izbor ministara, nastave u školama i dr. «Kultom pagoda», što je narod siromašniji, crkva je veća. Najveći je graditelj u državi, propovijeda nerad nedjeljom. Samo u Zagrebu gradi 23 objekta. Podiže faraonska zdanja, i nerijetko urbana rugla. Utječe i zahtijeva da se u Saboru glasa po katoličkoj pripadnosti. Suprotstavlja se abortusu i umjetnoj oplodnji a praktično katekizmom u školama asistira asimilaciji. Sve to ima nesagledive posljedice.

Antifašizam je prigodničarski, a ne civilizacijska tekovina. Upriličuje se govorima od Bleiburga do Jasenovca. Relativizam: izjednačenje antifašizma i fašizma vladajuća je ideologija.

Pristanak dvije ranjive skupine da podržavaju manjinsku Vladu postaje kobno, troši vrijeme, zadržava procese, širi beznade, odnosno entropiju. Nužna je potraga za alternativom. Najkreativniji kadrovi izvan su funkcije. Neorganizirani i neobjedinjeni. Lijeva opcija ne postoji, jer je sotonizirana, samo što ne sijeku lijeve ruke.

Pokušat ćemo to ilustrirati nekim primjerima: objektivno vlast nije legitimna jer je praktično dobila manji broj glasačkog tijela od prethodne koalicije. Njeni partneri također, npr. umirovljenici broje preko milijun članova, a partija odnosno Stranka umirovljenika ima svega 20% članova, a zastupa umirovljenike u cjelini.

Trguje sa sudbinom minolog rada najproduktivnije generacije ovog prostora koja je tako pogođena da praktično umire tri godine ranije u istim generacijama zbog otetih oko 40 mirovina. To posreduje «izvorni» hadezeovac koji se besramno hvali «da je u HDZ ušao u pijanom stanju».

Slična je sudbina i srpskog korpusa s naglaskom što je nelegitimnost predstavnika veća, jer biračko tijelo Srba u Hrvatskoj prema zvaničnom izvještaju državnih institucija iznosi 330 000, a tri legata dobila su nešto oko 26 000 glasova. «Džepna partija» srpskog korpusa faktički ne postoji, ni po strukturama organizacije za pokrivanje cijelog teritorija. Međutim, zastupa srpski korpus u cjelini kod repatrijacije i restitucije dobara. U njezinom ugovoru s vladajućom strankom HDZ-a ne postoji ništa što nije garantirano Ustavom i Ustavnim zakonom.

Ugovor je formalno pravno nevalidan jer nema ništa precizirano, niti odgovarajuće sankcije. U Ugovoru je morala stajati osuda prirode rata – etničko čišćenje, dostojno traganje za nestalima i poginulima, i njihova dostojna sahrana s pijetom žrtava. Također je morala biti osnova obeštećenja žrtava. Nema preciznih elemenata repatrijacije ni restitucije, a tu je trebalo insistirati na činjenici da postoje nepotrebne proceduralne prepreke s pravim torturama nad povratnicima.

Ističem, sućut za sve nevine iz Škabrnje i istinska bol za sva stradanja, duboka solidarnost za razoreni zavičaj ali Škabrnja je kao ruralni prostor danas obnovljena i zalječuje rane. Međutim, od preko 1 107 srpskih naselja gdje su Srbi bili većina ni jedno nije kompletno obnovljeno, i faktički ne postoje kao srpska naseljenost. Naprotiv, ona su razorena, zaposjednuta ili su postala «sela koja to nisu». To je rezultat rata «spaljene zemlje», i onemogućavanja da se Srbi vrate. To ugovarači niti vide niti apostrofiraju niti žele da razumiju.

Dakle, zanemaruju toponomastiku i onomastiku hrvatskog prostora, pa to nije kobno samo za Srbe nego za jednu trećinu hrvatske naseljenosti koja je sada pustinja bez naselja, bez ljudi, bez institucija ili pokušajem nove kolonizacije, jer srpska je naseljenost u ovim naseljima bez biološke osnove reprodukcije. Uglavnom je naseljena s generacijama treće dobi. Praktično kada se uzmu statistički pokazatelji etničkog čišćenja i ruralocida, Srbi u Hrvatskoj nemaju niti

jedne institucije osim okljaštrene pravoslavne crkve. Uostalom, repatrijacija se odvija pod prisilom međunarodne zajednice. Obnova je reducirana na goli krov nad glavom, najčešće bez logističke osnove energenata, pratećih gospodarskih objekata, potrebnih institucija itd. Npr. obnovljena je kuća Nikole Tesle u prostoru «spaljene zemlje», a ne i muzealna postava, to ugovarače ne brine. Uništene su sve institucije, zavičajni muzeji, škole, biblioteke, dakle proveden je ruralocid, kulturocid. To ugovarače ne brine. Istovremeno traje zabluda da će se agrarnom kolonizacijom iz Bosne uglavnom žrtvama iste matrice rata, kraški kraj revitalizirati. Mnogi ne znaju da u povijesti nije uspjela niti jedna agrarna reforma, niti jedna agrarna kolonizacija. Prema tome, Dalmatinska zagora, Kordun, Lika, Banija ostat će dugo pustinje za povijesno pamćenje.

Proučavajući kolonizaciju poslije drugog svjetskog rata uvjerio sam se u tvrdnju pokojnog Mije Mirkovića, na osnovu empirijskih činjenica, da «ni jedna agrarna reforma, ni jedna agrarna kolonizacija nije polučila uspjeh», pa prema tome neće ni ova.

Razaranja su nadgradnje tako velika, da je faktički nemoguće-prostor obnoviti, jer je razoreno ili zaposjednuto novim kolonistima oko 37 000 ruralnih objekata. To ugovarače ne brine. Dakle, državne predstavnike i srpske «legate» jer ni jedni ni drugi ne traže na historijski zločin historijski odgovor.

U ugovoru nema nigdje insistiranja na takozvanoj pozitivnoj diskriminaciji, niti pak proporcionalnoj zastupljenosti u vlasti, niti drugim prioritetima. Njih ne brinu ni nestali ljudi, ni spomenici, ni javna dobra, niti naselja, ni institucije, ni zajednički energenti, ni stočni fond, ni inventar rada, ni namjerno posječeni voćnjaci, gajevi, ili opljačkana dobra. Dakle, njih ne brine, niti ih zanima zavičaj u nestajanju kao jedinstvena cjelina, ni «činjenica da to nestajanje nije posljedica rata kao sukoba ili *kolateralna šteta*», nego namjerno, spontano organizirano razaranje i pljačka da se Srbi ne vrate. I taj proces još uvijek traje. Navodim jedan primjer. Na području općine Lapac, kao najrazorenijem prostoru gdje su Srbi bili većina i danas su, prema zakonskim normama posebno Ustavnom zakonu, u Policijskoj upravi, od 70 zaposlenih trebalo bi biti bar 60 Srba. Međutim, tamo nema nijednog. Čak ni portir nije Srbin. Stoga podvlačim da bi

više značio proporcionalni broj policajaca Srba u Kninu nego sva tri današnja zastupnika. Jer su oni pokazali da njih ne brine opći interes već njihov osobni interes – bijedne škode.

U sporazumu nema ni slova o neostvorenoj konvalidaciji, neisplaćenim mirovinama, neumirovljenju ostarjelih poljoprivrednika iz poljoprivrednog osiguranja, pravo na dionice, obeštećenje za razorene objekte, voćnjake, ograde, gospodarske objekte, reambulaciju katastra, raubovanja zemljišta, inventara i dr.

U ugovoru nema sankcija za nedozvoljenu prodaju nekretnina i razvlaštenje vlasnika bez vlastite privole. Općenito, diskriminacija osobna, materijalna Srba se ne sankcionira, nigdje se ne dovodi u pitanje uzurpativno pravo kao primijenjeno pravo.

Tragično je da se nigdje ne spominje prenominacija toponima u srpskom zavičaju. A poznato je da prenominacija dokida sveukupni identitet pojedinaca, stvari, institucija, negira katastarske vrijednosti i to uopće nije predmet valorizacije. Čak s moralnog stanovišta takvo je zanemarivanje začuđujuće.

No, tragedija je što se ne insistira na zakonitosti u svim domenama posebno kod pravičnog suđenja koje je dovedeno u slučaju Srba do apsurdna jer niti je pravno niti pravično niti je utemeljeno na dokumentima i izvornim svjedocima nego klasično: «Kadija te tuži, kadija ti sudi». O tome govori javnost i međunarodni arbitri, ali ne i ugovorne strane.

Zabluda je da će izmirenje ići nazdravičarstvom: «Hristos se rodi!» Na taj način Hristos umire i nikada «ne vaskrsava», jer namjerna razaranja, brutalne deložacije, nepravično suđenje, brojni logori i logoraši i neznane žrtve Gospića, Splita, Šibenika, Pakraca, Karlovca, Osijeka, Zadra, Siska i dr. nisu ničim opunomoćili samozvane legatate da bezobzirno krčme sudbine i arče nasljedna dobra. To nije samo pitanje Srba, nego je srpsko pitanje Hrvatske kao moderne demokratske, pravne i moralne zajednice. O tome ne može da odlučuje Sanader i Pupovac, nego hrvatski narod i njegove institucije. Saldo sveukupnog zločina etničkog čišćenja u Hrvatskoj bilježi već stotinjak argumentiranih knjiga. Neke su pravo historijsko svjedočanstvo, neke su po svojim detaljima i utemeljenim primjerima persisterancije zločina koji se nastavlja.

Demografski oni su pogodili oko pola milijuna ljudi. Prema oficijelnoj statistici Republike Hrvatske u gradovima gdje nije bilo rata izgnano je preko 124 000 Srba i oteta sva njihova dobra: stanarsko pravo, oprema stana, kuće i ostale vrijednosti. U gradove nitko se ne vraća.

U većini većih gradova radikalizam etničkog čišćenja doveo je u pitanje biološku osnovu Srba npr. u Šibeniku, Splitu, Zadru, Karlovcu, Osijeku i dr. U Zagrebu na 100 umrlih Srba rađa se samo jedno srpsko dijete. Mnogi zaboravljaju da je većini djece u gradovima prenominiran nacionalitet u školama i nigdje ne možete naći fakat broja prenominiranih – pokrštenih iako je svaka promjena imena i prezimena faktički registrirana. Osim toga nitko to ne istražuje. Ako su Srbi kao i Hrvati četveročlana obitelj onda je demografski gledano izgubljeno 25 000 stambenih jedinica stanarskog prava. Naravno, ne gubimo iz vida da su neki uspjeli i zamijeniti stan. Učestalo se spominje 10 000 miniranih objekata Srba. U ugovoru se ne spominje ni stanarsko pravo kao dio socijalne politike nekadašnjeg režima, iako je ta činjenica u Bosni u potpunosti konzumirana. Također se ne spominje obeštećenje žrtava npr. advokati žrtava zbog Baxterovih dijalizatora traže 1 000 000,00 do 1 500 000,00 USD, a srpske žrtve etničkog čišćenja obeštećuju se sa cirka 200 000,00 kn.

Neshvatljivo je da to ugovorene strane ne zanima.

Tko god ne osuđuje prirodu rata i rigidnost zločina etničkog čišćenja, taj ne može pledirati za izmirenjem. Ponavljam, država se ne može konstituirati na neosuđenom i nekažnjenom povijesnom zločinu, a naša plaća najuglednije advokate za osumnjičene, a osumnjičene javno pretvara u heroje. Pa, tko je toliki broj žrtava učinio i tko je toliki prostor razorio?

Zbog ovih činjenica ističem da nelegitimnost ovakve ovlasti koja prolongira zločin, podržava entropiju, ne respektira intelektualnu snagu ovog prostora, koja može i mora tražiti alternativu, a svakog dobronamjernog prisiljava da insistira na alternativnom rješenju i na polju ekonomije i socijalne politike.

Imajte u vidu da su ovo samo neke od naznaka a računam da će drugi učesnici sa svojeg stanovišta dati veći i bolji set akutnih problema, čiji će logika zahtijevati alternativni izlaz.

320 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

Imajte u vidu također da su potpisnici manjinske vlade Sanader, etnički čistac splitskog kazališta, Jordan, Pupovac, opskurno Tuđmanovo političko čedo – od «Bože pravde» do «Krunskog savjeta», Stanimirović – «nagonski političari», niti jedno obećanje nisu ispunili, korumpirani su, nevjerodostojni, i kao sve skorojeviće pokreće ih nagon za vlast bez obzira na njezin efekt i drži ih i motivira samo osobni interes. Taj tip političara historijska je opasnost za ljude, prostore i uzaludno trošenje vremena.

S pravom Vjeran Zuppa u *Feralu* za Sanadera kaže: «Laže na pet jezika!»

(*Novosti*, samostalne srpske novine, Zagreb, lipanj 2004.)

TKO JE IZBJEGLICA

Pojam «izbjeglica» s lakoćom izričemo, kao i svaku banalnost. To znači da gubimo ljudsko dostojanstvo prihvaćajući notornu «banalnost zla» kao neku elementarnu prirodnu pojavu, a ne ljudski nekažnjeni zločin. U jednom trenutku poslije Daytonskog sporazuma, od blizu 28 milijuna izbjeglica u svijetu skoro svaki peti dolazio je s prostora Jugoslavije, a jedna trećina od toga iz BiH. Očito da je rat bio za podjelu Bosne. Drugi, npr. krajiški Srbi i bosanski, posebno posavski Hrvati, bili su kolateralna šteta. Kada su Tuđman i Čosić pripremili sporazum o «humanom preseljenju» bio sam doveden u očaj, jer sam s timom demografa procjenjivao gubitke bosanskog stanovništva. U to vrijeme veća polovina bosanskog stanovništva, dakle preko dva milijuna i 200 tisuća njih, bila je u izbjeglištvu. Od toga preko 650 tisuća u europskim zemljama. Naše izbjeglice našle su se na svim meridijanima, u oko 160 zemalja svijeta. Neki su stigli i do Ognjene zemlje. Kao ljudi dobre volje, dakle humanitarci, jedinu smo nadu polagali u međunarodnu zajednicu. Organizirali smo dvije međunarodne konferencije za povratak. Ja sam nastupao ispred Građanskog odbora – povratak kući, u to vrijeme jedine multietničke nevladine organizacije u Hrvatskoj, išao sam s inicijativom jednog pilot-projekta, organiziranog povratka kojem bi na čelu bili crkveni dostojanstvenici: sadašnji biskup Komarica, predsjednik ekumenske zajednice, filozof Nikolić i umni entuzijast fra Marko Oršolić. S nama i povratnicima išli bi ambasadori tzv. kontaktne skupine.

Taj projekt bi prihvaćen i «obnarodovan» u izbjegličkom časopisu *Odgovor*. Bi dogovoreno da izradimo jedan vodič za izbjeglice. Kad on bi dovršen, meni namijeniše da mu napišem predgovor, jer sam dojmljivo govorio o zločinima otetih zavičaja, zatrtih toponima, uništenih svetinja, razorenih institucija, pokidanih rodova i prezrenih vjekovnih običaja. Nevoljko sam pristao, u tri verzije pokušao i nisam

uspio. Odbio sam s tvrdnjom da, iako sam «izbjeglica u duši», ta je trauma iznad mogućnosti moje spoznaje položaja «posljednjih parija» u Europi. Kako sam mnoge izbjeglice od ranije poznavao, siromašne i bogate seljake koji časno življaše od svoga rada, vrijedne radnike, predradnike, inženjere, kao naše prve građane, časne intelektualne stvaraoce i druge, njihov me očaj onemogućio. Položaj nekih u kolektivnim izbjegličkim kampovima sa substandardnim uvjetima gano me do suza. Sanjao sam njihov očaj. Imali su sve, a sada nemaju više ni nade. I to, nažalost, još uvijek traje. Naročito su očajavali zbog sudbine djece. Mnogi su živi istinski zavidjeli mrtvima, a to ne može da te ne gane. U to vrijeme užasnog osobnog očajanja, pozove me u posjetu pjesnik Borivoje Borozan, jedan od najsenzibilnijih izbjeglica koje sam sreo. Njegova je skepsa bila snažnija od Shopenhauerove, od junaka Dostojevskog, od Spenglerovih lamena nad Europom. Reče mi: «Ganut sam vašim naivnostima! Sve je izgubljeno. Ja sam izbjeglištvo doživio kao najveći poraz i najveće poniženje, veće od smrti». Preneražen odvratim:»Ne pretjeruj! Umni, razboriti kao ti«, a on bijaše u naponu snage, «ne propadaju». A on će kao iz topa: «Ja sam već propao!» Drsko ću na to: «Mijenjam sve svoje dobro za sva tvoja zla poziciona, jer ti se smiješi 21. stoljeće, da svjedočiš koji su nas nikogovići pokušali poraziti». Nažalost, taj umni bard nije dočekao svoj trenutak svjedočenja. Doslovno je svisnuo od jada. Nestao je s njim jedan od izvornih svjedoka o tome tko je izbjeglica. Nestao je s njim jedan dio naprednog čovječanstva. Na rastanku tutne mi u džep knjižurak svojih stihova u prozi u kojima na jedinstven način definira «tko je izbjeglica», što sam kasnije predložio da bude predgovor vodiču za izbjeglice. Evo tog potresnog sadržaja:

Izbeglica je ostavljeno rođeno ognjište, grobovi predaka, rodno mesto, livade i voćnjaci, ulice i trgovi;

izbeglica je beg ispred kama s uma sišavših razbojnika;

izbeglica je zavežljaj u ruci, ukočen i izbezumljen pogled, bledo izborano i uplašeno lice; izbeglica je brzo starenje i rano sazrevanje;

izbeglica je izgubljeno nadanje i odvajanje od najbližih;

izbeglica je strah, bauljanje i trajanje;

izbeglica je spremnost da se prebrode godine i godine izbegličkog života, a nemanje snage da se prebrode sati i minute, jer je svaki minut kao večnost;

izbeglica je svedok jednog vremena i jednog prostora zebnji, neverica i pometnji, zuluma i krvoprolića, telesnih muka i duševnih patnji – svih zala koja su snašla, potresla i uplašila njegovu dušu;

izbeglica je u svakom trenutku viđenje urote protiv sebe;

izbeglica je seljenje od jednog domaćina do drugog i od jednog do drugog azilišta;

izbeglica je proticanje rodnog kraja kroz grozomorne snove;

izbeglica je prolaženje dugih povorki nestalih lica – žrtava i njihovih dželata, zlikovaca, silnika i razularenih pustahija;

izbeglica je smenjivanje stravičnih i nezaboravnih slika i deoba, mržnji, progona, paklenih umorstava, jauka i hroptanja stradalnika i psovki i halabuke podnapitih samovoljnika;

izbeglica je sa nemirom zalaženje među umrle, poginule, nestale i mučenike koji vape za pomoć; izbeglica je greh božji i sram ljudski – teško ga je razumeti, a lako se o njega ogrešiti;

izbeglica je umeće da se sa domaćinom, pritisnutim najnečovečnijim sankcijama, malo deli na mnogo malenih, ali jednakih delova;

izbeglica je prezir prema onima koji svoju gnusobu predstavljaju vrlinom i koji svome grehu daju lepši izgled;

izbeglica je gubljenje starih navika, misli i želja;

izbeglica je viđenje svih dana u istoj, sivoj boji;

izbeglica je gubljenje sebe i svog subjektiviteta;

izbeglica je objekat onih koji mu daju hranu i ležaj i koji ga školuju i leče;

izbeglica je čežnja za svojim i nemogućnost da se sa njima vidi i susretne;

izbeglica je neorijentiranost i neinformiranost; izbeglica je radno neangažovanje;

izbeglica je ubeđenje da se svako dobro vraća dobrim, a svako zlo zlim;

*izbeglica je jauk, patnja, stradanje i gušenje u bolovima;
 izbeglica je paljenje sveća i kandila, šaptanje molitava za spas
 bližnjih u nevolji, tumananje u mislima i snovima, na grobljima i
 na krstačama traženja imena, bliskih i dragih, u ratu izgubljenih;
 izbeglica je dozivanje zore, sunca, jutra, zvezde, duge...
 izbeglica je... izbeglica je izbeglica.*

*Može se umesto reči izbeglica za označavanje ovog pojma pro-
 naći neki eufemizam, blaža reč, kao npr. raseljeno lice, doseljenik,
 gost... ali će izbeglica i dalje ostati ono što je i bio – samo izbeglica.
 Izbeglici je potrebna pomoć!*

Borivoje Borozan: *Izbeglica je izbeglica*

Doista, izbjeglištvo se mora doživjeti da bi ga se moglo istinski iskazati. To naši integratori ne znaju niti mogu shvatiti. Naročito oni psi rata koji represijom vanjskih činioca postadoše bogovi izmirenja. Jer, jednom nacionalist i etnički čistac, vazda anti-čovjek. Osobito ako je taj čin unovčio statusno i proceduralno ozakonio. Takvi vode kript-države i njene institucije koje razaraju društvo. Kite se frazetinama «povratak nema alternative», «štitimo svetost imovine» i «manji-ne po najvišim standardima». A kao pravi licemjeri rade sve suprotno. Besramno je slušati etničkog čistača splitskog kazališta i klicatelja «Svi smo mi Gotovina!», te onoga koji je oktroirao zakon protiv pola milijuna Srba da se ne vrate, kako zlorabe najveći kršćanski praznik i kako se natječu čija su Srbi «prćija»! Te domišljate, patosom naglašene fraze «drugi i drugačiji je ukras, šansa». Čak se narugaše neimaru civilizacije Nikoli Tesli kojem razoriše dom, muzej, zavičaj i to na antibiološki način.

Razgovarajući s mnogim diplomatima nakon što sam poslao otvoreno pismo članicama Vijeća Europe o opsegu i sadržaju zločina na ovim prostorima, bio sam pitan otkud tolika mržnja i destrukcija života i kulturnih dobara. Bijaše teško taj složeni sindrom predočiti onima koji arbitriraju nad historijskom nevoljom predpolitičkog mentaliteta, dakle, stanjem duha zakašnjelih naroda u ratu «krvi i tla». Odgovarao sam, opisivao, dočaravao spregu i bezumlje svjetovne i klerikalne elite vlasti. Zatim centralizam i hegemonistička presizanja. Kompleks separatizma. Ubjeđivao u praktične spoznaje trendova

smanjivanja etničke distance, mješovitih brakova, zajedničkih društava i pothvata, izgradnju zajedničkih dobara, naselja i institucija... bio sam uporan u deskripciji da se «ne mrze etniciteti, koliko se vole oteta dobra», zatim da je rat dogovoren radi podjele Bosne, da su ukalkulirane konkretne žrtve nekih etniciteta, regija i naselja. Dakle, u košmaru stvoren je sistem. Okupacijom zemlje po sistemu «zavadi pa vladaj» sve je razoreno. Primjenom rasnih zakona izrodio se ustaško-četnički sindrom, konclogori i brutalniji kvislinzi od okupatora s preko 28 konclogora samo u Hrvatskoj, da ne spominjem četničke pokolje. Kasnije je uslijedila slaba prezentacija konkretnih zločina zbog «ne talasaj».

Rat je počeo tiranijom jačeg, genocidnim radnjama, užasavajućom propagandom, mobilizacijom šovinista, angažmanom razbojnika, kriminalaca, legionara, paradržavnih skupina, s obiljem genocidnih radnji. Tako je teklo da su civili rat započinjali, bili žrtve i zločinci kad su uniforme nosili. Nacionalizam s obilježjem rasizma usmjeravao je osvetu nacije i izmišljenu mitomansku superiornost «božjeg» nad «najstarijim narodom». Genocidne radnje i kulturocid, dakle, zatiranje svega drugog. Tko je pripadao manjini postao je manje čovjek i tiranijom jačeg bio negiran po pravilima građanske kolizije. Ništa nije bilo sveto, ni ljudi, ni institucije. Mržnjom i osvetom nestajali su ljudi, naselja i institucije. Bosna je dogorijevala. Razarana su sela i gradovi. Neke regije su do temelja razorene, npr. hrvatska posavska naselja i srpska naselja u Hrvatskoj ili muslimanska naselja po rubovima Hercegovine. Pa ipak, Srbi su najveći gubitnici, posebno u Hrvatskoj. S jedne strane instrumentalizirani, a s druge planski, strateški lustrirani. Njihov proces minorizacije u Hrvatskoj tekao je već od ranije. Npr. početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj je bilo 25% Srba, što znači da je svaki četvrti stanovnik u Hrvatskoj bio Srbin. Migracijama i iseljenjem u prekomorske zemlje popisom 1931. bilo ih je 20%, što znači svaki peti stanovnik. Međutim, građanskim ratom od 1941. do 1945., u kojem je Hrvatska imala najviše direktne i indirektne demografske gubitke, nestalo je preko 340 tisuća Srba. Ginulo se na sve strane. Kasnije se s brojem poginulih užasavajuće manipuliralo. Svaka je strana izričala koliko je kada htjela. Bilo je prešućivanja, zataškavanja, javnog laganja, negacije itd. Užasavajuća podloga za nove konflikte. Industrijalizacijom i deagrarizacijom bez presedana, kolo-

nizacijom i opcijama prema gradovima, Srbi su svedeni na 12% od ukupnog stanovništva u Hrvatskoj, što znači da je svaki osmi (točnije 8,3) stanovnik u Hrvatskoj bio Srbin. Većinom su to bile deficitarne porodice masakriranih u Drugom svjetskom ratu, npr. u Korenici i Glini poslije 1945., u svakom od ovih kotareva bilo je po 900 udovica. Kordun je bio razoren što se oslikava u stihovima «Na Kordunu grob do groba», s gubitkom skoro polovine stanovništva.

Induciranjem pobune Srba i planom njihove redukcije, oni su ratom od 1990. do 1995. masakrirani, svedeni na nešto više od 4%, što znači da je sada svaki dvadeseti stanovnik Hrvatske Srbin. Doživjeli su kompletni demografski slom, kao najčišći oblik etničkog čišćenja koji je igdje proveden. Jer, zahvaćeno je sve: toponomastika, onomastika, katastar, kultura, institucije i najzad pravo na rad. To se zove kompletna lustracija. Ono što nije lustrirano rezultat je međunarodne iznude. U ruralnim zonama sa Srbima je kraj jer nema nikakvog, a kamoli održivog razvoja. Oduzimanjem stanarskog prava u gradovima, nema povratka. Diskriminacijom pri zapošljavanju, asimilacijom, gubitkom elite i institucija, posebno reduciranom biološkom reprodukcijom, oni idu kraju. Stanje je takvo da, ako se isključi holokaust nad Židovima i Romima, ni jedna autentična etnička skupina nije doživjela takve posljedice mehaničkim zadiranjem u njen korpus kao Srbi u Hrvatskoj. S njima se još mogu usporediti sudbine Arménaca i Kurda u Turskoj.

«Izbeglicama je potrebna pomoć!», s pravom zaključuje Borivoje Borožan. Iskustvo govori da i kada svi asistiraju, samo 30% njih se vraća u zavičaj, ali okrnjeni i destruirani. Međutim, kada država to de facto onemogućava, onda to jedva uspijeva za «10% sedamdesetogodišnjaka u pratnji roditelja». Tako teče proces povratka u Hrvatskoj, a u tom smislu i farsična obnova, gdje nema ni jednog pilot projekta od 1 200 razorenih naselja kao ogledni primjer za njihovu obnovu, što je u suštini učinjeno sa svakim hrvatskim naseljem od njih 300 koje su razorile paradržavne strukture. U oko 300 srpskih naselja gdje vrše obnovu nema struje. Od kada su se pripadnici Tuđmanovog falangističkog pokreta «opasnih namjera», a zločinačkog sadržaja, vratili na vlast, etničko čišćenje se nastavlja.

Uočio sam kao empiričar, istražujući razorenost nadgradnje, institucija i kulturocid nekoliko stotina incidentnih situacija, od kojih

je šezdesetak poznato u javnosti, od onih koji se usude zločin prijaviti. Neke su s pogubnim posljedicama (preknan, obješen, silovan, masakriran, ponižen, maltretiran, prebijen). Sve su to užasavajuće poruke sažete u stav «mrtav i izgnan Srbin je najbolji Srbin». Odatle i zvanični stav «počinitelj nepoznat» ili «nije dokazano da je incident etnički motiviran». Uostalom, sve javne ankete pokazuju da huškači na istrebljenju Srba i dalje nekažnjeno rade, pa ostaci ostataka Srba nisu demokratsko pitanje države nego i dalje «ekološko», o čemu se ne treba raspravljati ni u najvišem zakonodavnom tijelu – Saboru. Tu je opća suglasnost pozicije i opozicije, dakle svih!

(*Novosti*, Beograd, 24. 02. 2006. godine)

NESMILJENA REVIZIJA TRAGIZMA

Ako su odglumatali, onda je to bila najveća odigrana predstava tragičnog epiloga u NDH, sa 340 tisuća umrlih glumaca na najvećem glumištu, sa 28 koncentracionih logora i stotine stratišta «po šipražju i šeparju, svud oko naših njiva». Već 15 godina revizija ovog tragizma nesmiljeno teče, da bi joj se epilog ogledao u namjeri da se najveće stratište sa svojim izumom «srbokolja» modernizira u umjetnički dojam obične nasilne smrti.

Antifašizam u nas prestaje biti civilizacijska tekovina. I dok se na njoj objedinjuje Europa, mi tonemo u reviziji. «Slijepi ministri» fa-langističkog pokreta ne primjećuju ustašku heraldiku na humanitarnom koncertu. Samo zato što je antifašizam verbalni, prigodničarski i paradni, onaj od pomena u Jasenovcu i Bleiburgu. Tako su i Šeks i Sanader, prvi i najveći verbalni antifašisti, ujedno i ogledalo ideologije revizije povijesti. Jedan moj nekadašnji ratni drug, pravi osvjetnik i «svjedok protiv sebe», u knjizi *Sve moje bitke* izriče: «Srbi su antifašizam odglumatali!» Ni jedan recenzent ni prikazivač u svojim laudama nije se ovog apsurdna dotakao, kao što se današnje sudstvo još uvijek nije pozabavilo nekim od većih današnjih zločina kao što je onaj u Sisku u kojem je, po nekim pokazateljima, nekažnjeno ubijeno preko 640 civila. Tako je 2003. godine netragom nestala Dijana Pajagić, samo zato što je ustrajavala u potrazi za nestalim ocem.

Ovaj strateg «slavnih bitaka» na početku rata, kad mi je donio na redakturu tekst o razdvajanju partizana i «veterana», zagrlivši me, u povjerenju mi je rekao: «Srbi ni ne znaju što ih čeka!» Inače, došao je k nama u partizane u vrijeme kad sam ja već bio godinu dana stari partizan, iako sam bio samo u četrnaestoj godini života. A iz nužde sam postao partizan prije pojave Sisačkog odreda, jer mi je otet i razoren zavičaj, masakrirani srodnici i susjedi. Partizani su bili jedini način preživljavanja. Od tog njegovog poimanja «srpskog glumata-

nja» antifašizma, iz moje klase-razreda jedini sam ja preživio Drugi svjetski rat.

Nakon užasnih masakra u Veljunu 6. svibnja 1941. godine, u Gudovcu, Glini, Radonjskom Potoku i drugim naseljima oko Petrove gore te Jadovnu, sa 37 stratišta, Srbi nisu imali izbora nego da se organiziraju i prihvate zov KPH za obranu golih života. Na prostorima Like, Korduna i Banije već 1941. pobijeno je na najbrutalniji način preko 60 tisuća Srba, Židova i Roma, ovjekovječenih u stihovima *Na Kordunu grob do groba*, ali je rođena i nada u devizi «da nema kolektivne krivnje, po srodstvu, naciji i vjeri, nego da je krivnja konkretna i da zločin i zločinac imaju ime». Osveta se progonila i smrću kažnjavala. Srbi su, gospodo revizionisti, braneći sebe branili i obranili svoju antifašističku čast i čast hrvatskog naroda. Dovedi su u pitanje, pobjedom u zajedništvu s Hrvatima, teoriju i praksu rasnih zakona i suspendirali građansku stranu rata. U toj borbi davali su sve: snagu, volju, živote, svoje domove, svoja dobra, sve sposobnosti uma i poštenja da bi se priključili dostojno svjetskom pokretu protiv ideologije pogromaštva-fašizma. To, bez komunista, ne bi uspjeli, samo zato što oni u to doba življaše i umiraše pod devizom: «Dobar pastir što ono kaže inom, i sam svojim potvrđuje činom!» Od 12 tisuća onih koji to započеше, samo je tri tisuće preživjelo Drugi svjetski rat. Ali je prvi put nastala cijela Hrvatska. E sada, gospodo revizionisti, vi ih nekrofilski ponovno ubijajte, zakidajte, ponižavajte i sve što poželite, povijest nećete promijeniti ni jednim činom. Nego ćete prisiliti da nam drugi povijest pišu.

Kad sam odslušao 37 referata, saopćenja, prikaza u režiji HAZU, a u povodu 60-godišnjice antifašizma, smučio mi se sadašnji antifašistički život u Hrvatskoj, kada su Srbi rijetko spominjani, ali isključivo u negativnom konotatu. Ni jedna grupa nije tako degradirana u društvu i ni u jednoj zemlji kao što su antifašisti u Hrvatskoj. Militantnim antikomunizmom i prokazivanjem samo što ih ne spaljuju kao vještice u srednjem vijeku. Oteli su im minuli rad, reducirali stečena prava i sad nasrću na gole živote. Ne mogu podnijeti antifašističku tradiciju i zbog toga smatram da sva priča o lustraciji antifašizma pod vidom komunizma nameće za potrebno denacifikaciju strogo ozakonjenu, jer se ta bolest drugačije nije mogla liječiti ni u Njemačkoj. Generacije

koje su nas u industrijskom i civilizacijskom iskoraku pomakle i približavale civiliziranom svijetu naprosto su žrtvovane. Uvjeren sam da to povijest i generacije koje dolaze ne mogu oprostiti. Do polovine 1943. Srbi su bili osnova organizirane vojničke borbene snage u Hrvatskoj. Sve, podvlačim SVE institucije buduće Hrvatske nikle su na zgarištima, znoju i trudu, krvi, ljubavi i nadi srpskih seljaka i pridruženih Hrvata. Kad sam pisao sinopsis za školski film *Tragom Glavnog štaba Hrvatske*, čitao naredbe, analizirao izvještaje od sela Vučkovići kraj Petrove gore, Zbjega, Uvalica, Frkašić, Bijeli Potoci, Otočac itd. i vidio poslije *Oluje* miniranje tragova, osjetio sam sadizam kontra-revolucije i reviziju vlastite povijesti. Kad sam sređivao *Kulturocid i knjigocid* i sagledao analizu «brisanja memorije», s tri tisuće srušenih spomenika antifašizmu i stotine tisuća spaljenih knjiga, nekoliko desetaka muzeja, uključujući i muzej ZAVNOH-a u Topuskom, s muralnim rješenjem Price i Murtića, vidio sam hrvatske «talibane» na (ne)djelu. Tamo su nestali originali Kongresa kulturnih radnika, rukopisi Nazora, *Jama* I. Gorana Kovačića, kao da su mi «oči zgasle na vlastitom dlanu».

Murtić je plakao kad sam mu javio da je muzej ZAVNOH-a miniran. Pratio sam toponime i znamenje ZAVNOH-a: Plaški, Otočac, Topusko, sjedišta drugih organa vlasti, organizacija žena, omladine, SKOJ-a, prvih četa, bataljona, brigada i najzad Prvog, odnosno kasnije Četvrtog korpusa. Sve je uništeno. Ovaj korpus činilo je preko 90% Srba, a u «glumatanju antifašizma» Drugi svjetski rat preživjelo je njih samo 10%. Ako koji danas živi i ako je slučajno Srbin, prezren je i degradiran kao neprijatelj nekadašnje i sadašnje žrtve. Međutim, ne možete poreći da su vam upravo u srpskim prostorima i njihovim katastarskim posjedima, nadljuskim žrtvama nicali sve institucije države, vlasti, štampe, ekonomije i drugog. I notornom antihistoričaru Tuđmanu bilo je jasno da nema kontinuiteta državnosti nego u ZAVNOH-u. Tamo su nikle prve osnovne škole, gimnazije, učiteljske škole, kursevi-škole, pa kasnije akademije za razna zanimanja. Sva obilježja antifašizma i događanja netragom su nestala, oskvrnuta ili degradirana, uključujući i legendarnu bolnicu na Petrovoj gori. Nije pošteđen ni muzej Nikole Tesle. U tom «glumatanju» sve je te prostore trebalo osloboditi, braniti, organizirati i od oskudnih, masakri-

ranih i opljačkanih sela i selišta, žena, djece i staraca uzimati i vojsku hraniti. Onaj tko je u praksi gledao sjetvu i žetvu, pod kuršumima, «ni zrno žita okupatoru» ili «svi na front, sve za front», nije mogao glumatati i da je htio. O tome su ispisane biblioteke knjiga, pa i pored spaljivanja po napucima, to pregalaštvo danas zna cijeli svijet, a ne samo degradirani i poniženi živući svjedoci. Revizionisti, bez obzira u čije ime tvrdite, npr. novog poretka, nauke, Akademije, Matice, crkve, doktorata, vlastitu povijest ne možete prekrojiti.

U ime kolektivne krivnje i tzv. novog poretka da se riješe «remetilačkog faktora» učinjen je povijesni zločin. Većinski narod izdignut je mitom iznad njihovog života i smrti. Tako je propagandom hrvatski narod prisiljavan da sluša da je «najkatoličkiji, najstariji, najvidovitiji narod, predziđe kršćanstva», koji živi u «najljepšoj zemlji na svijetu», «superioran», «najsposobniji», «najinventivniji», «najsportskiji», pa čak i «najseksualniji». Masovnim medijima, slikom na sliku, piramidama, tjednicima, rasističkim jutarnjim ispovijedima, «opasnim vezama», grmio je, vedrio i oblačio: «Ubij Srbina!», «Ubij drugoga.» I tako su sve nacionalne manjine svedene na trećinu, a srpski korpus je biološki masakriran. Sve je to bila podloga, pored ubojstva i progona, za masovnu destrukciju vlastite nadgradnje u onim prostorima gdje su Srbi živjeli.

Sumarni pregled nekažnjelog ruralocida, dobiven je neposrednim istraživanjem. On nije nastao kao izraz ratnih sukoba ili kao kolateralna šteta rata, nego je namjerno organizirana destrukcija u funkciji etničkog čišćenja. Tamo gdje su razaranja totalna, nema povratka Srba ili jedva dostiže 10% nekadašnjeg stanovništva po naselju. Jer, sve su nadgradnje, kuće, gospodarski objekti, institucije, inventar, stočno stado, voćnjaci, vinogradi, energenti... uništeni. Nerijetko je posječeno sve plemenito drveće i privatni gajevi. To je sve ravno istinskoj ekološkoj katastrofi. To se naročito vidi u naseljima oko Zadra, npr. Ravnim kotarima, Obrovcu, naseljima oko Knina, Gračaca i posebno naseljima u okolici Donjeg Lapca. A poznato je da nema razvoja gravitacijskih središta bez razvoja ruralnog zaleđa.

Pa ipak, ma što činili: ubijali, klali, progonili i spaljivali, nadgradnju i institucije Srba iz svoje povijesti ne mogu izbrisati i povijesnu odgovornost nekažnjelog zločina izbjeći.

Područje Krajine je nekad bilo zaštićena zona OUN-a. Međutim, sada joj se tepa kao «novooslobođenom području» od ljudi, institucija i nadgradnje. Ima još jedan «umiljati» naziv: «područje od posebne državne skrbi», a zapravo je provizorij gdje vlada stihija kao najgori oblik tiranije. Tamo gdje su bili Srbi, prava je pustoš, muzej zločina na otvorenom za milenijsko pamćenje, jer su se vratili «80-godišnjaci u pratnji roditelja», pa živi zavide mrtvima. Gestom kažu «dolje tvrdo, gore visoko», ili rezignirano zaključuju kako «ni Bog, ni vrag neće da nas uzme!» Razumljivo je, jer su «bliže Bogu, nego pravdi i interesu vlasti». Tragično je što drže blizu jedne trećine katastra. Rang odstojanja prema metropoli, npr. Kistanju i Lapcu govori da se nalaze na 28. i 29. mjestu. Obilje je pravnih, političkih, ekonomskih, kulturnih i moralnih problema, da čovjek prosto ne povjeruje. Stanje je antiljudsko. Jedan učen intelektualac ovo stanje naziva «trogloditstvo proizvedeno osvetom nacije». Jer, nagon za vladanjem ljudima, ovako reduciranima i zakinutima u svemu što su već imali, govori o vlastodršcima koji su tako neosjetljivi na elementarne potrebe čovjeka kao da su ljudi neka «greška prirode». No, kaže se da narod ima onakvu vlast kakvu zaslužuje. E, ali ovo više nije narod! Sad je on manjina, što uključuje manje čovjek i ima da pati i plati što nije znao izabrati podrijetlo, naciju i vjeru. Zbog toga se čak ne stide što su planirana sredstva za obranu osumnjičenih zločinaca pred Međunarodnim sudom nekoliko desetaka puta veća nego budžetska sredstva za život na ovim prostorima.

Kojeg li beščašća! Avaj! Kuda ide država koja namjerno razara društvo na trećini teritorija, samo da bi ostvarila cilj etničkog čišćenja bez ostatka!

(*Novosti*, samostalne srpske novine, Zagreb, 14. IV. 2006. godine)

SOCIOLOGIJSKI POGLED NA MRŽNJU KAO STIL ŽIVOTA

Nakon što sam kao humanitarac UNHCR-a u svibnju 1992. godine došao u sektor Sjever sa sjedištem u Topuskom, bio sam zamoljen da za jedan «brifing» izložim karakteristike kraja – Korduna. Iznio sam brojne činjenice, povijesne, ekonomske i sociokulturne naravi. Svi su bili šokirani činjenicom stradanja tog prostora u Drugom svjetskom ratu, gdje je nestala skoro polovina stanovništva, gdje postoje desetine stratišta neistraženog genocida sažetog u stihu «Na Kordunu grob do groba». Međutim, tu se ostvario i jedinstven primjer u povijesti ratovanja, da se 19% žive sile dobrovoljno priključilo pokretu otpora protiv fašizma. Većina pitanja odnosila se na to otkuda nakon pola stoljeća toliko eksplozivne bratoubilačke mržnje. Moje izlaganje zabilježila je prevoditeljica na engleski, koja je engleski prijevod prosljedila učesnicima, a hrvatska verzija mi je poslužila za pisanje ovog priloga, pod gornjim naslovom.

Historijski je fakat da smo mi latentno konfliktno društvo. No kako nemamo sociologije razrješenja konflikata, niti drugih mehanizama i metodologija izlaska iz konflikata, inducirana mržnja i netolerancija postaju stil življenja. Nama vladaju frustrirajuće emocije i mišljenja, autori elite vlasti s prezirom znanja. Historijsko pamćenje pretvara se u zlopamćenje, a ideologija zlopamćenja u zločin. Nakon prvog historijskog ratnog sukoba između Srba i Hrvata latentnosti konfliktnog društva se produbljuju u rat: «do istrage naše ili vaše» i postaju način života.

Mržnja i netolerancija se uvećavaju i uzimaju pogubne razmjere destrukcije svega i svačega «drugog». Jer «drugi» je pakao. Solidarnost kao konstitutivna komponenta čovjekove prirode kopni ili nestaje. Tiranija jačeg dominira. Institucije života – primarne i sekundarne

grupe – stoga i kod jednih i kod drugih pucaju po svim šavovima. Jer mržnjom nikad ništa nije stvoreno nego njenom persistencijom rađa se samo zločin. Društvene grupe – tradicionalne, primarne, sekundarne – oficijelno nestaju pod silom mržnje pod vidom «duhovne obnove» ili «od nas započinje vrijeme i prostor», kao da nisu ni postojali. Mi se nalazimo očito u najvećoj duhovnoj konfuziji. Svetost države izdiže se iznad interesa, morala, koristi i potreba, iznad društva, iznad čovjeka građanina i njegove personalne autonomnosti. Ovo je građanski rat u kojem smo svi poraženi.

I ako ne poznajem državu koja je toliko iznad jedinstvenosti neponovljivog čovjekovog života stalno gledam i slušam unakaženo poimanje te institucije i to od svih u jedan glas, uključujući i učene koji joj prodajući dušu za škuđe predano služe, a na štetu društva i sebe samih.

Ja sam joj lojalan samo toliko, ni za dlaku manje i više koliko me ona uvažava, respektira i cijeni bez obzira trpila ona to ili ne i trpala me tamo ili ovamo u sumnjive i rizične skupine. Budući da ja nju – državu – bolje poznajem nego ona mene, da joj znam ishodište kao nužni socijalni oblik zajednice, da je znam evolucijski, da sam svjedok nekoliko državnih tvorevina – in status nascendi i nestajanja – moram o njoj suditi onako kako zavrijeđuje. Toliko sam star i odgovoran da tu robu koju sam derao i doderao imam pravo da valoriziram.

Mnogi moji znanci, učeni i vrli prijatelji te bolji poznavaoци države, državnosti i državnika jer su bliže profesionalno i više su država doderali – neki samo četiri, a neki pet a ja jedva tri – ćute. Nažalost, o porocima te sile iznad društva premudro ćute. Izdajući i sebe i profesiju. U tome vidim poraz našeg intelekta, naše kolektivne svijesti i naše inteligencije. Iako su države ostavile na njih i na mene stotine neželjenih pečata, to više što su manje bile servis društva, intelektualci ćute to više što se država izdiže iznad društva i što mu prijeti. Dakle, ponavljam to užašašće novonastalih država na našim prostorima nije nigdje tako monstruozno politička pitanja rješavala ratom, a ratom ih ne može riješiti. A nedavno ih je niklo 26. Bez rata. Pošto je država kao sila iznad društva monopolizirala sva mišljenja o sebi, treba istaći da se ne zanosi deklarativnom ljubavlju. Jer gdje god kreneš svaki građanih upire svo svoje biće da represivnu svoju državu

zaskoči, izigra, nadmudri – doslovno prevari. U nas ima poslovice koja kaže: «Pritisnuto jače sve to jače skače». Poznajem mnoge sarsborske zastupnike, predsjednike općina, financijske inspektore, policajce, savjetnike, ministre i obične ljude kao klasične homoduplekse u odnosu na državu. Jedno za javnost a drugo za svoj interes i nema tih državnih akcija koje mogu tu ambivalenciju ustvari zatrti. Ako je toliko masovna ambivalencija s jedne strane, a mi javno plediramo da smo u trendu duhovne obnove, onda nam moral doista plovi prema đavoljim brlozima. To je klasični hajdučki mentalitet persistencije takozvanih korisnih malverzacija u svom interesu a na štetu i države i društva.

Postavlja se pitanje gdje su izvori takve persistencije i akceleracije mržnje! Je li u smjeni civilizacijskih tokova i procesa, je li u našim mentalitetima ili doziranim izvorima vladajuće elite? Po svega po malo, ali ovoga posljednjeg posebno. Psi rata sa svih frontova sa sve četiri strane svijeta, reže, zavijaju i laju istim zvucima, istim tonom i istim sadržajima. «Drugi» je pakao, treba ga uništiti u korijenu. Upotrebljavaju se svi nonsensi, jedni su genocidni, drugi su barbarogeni. Jedni su mudri, vječni starosjedoci, drugi su dođoši, golaći, koferasi itd.

Zbog toga rat traje i kad se ne vodi i kad je na frontovima zatišje. On se priprema do istrage. Rat je individualno omrznut, moral posvuda pada jer se u ratu strada, gine. Međutim, države vladaju životom i smrti svojih podanika, mobiliziraju ih, gone u istrebljenje, jer se vlastodršci tako održavaju, po poznatoj: «Zavadi pa vladaj». Rat je dogovoren, ali ne objavljen.

Na mobilizaciju se odaziva simboličan broj, a bezumljem totalnog rata se po svuda prijeti. «Neće vam ostati kamen na kamenu!» Pa što će na teritoriju bez ljudi i kamena na kamenu. Ideal je spaljena zemlja. Slave se Hitleri iz «malog sokaka» i Herostrati. Tuđa smrt se slavi, naročito «ako je na oltar domovine», ali po onoj nedavno preminulog Canettija «od svih ljudskih svojstava smrt najviše prezirem» jer znam da je čovjek rođen da živi što duže i bolje i da nije rođen da vlada ljudima nego stvarima i procesima. Invalidima domovinskog rata javno se podilazi, a one iz Drugog svjetskog rata se diskriminira. Tautološki rečeno, invalid je invalid. Oni sve teže žive i država ih

getoizira. U svim novonastalim državama, učitelje, nastavnike, sveučilišne profesore država diskriminira. U našoj doista ih ne može tako loše platiti kako oni umiju još lošije raditi. Otvoriš novine i vidiš da je Ministarstvo kulture najomraženije. Uz puna usta demokracije vlada se patentima, dekretima, radnim obvezama, doziranim dotacijama socijalnog mira. Mržnja rađa vanparlamentarni alternativni kulturni život u Akademiji, prosvjećenoj i neimarskoj Matici hrvatskoj, a u nekim bivšim zajednicama preuzima kompletnu vlast.

Kulturno osoblje, strukovna udruženja, po svuda se bune, ali što ćeš, ministarstvo persistira na groblju preko 3 000 razrušenih spomenika antifašizma – temelja države. Ako nađete u jednoj od 26 novonastalih država takvu neciviliziranu pojavu dozvoljena je svaka puku da na moj račun. Ta ista država napala je stečena prava svih građana cijelih generacija prostom zavjerom mediokriteta, koji oktroiranjem zakona o pretvorbi vlasništva, hazardiraju s golemim društvenim dobrima nacionalnih bogatstava. I to, nažalost, u svim sferama, granama i djelatnosti. Latinoamerički sindrom kompradorske zavjere stotinjak obogaćenih porodica razara podlogu budućem razvoju. Golema masa radno aktivnih je izvan procesa rada i to u vrijeme rata kada se obično povećava radna snaga, kada rade žene, djeca, starci, zarobljenici.

To jača golemu frustraciju i mržnju. I pored međunarodnih konvencija o zaštiti stečenih prava ona se oktroiranim zakonima stubokom napadaju. Što će da kaže o svojoj državi preko 20 000 invalida Drugog svjetskog rata, preko 18 000 oficira i podoficira, preko 4 000 nosioca spomenice 1941., oko 300 000 onih koji su na burzi rada i najveći broj onih zaposlenih koji siromaše uz rad?! Očito se neće diviti državi ma kako mi to javno predstavljali. Što će o njoj reći onih nekoliko stotina tisuća koji su pobjegli da izbjegnu mobilizaciju rata, da nađu rada u tuđini, da se pridruže razbijenim obiteljima da spasu glavu od etničkog čišćenja i razaranja, prijete i nasilja itd?!

Što će da kažu oni župnici i župljani, svećenici i vjernici čija su svetišta i bogomolje, staništa i lokalne zajednice devastirane, razorene i uništene?! Što da kažu oni deseci tisuća čiji su stanovi opljačkani, minirani, devastirani, nasilno ili uzurpativno uz učešće vlasti, uzurpativno useljeni?! Reče mi jedan od njih «da do podne mrze sebe, a

po podne sebe i cijeli svijet». A što da kažemo o onima koji su nekog izgubili, izgubili dijelove tijela, ti nemaju niti mogu imati kompenzacije jer prirodi nema nadomjestka?! Kako na državu gledaju oni kojima je reducirano ortopedsko, ortodonsko pomagalo, zdravstveno osiguranje, napose iz ranjivih skupina staraca, bolesnih, djece, a njihov je broj iz dana u dan veći?!. Rat proizvodi mrtve i invalidne. Ojađeni i poniženi pune tipologiju svih patoloških društvenih grupa, uključujući i onu suicidalnih. Čak su i porodilje, invalidi, svakim danom u nepovoljnijem položaju unutar verbalne pronatalitetne halabuke i kršćanskog milosrđa.

Umirovljenici kao najbrojnija zakinuta društvena grupa, poslije štetišta i unesrećenih izbjeglica, već očito skraćeniije uživaju mirovinu, jer ih pad kvalitete života biološki pogađa. Obezvrijeđeni rad minulih generacija nigdje tako nije flagrantan oblik napada na nemoć ranjivih grupa. Iz njih se regrutira najveći broj onih u stanju socijalne kome. Njihova je rezignacija i mržnja ravna preziru svega i svačega. Mnogima su djeca daleko od mjesta, daleko od srca, a mnogima u istom položaju socijalne bijede. Rat svakoga pogađa.

Da zaključimo, ako je dezorganizacija društva opća društvena pojava, onda je i mržnja opća ali i konkretna. Mrze se regije i centri, nadređeni i podređeni. To ima nesagledive posljedice. Ako je Sabor marginaliziran, ako parlamentarna kriza persistira tako dugo, ako stanje ni rata i mira tako dugo traje, ako teritorij nije cjelovit, ako se zakoni oktroiraju, raznoliko tumače i primijenjuju, nisu usuglašeni s Ustavom i međusobno, ako nema javnosti osim dirigirane, ako su mediji monopolizirani, ako je teritorijalna reorganizacija ishitrena a pravna država ne postoji, onda je očito da ništa ne može funkcionirati. Jer nema istinskog pluralitetnog društva kao načina života, nema socijalno primijenjivog programa itd. Ako je tako nisko pala profesionalnost da sudska rješenja ne mogu biti izvršena, ako se tako masovno širi magija, misticizam, astrologija, hiromantija i okultizam, onda uz talambase domovini i otadžbini nazadujemo u srednjovjekovni sukob.

Ako se tako falsificira historija pa Srbi i Hrvati vuku iransko, arijevske podrijetlo, ako su istovremeno božiji narodi, odnosno nebeski, zašto onda rehabilitiraju svoje kvislinge i zločince, slave ubojice,

dodjeljuju viteštva i junaštva, odličja, mire mrtve da zavade žive prekapanjem grobova i ruše autentične spomenike vjere i historijskih događanja, svuda po gradovima, šipražju i ševarju.

Ako se tako masovno bijegom od zla i mržnje, bijede i siromaštva duhovnog i materijalnog isušuju mozgovi i to nikad više u kraće vrijeme dok nitko ne promišlja što to znači i koje kobi donosi. Postavlja se pitanje gdje su alternative, kad su i crkve u ambivalenciji kao historijski očekivani moralni i duhovni arbitar protiv svetogrđa i svih drugih oblika bezakonja i nepravde.

Nakon svega razumljiva je, ali ničim opravdana, tako masovna rezignacija, frustracije, tenzije i razbuktala mržnja i pojava svih patogenih fenomena netolerancije i sve izrazitijeg kriminala u mržnji, sveopće netolerantnosti.

Da se razumijemo, nemam druge domovine nego ovu gdje sam rođen i moji pređi i želim joj sve najbolje, ali joj ne opravdam «ni jedan okvir za mržnju» jer ponavljam mržnjom ništa veliko nije stvoreno, osim zločina koji nažalost jedino kod drugog primjećujemo.

P o g l a v l j e VI.
SUČELJAVANJA
(pisma, apeli, polemike)

GOSPODI VESNI ŠKARE-OŽBOLT

Zagreb, 16. listopada 1997. godine

Poštovana gospodo Ožbolt,

Prema dogovoru šaljem Vam u prilogu dio dosjea doktora Desimira Boškovića na arbitražu.

Pošto ste mi replicirali na vrlo simpatičan način, da niste ni za kelzenovštinu a niti Churchillov komisionar, molim Vas da me razuvjerite.

Ja sam sociolog-empiričar i samo uvažavam činjenice. Želim da kličem *ecce homo* ili možda ću klicati kao klasičar *hominem quero*. Ovaj slučaj je već djelomice internacionaliziran «da je etničko čišćenje zahvatilo sve strukture našeg društva». Neću u to da vjerujem iako sam krunski svjedok njegovog opsega i sadržaja u nas. Dopao sam u tim, za analizu klasičnih primjera ideologa etničkog čišćenja. Stavljeno mi je na raspolaganje obilje građe i video zapisa konkretnih pojedinaca, da izvršim tzv. analizu sadržaja. Među inim dobio sam i ovaj dosje. Odbio sam da ga završim dok s nekim ne razgovaram. Pojavili ste se Vi u novoj funkciji i stoga se Vama obraćam.

Obrazloženje kojim je već stavljeni naznačeni doc. dr Desimir Bošković skinut s dnevnog reda: «iz tehničkih razloga nismo u mogućnosti sprovesti navedeni izbor», me zaintrigiralo. Dekan prof. dr. Vinko Kandžija, simptomatičnog li prezimena, u ulozi «biča božjeg» spominje se i u drugim dosjeima, vezano za neke studente. Doveo je u pitanje i izbor svoga učitelja i promotora prof. dr. Acimovića iz Pule, i to pred istinski završetak radnog vijeka, čiji opus temeljito poznajem a on je zavidan. Sve to me upućuje da se nešto mora učiniti bez intervencije strateškog centra političkih planiranja i američkog Kongresa. Neke izjave što se Srba tiče ne služe mu na čast, no to je stvar njegovih stajališta, a konzekvence su nešto drugo.

Učinit ćete uslugu istini, potpisnicima referata za promociju doktora Desimira Boškovića. Konačno red bi bio da se formalnom procedurom dosje našao na dispoziciji matične komisije. Ona je posljednja instanca. Ne bih želio dramu, arbitražu ili posredovanje poslije Vašeg objektivnog stajališta o ovom slučaju.

Uvažavajući Vašu osobnost i položaj koji zauzimate, želim Vam pun uspjeh da uđete u povijest razrješenja najvećeg problema naše sadašnjosti.

Srdačno.

Post scriptum

Kratko objašnjenje konteksta ovog pisma:

Ovo je bilo test-pismo za dvoje intelektualno-administrativnih etničkih čistača: Vesnu Škare-Ožbolt, šeficu Tuđmanova kabineta, nominiranu integratoricu Srba, i dekana prof. dr. Vinka Kandžiju iz Rijeke – strastvenih šovinista i predanih djelatnika za «hrvatsku stvar». Dekan nije prezao ni od čega. Zaklinjao se da ni jedan Srbin neće uspjeti dok je on dekan. U svojoj zasljepljenosti mržnje fizički je nasrnuo na jednog studenta misleći da je Srbin. Preneražena žrtva prekršila je pravilo karatiste i oborila ga na zemlju.

Za Desimira Boškovića, koji je imao svu dokumentaciju za promociju lege artis u zvanje profesora, dekan je izmislio tehničke razloge kao prepreku. Kad su bili na pomolu očiti izgledi ove promocije mimo dekana i njegove volje, odlučio sam da testiram integratoricu gđu Vesnu Škare-Ožbolt, političku štrebericu, koja je uspjela provesti najveće etničko čišćenje Srba, smanjivši ih u istočnoj Slavoniji od 125 000 na svega 45 000. Prema Tuđmanovim transkriptima jednom bi upitana: «Bježe li Srbi?», odgovorila je (u slobodnoj interpretaciji): Shvatili su da svoj posao vršimo ozbiljno.

Htio sam gđi Vesni i njenom licemjerju, a i naivnosti Srba koji su se motali podanički oko nje, naivno vjerujući farsi, dati do znanja o čemu je riječ. Zbog toga sam iznio dosje Desimira Boškovića osuđujući sve prisutne na javnom skupu. Zgranuta ona mi je dobacila:

«Što hoćete, profesore, svoj ste čovjek», na što sam resko odgovorio: «Bio sam dok me vi niste počeli službeno integrirati! Obustavite vi meni Kandžiju – *bič božji* da ne nasrće na učena čovjeka!» Matirana činjenicama, reče: «Pošaljite mi dosje». Odmah sam to učinio ali odgovor nikad nisam dobio.

Ta presvučena hadezeovka danas kokodače u džepnoj strančici Demokratskog centra. Malograđanska peča obogatila se, kao svi oko Tuđmana. Jednom je TV zumirala njenu garderobu, posebno intimni veš, što je šokiralo građansku javnost. Jednom prilikom, poslije toga, naša spisateljica čuvena po svojim cinizmima na račun našeg seksizma reče mi: «Vrijednost njenih gaćica veća je od sveukupne pomoći koju je Crveni križ Hrvatske dodijelio Srbima kao pomoć». Doista je riječ o velikoj integratorici. Ako je nekom rat «brat», njoj je «sestra», jer se u revnosti etničkog čišćenja obogatila i «zaradila», lijući krokodilske suze izmirenja, status «vertikale kvalitetne Hrvatice». Na kraju sam zažalio što sam intervenirao, jer me Desimir i stvarnost uvjerila da je bilo uzaludno, a i kontraproduktivno.

Što sve ideologija zločina može, to samo žrtve znaju!

(Autorov dosje osobne korespondencije.)

STAVLJATE ME NA VJETROMETINU LINČA

Gospodo ministri, vašim istupom na televiziji i novinama naručili ste moj javni linč i oskrvnuće davno umrlih roditelja. Vi me prokazujete na nedozvoljen način. Podsjećam vas da čovjek nije rođen da vlada ljudima nego stvarima i procesima. Vi ste pristali da vladate ljudima i institucijama. Budite profesionalni! Imajte mjeru! A imati mjeru znači biti čovjek s velikim Č. Antropocentristi kliču da je čovjek najveća mjera. Za to najveće zanimanje mnogi neće ni šegrtovati. Vaše funkcije zahtijevaju zasnovanu kulturu dijaloga. Iako niste natječajem utvrdili da ste najkulturniji i najprosvjećeniji vi, u ime toga, ministrujete. Stojite iza znanstvenih titula, a očevitna istina kao da vam je potpuno strana. Na moju jednu rečenicu da je jasenovačko groblje na civilizacijski nedozvoljen način zapušteno – neuređeno, preplavljeno degradirajućim korovima, vrbicama, šibljem, ševarjem, mahovinom, žabokrečinama... Javno ste me prokazali tzv. sindromom Hegelove «piljarice». Svi su tu neuređenost vidjeli osim vas dvojice. Mnogi mi rekoše da je to valjalo reći. Preko mene polemizirate sa svim iznesenim sadržajima komemorativnog skupa kojeg naši neprofesionalni novinari i, kao profesija, sudionici u golemom intelektualnom zločinu naših prostora, nisu izvorno donijeli činjenice, istakli su tko je govorio, a ne što je rekao. Stojim iza svakog slova što je tamo izrečeno, ali i pisanih i nepisanih dokumenata o pošastima tih zločina, kojima su napunjene biblioteke knjiga, a postoje još i brojni živi svjedoci. Ni riječi nije preneseno iz besjede preživjele logorašice, a bila je bolna i izvorna. To je sramotno!

Valjda su vam znani, gospodo, stihovi:

Braćo moja draga, da l' bijaste vi na groblju kada?

Oj na groblju, na golemu...

A Jasenovac je golemo groblje! I zacijelo najgolemije u našem prostoru. Prema tome zaslužuje posebni pijetet, a vi nastavljate staru pjesmu prepucavanja. Otklanjam s indignacijom svako licitiranje sa sjenima tih grobova. Napose niskom kulturom i nehumanošću u prebrojavanju stradalih pripadnika etniciteta koji nas više od pola stoljeća poput žrvnja satiru.

Podsjećam vas, gospodo, na poznatu sentencu: Quod licet Jovi, non licet bovi! Što je dozvoljeno Jupiteru, nije volu, tj. nije sve za svakoga!

Mene ne trebate uvjeravati što je učinjeno u ime paradržave, a što u ime države, jer to kao zainteresirani i krunski svjedok doista bolje znam od vas. Ove su žrtve više u srodstvu po sudbini načina smrti nego po genetskim i etničkim linijama. Svima, ponavljam svima do posljednjeg, duboku sućut, bolnu žal i oceane suza dužni smo vječno izlijevati! Oni su nevine žrtve rasnih bezakonja. Ja imam posebnog razloga da kondoliram, jer sam pukim slučajem izostao da nisam među njima. E, to što sam preživio daje mi punomoć i obvezuje me da njihove sjene branim, da njihove mogile i kenotafe obilazim i kitim, ali bi trebalo i da zajedno s vama oplakujem. Zato što se nevine žrtve ne mogu same braniti, a u nas su ponovo napadnute. Po drugi put ih ubijaju i prebrojavaju. Oni nisu sebi spomenik podigli, nego su barbarskom prisilom pod njega položeni. Mi smo taj spomenik podigli za njih, i sebe radi. Kakav pijetet njima odajemo, takav, i samo takav, posmrtno zaslužujemo.

Kada je De Gaulleov ministar André Malraux sjeo u ministarsku stolicu, kažu da je najprije obišao groblja Prvog i Drugog svjetskog rata. U to vrijeme bio je hladni rat, ali na vrhuncu da proključa. Upitali su ga zašto je baš to kao prvo uradio. Odgovorio je:

«Sjetih se smrti, jer gospodo, u ovim tmurnim vremenima groblje mi je jedina sigurna budućnost!»

Priroda mi poručuje da ste i vi smrtni, gospodo, jer nitko nije vječan. Spomenut ću da je De Gaulleov ministar u prolazu vidio jedan nagnuti križ i, ne mogavši ga ispraviti, ode u selo, naruči majstora i iz svojih dnevnica plati posao uz primjedbu: «Nezarađena sredstva iz budžeta moram funkcionalno utrošiti za opće dobro». Zatim izda edikte za uređenje groblja, institucija, te naredi da se peru i čiste zgra-

de u Parizu i u provincijalnim središtima. Svjedok sam da su naši mnogi sunarodnjaci tamo živjeli od toga. Osvrnite se, gospodo, na vaše resore, pa ćete vidjeti da su puni nekulture i neprosvijećenosti. Propadamo uz talambase velikih riječi i obilje dobrih namjera za koje se kaže da je njima put u pakao popločan.

Zaustavite entropiju društvenih tokova u kulturi. Onda ćete biti ministri. Lako je na mene urlikati, osuđivati me i preko mene se prepucavati jer ne smijete ni zucnuti prema onome na što ste ciljali. Meni je znano da ima oko 48 ovakvih grobišta i uglavnom neuređenih. Ovo u Jasenovcu svima je znano. Cijelom svijetu! Našim pijetotom prema njemu otklanjamo sve moralne stigme koje se nezasnovano upućuju cijelom narodu. Kličem: «Dolje ideologija! I u ime politikanstva oskrvnuće nevinih žrtava!»

Ideologija nosi u sebi klicu samouništenja. Dok se ja zalažem za dostojniji život pa i smrt, vi me stavljate na vjetrometinu linča da mi svaka fukara sknavi roditelje, život i dostojanstvo. Da sam znao, gospodo, za neuređenost ovog sućutnog mjesta, nitko me ne bi doveo da ja kondoliram. Prije toga bi sam došao i dozvao stotine istomišljenika da ga i bez prebijene pare bar prostorno uredimo. Nemojte se vajkati na materijalno siromaštvo, kada je duhovno neusporedivo veće. Vama je znana činjenica namjere u prenamjeni Jasenovca. Gospodo, to neće proći zato što je to spomenik rasnim porocima, a njih je suvremena civilizacija pobjedom i porazom ideologije fašizma za vijekove postavila kao opomenu. Dok sam živ, branit ću te sjeni, jer smo u doba veće oskudice te monumente podigli, hortikulturno oplemenili i dužni smo da to i dalje radimo. Među inim, to je zavjetno mjesto ne samo moje već i stotina tisuća civiliziranih ljudi, antifašista i humanista.

Kako mi učestalo umiremo «od brazde do brazde», poznata su mi brojna groblja i grobišta, znanih i neznanih, i to u šipražju i ševanju, svuda uokolo naših njiva. Branit ću ove podignute i nepodignute spomenike i kenotafe do svoga posljednjeg daha. Jer, jedan sam od desetine tisuća, pa i stotina živih svjedoka da su naši očevi, braća, majke, sestre, prodavali posljednju «kravu hraniteljicu» da bi u mramoru ili kamenu bila uklesana imena njihovih najmilijih nedužno izginulih. Sadašnjom vladajućom ideologijom posvuda je, na nekad zajednič-

kom prostoru, tisuće tih spomenika antifašizmu uništeno. Jer, rat se vodio pod kvislinškim kategorijama sučeljavanja naroda. Gospodo ministri, ističem da su ovi spomenici meni dragi i kada nisu bili lijepi. Bili su autentični svjedoci istinskog herojstva, junaštva i helenskog martirstva u obrani slobode. Oni su, gospodo, temelj naše današnje državnosti, ali bez fetišizirane države i državnika. Oni su istinski zalag budućih ideala društva koje treba graditi. Obnovite ih još jučer. Što se masovnih grobalja tiče želim da se ona dostojno oblikuju, pamte i s najvećim pijetetom poštuju. Zazivam tako više moralnosti koja je potrebna svima nama nakon toliko ponavljanih zločina na ovim prostorima i ciljanog nemorala. Preporučam vam da svaki svoj radni dan započnete geslom: «Koliko danas učinim za opće dobro, toliko me narod cijenio i tako mi Bog pomogao!» To i sam činim.

Kao filozof po obrazovanju i sociolog, po praksi empiričar, gledao sam kako lijepa sela lijepo gore. Krećem se po našim prostorima, kondoliram i arbitriram kao izbjeglica u duši i ne mogu se čudom iščuditi da je na četvrtini našeg socijalnog prostora postavljen najveći muzej, stalna postava na otvorenom, nekažnjenih zločina, razorenih antropogenih sadržaja i prognanih ljudi. To su bila sela koja više nisu. Ni groblja nisu pošteđena. Gospodo, sve je to daleko od izmišljenog «mraka» i pogrešno upaljenog zasljepljujućeg svjetla. Ima jedna starica koja se historijom zove. Sve to pamti, bilježi nerijetko, na kraju znalački osuđuje. Ne bih želio da vaši resori posredstvom uzurpativnih medija i neprofesionalnih medijatora budu zasnovano prokazani zbog nedozvoljenih skrnavljenja grobalja. To je ono što me nagnalo da s indignacijom povičem da tako necivilizirano neuređeni najveći grobljanski prostor ne smije dalje ostati naša moralna sramota. Moram vam naglasiti da je praštanje zločina najveća osveta žrtvi. Neuređenjem i prenamjenom Jasenovca upali bismo u najveći moralni zločin!

Tamo je među inim navodno zaklan i Mihovil Pavlek Miškina, tamo gdje je korov nikao. Otrijebite te prostore, gospodo, od korova. Ili drugima naredite da se to učini, a ako to niste u stanju i ostvariti, podnesite ostavke! Budite građani dostojanstva.

Gospodo ministri, vlasti su smjenjivane, režimi padaju (mnoge sam do sada doderao), a ljudi i moral ostaju. Groblja su vječna! Pošto

sam bliže kraju nego početku, a ako hoćete i hodajući grob, branim svoju ali i sigurniju budućnost vas i vaše djece. Podsjećam vas na jedan starogrčki silogizam: «Svi su ljudi smrtni. Sokrat je čovjek! I, Sokrat je smrtnan!»

Valjda su smrtni i naši hrvatski ministri...

U nadi da ste moju poruku razumjeli, zaključujem svako raspravljanje o ovome, jer moj credo i moralne obligacije, nakon toliko degutantnih blasfemija na račun nevinih žrtava, nedozvoljavaju mi više nikakav razgovor osim dubokog pijeteta. To i od vas tražim, pa makar se pomoću države i njenih medija ustremljavali na mene zbog izrečene istine. Primite izraze moga golemom čuđenja, ali i stanovitog nadanja u institucije koje predstavljate i koje vodite.

(Otvoreno pismo mr. Boži Biškupiću, ministru kulture i
mr. Božidaru Pugelniku, ministru prosvjete Republike Hrvatske,
Novi list, Rijeka, 1. V. 1998. godine)

OPUSTOŠENI JASENOVAC SRAMOTI HRVATSKU

Zbog primedbe izrečene na komemoraciji žrtvama ustaškog logora u Jasenovcu, da je to spomen-područje necivilizacijski zapušteno, na Svetozara Livadu se sručila lavina javnih napada zbog čega on u otvorenom pismu dvojici ministara poručuje: «Kakav pijetet njima odajemo – takav i samo takav posmrtno zaslužujemo».

Dok se u Hrvatskoj očekuje izručenje posljednjeg živog komandanta ustaškog logora u Jasenovcu Dinka Šakića – što bi po najnovijim najavama moglo da usledi već za nekoliko dana – spomen-područje na kojem su izvršeni najmasovniji zločini genocida nad Srbima, Jevrejima i Romima, kao i mnogobrojne likvidacije hrvatskih i drugih antifašista, na razne načine privlači pažnju javnosti. Najnoviji razlog za to je žestoka javna polemika koja se razvila povodom usputne primedbe prof. Svetozara Livade izrečene nedavno na komemoraciji žrtvama ovog logora, kada je na kraju svog istupa primetio da je «jasenovačko groblje na civilizacijski nedozvoljen način zapušteno», što je inače žalosna činjenica koju su svi videli.

Međutim, umesto da se u televizijskom izveštaju s te komemoracije prenesu suštinske poruke koje je tom prilikom izrekao profesor Livada, preneti je samo ta njegova primedba na koju su se odmah obrušili ministri za kulturu i prosvetu Božo Biškupić i Božidar Pugeljik. Bio je to svojevrstni uvod u pravi javni linč kojem je izvrgnut Svetozar Livada, pa je maltene ispao više kriv on koji je upozorio na nemilu činjenicu, koja sramoti antifašističku Hrvatsku, nego oni koji su odgovorni zbog takvog uskraćivanja pijeteta žrtvama ustaških fašista.

U podužem pismu dvojici ministara, koje objavljuje *Novi list* u prvomajskom broju, profesor Livada između ostalog ukazuje da se kre-

ćući po prostorima Hrvatske («gledao sam kako lepa sela lepo gore») ne može čudom načuditi da je «na četvrtini našeg socijalnog prostora postavljen najveći muzej, stalna postava na otvorenom nekažnjenih zločina, razorenih antropogenih sadržaja i prognanih ljudi»...

Reakcija ministra kulture Bože Biškupića na kritičku primedbu profesora Livade zbog zapuštenosti spomen-područja u Jasenovcu ostaće zapamćena i po jednoj novosti na ovu temu: naime, prvi put precizno od strane visokog državnog funkcionera izrečena je tvrdnja da nikakve prenamene ovog spomen-područja neće biti i štaviše – da će celi memorijal biti obnovljen «onakav kakav je i bio». Ako zaista tako i bude onda će to biti najbolji znak da se nešto stvarno počelo da menja u odnosu na antifašističke temelje Hrvatske koji su proteklih nekoliko godina bili ozbiljno nagriženi.

(*Politika*, Beograd, od 4. V. 1998.,
od dopisnika iz Zagreba, skraćeni tekst –
izostavljeno šire citiranje mog pisma)

PLEDOAJE ZA DENACIFIKACIJU

Hrvatsku treba doista rigidnim zakonima deustašizirati – da se «carska ne poriče», da se povijest ne zagađuje, da se čast naroda ne sramoti, da se nekažnjeno ubijene ponovno ne ubija, da se kifla ne povećava na račun BiH, da se Muslimane ne pokrštava i, navodno, ne civilizira, da se Istrijani ne ponižavaju da nisu dovoljno Hrvati, iako su se kroz cijelu svoju povijest odupirali denacionaliziranju i kao izvorni antifašisti gaje antifašističke tradicije kao jednu od odrednica suvremene civilizacije, da prestanemo presuđivati da se ljudi odriču svog identiteta, da se ne navikavamo da živimo sa zločincima i ideologijom nekažnjelog zločina.

Gospodo, sva je Hrvatska premrežena neofašističkom heraldikom, nostalgичnim ustašlukom i retrogradnim resantimanima, ali i genocidnim potezima.

Vlast je porušila gotovo sve monumente i znamenja antifašizma kao civilizacijske tekovine. Preimenovala je sve ulice i trgove, koji su nosili nazive po imenima osoba, institucija i događaja iz antifašističke borbe. I sada pomno, pomoću agilnih etnointelektualaca «čisti» povijest. Antifašiste žive sahranjuju ili ponižavaju toliko da preostali «živi zavide mrtvima». Oduzeli su im stečena prava i umiru kao stranci u vlastitoj domovini.

«U Hrvatskoj je, koliko znam, na djelu najčišće etničko čišćenje koje je ikada igdje izvršeno. To je etničko čišćenje koje je obuhvatilo čišćenje povijesti, kulture, znanosti, ali i gruntovnica; čišćenje na razini toponomastike, ali i onomastike...» (Ž. Puhovski, *Srbi u Hrvatskoj*, HHO, Zagreb, str. 105). «Čišćenjem» Hrvatske od Srba učinjen je zločin stoljeća, sa znamenjima za milenijsko pamćenje i opomene. Insistira se na nacionalno čistoj državi, što je politički apsurd. Srbi su tako diskriminirani da su postali corpus separatum. Ubojstva se

ne procesuiraju, otimačina se ne kažnjava, naselja, imanja i kuće u kojima su živjeli ili su opustošena ili oteta.

Neofašistička scenografija na djelu je već gotovo jedno desetljeće. Podsjetimo na neka očitovanja: fašistički pozdrav ministra obrane u Sinju; orden kneza Trpimira glavnom ustaši u Dubrovniku 1941. godine Ivi Rojnici; Vinko Nikolić, «hrvatski Goebbels» bio je imenovan za senatora i proglašen za «nestora» hrvatske književnosti, dok se u Saboru u isto vrijeme legendarnog poetu Vladimira Nazora naziva «moralnom mizerijom»; Crljen, šef ustaške promidžbe, ispovijedao se na OTV-u; na monstruozan način je rehabilitiran otac rasnih zakona Mile Budak – u deset hrvatskih gradova ima ulice, a ušao je i u školske udžbenike, a da se pri tom ne spominje njegova uloga fašističkog ideologa i ratnog zločinca; Maksa Luburića se proglašava hrvatskim vitezom; Dinku Šakiću, zapovjedniku jasenovačkog logora, te strašne tvornice smrti, ne sudi se za genocid već za «možebitno iskosa gledanje logoraša», veliča ga se kao hrvatskog viteza, samo što ga se ne predlaže za beatifikaciju.

Insistiralo se na apsurdnoj pomirbi ustaša i partizana i miksanju u zajedničkim grobnicama kostiju krvnika i žrtava, što je sarkastičan cinizam i, ujedno, trijumfalni revanšizam.

Stotine tisuća onih, na koje je podsjećalo 3 000 spomenika iz anti-fašističke borbe, zapravo su ponovo ubijeni.

Falsifikatima se unakazuju školski udžbenici. Čak je i Darwinov evolucionizam izbačen.

A što tek reći za počasti izginulim ustašama kao «poklanim Hrvatima».

Tuđmanov antisemitizam iz *Bespuća povijesne zbiljnosti* tek je bio najava strašne provale hrvatskog šovinizma, mržnje prema drugima, ksenofobije koja kao da, umjesto da jenjava, još raste. Isto se može reći i za njegovu izjavu da je sretan što mu žena nije ni Srpkinja ni Židovka, a i za tvrdnju da je «genocid korisna stvar za popravljjanje povijesti».

Što reći i o unakažavanju jezika, sve pod izgovorom njegove čistoće i čišćenja od tobožnjih srbizama.

Nije onda ni čudo što neki roditelji djetetu daju ime Ustaša. Ili što je godinama u zaglavlju *Hrvatskog vjesnika* stajao slogan: «Srbi prokleti bili, ma gdje bili».

Iz javnih knjižnica izbačena su ćirilčna izdanja, paljene su knjige, 40 000 kompleta *Enciklopedija Jugoslavije* je isjeckano.

Javno se glorificira i nesmetano slavi 10. travnja, dan proglašenja NDH. Prodaju se ustaška znamenja i simboli. U Saboru su izrečene i riječi: «Ne jedan Srbin manje nego svi manje». A izrečeno je i to da bi Srbi trebali hodati u majicama s natpisom «Stidim se što sam Srbin». U Gračacu su neoustaše nosile i transparent: «Pas je prijatelj svima, Srbin nikom». Sve se to odvija uz ustaške budnice i koračnice, pjesme u čast Juri i Bobanu, pa i uz pjevanje *Lili Marlen* i *Danke Deutschland*. Na javnoj sceni svećenik prijeti da će prije Srbina ubiti nego mu vratiti kuću. Kaptol o tome šuti. Laska se Bogu da je veliki Hrvat.

Jednom je *Feral Tribune* opisao cijelu lepezu neofašističkih orgija. Tako na primjer bivši ministar obrane Šime Đodan protura neku novu antropologiju, prema kojoj svi Srbi imaju šiljate glave. A akademik i saborski zastupnik Dubravko Jelčić je ustvrdio da NDH nije bila fašistička tvorevina i da je «u redovima ustaša bilo više antifašista nego na partizanskoj strani».

Sabor je 1997. godine preimenovan u Hrvatski državni sabor, jer tako je bio nazvan i 1942. godine, u vrijeme NDH. Kuna, krvoločna životinja, postala je novčana jedinica samo zato što je to bila i u NDH.

Ubojice u prošlom i u ovom ratu odlikuju se, visoko pozicioniraju i uvlašćuju trajno u nadjeljene katastarske posjede ili im se drže koncelebrirane mise, ako su pokojni.

Degutantno je gledati prodaju portreta s likom Ante Pavelića, a još više kad služe kao ukras službenih prostorija, državnih i stranačkih, te vojnih činovnika. Brojne fasade i pročelja oslikane su šovinističkim sloganima s direktnim zovom na ubijanje Srba, Židova ili jugonostalgičara. Policija je nedavno maknula Titovu sliku s izvjesnog panoa, ali nije i ranije ispisan kukasti križ. Cijelo vrijeme rata službeni naziv 114. brigade bio je «Rafael vitez Boban». Nosili su crne uniforme, ustaško znamenje, marširali splitskim ulicama bez ičijeg protesta. To se odnosi i na bojnu «Jure vitez Francetić». Vojno nazivlje istovjetno je onom iz NDH.

Ruše se židovski monumenti i unakazuju groblja, pravoslavna da i ne spominjemo. Vrše se reambulacije katastra i na svetištima neka-

toličkih crkvenih dobara podižu se javne zgrade bizarnog sadržaja. Višekaratne ili prave «Hrvatine» natječu se u psovkama, poniženju nehrvata, posebno Srba i Židova. *Hrvatsko slovo* donosilo je mjeseci-ma ogromnu količinu fašističkih i rasističkih sadržaja. Već nekoliko godina u Zagrebu izlazi *Nezavisna Država Hrvatska*, glasilo Pavelićevog HOP-a. Tu su i provokacije desničara oko Mladena Schwartzta: «Židovi out! Treba ih smaknut!», s naznakom konkretnih imena, ljudi drugačijih mišljenja.

Nekadašnji državni odvjetnik Olujić, miljenik HDZ-a i poglavar-ske obitelji, dokazuje da su Židovi iznudili svoj genocid. U nekoliko izdanja izdan je *Protokol sionskih mudraca* bez ozbiljnijih komentara, a u novije vrijeme i Hitlerov *Mein Kampf*, također bez kritičkog komentara. Prava je poplava neofašističke, kvislinške memoaristike.

Novine su donijele da je doktor Jure Zovko, inače doministar, započinjao svoja predavanja nacističkim pozdravom. Hrvaska je osnovala studij hrvatske filozofije, još se samo čeka studij hrvatske fizike i matematike.

Učenici XV. zagrebačke gimnazije na Jordanovcu bili su nagrađivani knjigom izvjesnog Ivana Stržića *Hrvatski portreti*, koja glorificira ustaštvo.

Somnambulne su i izjave Nedjeljka Mihanovića, nekadašnjeg predsjednika Sabora, da je «NDH... država imala stanovitih devijacija, ali je sve ostalo bilo u redu...». Njegove vehemencije idu do čuvenog cinizma da se u jasenovačkom logoru zabavljalo – «nije bilo lječilište, ali ni mučilište». I da je tamo dramska sekcija postavila Tijardovićevu *Malu Floramy*.

Vehementni Hrvatine, mediokriteti natječu se u svojem kvislinškom podrijetlu – ustaškim Kunta Kintama, i to im je biografski kvalifikativ za promociju.

Antifašistička tradicija profanira se najvulgarnijim blasfemijama. Kvislinzi pripremaju suđenje uglednim antifašistima. Više se progone prokazivači zločina, nego sami zločinci. Naprotiv, oni se odlikuju, promoviraju i slave.

Polovica hrvatskog stanovništva nalazi se u socijalnoj krizi, a kliče se «hrvatskom čudu»; zapravo se svi čude – što se to dogodilo u Hrvatskoj – nekažnjena ubojstva, progoni, četverogodišnja organi-

zirana pljačka na tzv. prostoru oslobođenom od ljudi, ili desetogodišnja pljačka minulog rada generacija. Bezumno se harači na štetu sadašnjih i budućih naraštaja. Unutarnji i vanjski dug opteretio je sveukupni život širenjem socijalnih bolesti, a ispaštat će nekoliko narednih generacija. Kupovanje domoljublja, stimuliranje visokopozicioniranih dužnosnika, etnointelektualnih bukača i kovača rata, organizatora lakrdijaštva, profaniranja vlastite prošlosti, gotovo da su bez presedana.

No, ma koliko se neoustaše trudili, povijest se ne može preraditi. Naša antifašistička borba dio je svjetskog civilizacijskog pokreta, ne samo po borbi iz II. svjetskog rata, kojoj se svijet divio, nego i po svim vrednotama koje antifašizam donosi kao civilizacijska tekovina.

Neshvatljivo je da i znanstvenici, osim rijetkih izuzetaka, šute nad tolikim intelektualnim zločinima, da je inteligencija ustrašena ili je postala, svojom opcijom, dio elite vlasti. Podsjećamo na čuveni cinizam, da samo jedan od četrdeset poglavarovih savjetnika nije idiot, ali se, nažalost, ne zna koji je to. Sve to potiče na energično zahtijevanje zakonske deustašizacije.

Potrebna je rigidna denacifikacija, kako bi se Hrvatska oslobodila ideologije neofašizma, a i fašistoidnih poteza, pa i iluzije čiste nacionalne države. Potrebno je suprotstavljanje falsificiranju povijesti, te zaštita monumenata naše martirske žrtve, antifašističke borbe u Hrvatskoj. Uostalom, to su i druge, nekad nacističke zajednice, a u svrhu demokratizacije, učinile.

(Hrvatska ljevica, broj 9, Zagreb, 1999. godine)

PORUKA SRBIMA U HRVATSKOJ DA GLASAJU ZA SRP

Ukoliko već niste informirani, želimo vas upoznati s postojanjem i djelovanjem Socijalističke radničke partije Hrvatske.

Socijalistička radnička partija Hrvatske (SRP) osnovana je 25. listopada 1997. godine, registrirana je početkom 1998. godine, a dosad je formirala oko stotinu svojih mjesnih, općinskih i gradskih organizacija diljem Hrvatske. Najznačajnije organizacije SRP-a danas djeluju u velikim gradovima: Zagrebu, Rijeci, Splitu, Osijeku, Puli, Zadru, Sisku, Karlovcu, Šibeniku, Varaždinu, Koprivnici, Slavanskom Brodu, Požegi, ali i u velikom broju drugih gradova: Umagu, Novigradu, Bujama, Malom Lošinj, Opatiji, Crikvenici, Krku, Rabu, Delnicama, Ogulinu, Sinju, Solinu, Kaštelima, Zaboku, Zaprešiću, Samoboru, Velikoj Gorici, Ivanićgradu, Daruvaru, Donjem Miholjcu. Organizacije SRP-a formirane su i u mjestima i na područjima u kojima u većem broju žive Srbi: Glina, Vojnić, Donji Lapac, Korenica, Udbina, Drežnica i u istočnoj Slavoniji u Vukovaru, Borovu, Belom Manastiru. A u najskorije vrijeme bit će formirane i u drugim mjestima, gdje u većem broju žive Srbi.

Socijalistička radnička partija Hrvatske okuplja ljude raznih političkih uvjerenja (socijaldemokrate, socijaliste, komuniste, kršćanske socijaliste, ekološke socijaliste), različitih nacionalnih pripadnosti (Hrvate, Srbe, Slovence, Muslimane-Bošnjake, Talijane i druge), vjernike i ateiste, intelektualce, radnike, seljake, mlade i stare, a u zajedničkom zalaganju za socijalizam 21. stoljeća, političku, ekonomsku i socijalnu demokraciju, mir i toleranciju.

SRP se u svom programu jasno odredio prema događajima i ličnostima novije povijesti, naglašavajući da «posebno poštuje i gaji tradicije antifašističke borbe hrvatskog i srpskog naroda u Hrvatskoj, te drugih naroda u bivšoj Jugoslaviji pod vodstvom komunista u Dru-

gom svjetskom ratu», te da će se «trajno suprotstavljati pokušajima rehabilitiranja i revitaliziranja ideologije, pojava i ličnosti fašizma i tzv. NDH», kao i nastojanjima «da se revidiraju povijesne istine o NOB-u».

U svom programu SRP, nadalje, naglašava da će se angažirati «na strani svih ugroženih i na bilo koji način diskriminiranih pojedinaca i skupina, a zbog njihove rasne, etničke, jezične, vjerske i spolne pripadnosti», da se zalaže za posebnu zastupljenost Srba, Muslimana-Bošnjaka, Slovenaca, Talijana i drugih nacionalnih manjina u Saboru i za njihovu adekvatnu zastupljenost u tijelima državne uprave i u tijelima lokalne vlasti i samouprave tamo gdje njihovi pripadnici žive u iole znatnijem broju, pa i za davanje hrvatskog državljanstva svim osobama koje su u trenutku osamostaljenja imale državljanstvo SR Hrvatske, kao i onima koji u Hrvatskoj žive pet i više godina ili su u braku s osobom koja ima hrvatsko državljanstvo itd.

U izbornoj deklaraciji, s kojom će SRP izaći na izbore za Sabor 3. siječnja (januara) 2000. naglašena su i neka pitanja koja se posebno odnose na položaj i prava Srba, odnosno građana srpske nacionalne pripadnosti u Hrvatskoj. Ta će vam deklaracija, nadamo se, dospjeti u ruke ili ćete o njoj biti informirani. No, budući da u toj izbornoj deklaraciji nismo – jer ona mora biti koncizna, a opet mora dotaknuti mnoga pitanja – mogli detaljnije naznačiti kako naša stranka sagledava položaj Srba u Hrvatskoj i za što se zalaže u cilju ostvarivanja njihove stvarne ravnopravnosti a odstranjivanja svih pojava njihove diskriminacije, želimo posebno naglasiti sljedeće:

Vrijeme od 1990. do 1999. godine bilo je najteže u višestoljetnom životu Srba na područjima u sadašnjim granicama Republike Hrvatske, u ponečemu teže i od vremena 1941.-1945.

Socijalistička radnička partija Hrvatske najoštrije osuđuje snage kako hrvatskog tako i srpskog nacionalizma, koje su izazvale i vodile krvave okršaje 1991.-1995., a u kojima su stradali mnogi nedužni i Hrvati i Srbi.

Franjo Tuđman i HDZ, uoči izbora 1990. godine, nisu skrivali da će prema Srbima u Hrvatskoj, ako dođu na vlast, voditi diskriminatornu politiku, a što je među Srbima moglo probuditi samo zebnje da se ne ponovi štošta od onih strahota kojima su Srbi bili izloženi u tzv. NDH, od strane ustaškog režima.

A na drugoj strani, i među Srbima u Hrvatskoj oglašavali su se pristaše velikosrpskih aspiracija i tzv. antibirokratske revolucije Slobodana Miloševića, što će kasnije dovesti i do neočetničke politike tzv. krajinskih vođa.

Ubrzo po dolasku Tuđmana i HDZ-a na vlast osjetile su se prve posljedice njihove nacionalističke politike prema Srbima, i to prije svega poništavanjem položaja Srba kao drugog konstitutivnog naroda hrvatske države, a što je bila tekovina NOB-a, u kojem je srpski narod u Hrvatskoj masovno sudjelovao, dajući goleme žrtve u borbi protiv snaga ustaškog genocida nad njim i protiv stranih okupatora, a za nacionalnu ravnopravnost svih i u Hrvatskoj i u Jugoslaviji.

Odmah po dolasku HDZ-a i Tuđmana na vlast Srbe se smjenjivalo s odgovornih mjesta u državnim službama, privredi, prosvjeti, kulturi, medijima, bili su otpušteni s posla, prozivani su kao apriorni neprijatelji hrvatske države i svega hrvatskog, šikanirani su na razne načine, pretvoreni u građane drugog reda. A sve je to poprimilo neslućene razmjere nakon prvih provala nasilja, sukoba i žrtava 1991. godine: sukoba u Pakracu i na Plitvicama, u Borovu Selu, u Splitu, pa i u Zagrebu. U najvećem broju gradova Srbi su masovno izbacivani iz stanova, a u Gospiću, Osijeku, Sisku, Karlovcu i drugim gradovima pa i u mnogim selima ubijeni su brojni pojedinci, a za što do danas gotovo nitko nije osuđen.

Kao što su na hrvatskoj strani uzele maha neoustaške snage, tako su i na srpskoj strani neočetničke snage povele politiku odvajanja od Hrvatske onih područja koja su se kasnije našla u tzv. Republici Srpskoj Krajini, a u funkciji velikosrpskih ambicija.

Slijedili su i ratovi u Bosni i Hercegovini, kao rezultat šovinističkih planova, ali i tajnih dogovora, u cilju etničkih razgraničenja i etničkih čišćenja te stvaranja velike Srbije i velike Hrvatske.

U Hrvatskoj je govor oružja stao nakon operacija *Bljesak* i *Oluja* 1995. godine, a koje su dovele i do masovnog egzodusa Srba. Uslijedila je i tzv. mirna reintegracija Baranje i istočne Slavonije. A u Bosni i Hercegovini rat je zaustavljen sporazumom u Daytonu, ali koji zasad nije vratio spokojstvo, urodio povratkom izbjeglica i povratio neka-dašnje odnose ravnopravnosti i konstitutivnosti tamošnjim Bošnjacima, Srbima i Hrvatima.

Posljedice bezumnih politika sijanja međunacionalne mržnje, na-

cionalističkih populizama, i etničkih čišćenja, praćenih teškim zločinima, a koje smo iskusili u proteklim godinama, pogodile su mnoge nedužne Hrvate i Srbe u granicama Republike Hrvatske, a i cijele bivše Jugoslavije. No, Srbi u Hrvatskoj su posebni stradalnici i po tome što je gotovo dvije trećine njih (oko 400 tisuća) bilo prisiljeno ili je uslijed straha napustilo Hrvatsku, a sada im se na sve načine otežava povratak i dobijanje svih prava hrvatskih državljana.

Hrvatska država još ne vraća, usprkos i svim zahtjevima međunarodne zajednice, kuće i imanja Srbima, kojima su one protustavno oduzeti i dani drugima, prije svega Hrvatima iz Bosne i Hercegovine, koji su i sami žrtve politika etničkog čišćenja i skrivenih dogovora o «humanom preseljenju».

Spaljeno je, porušeno i devastirano najmanje 40 000 kuća Srba (u gradovima 10 000, a ostalo u selima), a da hrvatska država, sada gotovo uopće ne mari za njihovu obnovu, premda su u daleko najvećem broju slučajeva vlasnici bili ljudi koji se nisu ničim ogriješili prema Hrvatskoj kao svojoj domovini ili su, kao i mnogi Hrvati, bili žrtve manipulacija i zastrašivanja.

Srbi su izbačeni i iz najmanje 50 000 stanova (progon i deložacije), a da golema većina nije u času deložacije bila u bivšoj JNA ili u srpskim paravojnim formacijama.

Kao što je načinjena evidencija o broju poginulih, ubijenih i stradalih na hrvatskoj strani, tako bi takvu evidenciju trebalo sačiniti i na strani Srba, civilnih žrtava i žrtava sukoba vojnih i paravojnih snaga. Trebalo bi eshumirati žrtve i iz masovnih grobnica u kojima su Srbi, odnosno žrtve na srpskoj strani i omogućiti da se one također dostojno sahrane i obilježe.

Srbi su relativno zastupljeniji među nezaposlenima i gotovo da i nemaju izgleda da se zaposle, a pogotovo na iole odgovornijim radnim mjestima. Iako su i u redovima Hrvatske vojske Srbi činili 5-8% pripadnika, njih gotovo da i nema među njezinim časnicima i današnjim profesionalnim vojnicima. Srbima je otežana i poduzetnička aktivnost, njima se po pravilu ne daju krediti i s njima se izbjegava sklapanje poslova. Nisu rijetki slučajevi da se studenti i učenici, čija su oba roditelja Srbi, deklariraju kao Hrvati, iz straha da u svakodnevnom životu i okolini ne budu na određeni način «obilježeni».

Teško se ostvaruju ustavna prava Srba na njegovanje vlastite na-

cionalne kulture i čak ih se i u Saboru grubo napada i ispravlja, ako izgovore neku «srpsku» riječ itd.

Premda danas, pri kraju 1999. godine, vidimo da u široj hrvatskoj javnosti jenjavaju pojave i simptomi nacionalističke netrpeljivosti posebno prema Srbima i srpskom narodu kao takvom, položaj Srba u Hrvatskoj i dalje je nezavidan. Sadašnji nacionalistički režim Franje Tuđmana i dalje najrazličitijim trikovima i mjerama diskriminacije sprječava masovni povratak izbjeglih Srba. Srbima ne želi vratiti oduzete kuće i imanja i dalje ih želi diskriminirati u ostvarivanju njihovih građanskih prava, te radnih i životnih šansi pod jednakim uvjetima.

Socijalistička radnička partija Hrvatske odlučno se suprotstavlja svim pojavama ugrožavanja ljudskih i građanskih prava Srba u Hrvatskoj, te njihovog šikaniranja i diskriminacije, sprječavanja njihovog povratka u Hrvatsku kao svoju domovinu i u svoj zavičaj, oduzimanja i nevraćanja njihove imovine. Zalaže se i za eshumaciju i dostojan pokop i žrtava među Srbima u Hrvatskoj.

Ukoliko postane parlamentarna stranka, SRP će se u Saboru uporno zalagati i za punu ravnopravnost i za očuvanje nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj.

Stranka će pogotovo istrajavati na politici što većeg povratka Srba, kojima je Hrvatska domovina, u naselja, kuće i stanove i na imanja na kojima su ranije živjeli. To naglašavamo i sada, kad naša stranka po prvi put izlazi na parlamentarne izbore, a na tome ćemo ustrajati u svom djelovanju u budućnosti i bez obzira da li ćemo imati zastupnike u Saboru. Pri tom ćemo sa svoje strane podržavati i svaku aktivnost drugih političkih stranaka, nevladinih organizacija i drugih društvenih činilaca, pa i državnih organa, koja je usmjerena na punu ravnopravnost hrvatskih građana srpske nacionalnosti, a protiv svaljivanja kolektivne krivnje na srpski narod ili pojedine dijelove tog naroda.

Da zaključimo: na historijski zločin tražimo historijski valjan odgovor. Očekujemo da će Srbi u Hrvatskoj i iz Hrvatske na izborima ukazati povjerenje našoj partiji, glasajući za njezine izborne liste, na kojima se nalazi i velik broj Srba. U isto vrijeme naša partija ističe svog kandidata i na posebnoj listi za srpsku zajednicu. To je prof. dr. Svetozar Livada, znanstvenik i publicist, sudionik NOB-a, dokaza-

ni borac za ljudska prava. A za njegova zamjenika kandidiramo mr. Slavka Paklara iz Knina.

(Tekst predizbornog proglaša za izbore 2000. godine koji su sastavili u ime SRP-a predsjednik Stipe Šušvar i kandidat SRP-a Svetozar Livada. *Hrvatska ljevica*, broj 12, Zagreb, 1999.)

Naknadni autorov post scriptum

Ovaj tekst napisao je prof. dr. Stipe Šušvar kao predsjednik SRP-a. Ja sam dodao samo nekoliko funkcionalnih rečenica. Iz teksta se vidi opseg i sadržaj historijskog zločina. Pošto je SRP jedina od nekih 80 partija u Hrvatskoj koja se zalaže za ljudska, historijska, ekonomska, socijalna, kulturna i moralna prava Srba, pristao sam da budem njen delegat.

Politika me nikad nije privlačila. Naprotiv. Branio sam se od nje. Rano sam napustio SK s obrazloženjem da Partija i filozofija ne mogu zajedno i da ne izlazim ja iz partije nego da je već davno ona izašla iz mene. To je protumačeno kao «filozofijski egzorcizam». No, ovog puta sam se angažirao prokazujući historijski zločin legitimnim putem.

Kao delegat SRP-a susreo sam brojne neobične ljude, pune strepnje, zebnje i očaja. Jer, zločin je još uvijek u toku i traje, mržnja ne jenjava, kajanja su rijetka, a spoznaje zabluda još rjeđe. Doista se ne mrze etniciteti toliko koliko se vole njihova oteta dobra. Pljačke sa zgarišta su i dalje trajale. Golem broj običnih ljudi je u stanju nemoćne žrtve. Premnogo je ljudskih i materijalnih žrtava, a nigdje konkretnog zločinca. Agitatori drugih partija šovinizmom i dalje recikliraju rat. Pojmovi «srbočetnici», «srbokomunisti» itd. egzistiraju u funkciji kolektivne krivnje Srba. Time se nastoji na ostvarenju strategije ciljeva rata etničkog čišćenja kao zločina stoljeća.

Ukazala mi se jedinstvena prilika da u našim krčmama, tim «seoskim parlamentima» empirijski sagledavam «hrvatsku kulturu»: «Srbe na buljuke!» i «srpsko junaštvo» – izdaje i zavjera. A oko mene su ih (ne)djela obostrano prokazivala. Neporažena ideologija «čet-

362 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČINI STOLJEĆA

ničko-ustaškog sindroma» nas je porazila. Fukara nas obeščastila i ponizila. Pa ipak nedovršeno izmirenje nema alternative! Osim istinskog mira!

IPAK STE ETNOINTELEKTUALAC, GOSPODINE ŠEPAROVIĆU!

Gospodine Šeparoviću, bivši socijalistički rektore i nedavni ministre!⁽¹⁰⁵⁾ Mene su drugi upozorili na Vaše veliko «sveto psovanje», pa mi je ispod svake časti s Vama polemizirati. Ali, kako ste prototip etnointelektualnog skorojevića, moram Vam odgovoriti na vaš prljavi napad na mene i moj identitet, što ste ga objavili u *Novom listu* od 12. ožujka ove godine, kao reagiranje na moj intervju objavljen u istom listu od 23. veljače ove godine.

Za Vašeg rektorstva ostao sam bez položaja na Sveučilištu, a za Vašeg ministროvanja doživio sam najveće poniženje, do gubitka prava na samopoštovanje. Gospodine predstavniče etnointelektualne pošasti oficijelne javnosti, ušli ste u «casus belli» etničkog čišćenja – zločina stoljeća, ali naravno posve jednostrano i posve pristrano.

Podsjećam Vas da je na početku Drugoga svjetskog rata kvislinška vlast NDH svoje istaknute intelektualce likvidirala, da bi rasnim zakonima stvarala nepriznatu državu. U ovom ratu svi su umni odstranjeni, ili zavjerom mediokritetstva onemogućeni, da bi se pogrešnim državotvorstvom razaralo društvo.

Hrvatska država danas je neupitna i Vaša je koliko i moja, bilo da je lijepa, bilo da je ružna. Ustavnom preambulom ona predstavlja ZAVNOH-ovski kontinuitet. U tom sam ugradio svoj skromni doprinos dajući najveću žrtvu istinskog antifašista. Na to sam ponosan i to djelo branim kao civilizacijsku tekovinu. Danas se to svim sredstvima ideologije i prakse onemogućava. Ističem da su mi u Drugom svjetskom ratu u izravnom i pobočnom srodstvu pobijena 152 srod-

---

⁽¹⁰⁵⁾ Odgovor autora na članak gosp. Šeparovića objavljenog u *Novom listu* 12.III.1999.

stvenika. Ali nikad nisam pao u iskušenje da za to optužujem hrvatski narod. Zločin je konkretan, i zločinac također. Iz mog razreda jedini sam ja preživio, a većina su bili Hrvati. Moram braniti njihovo dostojanstvo smrti. Dok ja ad rem, vi ad hominem. Cinično se rugate i meni i filozofiji, nazivajući me «ruralnim filozofom». A ja sam ruralni sociolog, što je znanstveno zanimanje kao i svako drugo. Da ste zavirili u 35-godišnji časopis *Sociologija sela*, čiji sam jedan od pokretača, urednika pa i izdavača, ne bi me trebali tražiti u SANU.

Našim, gospodine etnointelektualče, «junacima» i «vitezovima» sude u Haagu. Naravno, i onima iz plemena Tuci i Huti.

Vi se služite stilom «Hegelove piljarice» ili argumentima «mudrog Grka Teofila», što su argumenti slabiji, glas psovke i uvrede je veći. Nazivate me: «zadrti, drski, bezobrazni, arogatni, bešćutni Srbin, kojemu četnici nisu do ramena». Milostivog zazivate da meni agnostiku «oprosti grješan govor i zlu nakanu». Agnostik će klerike razljutiti, a antidarviniste u klerolaičkoj državi razgoropaditi. To sam siguran. Zgražate se da sam ostao «dosljedan svom srpstvu». Idete tako daleko da nasrćete na moj identitet. Ne možete me pokrstiti, a nisam u školi da mi prenominate nacionalitet i da me šalžete na katolički vjerona-uk. Ostaje vam iz trijade da naručite ubojstvo. Sve to ne dolikuje ni piljarici, a najmanje eks-rektoru, ministru i žrtvoslovcu univerzalnog humanitarnog prava.

Gospodine etnointelektualni skorojeviću, ontološki žrtva je nemoćna, ne može se braniti. Život je jedinstvena i neponovljiva pojava i iznad je svake države i etniciteta. Kad Srbi nisu na Vaš zov srpske žrtve popisivali, što Vi u ime univerzalnog humanitarnog prava to niste učinili? Bar za jednu iz Siska, Splita, Zadra, Šibenika, Gospića, Pakraca ili bar jednu od nekoliko stotina žrtava iz Krajine i istočne Slavonije poslije *Bljeska* i *Oluje*. Međutim, kondolirali ste dokazanim zločincima okupatora i kvisinga, tražili ste suđenje Boutrosu Boutrosu Ghaliju i činili brojne druge apsurdne. Citirali ste *Final Report*, Book 1, dozvolite da i ja malo citiram bližeg i autentičnijeg i našeg svjedoka: «U Hrvatskoj je, koliko ja znam, na djelu najčišće etničko čišćenje koje je ikada igdje izvršeno. To je etničko čišćenje koje je obuhvatilo čišćenje povijesti, kulture, znanosti, ali i gruntovnica, čišćenje na razini toponomastike i onomastike. Nekoliko desetaka imena sela,

mjesta i gradova je zamijenjeno, kao i nekoliko tisuća imena ulica. Najmanje nekoliko tisuća ljudi, vjerojatno i nekoliko desetaka tisuća, promijenilo je – na raznim stupnjevima nedragovoljnosti – svoja osobna imena ili prezimena. Promijenjeni su ne samo službeni simboli staroga režima, nego su uništene i tisuće spomenika ili obilježja na kojima se nalazila zvijezda petokraka...» (vidjeti Žarko Puhovski, *Srbi u Hrvatskoj – jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1998., str. 105).

Ne možete poreći da svojim srbofobičnim vehemencijama niste u ovome dali obol. Dugo se poznajemo, a etnointelektualističkim četničkim sindromom me trpate u SANU. Pripazite da ove bibliografske jedinice ne izazovu imploziju u biblioteci. Strahujem nad sudbinom onih hrvatskih akademika, koji su bili članovi SANU. Nemate mjeru. Ako nije pošteđen spomenik Nikole Tesle i rodna kuća – muzej neimaruru naše civilizacije, ako je srušeno preko tristo spomenika anti-fašizmu, kao civilizacijske tekovine autentičnih događanja, tko to ne osuđuje nije moralan. Jer, to nigdje u svijetu nitko nije napravio sa svojim autentičnim spomenicima. Dokazane zločine treba progoniti, jer praštanje zločina osveta je žrtvi. Ironizirate sudbinu «kako lepa sela lepo gore», kao ruralnom sociologu sva su sela moj zavičaj. Bol za Škabrnjom jednak je boli otegot mi zavičaja G. Primišlja, neupisanog mi u osobnu iskaznicu. Uništenih «četrdeset bibliotečnih fondova u Krajini» ne pripisujem svojinski ni Srbima ni Hrvatima, nego kao knjigocid hrvatskog kulturnog prostora. Gospodine, biblioteke su opće dobro. Ista je sudbina zatekla najveće djelo najvećeg hrvatskog stvaraoaca Miroslava Krležę bacanjem 40 000 tisuća svezaka *Enciklopedije* u rezalište. Njegov je dom na Gvozdu pretvoren u modernu konjušnicu.

Spominjete brojna imena znanih zločinaca čije sam zločine prije Vas javno razgolitio i osudio. A među njima ne spominjete ni jednog iz svog etnosa. Zasramljujete me, vrijeđate i ponižavate, habilitirajući na temeljima zova krvi i tla. Istovremeno me asociirate kako ste cijeli život i suviše revan sluga loših gospodara. Puzali ste do rektoratstva, a osim osobnog probitka ostavljate pustoš. Ministrovanje vam je završilo s najvišim etničkim čišćenjem povijesnog zločina. Ideološki vođa vas se odrekao, a novine su javile da Interpol za vama traga. Gospodine, bar malo moralnosti ne bi škodilo. Dok kondolirate istinskim

nevinim žrtvama hrvatskih stradanja, uz moju najdublju sućut, Vi istovremeno isto tako srpske žrtve ponovo ubijate prešućivanjem i zanemarivanjem, prokazujući cijeli narod. Od mene pred licem hrvatskog naroda pravite superčetnika.

Četnici i ustaše su kvislinzi i najmračniji porok našeg socijalnog prostora. Već ranjenog u Drugom svjetskom ratu su me ranili, a sljedbenici njihove ideologije su me u ovom ratu masakrirali s cerebralnim povredama. Za hrvatske etnointelektualce i za srpske u ovom ratu dopodne bijah četnik, a popodne utiša, a obnoć me maltretirala svaka fukara. Etnointelektualac ne odustaje od mržnje i kolektivne krivnje. U tom Vi i Vaša družica nosite neslavni rekord.

Podsjećam Vas da zločin ne zastarijeva. Naravno, ni intelektualni. Ja poput Vas ne zazivam velikog milostivog, nego istinu da bude sama sebi sudac, i pravdu, nepristranu, i povijest kao neprikosnovenu suditeljicu. Ona će zasigurno uzeti pod lupu i vaše etnointelektualno bukačenje. Nadam se i sva ona u našem prostoru koja stvoriše toliko jada nevinih žrtava: ubijenih, prognanih, obeskućenih, obezdržavljenih, zatrtih rodova, prezimena, toponima, onomastike i svih antropogenih sadržaja. Krunski sam svjedok da se naši zločini po svojim genocidnim radnjama ni po čemu ne razlikuju, ali ni etnointelektualni zločini. Poraz je naše inteligencije, naš najveći poraz, stvarni i moralni. Žao mi je što to ne možete shvatiti. Zato i da Vas i razumijem, ne bih Vam mogao oprostiti učešće u historijskom zločinu.

Moram Vas podsjetiti da je kroz moje vene proteklo 257 litara krvi svih rasa i naroda, prema tome, ja sam biološki i po rezonu građanin svijeta. Nemam «svog naroda», kako mi vi pripisujete, jer narod se ne može posjedovati. Da li sam pristran, pogledajte u bibliografskim sadržajima objavljenim u časopisima *Erazmus*, *Acta Balcanica*, «Prosvjeta» i drugim, napose u knjizi *Etničko čišćenje – zločin stoljeća*. Nema tog Srbina ni srpstva čiji bi najmanji zločin oprostio prema drugom etnicitetu. Moji su brojni rođaci, prijatelji, učitelji, drugovi, pa i ljubavi, Hrvati i drugi etniciteti. Bez njih bi moj život bio ne samo krnj, nego bez ikakvog smisla. U krajnjoj konzekvenci i s vama je tako. Da ne vjerujem u građanski etos hrvatskog citoyena i multikulturalnost, nestao bih bestraga.

Prezirem etnointelektualna (ne)djela kao poroke brojnih naciona-

lističkih kataklizmi, a napose naših učestalih umiranja od «brazde do brazde». Ovim svaku daljnju polemiku s Vama završavam.

(*Novi list*, Rijeka, 30. ožujka 1999. godine)

NITKO U MENI NE MOŽE NAĆI MRŽNJU PREMA HRVATSKOJ DRŽAVI I NARODU

Vama je, gospodine, s moje strane sve oprošteno. Napali ste me u *Vjesniku*, a da čitatelji i ne znaju o čemu se radi. Vaše je pravilo da ne znate što činite i zbog toga vas sažaljavam.

Kažete: «Dvoumio sam pisati...» Onaj tko, kao Vi, nema uma, ne dvoumi. Vašu (ne)umnost pratim od kosih crta, više od četvrt stoljeća.

Vaše pisanje o «socijalističkoj pedagogiji i andragogiji», Vaša kva-zi istraživanja «odnosa među spolovima», sa somnambulnim nebulozama i pseudomarksističkom frazeologijom, skandaliziraju upućene. To je Vaš kontinuirani poraz, ali i struke koja je to tolerirala.

Konačno, završili ste u nekoj državotvornoj džepnoj strančici kleronacionalističke provenijencije. Niti je čuješ, niti je vidiš, a zna se da je tu negdje, pored nas, u «crnoj rupi». Logikom Vaše državotvornosti tvrdite da iz mojih riječi izbija «mržnja protiv Hrvatske koja mu je dala život». Govorite gluposti!

Država nema maternicu, osim tribalcima. Gospodine, meni je život dala moja mati, koju sam masakriranu 1943. godine sahranio s takvim traumatičnim posljedicama, da mi je nestao njen lik iz sjećanja.

Nitko, pa ni Vi, u meni ne može naći osjećaj mržnje prema hrvatskoj državi, a još manje prema hrvatskom narodu, jer odavno znam da su zločinac i zločinstva konkretni.

Hrvatska je moja koliko i Vaša. Ovdje sam rođen, društvenim, biološkim, sociokulturnim nitima povezan s Hrvatima neraskidivim ve-

zama identiteta. I da hoćete, to mi ne možete oduzeti. Život je jedinstvena pojava i nema te države koja je iznad njega, pa ni Hrvatska.

Vaš odlazak u mirovinu kolege su dočekale kao spas od pošasti «modernog mišljenja u pedagogiji». Za mišljenje, taj složeni i nerijetko bolan proces stvaralačkog erosa, potreban je biološki stroj, današnji Vama stran, jer ga nemate. Vi se ni u čemu ne možete pozivati na «zakone kauzaliteta», jer ste zagriženi ideolog svakog režima.

Vidio sam, gospodine, više zločina od Vas, na moju žalost, od paradržavnih i u ime države učinjenih zločina, i s indignacijom sam ih osudio i osuđujem. Zločini su počinjeni na svim stranama.

U ranoj mladosti pokazao sam spremnost kao antifašist, da parafraziram, «da mi oči zgasnu na vlastitom dlanu» (Goran), čije sam stihove bola recitirao iz neosušenog rukopisa.

Klišeziranim stereotipima oficijelnog mišljenja sa mnom ne možete polemizirati. Jer, moja saznanja o «muzeju zločina na našem tlu» ne dozvoljavaju mi praštanje etnointelektualcima i kleronacionalistima svih boja širenje mržnje i kovanje zločina.

Postavljam Vam nekoliko pitanja, više drugih radi, nego Vas: što ste radili da ne dođe do rata? Javno bukačili etnointelektualnim kovanjima rata.

Što ste radili da čim prije dođe do izmirenja? Sijali šovinističku mržnju, čak s antibiološkim besmislicama o genocidnosti naroda.

Što sada radite da se ne ostvare ciljevi rata – etničko čišćenje, zločin stoljeća? Navlačite četnički sindrom na čast i dostojanstvo hrvatskog naroda upornim tvrdnjama o kolektivnoj krivnji Srba.

Knjigu *Etničko čišćenje, zločin stoljeća* ni s korica niste vidjeli, a osuđujete je. Pošto sam gospodinu Šeparoviću odgovorio u *Novom listu* od 30.3.1999., s Vama ne želim ni o čemu raspravljati, napose o mojim spoznajama i osudama kvislinga, četnika i ustaša, povijesnih zločinaca naših prostora.

Hrvatska je neupitna i ni od koga nije ugrožena, osim od same sebe, što razara vlastito društvo.

Vama je moral i moralnost golema nepoznanica. Nedavno sam vas slušao gdje se netolerantno ubijate na skupu istomišljenika, doka-

370 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

zujući «da su hrvatski zakoni iznad općeg morala». Nazdravlje Vam,
tribalno-ognjištarska mizantropija!

Ponavljam, tribalistu, primite moje istinsko sažaljenje.

(Odgovor na tekst Ante Vukasovića:

*Ne postoji problem ustašizacije Hrvatske,
nego problem novih četničkih nasrtaja na Hrvatsku,
Vjesnik, Zagreb, 30. ožujka 1999. godine)*

GOSPODINU KREGARU, POVJERENIKU VLADE RH ZA GRAD ZAGREB

Poreč, 02.05.2000.

Poštovani kolega Kregar,

Iako mi se u Hrvatskoj više ne može dogoditi što već nije, moram sa žaljenjem konstatirati da si me i Ti razočarao. Mene se, kolega, može ignorirati, ali me se ne može negirati niti poraziti kao citoyena. Četiri sam se puta naručio kod Tvoje tajnice, jedanput sam telefonski neuspjelo kontaktirao i tada si mi rekao da si čuo da je Vesna Parun riješila stambeni problem. Nažalost, i opću sramotu, nije. Ona je, kolega, najveći živući pjesnik naših prostora čiji su stihovi prevedeni na 14 jezika, a sada živi «drugi život», a pouzdano znamo da nas je više zadužila od jednog Đapića.

Svojedobno je preko našeg zajedničkog učitelja intervenirala radi nje osobno Simone de Beauvoir, kasnije Bauman, Kolakowski, a u najnovije vrijeme obratio se Mihnik.

Sada kada si osoba povjerenja riješi tu našu sramotu, jer Vesna nema što da čeka niti čemu da se nada.

Podsjećam Te, kad je naš kolega iz Instituta postao župan zagrebački, obratio sam mu se radi zaposlenja Ruže Furst koja govori, čita i piše 4 jezika, ali je ona i danas nezaposlena. Bestidno mi je odgovorio «pa ona je Židovka».

Kolega Kregar, valjda me ne smještaš u novohrvatsku antropologiju. Prilika je, kolega, da joj se na častan način upišeš u biografiju, i to sada kada je bliže kraju nego početku. Ona nas je zadužila svojom filozofijom, antropološkom i politološkom poetikom. Ovo pismo uputit ću Mihniku da vidi što sam poduzeo radi Vesne Parun.

Primi moje iskreno nadanje da si poruku razumio. Zahvalan.

372 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

P.S. Sličnom intervencijom obratio sam se znancu, kolegi Palaški, bez efekta. Vesna je ojađeno i demonstrativno napustila Zagreb.

(Autorov dosje osobne korespondencije)

APEL VLADI SR JUGOSLAVIJE ZA UKIDANJE VIZNOG REŽIMA

Predlažemo da Jugoslavije aktom dobre volje jednostrano dokine vizni režim između Jugoslavije i Hrvatske.⁽¹⁰⁶⁾ Iracionalnosti na ovim prostorima nikad kraja.

Ovdje se rat slavi, njemu se kliče, monumenti se podižu. Građanski se rat «domovinskim» naziva. Od rata se dobro živi. Naročito kovači rata, bilo pljačkom bilo naplatom.

Vama mora biti poznato, gospodo, da Hrvatska insistira na historijskoj – biblijskoj mržnji između Srba i Hrvata. Naravno, iako za to nema nikakve osnove. Zbog te ideologije izvršen je povijesni zločin prema Srbima u Hrvatskoj. Historija će pamtiti, što je u ime hrvatske države učinjeno Srbima, kao što se danas pamti što je Amerika napravila svojim Indijancima.

Da nije bilo dva fizička nasrtaja na srpski korpus u Hrvatskoj ekstrapolacijom danas bi ih bilo ovdje oko milijun i petsto tisuća, a svedeni su na svega nekoliko stotina tisuća, i to na reduciranu spolnodobnu strukturu.

U Hrvatskoj je provedeno najveće etničko čišćenje koje je ikad izvršeno. Ono je zahvatilo ljude, kulturu, institucije, katastar, toponomastiku i onomastiku i sada se samo čisti povijest, progone rezidualni ostaci Srba.

Spaljene su sve ćirilčne knjige, iako je pola povijesti Hrvatske napisano na glagoljici, bosančici i ćirilici.

Etničko čišćenje najprije je započelo u gradovima. Lustracijom Srba u službama pravosuđa, policije, školstva, novinarstva, zdravstva, rukovodećih mjesta, uslijedilo je totalno čišćenje svih. «Svi manje, ne

---

⁽¹⁰⁶⁾ Pismo Vladi SR Jugoslavije koje je autor poslao 22.09.2001.

jedan Srbin manje» – rečeno je u Saboru bez pogovora. Manjina se shvaća kao manje čovjek. Time je nestao cvijet srpskog naroda u gradovima. To je bio programski i strateški cilj rata.

Sve je išlo s takvim brutalitetima mržnje i istrebljenja, ubojstvima, hapšenjem, mučenjem, miniranjem i zastrašivanjem, da je bijeg bio jedini spas. Šikaniranja nitko nije pošteđen, a progona čak ni ostarjeli nekadašnji intendat Hrvatskog narodnog kazališta.

U školskim dnevnicima svoj srpskoj djeci prenominiran je nacionalitet.

Minirano je preko deset tisuća stambenih objekata u gradovima gdje nije bilo rata. Nije pošteđen ni muzej Nikole Tesle ni muzej pravoslavlja usred Zagreba.

U gradovima je pobijeno stotine ljudi. Napisano je dvadesetak zakona za diskriminaciju Srba. Osnovana je agencija koja limitiranim sredstvima otkupljuje nekretnine. Istovremeno postoje privatne agencije za ubrzane postupke rastava mješovitih brakova. Pojavila se antropologija o «šiljoglavim» Srbima. U gradovima oteto je oko pedeset i jednu tisuću stanova, najčešće sa svim sadržajima, uključujući i najintimnije vrijednosti.

Gospodo, rat je pokazao, da se ne mrze toliko etniciteti, koliko se vole njihova oteta dobra!

Od 60 crkvenih objekata u zagrebačkoj eparhiji gdje nije bilo rata, 27 je demolirano, opljačkano i prepušteno propadanju. U provinciji većina crkava i pravoslavnih groblja su do temelja razoreni. Nije pošteđen ni rodni kraj Nikole Tesle, uključujući i muzej.

Što se tiče ruralnih prostora, nakon velikog *Bljeska* i *Oluje*, etničko čišćenje bilo je vršeno smišljeno, korištenjem statističkih i drugih studija o rasporedu Srba po hrvatskim naseljima. Jedna su naselja čuvali za kolonizaciju prognanih žrtava Hrvata iz BiH, a druga su temeljito razarali. Na primjer, u zapadnoj Slavoniji 192 naselja su zaorana i zasijana žirom hrasta lužnjaka. Neke općine s pretežitim srpskim življem su do temelja razarane (Kistanje, naselja oko Knina, Lapac, Slunj, Vrginmost, Glina, Kostajnica, Dvor na Uni i dr).

Unatoč toga, na atavističku mržnju do negacije etniciteta treba reagirati etosom građanske odgovornosti prema nemoćnoj žrtvi.

Licemjerje recentne vlasti ide deklarativno za povratak a de fac-

to za onemogućavanje svim sredstvima. Ne daju se ili otežavaju dokumenti, državljanstvo, ne vraća imovina, hapsi muške članove, ne ostvaruju izvršna sudska rješenja, u gradove se nitko ne vraća. Tiranija lokalne vlasti je slična turskom dobu. Ona je organizirala sedmogodišnju destrukciju ruralnih prostora koja još uvijek traje, i spaljeno je oko trideset sedam tisuća seoskih objekata. Nekoliko tisuća su zaposjeli Hrvati iz gradova koji nisu izbjeglice, preostali su nadjeljeni izagnanim Hrvatima iz Bosne, koji se instrumentaliziraju protiv Srba.

Iza hrvatskih povratnika i useljenika stoji država, partije, crkva i javno mnijenje, a iza srpskih nitko. Srpski je korpus razbijen, a neki služe kao filijale vlasti.

Srbi su corpus separatum, ubiješ ga ne odgovaraš, otmeš imovinu ne odgovaraš, progoniš, kinjiš i ponižavaš, ne odgovaraš. Izvršna sudska rješenja Srba nemoguće je regularno ostvariti.

Dakle, unatoč povijesnog zločina i državnog terora Jugoslavija gestom dobre volje, tj. ukidanjem viza za građane Republike Hrvatske, kao sljednica duge diplomatske tradicije Srbije i Crne Gore, odnosno Jugoslavije, ovim bi aktom tolerancije, demokratičnosti i razumijevanja nužde izmirenja podigla rejting u svijetu i u licu svojih sunarodnjaka. Uostalom ta gesta je vaš dug prema nemoćnoj žrtvi.

Posebno se mora imati u vidu da vizni režim pogađa Srbe iz Hrvatske. To je danas najbjedniji dio i najobespravljeniji dio stanovništva ovih prostora.

Viznim režimom ne samo da se Srbi diskriminiraju, nego je on u direktnoj funkciji etničkog čišćenja – rastakanja porodice, rušenja standarda, uzaludnog trošenja vremena i sredstava i uostalom uništavanja ljudi.

Srbi su u Hrvatskoj disperzirani u prostoru, a vize mogu podići samo u tri udaljena mjesta (Zagreb, Rijeka, Vukovar). Tamo gdje Srbi žive nema nikakve infrastrukture, na primjer u Karlovcu u šezdeset i osam naselja nema struje i vode, institucija saobraćaja, a ni većeg broja ljudi za međusobno solidarno ispomaganje. Takvo je stanje u većini dijelova Like, Korduna i Banije.

Imajući u vidu iznesene i sve druge činjenice, gestom jednostranog dokidanja viznog režima, treba pokazati da vam je stalo do čovjeka, do sudbine vaših sunarodnjaka, da ste socijalno osjetljivi, da

ste tolerantni i da ste istinski demokrate, spremni na izmirenje i normalizaciju odnosa.

Dok je Hrvatska svojim sunarodnjacima isposlovala posvuda dvojno državljanstvo, budžetskim sredstvima pomaže Hrvate u Bosni, dijaspori dala legatate u Saboru, Srbi imaju vizni režim prema svojoj matičnoj zemlji.

Suma koju država dobiva vizama nije ni simbolična prema koristi koju bi postigla koncesijom obespravljenim žrtvama, ali i javni ugled pred arbitrirajućim posrednicima na ovim prostorima. Svatko razborit bi to podržao kao funkcionalni diplomatski gest.

Ne zaboravite da je vizni režim hrvatski ideološki interes, iako u stvarnosti na vlastitu štetu, da ostvari strateški cilj etničkog čišćenja Srba iz Hrvatske. Jednostranim dokidanjem viza time bi se blokirala ta namjera. Što se režim viza produžava, to se porodica više rastače, siromaši i udaljava. Mnogi ne mogu ni na sahrane stići zbog vize. Srbi iz Hrvatske su jedini koji iz nužde putuju u Jugoslaviju, a vize ih materijalno, moralno i duhovno osiromašuju.

Te vas činjenice moraju motivirati za jednostrani akt dokidanja ove brutalne barijere.

(Autorov arhiv osobne korespondencije.)

ZLOČIN U SISKU

Posjetio me 07. 01. 2002. godine veteran iz II. svjetskog rata iz Siska s izlikom da mi čestita pravoslavni Božić. Pri tome mi stavi na stol poveći spisak, preko 600 nestalih iz Siska i 59 osumnjičenih zločinaca za ove žrtve. Usput mi reče: «Nudio sam to drugima, pa ništa, ali vjerujem da ćeš ti nešto učiniti». Zgranut nad žrtvama i osumnjičenim počnem analizirati. Među 611 žrtava 14 je Hrvata, 2 Muslimana, ostali Srbi. Iz Siska je 499, a iz Mošćenice 112. Među njima je 120 žena i 129 penzionera. Nalaze se poveće grupe prema poduzećima. Tako iz rafinerije 42, željezare 81, željeznice 18, pošte 19, bolnice 25, ali i iz Gavrilovića 68. Dakle, «ubijali su drugove i drugarice samoupravljače» po pogonima. Prepoznah neke ratne drugove, njihove potomke, svoje studente, za kojima sam tragao. Odlučim se za pismo Mesiću:

Poštovani gospodine Predsjedniče!

Ako doista želite biti i moj predsjednik, šaljem Vam ovaj sablažnjujući spisak nestalih iz Siska, da zavapite do neba, da ne želite biti predsjednik u državi nekažnjenog zločina.

Pretpostavimo da je sve točno u priloženim spisima. Zamislite, gospodine Predsjedniče, da se nestali za ruke prime, bio bi to kilometarski red; da se prime s roditeljima, rođacima i susjedima bio bi to red duži od bilo koje ceste u Hrvatskoj. Pretpostavljam da bi se vidio golim okom s Mjeseca. Da vulgariziram, to je oko 3 tone čiste ljudske krvi nevinih i 36 tisuća kilograma organskog ljudskog materijala, najfinijih prirodnih profila. Ili dalje, 10% nekadašnjeg stanovništva Vukovara. Dakle, riječ je o nekoliko desetaka puta više nestalih nego iz martirske Škabrnje. Oni su, gospodine Predsjedniče, brojniji od popisnih krugova u nas, brojniji od prosjeka naših naselja. Više ih je od prosjeka većine općinskih centara. Ponavljam o ljudima je riječ, i to samo iz Siska. Nažalost, još svi nisu na spisku.

Da ste kojim slučajem, gospodine Predsjedniče, predsjednik ekologa

i da incidentno nestade krdo svinja, jato ptica, riba, žaba ili klupko zmija-otrovnica, morali bi se oglasiti i tražiti istragu. Jer, da ponovim, o ljudima je riječ! Nevinim žrtvama! Mnogi su nestali na zvjerski način, «glava u Sisku, truplo Savom u Dunav». Podsjećam Vas da je praštanje zločina osveta žrtvi.

Roditelj ste, kriknite etosom roditelja ili državništvom Brandta.

Iako je u nas teško biti čovjek! Pokušajte, isplati se!

Ni jedna država nije iznad jednog jedinog nevinog života čovjeka. O tom želim da kriknete. Zaustavite muk: «Što nije u javnosti, nije u stvarnosti». Stvarnost je surova i valja se s njom suočiti. To je Hrvatskoj interes, nužda, potreba i korist. Brojni su ubijeni u ime i za račun države. To Hrvatskoj nije interes. Broj žrtava rata je pregolem; procjenjujem da prelazi preko 10% sveukupnog stanovništva. U Hrvatskoj je, ipak, provedeno najveće etničko čišćenje koje je ikad igdje provedeno. Žrtve su goleme. Molim da imate u vidu da je svaki od nas mogao biti žrtva. Nemoralno je licitirati sa žrtvama po etnicitetu. Međutim, najveći kritičar Miloševićevog četničkog sindroma, Miloš Minić, s tri knjige i 80 000 izvornih dokumenata iznosi sablažnjive podatke o srpskim stradanjima u Hrvatskoj. Oni se kreću oko 26 000. Od toga samo 3 500 pripada paramilitarnim pripadnicima, a ostalo su nevini civili. Kako vidite, gospodine Predsjedniče, riječ je o povijesnom zločinu koji se u Hrvatskoj prešućuje. Osobito kod reciklaže rata. Morate se suprotstaviti sindromu pripuzne restauracije NDH, ako naš antifašizam prihvaćate kao našu civilizacijsku tekovinu. Srušite spomenik Francetiću ili naredite drugima ili meni omogućite da ga osobno srušim. Pokazat ćete time da ste istinski antifašista. Dakle, lišite nas te spomeničke sramote. Pri tom ne zaboravite da ste preživjeli zahvaljujući antifašistima.

Kako bi taj čin odjeknuo kod nas i u svijetu! Uvjeren sam da je potrebno da krenete jučer!

Gospodine Predsjedniče, istina i samo istina o nama mora nam biti sudac i sudbina!

Primite iskreno očekivanje da ćete biti moj građanski Presjednik!

(Pismo datirano 07. 01. 2002.)

Istovremeno, spisak žrtava i osumnjičenih zločinaca pošaljem novinarima Jeleni Lovrić i Dragi Pilselu i savjetniku predsjednika RH Tomislavu Jakiću. Za deset dana dobijem odgovor Državnog odvjetništva Republike Hrvatske, sljedeće sadržine:

Poštovani!

U svezi Vašeg pisma s priložima koje ste uputili Uredu predsjednika isto nam je dostavljeno 17. siječnja 2002. godine. Vaše pismo s priložima uputili smo Ravnateljstvu policije te Županijskom državnom odvjetništvu u Sisku na daljnji postupak budući da su u svezi događaja u Sisku u tijeku provjere o počinjenim zločinima na tom području, kako bi se i Vaša saznanja mogla koristiti u daljnjem istraživanju.

S poštovanjem

*Zamjenik glavnog državnog odvjetnika Republike Hrvatske
mr. Slavko Zadnik*

Promatrajući započete procese, sumnjam u bilo kakvu efikasnost istrage, jer recentna vlast zataškava, odlaže suočenje s istinom, s uvjerenjem: «Što nije u javnosti, nije ni u stvarnosti». To je gorka zabluda. Toliko konkretnog zločina, a nigdje zločinca. To je nemoguće! Ratni zločin ne zastarijeva. Ne zaboravite: ne može država da opstoji na nekažnjenom zločinu.

(2002. Autorov arhiv osobne korespondencije.)

OTVORENO PISMO GOSPODINU SANADERU

U Zagrebu, 5. veljače 2004.

Poštovani gospodine Premijeru!

Obraćam Vam se kao profesionalni antifašist. Dakle, antifašist po spoznaji, po učešću u antifašističkoj borbi i kao žrtva fašizma.

Koliko me spoznaje uvjeravaju, antifašizam je u Hrvatskoj još samo u Ustavu. Po općim tendencijama uskoro ga neće biti ni tamo, jer on u nas nije civilizacijska tekovina, kao kod drugih europskih naroda, nego prigodničarski ukras.

Vi ste otišli u Istru, kolijevku izvornog antifašizma starog koliko i fašizam. Tamo je on svenarodni pokret i civilizacijska tekovina i Vi ste izjavili da ste i Vi antifašist. Bravo! Nazdravlje i istinski čestitam. Naravno, ako nije riječ o prikrivenom cinizmu. Naime, Vaš politički mentor dr. Franjo Tuđman, to isto svojedobno je izjavio u Pazinu, obećavši da će ispraviti dokidanje stečenih prava antifašista, a to do danas nije učinjeno.

Podsjećam Vas, da Vi potječete iz vrha falangističkog pokreta integralnog nacionalizma iza kojega su povijesni zločini – brojne fašističko-genocidne radnje, osnivanje koncentracionih logora – državnih i privatnih, najveće etničko čišćenje koje je ikad igdje izvršeno, pokušaj podjele druge suverene zemlje, pljačka stoljeća s biogenetskim posljedicama za sve narode u Hrvatskoj.

Izjava da ste antifašist me ohrabrila i izazvala da Vam i uputim ovo pismo.

Podsjećam Vas da je svaki fašizam započinjao s neakvim radnjama, a naš, u Hrvatskoj, ubojstvom književnika. Originalno! Kasnije je nastavio rušenjem memorije naroda, uključujući i najveća skulptor-

ska djela neimara naše javne plastike. Tako je nastupilo ponovno ubijanje već davno ubijenih. A riječ je o stotinama tisuća.

E, sad kad ste Vi izjavili da ste antifašist, to smatram veoma hrabrim činom čovjeka u vrhu vlasti. Jer Vi na neki način odlučujete o životu i smrti svojih sugrađana. Samo usputno pominjem jednu filozofijsko-antropološku činjenicu da čovjek nije rođen da vlada ljudima, nego stvarima i procesima. Međutim, kad se odluči na to, mora biti pravičan i moralan da ga se pamti kao Solomona. Kako čovjek nije ono što on sebi misli, pa i javno kaže, nego ono što o njemu njegova djela govore, prisiljen sam, kao antifašista, da Vam postavim nekoliko test-sugestija:

1. Uklonite sramotni spomen ratnom zločincu i međunarodnom fašistu Juri Francetiću, u Slunju. Jer, on je ruske seljake oko Staljin-grada nabijao na kolac, što je sablažnjavalo generala von Paulusa i druge Hitlerove generale. O njegovim zločinima na našem prostoru, zavirite u arhive ili saslušajte ostatke ostataka žrtava, pa ćete i Vi biti sablažnjeni.

2. Hrvatska je premrežena fašističkom heraldikom, rasističkim grafitima i antisemitizmom, rasističkim izjavama, čak i fašističkim novinama, pjesmama, kondolencijama i misama zahvalnicama fašistima. To nigdje u suvremenoj Europi nitko ne čini. Prema tome, donesite po hitnom postupku zakon o denacifikaciji, «da se carska ne poriče».

3. Ni jedna država nije tako flagrantno napala memoriju svoga naroda kulturocidom i knjigocidom kao naša, o čemu Vam šaljem u prilogu dosje. Ni jedna europska država nije zakonima svoje antifašiste diskriminirala. Podsjećam Vas da nema većeg zločina od ozakonjenog. Prema tome, molim, izjednačite rezidualne ostatka ostataka istinskog antifašizma po Ustavu s ostalim građanima jer oni su degradirani teret socijalne zajednice.

4. Vidim, znam, čujem i čitam da se država brine za osumnjičene zločince. Čak im plaća najbolje advokate iz fondova poreznih obveznika, što uključuje i žrtava. A pri tome očito, zanemaruje same žrtve. Žrtve su žrtve zato što se same nisu mogle obraniti. Prema tome, ne zaboravite da je praštanje zločina najveća osveta žrtvi!

5. Uvijek imajte u vidu da je nemoguće urediti modernu državu

na povijesno nekažnjenom zločinu, a u Lijepoj našoj toliko je nevinih žrtava u ime paradržave i države i obilje razorenih antropogenih sadržaja i institucija, a praktično nitko nije pravomoćno osuđen za hrvatski zločin.

6. Spasite osječkog roba od nekažnjenog robovlasnika, da nas svijet zbog tog anakronizma ne ismijava. Zaštitite porodicu međunarodnog zaštićenog svjedoka Levara i obeštete, ako je ikako moguće, obitelj Zec materijalno i moralnim činom obnovljenih sudskih procedura. Vama je poznato da ratni zločin nezastarjeva, zar ne?

Izvršite li ove pravne i moralne obligacije, Vi ste djelom pokazali da ste antifašist i da se zalažete da antifašizam i u nas postane civilizacijska tekovina.

Nadam se da ste razumjeli dobre namjere ovih poruka i bit će Vam za njihovo izvršenje zahvalni iz grobova već davno ubijeni antifašisti, a i rezidualni ostaci živih neimara našeg antifašizma. Inače, ja osobno želim Vam dužinu mandata Fidela Castra.

S istinskim uvažavanjem Vas i Vaše institucije.

(Hrvatska ljevica, Zagreb, ožujak 2004. godine)

ZAHITJEV STANOVNIŠTVA ZA POVRATAK STAROG NAZIVA VRGINMOST

Vrginmost kao ljudski aglomerat prvi put se u nas u dokumentima spominje 1057. godine. Stoljećima se formirao kao gravitacijskih centar jednog dijela naselja oko Petrove gore. Još i danas u njima žive na obalama rječice Trepče stanovnici s prezimenom Vrge, po kojima je toponim dobio ime. Kraj je bio pod Turcima od 1584. godine. Od godine 1699. potpada pod Vojnu krajinu s obilježjem stalnih stradanja: *Krajina krvava haljina, s krvlju ručak, s krvlju večera, svak krvave žvače zalogaje*. U Drugom svjetskom ratu kraj je doživio masovne masakre stanovništva i gotovo kompletno razaranje svih antropogenih sadržaja, obilježeno pjesmom: *Na Kordunu grob do groba*. Primjer, ovaj kraj u posljednjih 50 godina nije uspio obnoviti broj voćnih stabala na broj od prije Drugog svjetskog rata. Spada u nerazvijenije dijelove Hrvatske. Izložen procesima deagrarizacije doživio je depopulaciju, feminizaciju i senilizaciju stanovništva u najizrazitijim oblicima. U ratu 1991.-1995. stanovništvo je reducirano na svega 9% nekadašnjeg stanovništva. Kako ovo područje po svojoj etničkoj strukturi pripada srpskom stanovništvu i samo naselje gravitacijski je centar, u njemu je izvršeno klasično etničko čišćenje. Prenominacija naziva je klasični crescendo sudbine kraja. Prenominacija naziva naselja nigdje nije ekonomski, socijalno, kulturno ili sociolingvistički kauzalno obrazložena. Nigdje se ne nalaze tragovi metodologije onomastičara, npr. Franca Miklošica (1813. – 1891.), Konstantina Jiričeka (1854. – 1918.), da spomenemo starije ili od novijih Petra Skoka (1881. – 1956.).

Ovaj ishitreni apsurd drskog nasilja promjenom naziva toponima dokida identitet svega, jedinstven je s obzirom da nema većeg nase-

ljenog aglomerata prenominiranog od Vrginmosta. On pogađa cjelokupnu antropogenu dokumentaciju kraja i svakog pojedinca. Socio-politički, kulturno, socio-psihološki onemogućava istinsku integraciju, socijalizaciju i izmirenje. Svi postavljaju pitanje čemu i kome je moglo smetati ime. Ovaj akutni problem političkog nasilja hitno treba razriješiti vraćanjem starog naziva – Vrginmost. Istovremeno napravljeno je drugo nasilje teritorijalno političkom promjenom. Cijeli kraj je «nadijeljen» Sisačko-moslavačkoj županiji, iako stoljećima gravitira Karlovačkoj županiji i tome su podešeni svi infrastrukturni činoci, smještena dokumentacija, socio-ekonomska i kulturna, podešen saobraćaj itd. Ovo također onemogućava socijalnu integraciju, poskupljuje faktički život i cjelokupnu efikasnost komunikacije.

Dolje potpisani stanovnici plebiscitarno zahtijevaju povratak starog imena kao dio identiteta njihovog kraja i svakog pojedinca.

(Pismo-zahtjev sastavio autor na zamolbu mještana Vrginmosta, upućeno organima vlasti – Županiji i Vladi RH. Autorov arhiv osobne korespondencije.)

OTVORENO PISMO POTPREDSJEDNICI VLADE I MINISTRICI OBITELJI, BRANITELJA I MEĐUGENERACIJSKE SOLIDARNOSTI

Poštovana, tvrdite da su Vam ljudi ispred politike.

Unatoč zakona i ustavnih prava i međunarodne konvencije kao nadnacionalnog zakona, prava nas invalida iz Drugog svjetskog rata su dokinuta. «Ljudi zar je to moguće?»

Mi, invalidi, antifašisti iz Drugog svjetskog rata s indignacijom negodujemo zbog flagrantnog napada na naša stečena prava. Duboko smo uvjereni da revizija našeg statusa invalidnosti nije od interesa, koristi i potrebe našoj domovini. Naprotiv:

1. Invalidi smo postali pred više od pola stoljeća;
2. Znanstveno je dokazano da je invalidnost kumulativni činilac, što si stariji, implikacije su veće. Zbog toga je znano da starenje i priroda te procesi rada proizvode više invalida no svi ratovi zajedno;
3. Našu invalidnost su valorizirali dokazani eksperti medicine, prava i upravni službenici;
4. Kriterij o invalidnosti nitko od nas nije izmislio i oni su ostali isti;
5. Gotovo smo svi u dubokoj starosti, znatno većoj od srednjeg očekivanja života u nas. To što smo imali sreću, ili nesreću da smo preživjeli rat, ranjavanje i doživjeli još drugi užasniji, to što još trajemo, zar je podložno sramu, poniženju i teroru zakonskog kažnjavanja u koji nas gurate.

Iako mnogi od nas već hodaju u vlastitom sprovodu s ponosom ističemo da pripadamo antifašističkom civilizacijskom krugu na čijim temeljima počiva današnja Hrvatska.

Zbog toga se može postaviti čitav niz pitanja, u ime kojeg profesionalnog, strukovnog i pravnog stajališta, te etičkih normi, nas posljednje ostatke najranjivijih skupina iz Drugog svjetskog rata tako tretirate. Ponavljam to nije u interesu ni države, ni društva, ni naših budućih generacija.

Budući da smo depresivni teret socijalnog osiguranja, jer nas je svakog dana manje, da spadamo u istinske martire ratnih stradanja, da spadamo u dokazane neimare antifašističke tradicije, da smo u poodmakloj dobi, ovakav tretman nas drsko diskriminira, etički i pravno ponižava.

Suprotno ustavnim normama jednakosti pred zakonom mi primamo 50 % manje invalidnine nego invalidi Domovinskog rata, a isti su kriteriji određivanja invalidnosti. Mnogima od nas su neosnovano invalidnine dokinute, većini reducirane suprotno medicinskim činjenicama iz naših dosjea. Ortopedska pomagala su reducirana. Nama neodgovorni službenici prijetite «crknite jučer». Ističem da nema tog tehničkog pomagala i novčane mase koja može supstituirati prirodu. Takav antihumanistički postupak države prema svojim neimarskim ranjivim skupinama nije se pojavio niti u jednoj civiliziranoj zemlji.

Razaraju se grobovi naših ratnih drugova, srušeno je ili devastirano preko 3 000 spomen obilježja, a mrtvi ne mogu da se brane. Sada smo na redu mi rezidualni ostaci najvećih žrtava poslije poginulih antifašista. Zar doista naša domovina strahuje od tereta 20 000 ostarijelih invalidnih antifašista? Sada nas je oko 6 000. Biologijom želite da nas se riješite. To činite i s umirovljenicima.

Obzirom na Ustav, na povijesnu činjenicu da pripadamo civilizacijskom krugu temelja naše zajednice i integracije svijeta, da je naš status nastao «lege artis», ovakav napad na stečena prava ne možemo protumačiti drugačije nego kao nezasnovanu i bezumnu odmazdu. Stoga, ističemo da nikakva osveta, pa bila i najslađa za osvetnike, nema nikakve veze s pravom i pravnom državom. Očito je politika ispred ljudi!

Kao falangisti, osvetnici bestidno ste oduzeli mirovinu devedesetogodišnjem čuvenom antifašisti i antistaljinisti Karlu Steineru koj je napisao povijesno svjedočanstvo «7 000 dana u Sibiru». Svijet se zgrozio! Isto ste učini sa španjolskim borcima, narodnim herojima i

sudionicima NOB-a, redukcijom mirovina. Ostarjele oficire isplata-
ma mirovina ste ponizili da su neki umrli od gladi, neki probleme ri-
ješili suicidom, a neki još uvijek vode sporove s državom. Koja javna
sramota! Kršite Ustav i kleptomanski kasnim isplatama invalidnina
iz Drugog svjetskog rata, jednu godišnje zakidate. To je razumljivo,
jer Vam je antifašizam prigodničarski – govorima od Bleiburga do
Jasenovca.

Budući da ovako nitko ne čini u civiliziranom svijetu, da terorom
zakona diskriminira svoje ranjive skupine, to nam ne preostaje ništa
drugo do da pozovemo javnost u zaštitu, jer smo iscrpili sve procedu-
re zaključno do Ustavnog suda, obavijestili predsjednika Republike.
Sada ovo pismo upućujemo svim članicama Vijeća Europe da vide
Vašu antifašističku (ne)vjerodostojnost. Kako su u ovom napadu na
naša stečena prava povrijeđene neke od međunarodnih konvencija
zaštite ljudskih prava, Vi ste nas prisilili da naš slučaj internaciona-
liziramo. Uvjereni smo da suvremeno shvaćanje o ljudskim pravima
ide nama u prilog, a vama na moralni debakl.

(*Novi list*, Rijeka, 3. V. 2005. godine)

PROMEMORIJA RAZGOVORA S PREDsjedNIKOM RH STJEPANOM MESIĆEM

1. Čestitao sam predsjedniku Mesiću reizbor i naglasio da ima šansu da uđe u povijest svoga naroda detuđmanizacijom, denacifikacijom i rehabilitacijom antifašizma. Ovdje su ubijene antifašiste ponovo ubijali, grobove prekapali, brisali memoriju, falsificirali povijest.

2. Naglasio sam da dolazim kao svjedok vremena, filozof i historičar po obrazovanju, a sociolog u praksi i to u dobroj namjeri.

3. Da bi započeo svoju novu misiju, Mesić mora otvoriti problematizaciju prirode građanskog rata. Cezar je to već znao, da u takvom ratu nema pobjednika ni heroja, svi su poraženi. Ilustrirao sam mu primjerom ubojstva Makedonca (Saško) u Splitu još dok je bila Jugoslavija. Ima nalog nevina žrtva da ne puca, viri iz tenka i netko ga od građana ubija. To je simboličan početak građanskog rata. Neka mu nekom gestom obilježi pomen, «Brandtovim činom» i oda poštu, to će odjeknuti među žrtvama, ali i u Makedoniji, pa i u svijetu kao državnički čin.

4. Podsjetio sam predsjednika da je bio na obnovi muzej – kuće Nikole Tesle, ali starac nema namjeru da se vrati, jer je već 60 godina mrtav, međutim njegov duh se mora već jučer vratiti, jer eksponati su i dalje u pošti. To je sramotno, jer u svijetu nema grada bez njegova pomena, a on ga nema u rodnom kraju, osim smjerokaza «Muzej Nikole Tesle».

5. Spomenik Nikole Tesle, sjedeća figura u Gospiću, navodno je, rušenje inicirao potpredsjednik Sabora Milinković. Likom vladaju biskup Bogović i spomenuti potpredsjednik Sabora, falsifikat lokal-patriota.

6. Zaklinjao sam gospodina Mesića, kao osobni prijatelj njegova oca Tovariša, da zastupa bar dio etičkih normi svog oca – antifašiste.

7. Naglasio sam mu da sam s knjigom u ruci, dao snimiti 120 video zapisa zločina paradržave i države. Od humicida do ruralocida.

8. Opisao sam mu Tuđmana kao nezalicu, plagijatora 900 stranica u knjizi *Rat protiv rata* i knjizi *20 godina socijalističke Jugoslavije*. Falsificirao je najveće prevoditelje klasike, prisvojio tekstove Ladana, Mladena Ivekovića, Danka Grlića, Jakše Ravlića i drugih. U selektivnoj bibliografiji danas nema tih njegovih naslova.

9. Nakon objavljenih transkripata o BiH, deklaracije o Domovinskom ratu i nekoliko biografskih knjiga, posebno Darka Hudelista, on je ispao profesionalni lažov, falsifikator, antihistoričar, jer je zločinački pokret ugradio u strategiju države.

10. Naglasio sam predsjedniku da ima razloga da posjeti SAB i posebno najstarije generale, Kuprešanina, Bulata i druge, jer su poniženi i diskriminirani, optuženi i zanemareni.

11. Pokazao sam 68 potpisnika za obnovu spomenika Vojina Bakića, među kojima je i on. Dopis Đurđe Adlešić i župana Bjelovarsko-bilogorske županije, ali isto tako i izvadak iz štampe, da su spomenik srušili «četnici» i drugi, «da nije izdržao vjetar». Međutim, jedan dovitljivi, potrudio se da zatraži meteorološki izvještaj iz kojeg je vidljivo da tada nije bilo ni daška vjetra.

12. Pročitao sam mu citate da je u Hrvatskoj provedeno najveće etničko čišćenje koje je ikad igdje sprovedeno. Naglasio da je preko 50 toponima s pridjevom «srpski» i «partizanski» promijenjeno. Molio ga da se pod hitno zauzme za povratak toponima Srpske Moravice, Vrginmost, da se obnovi spomenik u Srbu, jer žrtva koju su Srbi podnijeli u antifašizmu je golema. U nekim prostorima 19% žive sile je bilo u pokretu otpora. Izginule su cijele generacije izraženo stihom: *Na Kordunu grob do groba*.

13. Pokazao sam dosje kulturocida-knjigocida. Napomenuo proces protiv najstarijeg filozofa Kangrge, zbog obrane identiteta knjige. Nema umjetnika skulptora i nema naslova koji nije pogođen kulturocidom-knjigocidom.

14. Predsjedniku sam prezentirao 42 potpisnika s upućenim pismima Bajiću, Primorcu, Ožboltici, Biškupiću i nitko na to od njih

nije reagirao, što je dokaz apsurdna u kulturi, negacije javnih djelatnika i očitog dokaza da «ministri-talibani» uče iz glinenih pločica.

15. Predočio sam predsjedniku spisak svih srušenih spomenika Vojina Bakića i tražio da kao vrhovni zapovjednik dozna kako je general Miljenko Crnjac, komandant 123. brigade HV-a, donio odluku da 21.2.1992. minira monumentalni spomenik na Kamenskom. Čuo sam da mu je za kompenzaciju izliven veliki lavor od nehrđajućeg čelika.

16. Pledirao sam za obnovu spomenika Tesli, ZAVNOH-u, Petrovoj gori, Bakićevih spomenika, a posebno ukazao da su miniranjem ZAVNOH-ovog muzeja, za koji je nalog izdao direktor Zagrebačke filharmonije, nestali originali rukopisa Kongresa kulturnih radnika, Nazora, Afrića, Ivana Gorana Kovačića i reljefno muralno rješenje Murtića i Price.

17. Opisao sam mu etničko čišćenje u 1 107 naselja gdje su Srbi bili većina i ukazao na činjenicu da nije bilo dva mehanička zadiranja u srpski korpus danas bi ih u Hrvatskoj bilo 1,5 milijun, međutim, objektivno njih danas ima 20 000 manje nego što je popisano 2001., ima ih samo 180 000. Nema biološke reprodukcije u Splitu, Šibeniku, Zadru, Karlovcu i Osijeku. Iznio sam mu empirijske podatke razorenih preko 24 000 stambenih objekata i preko 13 000 privrednih. Srbi nemaju niti jedne institucije osim osakaćene pravoslavne crkve.

18. Opisao sam mu licemjerje vlasti de iure za povratak, a de facto protiv. Naveo sam 4 000 lica koja se nalaze na Interpolovoj tjeratici i onesposobljeno sudstvo, a predsjednik mi je citirao slučaj Karana. Onesposobljenost sam definirao kao ideološki osnov. Tuđman tvrdi da je genocid korisna stvar za popravljavanje povijesti, falsifikat da su Srbi remetilački faktor i stajalište da Hrvat ne može napraviti zločin u obrambenom ratu. Obnova se vrši bez energenata, institucija, društvene osnove života, socijalne sigurnosti, bez poljoprivrednih mirovina, bez statusa članova i praktično su Srbi korpus separatum, jer se više primjenjuje uzurpativno pravo.

19. Opisao sam mu sudbinu kolonista iste matrice rata i ukazao da niti jedna kolonizacija u povijesti nije uspjela.

20. Naglasio sam statističke pokazatelje etničkog čišćenja po gradovima, gdje nije bilo pobune. Hrvatska je ostala bez najboljih gra-

đana, a Srbi bez elite. Podsjetio sam na evoluciju IRA-e i ETA-e i na činjenicu da nitko nije uzviknuo: «Ne otimajte! Ne progonite i ne ubijajte Srbe, i oni su ljudi!» To je ne samo apsurd, nego najveći moralni poraz. Ni jedna se država nije mogla konstituirati na povijesno nekažnjenom zločinu.

21. Podsjetio sam ga na spisak pobijenih u Sisku, na pobijene u zapadnoj Slavoniji i zatiranje tragova, na spisak 3 500 nestalih Srba za kojima nitko ne traga.

22. Dao do znanja brojne detalje od ovoga što sam mu iznio i druge s kojima idem u obliku aid memoirea svakoj članici Vijeća Europe, posebno predsjedavajućem Vijeća Europe, Haškom sudu i dvanaestorici nobelovaca društvenog smjera. Povijesni zločio ostavio je iza sebe muzej zločina na otvorenom stalne postave za milenijsko pamćenje. Zbog te činjenice, predložio sam mu idejnu skicu mogućeg izlaska iz povijesnog zločina, na tragu povijesnog izlaza, putem naučne valorizacije prostora, institucija i organizacije povratka. Predsjednik je objeručke prihvatio i naložio da se formira odgovarajuće tijelo. Naglasio je da se moramo ponovno vidjeti.

Sugerirao sam mu da mora u toku svoje kohabitacije angažirati najbolje umove, jer sadašnja vlast nema ni koncepta, a među njima nema niti ljudi. Golem broj stvaralačkih kadrova je potpuno isključen što je neshvatljiva apsurdnost nagona za vlašću, bez obzira na efekt. Tako država razara vlastito društvo. To pokazuje najbolje golema centralizacija u metropoli i još golemija provincijalizacija periferije.

Rangovi ostajanja se povećavaju.

U Zagrebu, 7. travnja 2005. godine

(Razgovor je obavljen na moj zahtjev, 6. 4. 2005. u 18.00 sati u prostorijama kabineta Predsjednika Republike na Pantovčaku, u Zagrebu. Autorov arhiv.)

ODGOVOR NA POZIV ZA NAUČNI SKUP: «TRAGANJE ZA IZMIRENJEM»

Poštovana gospodo,

Počašćen sam vašim pozivom na skup traganjem za izmirenjem. Moje spoznaje, iskustvo i pamćenje prenaseljene su zločinima rata. Filozof sam i historičar po obrazovanju, a sociolog po praksi. U ratu sam u svojstvu eksperta OUN-a arbitrirao i koordinirao brojne mirotvorce. Napisao sam i jednu knjigu «Etničko čišćenje – zločin stoljeća» i završavam drugu. Nedavno sam uputio jedan spis s dokumentacijom svakoj članici Vijeća Europe o povijesnom zločinu na području Republike Hrvatske, čije popratno pismo vam šaljem u prilogu.

Iz iskustva znam da naša metodologija izmirenja nije ispravna. Ovo je bio klasični građanski rat s tiranijom jačega. On se vodio pod egidom neporaženih ustaško-četničkih sindroma, stoga je bio klasični dogovoreni rat za pljačku i preraspodjelu utjecaja. Utvrdio sam brojnim istraživanjima da se ne mrže toliko etniciteti koliko se vole njihova oteta dobra. Elite vlasti su rat proizvele, s njim upravljale i ne dozvoljavaju da se on dovrši. One su instalirale antibiološke kategorije, da su drugi barbarogeni, genocidni, da bi opravdali svoju praksu genocidnih radnji, azijsku torturu i htjeli su pod svaku cijenu razviti historijsku mržnju za koju nema nikakve historijske osnove. Razbili su kulturni krug, otpočeli procese homogenizacije etniciteta i sada na tom u nedovršenom ratu insistiraju. Koje li sramote, stoji iza zločina i zločinaca kao kripl–države.

Stoga mi moramo izmirenje institucionalizirati preko institucija civilnog društva. Kao što nekad bijaše «svaki svoga da ubije šubašu»; mi moramo prokazati prije svega naše intelektualne nosioce rata – vođe, ideologe, jer svakom konkretnom zločinu prethodila je intelektualna osnova – propaganda. To je najveća intelektualna izdaja.

Oko nas mirno šecu profesionalni ubojice, kriminalci, legionari, vođe eskadrona smrti itd. I mi se privikavamo na njih. Pošto su mnogi zauzeli položaje, institucije, oktroirali zakone, pa čak i za pokriće zločina, što je najveći zločin tzv. «ozakonjenje zločina». Nama su potrebne institucije koje bi istražile prirodu rata sa svih aspekata, dijagnosticirale suštinu njegovog izvođenja. I drugo, trebao bi nam institut tipa Wiesenthala. Mi moramo prokazati zločince svaki iz svoje sredine. Tragajući za tim fenomenima analizom sadržaja, prateći dokumentaciju oštećenih, slušajući lelek i ispovijesti žrtava spoznao sam – da je praštanje zločina najveća osveta žrtvi. Ona je najveća prepreka izmirenju. Ona je potencijalna osnova za terorizam po onoj «i grobovi naši borit će se s vama».

Ukratko, skupu bih želio predstaviti moje kratke spoznaje, ospega i sadržaja zločina i mogućnosti njegovog institucionalnog progona kao pretpostavke za izmirenje. Bez toga sve je bliže praksi «trla baba lan, da joj prođe dan». Mada je «trti lan» vrlo teško, a izmirenje je još teže; jer se ne izmiruje pojedinac nego masa mnogih. Psi rata zaposjeli su institucije preko masovnih medija, stalno ga recikliraju i tako se pomoću «šoguna» održavaju.

Moj referat, ako prihvatite ovaj pristup bit će usmjeren na institucionalno organiziranje izmirenja. Ako prihvatite ovaj pristup, obavijestite me da mogu valjano se potruditi. Primite izraze najdubljeg poštovanja u uvjerenju da radite golem posao pro futuro.

Srdačno vaš

prof. dr. Svetozar Livada

P.S. Skupu nisam mogao prisustvovati zbog «više sile» – oduzeta mi je privremeno putovnica.

(Autorov arhiv osobne korespondencije, 30. VIII. 2005.)

OTVORENO PISMO ČLANICAMA EU

U Zagrebu, 6. V. 2005. godine

Vaša Ekselencijo,

Pišem Vam ovaj aide memoire-dosje i svakoj članici EU iz spoznajne nužde: da to ne učinim izdao bih Istinu i sve civilizacijske vrijednosti, kao svjedok vremena. Želim da svjedočim o namjernom, nekažnjenom povijesnom zločinu.

Po obrazovanju sam filozof i historičar, a po praksi ruralni sociolog empiričar. Pratio sam zločin uz *in status nascendi*, kao humanitarac ekspert u UN. Smatram se osposobljenim krunskim svjedokom.

Hrvatski integralni nacionalistički pokret HDZ-a, reagirao je na rebelski ruralni pokret Srba kolektivnom krivnjom Srba i nekažnjenom odmazdom. Neki Srbi iz tzv. SAO Krajine, pretvorivši povijesno pamćenje u zlopamćenje, načinili su konkretne zločine. Umjesto konkretne kazne za ratni zločin, kolektivnom krivnjom Srba odmazda je besprimjerna. Haški sud ovaj postupak u tužbi ocjenjuje s pravom kao «udruživanjem u zločinački pothvat.»

Najprije taksativno o nekažnjenom zločinu:

1. Etnički je očišćeno cca preko pola milijuna Srba tako radikalno da su ostali bez elite i biološke reprodukcije, te bez svih institucija, osim reducirane pravoslavne crkve (prilog: knjiga S. Livada: *Etničko čišćenje zločin stoljeća*, SKD «Prosvjeta», 1997.);
2. Nekoliko tisuća civila je ubijeno nekažnjeno (prilog: «Spisak ubijenih u Sisku» i «Spisak nestalih 3 500 Srba»);
3. Iz gradova je, gdje nije bilo rata, otjerano preko 124 000 Srba i oteto 25 000 stambenih jedinica, nekažnjeno (prilog statistički pokazatelji);
4. U gradovima je minirano 10 000 objekata Srba, a ponegdje

s cijelim porodicama, nekažnjeno. Samo u Splitu je deložirano 10 000 stanovnika;

5. Uništeno je preko 3 000 monumenata i obilježja na temu antifašizma, među kojima i najveća djela umjetnika čije su makete u svjetskim muzejima;

6. Uništeni su svi zavičajni muzeji Srba, uključujući i zavičajni muzej Nikole Tesle, ZAVNOH-a i muzej pravoslavlja u Zagrebu;

7. Spaljeno je ili na drugi način uništeno stotine tisuća knjiga i cijele biblioteke srpske provincije i drugih autora ljevičara, Muslimana, Židova, antifašista (vidjeti prilog tematskog broja časopisa «Prosvjeta» «Kulturocid – knjigocid») sve je to učinjeno po uputama Ministarstva prosvjete (vidjeti reakciju 42 javna radnika i šutnju nadležnih institucija, što znači da država stoji iza zločina);

8. Prenominirano je i prekršteno desetine tisuća Srba u Hrvate, posebno školska djeca – nekažnjeno;

9. U tome svemu zdušno je sudjelovala Katolička crkva u Hrvatskoj iz čijih dvorišta proviruje neofašizam – ustaštvo i apsurdno penetriranje u politički život laičke države;

10. Dokazane ubojice pravosuđe fetišizira, a društvo časti svim počastima i financijskim sinekurama. Istovremeno se krunske svjedoke ubija i progoni, nekažnjeno;

11. Ozakonjena je «pljačka stoljeća» pretvorbom društvenog vlasništva u privatno, nekažnjeno;

12. Blizu pola milijuna aktivnih kontingenata zbog procesa deindustrijalizacije i pretvorbe izvan je procesa rada;

13. Sve to ima za posljedice galopirajuće siromašenje i biološko slabljenje demografskog stabla. Na primjer otetih 40 mirovina pogodilo je generacije umirovljenika da praktično umiru 3,5 godine ranije u istim generacijama, a oni čine skoro četvrtinu stanovništva.

Kao ilustraciju besprimjernog etničkog čišćenja, ističem da nije bilo mehaničkog zadiranja u srpski korpus za vrijeme NDH 1941. – 1945. i u građanskom ratu 1990. – 1995. Srba bi danas u Hrvatskoj, prema egzaktnoj računici, bilo 1,5 milijuna, a praktično ih je prisutno svega 180.000, što znači manje nego što ih je popisano 2001. godine,

jer su ostale krnje porodice u poodmakloj dobi i nema biološke reprodukcije.

Strategija Tuđmana bila je dogovorena s hercegovačkim fratrima sa Širokog Brijega da se lustriraju Srbi, a ne komunisti. Tuđman je polazio od tvrdnje da je genocid koristan čin za popravljjanje povijesti, da su Srbi remetilački faktor, da u stvaranju države ne može od strane Hrvata biti zločina. Rasističkom izjavom da je «sretan da mu žena nije Srpkinja ili Židovka» i Goebbelsovskom propagandom pokrenuo je klasični etno – banditizam s obiljem falsifikata; da su Srbi biološki defektni, da su mješoviti brakovi deficijentni, da Srbi imaju kromosom manje u što je uključeno oko 60 stigmatizirajućih pojmova iz povijesnog progona Židova. Tako je nastao pokret «krvi i tla» i svi su etniciteti reducirani na minimum, a srpski korpus je biološki masakriran. Dakle sprovedeno je najveće etničko čišćenje, koje je ikad igdje izvršeno, jer je napadnuta toponomastika, onomastika, kultura i izvršena falsifikacija historije.

Svojom ideologijom «izmirenja ustaša i partizana» Tuđman je htio zaživjeti teze Maksa Luburića jednog od najvećih koljača NDH i osnivača koncentracionog logora u Jasenovcu. Htio je proširiti Hrvatsku u granice nekadašnje «Banovine» i stvorio paradržavu «Herceg Bosnu». Srbi su od nekad konstitutivnog naroda postali manjina, što je praktično, postali su manje ljudi, pa su nekažnjeno pljačkani, ubijani i progonjeni.

U ruralnim zonama njihova nadgradnja, kuće, stanovi, gospodarski objekti, institucije i infrastruktura do temelja su uništeni ili zaposjednuti od žrtava iste matrice rata doseljenih Hrvata iz Bosne. Tako je uništeno preko 24 000 stambenih objekata i preko 13 000 privrednih. Taj proces uništenja još uvijek traje prirodnim destrukcijama ili namjernim razaranjem. Uništen je cjelokupni stočni fond Srba, sav inventar rada, svi energenti i sve institucije da se ne mogu i nemaju gdje vratiti. Sve je to teklo nekažnjeno. Radi izmjene etničkog sastava žrtve iste matrice rata se sukobljavaju logikom «zavadi pa vladaj». Srbe se deposedira bez privole i najčešće bez ikakvog znanja. Sva je legislativa, i čak kad je normalna, podložna primjeni uzurpativnog prava, kada je o Srbima riječ. Tako da je većina zločina, faktički ozakonjena. U 1 107 naselja gdje su Srbi bili većina, naselja su ili nestala

i postala sela koja to nisu, ili su bolji objekti zaposjednuti.

Tragično je da je destrukcija katastrofalno razarajuća. Na primjer posječena su sva plemenita stabla oraha, lipe, trešnje, duda, jasena, javora, a nerijetko i hrasta, i to bilo za ogrijev, bilo kao građa, ili bilo samo za uništenje. Sijeku se uzurpativno privatni gajevi do ekološke katastrofe – nekažnjeno. Konjima su sjekli tetive, ubijali sitno zubu stoku, oko 3 godine nije bilo ni vrapca. Voćnjaci i vinogradi su uništavani, preorane su međe, a na mnogim prostorima izvršena je reambulacija katastra – nekažnjeno. Sve je to činjeno u funkciji da se Srbi ne vrate, da im se oduzme zavičaj, državljanstvo i razbiju porodice. Vršene su užasavajuće prijetnje, javni masakri, ucjene, nepotrebne administrativne prepreke u pravcu otežavanja povratka. Neki su ubijani, nekažnjeno, neki kažnjavani za svoju ubranu voćku, za gutljaj vode iz svog bunara, a neki su umrli pored svoje kuće u šatorima UNHCR-a. Neki su nepravično osuđeni, a oko 4 000 je na Interpolovim potjernicama, kao ratni zločinci. Samo u jednom selu u Lici 50 seljaka je na potjernici. Masovno se sudilo u odsutnosti, srpska se svjedočenja ne uvažavaju, ili se svjedoci iznudom zastrašuju. Trend «spaljene zemlje» u nekim regijama («Miljevački plato», «Medački džep», Kistanje, okolica Knina, Lapac...) zastrašujuće su opomene i poruke. U zapadnoj Slavoniji neka su seoska naselja zaorana i zasijan hrast lužnjak. Sintagme «mrtav Srbin je najbolji Srbin», da Srbi nisu političko, nego ekološko pitanje razaranjem njihovih crkava i groblja, užasavajuće su nekažnjene prijeteće poruke.

Hrvatska onemogućava problematizaciju građanskog rata. To se najbolje ogleda kroz fetišizaciju «Deklaracije o Domovinskom ratu» u kojoj dokazuju da nisu izvršili agresiju na Bosnu.

O svim ovim činjenicama postoje brojni dokumenti, upoznate su sve institucije uključujući i predsjednika Republike, međutim, država se ne može konstituirati na povijesno nekažnjenom zločinu. Tragično je što je država fetišizirana, zločinci promovirani i slavljani, te ozakonjeno zaštićeni, unatoč priznanja nadležnosti međunarodnih konvencija, kao nadzakona i posebno Međunarodnog suda za ratne zločine. Psihologijom da je protiv Hrvatske opća zavjera svijeta, svi zločini ostaju nekažnjani. To je ispod svih dosadašnjih moralnih vrijednosti na ovom prostoru.

398 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

Prema tome u Vašoj arbitraži u «slučaju Hrvatske», želio bih da imate ove iznesene činjenice krunskog svjedoka procesa u toku.

S punim poštovanjem i uvažavanjem, te golemim nadanjem da Istina sama sebi bude sudac, stavljam Vam ovo dokumentirano svjedočanstvo na dispoziciju.

SVJEDOČENJE

Časna sutkinjo, dolazim u svojstvu svjedoka jer sam prozvan kao promotor *Etike*, djela prof. dr. Milana Kangrge, etičara po vokaciji.

Najprije nešto o optuženom. Prof. dr. Milan Kangrga najveći je živi filozof vremena i našeg prostora. Filozofija se uzima kao nauka nad naukama, odnosno kao kraljica nauka. Unutar filozofijskih disciplina etika se podrazumijeva kao njezina kruna. Jer ona se kroz svoje filozofiranje propituje što je čovjek, kako postaje, od kuda dolazi, kamo smjera i do kuda je stigao. Uostalom etičke vrline čast, dostojanstvo, moralnost određuju čovjeka kao uzvišeno ljudsko biće. Ovaj časni filozof to čini cijelim filozofiranjem više od pola stoljeća. Prema tome, kao znalac, dakle etičar po vokaciji niti hoće, niti može, niti smije učiniti takvu pogrešku u svom filozofiranju, da bi povrijedio jedan cijeli narod. On samo filozofira i istražuje problem dobra i zla, čovjekovu čestitost, čudorednost, moralnost. Prema tome on ne može imati prostora za takvu brutalnu nemoralnost jer svi su njegovi silogizmi, pojmovi i premise po opsegu i sadržaju te značenju provjereni izvedeni etimološki, etički i povijesno. Dakle, u inkriminiranoj rečenici nije suština u nacionalitetu, naciji, zbog čega se uostalom ne može ni suditi, nego suština je kod onih pojedinaca koji ne poznaju svoj interes i u glasovanju dovode ga u pitanje. To znači kad on tvrdi da je njegova golubica pametnija od onih koji ne znaju svoj interes, on naglašava da je ona nagoni pametnija kao životinja nego oni pojedinci, ljudi kao razumna bića koji ne znaju svoj interes. To je klasična metafora zbog koje se nikome ne može suditi. Bilo bi apsurdno kada bi sudili parabolama, asocijacijama, metaforama i drugim oblicima ljudskog dovijanja u literaturi, nauci i drugdje. To znači sudili bi mišljenju. Ne bi moglo biti ni literature, ni nauke, ni mašte. Podsjećam vas na jedan primjer filozofa stoika koga osudiše odsijecanjem glave, a on im hrabro odgovori: «I kad glavu odsijecete moju misao i

mišljenje nećete posjeći». Optuženi dakle nigdje ne spominje Hrvate u totalitetu. Tužitelj očito pokazuje nesposobnost razumijevanja izvedene konkluzije metaforom. On izvorni tekst u knjizi očito nije ni vido, a možda ni knjigu s korica. On je induciran za blasfemičnu objedu. Citirani tekst u tužbi prenosi iz novina. Tužitelj i tuženi se ne poznaju, pa nema nikakve direktne usmjerenosti za uvredu. Tužitelj također nije nikakav oficijelni legat naroda da bi mogao u ime njega braniti ga. U najmanju ruku morao bi imati posebnu punomoć preko 4,5 milijuna onih pojedinaca koji su registrirani kao Hrvati. Po novim genetskim teorijama tužitelj ne zna kojoj grupi autentičnog koda pripada. Prema tome ova tužba je neutemeljena po svom sadržaju i namjeri i kao takvu treba je odbaciti. Njeno prihvaćanje značilo bi golemu štetu sudstvu kao jednom od segmenata vlasti i bilo bi velika kompromitacija pred međunarodnom javnosti kao što je slučaj Orhana Pamuka u Turskoj, koji je tako snažno utjecao na mnoge, da su pitali može li Turska biti prihvaćena u svojoj opciji prema Europi. Sličan slučaj imamo s presudom književniku Predragu Matvejeviću.

Stoga vam istinski preporučam kao legalista i prijatelj suda da ovu tužbu odbacite kao nezasnovanu, pa da budete profesionalni i «spasite dušu svoju». Valjda ne želite da budete Melit koji je osudio Sokrata, filozofa, začetnika istraživanja dobra i zla. Njega su osudili da je kvario mladež samo zato što je tragao za opsegom i sadržajem pojmova, što je dobro, a što je zlo. Danas mnogi koji nisu filozofi znaju za Sokrata, a samo rijetki za nepravičnog Melita. Prema tome, ako vam je stalo do pravde i pravičnosti sudite po osnovama suštine metafore kao očitog dokaza nezasnovanosti ove optužbe.

Učinili ste mi čast što ste mi pružili mogućnost da vam kao prijatelj suda pomognem u ovome nemilom slučaju.

S poštovanjem.

(Zarez, Zagreb, 2006. godine)

P o g l a v l j e VII.
INSTITUCIJE SRBA I MEĐUSRPSKI
ODNOSI U HRVATSKOJ

ULOGA «PROSVJETE» U BUDUĆNOSTI SRPSKOG NARODA

Govoreći sociološki ne može se govoriti o «Prosvjeti», kao srpskoj tradicionalnoj kulturnoj instituciji, a da se ne insistira na kritičnosti. Jer, sociologija je, sama po sebi, dakle, per definitionem, kritična znanost društvenih fenomena. Prema tome, govorit ću profesionalno, više analitički popularno, a manje akribijalno znanstveno. Istovremeno podvlačim da je kritika sama po sebi, ako je izvorna, i analitična kreacija, a ne negacija. Bez kritičke analize nije moguća valjana valorizacija ponašanja pojedinca.

Kada je o «Prosvjeti» riječ, onda raspravljamo o jednom pojmu i instituciji koja je dio kulture ponašanja čovjeka. Historijski gledano «Prosvjeta» kao institucija unutar srpskog etniciteta odigrala je značajnu povijesnu ulogu u okupljanju ljudi i širenju kulturnih vrijednosti Srba. To mora i dalje činiti, danas i sutra.

Budući da pripadamo sredini latentnih konflikata, to je prosvijećeni pristup jedini oblik iznalaženja instrumentarija za izlazak iz konfliktnog stanja. U našoj sredini, nažalost, za tim se rijetko istinski traga. Naprotiv, započete konflikte produbljuje se do srazova zaključno do onoga što je poznato kao ratni konflikt, ili do «istrage vaše ili naše».

Nedovršeni rat, oktroirani mir gorki je svjedok o tome.

Pravilo je, međutim, da za historijske izazove, pa i zločine, treba tražiti historijski valjan odgovor. To je moguće jedino istinom o surovosti rata i svim posljedicama koje je on donio svima. Tu zavist, taština, samozvanstvo, neodgovornost nemaju mjesta. Nema suvišnih i nesposobnih Srba za traganje istinskog historijskog odgovora na pravo na dostojan život sada, tu i ovdje, svakog pojedinca.

Iako je znano da «svijetom nered vlada», da njime upravljaju me-

diokriteti – neznalice, ipak je pretežna većina pripadnika ljudskog roda razborita, odgovorna i moralna. Ona determinira progres civilizacije.

U Hrvatskoj nema polja rada, ni jedne domene života gdje Srbi nisu dali svoj obol, a neki su se vinuli do najviših visina, na sreću, korist i ponos Hrvata i Srba. Srbi su ove prostore zadužili: radom, znojem, krvlju i ljubavlju. Dva surova zadiranja u srpski korpus u Hrvatskoj nije interes, korist, potreba hrvatskog naroda, a toga je pretežna većina Hrvata i istinski svjesna.

U zakašnjelih naroda neznanje, primitivizam, tradicionalizam–čitaj tribalizam, dominantne su komponente ponašanja. Mi, nažalost, pripadamo tim narodima. Da svijet ne priskoči istrebljivali bismo se još i danas kao žuti mravi. Za naše zločine osnovan je Međunarodni sud u Haagu, zar ne? Iako nismo Tuci ni Huti.

Da bi se izašlo iz toga postoje golemi uzori kod drugih sredina i naroda čija je daleka prošlost naša sadašnjost. Ali to je davno iza njih. Tu surovu našu sadašnjost razvijeni narodi prevladali su stvaralačkom tolerancijom, činima kritičkih analiza svoga ponašanja i procesima demokratizacije društva. I nama je to jedini put. Dakle, samo odgovornom i istinskom analizom što nam se dogodilo, kako i zašto i koje je posljedice donijelo, možemo prokrciti put izlaska iz, da ponovim, historijskog zločina.

Najprije valja spoznajom posljedica osuditi rat kao neprirodnu pojavu. Drugo, valja osuditi zločin i zločince kao konkretnu krivnju. Jer, historijski je znano da su zločin i zločinstvo uvijek konkretni. To će reći, mora se otkloniti napast (ne)postojanja kolektivne krivnje, ili, drugim riječima, ne pristajati da živimo sa zločinom i zločincima nekažnjeno. A to, nažalost, i suviše dugo prakticiramo. Čak se tvrdi: «Hrvat ne može napraviti zločin». Poznato je da «praštanje zločina osveta je žrtvi». A žrtava je u nas premnogo da bi smjeli na to pristati. Uostalom, svi smo žrtve. Naime, u ime nacional-šovinizma, mitova «naše svetosti», pa i divinizirane države, koja je posvuda sada neupitna, u nas se sve više insistira na ostvarenju ciljeva rata – etničkog čišćenja, što je zapravo klasični etnbanditizam zasnovan na progonu ljudi i otimanju materijalnih i duhovnih dobara.

Etnički čišta država je antihistorijski apsurd. Taj antihistorijski čin

ne može biti ni interes, ni korist, ni potreba, niti jednom narodu, pa time ni hrvatskom. Poznato je da je svijet u dubokom trendu opće globalizacije. Sociolozi govore da se trendom globalizacije svijet pretvara u globalno selo. Ekolozi, pak, ističu: «Razmišljaj globalno, djeluj lokalno!» Jer, pojedinac, kao pripadnik vrste, svojom ontogenezom i filogenezom, iznimno je biće i jedino koje je obilježeno u svim konzekvencama društvenosti. Kršćani govore: «Svi smo braća». Da ilustriram, antropolog R. Linton: «Naš solidni američki građanin budi se u krevetu koji je izgrađen prema uzorku, čije je podrijetlo s Bliskog Istoka, ali koji se izmijenio u sjevernoj Europi prije nego što je prenesen u Ameriku. On odmiče sa sebe pokrivač od pamuka, koji je bio udomaćen u Indiji, ili od lana, udomaćenog na Bliskom Istoku, ili od ovčje vune, koja je također uzgojena i udomaćena na Bliskom Istoku, ili čak od svile, čija je upotreba otkrivena u Kini. Svi su ovi materijali istkani ili ispredeni pomoću postupaka izmišljenog na Bliskom Istoku. Tada navlači svoje mokasine, koje su izmislili Indijanci u šumama istočne Amerike i ide u kupaonicu, čija je konstrukcija mješavina europskih i američkih izuma novijeg datuma. On oblači pidžamu, odjeću izmišljenu u Indiji, i pere se sapunom, što su ga otkrili stari Gali. Nakon toga se brije, što je jedan mazohistički ritual koji, izgleda, vuče svoje podrijetlo od starih Sumerana ili Egipćana.

Vrativši se u spavaonicu uzima svoje odijelo s jednog stolca južnoeuropskog tipa i počinje se oblačiti. Oblači hlače čiji oblik potječe od kožnog odijela nomada iz azijskih stepa, oblači cipele od kože štavljene, koje su pronašli stari Egipćani, i koje su oblikovane po jednom uzorku iz klasične mediteranske civilizacije, te stavlja oko vrata šarenu svijetlu traku od tkanine, koja je ostatak šala, što su ga preko ramena nosili Hrvati u 17. stoljeću. Prije nego što će doručkovati, baca pogled kroz prozor, čije su staklo pronašli stari Egipćani, pa ako pada kiša, stavit će gumene galoše koje su otkrili Indijanci u centralnoj Americi i uzeti kišobran što su ga izmislili u jugoistočnoj Aziji. Na glavu stavlja šešir od pusta, također od materijala koji su izmislili u azijskim stepama.

Na putu za doručak zaustavlja se da bi kupio papir koji plaća novcem, jednim starim indijskim izumom. U restoranu se susreće s čitavom serijom posuđenih elemenata. Njegov tanjur je načinjen od

vrste keramike, pronađene u Kini. njegov nož je od čelika, što su ga prvi put proizveli u Južnoj Indiji, njegova viljuška je srednjovjekovni talijanski izum, a njegova žlica je derivirani oblik rimskog originala. Započinje doručak jednom narančom, koja potječe iz istočnog Mediterana, komadom dinje, što potječe iz Perzije, ili komadom lubenice, što potječe iz Afrike. Zatim uzima kavu, načinjenu od jedne biljke iz Etiopije, i šećer s vrhnjem. Vrhnje potječe od udomaćene krave i od ideje da se ona muze, na što su naišli na Bliskom Istoku, dok je šećer prvi put načinjen u Indiji. Nakon voća i kave on prelazi na vafle, vrstu keksa koji su izmislili Skandinavci pekući ih od žita, odnosno pšenice, uzgojene u Maloj Aziji. Preko vafla prelijeva slatko od javorovine, koje su izmislili Indijanci u šumama istočne Amerike. Kao neuzgredno jelo može uzeti još jaja od jedne vrste ptica, udomaćenih u Indokini, ili tanki narezak mesa jedne životinje, udomaćena na Bliskom Istoku, a koji je usoljen i posušen na osnovi postupka što su ga izmislili u sjevernoj Europi.

Kad naš prijatelj završi s jelom, željet će zapušiti, što je običaj američkih Indijanaca, pušeci biljku uzgojenu u Brazilu, stavljajući je u lulu, koja potječe od Indijanaca iz Virginije, ili smotavši je u obliku cigarete koja potječe iz Meksika. Ako mu to nije dosta, može popušiti još jednu cigarete koju su nam s Antila prenijeli Španjolci. Ako pušeci čita još i dnevne novosti, odštampane slovima što su ih izmislili u Njemačkoj, pa ako pri tome čita novosti o nemirima u svijetu, on će kao dobar konzervativni građanin zahvaliti jednom hebrejskom božanstvu na indoevropskom jeziku što je 100 postotni Amerikanac» (citirano prema Rudi Supek: *Sociologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1985., str. 70-71).

Nakon ovog sadržaja globalizacije svijeta i historijskih činjenica miješanja na ovim prostorima rasa i naroda, ne čini li vam se apsurdnim čista nacionalna država?

Da bismo to dokazali valja temeljitom analizom svih nonsensa šovinizma i njegove pogubne antidruštvenosti, a i apsurdna, koji su nas ratom pogodili, izići na svjetlo dana. Tu vidim osnovnu sadržinu golemog polja rada prosvijećenog čovjeka i članova «Prosvjete».

Postavlja se pitanje: da li se mi okupljajući u «Prosvjeti» valjano i odgovorno svagda ponašamo. Očito da ne. O tom fenomenu želim iznijeti nekoliko valjanih činjenica.

Pošto su pripadnici srpskog etniciteta manjina, čiji su neki pripadnici izvršili konkretne zločine, na nas je bačena anatema kolektivne krivnje. Gotovo da nema pojedinca koji nije ovim zločinom kolektivne krivnje pogođen, stigmatiziran i gotovo onemogućen. Uostalom oduzeta im je društvenost kao čovjekova konstitutivna komponenta. Organiziranjem u «Prosvjeti» pokušavamo institucionalno povratiti društvenost našem čovjeku, dakle, ljudsku komponentu, a i legitimnu, oficijelnu logiku odgovornog ponašanja. Nažalost, broj okupljenih je isuviše malen da bi se stigma krivnje kolektivno mogla odgovorno i utemeljeno skidati. Tim više što oficijelna politika većinskog naroda iz dana u dan svim raspoloživim sredstvima do apsurdna ustrajava na kolektivnoj krivnji Srba.

Kada ono započne rat s Istoka udarene su sve paradigme nasilja – tiranije jačega – ubojstva nevinih, razaranja i pljačka materijalnih i duhovnih dobara. Taj historijski zločin neoprostivog presedana mora se osuditi unutar srpskog korpusa i to s istinskom sućuti svim nevinim žrtvama. Sada se te žrtve s pravom ekshumiraju i oplakuju. To je bolan čin, ne samo za najbliže rođake, susjede i znance, nego za svakog prosvijećenog i humaniziranog čovjeka, «ma gdje bio». Jer, ponavljam, kad gine nevin čovjek, nestaje dio čovječanstva. Svaki je od nas jedinstven i neponovljiv fenomen. U Vukovaru su uglavnom ginuli nevini ljudi u obrani integriteta, neponovljivog života i zavičaja. Tamo su poginuli i mnogi Srbi, nevini. Bilo da su tamo zatečeni ili da su bili mobilizirani. Postali su žrtve. Kako je to bolno i ružno i do boli tužno licitirati samo s jednom žrtvom. Tu perfidnost čini naš etno-intelektualac koristeći svu suvremenu socijalnu psihologiju, čitaj patologiju, i elektroničku metodologiju. Međutim, tautološki rečeno: žrtva je žrtva. Ona ne može da se brani. Mi, koji smo slučajno preživjeli, dužni smo da branimo njenu nevinost, dostojanstveno, da je oplakujemo i da se suprotstavljamo svakoj tiraniji jačega, bez obzira na etničko podrijetlo. Brutalno je šutjeti o oskrnavljenim žrtvama – «glava u Sisku, a truplo Savom u Dunav, truplo u Gospiću, a glava u Karlobagu».

Kad ono ratni vihor okrenu svoj smjer sa Zapada, paradigme paradržavnih ponašanja bijahu ponovljene, i nažalost, multiplicirane i još više. Nažalost, one traju s kompletnom strategijom ostvarenja ci-

ljeva rata. Jer, trend divinizacije vođe i kriplizirane nacionalne države dignute iznad života i smrti svojih sugrađana toliko je apsurdan, da je neshvatljivo da on ne samo što traje, nego se ozakonjuje. A poznato je da nema većeg zločina od onog ozakonjenog.

Dakle, naša je zadaća da evidencijom činjenica «pokreta opasnih namjera» i sada evidentnih zločinačkih sadržaja, ukazujemo da naša žrtva nije ni interes, ni korist, ni potreba hrvatskom narodu, ali ni hrvatskoj državi, pa ni hrvatskom društvu.

Kad to činimo, valja da s jednakom dubinom boli oplakujemo svaku hrvatsku žrtvu koja pod istim okolnostima žrtvom postade. Kako mi nismo u javnosti, a stvara se dojam da «što nije u javnosti, nije u stvarnosti», mi naše građansko ponašanje boli i radosti ne možemo iskazati. Drugo nam ne preostaje nego da se za to valjano borimo i u pismenoj kulturi valjane tragove ostavljamo, o opsegu i sadržaju zločina. Ističem, nemoralno je bilo koje licitiranje sa žrtvom.

Mi, nažalost, imamo neku čudnu logiku kulture «Prosvjete». Prakticiramo i suviše usmenu kulturu. Naime, iako je kultura, per definitionem suma materijalnog i duhovnog življenja, mi «Prosvjeti» namjenjujemo neki suženi segment, reduciran, to će reći, očišćene kulture od politike. Nema te mogućnosti čišćenja kulture od politike ili «očišćene kulture» dok se politika s nama bavi na tako nekulturan i brutalan način. Na brutalnu politiku mi moramo odgovoriti strategijom kulturne politike u najširem smislu. Sada je npr. najvažnije Srbe pred glasanje politički usmjeravati, da ne glasaju u korist svoje prolongirane nesreće.

Nema dva aršina ako je riječ o jednoj mjeri istine. Da ilustriram, mi imamo između ostalog i list koji je u javnoj prodaji i nosi značajno ime *Identitet*, to će reći srpski, a čiji sadržaj to nije. To me prisililo da jednom darovitom publicisti, valjanom i analitičnom novinaru prigovorno skrenem pažnju ciničnim pitanjem: «Što je, vama, kolega, onaj prezimenjak što piše za *Feral Tribune*?» Riječ je o istom čovjeku. Istini se služi uvijek na jednak način. Istina je gorka, a pisati o njoj je doista «boks najteže kategorije», što bi rekao Krleža. Da se i dalje poslužim ovim najumnijim hrvatskim misliocem, ističem: pisati o «hrvatskoj kulturi» i «srpskom junaštvu», o našim «fatalnim nesporezumima i razdorima», o našoj «tromosti duha», «ljudskoj gluposti»,

šibati po «mitovima», «književnoj laži», «ideološkim obmanama», našim «svetinjama krvi i tla», «palanačkim mentalitetima», itd. Valja, prije svega, to dobro poznavati, pa onda imati «petlju» znalački, transparentno izraziti, da svatko razumije. Jer, naši idiotizmi do genocidnih radnji pod kraj 20. stoljeća prenerazili su cijeli svijet. I doista ih nije lako i jednostavno istinski iskazati. Od nas je otišla vijest u svijet: «Tako se strasno ubijaju, a ne jedu žrtve. Danas smo sahranili majku ubijenu u krevetu, a dijete skuhamo u loncu». Naši su zločini pred međunarodnom arbitražom.

Dok mi šutimo da su Srbi «optanti», a da ne postoji srpsko pitanje u Hrvatskoj, a nakon toliko nevino ubijenih, neprocesuiranih, toliko nestalih, toliko otegotog državljanstva, toliko prognanih, toliko prenominiranih nacionaliteta, toliko nasilno promijenjenih prezimena, toliko otegotih nekretnina i općih dobara, toliko uništenih fakta i artefakata o nama, našem etnicitetu, toliko uništenih kulturnih i materijalnih dobara, zatrtih toponima i onomastike, zatrtih rodova, razbijenih porodica, nestalih prezimena, uništenih svetinja, od crkvenih do javnih monumenata, groblja i pojedinačnih neponovljivih rariteta, pogaženog dostojanstva i samopotvrđivanja, časnih i dostojanstvenih ljudi, a svaki je od nas mogao biti poginula žrtva, nestao itd. Očito je da se, ne suprotstavljajući se tom nasilju organizirano na kulturni način, ne bavimo prosvjetom dovoljno valjano kao jedinim oblikom i metodologijom tolerantnog ukazivanja, što nam se dogodilo i koje je posljedice donijelo. A to je sve učinjeno na hrvatskom, a time i našem, zajedničkom, socijalnom prostoru. I to na najbrutalniji i najneprosvjedeniji način. Nerijetko je to danas ozakonjeno, suprotno Ustavu i iz njega izvedenim normama. Srbi su hrvatsko državljanstvo dobili 18. 08. 1945. godine odlukom Privremene skupštine FNRJ i drugo nisu mogli dobiti, pa ni imati nego hrvatsko državljanstvo jer ono je njihovo prirodno pravo. Tu su rođeni i mnogi korijene vuku više od pola milenija. Tragedija je što sudovi u Hrvatskoj nisu nezavisni. Što se na ovom prostoru dogodilo najpregnantnije je izrazio Žarko Puhovski na poznatom skupu *Srbi u Hrvatskoj – jučer, danas, sutra*, što preporučam svakome Srbinu i svakome Hrvatima da pažljivo pročita (*Srbi u Hrvatskoj jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1996., str. 105-106).

Unatoč toga u nas se gaji neka čudna podjela «ovo je politika», «ono je kultura», a ovo je za «Prosvjetu». Ta podjela u suštini ne stoji kad je riječ o «biti ili ne biti». Naime, napadnut je ovdje, prije svega, čovjek i sve njegove vrijednosti, a u Srba posebno čovjek i njegovi antropogeni etnički sadržaji. To je antikulturni čin i anticivilizirana praksa. Tim više što se ova praksa oslanja na kvislinške resantimane i uz istovremeno koncelebrirane mise zahvalnice zločinu i zločincima. Svijet se buni protiv toga više nego što se mi bunimo. Posebno što se suvremena historija u Hrvatskoj podešava recentnoj vlasti, što se negira antifašizam kao civilizacijska tekovina.

Od svakog Hrvata se gotovo traži da veliča svoje kvislinško podrijetlo, da traži svoje Kunta Kinte u ustaško-domobranskoj provenijenciji. I to, nažalost, mnogi na javnoj sceni, na sablast historijskim činjenicama, i čine. Istom logikom konfabulacija i buncanja, to čine u drugim državnim i paradržavnim entitetima tragajući za svojim četničkim Kunta Kintama. Uostalom, narode se sučelilo pod kvislinškim kategorijama kao sukob ustaštva i četništva, a ove dvije zločinačke ideologije u praksi nikad između sebe nisu ratovala. Taj sukob u ime tih ideologija ima pogubne implikacije. Samo multikulturnom logikom života i rada to je moguće razgoliti i uništiti.

U svijetu nema velegrada koji ne gaji spomen na neimara civilizacije – Nikolu Teslu. A ovdje mu je oskrvnut i spomenik i muzej u rodnom mjestu. To se mora prokazivati. Ako je nekadašnjem intendantu HNK oduzeto državljanstvo Republike Hrvatske i stanarsko pravo u Zagrebu «kao komunistička izmišljotina», moramo se zabrinuti nad takvim antipovijesnim činom i gaženjem vlastite tradicije, prakse i Ustava i kršenje elementarnog ljudskog prava. Ako se u Saboru Vladimira Nazora naziva «moralnom mizerijom», a Vinka Nikolića proglašava «nestorom hrvatske književnosti», to ne samo da zabrinjava kao neistina, nego prijeti. Ako je srušen spomenik Marku Oreškoviću, a srušeno ih je preko tri tisuće, prenominirano tisuće trgova i ulica, od Trga žrtava fašizma do zatiranja znamenja na Lolu i Juricu Ribara, na njihovog oca kao helenski primjer porodičnog tragizma za istinu, to ne samo da zabrinjava, nego je prijeteći čin zbog fašističkih radnji nad nevinim žrtvama i nijemim monumentima antifašizma. Dakle, govori o opasnosti pojave neofašizma u našoj sredini. To se, ne samo

ne smije prešućivati, nego se mora onemogućiti. Osobno se zalažem za zakonsku deustašizaciju u Hrvatskoj, da se «carska ne poriče». Jer, ako se u Njemačkoj ne mogu naći na registarskoj tablici vozila s dva S, da se ne bi podsjećalo na zločin ovih oznaka, onda se naša staronova neofašistička scenografija i radnje moraju zakonski zabranjivati. Iz vladajuće ideologije nastala je čudna praksa nekažnjene i nesankcionirane zločinačke orgije. Desetinama tisuća oteta su stanarska i vlasnička prava i posjedi, razoreno je i opljačkano desetina i stotine institucija, škola, zavičajnih muzeja, ambulanti, crkava, stacionara, energetske izvora, komunalnih objekata, gospodarskih osnova itd, samo zato što su služili nekima iz srpskog etniciteta. Nestala su brojna naselja sa svim sadržajima. Sve je to u funkciji strategije onemogućavanja povratka i tako je nastao najveći muzej na otvorenom stalne postave zločina za milenijsko pamćenje na četvrtini hrvatskog socijalnog prostora, samo zato što su tamo nekad živjeli Srbi. Uništena je pretpostavka povratka i izmirenja. Kako je svakom siromahu njegova potleušica zamak i vila, a naselje i zavičaj i velegad i megalopolis, moramo se boriti za njegovo pravo na povratak. To nije samo politika, nego pravo smisla življenja ovdje i to je naš moralni dug prema žrtvi. Samo zato što žrtva ne može bez nas, a i svaki od nas je mogao biti u njenom položaju. Prema tome, borba za spas materijalnih i kulturnih dobara svake seoske potleušice, svakog dijela materijalne kulture, inventara i alatki, svakog naselja, zaseoka i selišta do usamljene kuće prosvijećen je i kulturni čin. To je dio naše zadaće i naše politike. To je zadaća «Prosvjete». Osim njenih članova nitko drugi to neće valjano učiniti, jer smo neposredno i najdirektnije tangirani.

Nas je malo preostalo. Međutim, toliko nas je, da pokrivamo cijelu nomenklaturu suvremenih zanimanja. Prema tome, možemo stručno i profesionalno, a trebamo moralno i odgovorno svjedočiti o opsegu i sadržaju zločina koji je učinjen nad nama i nad našim zajedničkim hrvatskim i srpskim socijalnim prostorima. To je naš strukovni, a i moralni dug i prema etnicitetu, prema roditeljima i rođacima, susjedima i zavičaju, ali i hrvatskom socijalnom prostoru. Hrvatska nama, i kad je lijepa i kad je ružna, po prirodnom pravu pripada. A što je prirodno ne mogu nikakvi oktroirani zakoni derogirati. Brinuti o sudbini ljudi, materijalnoj i duhovnoj kulturi moralni je čin. Samo se u Hrvatskoj javno tvrdi da je zakon iznad općeg morala.

Poznavajući mnoge od nas prema mjestu rođenja, prema zavičaju, prema stupnju razvijenosti prostora i krajeva utvrdio sam da gotovo i nema kraja, ni naselja iz kojega u Hrvatskoj nisu ostali informirani, učeni i moralni svjedoci. E, kad ste ostali, morate svjedočiti. Ti krunski svjedoci mogu i moraju svoje svjedočanstvo samo pisanom kulturom iskazati. Nije više važno da li će tamo ponovno izniknuti život srpske etničke provenijencije, ali je važno iskazati da je bio s punoćom života obilježen i da je nestao nevin odmazdom nezasluženom zbog recidiva neofašističkih i genocidnih radnji. Mnoge sam te prostore znao u dušu, i ljude i stanove i gospodarske objekte i infrastrukturu i «sve staze i bogaze». Danas tamo nema ni vrabaca. S pravom se pitam, kome je to trebalo, što je donijelo i kako je moguće da se nitko iz oficijelnih institucija, iz partija i pokreta, pa čak i znanstvenika ne pita zašto smo to dozvolili i koju smo korist pobrali, osim moralnog poraza. Istovremeno začuđuje, da zavičajni pojedinci o tome pisanom kulturom više ne svjedoče i više ne žude, da fakta koja nestaju ne opisuju i iskazuju. Naša «inertnost duha», neodgovornost, nepravovaljanost, pa ako hoćete, i nemoralnost prema istini o nama postaje kobna. Tim više što je sjećanje slab svjedok, što prirodni procesi zatiru brže nego što se sve sagleda. Golemo namjerno antropogeno zadiranje upravo u pravcu zatiranja tragova nekadašnjeg života nekažnjeno je dodatni porast neciviliziranosti naše sredine. Vrijeme se ne da nadoknaditi. Prema tome, što čekamo i čemu se nadamo? Tko će to umjesto nas, «prosvjetara» učiniti?

Mi s pravom plediramo na građanskom rezonu i etosu, na multikulturi i toleranciji. Nažalost, sve više deklarativno, nego stvarno. Ne tonemo li time u geto? Jedinствен skup HHO-a na temu *Srbi u Hrvatskoj – jučer, danas, sutra*, snažno je pokazao da postoje i drugi Hrvati hrvatske budućnosti osim one oficijelne. O tome je ostavio najsnažnije svjedočanstvo širinom i dubinom, opsegom i sadržajem što se dogodilo i koje je posljedice donijelo. To bi za nas morao biti zov, da ovu fenomenologiju globalno naznačenu tematiziramo i ponovno sličnim multietničkim skupovima dubinski analiziramo. Uvjeren sam da ćemo iz svake struke naći valjane znalce i odgovorne pred historijom i istinom i da će progovoriti činjenicama, a opisane činjenice su neumoljiv svjedok i za izmjenu oficijelne politike. Zabrinjava

da «Prosvjeta» u tom pravcu ne razmišlja i snažnije ne djeluje. Ponavljam, danas mnogi Hrvati umjesto mitova «od stoljeća sedmog» sanjaju neku drugu Hrvatsku, pravnu, socijalnu, humanu i kulturnu, demokratsku po mjeri, potrebi i koristi hrvatskog naroda.

Kad sam, u povodu jednog projekta, zapitao viđenije hrvatske učenjake da li bi htjeli pisati priloge za skidanje stigme nad srpskim narodom, o njihovom značenju u hrvatskom korpusu od doseljenja sa stajališta: demografije, etnografije, antropologije, historije, socijalne demografije, ekonomije, agrara, politologije, kulture, prosvjete, poetike, konfesija itd., nitko nije odbio. Skoro da u glas povikaše: «Valja skinuti stigmu prokazivanja, istine radi i nas radi». Stoga pouzdano vjerujem da bi svaki od njih, poput Banca, Puhovskog, Čička i drugih, koji su radili za spomenuti skup, dao svoj znanstveni, ljudski, kulturni i moralni dug prema istini. Imajte u vidu da uvijek netko u korist istine razmišlja i radi, pa kad je i nemoguće. Zbog te činjenice otklanjam svako prokazivanje naše prošlosti «mrakom» u ime najpogrešnije upaljenog svjetla. Jer, do sada nisam našao niti jedan valjan zapis (novelu, dramu, poemu, sliku itd) onemogućavanja stvaralaštva i takve represije da svjedočanstvo o njemu nije moglo biti ispisano. Što sada ne objave, ako ranije nisu mogli? Više puta sam isticao da je srpsko pitanje – pitanje moderne Hrvatske. Zbog toga se čudimo da se nitko, poput Kangrge, kad je svjedočio o umrlom filozofu Gaji Petroviću, ne nađe i kaže otvoreno, u ime istine: «Predsjedniče, lažeš! Presjedniče, istina te demantira!» Te činjenice mnogi, obični ljudi, razumiju, napose umni Hrvati. Sada, naime, sve više i ubrzanije, kada je kroz želudac došlo i do glave. Nacional-šovinizam sve više se poima kao najveća pošast ovog prostora. Prezirući višekratno srpstvo i hrvatstvo koji opcijom kvislinških neporaženih ideologija, revizijom historije posvuda počinije genocid. Napadoše čovjeka i njegove sadržaje, uglavnom radi pljačke za odabrani sloj. Treba znati, gospodo, istinu, koju ću uvijek ponavljati kao spoznato stanje, da se ne mrze toliko etniciteti, ma koliko na tome insistirali slugani oficijelnih politika, etnointelektualci, opaki sluge loših gospodara, koliko se vole njihova oteta dobra. Svaki je rat pljačkaški i bratoubilački, a ovome je cilj i smisao bio pljačka i strasno prolijevanje tuđe nevine krvi za oteta dobra. U njemu nije bilo ni viteštva, ni herojstva, a ni morala.

Pogledajte samo kako su se sadašnji pacifikatori namirili, ne samo etnbanditizmom, dobrima drugih etniciteta, nego i svoga naroda, koga do gole kože opljačkaše, a državu i vođe diviniziraše i uzdignuše iznad života i smrti svojih sugrađana. Ogrezli u zločinu i pljački sada se uhode, ogovaraju i progone i ubijaju i izjedaju. Nažalost, i dalje uvijek na našu štetu.

Etnointelektualizam postaje poguban. On sve opravdava. Opcijom naše inteligencije političkoj klasi ona se pretvara u opasno dobrog slugu lošeg gospodara. Ovdje najlošijeg, zločinačkog. Ona mu oblikuje šovinstičku strategiju, falsificira historiju i stvara metodologiju ostvarenja strategije rata doslovno s «prlavom vodom izbacuje vlastito dijete». Latenciju tribalnih konflikata pretvara u sraz srbofobije ili hrvatofobije i onda prolongiranju zločina nema kraja. Uostalom, nastoji da sa smetlišta historije latenciju konflikata pretvori u tzv. historijsku mržnju i onda do novih zločina nije ni pola koraka. Na tome se razvija sve čudnija ksenofobija. Međutim, barbarizacija Srba u Hrvatskoj ide u pravcu apsurdna, da zahtijeva od Hrvata antibiološke čine i (ne)mogućnosti, da se «Hrvate uči da i u majčinoj utrobi mrze Srbina». Srbe se javno reducira na broj koliko ih može biti u hrvatskom rezervatu, kao divljač. Zakonski ćifta, napose lokalni, u svojstvu iste osobe, kadije ili Tadije to ostvaruje, nekažnjeno.

Diskriminacijski trend zakonima, prokazivanjem u masovnim medijima, izmišljotine prepreka povratku do «zelenog kartona», lažnim dramama, falsifikacijama ne samo historijske istine, nego negacije znanstvenih vrijednosti. Iz škola se izbacuje u ime brutalne teizacije Darwinov evolucionizam, negiraju se historijske činjenice itd. Srbi ne samo da su građani drugog reda, nego postaju i corpus separatum – divljač za odstrel. Jer, nigdje procesa za nevinog ubijenog. Naprotiv, odlikuju se. Nigdje potrage za otećenim dobrima. Nigdje za Srbina ostvarenog sudskog rješenja. Klasični falangizam! Jer, nalogodavci ne progone izvršitelje. Oni se hvale, odlikuju, štite i nagrađuju.

Čemu služe tiranija represije disproporcionalne oružane snage i policije potrebama vlastitog socijalnog prostora? Nema više «remetilačkog faktora», a Hrvatsku čuva isti broj policajaca na četiri i pol milijuna stanovnika, kao neke 20 puta veće zemlje. Enormne tajne službe, javni skandali i prisluški vanja, dosjei, uhođenja čak međusob-

na, naša je zbilja. Namjerno se širi strah da u nas doista «zidovi imaju uši». Ranije posijani strah s golemim zločinom sada se samo oficijelno širi. Moj daroviti doktorant, povratnik iz inozemstva, nerado ističem, nije Srbin, šapatom me moli: «Bježite! Ovdje nema života ni budućnosti!» To isušuje mozgove. Jer, sve nije do kruha! Sposobni ne mogu propasti i oni prvi bježe. To je za Hrvatsku najveći gubitak. Uostalom, moralnom čovjeku nije teško razlikovati dobro od zla. Samo je Hebrangu, javno poniženom, potrebno da Boga zaziva za razlikovanje dobra od zla.

Da ne bi ostali, a opstali između dvije zle maćehe kripliziranih etniciteta, tj. zajednice izvora naše sudbine i zajednice pribježišta većine naših sunarodnjaka, moramo se organizirati na građanskim osnovama, ali i rezonima djelovanja snažno argumentiranom istinom o nama. Ističem, gospodo, građanin ne može biti pobijeden, a najmanje poražen od mediokriteta. Ovi kriplizirani državni, a sve više i društveni konglomerati, što se sučeljavaju preko naše gorke sudbine ne mogu opstati bez građanskog svijeta. To što nas odavde izgone, oduzimaju nam sva prirodna prava, državljanstvo i materijalna dobra, pa i duhovne sadržaje, a u pribježištu nismo dobrohotno primljeni, nije samo historijski socio-kulturni zločin nego nemoralni čin zakašnjelih pokreta i poredaka, čiji se državni entiteti isprečuju između života i smrti građana.

Na žrtvi je da se brani svim legalnim sredstvima, protiv uzurpativnog prava, terora oktroiranih normi i brutalne primjene prakse (šovinističkih naputaka). Jer, niti u jednoj sredini nema u temeljnom aktu, ustavu i konvencijskim normama, kao nadnacionalnim zakonima, za to osnove. Status manjina, ma koliko u Hrvatskoj pod tim pojmom smatrali kad si manjina, da si manje čovjek, pitanje je mjere stupnja «(ne)modernosti», «(ne)demokracije», «(ne)pravičnosti» i «(ne)moralnosti» društva.

Građanskom organizacijom dužni smo da urbi et orbi svjedočimo o svim fenomenima kojim nam se onemogućava život. Istovremeno se u našoj tzv. matičnoj sredini prema kojoj se nismo postavili valjano, a niti ona prema nama odvija nedozvoljena asimilacija. I to moramo prokazivati. Na sceni je sve više intelektualni zločin za ostvarenje ciljeva rata koji računa s «lomom», i «zamorom» ljudskog materijala – rastakanja porodica.

Naš očaj razbijenog korpusa, razbijenih rodova, genetskih kodova, unutarporodičnih struktura, susjedstva i zavičaja toliko je značajan da ne možemo o tome šutjeti. Ponavljam, riječ je o historijskom zločinu. Jer, građanski svijet na to ne pristaje i on je s nama solidaran. Ako oni na to ne pristaju, mi kao žrtve na to ne smijemo pristati. Usuđujem se odgovorno tvrditi da od naše organizacije i rezona s prizivom međunarodne arbitraže ovisi naša sudbina.

Prema tome, da zaključim. Historijski odgovor na historijski zločin nama je imperativna zadaća ma kako to svjedočanstvo istine bilo surovo. Taj odgovor moramo tražiti građanskim rezonima i etosom multietničke kulture, za nas i generacije koje dolaze.

Dakle, ili ćemo istinom krčiti put svoje budućnosti i u nju se zaklinjati, tako nam ona pomogla ili ćemo i svojom krivnjom s ovih prostora nestati nasiljem, izgonom ili brutalnom asimilacijom.

Za sada smo brutalnom minorizacijom etničkim čišćenjem corpus separatum s naznačenim brojem – koliko nas smije biti. S najdubljom, povijesnom boli doživljavamo brutalitete s kojima su Židovi u Hrvatskoj minorizirani i na što su svedeni, a tako su ove prostore zadužili. Nama je oficijelna politika u ime iste ideologije žute trake okačila – prilijepila i provodi brutalnu minorizaciju.

Šturljiva većina o našoj tragediji u Hrvatskoj, zbog svoje tragedije, na našoj je strani. Moralni, razumni, napose umni javno ističu da je srpsko pitanje pitanje moderne hrvatske zajednice. To je siguran залог naše budućnosti. Plediram, dakle, da «Prosvjeta» bude savjest sudbine istine o ostatku ostataka Srba u Hrvatskoj. Da bude autentični svjedok njihovog značaja u hrvatskom korpusu, znanstveno utemeljen svjedok njihove mehaničke minorizacije i svih brutaliteta prema artefaktima i faktima njihove izvorne provenijencije.

To svjedočenje, pa i izlazak iz historijskog zločina nije moguć bez građanske opcije, multietničke kooperacije i akulturacijskog djelovanja.

Nema struke u kojoj istinski znanstvenici nemaju svoj sud i nemaju unutarnje potrebe da to i profesionalno pokažu. Tu je naša najveća šansa. Sve je drugo prolongiranje tragedije i getoizacija srpskog korpusa u Hrvatskoj.

Nema domena iz života Srba u Hrvatskoj u kojem prosvjetari nisu

udarili stotine pečata: širenje pismenosti, školstva, opće i zdravstvene kulture, higijene, osnivanje zadruga, širenje obrta, institucija poetike i muzike, solidarnosti, legata, donacija, banaka i brojnih drugih građanskih institucija i vrijednosti. Početkom 20. stoljeća izlazilo je 24 lista i časopisa, a izdano je na tisuće knjiga. Bilo je banaka u rukama srpskih građana više nego što ih danas ima ukupno na ovom prostoru. Podignute su brojne velebnе građevine, koje služe na dobrobit ove socijalne sredine. (Vidjeti *Prosvjeta*, broj 7-8, Zagreb, 1994.)

Ovdje moram citirati Ivana Čolovića: «Sa stanovišta suvremene političke filozofije, nacionalni identitet nije politički pojam. Kako kaže francuski filozof E. Tassin, u političkoj zajednici ne postavlja se pitanje identiteta, nego pitanje građanstva (citoyennete). A tada to pitanje ne glasi: tko smo mi? nego što mi radimo? Političko pitanje u pravom smislu nije pitanje zajedničkog identiteta nego pitanje javne djelatnosti» (*Politika simbola*, Radio B92, Beograd 1997.). U nas iz opusa Zage Pešić Golubović, Nebojše Popova, Dunje Rihtman, Milana Kangrge i, posebno, Jovana Mirića, to se može na konkretnim primjerima našeg prostora promatrati.

Razumijem da se ljudi ponose svojim precima, rođacima po direktnoj i kolateralnoj liniji, ali nikako ne mogu shvatiti da ističu ideologiju, napose ako je obilježena zločinom i moralnim sramom. Nitko normalan i moralan ne ističe da je «kurvin sin».

Sada sude najuglednijem živom filozofu u nas, profesoru etike, Milanu Kangrgi, što je prokazao kulturocid – spaljivanje ćirilčnih knjiga i bacanje u rezalište 40 000 kompleta enciklopedije, a naša osramoćena javnost šuti. Previše je u nas Herostata i Hitlera u malom sokaku, a sad se javljaju i Meliti, a samo je jedan Sokrat. Sramotno je što ne insistiramo na sravnjivanju bibliotečnih fondova iz 1990. i danas, pa bi se vidjelo kako je nestalo golemo opće dobro naše kulture. Očito je da nismo daleko i od spaljivanja ljudi, jer i to smo u ratu činili.

U Saboru se predlaže izbacivanje iz našeg rječnika 30 000 pojmova kao srbizama, što je jedna trećina u to vrijeme objavljenog Silićevog rječnika. Ideologija kroatocentričnog apsurdna zalaže se za mutavljenje naroda.

Nitko ne zbraja isušivanje mozгова, opustjelost katedri, razbijanje

418 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

razvojnih timova, odbjegli stručnjake i inovatore, kirurge i poslovde itd. Kao što ne zbrajamo sve žrtve ili niskom kulturom broja licitiramo s njihovim brojevima, a kilogram mozga mjerimo s dvije marke, to smatram najpogubnijim, jer mora se znati da stvaraoci, inovatori, istinski intelektualci ne rastu na grani. To je naš, pored mrtvih, najveći gubitak.

(Naš glas, broj 51, Zajednica Srba u Hrvatskoj, siječanj/veljača 1999. godine)

ULOGA I MJESTO SRPSKOG NARODNOG VIJEĆA

Poštovane dame i gospodo, građani, prijatelji i drugovi, ukratko dragi citoyeni,

Od srca vas pozdravljam na ovakvom značajnom skupu. Iako je ovo inicijalni, svečani trenutak, govorit ću radno i programski. Devetnaesto stoljeće odredilo je «mjeru i bogu i kralju», a time i suvremenoj državi, ustoličenjem citoyena kao utemeljitelja razvoja naše civilizacije. Mi smo njihovi sljednici, jer smo na građanski način, dakle, dijalogom legalno i tolerantno tražili izlazak iz konflikta. Bili smo i ostali protiv rata. Osudili smo instrumentalizaciju etniciteta. Pa kad se rat ipak dogodio, učinili smo sve da do pravednog mira dođe čim prije. Ovim ratom, bez presedana na ovim prostorima, koji nije imao milosti i u njemu ne bijaše etosa Antigone ni Niobe ni Marije, neki konkretni zločini i zločinci povod su oktroiranoj ideologiji šovinizma, kolektivnoj krivnji. Mi ne možemo biti krivi, jer ustrajavamo da je zločin i zločinac uvijek konkretan, jer to je povijesna istina. Nas, nažalost, prati nezaslužena kazna, drakonskog zločina odmazde, kolektivne krivnje. U to ime napadnuto nam je pravo na normalan život, identitet, djedovina, pravo na rad, struku, zanimanje, dokinuta su mnoga stečena prava, otima se imovina, prenominiira nacionalitete, zatire toponime i onomastika. Napadnuto nam je dostojanstvo, identitet i samopoštovanje. Zbog toga smo svi osakaćeni. Svaki od nas ima svoju najtužniju priču života, razoreno porodično stablo, nestale i neoplakane, protjerane, oteta dobra i nasljeđe, razorene i otete zavičaje. Mi smo doista derasinirani. Dakle, iščupani iz korijena. Naša je budućnost puna neizvjesnosti. Zbog Damoklovog mača odmazde. Nas sagone u torove statističkog identiteta, a mi ne pristajemo na gregarizam, nego hoćemo građanski dinamički iden-

titet. Naše je, gospodo, da i kad plivamo u vrtlogu sudbina, moramo preko rijeke. Prema tome, kidajmo Augijevu štalu i osuđujmo herostratizam na svim stranama jer moramo čim prije dohvatiti Kairosov čuperak. Mi smo bili i ostajemo djelom i činom citoyeni voltaireovske kritičke tolerancije. Kao obrazovani i odgovorni ljudi ostali smo u svojoj Hrvatskoj – postojbini, kao jedinom istinskom, prirodnom, pravnom i moralnom staništu. Mi nemamo druge rezervne domovine i ne odričemo se djedovine. I kad smo bili životno ugrožavani, mi smo građanskim rezonima, tolerantno dijalogom branili legalnost i legitimitet naših prirodnih prava. Uostalom, u gradovima nije bilo pobune, zavjere i nikakvog otpora, a desetine pa i stotine tisuća nevinih je prognano. Želim da naglasim, da mi kao potomci naših pređa nismo ono cvijeće, po kineskoj poslovi, koje kad vene sjeti se da je niklo iz korijena. Mi kontinuirano plediramo na našoj ukorijenjenosti ovdje. Zbog toga, gospodo citoyeni, osnivanje Narodnog vijeća smatram sretnom okolnošću naše pozitivne historijske tradicije, da preko legalnih institucija izrazimo i štitimo svoje interese, koristi i potrebe, odnosno potrebe srpskog naroda ovdje. Prema tome, Narodno vijeće ima mnogostrane zadaće: da bude naš istinski legat, da bude partner prema drugim institucijama, da pokriva sve interese novonastalih socijalnih struktura ovdašnjih življenja. Ono ima neposredne kratkoročne, ali i povijesne dugoročne zadatke. Među prvima spada povezivanje razbijenog srpskog korpusa u Hrvatskoj. Želim da znadete da nema suvišnih Srba, da nema nesposobnih za iskorištavanje svojih legitimnih, prirodnih i ljudskih prava. Dakle, da nema ni suvišnih ljudi ni suvišnih prostora. Srpsko narodno vijeće mora biti prožeto istinskim građanskim laicizmom, ali i istinskim povijesnim uporištima uvažavanja misije pravoslavne crkve i svih vjerskih instituta. Njegovi neposredni zadaci počivaju na autentičnim interesima povezivanja razbijenog srpskog korpusa, repatrijaciju svih onih koji to žele i kompenzaciju svim onima koji to neće ili ne mogu ostvariti. Ono se mora boriti za dosljednu primjenu abolicije kao pretpostavke mira na ovim prostorima. Ali istovremeno progoneći, odnosno procesuirajući zločine i zločince iz svoje sredine, legalnim formama mora insistirati na osudi drugih zločina. Naši oprost moraju biti na građanskoj osnovi. Abolicija i pravda su tekovine kršćanske i moder-

ne civilizacije, pa su time i naša svojina. Srpsko narodno vijeće mora da traga za nestalima, za otkrivanjem masovnih grobnica i da se nevine ljude po kršćanskim i civilizacijskim obredima dostojno sahrani i oplache. Mi se moramo istinski kao nevine žrtve klanjati svim nevinim žrtvama.

Njegovi dugoročni ciljevi i zadaci moraju počivati na organizaciji i modernizaciji sveukupnog života. Prije svega obnovi života naselja i to sa svim suvremenim sadržajima. Tu ne smije biti razlika ni po kojoj osnovi, jer smo građani u kontinuitetu. Dakle, pravo na život i rad, na izbor mjesta života i rada, na izbor zanimanja, školovanje, pravne i socijalne sigurnosti nije privilegija nego dio ljudskih sloboda i ustavom garantiranih prava. Na našu veliku žalost gdje su mješovite sredine imale najmanje međusobne razlike nastali su najveći zločini s obe strane. Tu je država oponašala paradržavu. Tu je izraz šovinizma i zakašnjelih naroda, tribalistički dao svoj danak. Pale su brojne žrtve. Naša im istinska sućut. Ono što me kao socijalnog analitičara najviše zaprepastilo, očevi ideologije etničkog čišćenja, koje ja nazivam pravim imenom – etnbanditizmom, u novom prostoru, dakle, u ratu protiv ljudi, a za prostore i dobra pokazali su da im je više stalo do materijalnih i drugih dobara drugih etniciteta nego što istinski mrže druge etnicitete. Sotonska medijska prokazivanja bijahu samo metodologija pljačke, otimačine, uzurpativnih oktroiranih zakona. Jer tako su mogli kompenzirati svojim šovinističkim sljedbenicima sva nedjela i zločine. Čime se drugim može opravdati akt o nacionalizaciji svih krajiških prostora i dobara nego vanzakonskim pljačkaškim intencijama. Ti falsifikatori historije djelom su pokazali da nas manje mrže nego što naša djela i historijska prava, otimačinom i uzurpativnom pravnom normativistikom, vole. U tome je zločin dobio povijesni znak moralnog pada. Time je elita vlasti ideološkim posredovanjem u ime države napala društvo i svoje građane. Dakle, Narodno vijeće mora otkloniti sve ideološke stigme, otkloniti represiju, diskriminaciju, zatiranje tragova, uništenje monumenata, groblja, crkava. Dakle, kategorički insistirati u svojoj sredini na integraciji po svim normama socijalne organizacije ovog prostora. To je njegov historijski dug za smirenje društvenog tla. Nama mora biti u interesu integracija Srba u Hrvatskoj ne samo radi nas nego i budućih

generacija. Međutim, Srpsko narodno vijeće mora pratiti asimilaciju Srba u matičnoj sredini u svim domenama jer ona će biti puna proturječja, bolna i složena, jer sve su asimilacije bez ostatka traumatične. Ona ne smije biti na štetu pojedinca, arčenju nasljeđa i gubitka personalne autonomnosti. Polajući nadanja da će Srpsko narodno vijeće pokriti sve socijalne strukture, da će objediniti srpski korpus, da će praktičnim radom osuditi instrumentalizaciju Srba i otkloniti samozvance, da će se posvetiti integraciji u društvu i brinuti za asimilaciju bez ostatka izvan ovih prostora, očekujem da će u njega biti izabrani upućeni, obrazovani, profesionalni, umni i razumni, a historijski odgovorni prema svim legalnim formama života u Republici Hrvatskoj i u matičnoj zajednici. Time očekujem da će u Hrvatskoj socijalna organizacija života imati pravog partnera za sve, pa i najspornije probleme. Jer, naša učestala umiranja «od brazde do brazde», moraju imati kraj preko razumnih ljudi i institucija. Na to nas obvezuju dva okrutna mehanička zadiranja u demografsko stablo ovih prostora, da među nama nema onog koji nije porodično duboko posječen. Dakle, klani narodi već jedanput moraju prepustiti funkciju vođenja života razboritima, tolerantnim i razumnim. U nas su žive generacije koje pamte i nose posljedice četiri rata. To je tragedija jedinstvena za neke prostore. Nadam se, da je svakom od nas stalo toliko do mira na ovim prostorima koliko mu je stalo do vlastitog života. Mi smo životom obvezni za život sadašnjih i budućih generacija. Prema tome, mir na ovim prostorima nema alternative. Kratkoročni i dugoročni ciljevi Srpskog narodnog vijeća moraju imati lajtmotiv trajnog izmirenja, jer bez toga kao pretpostavke nema osnova ni za koji normalni život sadašnjih i budućih generacija. Kao svjedok vremena, uronjen u sve daće i nedaće ovih prostora profesionalno, istinski se nadam da će Srpsko narodno vijeće biti prvi i pravi institucionalni partner za osudu zločina, otklon mržnje i stvaranje podloge za demokratsko i civilno društvo u Republici Hrvatskoj. Tome je garancija civilizirani svijet koji je na našoj strani, boreći se s nama upravo zbog građanske opcije, podržao nas da ustrajemo kao moralni pobjednici. Naglašavam, za mene su moralni pobjednici jedini istinski pobjednici.

Gospodo citoyeni, bit će onih koji će nas osporavati. Pokušavat će da nam dođu glave, da citiram – «mangupi iz naših redova». Ali znaj-

te da i šugava ovca pripada papkarima, da u šumi ima najviše krivog drveća pa niti se šuma odriče drveća, niti drveće može vlastite šume. Dakle, ukratko «psi laju, karavane prolaze». Jer, mi smo na časnom i historijski odgovornom putu i prema Srbima i prema hrvatskom narodu i to nam mora služiti na čast. To što će raditi protiv nas ostrašćeni šovinisti već smo vidjeli. Znajte da nacionalšovinisti ne poznaju kreaciju nego destrukciju, egocentrizam i falsifikaciju historije. Oni su pokazali da rade u korist svoje štete. Oni nas ne mogu spriječiti i onemogućiti, u što su se sami uvjerali. Neće biti lako, jer život, kaže jedna meksička poslovice, «nije tortilja sa šlagom». U našem izvornom kršćanskom i građanskom ponašanju mi smo bliže Bogu i pravdi nego istinskoj demokraciji na ovim prostorima. Podsjećam na meksičku misao: «O, Meksiko, kako si blizu Bogu, a daleko od Amerike!» Zato se valja dostojanstveno ponašati, odgovorno raditi i razmišljati. Ovim činom osnivanja Narodnog vijeća, mi, urbi et orbi, dajemo do znanja da nam je stalo do demokratske Hrvatske, do Hrvatske civilnog društva kao do nas samih. Zato smo vlastitim angažiranjem, životnim naporima poput naših pređa, radom, krvlju, znojem i ljubavlju spremni braneci dostojanstvo da branimo integritet ovih socijalnih prostora. Mi nemamo pravo na falsifikat historije, da je «suživot nemoguć», da su «etniciteti krivo raspoređeni», da je «genocid utilitaran». Sve je to naša povijest do sada odbacila. Istovremeno, nemamo pravo da se privikavamo na život u zločinu i sa zločincima. Također, nemamo pravo na odustajanje od naše tradicije, obnove naših monumenata, crkava, škola, institucija, običaja, jezika. Mi nemamo pravo odustajanja od kritične tolerancije i prožimanja kultura – akulturacije. Jer, mi smo civilizirani i u tome nasljeđu odgojeni. Već nekoliko puta sam, više ilustracije radi isticao – kad bi mi netko oduzeo iz života moje školske i ratne drugove Hrvate, moje brojne rođake i prijatelje Hrvate, Muslimane, pa i crnce, jer među njima imam prijatelja i rođaka, moje učitelje i učenike i brojne znance drugih etniciteta moj život ne samo da bi bio krnj, nego više ne bi imao nikakva smisla. Kroz moje je žile tekla krv svih rasa i naroda. Hoću i želim i spreman sam na svaku žrtvu da se izborimo za život ovdje suvremenog citoyena. Zato se zalažem za istinski suvremeni dinamički identitet etniciteta jer to je praksa svuda u svijetu.

Zaključujem ovu prigodnu besjedu, dragi citoyeni, porukom već

424 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

kazanog: Srpskom narodnom vijeću mora biti ideal čovjek, sloboda i odgovornost. Našu slobodu pretpostavlja slobodno društvo. Našu odgovornost mora pratiti odgovornost prema nama kao citoyeni-ma ovog društva. Tako zamišljam savjest života i rada – djelovanja SNV- a. Tako nam istina i historijska odgovornost pomogla!

Zahvaljujem na pažnji!

(Prigodna besjeda na konstituirajućoj sjednici Srpskog narodnog vijeća, održanoj 12. II. 1997. godine, *Prosvjeta*, broj 26, 1997.)

SRPSKA SOLIDARNOST

Na tribini održanoj u Klubu SKD «Prosvjeta» govorili ste o solidarnosti kao kategoriji koju bi trebalo vezati uz Srbe danas, pogotovo ukoliko se učini ono što se namjerava, a to je njihov povratak. Možete li to pojasniti?

- Pojam solidarnosti je pojam koji određuje brojne komponente ljudske društvenosti. Budući da je čovjek društveno biće, njemu je solidarnost konstitutivni element. I pojedincu i zajednici. Čovjek kao pripadnik svoje vrste najduže treba ljudsku pomoć da odraste, a u modernoj civilizaciji da se osposobi za život, da stvori profesiju. Samo se profesijom potvrđuje i alimentira. U tom smislu solidarnost određuje čovjeka kao pripadnika vrste. Budući da je on ranjiva priroda kao pojedinac, a i u društvu, ovisi o kontekstu u kojem se nalazi, svatko u nekom trenutku može postati nemoćan, bespomoćan, i bez solidarnosti je gotov. Zato je njemu ugrađen mehanizam opstajanja, društvenost. U tom se smislu solidarnost razvila kao jedno načelo koje određuje cijele institucije ili društvene grupe kako da opstanu kao zajednice. Sva kršćanska civilizacija počiva na komponentama solidarnosti. Pogledajte, u Poljskoj se pojavio pokret s tim imenom koji je napravio obrat društvenih odnosa i društvenog uređenja, fascinirao svijet svojom međuljudskom solidarnošću. Tiranija jednoumlja tražila je da se ljudi solidariziraju i kažu: silazite s povijesne scene, vaše je vrijeme isteklo.

Solidarnost kao kategorija pronalazi se i u drugim okolnostima, ne samo političkim?

- Naravno. U određenim fenomenima prirode, kao što su kataklizme, potresi, nevrijeme, u epidemijama raznih vrsta. Pogledajte 14. stoljeće, vrijeme umiranja, stogodišnjih ratova. Tu možemo uključiti i Kosovsku bitku. Prodor Turaka. Kuga. Da nije bilo solidarnosti među ljudima, nijedne regije ne bi bilo. Da nije bilo solidarnosti s

Armencima, u vrijeme fašizma, oni bi nestali. I Židovi bi nestali. I Kurdi također.

To ste prenijeli danas i na Srbe?

- E, to se događa danas Srbima. Moram reći da je solidarnost sve-ljudska pojava. Kad se događaju pošasti, ljudi si međusobno pomažu i solidariziraju se. Solidarnost ima reverzibilni karakter, daješ i očekuješ da u nekom trenutku dobiješ. Gledao sam svojedobno kako deset ljudi pada pred bunkerom da bi spasili jednoga. Jer, očekuju da se takvo nešto može i njima dogoditi. Solidarnost je opća ljudska potreba, prema čovjeku kao društvenom biću. U ovom slučaju Srba, koji su utjerani u nacionalna geta. Očekuje se solidarnost kao spas. Kod Srba danas je to egzistencijalna solidarnost, život za život, spas za spas. Kod životinja postoji takozvana atavistička komponenta solidarnosti. Kopitari kad su ugroženi, zajedno isturaju kopita. Danas je solidarnost svjetske međunarodne zajednice prema nama veća nego što je među nama samima. Unutar etniciteta manja je solidarnost. Kod Srba je to pogubno. Srbi su se u Hrvatskoj našli između dvije zle maćehe. Jedna je maćeha izгона, koja ide po načelu ne jedan Srbin manje već svi Srbi manje – barem je tako rečeno u Saboru – a maćeha prijema, matična zemlja, ne prima ih dobrohotno prema svjetskim zakonima. Srbi u matičnoj zemlji nemaju čak ni apatridne pasoše, oni su najbjednija socijalna kategorija u europskoj populaciji. Obezdržavljeni su, obeskućeni i obespravljeni, obezličeni. Bez dokumenata oni su broj koji hoda.

Hoćete reći da Srbi ne pokazuju previše solidarnosti između sebe?

- Među Srbima ovdje je vrlo nizak stupanj solidarnosti. Nema ni jedne institucije solidariteta unutar srpskog korpusa u Hrvatskoj. To je poražavajuće. Postoje političke organizacije, kulturne, naučne, ali ne postoje solidarne. To je neshvatljivo, nepojmljivo i nerazumljivo i ne može se ničim opravdati. To samo govori kuda je otišla politika. Politizacijom fenomena stradanja Srba, oni su izgubili društvenu komponentu koja im određuje sudbinu. U prošlom stoljeću Strossmayer je zabilježio u svojim kalendarima oko stotinu mjesta gdje su bile udruge Kolo sestara milosrdnica «Srpkinja». Danas nema nijednog. Kada bismo isključili ovu našu devastiranu pravoslavnu crkvu,

mi danas nemamo nijednu instituciju koja se brine za sudbinu Srba koji su ostali i onih koji se vraćaju. A iza sudbine Hrvata koji se vraćaju stoji država, parlament, Crveni križ, Caritas i brojne konkretne vjerske i svjetovne organizacije. Kod Srba toga nema. To je dokaz da je ovakva politika koju vode samozvani srpski legati, poražavajuća. Jer, čovjek najprije treba živjeti, što znači jesti, spavati, zadovoljavati primarne ljudske potrebe. A mi imamo nadgradnju, legate u parlamentu, koji mudruju, a Srbi nestaju. Nitko ih ne traži. Imamo masovne grobnice, nitko ih ne otkriva. Ima zatvorenih ljudi, nitko ih ne brani. Imamo konkretne zločine o kojima se ne govori. Nema ni tužitelja ni tuženog. Danas je u Hrvatskoj najveći muzej razorenoga sadržaja, na otvorenom. to je zapanjujuće čak i sa stajališta hrvatskog intelektualnog javnog mnijenja. Toliko zločina, a nigdje zločinaca! Praštanje zločina osveta je žrtve, kaže mudrost. Umjesto solidarnosti na djelu je jedno atavističko izivljavanje.

Kako možemo govoriti o solidarnosti između Srba u Hrvatskoj i same hrvatske države?

- Srbi koji su ovdje ostali pripadnici su deficitarnih porodica. Njihova spolna i dobna struktura neobičajena je za demografske karakteristike ovog prostora. Starci ili krajnje nemoćni. To je tako-zvana negativna selekcija. Ostali su oni koji nisu mogli otići. U selima oni su daleko jedni od drugih, ne mogu organizirati solidarnost. To mogu samo Srbi u gradovima, ali osim ponekih časnih pojedinaca, oni to ne čine. Ovdje ima obilje medicinskih sestara, navodim čak 22 nezaposlene, ali nisu mogle proći konkurs u istočnoj Slavoniji. Ima veliki broj nezaposlenih doktora, pravnika, upravnih administratora, agronoma, veterinarara. Nikakve solidarnosti nema, da pomognu sebi i drugima.

Zašto?

- Prvo, što je prokazani srpski korpus otišao tako daleko da je svaki oblik organizacije solidarnosti rizičan. I taj strah je stvorio egzistencijalnu bojazan. Srbima je oduzeta ta društvena komponenta. Njima je oduzeta javnost. Srba u javnosti nema, osim u medijima kao kolektivnih zločinaca.

Kada govorite o solidarnosti, ne mislite li da će ona unutar tog korpusa, odvesti Srbe u getoizaciju i izolaciju?

- Srpski korpus može doći u getoizaciju samo zbog agresivne nesolidarnosti. Taj je korpus izopćen. U plemenskim zajednicama to je poznato kao ostrakizam. Kad te jedna plemenska zajednica izopći, druga ne smije da te primi. Osim toga, kad bi postojala srpska solidarnost, ona nije snažna, jer su Srbi izbačeni, bez posla, obespravljani, diskriminirani, u trendu oduzimanja svih vrijednosti, uključujući i živote. Međutim, zločini se pamte i vidjet će se što je jedna veća i snažnija nacija učinila drugoj, manjoj. Kao što se pitaju Amerikanci što su učinili svojim Indijancima.

Kakvo rješenje nalazite za Srbe u Hrvatskoj u takvoj situaciji?

- Kad su Srbi već utjerani u nacionalni geto, treba da se organiziraju solidarno jedan prema drugom. To je ugrađeni mehanizam društvenosti. Treba raditi javno. Ja sam uvjeren da kada bismo pokazali masovne grobnice, nestale, uništavana materijalna dobra, premlaćivane starce od devedeset godina, onda bi mnogi Hrvati pitali sebe zar je moguće da trpimo režim koji na nas navlači kolektivnu krivnju i odgovornost. Nemoguće je da jedan narod trpi svoje zločince kad je očito da to oni jesu.

Bez pomoći hrvatske vlasti?

- Režim to neće, naravno. Vlast je slast i oni hoće da se održe na vlasti. Prikrivali su zločine i svoje zločince. Formiraju advokatske institucije koje brane neobranjivo. Govore da Hrvat ne može napraviti zločin, jer je on uzvišen. Po čemu je i zločin uzvišen?

Kako onda vidite izlaz iz ovog mračnog tunela?

- Kao prvo, potrebno je da se Srbi organiziraju i objedine svoj korpus. Treba iskoristiti šansu arbitara i sve im podastrijeti. Iza nas stoji civilizirani svijet, ne zato što smo mi nejač, već su zločini protivni osnovnim sistemima civilizacije. Svijet pokazuje komponentu solidarnosti, kao što je bilo i u vrijeme fašizma. Tako je spasio svoju sudbinu. Ja sam za to da Srbi preuzmu inicijativu i prokažu svoje zločince. Neka Srbi traže izručenje popa Đujića. Neka postave pitanje suđenja Mrkšiću. Kada dokažemo da nismo pristrasni, pogotovo prema svojim zločincima, neka arbitraža pokaže. Suđenje nije sramotan čin. Neka se pokaže svaki konkretan zločin.

Da li su takve odluke u rukama srpskih lidera u Hrvatskoj?

- To su lideri samozvanci koji se na najneodgovorniji način po-

litički ponašaju. Tretiraju stvari izvan konteksta. Oni gledaju samo ono što je unosno. Brbljaju, da prostiš. Lupetaju. Tu nema interesa naroda. To je stravičan poraz i pojedinaca i skupina koje su oko njih. To je nesolidarnost s očevima. Kad sam doznao da će ovdje u Hrvatskoj formirati antičetničke bataljone, ja sam hodao ulicama kao izbezumljen. Zar je moguće da će od sinova stvoriti oceubojice, majkubojice? To je ono: Kunta Kinte, kao prokletstvo.

(Razgovor vođen na tribini SKD «Prosvjeta», održanoj 28. IV. 1998.
Razgovor vodio novinar Branislav Krivokapić.)

APEL PARTIZANA SRBA⁽¹⁰⁷⁾

Mi, sudionici NOB-a srpske nacionalnosti, uznemireni i sudbinski zabrinuti aktualnim događanjima i tendencijama u srpskoj etničkoj zajednici, sastali smo se radi toga da javno iznesemo razmjenom mišljenja naše viđenje i procjene sadašnjeg stanja unutar srpskog korpusa. Zauzeli smo stajalište da dogovorimo stav i da se javno obratimo u najboljoj namjeri, srpskoj javnosti i njihovim sadašnjim institucijama i predstavnicima.

Suočeni s tragedijom našeg naroda od najranije mladosti, u svoje doba učinili smo sve što je bilo u našoj moći. Kao antifašisti suprotstavili smo se okupaciji zemlje, bratoubilaštvu, rasnim zakonima i kvislinškim hordama. U tim nadljudskim naporima martirstva mnogi su naši drugovi nestali. Nestali su cijeli rodovi, ugasla mnoga prezimena, razorena naselja i opustjeli cijeli krajevi. Sve su to bili vaši pređi, vaši očevi i majke, rođaci i susjedi. Pod kraj našeg života, u ime neporažene ideologije, to se još brutalnije ponovilo.

Iako mi pripadamo koaliciji međunarodne antifašističke tradicije i to kao pobjednici, brutalno nas žive sahranjuju bez obzira na etnicitet. Neporažena ideologija kvislinga, ustaštva i četništva razara naše historijsko djelo. Hoće AVNOJ-evske i ZAVNOH-ovske granice, ali neće djela i ljude. Neporažena je ideologija šovinizma, sa smetlišta historije aktivirala je sve pošasti, razarajući civilizacijske tekovine monumenata, groblja, institucija i uništavajući ljude. Dogovoreni zločin elita vlasti, iz dosad poznatih činjenica, proizveo je zločin stoljeća, razorio BiH, proizveo najveće etničko čišćenje u Hrvatskoj koje je ikad

---

⁽¹⁰⁷⁾ Nakon nesnošljive, netolerantne komunikacije između stranačkog života dvije srpske stranke oličene partitokratski u liku Milorada Pupovca i Milana Đukića, zamolili su me neki veterani antifašističkog pokreta u Hrvatskoj da zajedno s Radom Bulatom napišem ovaj, nažalost, uzaludni apel.

igdje izvedeno. Logikom najprije stvorenih paradržavnih institucija neupitne države svim sredstvima nastoje ostvariti ciljeve rata – etničko čišćenje, zločin stoljeća. Strategija ostaje ista, samo se taktika mijenja. Oktroiranjem mira, psi rata nikad ne mogu postati bogovi mira. Ozakonjenjem zločina prisiljavaju narode na privikavanje da žive sa zločinom i zločincima nekažnjeno. A poznato je da nema većeg zločina od onog ozakonjenog. Događaju se etnički neshvatljive pojave. Licitira se s nevinim žrtvama, ponovo ih ubijajući, razaraju se monumenti i groblja, razvija se historijska mržnja za takozvano popravljavanje povijesti, jer su etniciteti navodno krivo raspoređeni. Sve se čini za onemogućavanje povratka. Upregnute su sve institucije, uključujući i crkvu. Iz kuće otete Srbina, pretvorene u katoličku bogomolju, svećenik poručuje: prije ću Srbina ubiti nego mu kuću vratiti.

Srbi su u Hrvatskoj u tragičnom nestanku. Jer, u Saboru je rečeno: ne jedan Srbin manje, nego svi manje. Ili pod zemlju ili van zemlje! Ne postoji srpsko pitanje – reče predsjednik Stranke prava – Srbi nisu političko, nego ekološko pitanje. Historija se falsificira, napose anti-fašistička. Negira se nauka, Darwinov evolucionizam izbacuje se iz škola.⁽¹⁰⁸⁾ Srpskoj je djeci u školskim dnevnicima promijenjen nacionalitet i, klerikalizacijom društva, obvezno idu na katolički vjeronauk. Nasrće se na živote terorom države (mine iznenađenja), imovinu i sve duhovne vrijednosti. Pale se knjige, čiste biblioteke.

Zbog evidentnog, konkretnog zločina nekih Srba, koji je za svaku osudu, osuđuje se cijeli srpski narod sveukupnom sotonizacijom. Nad nama je najveći zločin kolektivne krivnje. Vladajuća elita vlasti Srbe je u Hrvatskoj marginalizirala i tako stigmatizirala da su postali korpus separatum. Ostali su ostaci ostataka razbijenih i deficijentnih porodica, razorenih i otetih zavičaja, ekspropriрани u svim domenama.

Procjenjujemo da se broj rezidencijalnih Srba u Hrvatskoj kreće oko 150 000, da flotira oko 50 000 da sredi dokumente, da se objektivno vratilo samo oko 30 000 i u pravilu žive ispod svakog ljudskog dostojanstva. Nemaju pravo ulaska u svoje nastambe i u svoje posje-

⁽¹⁰⁸⁾ Vidjeti o tome udžbenike za srednje škole, naročito društvene predmete.

de, nemaju nikakve pomoći, naprotiv, imaju prezir. Neki su već umrli od gladi i studeni, a neki od očaja. Razasuti u razorene krajeve, tamo gdje živi zavide mrtvima. U gradove se nitko ne vraća jer je njihovo stanarsko pravo proglašeno komunističkom izmišljotinom i kao takvo zaposjednuto.

U selima onih naselja koja nisu do kraja razorena, demolirana ili opljačkana, useljene su iste takve žrtve zločina stoljeća iz drugih prostora etničkog čišćenja Hrvata. Njih se danas instrumentalizira protiv Srba. U primjeni zakona Srbe se diskriminira, i obmanjuje svjetska javnost u preuzetim obvezama. Ponavljamo, sve se čini za ostvarenje ciljeva rata. Dokazane ubojice se ne procesuiraju. Naprotiv, uzdižu se i slave. Ozakonjuju se spontane uzurpacije, pljačke, pa i ubojstva. Svakodnevno se vrše zastrašivanja i otimačine. Provodi se nedozvoljena konfiskacija. Agencije za otkup nekretnina ucjenama otimaju opća dobra ispod cijene, a zemlju nizašto, jer to je Hrvatska zemlja. Zakonom je napadnuto vlasništvo. Razbija se porodica bez ostavinskih rasprava i odobrenja članova, hazardira se sa svetosti imovine. Istovremeno se razbija i srpski korpus.

Najtragičnije je u svemu ovom što Srbi neznanjem, neodgovornošću, političkim sljepilom ili korupcijom pristaju na sva ova bezakonja uključujući i razbijanje srpskog korpusa. Na djelu je lozinka zavadi pa vladaj. Zar vas ne brine postojanje četiri političke rivalitetne partije, dva narodna vijeća suprotstavljena jedno drugom, i to oba krovna. Neostvarivanje kulturne autonomije. Imamo udžbenike, ali nemamo nastave. Nepostojanje srpskih glasila, ako hoćete i srpske javnosti, osim javnog prokazivanja srpskog kolektiviteta. U Podunavlju reducirani ostaci Srba uključujući i starosjedioce izloženi su svakodnevnim provokacijama i incidentima. U Lici se broj ubijenih i nestalih nikad neće ni saznati. Nitko ne traga za nestalima – nema ekshumacija. Svakim danom netko biva ubijen, ranjen, masakriran ili ponižavan. Nema poštivanja ni osnovnih ljudskih prava. Umjesto postizanja minimuma zajedničkog unutarsrpskog korpusa, traje nemišljenje i neshvatljivo javno ponašanje. Vlasti čine sve da forsiraju liderstvo, rivalitet i taštinu, želeći Srbe po svojoj mjeri, i uvijek ih nađu.

Na javnoj sceni liju se krokodilske suze za procesuirane u Haagu, a nitko se ne sjeti onih osamdesetak Srba u zatvorima koji bi dobro-

voljno, pa ako treba i pješke otišli u Haag. Niti onih povratnika koji umiru od studeni i gladi i kojima nema tko ni grob da iskopa.

Umjesto da se usredotočimo da se što veći broj vrati, da se solidariziramo s njihovim nevoljama, da im osiguramo stvaranje porodica, obnovu života i dostojan život, mi slušamo rivalitete i licitiranje koliko je tko dobio budžetskih sredstava i na što ih je utrošio. Čak se prijeti ustavnim tužbama. Zar postoje gospodo bilo koja sredstva koja su iznad ljudskog života i dostojanstva naroda? Srbi su protjerani iz Hrvatske, posljednji pariye u Europi. Ne samo što su obezdržavljani, obeskućeni i obespravljeni, tako da im je oduzeto elementarno pravo i da glasaju. Mnogi ne primaju mirovinu i druga stečena prava. Ni iznimno ostarjeli poljoprivrednici – povratnici ne ostvaruju poljoprivredno umirovljenje. U mnogim domenama i kod zastupanja srpskih interesa ide se ispod kriterija međunarodne zajednice i ovdašnjih njenih arbitara. Čak se zahtijeva da predstavnici arbitraže odstupe, a oni su jedina i posljednja nada solidarnosti sa sudbinom Srba. Dokazali su da su više solidarni prema nama, nego Srbi među sobom.

Naša je želja da shvatite svu ozbiljnost historijskog zločina i tražite historijski valjani odgovor. Doista se radi o pitanju biti ili ne biti.

Iako smo pred zalazom života, na osnovu iskustva, jer to drugi put gledamo, svu nadu polažemo u moralnost i građansku svijest u Hrvatskoj pa time i tražimo od vas građansku ozbiljnost i odgovornost.

Hrvatska šutljiva većina je moralna i odgovorna, prebrodila je ideologiju rata, shvatila je da ima brutalnu elitu, da se ne mrze etniciteti koliko se vole oteta dobra, jer su i njih opljačkali, stoga hoće državu po mjeri interesa i koristi naroda, a ne državu koja napada društvo. Dakle hoće Hrvatsku pravnu, socijalnu, laičku, kulturnu, civiliziranu a time i moralnu. Vašom nerazumnom i neodgovornom politikom samo ometate te novije trendove. Zar vas ne brine sudbina organizacije glasačkog tijela iz srpskog korpusa? A njihov broj nije tako beznačajan, u izvjesnom smislu mogao bi biti čak i presudan.

Sve ove činjenice su toliko evidentne i toliko značajne da ih i slijepac mora vidjeti.

Plediramo za hitno sazivanje dogovornog sastanka svih predstavnika javnog života i srpskih institucija, da bi se postigao minimum zajedničkog stajališta u ovim uzavrelim vremenima raspadanja «po-

434 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČINI STOLJEĆA

kretna opasnih namjera» i jačanja poretka represije s posebnim naglaskom uznemiravanja Srba i onemogućavanja povratka, i kršenja elementarnih ljudskih prava. To je naš dug prema hrvatskom socijalnom prostoru, građanskim vrijednostima i ljudskim i političkim pravima Srba na ovom prostoru.

R. Bulat, S. Livada i drugovi

(*Naš glas*, broj 53, Zajednica Srba u Hrvatskoj, travanj 1999. godine)

OSTAVKA NA ČLANSTVO U PREDSEDNIŠTVU SRPSKOG NARODNOG VIJEĆA

Molim Predsjedništvo SNV-a da prihvati moju neopozivu ostavku na potpredsjedničku funkciju. Na pripremnom sastanku sam se uvjerio da sam nepoželjan u tom svojstvu.

Međutim, ustrajavam na uvjerenju da je na historijski zločin nužan historijski validan odgovor javnom istinom, da naša niti jedna radnja nije tako dobra da ne bi mogla i morala biti bolja.

Kritika je kreacija, a ne destrukcija, a najmanje negacija čina ili ličnosti. Prema tome, ostavku podnosim iz principijelnih razloga i neprihvatljive metodologije rada SNV-a.

Pošto nisam olimpijac – važno je sudjelovati – nego hoću djelovati, a u takvim okolnostima ne mogu, ostaje mi da činim sam što znam i umijem. Nisam rođen za podanika, niti dobrog slugu nerazumna gospodara. Nama, gospodo, ostaje samo javna istina. Ona je sudac naše sadašnjosti i budućnosti i u nju se samo možemo nadati i njome zaklinjati. To ne činimo valjano.

Perfidna strategija elita vlasti i još perfidnija taktika u etničkom čišćenju nije suočena s validnim i pravim našim odgovorima, ni prema recentnoj vlasti, ni prema međunarodnim arbitrima. Ne pristajem na krčmenje sudbine naroda. Jer pokret koji je stvorio poredak ne popravlja se sam od sebe, ali ni nikakvim glasanjem.

Nikad se ne smije događati da vanjski arbitri ili nevladine organizacije imaju rezolutnije i rigidnije stavove od žrtve.

Žrtva po svom statusu i nuždi izbavljenja ima prirodno pravo, pravo u pozitivnim normama i moralnim načelima da se javno bra-

ni svim legalnim sredstvima. Posebno u ovakvim slučajevima kad se radi o biti ili ne biti.

Da šire ne elaboriram, molim da uvažite moje spoznaje i polustoljetno iskustvo u svjedočenju o zločinu, moju profesionalnost, starost i moralni credo, koji mi nalažu da ne pristajem ni na koji oportunitizam trenutka, ali ni odobravanje oportunitizma drugih. Podvlačim, gospodo, riječ je o historijskom zločinu koji još traje.

To sam sve detaljno obrazložio predsjedniku SNV-a i bio «jakim argumentima mudrog Grga Teofila» demantiran u društvu drugih do negacije, da me se može nadglasati, smožditi i sl.

Gospodo, nas je premalo. Svaki dan nas je manje, jer još uvijek veći broj odlazi nego što se vraća. Smanjuje se i broj aktivista, a mi upražnjavamo neke forme, duge dnevne redove, parlamentarne rasprave. Nužna je izmjena metodologije rada i njena veća javna pismena kultura. Mi nismo povezani s izbjeglicama u Srbiji, SRJ i Republici Srpskoj. Nema nas nigdje u javnosti osim izjava i demantija. Nemamo pravo na pogreške, ali ni na netoleranciju, a najmanje na neodgovornost pred sudbinom žrtve. Pridržavam si pravo da ću od sada više o tome, odnosno o nama govoriti javno. Ne bi bilo fer da to radim kao potpredsjednik.

Uz svu kooperativnost mi ne možemo biti filijala vlasti koja nas historijski, životno, materijalno i moralno zatire. Rezon je da damo bar jasan i razgovjetan odgovor. To je naš građanski dug i prema Republici Hrvatskoj i prema srpskim građanima. Onaj tko to shvaća i po tim osnovama živi i djeluje dobro je došao. U tome smislu nema niti jednog suvišnog Srbina. Bio sam spreman na svaku žrtvu i mišljah da sam koristan, odgovoran, potreban ako hoćete i učen za potrebe SNV-a. Smatram da sam njemu više potreban nego on meni. Međutim, neki misle da nije tako.

Ističem, da se sa mnom ne može vladati jer nisam rođen za podanika, pred nikim ne klečim, niti bi ikom dozvolio da to preda mnom čini jer sam u ranoj mladosti spoznao da čovjek nije rođen da vlada ljudima, nego stvarima i procesima. Za ovo drugo sam do sada živio. U nas, nažalost, nerijetko, znanje te može doći glave. Prema tome,

nadam se da sam obrazložio zašto se s vama rastajem «dobrovoljno pod moram».

Srdačno vaš.

(Ostavka na mjesto potpredsjednika i člana Predsjedništva SNV-a u Zagrebu,
napisana 23. III. 1998. u Poreču)

P O G L A V L J E VIII.
ČETIRI KNJIGE O RATU

«BOL» – ZBIRKA POEZIJE BOGDANA UZELCA

Ovo su stihovi istinskog bola. Rime krika i očaja. Snaga im je u jednostavnosti. To je poezija o zlokočnim posljedicama organizirane mržnje, ispjevana bez mržnje. U tome je njihova i pjesnikova veličina. Ti snažni krici za ljudima, za dolinama i docima, za šipražjem i ševarjem svud oko naših njiva traže oceane suza. Jer, ne pogibe samo Agamemnon, nego bi razorena cijela Troja. Namet tome je kolektivna krivnja. Kakvog bi apsurdna za ovo posljednje! «U Hrvatskoj je, koliko znam, na djelu najčišće etničko čišćenje koje je ikad igdje izvršeno. To je čišćenje, koje je obuhvatilo čišćenje kulture, povijesti, znanosti, ali i gruntovnica, čišćenje na razini toponomastike i onomastike» – ističe prof. dr. Žarko Puhovski u knjizi: *Srbi u Hrvatskoj – jučer, danas, sutra*, HHO, Zagreb, 1996., str. 104.

O tome ovi stihovi zборе.

Intelektualno posrnuće (pogledaj: J. Benda, *Izdaja intelektualaca*, Politička kultura, Zagreb, 1997.) dovelo je do rezona: «Ne jedan Srbin manje, nego svi!» Rečeno je u Saboru bez pogovora.

Ova poezija govori o moralnom posrnuću gdje nije bilo mjesta etosu Marije i Antigone. Jer, ništa nije bilo pošteđeno. Ni ljudi, ni institucije, ni svetinja. Ubijalo se, progonilo, otimalo zavičaje, razaralo antropogene sadržaje uz talambase osvete i mržnje. I današnja elita vlasti ne dozvoljava da se Hrvatska suoči sa svojom vlastitom historijom. O tome pjesnik zbori.

Taj povijesni zločin učinjen je pod teoremom «oca nacije» i «kulturom laži», da je genocid koristan čin za popravljjanje povijesti. Organiziran je čisti falangizam, koji je koštao sudbine više od 10% stanovništva vlastite teritorije. Razoreno je vlastito društvo. Išlo se do apsurdna: npr. pola historije Hrvatske napisano je glagoljicom, bo-

sančicom i ćirilicom, a spaljene su gotove sve ćirilične knjige, među kojima i najveće ljudske umotvorine. U rezalište je bačeno 40 000 kompleta *Enciklopedije* Leksikografskog zavoda. U centru grada Zagreba nije pošteđen ni muzej pravoslavlja. U ime države u poraću organizirana je petogodišnja destrukcija: ubijanje i progon ljudi, razaranje antropogenih sadržaja, nekažnjeno. Više se progone prokazuje nego sami zločinci. Narod se prisiljava da živi sa zločinom i zločincima, nekažnjanim.

Ne prašta pjesnik ni konkretne zločine Srba, pa se istom mjerom okomljuje na «četnički» i «ustaški» sindrom. On leleče i nariče za čovjekom siguran u spoznaji da nitko nije naručio etnos i ne bira mjesto i vrijeme rođenja, nego da je to njegov prirodni građanski dio identiteta.

Znano je pjesniku da su «Srbi ove prostore zadužili: radom, znojem, krvlju i ljubavlju», a bijahu etničkim čišćenjem, zločinom stoljeća drakonski kažnjeni.

Kako je riječ o historijskom zločinu sumnjam da će elegična poezija, ukupna literatura, moći sagledati sudbine pojedinaca, a napose cijelog etnosa. Jer, hemofilični etnocentrizam tiranskiji je od bilo koje stihije u prirodi. Zbog toga je praštanje ovog historijskog zločina osveta žrtvi. Jer mržnjom nikad ništa nije stvoreno osim zločina. Ne zaboravlja pjesnik ni sudioništvo međunarodne zajednice odobrenjem napada na zaštićenu zonu ili lažni humanizam NATO-vog rata protiv Jugoslavije s dugoročnim ekološkim posljedicama.

Ponavljam, pjevati o mržnji, a bez mržnje, može samo očovječen, iako unesrećen čovjek. Zato, na kraju, zaklinjem te, Bogdane, istinom, vazda razborito, bez mržnje, pjevaj i odgovorno svjedoči!

(Pisano kao predgovor zbirci poezije Bogdana Uzelca *Bol*, izdanje lista *Naš glas*, Zajednica Srba u Hrvatskoj, Zagreb, 2001.)

DARA JANEKOVIĆ: «CRNI AS I DVIJE GRVICE»

Pred tobom je jedinstvena kronika morbidnih vremena – zločina stoljeća, kronika i našeg neobjavljenog rata. Lako se čita, treba samo početi i ne može se prestati. Jer, to piše majstorsko pero novinarke – spisateljice. Ona je zanat pekla u «paklu ratova»: Balkana, Europe, Azije, Afrike... Smatra se da je poslije Drugog svjetskog rata bilo više od 150 ratnih sukoba, u kojima je izginulo oko 35 000 000 ljudi. Ti su rativi uzrokovali desetke milijuna izbjeglica. Među njima našlo se u jednom trenutku i 4,5 milijuna unesrećenih građana bivše Jugoslavije.

Ne zaboravite da je i Einstein bio izbjeglica!

Biografija ove spisateljice petogodišnji je rat za Istinu. Ona je još kao djevojčica svjedočila o užasima Drugog svjetskog rata. Porodicu su joj razbili dok još fiziološki nije bila sazrela. Morala je pobjeći u rat spasa pred rasnim zakonima. Stalno je hodala pred ambisom masovnih umiranja. Ali njena je generacija klicala: «Smrt fašizmu- sloboda narodu!»

Uspjela se priključiti civilizacijskom pokretu antifašizma. Svjedočila je srazovima dviju ideologija: fašizma i socijalizma, pobjedonosnom trijumfu antifašizma kao civilizacijske tekovine. Svjedočila je i bezumlju *hladnog rata*; dakle, svjedočila je ratovima, rastu i razvoju revolucija i kontrarevolucija, pobjedama i porazima, usponima i padovima, zavjerama i izdajama, udarima i protuudarima, historijskim i antihistorijskim zbivanjima. Ali, ona nije puki kroničar, nego istinski socijalni analitičar – spisateljica raznih žanrova. Nekad su to magistralne epistole, nekad jedinstveni zapisi i utemeljeni komentari, jetke polemike, a nerijetko sjetni lirski zapisi. Ima i sjajnih dramatičnih zapleta.

Spisateljica Dara Janeković stalno nastoji da ima «mjeru», i kad hvali kad kudi, kad mrzi i kad voli, i kad ide *ad rem* i kad se obrušava *ad hominem*. Autorica je dokazana humanistica, buntovnica protiv rata i čovjekovih stradanja i patnji. Jer, uvijek je svjedok polja smrti. Ona se praktično stalno bori protiv rata u kojem je nerijetko sama sa svojim perom. Nekad je partizanka, zatim korespondentica iz Pariza i Alžira, nekad iz Palestine, ili s kurdskih ratišta, ali i iz golemih civilizacijskih prostranstava Kine. Ponekad je obična, svakidašnja novinarka, a nerijetko postaje «dvorska komentatorica». Kroz njena svjedočenja marširaju obični ljudi nevinih umiranja, historijske i antihistorijske ličnosti, teoretičari, umjetnici, državnici, renegati, plagijatori, konvertiti, ali istovremeno i junaci i zločinci ratnih scena.

Ona poznaje svjetske metropole, ali i šipražje i ševanje, brda i doline, makije i pustinje zavjereničkih skloništa. Ona poznaje historijske građevine raznih kontinenata i njihove ruševine, žive i mrtve povijesne monumente, mitove i mitologije, ideje i ideologije, ljude i događaje, rase i narode, konfesije i uvjerenja. Ona istinski svjedoči da, nažalost, svijetom mediokriteti i zločinci vladaju. Zbog toga i kad se s njom ne bi slagao, morao bi je uvažavati jer svoje spoznaje i stajališta brani descartesovski, jasno i razgovijetno. Nerijetko se nalazi sama protiv tiranije jačega, i nema s kime da se konzultira osim sa svojim ratiom – umom. Ona pomno zapisuje i kad ne može da objavljuje. Zato je ona slikarica bez galerije, a likovi su joj posebna galerija. Nju se ne može prepričati nego studiozno slijediti kao jedinstvenog svjedoka zaludnih umiranja, gladi, bijede i masovnih razaranja po svim prostranstvima Zemljinog šara. Kao borac protiv rata ona zajedno sa žrtvama pati i strada i jedini joj je način da se ispovijeda peru, jer se tako kupa u oceanskoj boli suza zajedno sa žrtvama i razorenim antropogenim sadržajima.

Ova se knjiga ne bi mogla kratiti, bila bi osakaćena. Neki njeni zapisi počinju gnomama, neki epitafima, neki mudrim mislima narodnog iskustva, neki stihovima velikana, a neki filozofijskim dilemama. To govori da slijedi umne i razumne da bi utemeljeno diskvalificirala bezumlje i «loše sačinjen svijet u kojem živimo», U knjizi ona pokušava, među ostalim, odgonetnuti naše hajdučije, antihistorijske fenomene i svjetske igre oko nas u želji da svatko nađe među nama «svoje kućkine sinove».

Nakana da se u nas stvori više državica no što ima državljana, i to dok se cijeli svijet integrira postajući globalno selo, čini je nostalgичnom. Zbog toga istom suzom golemoga jada oplakuje Dubrovnik i Vukovar, Sarajevo i biblijski Jeruzalem, stradanja Vijetnama, Koreje, Alžira, Palestinaca, Afganistanaca i Iračana, dokazujući istinski da je građanka svijeta. Njene su pasije povijesne zbilje, literarni likovi, ali i naši tragični komedijaši monstruoznih zločina koji «kao profesionalni nezalci» napadaju vlastite narode, ruju po genetskim kodovima, militariziraju duhove i falsificiraju i istinu i povijest o nama. Njene su crtice, zapisi, zabilješke, dosjetke, fusnote, i slično, vezani uz brojne ličnosti i događaje, konferencije i susrete, nerijetko plastične slike ispisanog štiva. Zbog toga se iz njih uči, otkriva i spoznaje, nekada direktno, a nekad aluzivno: zašto se neki fenomen upravo tako razvija! Ona vješto smjenjuje svjedočnje, mijenja deskripcije događaja, likove i žanrove, ali uvijek praktično «ratuje» protiv bezumlja rata. To je zanimljivo, jer ona se susreće s poviješću uživo, s jedne strane u dinamičnim događajima polustoljetne stvarnosti, a s druge s onima koji u sebi nerijetko nose kopernikanske obrate. U knjizi spisateljica znalački analizira ideologizirane medije, ideologe, zaludene medijatore, miritelje, lažne integratore i prostitutirane političare, tajne diplomacije.

Iznad svega autorica istinski pokazuje gađenje i prezir prema dokazanim šovinistima. Ona je nostalgičarka samo u tolikoj mjeri koliko je to imanentno čovjekovoj prirodi. Zbog toga je u tekstu funkcionalno i ironična i cinična. Naročito kad razmatra naš militarizirani antikomunizam koji se zločinački pretvorio u antihumanizam. Kroz njena se štiva guraju galerije likova naših skorojevića diviniziranih državnika, činovnika, ministara, legionara smrti, većinom državnika bez države i bez državljana, bez civiliziranih zakona i s obiljem bezakonja. Posvuda se vidi neka vrsta dijabolizirane masovne majmunarije i skandala s okusom tiranijskog zločina jačega. Akribijalno se obrušava na hijerarhijske strukture crkava, koje se odmiču od Boga i oltara, istine i Evanđelja i primiču se vlasti. Utemeljeno dokazuje kako se nisu odredili prema fašizmu, ali militantno prokazuju anti-fašizam na antihumanistički način i odriču mu sudbinu civilizacijske tekovine. Time hoće reći: čudne li svete misije naših crkava!

Kao vrstan znalac, Dara Janeković lako se kreće kroz geostrateške

prostore, jer pohodila je njihove meridijane i paralele i njihove svjetske strategije, razgovarala s njima. Ona dobro poznaje latenciju konflikata i zna gdje će najprije «proključati». Poznaje mnoge državnike i brojne pojedinosti o njima iskazuje na zanimljiv način. Istovremeno, sve je to u funkciji analize naših suludih vrenja, latencije konflikata, znalačka analiza onoga što nam se događa, kako se odvija i koje traumatične i dugoročne posljedice donosi.

Iako je u «kućnom pritvoru», dakle, izolirana kao u samici, ona snažnom erudicijom demantira javne laži na kojima počiva mobilizacija suludih umiranja za «naše sveto ništa» što je proizvelo nove socijalne kategorije ovih prostora, masovne grobnice, koncentracijske logore i milijunske mase izbjeglica. Analizirajući njihovu sudbinu, sudbinu masovnog «bijega mozgova», ona postaje istinska izbjeglica u duši i stvarni stranac u vlastitoj domovini. Time postaje naše drugo ja, na sliku i priliku prirode našeg stanja, i to kad smo ga svjesni i nesvjesni. Jer, «svi smo mi poraženi». Iz tekstova spisateljice vidi se utemeljeno da ovaj rat nije bio ni interes ni korist, ni potreba naroda, a dogodio se, dugo trajao i bio užasan, iznad svih brutalnosti na ovim prostorima. Nažalost, ne vidi mu se kraj, još uvijek traje kao nedovršeni mir. Jer, nigdje nema na pomolu snage kao propulzivne društvene grupe, koja bi mogla da uzvikne: «Psi rata, pošto ne možete postati bogovi mira, silazite s povijesne scene, jer vas je povijest osudila kao zločince!»

U tome leži vrijednost njene akribijalne spisateljske analize i toliko detaljna faktografija galerije brojnih likova i događaja. Koliko mi je poznato, ovo je dosad najbolji oblik kronološkog svjedočenja uzroka, karaktera i posljedica ratnih zbivanja. Valja ih samo s pažnjom i odgovorno iščitavati, doslovno i između redova. Jer, kroz knjigu marširaju svi akteri zločina, brojne ideologije sa smetlišta historije, brojni likovi viška historijskih scena. A vide se i mnogobrojne međunarodne penetracije. To je galerija vojnički pobijedenih kvislinga: ustaša, bjelogardejaca, četnika, razbojnika, legionara smrti, ali i ideološki neporaženih. Zbog toga su toliki recidivi klasičnih fašističkih radnji.

Knjiga je puna različitih scena, od Biblije i Kurana do klasičnog etnbanditizma. Najčešće «oplemenjena» našom plemenskom fu-karom. Vide se lideri i liderčići, rušenja zakonitosti i bezakonje ok-

troiranosti. Indeks imena, toponimi događaja, medijatori, agencijska mišljenja, komentari, obrušavaju se na ljude i prostore i rezultanta je masovno umiranje nevinih. Sve je napisano *lege artis* i valjano ilustrirano u prenesenom i doslovnom smislu.

Učinjena mi je čast što sam prvi čitao rukopis. Smatram da će njegovo objavljivanje biti čast i autorici, i uredniku i izdavaču. Ovakvo akribijalno svjedočanstvo trebalo bi ugledati svjetlo dana čim prije, jer je autentično, nastalo u gotovo nemogućim uvjetima. Autoricu su ponižavali, prijetili joj smrću, i njoj i njezinoj djeci, ucjenjivali je, porodicu joj rasturili, majčin grob, u Zagrebu, na Mirogoju, devastirali, kuću za odmor minirali, prozore razbijali, a ona je stoički, iz dana u dan, utemeljeno analizirala iz «kućnog pritvora» sve ono što se oko nje i s njom događalo ne ispuštajući iz vida «loše sačinjeni» svijet u kojem živimo.⁽¹⁰⁹⁾

(Objavljeno kao predgovor u istoimenoj knjizi, vlastita naklada, Zagreb, 2003.)

⁽¹⁰⁹⁾ Za ovaj tekst, kao i promotivni predgovor knjizi Dare Janeković nadahnule su me dvije činjenice: prvo, akribijalni sadržaj spisateljice, revolucionarke, antifašistkinje i ljevičarke, koja je spoznala poruku Rose Luxemburg: «Il socijalizam, il barbarstvo!» Drugo, kreativni eros žene u partijahalnom društvu. Simone de Beauvoir u svojoj jedinstvenoj studiji «Drugi spol» tvrdi: «Pobjeda partijarhata nad matrijarhatom svjetsko-historijski je poraz Žene». Taj «poraz» nesmiljeno traje. Ne ogleda se samo u tome što Žena drži «tri ugla u kući», nego i četvrti pridržava. Ona rađa i nosi cjelinu života. Ova Žena-revolucionarna martirka, ostaje neporažena. Nije gubitnik! Jer svjetlost nosi i baklje pali. Dokazuje stvaralaštvom u nemogućim uvjetima tiranije, mržnje i rata, da sposobne ne propadaju. Neka joj je na čast!

KNJIGA O SRUŠENIM SPOMENICIMA NOB-a

Knjigom srušenih, demoliranih ili oštećenih spomenika NOB-a sačinjen je značajan dokumenat vremena negacije antifašizma na našem prostoru. To doista služi u čast i autoru i izdavačima.

Negacija našeg antifašizma jedinstveni je primjer u Europi, a bio je masovan, organiziran i sistematski čin. Za ovaj kulturocidni čin nema kažnjenih niti javnih procesa u toku. Pošto je to presedan u Europi, njega treba sveobuhvatno stručno i profesionalno dokumentirati. Naime, nisu evidentirani svi oštećeni spomenici, nego svega 2 050. Neke su regije samo djelomično zahvaćene, bilo zbog objektivnih razloga rata, miniranih prostora ili nedostataka organizacije, npr. Lika, dijelovi Banije i Korduna, pa i samo područje Zagreba. To je nužno otkloniti želimo li pledirati za obnovu i zaštitu.

Dakle, pored ogromnog truda autora, organizatora i izdavača, i valjanog sadržaja, očit je izostanak stručne analiza ovih događanja – historičara, kustosa, muzealaca, umjetnika, posebno skulptora. Tim više što je Muzej revolucije imao kartoteku i tipografiju spomeničkih obilježja s ostalom dokumentacijom spomeničkih objekata.

Razaranjem spomenika uklonjena je njihova izvorna autentičnost. Istovremeno, nestala su brojna arhitektonska djela, skulptorske umjetnine, umjetnička djela, grobljanska rješenja – mogile i druge umjetničke vrijednosti u prostoru. Neka od ovih rješenja ukrašavala su gradove, trgove, ulice, zdanja, institucije i istaknute lokalitete antifašističke borbe u «šipražju i ševarju svud oko naših njiva».

Poznato je da nije bilo istaknutijeg staratelja – arhitekta, skulptora, vajara, mozaičara, grafičara, slikara pa i pjesnika koji nisu uzeli učešće u obilježavanju antifašizma. Da navedemo samo neke: Bakić, Prica, Murtić, Džamonja, Kršinić, Radovani, Rukljač, Luketić, Sikirića, Nazor, Kaštelan itd.

Ako želimo pledirati na obnovi, čuvanju i zaštiti naše antifašističke memorije u prostoru, njenog umjetničko izraza, ne smije se zanemariti ni jedan spomenik, jer su to nerijetko jedina obilježja iz kojih su stajali živi ljudi i stvarni događaji. Dakle, riječ je o memoriji naroda.

Njihovo rušenje je praktično ubijanje i sjećanja i žrtava. A svaki je od nas mogao biti žrtva. Narod je to podigao samodoprinosom i ima pravo na spomen svojim neimarima. «Oni padoše da bi mi živjeli!» Nijedan spomenik ili obilježje nema prednosti pred drugim, jer iz svakog stoji čovjek – martir i njegov autentični čin. To je naš dug prema izginulim drugovima i žrtvama zločina, ali i dug naroda prema budućim generacijama da znaju cijeniti žrtvu njihovih preda za obranu slobode i integriteta ovoga prostora.

To je bez sumnje poznato i autorima i izdavaču, pa zbog toga s punim nadanjem ponavljamo potrebu daljnje valorizacije ovog dokumenta.

Dakle, nužno je sačiniti tim stručnjaka, utvrditi što nedostaje, započeti obnovu i sanaciju. To je prije svega obveza društva, jer antifašizam je naša civilizacijska tekovina. Time ćemo taj povijesni zločin prema memoriji naroda prethodnih generacija bar djelomično umanjiti.

(Tekst pisan kao recenzija knjige autora Đuke Hrženjaka upućena izdavaču – Savezu antifašističkih boraca Hrvatske.)

DR. ĐURO ZATEZALO: SISTEM USTAŠKIH LOGORA – JADOVNO

Ovo je jedno potresno svjedočanstvo užasavajućih zločina i to u drugom po redu od oko 28 koncentracionih logora u NDH. Rukopis je jedinstveno znanstveno svjedočanstvo o ovom logoru, dobiveno neposrednim istraživanjem. Tekst je završen još 1991. godine, 21. 7., jer je rat onemogućio daljnje istraživanje. Istraživanje je provedeno po svim pravilima povijesne struke. To je razumljivo jer autor je povjesničar koji je zadužio našu povijest brojnim svjedočanstvima. Među ostalim inicirao je izgradnju povijesnog arhiva u Karlovcu, kojim je rukovodio skoro 30 godina. S naslova te institucije, objavio je 15 knjiga povijesnih svjedočanstava iz temata Drugog svjetskog rata. Poslije Lopašića, Radeke i Roksandića, najviše se koncentrirao na povijesna događanja u Krajini nadvisivši ih opsegom i sadržajem fakata i opisom procesa događanja. Prije svega zbog činjenice burnih vremena i brutalnih primjera genocidnih rasnih zakona NDH. Iz toga domena, dakle pored 15 knjiga, objavio je preko 100 različitih stručnih i naučnih radova. Bio je organizator i glavni urednik više desetaka monografija, studija i zbornika u izdanju Historijskog arhiva u Karlovcu. Pretežiti dio ovih temata odnosio se na problematiku NOB 1941. – 45. Nedavno mu je u izdanju SKD «Prosvjeta» izišlo također potresno svjedočanstvo o genocidnim radnjama, koje pretežito obuhvaća banijsko-kordunsko i dio ličke regije. Može se reći da je ovo neka vrsta prolegomene za potresno svjedočanstvo o Jadovnu.

Podvlačim, riječ je o kvalificiranom, profesionalnom istraživaču, svjedoku jednog vremena, koji se najsustavnije bavi posljedicama primjene rasnih zakona kvislinške NDH. O tome je sabrao najveću dokumentarnu građu i najvećim dijelom interpretirao kao nezaobilazni fond za buduće istraživače ove problematike.

Autor je svjestan činjenice da svaku nauku određuje predmet i primijenjene metode. Holističkim pristupom, dakle povijesnim metodama, autor najprije obrađuje kontekst nastanka NDH nakon kapitulacije Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu. Pri tome ne gubi iz vida ideologiju zločina, rasne zakone, aktere zločina, ulogu i angažman katoličke crkve, ponašanje okupacionih snaga i prve pojave koncentracionih logora.

Ovaj istraživački pothvat sažet je na 646 stranica s tabelom kompleksa logora, popisom priloga izvora i kartom NDH, s naznakama iz kojih su lokaliteta žrtve dovođene u koncentracioni logor Jadovno. Većinom se do sada mislilo da je koncentracioni logor Jadovno jedinstveni toponim toga mučilišta. Međutim, autor s pravom, na osnovu istraživanja, prvi put u nas, ovo srtište istražuje kao «Kompleks ustaških logora Jadovno s gubilištima».

Ovaj «studij slučaja» satoji se od 7 poglavlja s brojnim pravilno strukturiranim podpoglavljima (Uvodne napomene, NDH – država genocida i koncentracionih logora, Kompleks ustaškog logora Jadovno, Dovođenje pohvatanih ljudi na stratišta, Mučenje i likvidacija zatočenika, Likvidacija ustaškog logora Jadovno, i najzad, umjesto zaključka – završna razmatranja o broju žrtava). Tu se kao završno nalaze brojni prilozi što uključuje preko deset tisuća imena i prezimena žrtava, fotografije, crteži, faksimili i drugo.

Kako se vidi, autor kao istraživač, problemu pristupa udžbenički, posebno računajući na recidivnost neporaženosti ideologije neofašizma na ovim prostorima. Služeći se holističkom metodologijom nastoji da mu ništa ne promakne. Angažirao je čak i speleologe da pretražuju kraške jame zločina. Dakle, pored analize arhivske građe po arhivima Jugoslavije, dokumentima zločina NDH, autor temelji istraživanje na ispovijedima žrtava, svjedocima, susjedima, znalcima, spisima sudskih procesa zločincima, te ispovijedima onih rijetkih koji su uspjeli pobjeći kao žrtve; zaklani ili masakrirani. To su najpotresnija svjedočanstva. U opisu tih analiza redaju se tisuće imena i brojni primjeri konkretnih brutaliteta, takve naravi da čovjeka dovode do stanja da posumnja «da je ljudsko biće najveća pogeška prirode».

Hapšenja, privođenje, ešaloniranje, transportiranje i druge manipulacije sa žrtvama sadrže sve oblike perverzija, poniženja i perver-

zija kojima se ljudski um može dovinuti. Npr. verbalni teror, ucjena, prijetnje, šikaniranje, fizički teror sa sadističkim užitkom nad pojedincima i masom, pred rođenom djecom, pred očajnim roditeljima, pred uglednicima, pred vjerskim starješinama, pred svojim vođama da se dokažu. Tu slijede infernalne torture, morenje žeđu i glađu, batinanje, silovanje, masakriranje, klanje, čerečenje, vješanje, potapanje, strijeljanje itd. Iza toga slijedi trijumfalno slavlje uz opijanje i slavljenje «uzašašća države», rase, nacije, vjere, ideologije ustaštva «najstarijeg naroda». Sve je opisano izvorno, plastično i uvjerljivo kao primjer «našeg primijenjenog rasizma». U to sam se uvjerio mnogo ranije na osnovu brojnih dokumenata, pa sam htio objaviti usporednu studiju «naših» NDH rasnih zakona s njemačkim, ali nisam uspio. Zbog «ne talasaj». Iako sam sagledao svu brutalnost koja je bila rigidnija od njemačkih rasnih zakona, bilo zbog našeg hajdučkog mentaliteta, brđanske violentnosti, podaničkog dodvoravanja i katoličkog dokazivanja da smo «veći katolici od pape». Bijah zloguki prorok da će nas neporažena ideologija ustaško-četničkog sindroma «doći glave». Ovaj bi primjer studije slučaja Jadovno objavljivanjem morao postati udžbenički primjer istine o nama i da nam prestanu povijest pisati glupi političari koji svoju politiku ostvaruju na bajunetama pomoću još glupljih generala. Zbog toga podržavam postupke autora «neka nedjela govore sama za sebe». To jeste rizičan postupak, ali gdje istina nije sama sebi sudac kao u ovom slučaju, ona nije istina i ne može biti sudac. Tragično je što se o ovim činjenicama 60 godina šutjelo, da bi se neke činjenice ponovile. Kao da stalno hoćemo da kažemo: «Što nije u javnosti, nije u stvarnosti.» Avaj! Naša je stvarnost brutalnija od naših mogućnosti da je sagledamo, a tek kako smo jadni kada se s njome moramo suočiti!

Hrvatska se poslije ovog svjedočanstva i mnogih ranijih mora konačno suočiti s ustaštvom kao terorističkim klerofašističkim pokretom, kojemu je kama «svijetlo oružje».

Već opisom kapitulacije Jugoslavije, autor iznosi brojne detalje kako «Mačekova zaštita» razoružava vojnike, obračunava s njima. Svjedok sam da su kod mog zavičaja bez suđenja likvidirali 20 vojnika i 2 generala. Bio sam preneražen nad «glamurom» stogodišnjice Mačekova rođenja i «interpretacijom Mačekove miroljubivosti», kad mu

je zemlja okupirana i apsurdom predaje onih 200 komunista koji su bili spremni da izginu u borbi protiv okupacije. I nitko nije «zucnuo» protiv tog povijesnog falsifikata. Tako je danas i sa sudbinom ovakvih svjedočanstava i još živih svjedoka svježih rana, zatrtih rodova, ugaslih ognjišta, razorenih toponima, nestalih institucija, porušenih obilježja i porušenih monumenata. Valjda kod ovakvih povijesnih činjenica autentične naravi ne želimo da nam drugi povijest pišu.

Nakon opisa ustaške propagande koja najavljuje zločin, autor opisuje genocidne namjere NDH i najzad osnivanje koncentracijskih logora. U trećem poglavlju prelazi na osnivanje kompleksa ustaškog logora Jadovno. Ovdje bih sugerirao autoru da potpoglavlje iz II. poglavlja «Uspostava ustaške vlasti u Gospiću sa širom okolinom i zločini nad srpskim narodom» prebaci u poglavlje III., jer ono prirodno-tehnički-predmetno tu pripada.

Daleko bi nas odvelo kad bi iznosili opis uloge zločinaca (Pavelića, Kvaternika, Luburića itd.). Oni su s mjerom prikazani ovdje kao osnova za konkretne zločine Jadovna. Samo ću navesti jedan paradigmatični citat iz glasila ustaša: «Vjesnik hrvatskih revolucionara», veljača 1932. godine: «U borbi za svete ciljeve sva su sredstva dopuštena pa i ona najstrašnija... *Nož, revolver, strojevna puška i pakleni stroj*, to su zvona koja će navijestiti osvit zore i *uskrснуće Nezavisne Države Hrvatske*». Autor navodi brojne izvore protkane ovom paradigmom i brojne pojedince, crkvene prelate. Zbog toga izabirem drugi paradigmatični citat dr. Alojza Stepinca (str. 41), kojeg upisuje u svoj Dnevnik prigodom pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu: «Sve u svemu Hrvati i Srbi dva su svijeta... koja se nikada neće približiti osim čudom Božjim. Shizma (tj. pravoslavlje) je najveće prokletstvo skoro veće nego protestantizam. Tu nema morala, nema načela, nema istine, nema pravde, nema poštenja». Nakon ovakve blasfemije jednog premeta, nema čuđenja za sve zločine koje su njemu subordinirani svećenici činili prema Srbima, Židovima i Romima. To što je hodočastio k Paveliću i davao legitimitet ustaškoj državi, posvećivanje oružja, pokolji i pokrštenje, dovoljni su da «nikad svecem postati neće», dok je Izraela i Židova. Uostalom nije mogao postati ni «pravednikom».

Opisujući preuzimanje gospićke kaznionice od strane ustaša i to pod starim imenom «Gericht» i pretvaranjem iste u tranzitni kon-

centracioni logor, imamo prasliku regrutiranja ološa i inovacije azijske torture, «trijumf» brutaliteta režima s naglaskom lokalnog primitivizma koji traje do danas u simbiozi svjetovne i crkvene vlasti, pretvarajući je u «Gospićki slučaj». Opis torture sablažnjivo ilustrira – kad ustaša nabijeno dijete na bajuneti dodaje majci Židovki. Druge detalje ostavljam čitateljima. Naročito one koji se odnose na divljaštvo hvatanja Srba i Židova po raznim prostorima Like, Gorskog kotara, Karlovca, Zagreba, zapadne Slavonije, Gradiške, Vinkovaca, bosanskih regija, Hercegovine, Dubrovnika itd. Sve je to užas do užasa, bijes do bijesa, tortura do torture i tehnologija smrti vezanih klanjem, maljevima i drugim monstroznim izživljavanjima nad nevinim žrtvama. Sve je to vezano uz konkretne ljude, lokalitete, datume, čine i procese strave i užasa. Taj košmar kaosa infernalnih zločina, iako nije naša sudbina, on traje i događa se nekažnjeno.

U tekstu odgovornog autora defiliraju galerije monstroznih zločinaca svih profila našeg mentaliteta, svih nomenklatura zanimanja: od svećenika, sudaca, liječnika, mesara, cestara, do neukih seljaka, skitnica itd. Sve su to odjednom profesionalni razbojnici. S druge strane defiliraju nevine žrtve, istinski martiri, nemoćni i nezaštićeni od aparata vlasti i monstroznog bezakonja.

Istovremeno imamo fascinante primjere solidariziranja sa žrtvama do žrtvovanja vlastitog života. Zatim imamo primjere bijega preklanih i masakriranih sa stratišta koji kasnije izvorno svjedoče o režimu zločina. Autor donosi iskaze zločinaca prema sudskim dosjeima koji su dokaz usvajanja unakaženosti ličnosti, opis «kalenja» u zločinu.

Iako je logor kao kompleksno stratište postojao samo 132 dana, autor dolazi do procjene da je u njemu likvidirano na najmonstrozniji način 40 123 nevine žrtve od kojih 38 010 Srba, 1 998 Židova, 88 Hrvata, 11 Slovenaca, 9 Muslimana, 2 Čeha, 2 Mađara, 1 Rom. Prosječno je dnevno likvidirano 304 nevinna lica. Među žrtvama zastupljene su sve nomenklature zanimanja, a dominiraju seljaci, točnije 7 923 seljaka od identificiranih.

Tekst je pisan izvorno, čitko, logičnim redoslijedom, znanstveno odgovorno i metodološki primjereno ovom tipu istraživanja. Tu je i prvo opsežnije speleološko traganje za žrtvama. U istraživanju, može se reći, «nema čega nema» da bi se došlo do dokaza o preobilju sva-

kovrskih zločina i zlodjela. Istovremeno kroz tekst se provlači naš permanentni apsurd, zanemarivanja žrtve do njezine negacije. Zbog toga ove sumorne povijesne činjenice 60 godina na našu sramotu čekaju svoju objavu da bi se upravo zato nedavno ponovile. I to ne samo u primjeru «slučaj Gospić», nego diljem Lijepe naše «ratom spaljene zemlje» razoreno je 1 500 toponima sa svim sadržajima i obezdomljenim njihovim stanovnicima. Sve je to činjeno nekad i sada u ime države, vjere, ideologije, nacije i monstruozne politike. Dovedi smo do apsurdna pa ni uz pomoć međunarodne zajednice nećemo da gledamo istini u oči, ma kakva ona bila.

Ovaj rukopis vapi za objavom, naprosto kao udžbenička literatura da se osvijestimo i udaljimo od nekažnjenih barbarizama. Srbi i Židovi imaju poseban interes ne samo zbog pijeteta prema žrtvama, nego zbog očevitih dokaza da uvjere hrvatski narod na primjeru svoje nevinosti, koja je kolika njihova povijesna odgovornost. Tim prije što su u ovom ratu (1990. – 95.) sve nacionalne manjine reducirane na jednu trećinu, a srpski korpus biološki masakriran u mnogim lokalitetima ispod mogućnosti daljnje reprodukcije. Autor skida učeno bezumne stigme genocidnosti hrvatskog naroda jer te tvrdnje nisu primjerene ni jednom narodu pa ni hrvatskom, jer su antibiološke prirodi naroda (i žrtva i zločinac vazda su konkretni), što je hrvatski narod svojim antifašizmom i dokazao i kontinuitetom zavnohovske državnosti.

Na kraju plediram sa svim činjenicama sadržanim u rukopisu i pijetetom nevinim žrtvama da rukopis objavi u integralnom opsegu čim prije. Ponavljam, ova istina o nama ne može se unedogled odgađati. Ove činjenice se ne mogu prešućivati. Tekst se ne može skraćivati. Istina o ovom mora se znati kao svojina da se treći put ne ponovi i da Srbi ne ostanu razorenog korpusa, uništenih institucija, lišeni elite i prava na zavičaj itd., itd.

Autor navodi, među ostalim, da je u Jadovnu uz posebne torture likvidirano 72 pravoslavna svećenika od čega su 2 episkopa. Budući da je ovo studija slučajeva s izvornom povijesnom građom, iskazana autentičnim svjedočanstvom, gdje «povijesna građa sama govori», što služi na čast autoru. Želim vjerovati da će to izdanje biti na čast i autoru i izdavaču. Valjda smo spremni na spoznaju da se povije-

456 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

sne činjenice ne daju prekrojiti i da nam u ovom slučaju ma koliko gorke, činjenice moraju biti putokaz i opomena da nam se nikad ne ponove.

(Tekst pisan kao recenzija potencijalnom izdavaču;
knjiga dosad nije objavljena.)

P o g l a v l j e IX.
DVIJE AUTOBIOGRAFSKE CRTICE

PRIMIŠLJE – OTETI ZAVIČAJ

Moj zavičaj i ja živjeli smo dugo kao ranjene zvijeri. Međutim, ja još vegetiram – društveno mrtav, biološki živ, na kraju puta. Primišlje – moj zavičaj, kojeg mi oduzeše, oteše – bi ubijeno istog dana kad ubiše cijelu Krajinu, kolovoza mjeseca 1995. godine. To zovu oslobođenjem. Ja oslobođenje krajeva od ljudi razumijem kao historijski poraz – zločin. Tim više što nisu samo pobijeni i prognani ljudi nego su razoreni svi njihovi antropogeni sadržaji i znamenja, da je tu nekada davno i skoro živio mukotrpno obični seljački svijet. Uskoro će uslijediti prenominacija toponima upisanih u sve geografske karte i historijske sadržaje. Neki već pola milenija, a neki stoljećima. Onomastika je već dobroano zatrta.

U mojoj osobnoj karti ne piše da sam rođen u Gornjem Primišlju prema priloženom rodnom listu, nego u Tržiću Primišljanskom, jer izdavač mi prijeteći reče: «Rođen si gdje ja upišem!»

Konkretni zločin i zločinci, oni su oduvijek konkretni, nisu i ne mogu biti izlika i povod za tako monstruožnu odmazdu prema kolektivitetu i kraju. To što su neki rebeli učinili za svaku je osudu, ali to što čini oficijelni režim priznate države prevršava svaku mjeru. Naime, prisiljava vlastiti narod na falsifikaciju historije, na ozakonjenje zločina ubijajući, progoneći i otimajući zavičaj svojih nevinih građana, i to samo zato što su drugog etniciteta. Pitali Šeksa kako to da sam ja stekao državljanstvo, a tako sam kritičan prema režimu. On će na to hladno: «Mi dali, mi i oduzeli». Poslije jednog znanstvenog skupa priupitam ga: «U ime kojeg prava možeš mene učiniti apatridom? Je li možda neprirodno što domovnicu izdižu iznad rodovnice?» A on će: «Nisam ja to tako doslovno mislio». Nastavim ja: «Gospodine, za mišljenje, taj složeni proces, nerijetko do bola, mora se imati aparat».

Već duže vrijeme nagovara me mladi historičar, koji obećava historijskim razmišljanjem, da pišem o Primišlju, jer navodno ja lako pišem. Odgovaram mu: «U posljednje vrijeme sve češće zabadam u vene.» Imam građu, dosta sam sabrao, a nešto mi je ostavio prezime-njak. Međutim, nikad vremena i snage da se upustim u tako složen i bolan posao. Zamišljao sam to kao oglednu monografsku studiju. Međutim, još uvijek ne mogu, jer su razaranja prostora i ljudi takva da mora sve da se slegne. Dakle, riječ je o mojem kraju, zavičaju, kojeg više nema. Uništen je uništenjem sinkrezije ljudi i prostora. Ljudi su prognani kao zvijeri, toponimi su pred prenominacijom, onomastika se zatire. O čemu bi to trebalo pisati? O tužnim sjećanjima na zavičaj kojeg nema? To je tužnije što je isti slučaj zadesio tisuće različitih nekadašnjih aglomerata, a ja sam ruralni sociolog. Predmetno, sva su sela moj uži i širi zavičaj, naročito ona koja bolje poznajem, jer «lijepa sela lijepo izgoriše».

Primišlje je stari polumilenijski toponim, sastavljen od dva dijela: Gornje i Donje Primišlje. Njih su činili različiti aglomerati naseljenosti sela i selišta, zaseoka i usamljenih kuća. Poznajem njegove doline i doce, šipražje i ševarje. Nije pošteđeno niti jedno. Ostale su samo razvaline.

Primišlje je dijelilo sudbinu tisuće sela sličnih sadržaja našeg podneblja, posebno onih u Krajini, «krvavoj haljini, s krvlju ruča, s krvlju večera, svak' krvave žvače zalogaje». Ono je najviše stradalo za prodora Turaka do Štajerske i to preko Gorskog kotara – Begovo razdoblje, Rauberkomanda, Štajerska. Ali tada skloni se narod po obroncima Kapele, Plješivice i Ljupče i nastade toponim Zbijeg. Taj toponim bi upisan zlatnim slovima u historiju organiziranog antifašističkog otpora, jer tu bi smješten Glavni štab NOP Hrvatske. U tu čast bi podignut spomen muzej. Ni toga više nema. Druga kobna sudbina zadesi Primišlje u Drugom svjetskom ratu. Naime, 1942. godine samo u jednom danu bi popaljeno oko 3 000 raznolikih stambenih i gospodarskih objekata seljačkog fonda i opljačkano oko 13 000 sitnozube i rogate stoke (prema jednom izvještaju ZAVNOH-a).

Tome je prethodilo početkom 1941. godine masovno hapšenje i ubojstvo nekoliko stotina viđenih Srba koji na monstruozan način bijahu ubijeni u jeliku kraj Slunja u Mehinom stanu. Većina maljem.

Nestadoše tada svi zanatlije, kovači, krojači, kolari, šusteri, tesari, krovopokrivači, svi trgovci, svi cestari, šumari, lugari, svi muški učitelji, svećenici, birtaši, zidari, žandari, rezervni podoficiri i oficiri i mnogi drugi za koje su režimlje mislili da su monarhisti. Ubiše ih pod vidom četništva. A tamo nikada četništva nije bilo, naročito za NOB-a. Tada sasjekoše motikama sekretara KPH, učesnika Pete zemaljske konferencije i 16 članova KPH u Veljunu. Sve to bijaše stravičan zov na otpor. Kolovoza mjeseca 1941. naselje Zečev Varoš bi pobijeno i razoreno do posljednjeg, preko 300 duša. Ne poštediše niti novorođenčad. Tim povodom bi podignut obelisk s inskripcijama imena, spola i dobi. Niti toga više nema. Sličnu sudbinu uskoro su doživjela Močila, Mrzlo Polje, Tobolić i dr. Moje rodno selo Livade Gornje i Donje tada je nestalo za svagda. Tako svi odrasli, i muško i žensko, postadoše ustanici u obrani golog života. Kad sam jednom u biografiji za službu u Agrarnom institutu u Zagrebu napisao «da sam pobjegao u partizane da preživim», onda me jedan najvispreniji šeret Instituta cinično zadirkivao: «Pobjegulja – prvoborac umjesto Turke na buljuke». Iako smo bili intimni prvi puta sam mu ispričao da je od moje uže obitelji u Drugom svjetskom ratu, od 11 članova samo 5 preživjelo, i to uglavnom svi osakaćeni. A po drugom i trećem koljenu direktne i kolateralne linije izginulo je 152 duše svih uzrasta. Načini njihove nasilne smrti bili su obilježeni svim oblicima koji su u ovom ratu prakticirani.

Osobno sam skoro sâm vlastitu majku sahranio u komadima. Iza nje mi nije ništa ostalo, ni slika, ni parče odijela. Ništa za uspomenu. Ta bolna trauma izbrisala mi je njen lik iz pamćenja kao da sam samonikao. Ta stradanja bijahu preludij za sadašnji historijski zločin, ostvarenje trijade «pobiti-pokrstiti-protjerati». Poslije Drugog svjetskog rata u zavičaju nisam imao niti jednog rođaka, osim grobova, a sad nemam gotovo niti jednog susjeda.

Tada nemogaše realizirati «trijadu», jer dostojanstvo hrvatskog antifašističkog creda to nije dozvolilo, iako je zločin bio velik. Od moje školske klase – dječaka samo sam ja preživio. Većina bijahu Hrvati, 13 i 14-godišnji dječaci. Ranjenog Juricu Modrušana, SKOJ-evca Hrvata vukli su konji vezanog za vagire kroz Slunj, dok nije izdahnuo. Kad god bi navraćao u Slunj, njegova bi me majka dočekivala kao

rođenog sina, oplakujući naše đaćko drugovanje i njegovu monstruoznu smrt.

Učestvovao sam u organizaciji popunjenja IV. crnogorske brigade iz Primišlja. Od 60 momaka i djevojaka moje, tada dječake, i nešto starije dobi niti jedan se nije vratio. Bila su im imena ispisana na mramornim pločama poput znamenja grčkih kenotafa jer im se nije znalo za grobove. «Osloboditelji» su razorili i takva znamenja da nisam mogao sastaviti niti jedno ime. Nisu samo to, nego preko tri tisuće dvjesta takvih spomenika antifašizma u Hrvatskoj. Kad je to počelo, sakupio sam trista fotografija razorenih spomenika antifašizmu i pokazao učenom profesoru, velikom antifašisti francuskog Pokreta otpora, osnivaču moderne sociologije u nas – Rudiju Supeku. Zgrozio se i zajednički smo napisali protest našoj i međunarodnoj javnosti. Od 30 uglednih antifašista samo je 7 pristalo da potpiše. U nas apel nije nikada objavljen. Rudi je zaključio: «Poraze li antifašizam, mi smo poraženi». I nije se prevario. Uputio sam pismo našem učeniku, tada ministru ekologije. Nisam dobio odgovor, ali do mene je dopro glas da smo pošandrcali senilci, jer branimo bezvrijedne sadržaje. Odgovorio sam mu citirajući stihove Oskara Daviča o bolu majke navodnog zločinca: «Ako je krao, ako je klao, on je moje najveće bogatstvo». Jer naši spomenici antifašizmu, i kad nisu lijepi, autentični su i najveće su naše bogatstvo priključenja europskom civilizacijskom trendu.

Kažu da je najciničniji cinizam na svoj račun. Jedan takav doživio sam u Donjem Primišlju. Nakon svih kalvarija ostalo je 5 ili 6 staraca gotovo u dubokom seniumu. Nakon brojnih ubojstava, pljački, razaranja odvedoše ovoj petorici posljednju «kravu hraniteljicu», jer «Srbi marva ne smiju imati stoku». Jedan šeret se našalio: «Možda bi kravu sačuvali da smo osnovali podružnicu HDZ». Novinari proglasiše da su osnovali podružnicu. Upoznao sam toga šereta, nekadašnjeg «ženika na probu», pijetla za sve kokoši i cinika iznad cinizma, koji mi reče: «Nije to, profesore. Nego se mi zezamo da ćemo osnovati ne bi li spasili goli život, a nama je i ovako kraj. Nešto starost, nešto bolest, ali najviše glad i zima dokrajčit će nas. Ali i njih će crvi jesti i vlastiti narod proklinjati». Ovaj zloguki prorok od njih 6 prorekao je «bijelu smrt» četvorici.

Spoznavši da čovjek nije stvoren da vlada ljudima nego stvarima i procesima svjestan sam činjenice da ipak svijetom mediokriteti vladaju. Naročito u nas. Spoznao sam da sam već odavno iščupan iz korijena. Francuzi to zovu *derasiniran*. Da mi je zavičaj uništen u Drugom svjetskom ratu, da je bio zanemaren «zbog suvišnih ljudi i suvišnih prostora», ali ne mogu ipak prihvatiti da mi je sada otet, zatrt razaranjem i denominacijom toponima. Dakle, da sam društveno mrtav, isključen iz redakcije časopisa kojeg sam osnivao, zabranjen mi dolazak u Institut, kojeg sam također osnivao i u kojem sam radio, da se od mene zahtijeva gregarističko svrstavanje u etnički geto, da je golem broj mojih znanaca, nekadašnjih prijatelja, znanstvenih analitičara s tim suglasan, da je inteligencija izdala svoj identitet i besramno učestvuje u falsifikaciji historije i trijumfu zločina. Da se uništava duh individualnosti i personalne autonomnosti pojedinca. Čudno neko vrijeme! Kad razgovaraš s pojedincem čini ti se razborit i normalan. Dok ga susrećeš u etničkoj grupi čini ti se idiotom, jer više prokazuje prokazatelje zločina, nego same zločince. Mi se navikavamo da živimo s vlastitim zločinom. Historiju pišu pobjednici «Pirove pobjede», pa smo tako svi poraženi. Jer, podignuti spomenici na postamentima mržnje koja nadvisuje svu ljubav ide u pravcu «do istrage naše ili vaše», neće i ne mogu opstati. Nikakva domovnica iznad rodovnice neće nekažnjeno povijesno preživjeti. Jer ona zatire prirodno i pozitivno pravo, ozakonjuje zločin. Kad sam sagledao da je BiH izgubila pola stanovništva postao sam izbjeglica u duši za sva vremena i odlučio sam prokazivati zločin ma gdje on bio i ma tko ga učinio.

Da sam pjesnik ispjevao bih najveću himnu bola izbjeglicama oteatih zavičaja, a takvih je u nas bilo oko 4 i pol milijuna. Pjevao bih o mržnji, ali bez mržnje poput mlade poetese Milene Severović.

Poznajem starost teorijski, a i praktično jer je živim. Vodio sam postdiplomski iz gerontologije i vidio sam sve jade koje starost donosi kad ne postoji psihosomatska ravnoteža, ali ipak ona je najteža kad je optereti društvena neuravnoteženost, odnosno ludilo i neuraginljivost. Posjetio sam 20 od 709 izbjegličkih logora u Srbiji, Srba iz Hrvatske i BiH. U njima su pretežno starci preko kojih je prešao kotač «naše surove povijesti».

Starci su u nas inače suvišni ljudi kao oblik «obnove duha novog poretka». To teže mi je padao očaj njihova položaja kad bih susreo kojeg od ovih ostarjelih kao znanca, susjeda, rođaka ili ratnog druga. Položaj Tumare Milkana, invalida bez desne noge od 1942. godine, a sad mu je amputirana i lijeva zbog gangrene, uništio me je. Jer on nema pomagala, njegovateljice, bližih rođaka, ne prima invalidninu, ni penziju kao zločin oduzimanja stečenih prava. On ne prima pisma. Ja sam mu bio prvi i jedina beznadna posjeta. On mi reče: «Mi smo kumovi, stari drugovi. Vidiš na što sam spao, na nemoćno truplo, kao stari dogorjeli ili istrunuli panj. Živim kao pas u tuđem dvorištu i sve čujem i vidim, ali me više mrzi i da režim i da lajem. Nego donesi nešto da prekratim. Onomad se jedan isto ovakvi nevoljnik objesio, a ja niti to ne mogu». I on je iz Primišlja, kao i ja. Istinski me ganuo istim položajem – ja slobodnjak, a on logoraš, a oba nemoćni da solidarno kao nekad jedan drugom pomognemo. Naime, on me nekad ranjenog nosio. A sad nam je oduzeto sve, pa i samopoštovanje.

Dakle, nema više Primišlja, moga zavičaja. Nema njegovih ljudi, nema crkve, a njezino zvono je u poraću bilo na katoličkoj crkvi u Slunju. Nema popova, mežnjara, crkvenjaka. Oni su davno pobijeni. Nema škole, niti učiteljice Darinke Lončar, koja je zadužila cijeli kraj šaljući preko «Privrednika» djecu na zanate. Škola je razorena u Drugom svjetskom ratu, a nova sada. Nema zgrade općine, zadesila ju je sudbina crkve i škole. Nema više čak ni groblja. U otetom (1941. godine) i razorenom zavičaju (1995. godine), u Gornjem Primišlju na Kordunu, nisu mi poštjednili ni grobove predaka. Nakon jedne recenzije i otvorenog pisma predsjedniku Republike Stjepanu Mesiću, razorili su mi spomenik pređa 2003. s onemogućavanjem da ga obnovim. Spomen na njih prenio sam na grob koloniziranog oca sa sljedećim sadržajem: «Otvori oči i pogledaj Golgote, spomen ovdje gdje nikad nisu bili, a zemni ostaci tamo gdje ni mrtvi nemaju mira u razorenom zavičaju». Slijede imena i datumi rođenja i smrti, te na kraju: «Počivajte u miru ispod oskrvrnutih spomenika u groblju Gornje Primišlje na Kordunu, a spomen na vas nalazi se u groblju Čonoplja u Vojvodini». Najtužnije je što nema stanovnika. Brojni poginule kao nevini u Drugom svjetskom ratu ili kao borci na bojnopolju. Neke koloniziraše, neki odoše širom svijeta «trbuhom za kruhom»,

neki se iškolovaše i odoše u gradove, ali one koji odoše u gradove u Hrvatskoj zateče kobna sudbina jer nedužni bijahu iz njih protjerani. I tako ostaci ostataka krnjih porodica, dvoje staraca zavijenih u crno od Drugog svjetskog rata, a neki u ovom ratu bijahu masakrirani, ali uglavnom svi protjerani. Ugasiše se mnogi rodovi i prezimena. Samo izvjestan broj dospio je u logore «humanog preseljenja» kao strategije rješenja «krivo raspoređenih etniciteta».

Kad to sve sagledavam na primjeru Primišlja, rodnog mi kraja, kao paradigmu golema zločina na širim prostorima, poetski se pitam: «Ne znam da li sanjam, da li se budim, ili doista ludim», ali znam da nemam zavičaja. I, zato se pitam kakvog bi smisla imalo pisati analitički o ljudima i kraju koji ne postoji, naročito kad toliki živi pate razasuti «širom zemljinog šara». Pred *Oluju* Primišlje je imalo preko tisuću stanovnika, a sada ih ima 65 uglavnom putujućih grobova. U samo 15 dana razoreno je oko 200 objekata da se nemaju Srbi gdje vratiti. O tome su snimljeni dokumentarni filmovi: jedan o razaranju ovoga prostora, koji se ne prikazuje; drugi o «vitezu» ovog nedjela, koji se «promidžbeno» prikazuje i veliča. Pisati npr. da je u Gornjem Primišlju 1857. godine bilo 2 115 stanovnika, a da danas tamo ima više policajaca nego stanovnika, a niti jedan nije siguran da će doživjeti sljedeću godinu. To sleđuje krv u žilama, jer tamo doista «živi zavide mrtvima». Tamo je trend minorizacije stanovništva tekao stoljećima. Isto je bilo s Donjim Primišljem, jer i njega su zatekla dva katastrofalna rata. Moja i njihova je sudbina isprepletana jer ja u oba rata postadoh invalid, izgubih veliki broj najmilijih, brojne rođake, prijatelje i drugove, učitelje i učenike. Pa ipak najteže mi pada što mi je živom kao i njima pogažen identitet, oduzeto dostojanstvo, meni strukovno potvrđivanje, što me se tjera u vegetaciju u etnički tor, jer će mi se tamo «pod najvećim svjetskim standardima dati – osigurati pravo». Ma tko su ti nitkovi i zakleti hipokrite, koje je historija već osudila, da meni nešto daju. Od njih ne tražim niti bih išta primio. Oni su za mene dokazani zločinci. Međutim, ja tražim i zahtijevam od razumnih i šutljive većine da brani moje dostojanstvo i istinu ako želi svoje obraniti, da prekine šutnju i ravnodušje prema historijskom zločinu, da nam vrata zavičaje, da nam ne gaze identitete, dostojanstvo i samopoštovanje i personalnu autonomnost. Ne učine li to,

dakle, pristajanje na apsurd kolektivne krivnje, postat će kolektivni zločinci s historijskom osudom.

I sasvim na kraju da navedem i istaknem: Ubijeni život nakanom destrukcije i prenominacije toponima, osnovnog nazivlja toponima moga zavičaja. Evo tih sela koja više ne postoje: Čačici, Čokeše, Čuruvije, Gornje Primišlje, Kukići, Pijevci, Ralić-Pećina, Zečev Varoš, Dunovići, Cekinović Selo, Jančići Tobolički, Milkovići Tobolički, Stalinske Luke, Adžibabe, Bjelobrci, Bjelopetrovići, Karajlovići, Kurjege, Lončar Glavica, Novkovići, Primišljanski Ralići, Ulemci, Batale, Donje Tumare, Jajići, Mazinjani, Pekeći, Kurjevac, Pavlešić Selo, Škrbine, Zorići, Jovići, Kosići, Kukić Selo, Rončevići, Zeci, Zorići, Katići, Miladinovići, Popovići, Sekulići Tobolički, Vukelić Tobolički, Božići Tobolički, Radonići, Barači, Brujići, Dodigi, Grkovići, Ilići, Kosanović Glavica, Kovačevići Močilanski, Krnići, Kukić Močilanski, Milkovići, Ogrizovići Močilanski, Petkovići, Pilje, Polovine, Popovići Močilanski, Radmanovići, Ralići Močilanski, Trbovići, Vukelići Močilanski, Donji Zečev Varoš, Gornji Zečev Varoš, Donje Primišlje, Povići, Rudenice, Vrežnica – Vrelo, Obljajac, Potkosa, Tobolić, Tuk Primišljanski, Raletina, Savići, Tržić Primišljanski. Svi nestadoše u jednom danu.

Zbog toga, a i ranije iznesenih činjenica, vapijuće zazivam: «Ne dirajte moje krugove!», ne shvaćajući da ste svoje prije razorili nego ste na moje nasrnuli. Ma što vi o sebi izmišljali, povijest takve čine destrukcije i humicida ne prašta, a civilizirani svijet osuđuje kao genocidne i ruralocidne radnje istovremeno.

(Ljetopis 1997., izdanje SKD «Prosvjeta», Zagreb, 1997.)

SPOMENIK PUZEĆOJ RESTAURACIJI NDH

Neposredno nakon pogibije Jure Francetića (1943.), jednog od najvećih zločinaca NDH, dobijem naređenje da me kurir dovede u Bihać.

Dugo smo putovali preko dijelova Banije, Korduna, Like i Bosanske krajine, kroz seoska naselja, koja to više nisu bila, jer su bila sva spaljena. Netom što stigoh u Bihać, smjeste me u ambulantu, jer sam osam dana ranije bio lakše ranjen od defanzivne ručne granate, previju me, nahrane i uzmu mjeru za novo odijelo. Dok se odijelo šivalo, dođe jedan glumac i počne me uvježbavati za recitaciju pjesme moga oca: *Pogibija Jure Francetića*. Kad se uvjerio da je sve valjano savladano, izvede me na tribinu, uređenu narodnim rukotvorinama. Ispred tribine masa partizana i civila. Nakon što sam odrecitirao, zavijene glave i jedne ruke, voditelj me povede do prvog reda, da se pozdravim s publikom. Kad dođem do Gorana i Nazora, ovaj potonji odvažni starac, očinski će i sjetnim glasom: «Dječače, imaš li žive roditelje?» «Samo oca», odgovorim, jer «ostali su masakrirani. Majku sam sâm sahranio, s bolom, da mi je nestao njen lik iz sjećanja.» Na to će Nazor: «Možda se posreći da preživiš i ti ćeš imati o čemu svjedočiti».

Kao da me je ukleo, ta odvažna starina, koga su u tuđmanovskom Saboru, više do pola stoljeća nakon njegove smrti, nazivali «moralnom mizerijom», a Vinka Nikolića, Pavelićevog panegiričara «neimarom naše književnosti». Kakvog li apsurdna!

Pošto sam slučajno preživio u onom i u ovom ratu, u zemlji gdje mi se više ne može dogoditi ništa što već nije, osuđen sam da svjedočim o užasima mržnje, ali bez mržnje. To doista nije lako! Jer, ovdje svjedoke nekažnjeno ubijaju. Ovdje se više progone prokazivači zločina nego notorni zločinci. Ovdje osumnjičene zločince dižu u nebesa, identificiraju s narodom i fetišiziranom državom. Čak nji-

ma ucjenjuju državu, dižući ih iznad života i smrti sugrađana. Dokazanim zločincima, kao što je Jure Francetić, monumente podižu uz koncelebrirane mise zahvalnice. Rugaju se žrtvama, zaboravljajući da je praštanje zločina – osveta žrtvi. Neofašistička orgijanja, od kojih se i država trese, nazivaju «folklorom». Antifašističku tradiciju i antifašiste bagateliziraju ili antifašizam uzimaju kao prigodnički ukras. Elita vlasti ne da suočenje s istinom i kada se istina suoči s njom. Neće građansku stranu rata nikako da problematizira, jer su rat fetišizirali deklaracijom o «domovinskom ratu». Jedan dio korumpiranih, a nedavnih vlastodržaca, obolio od integralnog nacionalizma, prisiljava ostalo stanovništvo da se privikava da živi s nekažnjenim zločincima i zločinom. A sadašnji nagoni vlastodržci ne shvaćaju da je nemoguće izgraditi modernu državu na nekažnjenom zločinu.

U mom rodnom kraju, Slunju, podignut je spomenik jednom od najvećih zločinaca iz NDH, Juri Francetiću. A nigdje u Europi nije moguće da stoji spomenik fašističkim zločincima. Moj je otac običavao svaki veći događaj ovjekovječiti desetercom, pripovijetkom ili aktovkom, koje su se za vrijeme NOB-a šapirografirale i čitale pred narodom. Tako je spjevao i pjesmu *Pogibija Jure Francetića*. Prenosimo je iz knjige Stanko Opačić Čanica *Narodne pjesme Korduna*, «Prosvjeta», Zagreb, 1962.

Ilija Livada

Pogibija Jure Francetića⁽¹¹⁰⁾

Vino pije Ante Paveliću
 I sa njime Jure Francetiću.
 Do njih sjede redom sile vojne:
 Moškov Ante od tjelesne bojne,
 Pa Kvaternik policije glava
 U jamama što mu leži slava;
 Onda redom sjede emigranti,
 Vjerni svome poglavniku Anti;
 Vitezovi od pokojnog Franje,
 To je Anti glavno pouzdanje.
 Kada su se vina ponapili,
 O svačemu eglen otvorili:
 Svi se hvale o junaštvu svome,
 Poglavniku u čast čaše zvone
 I Hitleru, svijeta gospodaru,
 Najsilnijem na svijetu caru.
 Što je više vina nestajalo,
 Pobjeda je sve poviše bilo;
 Što se više čaša ispraznilo,
 Sve je manje partizana bilo.
 Svi se kunu u oružje svoje

⁽¹¹⁰⁾ U knjizi *Narodne pjesme Korduna* nalazi se i bilješka Stanka-Čanice Opačića o autoru pjesme o pogibiji Jure Francetića. Autor je Ilija Livada iz Primišlja, bivši kotar Slunj. Sada mu može biti oko 70 godina. Koloniziran je negdje u Vojvodini. U toku NOB, negdje 1944. godine, dao mi je nekoliko svojih pjesama, ali su mi nestale. Sačuvala se samo ova o pogibiji Jure Francetića. Ilija je mlad počeo pisati pjesme. Ima ih nekoliko svezaka, neujednačenog kvaliteta. On je u svoje sveske unosio i lirske pjesme, koje su nastajale ili su pjevane u njegovom kraju. Zahvaljujući njemu i Milki Ilić-Livadi ovaj dio kotara Slunja (Primišlja i okolica) najbolje su zastupljeni lirskim pjesmama u ovoj zbirci, pored Tušilovića i Perne. Ilija je već prije Drugog svjetskog rata bio lijevo orijentirani samostalni demokrata i vrlo aktivan član Seljačkog kola. Djeca su mu prvoborci, a najstariji sin Simo član je Komunističke partije od prije Drugog svjetskog rata i sada je general JNA.

Partizana kako se ne boje.
 Svi će, kažu, glave položiti,
 Firerovu volju ispunuti,
 Jer su do sad ispunili dosta:
 Partizana nešto malo osta.
 Već su skoro ugušili bunu
 Po Baniji, Lici i Kordunu.
 Planine su mnoge očišćenje,
 Poklali su i djecu i žene.
 Partizana što je preostalo,
 Za doručak ne bi dostajalo.
 Kad je Ante riječi saslušao,
 Ovako je njima govorio:
 «Poslušajte, moji vitezovi,
 Hitlerovi junački sinovi!
 Ja sam noćas čudan san usnio
 I na san mi Tito dolazio,
 Nogom mi je glavu pričepio,
 Orao mi srce izvadio.
 Tada Hitler avionom leti
 Da me spasi i da me osveti,
 Da mi spasi moju rusu glavu,
 Al' avion surva se u Savu.
 Tu nestade krsta kukastoga
 I Hitlera, zaštitnika moga.
 Grom zagrmi i ja se probudi.
 Grdan sanak, bog sa nama budi!
 Pa sam jutros rano poranio
 I u svetu crkvu odlazio,
 Našem sam se bogu pomolio,
 Od Stepinca blagoslov dobio,
 Pa sam malo dušu povratio».

Kad vitezi ovu priču čuše,
 U rukama čaše podigoše
 I svi kažu priču od davnina:
 «San je laža, a bog je istina».

Kad se Ante malo ohrabrio,
Junacima svojim nazdravio,
Ordene im nove prikačio,
Koje mu je Hitler opravio,
Pa ovako njima govorio:
«Poslušajte sada riječi moje,
U Bosni nam slabo stvari stoje
Jer nas tamo iznevjeri raja,
Pa nam Tito gradove osvaja.
Mnogo krvi tamo smo prolili,
Četnike smo za se pridobili
Jer i oni mrze komuniste,
Pa su s nama, tu su stvari čiste.
Al' i od tog slaba vajda bješe,
Komunisti Bosnu nam oteše.
Muslimani bjehu moja nada,
Al' i oni izdaju me sada.
Sa Srbima čujem da se brate,
Pa se bojim za naše Hrvate.
Partizani su se osilili,
Oružje nam silno pokupili.
Nego čujte, moje vojskovođe,
Ko će tamo poći dobre volje
Da izvidi što se tamo čini,
Svud po Bosni i Hercegovini,
Da šaljemo vojske odabrane,
Da zgazimo tamo partizane.
Još ko bude iš' o prek' Korduna,
Nek proviri kako stoji tuna
Jer taj Kordun na putu nam smeta:
Njega treba zbrisati sa svijeta».
Svi junaci nikom ponikoše
I u pune čaše pogledaše,
Ali ništa reći ne htjedoše
Jer im Kordun u grkljanu stao,
Nema toga ko b' ga progutao.

Tad se diže Jure Francetiću
 Koj' najbliže bješe Paveliću.
 Komandant je od Crne legije:
 Što po zemlji gmiže ona bije.
 Sav je Jure ogrez'o u krvi,
 Žene, djecu on je klao prvi,
 Čašu diže pa zbori ovako:
 «Poglavniče, mene znade svako.
 Uvijek sam ti bio vjeran sluga
 Pored moga Kvaternika druga.
 Ja ću poći na bosansku stranu
 Da uništim tu gamad neslanu.
 Oni koji k partizan' ma kreću,
 Nikog živog ostaviti neću.
 Ova zemlja mora biti čista
 I od Srba i od komunista.
 Muslimane što nam vjerni nisu,
 I Hrvate koji su im blizu –
 Sve ću redom pod nož udariti
 I ustaško ime proslaviti,
 A Hitleru tako dokazati
 Da se u nas može pouzdati».
 Kad to čuše delije ostale,
 Francetića počеше da hvale:
 «Hajde, Jure, sa srećom ti bilo,
 Kad uspiješ biće nama milo.
 Neka bude što više grobova,
 Al' ostavi ponešto robova
 Koji će nas dobro poslužiti,
 Da možemo mirno carevati,
 Sa Hitlerom rujno vino piti
 I njegova dika svagdje biti».
 Tada Jure u avion sjede
 Jer ni časa časiti ne htjede.
 On je vičan brzo djelovati
 I ustašku riječ održati.

Taj komandant od Legije crne
 Krv prolijeva da se ne osvrne.
 Avion se u nebesa diže
 I za časak do Korduna stiže
 Pa pilotu on svojemu veli
 Da izbliza Kordun vidjet' želi:
 «Siđi niže da pogledam malo,
 Partizana je li što ostalo,
 Jere nas je Moškov izv'jestio
 Partizane da je uništio».
 Kad stigoše iznad Perjasice,
 Tu se narod poplašio ptice;
 Sve se skrilo, niko se ne vidi,
 Francetiću to se jako svidi.
 Al' najednom koji li je đavo,
 Neko puca u avion pravo,
 Za krila ga ujedaju zmije:
 «Diž' se više, ovo dobro nije!»
 Tu Francetić nit vidi nit znade
 Da ga gađa Dobrošljević Rade
 I sa njime perjasički sine,
 Ljuta guja Karas Milutine.
 Partizani baš u Perjasici,
 Ponajbolji Titovi vojnici,
 Slavni borci u kordunskom kraju,
 Što ih ljudi u pjesmi pjevaju.
 Avion je brzo preletio,
 Da je ranjen nije osjetio,
 Al' kad stiže do Primišlja sela,
 Motor kašlje, u srcu mu strijela.
 Jure viče: «Podiži se više!»
 Pilot plače i pada sve niže.
 Doguraše jedva do Močila,
 Tu na zemlju privuče ih sila.
 Onda crne uniforme dvije
 Izidoše jer im druge nije.

Živa stvora nigdje ne vidješe
Pa se malo i uzradovaše.
Svud zidine strše opaljene,
Ne vide ni djeca ni žene.
Ustaško je ovo djelo bilo
Pa se Juri lice nasmiješilo.
Pilotu je kazivao svome
O junaštvu ovom ustaškome.
Sad će mirno kroz tu pustoš ići
I kud žele mogu mirno stići.
Partizana nigdje blizu nema
I ne sluti što li mu se sprema.
Istina je pali smo sa neba,
Prema Plaškom sada ići treba
Jer u Slunju sad su partizani,
A u Plaškom braća Talijani,
Talijani i sluge četnici,
Sad ustaški to su saveznici.
Al' da vidiš, pobratime, sada
Grdna čuda, ko bi mu se nada'?
Istom oni u riječi bili,
Žbunovi su trnja ustreptali.
Kad krenuše uniforme crne,
Sve oživi, srce da pretrne.
Niče raja k'o iz zemlje trava,
Teška Juru zahvatila strava:
«Otkud niče, sam je bog ubio,
Zar je triput nijesam pogubio?»
Iz zidova, iz svakog kamena
Pojavi se il' starac il' žena,
Nosi koplje, kolja zaoštrena,
Oživjela kuka i motika,
Tu je Juru uhvatila muka.
Jure, junak fašističkog svijeta,
Pilot plače, pa ga i to smeta,
Njemu Jure iz sveg glasa viče:

«Što se bojiš, jadni nesretniče!
Hodi za mnom, nije ništa nova,
To s' prikaze, sjene iz grobova,
Jer naroda ovdje nema više,
To ustaše davno uništiše».
Tu se oba bogu pomoliše,
Kukastim se krstom prekrstiše,
Svetog papu oba pomenuše
Da ih mrtvi ne progone više.
Tad obadva trkom poletiše,
Al' se čuda ne kurtalisaše,
Jer to, braćo, sjene ne bijaše,
Nisu sjene nego ljudi živi,
Ispaćeni ni dužni ni krivi:
Omladina i žene i starci,
I garišta ovog osvetnici.
Sa svih strana opkolila raja,
Tu su psovke i velika graja.
I što Jure dalje izmicaše,
Raja mu se bliže primicaše.
Jure puca iz mašinke svoje,
Pa se čudi kako se ne boje
Nego njemu prilaze sve bliže,
Do ušiju strašan glas mu stiže:
«Čuj, krvniče, uzalud se krećeš
Jer osveti ti izmaći nećeš.
Znaš li, huljo, što bolje ne paziš
Nego tuda po rakama gaziš.
Nevine si ljude ubijao
I crnoj si zemlji dodijao.
Za te grijehе odgovaraj sada
Jer te stigla partizanska pravda».
Kada Juri nesta municije,
Za kamenje počе da se krije.
Jadni pilot samo za njim gmiže,
Vidi kraj se primiče sve bliže.

Ali evo još većega jada,
 Kakvome se krvnik nije nada:
 Do kamena jednog poletio
 Pa je ravno na smrt naletio.
 Za kamenom to je čudo ovo,
 Sjedi starac Momčilović Jovo.
 Davno proš'o sedamdeset ljeta,
 Al' mu snagu ulijeva osveta.
 Tri mu sina ustaše ubiše,
 Dvije snahe i dječice više,
 Do temelja kuću popališe,
 Samohrana starca ostaviše.
 Sad se stracu želja ispunila.
 On dugačku kremenjaču ima,
 Dve stotine stara je godina;
 Al' ne ima za pušku olova,
 Sa zgarišta skupio čavala,
 Od čavala sačmu nasjekao,
 Pa je njome pušku napunio.
 Kad mu Jure baš na domak stiže,
 Sa kamena starac pušku diže;
 Grunu šarka k'o grom iz oblaka,
 Svati Juru po sredi stomaka.
 Krvnik pade a raja dopade,
 Tu motike počеше da rade.
 Tako pade Pavelića nada,
 Više Bosnu ne vidje nikada.
 Legija je crna zaplakala,
 Komandanta svoga izgubila.
 Zaplakao u Zagrebu Ante
 Jer izgubi crnog komandanta.
 Al' zapjeva i Kordun i Lika
 Jer nestade najgoreg krvnika.
 Zapjevaše i mrtvi i živi:
 Močilanci, svako vam se divi!
 Mili starče, živila ti ruka,

Ti si narod izbavio muka!
Dok je nama takvoga naroda,
Doći će nam željena sloboda!

(*Hrvatska ljevica*, broj 2, Zagreb, 2003.)

P o g l a v l j e X.
DOKUMENTI

PRAVOSLAVNI NEZAŠTIĆENI SAKRALNI OBJEKTI

1. Smilčić, Sv. Mihajlo Arhandel
(cesta Zadar-Karin-Obrovac)
2. Veljane, Sv. mati Paraskeva
3. Kašić, Sv. prorok Ilija
4. Islam Grčki, Sv. Georgije
5. Karin, nova parohijska crkva
6. Karin Gornji, Sv. Kirik i Julita
(cesta Karin-Benkovac-istok)
7. Obrovac, Duhovi
8. Gornji Bilišani, Mala Gospojina
9. Donji Bilišani, Rođenja sv. Jovana Krstitelja
10. Kaštel Žegarski, Sv. Georgije
11. Manastir Krupa, Vaznesenja Bogorodice
12. Medviđa, Rođenje Marijino
13. Parčić, Sv. Ilija
14. Bjelina, Sv. mati Paraskeva
(cesta Benkovac-Brgud-Kistanje)
15. Brgud, Sv. Lazar
(Benkovac-Dobropoljci-Kistanje)
16. Kožlovac, Sv. velikomučenice Nedjelje
(Šibenik-Bribirske Mostine-Benkovac)
17. Kolarina, Sv. mati Paraskeva
(Bribirske Mostine-Benkovac)
18. Miranje, Sv. Mihovil Arhandel
(Stankovci-Benkovac)
19. Ceranje Donje, Sv. Ilija
(Stankovci-Benkovac)

20. Kula Atlagića, Sv. oca Nikolaja –
- Prenos moštiju sv. Nikole, na novom groblju
(Benkovac-Smilčić)
21. Kula Atlagića, Sv. oca Nikolaja –
Prenos moštiju sv. Nikole, na starom groblju
(Benkovac-Smilčić)
22. Biljane Gornje, Sv. Georgija
23. Lišane Tinjske, Duhovi
24. Jagodnja-Polača, Sv. Simeon
(Zadar-Benkovac)
25. Benkovac, Sv. Jovan – Rođenja sv. Jovana Krstitelja
26. Kistanje, Sv. Kirila i Metodija
27. Macure, Sv. Nikola
(Kistanje-Benkovac)
28. Zelengrad, Sv. apostoli Petar i Pavle
(Obrovac-Kistanje)
29. Drniš, Uspenije Bogorodice
30. Žitnić
(Šibenik-Knin)
31. Strmica, Rođenje sv. Jovana Krstitelja
(Knin-Bosansko Grahovo)
32. Golubić, Sv. Stefan –
- Prenos moštiju sv. arhidakona Stefana
(Knin-Bosansko Grahovo)
33. Biskupija, Sv. Trojica
(Knin-Vrlika-Kosovo polje, Petrovo polje)
34. Kadina Glavica, Sv. mati Paraskeva –
- hram Prepodobne majke Paraskave
(Petrovo polje-Drniš)
35. Miočić, Sv. Jovan Krstitelj
(Petrovo polje-Drniš)
36. Biočić-Tepljuh, Sv. apostola Petra i Pavla
(Petrovo polje-Drniš)
37. Kosovo, Sv. car Lazar – Lazarica
(Drniš-Knin)
38. Jovići-Kosovo-Markovac, Sv. prorok Ilija
(Kosovo polje)

39. Velušić-Lišnjak-Bibići-Rajići, Sv. Georgije
(Promina)
40. Razvođe, Sv. Nedjelja
(Promina)
41. Baljci, Sv. Jovan – Rođenje sv. Jovana
Preteče i Krstitelja
42. Očestovo, Sv. velikomučenice Nedjelja
(Knin-Kistanje)
43. Pađene, kapela Sv. Georgija
(Knin-Gračac)
44. Pađene, Sv. Georgije
(Knin-Gračac)
45. Bratiškovci, Sv. apostola Petra i Pavla
46. Đevrske, Sv. prorok Ilija
(Bribirske Mostine-Knin)
47. Dobropoljci, Sv. Georgije
(Bribirske Mostine-Kistanje-Benkovac)
48. Ivoševci, Rođenja sv. Jovana Krstitelja
(Kistanje-Rudele-Ivoševci)
49. Biovičino Selo, Sv. apostola Petra i Pavla -
– «Petrova crkva» (Kistanje-Benkovac-Šibenik)
50. Čista Mala, Prenos moštiju sv. Nikole
(Šibenik-Stankovci)
51. Kričke, Sv. Georgije
(Drniš-Split)
52. Manastir Krka, Saborna crkva sv. arhistratiga Mihaila
53. Vrbnik, Sv. Nikola
(Drniš-Knin)
54. Plavno, Sv. Georgije
(Knin-Plavno)
55. Radljevac, Sv. Joakim i Ana
(Knin-Plavno)
56. Bribir, Sv. Joakim i Ana
(Skradin-Bribirske Mostine)
57. Radučić, Sv. Georgije
(Kistanje-Knin)

58. Mokro Polje, Sv. jevandelist Luka
(Kistanje-Knin-Zrmanja)
59. Mokro Polje, kapela Sv. Georgija
(uz most na Zrmanji)
60. Žagrović, Sv. Nikola
(Knin-Gračac, Stara Straža)
61. Oton, Sv. Ilija
(Knin-Gračac-Pađene-Oton)
62. Skradin, Sv. Spiridon
63. Skradin, Sv. mati Paraskeva
(na groblju)
64. Ervenik, Sv. Nikola
(Kistanje-Benkovac-Biovičino Selo-Ervenik)
65. Smoković, Sv. Georgije
(Zadar)
66. Poljica, Mala Gospojina
(Zadar)
67. Bitelić, Pokrov Bogorodice
(Vrlika-Sinj)
68. Dragović, Mala Gospojina
(Vrlika-Sinj)
69. Otišić, Sv. arhanđel Mihail
(Vrlika-Sinj)
70. Polača, Sv. apostola Petra i Pavla
(Knin-Vrlika)
71. Nos Kalik, Sv. Nikola
(iznad ušća Čikole i Krke)
72. Knin, Pokrov Bogorodice
73. Kninsko Polje, Sv. Georgije

(utvrđeno stanje 1995. godine)

IZVEŠTAJ O OBILASKU CRKAVA DELA EPARHIJE ZAGREBAČKO-LJUBLJANSKE POD KONTROLOM HRVATSKE VLASTI

Dana 10., 11., 12., 13. i 17. novembra, uz dogovor i pratnju hrvatske policije, a po predlogu gospodina Tadeusza Mazowieckog, izvršili smo obilazak svih crkava i crkvenih zdanja po arhijerejskim namesništvima: zagrebačkom, grubišnopoljskom i bjelovarskom, te zatekli sledeće stanje:

I. Arhijerejsko namesništvo zagrebačko

1. Graberje Ivaničko, zatekli smo da u parohijskom domu, nasred srednje prostorije gori vatra. Svi patosi po prostorijama su povadeni i sva vrata takođe povadena, prilog na videokazeti.

2. Crkva u Križu kod Ivanić Grada, stakla na prozorima poplupana, inače crkva u normalnom stanju.

3. Crkva Svete Trojice u Koprivnici iz 1793. godine, zapuštena. Na zidu ograde oko crkve ispisani razni znaci i parole, prilog fotografija i videokazeta.

4. Crkva Svetog arhangela Mihaila u Velikoj Mučni, opština Koprivnica, razbijena stakla na prozorima, prilog fotografija i videokazeta.

5. Crkva Svetog Lazara u Plavšincu iz 1758. godine, opština Koprivnica, razbijena stakla na prozorima, prilog fotografija i videokazeta.

6. Crkva Svetog Georgija u Velikom Pogancu iz 1722. godine, u normalnom stanju kao i parohijski dom, prilog fotografija i videokazeta.

7. Crkva Svete Trojice u Dugoj Reki iz 1766. godine, u dobrom stanju.

8. Crkva Svetog Georgija u Glogovcu iz 1760. godine, glavna ulazna vrata na crkvi zapaljena, po rečima meštana i policije 9. maja 1991. godine, prilog fotografija i videokazeta.

9. Manastir Lepavina, crkva Vavedenja Presvete Bogorodice iz 1753. godine u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

10. Crkva Svetog arhiđakona Stefana u Malom Pogancu iz 1777. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

11. Crkva Svetog Ilije u Širokom Selu iz 1770. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

12. Crkva Rođenja svetog Jovana u Žabnom iz 1749. godine, obnovljena.

13. Crkva Svetog Georgija u Križevcima iz 1768. godine, u normalnom stanju.

14. Crkva Svetog Ilije u Vojakovcu iz 1763. godine, delimično obnovljena, prilog fotografija i videokazeta.

15. Crkva Svetog Nikole u Vojakovačkom Osjeku iz 1592. godine, u dobrom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

16. Crkva Svete Trojice u Povelicu iz 1770. godine, u dobrom stanju.

II. Arhijerejsko namesništvo bjelovarsko

17. Crkva Svete Petke u Lipovčanima iz 1740. godine, opština Čazma, zvonik se srušio sam od sebe prije desetak godina, ostatak u derutnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

18. Crkva Svetog Georgija u Narti iz 1810. godine, obnovljena prije nekoliko godina, prilog fotografija i videokazeta.

19. Crkva Uspenija Presvete Bogorodice u Srijedskoj iz 1817. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

20. Crkva Svetog Ilije u Grabovnici, opština Ćazma, iz 1752. godine, leva strana crkve nema prozora, desna strana crkve svi prozori razbijeni, a crkva u celini u vrlo lošem stanju, prilog fotografija i videokazeta.

21. Kapela Svetog arhangela Gavrila iz 1925. g. u Staroj Marči, opština Ivanić Grad, na ruševinama drevnog srpskog pravoslavnog manastira Marče, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

22. Crkva Svete Petke u Salniku kod Rakovca, opština Vrbovec, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

23. Crkva Svetog Nikole u Lipnici iz 1750. godine, u ranijem stanju, prilog fotografija i videokazeta.

24. Crkva Svetog Georgija u Srpskoj Kapeli (Nova Kapela), crkva u dobrom stanju iz 1754. godine, obnovljena. Parohijski dom zapaljen početkom 1992. godine, prilog fotografija i videokazeta.

25. Crkva Svetog arhangela Mihaila u Bolču, minirana i zapaljena ulazna vrata, skoro sva stakla na prozorima polupana, vreme miniranja ne znamo. Kapela na groblju u Bolču, krst na zvoniku nakrivljen, najverovatnije u krst gađano, prilog fotografija i videokazeta.

26. Crkva Svetog arhangela Gavrila u Kablu, obnovljena i u dobrom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

27. Crkva Svetih Otaca u Maloj Trešnjevici, opština Đurđevac, iz 1751. godine, crkva minirana 10. januara 1992. godine. Unutrašnjost crkve i krov potpuno uništeni, prilog fotografija i videokazeta.

28. Crkva Svete Trojice u Bjelovaru iz 1792. godine, demolirana i delimično opljačkana, pogođena granatom u zvonik. Parohijski dom u Bjelovaru potpuno demoliran i opljačkan, prilog fotografija i videokazeta.

29. Crkva Sabora svetih Apostola u Novim Pavljanima iz 1693. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

30. Crkva Svete Petke u Podgorcima iz 1722. godine, u normalnom stanju, obnovljena, prilog fotografija i videokazeta.

31. Crkva Vavedenja Presvete Bogorodice u Brezovcu iz 1693. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

32. Crkva Svetih apostola Petra i Pavla u Gudovcu iz 1754. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

33. Crkva Blagovesti Presvete Bogorodice u Novoseljanima iz 1857. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

34. Crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Kupinovcu iz 1740. godine, zvonik drveni oštećen, vrata južna zapaljena i crkva u derutnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

35. Crkva Svetog Lazara (četverodnevnog) u Velikoj Pisanici iz 1723. godine, crkva demolirana i opljačkana. Parohijski dom miniran, prilog videokazeta.

36. Crkva Svete Marije Magdaline u Donjoj Kovačici iz 1763. godine u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

37. Crkva Preobraženja Hristovog u Bedeniku iz 1772. godine u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

38. Crkva Svetih apostola Petra i Pavla u Severinu iz 1770. godine, razbijeni prozori, a crkva u derutnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

III. Arhijerejsko namesništvo grubišno-poljsko

1. Crkva Svetog Georgija u Grubišnom Polju iz 1775. godine u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

2. Crkva Svete Trojice u Velikom Grđevcu iz 1752. godine u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

3. Crkva Svetog Pantelejmona u Pavlovcu iz 1790. godine u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

4. Crkva posvećena Časnom Krstu u Velikim Zdencima iz 1744. godine u ruševnom stanju. Oko crkve u porti zatekli smo parkirana borbena vozila UNPROFOR-a, tik uz zidove crkve. Nisu nam dozvolili snimanje crkve, pa smo samo fotoaparatom uspeli tajno snimiti zvonik. Krst na zvoniku je gađan, ali nije

potpuno srušen nego visi. Parohijski dom miniran zajedno s kompletnim nameštajem u njemu, prilog fotografija i videokazeta.

5. Crkva Rođenja Presvete Bogorodice u Malim Zdencima iz 1761. godine u normalnom stanju, prilog fotografija i videokazeta.

6. Crkva Svete Petke u Velikoj Peratovici iz 1709. godine, demolirana, sva stakla na prozorima crkve polupana, prilog fotografija i videokazeta.

7. Crkva Velike Gospojine (Uspenija Presvete Bogorodice) u Rašanici, Trojeglava, iz 1709. godine, brvnara, potpuno uništena – spaljena početkom 1992. godine, prilog fotografija i videokazeta.

8. Crkva Svetog Dimitrija u Rastovcu iz 1700. godine, brvnara, potpuno uništena – spaljena početkom 1992. godine, prilog fotografija i videokazeta.

9. Crkva Svetog apostola i evangelista Marka u Velikoj Barni, prozorska stakla isprobijana mecima, unutrašnji zidovi oštećeni od metaka, a krst na oltaru crkve pogođen snajperom i srušen, prilog fotografija i videokazeta.

10. Crkva Svetog Dimitrija u Malom Grđevcu iz 1760. godine, provaljena, demolirana i opljačkana. Parohijski dom miniran i zapaljen, prilog fotografija i videokazeta.

11. Crkva Svetog arhiđakona Stefana u Turčević Polju iz 1751. godine, provaljena, demolirana i opljačkana, prilog fotografija i videokazeta.

12. Crkva u Šibeniku, opština Grubišno Polje, iz 1936. godine, provaljena, demolirana i opljačkana, prilog fotografija i videokazeta.

13. Kapela u Zrinjskoj, opština Grubišno Polje, u normalnom stanju, prilog fotografija.

IV. Ostatak Zagrebačkog namesništva

1. Zgrada, sedište mitropolije Zagrebačko-ljubljanske, Deželicev prilaz 4, u kome je bio smešten i muzej Srpske pravoslavne eparhije Zagrebačko-ljubljanske, minirana je 11. aprila 1992. godine u 22.30 časova, prilog videokazeta.

2. Crkva Svetog Ilije u Mikleuški, opština Kutina iz 1882. godine, obnovljena pre Drugog svetskog rata u normalnom stanju, prilog fotografija.

3. Crkva Svetog Georgija u Kutinici iz 1888. godine u normalnom stanju, prilog fotografija.

4. Crkva Svetog Dimitrija u Stupovači iz 1768. godine, minirana i potpuno iznutra uništena u desetom mesecu 1992. godine, prilog fotografija i videokazeta.

5. Crkva Svetog apostola Luke u Velikom Vukovju, opština Garešnica, iz 1768. godine, u normalnom stanju, prilog fotografija.

6. Crkva Svetog Nikole u Velikoj Bršljanici iz 1845. godine u normalnom stanju, prilog fotografija.

7. Crkva Svetog apostola Tome u Dišniku iz 1746. godine u ranijem stanju, prilog fotografija.

8. Crkva Svetog Jovana Krstitelja u Pašijanu iz 1767. godine u ranijem stanju, prilog fotografija.

9. Crkva Svete Petke u Popovcu Trnovitičkom iz 1752. godine u ranijem stanju, prilog fotografija.

10. Crkva Svete Petke u Bolfanu iz 1761. godine, obnovljena pred Drugi svetski rat u srpskovizantijskom stilu, u normalnom stanju, prilog videokazeta.

11. Crkva Svetog Nikole u Čukovcu, opština Ludbreg, iz 1777. godine, u normalnom stanju, prilog videokazeta.

12. Crkva Svetog Georgija u Varaždinu iz 1884. godine, krajem desetog meseca 1992. godine podmetnut dinamit na ulazna vrata crkve te crkva oštećena, stakla na crkvi popucala od detonacije, izbijen jedan ukrasni stub na ulaznim vratima, a vrata naknadno zamenjena, prilog videokazeta.

13. Kapela Svete Petke i parohijski dom u Sisku, kapela provaljivana, stakla na prozorima polupana i naknadno stavljena.

Zvonik improviziran u dvorištu kapele, dva puta miniran, vreme miniranja poznato policiji, prilog fotografija. U parohijskom domu u Sisku gde se nalaze stvari sveštenika Nedeljka Božića useljene izbeglice, bez pitanja nadležnih crkvenih vlasti.

Rezimirajući ovaj izveštaj zaključujemo da je na ovom delu eparhije Zagrebačko-ljubljanske zatečeno sledeće:

a) dve crkve u Rašanici i Rastovcu, opština Grubišno Polje, su zapaljene – potpuno uništene;

b) dve crkve u Stupovači, opština Kutina, i u Maloj Trešnjevici, opština Đurđevac, su minirane i tako mnogo oštećene da obnova u postojećem stanju je nemoguća;

c) pet parohijskih domova je minirano ili zapaljeno i to: u Srpskoj Kapeli, Velikoj Pisanici, Velikim Zdencima, Malom Grđevcu i eparhijska zgrada u Zagrebu;

d) nekoliko crkava i parohijskih domova je demolirano i opljačkano što se vidi iz izveštaja. Ostalo je zatečeno u ranijem stanju. Mnoge crkve su zapuštene jer nema vernika, a nema ni sveštenika. Na čitavom ovom području od 19 sveštenika koji su bili pre ovog rata ostalo je samo pet i to u Zagrebu 1, u Varaždinu 1, u Novoseljanima kod Bjelovara 1, u Velikoj Barni kod Grubišnog Polja 1 i u manastiru Lepavini jedan monah.

U obilasku su učestvovali protonamesnik Milenko Popović, protonamesnik Zvonko Pilinger iz Varaždina, Vladimir Ivković, advokat iz Zagreba, i Slavko Rodić, kipar iz Zagreba, oba odbornici Srpske pravoslavne crkvene opštine u Zagrebu.

(Izveštaj pod br. 01-12/92 sastavio protonamesnik Milenko Popović, u Zagrebu 7. decembra 1992. godine.)

DOPUNA IZVEŠTAJA O OBILASKU NAŠIH CRKAVA

Posle obilaska hramova, u poslednjih nekoliko dana dogodili su se i novi slučajevi miniranja naših objekata i to:

1. Dana 19. na 20. decembra 1992. godine minirana je naša crkva Svete Petke u Salniku kod Rakovca, opština Vrbovec. Oštećenja na spoljašnjem delu crkve su velika;

2. Dana 24. na 25. decembra 1992. godine oštećena je crkva Svetog arhangela Mihaila u Velikoj Mučnici kod Koprivnice iz 1720. godine. U crkvu je provaljeno i sa masivnim predmetom lupano po ikonostasu te je na carske dveri postavljena bomba koja je eksplodirala i napravila velika oštećenja u unutrašnjosti crkve;

3. Dana 24. na 25. decembra 1992. godine razbijena je mermerna ploča na ulazu u Srpsku pravoslavnu parohiju i Crkvenu opštinu u Zagrebu. Ploča je potpuno uništena. Nekoliko dana prije toga s ulaznih vrata crkve Svetog Preobraženja Gospodnjeg u Zagrebu odvađen je kompletan sandučić za oglase. Svi ovi slučajevi su prijavljeni policiji, ali do sada bez ikakvih vidljivih rezultata.

26. decembra 1992. godine

Protonamesnik Milenko Popović

BILJEŠKA O AUTORU

Prof. dr. Svetozar Livada rođen je 1928. godine u Gornjem Primišlju, općina Slunj. Ratni je i vojni invalid i nosilac partizanske Spomenice 1941. Poslije Drugog svjetskog rata, bio je član Komisije za ratne zločine. Gimnaziju i Filozofski fakultet (grupa filozofija i historija) završio je u Zagrebu (1953.). Doktorirao je s temom iz ruralne sociologije 1975. godine. Bio je jedan od urednika časopisa *Sociologija sela* i znanstveni suradnik, a jedno kraće vrijeme i v. d. direktora Agrarnog instituta u Zagrebu. Na Filozofskom fakultetu u Zagrebu predavao je socijalnu demografiju od 1967. do 1972. godine. Jedan je od osnivača i predavača postdiplomskog studija iz gerontologije na Medicinskom fakultetu u Zagrebu. Od 1963. do 1972. godine bio je član savjetodavne *ad hoc* grupe za ruralnu sociologiju pri međunarodnoj organizaciji FAO.

Objavio je knjigu *Etničko čišćenje - zločin stoljeća* u izdanju SKD «Prosvjeta», 1997. i drugo izdanje 2002. godine. Objavio je i više stotina znanstvenih i stručnih radova iz područja ruralne sociologije i drugih publicističkih radova, naročito za vrijeme posljednjeg rata.

Godine 1992. bio je stručni suradnik za humanitarnu pomoć pri zapovjedništvu UN za tadašnji sektor Sjever, pa je uz još dva kasnija posjeta stekao uvid i u stanje na područjima koja su bila pod paradržavnom krajiškom vlašću. Svetozar Livada jedan je od osnivača i obnovitelja svih srpskih institucija u Republici Hrvatskoj i spada u red najsvestranijih poznavatelja, analitičara i nepristrasnih kritičara građanske strane rata. U tekstovima često ponavlja «ta jedan smo rod».

SADRŽAJ

JEDAN DOKUMENT O NAJNOVIJOJ HISTORIJU HRVATSKE	5
---	----------

UVODNE NAPOMENE	11
----------------------------------	-----------

P o g l a v l j e I.

SRPSKI ETNIKUM U HRVATSKOJ	17
---	-----------

«OLUJA» KAO PORAZ, KOJU SE MITOMANSTVOM ŽELI PRETVORITI U NAJVEĆU POBJEDU	19
---	----

SOCIJALNO-DEMOGRAFSKE PROMJENE SRPSKOG ETNIKUMA U HRVATSKOJ	36
--	----

Nekažnjeno oteti zavičaj	36
------------------------------------	----

Podaci iz popisa stanovništva 2001.	40
---	----

ZLOČIN SE NASTAVLJA HUMANITARNOM KATASTROFOM - EUTANAZIJOM OSTARJELIH SRBA	47
---	----

KUĆA, DOM, STAN I STANARSKO PRAVO U FUNKCIJI ETNIČKOG ČIŠĆENJA	67
---	----

KULTUROCID – KNJIGOCID U REPUBLICI HRVATSKOJ	87
--	----

SUDBINA DJELA HRVATSKOG SKULPTORA VOJINA BAKIĆA	106
---	-----

I. Život i djelo Vojina Bakića	106
--	-----

II. O spomenicima Vojina Bakića	112
---	-----

a) Uništeni spomenici od 1990. do 1995.	112
---	-----

b) Oštećeni spomenici i skinute spomen ploče	113
--	-----

c) Obnova spomenika	113
-------------------------------	-----

Tko je bio Vojin Bakić kao umjetnik	114
---	-----

DA LI SMO JEDAN ROD?	116
--------------------------------	-----

Spisak 3 500 nestalih Srba	117
--------------------------------------	-----

Koliko predaka imamo?	119
---------------------------------	-----

NEGIRANJE I SKRNAVLENJE ŽRTVE	121
---	-----

498 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

PRILOG	129
Projekti istraživanja (prijedlozi)	129
Socio-ekonomske osnove života srpske ruralne populacije u Hrvatskoj od konca 19. stoljeća	130
Preliminarna idejna skica projekta istraživanja demografskih procesa i promjena struktura srpskog stanovništva u Hrvatskoj u razdoblju 1941. – 1996.	132
Skica istraživanja: diskriminacija Srba u Hrvatskoj (1990. – 1999.)	134
Idejna skica istraživanja ratnih implikacija razaranja ruralnih prostora u Republici Hrvatskoj	136
Korespondencija vezana uz projekte istraživanja	138
I. Pismo/poziv na suradnju (prijedlog)	138
II. dr. Đuri Zatezalu	140
III. dr. Dragi Roksandiću	142
Preliminarni prijedlog izdavanja edicije: «Bijela knjiga o povijesnom zločinu u Republici Hrvatskoj»	144

P o g l a v l j e II.

NEDOVRŠENI RAT. 147

OSTVARIVANJE CILJEVA RATA	149
Prolongirana društvena kriza	151
Konkretna ostvarivanja ciljeva rata	158
Posljedice rata	161
Posebne posljedice	166
INSTITUCIONALNO ORGANIZIRANJE IZMIRENJA	170
Institucionalno izmirenje	171

P o g l a v l j e III.

SAOPĆENJA, REFERATI, GOVORI 179

IMPLIKACIJE DESTRUKCIJE DEMOGRAFSKOG KORPUSA	181
STANJE I POLOŽAJ SRPSKE MANJINE U HRVATSKOJ	193
DRŽAVOTVORNI ZLOČIN STOLJEĆA BEZ OTPORA	202
NITKO NIJE IZDAO DUH ANTIFAŠIZMA	211
PRAŠTANJE ZLOČINA OSVETA JE ŽRTVI!	218
ETNIČKO ČIŠĆENJE KAO ZLOČIN STOLJEĆA	224

P o g l a v l j e I V.

INTERVJUI	231
POD ZEMLJU ILI IZ ZEMLJE	233
SRPSKO PITANJE U HRVATSKOJ JE PITANJE HRVATSKE	237
DOMAĆI NIKOGOVIĆI ILI STRANI KOLONIZATORI	244
DEMOGRAFSKI SLOM SELA	248
SRBI ŽIVE NA NIVOU NOMADSKIH PLEMENA	251
HRVATSKU TREBA ZAKONOM DEUSTAŠIZIRATI	255
POLOŽAJ SRBA JE TRAGIČAN	261
ETNIČKO ČIŠĆENJE SRBA – – DRŽAVNI CILJ BROJ JEDAN	268

P o g l a v l j e V.

ČLANCI, IZVJEŠTAJI, ZAPISI	277
ZAPIS O PRIJEMU KOD GOSPOĐE MITTERRAND	279
ANTI HUMANIZAM I BARBARSTVO PREMA OSTARJELIMA	282
POST DAYTON	289
KAKO VRATITI PROGANE SRBE	292
GDJE JE SOLIDARNOST?	297
RAZGOVOR NEUGODNI – AD ABSURDUM	300
SIJU, ALI NE ŽANJU	308
POKRET I POREDAK	310
IDEJNA SKICA ZA RASPRAVU «TRAGANJE ZA CIVILIZACIJSKOM ALTERNATIVOM»	313
TKO JE IZBJEGLICA	321
NESMILJENA REVIZIJA TRAGIZMA	328
SOCIOLOGIJSKI POGLED NA MRŽNJU KAO STIL ŽIVOTA	333

P o g l a v l j e V I.

SUČELJAVANJA (pisma, apeli, polemike)	339
GOSPODI VESNI ŠKARE-OŽBOLT	341
STAVLJATE ME NA VJETROMETINU LINČA	344
OPUSTOŠENI JASENOVAC SRAMOTI HRVATSKU	349
PLEDOAJE ZA DENACIFIKACIJU	351
PORUKA SRBIMA U HRVATSKOJ DA GLASAJU ZA SRP	356
IPAK STE ETNOINTELEKTUALAC, GOSPODINE ŠEPAROVIĆU! ..	363
NITKO U MENI NE MOŽE NAĆI MRŽNJU PREMA HRVATSKOJ DRŽAVI I NARODU	368
GOSPODINU KREGARU, POVJERENIKU VLADE RH ZA GRAD ZAGREB	371

500 ETNIČKO ČIŠĆENJE - OZAKONJENI ZLOČIN STOLJEĆA

APEL VLADI SR JUGOSLAVIJE ZA UKIDANJE VIZNOG REŽIMA	373
ZLOČIN U SISKU	377
OTVORENO PISMO GOSPODINU SANADERU	380
ZAHTJEV STANOVNIŠTVA ZA POVRATAK STAROG NAZIVA VRGINMOST.	383
OTVORENO PISMO POTPREDSJEDNICI VLADE I MINISTRICI OBITELJI, BRANITELJA I MEĐUGENERACIJSKE SOLIDARNOSTI	385
PROMEMORIJA RAZGOVORA S PREDSJEDNIKOM RH STJEPANOM MESIĆEM.	388
ODGOVOR NA POZIV ZA NAUČNI SKUP: «TRAGANJE ZA IZMIRENJEM».	392
OTVORENO PISMO ČLANICAMA EU	394
SVJEDOČENJE	399

P o g l a v l j e VII.

INSTITUCIJE SRBA I

MEĐUSRPSKI ODNOSI U HRVATSKOJ. 401

ULOGA «PROSVJETE» U BUDUĆNOSTI SRPSKOG NARODA	403
ULOGA I MJESTO SRPSKOG NARODNOG VIJEĆA	419
SRPSKA SOLIDARNOST	425
APEL PARTIZANA SRBA	430
OSTAVKA NA ČLANSTVO U PREDSJEDNIŠTVU SRPSKOG NARODNOG VIJEĆA.	435

P O G L A V L J E VIII.

ČETIRI KNJIGE O RATU 439

«BOL» – ZBIRKA POEZIJE BOGDANA UZELCA	441
DARA JANEKOVIĆ: «CRNI AS I DVIJE GRVICE»	443
KNJIGA O SRUŠENIM SPOMENICIMA NOB-a	448
DR. ĐURO ZATEZALO: SISTEM USTAŠKIH LOGORA – JADOVNO	450

P o g l a v l j e IX.

DVIJE AUTOBIOGRAFSKE CRTICE. 457

PRIMIŠLJE – OTETI ZAVIČAJ	459
SPOMENIK PUZEČOJ RESTAURACIJI NDH	467
Ilija Livada: Pogibija Jure Francetića	469

P o g l a v l j e X.**DOKUMENTI 479**

PRAVOSLAVNI NEZAŠTIĆENI SAKRALNI OBJEKTI 481

IZVEŠTAJ O OBILASKU CRKAVA DELA

EPARHIJE ZAGREBAČKO-LJUBLJANSKE

POD KONTROLOM HRVATSKE VLASTI. 485

I. Arhijerejsko namesništvo zagrebačko. 485

II. Arhijerejsko namesništvo bjelovarsko 486

III. Arhijerejsko namesništvo grubišno-poljsko 488

IV. Ostatak Zagrebačkog namesništva 490

DOPUNA IZVEŠTAJA O OBILASKU NAŠIH CRKAVA 492

BILJEŠKA O AUTORU 495

